

Hacettepe Üniversitesi

Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü

Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı

TÜRK MODERNLEŞMESİNE MUKAYESELİ BİR BAKIŞ:

ALİ FUAD BAŞGİL ve TARIK ZAFER TUNAYA

Hasan ÖZTÜRK

Doktora Tezi

Ankara, 2020

TÜRK MODERNLEŞMESİNE MUKAYESELİ BİR BAKIŞ:
ALİ FUAD BAŞGİL ve TARIK ZAFER TUNAYA

Hasan ÖZTÜRK

Hacettepe Üniversitesi
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü
Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Anabilim Dalı

Doktora Tezi

Ankara, 2020

ÖZET

ÖZTÜRK, Hasan. Türk Modernleşmesine Mukayeseli Bir Bakış: Ali Fuad Başgil – Tarık Zafer Tunaya, Doktora Tezi, Ankara, 2020.

Bu tezde Türk modernleşme süreci, farklı fikir ve düşün dünyasına sahip Ali Fuad Başgil ve Tarık Zafer Tunaya'nın mukayeseli bakışlarıyla ele alınmaktadır. Çalışmanın konusunu, muhafazakâr ve modernleşmeci zihin dünyasına sahip iki aydının fikir ve düşünceleri oluşturmaktadır. Avrupa merkezli modernleşmenin gelişimi ve bunun Osmanlı İmparatorluğu'na yansımaları ile birlikte Türk modernleşme süreci başlamıştır. 1700'lerin başında atılan ilk askeri yenilik adımları ile birlikte gelişen süreç, Cumhuriyet Türkiye'sine kadar çeşitli dönüşümlerle devam etmiştir. Bu dönüşüm modern Türkiye Cumhuriyeti'nin doğmasını sağlamıştır. İki aydın, yeni Türkiye'nin kurtuluş ve kuruluş yıllarına tanık olmuş, onu yaşatmayı kendisine ülkü edinmiş ve Türk modernleşmesinin başladığı andan itibaren birçok kırılma noktasına şahit olmuşlardır. Bu aydınların yaşamlarının en bariz kırılma noktası olan 27 Mayıs 1960 askeri müdahalesine kadar geçen dönemin onların fikir ve düşüncelerine göre ortaya konulması çalışmanın genel yapısını teşkil etmiştir. Ele alınan süreçte yaşanan gelişmelerin onların zihin dünyasında nasıl yankı bulduğu, ortaklık ve farklılıkların neler olduğunun belirlenmesi ve Türkiye'nin modernleşmesinde yaşananlar tahlil edilmek istenmiştir.

Çalışma boyunca Başgil ve Tunaya'ya ait eserler ve süreli yayınlardaki yazıları esas alınmıştır. Bununla birlikte, muhafazakâr ve modernleşmeci zihniyet dünyasına mensup kişiler ile modernleşme üzerine çalışan aydınların eserlerinden faydalanılmıştır. Aydınların yazılı eserlerinin yanında, hatıraları ile dönemin tanıkları ve üçüncü şahısların eserleri taranıp, bunların fişlenmesi yapılmıştır. Çalışma boyunca olay ve olguların kronolojik bir sıraya göre ele alınmasının yanında belirli dönem ve kavramların öne çıkarılması da hedeflenmiştir.

Yapılan çalışmanın temel hedefi, geçmişten günümüze yaşanan sürecin zihinlerde nasıl yankı bulduğu ve içselleştirildiğidir. Bu çalışmanın bir diğer hedefi, modernleşme ve demokrasi sorunlarının iki aydının düşünce dünyası üzerinden farklılık ve benzerliklerinin tespitidir. Böylece Türk modernleşmesinin dönemsel analizi yapılmaya çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Modernleşme, Türk Modernleşmesi, Muhafazakârlık, Ali Fuad Başgil, Tarık Zafer Tunaya, Anayasa, Laiklik.

ABSTRACT

In this study, the Turkish modernization process is examined through comparing the perspectives of Ali Fuad Başgil and Tarık Zafer Tunaya, who have different ideas. The subject of the study is the ideas and thoughts of these two intellectuals with conservative and modern perspectives. With the development of European-based modernization and its reflection on the Ottoman Empire, the Turkish modernization process started. Evolving process at the beginning of 1700s, which started with the military related innovations, continued until the foundation of the Republic of Turkey by showing variety. This transformation led to the emergence of the modern Republic of Turkey. These two intellectuals witnessed the freedom and the establishment of Turkish Republic and then they aimed to protect it. They also witnessed many breakthrough after Turkish modernization. The discussion about the period until the military intervention on May 27, 1960, based on their ideas and thoughts constituted the general structure of the study as this period was the most obvious breaking point of their own lives. This study focuses on how the developments in that period affected their ideas, the similarities and differences between their ideas and Turkish modernization process.

While the works of Başgil and Tunaya in printed sources and periodicals were taken as the focus of that study, the works of the people with conservative and modern ideas and of the intellectuals interested in modernization were also used. In addition to the pieces of writings by the intellectuals, the memories of the witnesses of that period and the works of third parties were also scanned. During the study, it was aimed to highlight certain periods and concepts as a method, as well as dealing with the events and cases of that period in a chronological order.

In this sense, the main goal of the study is showing how the process from past to present has influenced people and has been internalized by them. Another aim of this study is to determine the differences and similarities of the problems of modernization and democracy through the ideas of these two intellectuals. Thus, a periodic analysis of Turkish modernization has been attempted.

Keywords: Modernization, Turkish Modernization, Conservatism, Ali Fuad Başgil, Tarık Zafer Tunaya, Constitution, Secularism.

İÇİNDEKİLER

KABUL VE ONAY	i
YAYIMLAMA VE FİKRİ MÜLKİYET HAKLARI BEYANI	ii
ETİK BEYAN	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	viii
KISALTMALAR DİZİNİ	xi
ÖNSÖZ	xiii
GİRİŞ	1
I. Konunun Tanımı, Önemi ve Sınırlandırılması.....	1
II. Araştırmanın Yöntemi ve Planı	3
III. Konuyla İlgili Araştırmalar.....	5
1. BÖLÜM: KAVRAMSAL ANALİZ VE AYDINLARIN YAŞAM ÖYKÜLERİ	
1.1. Modernleşme ve Muhafazakârlık Kavramları	11
1.1.1. Modernleşme	11
1.1.2. Muhafazakârlık	24
1.2. Ali Fuad Başgil ve Tarık Zafer Tunaya'nın Yaşam Öyküleri	34
1.2.1. Ali Fuad Başgil.....	34
1.2.2. Tarık Zafer Tunaya.....	47
2. BÖLÜM: OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E MODERNLEŞME	
2.1. Osmanlı'da İlk Modernleşme Hamleleri	67
2.2. Modernleşmenin Sistemize Edilmesi	77
2.2.1. Tanzimat Yenileşmesi (1839-1876).....	77

2.2.1.1. Anayasal Arayışlar ve Fikri Ayrılıkları: Jön Türkler	86
2.2.2. I. Meşrutiyet Dönemi: 1876 Kanunu Esasi	90
2.2.3. İkinci Jön Türk Hareketi: İttihat ve Terakki Fırkası.....	100
2.2.4. II. Meşrutiyet Dönemi: “Siyasi Laboratuvar”	103
2.2.4.1.31 Mart Olayı.....	104
2.2.4.2.1909 Anayasa Tadilatı.....	105
2.2.4.3. Siyasal Hayat ve Dönemin Fikir Cereyanları.....	111
2.2.4.3.1. Siyasal Hayat.....	111
2.2.4.3.2. Siyaset-Ordu İlişkisi.....	113
2.2.4.3.3. Muhalefet ve İktidarın Yapısı.....	115
2.2.4.3.4. Fikir Cereyanları.....	117

3. BÖLÜM: CUMHURİYET DÖNEMİ MODERNLEŞME HAMLELERİ

3.1. Ebedi Şef: Mustafa Kemal Atatürk.....	124
3.1.1. Milli Mücadele ve TBMM	124
3.1.1.1.I. TBMM'nin Kuruluşu.....	128
3.1.1.2.1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu.....	130
3.1.1.3.Saltanatın Kaldırılması.....	132
3.1.1.4.Cumhuriyet'in İlanı.....	134
3.1.2. Osmanlı'dan Devir Alınan Miraslar	135
3.1.3. Kemalizm'in İnşası: Devrimler	140
3.1.3.1.Hukuk Alanında Batılılaşma Hamleleri.....	144
3.1.3.1.1. Halifeliğin Kaldırılması.....	145
3.1.3.1.2. 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu.....	149
3.1.3.1.3. Anayasa Değişiklikleri.....	152
3.1.3.2.Din ve Laiklik.....	157
3.1.3.3.Milliyetçilik	163
3.1.3.4.Eğitim, Dil, Tarih ve Kültür Çalışmaları.....	167
3.1.3.5.Devletçilik	172
3.1.3.6.Siyaset, Muhalefet ve Partilileşme	177
3.1.3.7.Yeni Toplum.....	190
3.2. Milli Şeflik/Şefliğin İnşası.....	195

4. BÖLÜM: ÇOK PARTİLİ SİYASAL YAŞAM: 1945 – 1960

4.1. Cumhuriyet Halk Partisi	208
4.1.1. “Şeflik”e Karşı Muhalefet.....	209
4.1.2. Demokrat Parti’nin Doğuşu.....	213
4.1.3. 1946 Seçimleri.....	215
4.1.4. 12 Temmuz Beyannamesi.....	217
4.1.5. Demokrat Parti Kurultayları.....	218
4.1.6. 14 Mayıs Seçimi: Beyaz İhtilal.....	224
4.1.7. Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti / Hür Fikirler Mecmuası.....	230
4.1.8. Dönem Yazıları ve Değerlendirmeler.....	232
4.2. Demokrat Parti	237
4.2.1. İlk İcraatlar ve Tereddütler (1950-1954).....	238
4.2.2. Demokrat Parti’ye Karşı Muhalefetin Ortaya Çıkışı (1954-1957).....	251
4.2.3. 27 Mayıs’a Gidiş (1957-1960).....	255
4.2.3.1.DP ve Ordu.....	265
4.2.3.2.Sosyo – Ekonomik Gelişmeler	270
4.2.4. Dönem Yazıları ve Değerlendirme.....	275
4.3. 27 Mayıs Dönemi	293
4.3.1. 28 Mayıs Beyannamesi.....	300
4.3.2. Milli Birlik Komitesi.....	304
SONUÇ	315
KAYNAKÇA	325
EKLER	341
TEZ ÇALIŞMASI ORJİNALLİK RAPORU BEYANI	343
ETİK KURUL / KOMİSYON İZİNİ YA DA MUAFİYET FORMU	345

KISALTMALAR DİZİNİ

<i>ABD</i>	Amerika Birleşik Devletleri
<i>a.g.e.</i>	Adı Geçen Eser
<i>a.g.m.</i>	Adı Geçen Makale
<i>BMM</i>	Büyük Millet Meclisi
<i>C.</i>	Cilt
<i>CHF</i>	Cumhuriyet Halk Fırkası
<i>CHP</i>	Cumhuriyet Halk Partisi
<i>CKMP</i>	Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi
<i>CMP</i>	Cumhuriyetçi Millet Partisi
<i>Çev.</i>	Çeviren
<i>DP</i>	Demokrat Parti
<i>DTCF</i>	Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi
<i>Haz.</i>	Hazırlayan
<i>HF</i>	Halk Fırkası
<i>HP</i>	Hürriyet Partisi
<i>HFM</i>	Hür Fikirler Mecmuası
<i>HFYC</i>	Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti
<i>HİF</i>	Hürriyet ve İtilaf Fırkası
<i>İTC</i>	İttihat ve Terakki Cemiyeti
<i>İTF</i>	İttihat ve Terakki Fırkası
<i>MBH</i>	Milli Birlik Hükümeti
<i>MBK</i>	Milli Birlik Komitesi

<i>MKP</i>	Milli Kalkınma Partisi
<i>MP</i>	Millet Partisi
<i>NATO</i>	Kuzey Atlantik Antlaşma Örgütü
<i>s.</i>	Sayfa
<i>S.</i>	Sayı
<i>SCF</i>	Serbest Cumhuriyet Fırkası
<i>TBMM</i>	Türkiye Büyük Millet Meclisi
<i>TDK</i>	Türk Dil Kurumu
<i>TpCF</i>	Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası
<i>TTK</i>	Türk Tarih Kurumu

ÖNSÖZ

Çalışma genel olarak, Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine yaşanan Türk modernleşmesinin 27 Mayıs 1960'daki askeri müdahaleye kadar olan dönemi kapsamaktadır. Gerek döneme yönelik fikirleri ve gerekse yaşadıkları döneme yönelik tavırları ile öne çıkan farklı zihin yapılarına sahip Ali Fuad Başgil ve Tarık Zafer Tunaya'nın fikir ve düşüncelerinden oluşturmaktadır. Bu doğrultuda çalışma sırasında bu iki aydının bu dönemlere yönelik eserleri, köşe yazıları ve konferans metinlerinden yararlanılmıştır.

Tez çalışması sırasında amaçlanan temel hedef, 27 Mayıs dönemine kadar olan süre zarfında yaşanmış modernleşme ve gelişim hamlelerine modernleşmeci ve muhafazakâr zihin dünyasına sahip iki aydının perspektifinden bakmaktır. Böylelikle dünden bugüne modernleşmede yaşanan problemler ve gelişimin ne kadar içselleştirildiği, modernleşme konusunda gerek Osmanlı ve gerekse Cumhuriyet geçmişi üzerine zihinlerde oluşan soru işaretlerinin kökenleri ve düşünce farklılıklarının nelere dayandığı üzerinde durulmuştur. Çalışma ile birlikte farklı düşünce dünyaları arasında yaşanan çatışmalar ve ortaklıklar, Türk modernleşme serüvenindeki yeri bağlamında ele alınmaya çalışılmıştır. Böylece modernleşme sürecine getirilen eleştiri ve olumluların temellerine göz atılmış olunacaktır.

Türk modernleşme sürecini ele alan bu çalışma sırasında gerek yaşanan zorlukların ve gerekse çalışmaya katkıları olan kişi ve kurumların ele alınması zaruret arz etmektedir. Öncelikli olarak yapılan çalışma sırasında verilerin elde edilmesine ve gerekli görüşmelerin yapılmasına engel olması, toplumun sağlık ve psikolojik durumunu etkilemesi anlamında yaşanan COVID-19 pandemisine rağmen tez çalışması tamamlanmıştır. Diğer yandan çalışma sırasında kurum ve kişilerin katkısı büyük olmuştur. **Bu tez Türk Tarih Kurumu bursu desteği ile hazırlanmıştır.** Tez çalışması sırasında çalışmanın her ayrıntısıyla ilgilenip, fikir ve düşünceleri ile büyük destek sağlamış olan danışmanım Prof. Dr. Ayten Sezer Arıç'a, Prof. Dr. Nevin Güngör Ergan ve Prof. Dr. Hakan Uzun'a fikir ve düşünceleriyle sağladığı katkılardan dolayı teşekkür ederim. Aynı zamanda fikir ve düşüncelerini esirgemeyen Prof. Dr. Kurtuluş Kayalı'ya, maddi ve manevi desteklerini esirgemeyen anne ve babam başta olmak üzere aileme ve arkadaşlarıma, çalışmam sırasında gerek yazılarımı düzelden ve manevi desteğini

esirmeyen değerli Zühal Özdemir'e ve son olarak araştırma ve çalışmalarım sırasında emeği geçen bütün TTK ve TBMM Kütüphanesi çalışanlarına teşekkürü borç bilirim.

Hasan ÖZTÜRK

GİRİŞ

I. Konunun Tanımı, Önemi ve Sınırlandırılması

İnsanoğlu var olduğu ilk günden itibaren değişim ve dönüşüm ihtiyacını her dönem hissetmiş, bu ihtiyaç tarihin her döneminde artarak devam etmiştir. Bu anlamda modern dünyanın ortaya çıkışı ise Ortaçağ'ın aşılması noktasında akıl ve bilimin ön plana çıkarılmasıyla mümkün olmuştur. Feodal düzen ve kilise karşısında insan ve bilimin değer kazanması ile birlikte, dünyada Batı Avrupa merkezli bir gelişim yaşanmaya başlanmıştır. Yeni dönemde Avrupa'da üretilen fikir ve düşünceler kısa süre içinde kıta Avrupa'sından dünyanın diğer bölgelerine yayılmaya başlamıştır. Dünyanın deyim yerindeyse yeniden keşfedilmesine neden olan bu süreç, Avrupa'yı dünyanın geri kalanından başka bir noktaya taşımıştır. Toplum, ekonomi, bürokrasi, hukuk, insan hakları ve askeri alanlar başta olmak üzere akıl ve bilimde Avrupa'nın yaşadığı gelişme, dünyaya öncülük etmesine neden olmuştur. Kapıları aralanan yeniçağda ise dünyanın geri kalan kısmı isteyerek ya da istemeyerek yönünü Batı'ya dönmek durumunda kalmıştır. Avrupa dışında kalanların Batı'nın gelişimini yakalama çabası, modernleşme sürecinin ana eksenini teşkil etmiştir. Diğer yandan modern dünyaya ayak uydurmak için girişilen mücadeleyi savunan ve onun yönlendiricisi olan modernleşmeci zihniyet dışında, yeni dünyanın getirdikleri karşısında daha ihtiyatlı olan bir düşünce dünyası da ortaya çıkmaya başlamıştır. Modernleşmenin getirdiği değişim ve dönüşüme karşı mevcut değerlerin korunması veya kendi varlık ve özüne bağlı kalarak değişimi savunan muhafazakâr bir dünya görüşü böylelikle oluşmuştur. Modern dünyanın getirdiği bu iki zihniyet, gerek dünyanın geri kalanında, gerekse Osmanlı ve Cumhuriyet Türkiye'si döneminde çeşitli zamanlarda temasta bulunmuş veya mücadele halinde olmuştur. Dünyadaki ve Türkiye'deki düşün dünyasının temelini oluşturan bu ayrım, kendisini her dönem hissettirmiştir. Bu iki zihniyet arasında yaşanan gerilimlerden doğan gelişim ve dönüşüm genel itibarıyla modernleşmenin başarısı ve aynı zamanda modernleşmenin içeriğinin de belirleyici olmuştur.

Modernleşme öncesi toplum ve devlet düzeninden, Batı Avrupa modelindeki modernleşme sonrası toplum ve devlet düzenine geçilmesi, Türk modernleşmesinin esasını teşkil etmiştir. Dünyada, yani Batı'da yaşanan modernleşme hareketleri kısa sürede Osmanlı İmparatorluğu'nda da yankı bulmuştur. Modernleşme adına girilen uzun

ve meşakkatli yol, Cumhuriyet Türkiye'sine dek devam etmiştir. Modernleşmenin bu sürecinde, onu destekleyen ya da yönlendiren kitlenin varlığıyla birlikte, aynı zamanda modernleşme karşısında var olan değerleri savunan ve değişime karşı duruşu simgeleyen muhafazakâr anlayışı da beraberinde getirmiştir. Bu karşı duruş ya da değerlerin korunması anlayışı dünyada olduğu gibi Türk modernleşme hareketinde de kendisini göstermiştir.

Batı karşısında gerileme ile başlayan modernleşme faaliyetleri, Tanzimat sürecinde düşün ve fikir hayatında da kendisini göstermeye başlamıştır. Modernleşme faaliyetlerinin sıklaştığı bu dönem, Türk düşün hayatında modernleşme karşısında siyasal ve düşünsel olarak muhalefetin oluşmaya başladığı dönem olmuştur. Özellikle askeri alanda başlayan yeniklere karşı gösterilen tepkiler dışında, bu dönemde toplumsal değişimler ve Batılı yaşam tarzının inşası noktasında, gelenekçiliğin ve dinin öne çıkarıldığı fikir ayrılıklarının oluşması, Cumhuriyet dönemine kadar sürecek olan muhafazakâr bir fikir dünyasının ulaşmasını sağlamıştır.

Bu çalışmada modernist¹ yani modernleşmeci fikrin savunucusu olan Tarık Zafer Tunaya ile muhafazakâr² düşüncüyü temsil eden Ali Fuad Başgil'in, geçmiş dönemlere ve tanık oldukları zaman dilimine yönelik fikir ve düşüncelerine bakılarak, Türk modernleşme süreci tahlil edilmeye çalışılacaktır.

Başka bir deyişle bu tez çalışması Türk modernleşme sürecine farklı zihin dünyasına sahip olan Ali Fuad Başgil ve Tarık Zafer Tunaya'nın yaklaşımları ve bu doğrultuda ortaya koydukları düşünce ve fikirlerden oluşmaktadır. Öncelikli olarak Başgil ve Tunaya'nın, kendi dönemlerinde okumuş, kültürlü, görgülü ve ileri düşüncelere sahip kişiler olarak ele alınmaları söz konusu olmuştur. Diğer yandan onların sorunlara yeni ve kendilerine özgü bir çözüm getiren düşünür³ gibi hareket etmekten ziyade, sorunlara bir aydın⁴ duyarlılığı ile yaklaştıkları görülmüştür. Bu durumda Başgil ve Tunaya, yapılan araştırma sırasında aydın kimlikleri öne çıkarılarak ele alınmışlardır.

¹ "Modernizm yanlısı kimse." "Modernist" **Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük**, Türk Dil Kurumu Yayınları, 10. Basım, 2009, s. 1405.

² "Tutucu." "Muhafazakar" **Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük**, Türk Dil Kurumu Yayınları, 10. Basım, 2009, s. 1414.

³ "Genel sorunlar üzerine yeni ve kendine özgü düşünceleri olan kimse, düşünücü, mütefekkir." "Düşünür" **Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük**, Türk Dil Kurumu Yayınları, 10. Basım, 2009, s. 592.

⁴ "2. Kültürlü okumuş, görgülü, ileri düşünceli (kimse), münnevver." "Aydın" **Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük**, Türk Dil Kurumu Yayınları, 10. Basım, 2009, s. 157.

Çalışmada modernleşmeci, Kemalist bir aydın ile dindar ve aynı ölçüde liberal olan bir aydının, Osmanlı'nın 18. yüzyılda Batı karşısında gerilemeye başladığı ve bunun sonucu olarak yenileşmeye ihtiyaç duyduğu andan, Cumhuriyet Türkiye'sinde ilk askeri müdahalenin yaşandığı 27 Mayıs 1960'a kadar olan süreçte, yaşanan olaylar ve durumlar üzerine sahip oldukları fikir ve düşünceler, ortak ve farklı yanları da göz önünde bulundurularak incelenmiştir. Aynı zaman belirtilen dönemdeki diğer aydın ve düşünürlerin fikirleri de Başgil ve Tunaya özelinde ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Başgil ve Tunaya'nın hukukçu kimliği ve bu konudaki hassasiyetleri göz önüne bulundurulduğunda, konunun bu eksenlerde sınırlı kalmamasına özellikle dikkat edilmeye çalışılmıştır. Böylece Başgil'in din ve laiklik konusu ile Tunaya'nın siyasal bilimler ve tarih üzerine olan çalışmaları ve duyarlılığı da dikkate alınarak konunun ekseninin kaymamasına özen gösterilmiştir. Genel olarak iki aydının belirtilen dönemler arasındaki sosyo, ekonomik, siyasi ve hukuki gelişmeler zihniyet dünyaları çerçevesinde ele alınmaya çalışılmıştır. Diğer yandan belirli kavram ve olgular karşısında aydınların savdukları fikir ve düşüncelerinin altı çizilmiştir. Bu noktada farklı zihin dünyalarının temsilcileri olan aydınların fikirleri esas alınmış olup, tez çalışması genel anlamda modernleşmenin Türkiye'deki tarihi süreci göz önüne alınarak sınırlandırılmaya çalışılmıştır.

II. Araştırmanın Yöntemi ve Planı

Çalışma yapılırken öncelikli olarak Başgil ve Tunaya'nın dönemlere yönelik eserleri, günlük gazete ve dergilerdeki köşe yazıları ve konferans metinleri ve diğer eserleri ele alınmaya çalışılmıştır. Diğer yandan Türk modernleşmesine yönelik araştırmalarıyla öne çıkan tarihçi ve aydınların eserleri ile birlikte konuyla ilgili çeşitli metin ve akademik çalışmalardan da faydalanılmıştır. Çalışma boyunca aynı zamanda muhafazakâr düşüncenin temsilcileri olarak bilinen Mümtaz Turhan, Peyami Safa, Osman Turan ve Erol Güngör ile modernleşmeci düşüncenin temsilcileri addedilen Niyazi Berkes, Şerif Mardin ve modernleşme üzerine eserleri olan Bernard Lewis, Eric Jan Zürcher ve Faroz Ahmad gibi birçok kişinin eserleri çalışmamız bağlamında kullanılmıştır. Ele alınan kaynaklar başta TTK olmak üzere, TBMM ve Hacettepe Üniversitesi kütüphaneleri ile İstanbul Üniversitesi e-arşivi, DergiPark ve İslamcı Dergiler Projesi gibi internet sitelerinden elde edilmiştir. Diğer yandan Son Posta, Ulus,

Vatan, Yeni Sabah, Cumhuriyet, Yeni İstanbul, Son Havadis ve Milliyet gazeteleri ile Sebülürreşad, İslam'ın Nuru ve İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası gibi dergilerinden ve son olarak TDK sözlüğü yanında Türkler, Tanzimat Dönemi Türkiye ve Cumhuriyet Dönemi Türkiye ansiklopedilerinden faydalanılmıştır.

Çalışma genel olarak dört ana bölümden oluşmaktadır. Öncelikli olarak çalışma, modernleşme ve muhafazakârlık kavramlarının irdelenmesi ve aydınların yaşam öykülerinin ele alınmasıyla başlamaktadır. Modernleşme ve muhafazakârlık kavramları, iki farklı zihin dünyasına sahip olan Başgil ve Tunaya'nın fikirlerinin anlaşılmasına katkı sağlaması düşüncesiyle ele alınmıştır. Diğer yandan birinci bölümde aydınların yaşam öyküleri ve eserlerinin verilmesi, onların tanık oldukları dönemde ortaya koydukları ve sonrasında değişen fikir ve düşüncelerinin anlaşılmasını kolaylaştırma amacı taşıyarak verilmektedir. Çalışmanın sonraki bölümünde ise Başgil ve Tunaya'nın Cumhuriyet'in zemini ve laboratuvarı olarak gördükleri, Cumhuriyet öncesi modernleşme dönemi ele alınmaktadır. Gerek Başgil ve gerekse Tunaya'nın Osmanlı'daki modernleşme dönemini nasıl gördükleri, Cumhuriyet'e etkilerine ne şekilde baktıkları üzerinde durulmuştur. Döneme ilişkin Başgil ve Tunaya'nın tespitleri ele alınmıştır. İkinci bölüm, Tunaya ve Başgil'in fikirlerindeki ortaklıkları ve yeni döneme nasıl yaklaştıklarını izah etmeye yönelik ele alınmıştır. Bu bölümde genel anlamda Osmanlı'daki ilk modernleşme hamlelerinden başlanıp, Tanzimat ve Meşrutiyet dönemlerinde yaşanan düşün, fikir hayatı ve anayasal gelişmeler ele alınmaya çalışılmıştır. Çalışmanın üçüncü ve esas bölümü Cumhuriyet dönemi ve bu dönemde yapılan modernleşme hamlelerinin olduğu tek partili dönemi içermektedir. Bu dönemde özellikle Başgil ve Tunaya'nın laiklik konusu başta olmak üzere devletçilik, milliyetçilik ve anayasa konusunda fikirleri bugünün Türkiye'sinde yaşanan tartışma ve problemlere ışık tutacak şekilde verilmeye çalışılmıştır.

Çalışmanın son bölümünü ise 1945 ile 1960 yılları arasında tecrübe edilen çok partili süreç oluşturmaktadır. CHP ve DP iktidarları ile 27 Mayıs askeri müdahalesinin ele alındığı bölümde, genel hatlarıyla çok partili düzen ve bu dönemde oluşan sorunlara değinilmektedir. Bu dönemde CHP ve DP'nin parlamento mücadeleleri ve anayasa tartışmaları üzerinde durulacaktır. Çok partili süreçte Başgil, özellikle Cumhuriyet'e yönelik eleştirileri ve dini anlamda öne çıkardığı laiklik söylemleriyle kendisini göstermiştir. Başgil'in çok partili düzene geçerken CHP'ye yaptığı eleştiriler, DP

iktidarının ikinci yarısı olan 1955 yılı sonrasında da öne çıkmıştır. Başgil bu anlamda 1940 ve 1950'lerin ikinci yarısında anayasanın tadili ve hürriyetler konusunda eleştirilerde bulunmuştur. Bir yandan da bu dönemle ilgili Başgil ve Tunaya'nın demokrasi, muhalefet, laiklik ve özgürlükler konusunda söylemleri ele alınmaya çalışılmıştır. Bu dönem Türkiye'de demokrasinin oluşmaya ve kök salmaya başladığı bir süreç olduğundan farklı zihin dünyaları dahilinde dönemin değerlendirilmesi elzem görülmüştür.

Başgil ve Tunaya'nın fikirlerinde en önemli çatışma noktalarından birini 27 Mayıs askeri müdahalesi oluşturmuştur. Dördüncü bölümün ve çalışmanın son konusunu teşkil eden 27 Mayıs askeri müdahalesine, Başgil ve Tunaya'nın yaklaşımları üzerinde durulmuştur.

Dünya ve Türkiye'de yaşanan modernleşme süreciyle ilgili olarak görüşleri incelenen aydınlar ve üçüncü şahıslardan elde edilen veriler yani girdiler, çalışma sırasında durum ve olaylara göre işlenmiş ve mukayese edilmek istenmiştir. Ortaya çıkan sonuçlar yani çıktılar, geri bildirim olarak kullanılarak, aynı ve farklı olaylar arasında mukayese yapılmaya çalışılmıştır. Böylelikle olaylar ve durumlar karşısında aydınların fikir ve düşüncelerinin ortak ve farklı yönlerinin altı çizilmeye çalışılmıştır. Ele alınan tez çalışmasında öncelikli olarak iki aydının eser ve günlük basındaki yazıları, olaylara ve dönemlere göre ele alınıp, bunlar mukayese edilmiştir. Bilgi ve belgeler ise kronolojik bir sıraya göre ve aynı zamanda dengeli bir şekilde verilmiştir.

III. Konuyla İlgili Araştırmalar

Türk modernleşmesi / batılılaşması ile ilgili gerek akademi alanında gerekse günlük basın ve yayın alanında birçok eser bulunmaktadır. Aynı zamanda ele alınan aydınlar hakkında da birçok eser ve makalenin bulunduğu görülmüştür. Bu çalışmaların mahiyeti ise Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine yaşanan modernleşme hareketlerinin ele alınmasına ve modernleşmede yer alan kişi veya kişilerin, düşün ve fikir hayatlarına yönelik olmuştur.⁵ Osmanlı'nın son dönemiyle ilgili olarak Ahmet Rıza⁶, Prens

⁵ Bkz: Kurtuluş Kayalı, **Türk Kültür Dünyasından Portreler**, İletişim Yayınları, 3. Basım, İstanbul, 2014.

⁶ Bkz: Mustafa Gündüz – Musa Bardak, **Eğitimci Bir Jön Türk Ahmet Rıza Bey ve 'Vazife ve Mesuliyet' Eserleri**, Divan Kitap, İstanbul, 2000.

Sabahattin⁷, Abdullah Cevdet⁸, Sait Halim Paşa⁹, Yusuf Akçura¹⁰ ve Ziya Gökalp¹¹ gibi düşünür ve aydın kişiler ile ilgili birçok çalışma bulunurken, Cumhuriyet döneminde ise Hilmi Ziya Ülken¹², Peyami Safa¹³, Yakup Kadri Karaosmanoğlu¹⁴, Ziyaeddin Fahri

Mutlu Dursun, **Pozitivist Bir Milliyetçi Olarak Ahmed Rıza Bey**, Yıldız Teknik Üniversitesi – Sosyal Bilimler Üniversitesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul, 2009.

⁷ Bkz: Burak Koçak, **Prens Sabahaddin: Siyasi, Toplumsal ve İktisadi Fikirleri**, İstanbul Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2019.

Cenk Reyhan, **Türkiye’de Liberalizmin Kökenleri Prens Sabahaddin (1877-1948)**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2008.

Muammer Salim, **Prens Sabahaddin’in Sosyolojik Fikirleri Bağlamında Ak Parti’nin “Yeni Türkiye” Yaklaşımı**, Süleyman Demirel Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Isparta, 2020.

⁸ Bkz: Kemal Özdemir, **Doktor Abdullah Cevdet’in Edebi Dünyası, Abdullah Cevdet’in Şiirlerinin İncelenmesi**, Atatürk Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum, 2003.

Muhammet İslam Durak, **Bilim ve Modernleşme Perspektifinde Bir Osmanlı Entelektüeli: Abdullah Cevdet**, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi – Sosyal Bilimler Üniversitesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bolu, 2018.

İsmail Çebi, **Dr. Abdullah Cevdet’in Düşüncesinde Madde Anlayışı**, İstanbul Üniversitesi – Sosyal Bilimler Üniversitesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2010.

⁹ Bkz: Ferhat Özbadem, **Said Halim Paşa**, Sude Yayınları, İstanbul, 2017.

Hasan Aksu, **Osmanlı Basınında Said Halim Paşa Suikastı**, Bolu Abant İzzet Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bolu, 2018.

Kudret Bülbül, **Siyasal Bir Düşünür ve Devlet Adamı Said Halim Paşa**, Tezkire Yayınları, İstanbul, 2015.

¹⁰ Bkz: Kemal Şenoğlu, **Yusuf Akçura – Kemalizmin İdeoloğu**, Kaynak Yayınları, Ankara, 2009.

Mehmet Kaan Çalen, **Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2018.

Orhan Çakmak – Atilla Yücel, **Yusuf Akçura – Türk Düşünce Ufukları**, Alternatif Yayınevi, İstanbul, 2002.

Seçil Karal Akgün – Murat Uluğtekin, **Akçuraoğlu Yusuf**, Türk Kızılayı Yayınları, Ankara, 2009.

¹¹ Bkz: Aytekin Ersal, **Türkiye’de Ulus – Devlet ve Ziya Gökalp- Mümtaz Turhan – Erol Güngör**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2012.

Faruk K. Timurtaş, **Dil Davası ve Ziya Gökalp**, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1965.

Gökhan Oğuz, **Sosyolojik Yaklaşımlı Türk Milliyetçiliğinde Türk Modernleşmesi: Ziya Gökalp, Mümtaz Turhan, Erol Güngör, Yılmaz Özakpınar**, Marmara Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2012.

Zübeyde Demircioğlu, **Türkiye’de Siyaset ve Düşünce Çevreleri İlişkisi Bağlamında Sosyolojik Düşüncenin Oluşumu ve Ziya Gökalp**, Ankara Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2019.

¹² Bkz: Ayhan Vergili, **Hilmi Ziya Ülken Kitabı**, İşaret Yayınları, 3. Basım, İstanbul, 2016.

Bülent Akdağ, **Hilmi Ziya Ülken’in Eğitim Felsefesi**, Marmara Üniversitesi – Eğitim Bilimleri Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2005.

Veysel Ergüç, **Türkiye’de Modern Kimliğin İnşasına Bir Eleştiri: Hilmi Ziya Ülken Örneği**, Hacettepe Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2019.

¹³ Bkz: Nana Lee, **Peyami Safa’nın Eserlerinde Doğu-Batı Meselesi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1997.

Süreyya Elif Aksoy, **Peyami Safa’nın Romanlarında Modernleşme ve Mekan**, İhsan Doğramacı Bilkent – Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2009.

Tezcan Durna, **Kemalist Modernleşme ve Seçkinlik – Peyami Safa ve Falih Rıfkı Atay’da Halkın İnşası**, Dipnot Yayınları, 2009.

¹⁴ Bkz: Duygu Ünal, **Milli Mücadele Dönemi Yazarlarından Halide Edip Adıvar, Reşat Nuri Güntekin ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu’nun Romanlarının Popüler Kültür İçerik Özellikleri Bağlamında İncelenmesi**, Anadolu Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Eskişehir, 2016.

Fındıklıođlu¹⁵, Falih Rıfka Atay¹⁶, Mümtaz Turhan¹⁷, Niyazi Berkes¹⁸ ve gibi birçok düşünür ve aydın kişiler üzerine de çalışmalar yapılmıştır. İsimlerini saydığımız ve sayamadığımız aydın ve düşünürlerin genel olarak fikir ve düşün dünyaları doğrultusunda biyografilerinin yanında eğitim, kültür, siyaset, tarih ve diğer konulardaki modernleşme süreçlerine yaklaşımlarının ele alındığı ve karşılıklı mukayeselerinin yapıldığı birçok eser ve akademik çalışmanın mevcut olduğu görülmüştür. Belirtilen aydın ve düşünürlerin döneme tanıklıkları ve temsil ettikleri zihin dünyası anlamında yapılan çalışmalar, Türk modernleşmesinin ve Türk düşünce hayatının daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Bu noktada anlaşılacağı üzere, ele alınan tez çalışması dışında Türk modernleşmesi ve batılılaşması süreciyle ilgili birçok literatür bulunmaktadır.

Bu tez çalışmasında ise Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine yaşanan siyasal ve sosyal, kültürel ve hukuki gelişmeler, Başgil ve Tunaya'nın gazete, dergi, kitap gibi çeşitli yayınlarında ele alınan yazılardan hareketle karşılaştırılmıştır. Genel anlamda çalışmada, Türk modernleşme sürecinin bir bütün olarak ele alınmasının yanında, modernleşmeci ve Kemalist düşün ve zihin dünyasına sahip bir aydın ile dindar ve liberal zihin ve düşün dünyasına sahip başka bir aydının fikirleri analiz edilmek istenmiştir. Diğer yandan bu aydınların öğretmen-öğrenci ve meslektaş olmalarının yanında, Türkiye'nin demokrasi geleneğinin yerleşmeye başladığı kritik dönemlere tanık olmaları anlamında dönem yazıları ele alınmaya çalışılmıştır. Bu noktada çalışmada Başgil ve Tunaya'nın eserlerinin yanı sıra katıldıkları konferans metinleri ve dönemin tanıkları ile üçüncü şahısların beyan

Sabanur Yılmaz, **Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Romanlarında İdeoloji**, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Eskişehir, 2019.

¹⁵ Bkz: Nevin Ergan Güngör, **Kültür, Eğitim, Dil Üzerine Görüşleri İle Ziyaeddin Fındıklıoğlu**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991.

Ahmet Acar, **Ziyaettin Fahri Fındıklıoğlu Sisteminde Din**, Marmara Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Enstitüsü), İstanbul, 2012.

¹⁶ Bkz: Emine Şirin, **Falih Rıfka Atay'ın Kaleminden Atatürk ve Türk Devrimi**, İstanbul Üniversitesi – Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2007.

Funda Selçuk Şirin, **Falih Rıfka Atay (1893 1950)**, Ankara Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2009.

¹⁷ Bkz: Mehmet Aygün, **Mümtaz Turhan ve Batılılaşma Tartışmaları**, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2013.

Serkan Tuncer, **Hilmi Ziya Ülken ve Mümtaz Turhan'ın Eğitimle İlgili Görüşleri**, Kırıkkale Üniversitesi – Sosyal Bilimler Üniversitesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale, 2019.

Uğur Serçe, **Türkiye'de Muhafazakar Modernleşme Anlayışı ve Mümtaz Turhan**, Yıldız Teknik Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2019.

¹⁸ Bkz: Elif Türkislamoğlu, **Türkiye'nin Batılılaşma Sürecine İlişkin Olarak Niyazi Berkes ile Cemil Meriç'in Yaklaşımlarının Karşılaştırılması**, Ankara Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2019.

Hasan Dinçer, **Niyazi Berkes'e Göre Kemalizm ve Çağdaşlaşma**, Ankara Üniversitesi - Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2012.

ve görüşlerinden de istifade edilerek bir bütünlük oluşturulmaya çalışılmıştır. Aydınların kendi eserleri ve köşe yazıları dışında, onların akademik yönlerine ve fikir dünyalarına yönelik birçok yüksek lisans çalışması bulunmaktadır. Bu çalışmalarda Başgil'in liberal, laik, muhafazakâr, hukukçu yanları ile birlikte yaşam öyküsü ele alınmıştır.¹⁹ Tunaya hakkındaki yüksek lisans çalışmaları, O'nun daha çok tarih ve siyasal bilimler üzerine olan düşüncelerinden faydalanılarak hazırlanmıştır.²⁰ Her ikisi aydın hakkında ise birer doktora tezi bulunmaktadır. Bu çalışmalarda aydınların daha çok muhafazakâr ve siyasal bilimci yanları ele alınmıştır.²¹ Bu çalışma ise Türk modernleşme sürecini bir bütün olarak ele almasının yanında, aydınların gerek kendi düşünce dünyalarında, gerek karşılıklı olarak fikir ve düşün dünyalarında yaşadıkları değişim ve sürekliliklerini incelemesi ve gerekse farklı zihin dünyasına sahip iki aydının yaklaşımlarının genel olarak örneklem olarak kullanılması anlamında farklılık ve önem arz etmektedir. Yani Kemalist ve modernleşmeci bir aydının, modernleşme sürecinin ortaya çıkışı ile birlikte, sürecin Türk Devrimine varması ve ardından yapılan devrimlerin savunusunu yapması ile O'na karşılık genel itibariyle değişim ve dönüşüm konusuna ihtiyatlı yaklaşması yanında, modernleşmenin Cumhuriyet döneminde genel seyrinden çıktığını savunan ve muhafazakâr ve bir o kadarda liberal bir düşün yapısına sahip olan bir aydının fikirlerinin Türkiye'nin düşün ve siyasal gelişimi çerçevesinde mukayese edilmesi, çalışmanın esas noktasını ve farklılığını oluşturmaktadır.

Genel olarak “Modern Türkiye”nin geldiği nokta itibariyle, geçmiş ve gelecekle olan bağlarının aydınlar özelinde ortaya konulmasının hedeflenmiş olması açısından bu

¹⁹ Bkz. Alper Bağcılar, **Ali Fuad Başgil Perspektifinden Anayasal Meseleler (1933-1937)**, Afyon Kocatepe Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon, 2017.

Arif Aşçı, **Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil Bibliyografyası**, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 2000.

Fatma Kurban, **Ali Fuad Başgil: Liberal? Muhafazakâr? Liberal Muhafazakar?**, Uludağ Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 2019.

Ramazan Mıstak, **Ali Fuad Başgil Hayatı ve Siyasi Fikirleri**, Gazi Osmanpaşa Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) Tokat, 2007.

²⁰ Bkz. İrfan Davut Çam, **II. Meşrutiyet Dönemi Garpcılık Fikrinin Cumhuriyet'in Düşünsel Temellerine ve Eğitime Etkileri**, Dokuz Eylül Üniversitesi – Eğitim Bilimleri Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2013.

Murat Morkoç, **1908 – 1912 Osmanlı Mebusan Meclisi'nde Balkan Mebuslarının Meclis Faaliyetleri**, Ondokuz Mayıs Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun, 2018.

²¹ Bkz. Mehmet Akıncı, **Türkiye'de Sağ ve Muhafazakarlık (Ali Fuat Başgil Örneği)**, Selçuk Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2003.

Ali Kuyaksil, **Türkiye'de Siyaset Biliminin Gelişimi ve Tarık Zafer Tunaya**, Orion Kitabevi, Ankara, 2014.

çalışma önem taşımaktadır. Temelde Başgil ve Tunaya, muhafazakâr düşün ve siyasal alanlarında sonraki nesli etkilemiş saygın kişiler olmaları, onların değerlendirmeleri ve söylemlerini öne çıkarmaya neden olmuştur. Bu anlamda çalışmada iki aydın özelinde dünden bugüne yaşanan fikir ve düşün farklılıkları ve ortaklıklarının ne ölçüde ve nasıl olduğu saptanmak istenmiştir. Konuyla ilgili yapılacak herhangi bir tahlil, modernleşmenin Türkiye için anlam ve gelişiminin ortaya konulmasını ve içinde bulunulan modern Türkiye'nin yaşadığı siyasi ve sosyal fikir ayrılıklarının temelini de görülmesini sağlamaktır. Dolayısıyla Türkiye'nin modernleşme geçmişine bu açıdan bakmak, gelecekte de yaşanacak olan gelişim ve demokrasi sancılarının anlaşılmasına katkıda bulunmaktır. Böylece Türkiye'nin tarihi ve güncel politik konularda yaşadığı tartışmalar ve ortaya çıkan durumu, doğru tahlil etmek için modernleşme geçmişini çeşitli düşünce dünyalarına göre ele almayı zorunlu kılmaktadır. Türkiye'nin gelişen dünya karşısında modernleşmeye ilk olarak ihtiyaç duyduğu andan itibaren yaşanan gelişmelerin, bu Türk aydınlarına göre ele alınması, düşünülmüştür. Farklı zeminlerde fikir ayrılıkları ve ortaklıklarına sahip bu aydınların, Türkiye'nin gerek Cumhuriyet öncesi, gerekse Cumhuriyet'in ilanı ile oluşan veya kurulmaya çalışılan düzeni ele almaları, modernleşmenin ne kadar içselleştirildiğinin görülmesini sağlamaktır. Diğer yandan Cumhuriyet sonrasında kurulmaya çalışılan düzen ve demokrasi anlayışının tahlili ise dünden bugüne yaşanan Cumhuriyet sorgulamalarındaki zeminin görülmesine katkı sağlayacaktır.

BİRİNCİ BÖLÜM:

KAVRAMSAL ANALİZ VE AYDINLARIN YAŞAM ÖYKÜLERİ

Modern Türkiye'nin ortaya çıkmasını sağlayan Türk Devrimi, dünyadaki modernleşme sürecinin bir neticesi olarak ortaya çıkmıştır. Bu netice kısa sürede ortaya çıkmaktan ziyade, yüz yıllardır süren modernleşme çabasının vardığı nokta olması itibariyle önemlidir. Yenileşme çabası genel itibariyle Osmanlı'dan Cumhuriyet'e devredilmiştir. Cumhuriyet, Türk modernleşmesinin vardığı nokta olması itibariyle tartışmaların ve mücadelelerin merkezi olmuştur.

Cumhuriyet'in ve Türk modernleşmesinin mimarı Mustafa Kemal, 30 Ağustos 1924'te Dumlupınar'da Başkomutanlık Meydan Savaşı'nın ikinci yıl dönümü nedeniyle yaptığı konuşmasında, Türk milletinin gelişiminde temel hedefin medeni seviyeye ulaşmak olduğunu ifade etmiştir. O'na göre bu hedefe ulaşamayan toplumlar bağımsızlıklarını ve geleceklerini kaybetmeye mahkûmlardır. O yüzden Mustafa Kemal ve Türk Devrimi için medeniyet, bir yerde hayatta kalmanın yoludur. Bu anlamda Mustafa Kemal medeniyete ulaşma hedefini ve onun arz ettiği önemi şöyle açıklamıştır:

“Efendiler, milletimizin hedefi, milletimizin mefkûresi bütün cihanda tam manası ile medeni bir heyeti içtimaiye olmaktır. Bilirsiniz ki, dünyada her kavmin mevcudiyeti, kıymeti, hakkı hürriyet ve istiklali, malik olduğu ve yapacağı medeni eserlerle mütenasiptir. Medeni eser vücuda getirmek kabiliyetinden Tarihi mahrum olan kavimler, hürriyet ve istiklallerinden tecrit olunmaya mahkûmlardır... Tarihi beşeriyet baştanbaşa bu dediğimi teyit etmektedir. Medeniyet yolunda yürümek ve muvaffak olmak, şartı hayattır. Bu yol üzerinde tevakkuf edenler veyahut bu yol üzerinde ileri değil geriye bakmak cehil ve gafletinde bulunanlar, medeniyet-i umumiyenin huruşan seli altında boğulmaya mahkûmlardır.

Efendiler, medeniyet yolunda muvaffakiyet teceddüde vabestedir, içtimai hayatta, iktisadi hayatta ilim ve fen sahasında muvaffak olmak için yegâne tekâmül ve terakki yolu budur... Hayat ve maişete hâkim olan ahkâmın, zaman ile tagayyür, tekâmül ve teceddüdü zaruridir. Medeniyetin ihtiraları, fennin harikaları, cihanı tahavvülden tahavvüle duçar ettiği bir devirde, asırlık köhne zihniyetlerle, maziperestlikle muhafazai mevcudiyet mümkün değildir.

Medeniyetten bahsederken şunu da katıyetle beyan etmeliyim ki, medeniyetin esası, terakki ve kuvvetin temeli, aile hayatındadır. Bu hayatta fenalık, muhakkak içtimai, iktisadi, siyasi aczi mucip olur... ”²²

Mustafa Kemal, milletler için modernleşmenin yani medeniyete doğru gitmenin bir zaruret olduğunu, aksi halde yok olunacağını savunmuştur. Her alanda yapılmak zorunda olunan bu yöneliş ile her türlü gerilik ve köhne zihniyetten de kurtulmuş olunacağını altını çizmiştir. Mustafa Kemal ve Cumhuriyet kadrosunun bütün uğraşlarının temeli olan medeniyetin oluşumu yani modernleşmeden ne anlaşıldığı önem arz etmiştir. Cumhuriyet dönemindeki siyasal ve toplumsal gelişimleri anlamak için öncelikli olarak modernleşmenin mahiyetine ve Cumhuriyet öncesinde girilen modernleşme faaliyetlerine göz atılmalıdır.

1.1. Modernleşme ve Muhafazakârlık Kavramları

Değişim ve dönüşüm ihtiyacı dünyanın var olduğu ilk gündenberi hissedilmiştir. Dünyada ve Türk modernleşmesinde yaşanan bu sürecin doğru tahlil edilmesi için öncelikli olarak modernleşmeye duyulan ihtiyaç ve modernleşmeden ne anlaşıldığı ortaya konulmalıdır. Bu sürede gözetilmesi gereken diğer nokta ise modernleşmeye bir tepki olarak, zamanla geleneğin ve mevcut düzenin savunuculuğunun ortaya çıkmakta olduğudur. Modernleşme hareketleri tabiatı itibariyle muhafazakâr kitesini ortaya çıkarmıştır. Modernleşme ihtiyacı ve geleneğin ona karşı savunulması bir denge olarak dünden bugüne artarak devam etmiştir. Bu denge içerisinde insanların düşün ve fikir dünyaları da doğal olarak şekillenmiştir. Bu denge ve fikirsel ayrılıkların anlaşılması için öncelikli olarak modernleşmenin genel manası ve mahiyetine bakılmasında yarar vardır.

1.1.1. Modernleşme

Modernleşme olgusu yüzyılların getirdiği bir birikim ve tartışmanın konusudur. Modernleşme yani modernlik konusu tarihin içinde bulunulan kısmı da dâhil devam eden ve hiç bitmeyecek olan bu tartışmanın en önemli olayı olmuştur. Modernleşmenin gerek dünyada, gerekse Türklerde yaşama tutunma ve var olmanın zarureti doğrultusunda

²² **Atatürk’ün Söylev ve Demeçleri**, C.II, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, 5. Basım, Ankara, 2006, s. 183.

ortaya çıkmış olması, onu tarihin en tartışmalı konusu yapmıştır. Bu anlamda modernliğin tarihten gelen önemi, ele alınan çalışmanın ana eksenini olması anlamında da korumuştur. Yapılan çalışmanın konusunu modernleşme olarak belirlemek, tarihin bitmeyen bu serüvenine dâhil olmayı gerektirmiştir. Çalışmamızın ana ekseninin daha iyi anlaşılması için her şeyden önce muasırlaşma, asrileşme, sekülerleşme, çağdaşlaşma, batılılaşma ve yenileşme olarak da kullanılan modernleşme kavramının ne anlama geldiğinin anlaşılması önem arz etmektedir. Türkler Avrupa'daki gelişmeler karşısında kendi varlığını koruma adına, gelişmişiyi yakalama ve hayatta kalma çabası olarak ortaya çıkan bir süreçtir.²³ Temelde modernleşme yani, “çağdaşlaşma; tabiata, başka milletlere ve hurafelere boyun eğmeden, aklın, ilmin, sezginin rehberliğinde tabiat ve cemiyet kanunlarını keşfederek, mal, hizmet, fikir üretmek ve böylece maddi refahı-gücü, manevi-mutluluğu yakalamaktır.”²⁴ Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine ana gaye olarak çıkılan yolda, birçok girişim ve atılımlarda bulunulmuştur. Temel hedef kendi varlığını da koruyarak yaşamak olmuştur. Bu yaşama çabası gerek dünyada gerekse Türklerde özellikle modernleşme sonrasındaki dünyanın değişim ve dönüşümünü yakalamak için harcanmıştır. Öncelikli olarak çalışmamızda yaşanan bu girişimler “modernleşme” kavramıyla ifade edilmeye çalışılmıştır. Türk Dil Kurumu modernleşme kelimesini çağdaş olma, çağdaşlık olarak tanımlamıştır.²⁵ Günün şartlarına uyum sağlamak yani en basit anlamı ile çağdaşlık olarak ifade edilmiştir. Modernleşme, temelde o günün koşulları anlamında ele alınsa bile, bir uğraşı ve hareketliliği de ifade etmektedir. Modernleşme basit anlamda çağdaşlık demek olup sanayileşme, din ve dünya işlerinin ayrılması, ekonomik olarak liberal olunması ve Avrupalılaşmak gibi birçok anlama gelmektedir. Aynı zamanda modernliğin olumlu anlamı yanında, modernlik karşıtı, bozulma ve modernlik dışılığı da ifade eden olumsuz anlamlarda da kullanılmıştır. Modernlik diğer yandan kimi zaman gelişimi simgelemesi anlamında kullanıldığı gibi kimi zaman da dönüştürülmeyi ve benzetilmeyi ifade etmiştir.²⁶

²³ Kemal H. Karpat, **Kısa Türkiye Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012, s. 14-15.

²⁴ Bayram Kodaman, “Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Çağdaşlaşma Sorunları” **Türk Modernleşme Tarihi Araştırmaları Sempozyumu -14 Mayıs 1950**, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2006, s. 109.

²⁵ “Modernleşme”, **Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, 10. Basım, Ankara, 2009, s. 1405.

²⁶ H. Emre Bağçe, “Modernliğin Temelleri ve İkiçirlikli Serüveni” **Modernlik ve Modernleşme Sürecinde Türkiye**, Babil Yayıncılık, Ankara, 2004, s. 5-9.

Modernleşmenin çağın veya modern olanın yakalanması olarak ifade edilmesinin yanında, modern olanın Batı'yı ifade etmesidir. Batı ile özdeşleşen modernleşme sürecinin kökenleri, Batı'da yaşanan gelişmelerle şekillenmeye başlamıştır. Batı'da üretilen değer ve kavramlar özellikle Doğu'ya ve Doğu kültürüne dayatılır hale gelmiş ve Doğu'nun geriliğini önlemek için yapılan ilk tercüme girişimleri ile yeni bir boyuta taşınmıştır.²⁷

Batı'nın gelişim süreci uzun zaman diliminde gerçekleşmiştir. Özellikle toplum, devlet, demokrasi, ulus, ideoloji ve medeniyet gibi kavramlar bu süre zarfında Batı'dan dünyaya ihraç edilmiştir. Bu değerler ekonomik, toplumsal ve siyasi alanda 10. yüzyıldan itibaren Batı'da yaşanan gelişmeler, akıl ve bilimin her şeyin önüne konulması ile mümkün olmuştur. Bunun neticesinde Ortaçağ'ın geri kalmışlığının aşılması söz konusu olmuştur.

Öncelikli olarak Batı'nın üretimde kara sabanı kullanması ve feodal düzenin yıkılması, ticaret ve kent yaşamının gelişmesini, siyasi alanda da yetki mücadelesini, Rönesans ve Reform yenileşmeleri ile denizlerde üstünlüğü getirmiştir. Amerika ve Fransa'da yaşanan devrimler sonrasında Batı üstünlüğünü ve gelişimini tamamlanmıştır.²⁸ Batı'nın yenileşme süreci, dünyada modernleşmenin eksenini belirlemiştir. Bilim ve insanı temele alan, üretim ile birlikte eski dünya düzenini arkada bırakan süreç, modern dünyanın Batı Avrupa'da ortaya çıkmasını sağlamıştır. Fransız Devrimi öncesi "Eski Rejim" in aşılması, çağdaş dünyanın ve düzenin kapılarını aralamıştır. Avrupa'nın ortaya çıkardığı bu düzen ve yapı, dünyada artık varılacak hedef konumuna gelmiştir. Bu durum ise dünyanın geri kalanında yukarıda çeşitli adlarla da ifade edilen modernleşmenin meşakkatli bir sürecini başlatmıştır.²⁹

Batı'da kilise ve Ortaçağ zihniyetini devirerek oluşan modern dünya, din ve dünya işlerini ayırmak anlamında yeni dönemin gelişim şeklini belirlemiştir. Diğer yandan yeni dönemde üretim ve zihniyet anlamında da yeni gelişim modeli ortaya koyan Batı ile Doğu'nun yani İslam'ın ilişkileri, bu dönemde farklı bir zemine taşınmıştır.

²⁷ Bedri Gencer, **İslam'da Modernleşme 1839-1939**, Doğu Batı Yayınları, 4. Basım, Ankara, 2017, s. 50.

²⁸ Oral Sander, **Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e**, İmge Kitabevi, 29. Basım, Ankara, 2015, s.70.

²⁹ **A.g.e.**, s. 142.

İslam'ın yapısal farklılıkları başta olmak üzere, Batı'nın aydınlanma ve gelişimi karşısında gerilemesini engellemesi için giriştiği süreç, kendine has bir özellik taşımakla birlikte, Türk modernleşmesinin genel yapısını oluşturmuştur. Batı'da aklın ve bilimin kilise karşısında dünya ve dini yapılarını ayırması ile oluşan modernleşme sürecinin temeli olan laiklik, Doğu'da ise teknik gelişimi sağlama ve Batı'nın yakalanması çerçevesinde anlaşılmıştır. Laikleşme yani modernleşme Osmanlı'da temelde devletin güçlendirilmesi ve aksaklıkların tamir edilmesi ekseninde anlaşılmıştır. Bu durum ise modernleşme konusunda gerek Batı karşısında gerekse kendi içinde çelişki ve tartışmaların yaşanmasına neden olmuştur.³⁰

Bu çalışmada modernleşmeye yani Türk modernleşmesine yaklaşımları ele alınan Ali Fuad Başgil ve Tarık Zafer Tunaya'nın, kavramsal temelde modernleşmeyi "Batılılaşma" veya "Garplılaşma" olarak ele aldıkları görülmüştür. Başgil'in modernleşmeden genel itibarıyla anladığı şey Batı olmuştur. O'na göre modernleşmenin kendisi olan Batı'dan kaçmak, güneşten sakınmak kadar imkânsız ve manasızdır. Başgil, bu anlamda Garplılaşma sürecine inanmıştır. Bu düşüncesinden ötürü de yaşanan sürece "Garplılaşma" demiştir. Bu süreci Garplılaşma terimini kullanarak ifade etse de, "garpçı" tabirini olumsuz anlamda kullanmış ve onun karşısına "memleketçi" kavramını yerleştirmiştir.³¹

Tunaya için "Batılılaşma" kavramı çağdaşlaşmayı ifade etmiştir. O'na göre, Batı gelişiminin merkezi olmuştur. Modern çağdaki anayasacılığın olduğu ve yönetenle yönetilen arasındaki mesafenin ortadan kaldırıldığı demokrasi anlayışı, Tunaya için Batı'yı Batı yapan şeylerin başında gelmektedir.³² Batılılaşmanın çağdaş bir toplum için hürriyete dayanan bir devlet kurma olduğunu söylemiştir. Modernleşme / batılılaşma terimini çağdaş kurallara göre devlet ve toplum inşa etme noktasında kullanan Tunaya'ya göre Batılılaşma, çağdaş toplum ve hürriyetçi bir devlet inşası için girişilmiş bir süreçtir.³³

³⁰ Mümtaz'er Türköne, **Modernleşme Laiklik ve Demokrasi**, Ark Yayınevi, Ankara, 1993, s. 26.

³¹ Ali Fuad Başgil, "Zaruri Bir Cevap -2" **Yeni Sabah**, 23 Temmuz 1960, s. 5.

³² Tarık Zafer Tunaya, **Siyasal Müesseseler ve Anayasa Hukuku**, Sulhi Garan Matbaası, 3. Basım, İstanbul, 1975, s. 56.

³³ "Batılılaşmak, çağdaş bir toplum ve hürriyetçi esaslara dayanan bir devlet kurmak üzere girişilmiş teşebbüsler ve gerçekleştirmelerdir. Bu olaylar zayıf veya kuvvetli, çekingen veya kesin, fakat her hal ve karda mevcut fikir hareketleri ve araştırmalarla beslenmişlerdir." Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 3. Basım, İstanbul, 2016, s. 17.

Sözlük anlamı da “Düşünce, çalışma, görüş ve anlayışta özellikle Avrupa ülkelerinin izledikleri temel ilkeleri benimsemiş olmak, Garplılaşmak, gelişmişlikte Avrupa ülkeleri düzeyine ulaşmak.” demektir.³⁴ Türk modernleşmesinin son üç yüz yıllık hikâyesi incelendiğinde Batı’nın yakalanması olarak bakılmıştır. Yukarıda belirtildiği gibi Başgil ve Tunaya bu kavramı Batı’nın takip edilmesi manasında kullanmışlardır.

Batılılaşma yerine çağdaşlaşma teriminin kullanılması da yaygınlık göstermektedir. Bu konuda Berkes, terminolojik olarak çağdaşlaşma kelimesini simgesel olarak kullanan kişilerin başında gelmiştir. O’na göre çağdaşlaşma, din adamlarının yanında halktan insanların olmasından ziyade ekonomi, siyaset, eğitim, aile ve cinsel hayat işlerinde kilise dışındaki dünyanın gereklerinin serbestçe insanları etkilemesidir. Bu durum Berkes’e göre çağdaşlaşmadır.³⁵

Cemil Meriç, dünden bugüne Batı’nın diğer devletler nazarında örnek alınmasının çeşitli adlarla adlandırılrsa da, asıl olan şeyin temeldeki emperyalizm olduğunu savunmuştur. O Batı’nın diğer milletleri ve toplumları “Batılasmadan” ziyade “Batılılaştırmak” için uğraştığını iddia etmiştir. Batılılaşma konusunda olumsuz yanı vurgulayan Meriç, bu süreçte Batılılaşma kavramının dar bulunarak, genel olarak “modernleşme” adının seçildiğini ve modernleşme kavramının genel olarak benzeşim anlamına geldiğini iddia etmiştir.³⁶

Modern, kelimesinin kökünün Latince “hodie” ve “modo” yani “bugün” ve “son zamanlar” anlamındaki sözcüklere dayandığı görülmektedir.³⁷ Terim çok eski dönemlere kadar dayanmakla birlikte genel olarak, “Şimdiki zamana, içinde bulunulan çağa veya nispeten yakın bir döneme ait veya uygun olan; içinde bulunulan dönemde hâkim olan zevki modayı temsil eden” bir kelimedir.³⁸ Kelimenin anlamından da anlaşılacağı üzere, benzeşme çabasının ulaşılacağı noktayı teşkil etmesi bakımından modern kelimesi, dünyadaki gelişim açısından modern Batı’yı simgelemiştir. 16. yüzyıldan sonraki sürecin genel mahiyetini ifade etmek için kullanılmıştır. Batı dışında olup, Batılı olmak için

³⁴ “Batılılaşmak”, **Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük**, Türk Dil Kurumu Yayınları, 10. Basım, Ankara, 2009, s. 223.

³⁵ Niyazi Berkes, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yayınları, 23. Basım, İstanbul, 2016, s. 22.

³⁶ Cemil Meriç, “Batılılaşma” **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.I, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 234.

³⁷ Bağçe, **a.g.m.**, s. 5.

³⁸ “Modern”, **Yeni Türk Ansiklopedisi**, C.VII, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1985, s. 2440.

girişilen mücadele ve modern olana ulaşmaya ve eskiden kopmaya çalışmak olarak anlamlandırılmıştır.³⁹

Modernleşme ve Batılılaşma kavramlarındaki anlam ortaklığı, geçmişten günümüze değin Batı'daki ilim, zihniyet, teknik ve dünya görüşlerinin benimsenmesine yönelik olmuştur. Bu kavramların hedeflediği olgular zamana ve coğrafyaya göre de farklılık göstermiştir. Yani Osmanlı'da, Japonya'da, Rusya'da ve İran'daki modernleşmede hedeflenen şeyin mahiyeti sürekli farklılık göstermiştir. Bu farklılık aynı ülke veya aynı toplumda da kendini göstermiştir. Örneğin, Osmanlı İmparatorluğu'nun 18. ve 19. yüzyıllardaki modernleşme zihniyeti farklılıklar gösterebildiği gibi, modernleşme anlayışı imparatorluğun yıkılması sonrasında ise bambaşka bir mahiyete bürünmüştür. Varoluşsal amaçla kullanılan modernleşme bu çerçevede farklılık göstermiştir.⁴⁰

Modernleşme kavramı toplum bilimleri başta olmak üzere, toplumun sanayileşmesi, laikleşmesi, ekonomik ve siyasal olarak dönüşümü için kullanılmıştır. Batılılaşma ile eş değer olarak görülmesi eski dönemlerde yaygınlık gösterse de, günümüze yaklaşıldıkça bu görünüm belli kalıplardan çıkmış ve sadece bir kelime veya belirli olgulardan ziyade, geneli ifade eden bir dönüşüm olarak ele alınmıştır. Belirli alanlar yaşanan dönüşümle önemli hale gelmiş veya önemsizleşmiştir. Örneğin demokratikleşme ve anayasal düzenlerin artması modernleşmenin bir sonucu iken, ekonomik alandaki gelişmeler de bu sayede gerçekleşmiştir.

Modernliğin nereye kadar Batı'ya özgü olduğu ise Türk düşün hayatında ayrı bir tartışmanın konusu olmuştur. Bu konuya değinen Giddens, ulus-devlet ve sistematik kapitalizm gibi iki olgunun Batı'ya özgü ve küreselleştirici olduğunu, küreselleşmenin tek yönü olmadığını ve sonu gelmediği için tam bir Batılı yapı olduğunun söylenemeyeceğini belirtmiştir.⁴¹ Giddens'in bu fikrine Tunaya da katılmaktadır. Tunaya'ya göre medeniyet milletlerin ortak çabasıdır. Batı bu anlamda modern dünyada uygarlığa hâkim olan tek medeniyettir. Ona karşı koyacak kuvvet de yoktur.⁴² Başgil her ne kadar Batılılaşma konusunda nelerin alınıp nelerin alınmayacağına şerh koysa da, Batı

³⁹ Bağçe, **a.g.m.**, s. 6.

⁴⁰ Ahmet Çiğdem, "Modernite ve Modernizasyon" **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce – Modernleşme ve Batıcılık**, C.III, İletişim Yayınları, 6. Basım, İstanbul, 2012, s. 68.

⁴¹ Anthony Giddens, **Modernliğin Sonuçları**, Ayrıntı Yayınları, 3. Basım, İstanbul, 2004, s. 174.

⁴² Tarık Zafer Tunaya, **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 2007, s. 125.

medeniyetinin bir bütün olduğu ve ondan kaçınmanın imkânsız olduğu fikrine katılmıştır.⁴³ Batılılaşmada genel şerhi her dönem özellikle onun cevherinin ayrılarak alınması yönünde olmuştur. Bu noktada modernleşme çabasının, dünyada olduğu gibi Türkiye’de de farklı algılandığı görülmektedir. Modernleşme yani Batılılaşma sürecine bakış ve onun algılanması konusunda oluşan farklılıklar, ona karşı yaklaşımı etkileyen en önemli şey olmuştur. Bu sürece sadece sanayileşme ve kalkınma olarak bakmak olumlu çağrışımlar yaparken, bunu kültürel bir benzeşim ve gerileme süreci olarak algılayanlar da olmuştur. Bu anlamda Batılılaşma, karşı çıkılmaması ve aynı zamanda mesafeli durulması gereken bir süreç olarak algılanmıştır.⁴⁴

Batılılaşma terimi genel itibariyle karıştırılan bir olgu olmuş ve bunun nedenlerinin başında gerek Batı’nın kendisi, gerekse bu sürece giren ulusların durumu farklı algılamaları gelmiştir. Batı’da bu süreç endüstrileşme olarak algılanırken, Batı dışında ise Batılılaşma, endüstrileşme, uluslaşma ve kültürel benzeşim gibi şekillerde algılanmıştır. Osmanlı’da etnik yapılar kendi milli benliklerini oluşturup uluslaşırken, Türkler daha çok ekonomik olarak kendilerini Batı’ya bağımlı hale getiren süreçleri Batılılaşma olarak benimsemişlerdir. İlhan, bu karıştırmaların Afrika ve Asya ülkelerinde felaketle sonuçlanmasına ve sonuç olarak da bu milletlerin Batı’nın fiili sömürgesi olmasına neden olduğunu iddia etmiştir.⁴⁵

Modernleşmede, modernliğin ortaya çıkışı ve dünyaya yayılması da ayrı bir süreçtir. Batı Avrupa’dan kapitalizm vasıtasıyla hızla yayılan modernleşme şekli, milletler ve ulusların yaşadıkları tarihi ve coğrafi şartlardan dolayı, onların bu süreçleri farklı yollarla tamamlamalarına ve bu süreçlerden farklı sonuçlar elde etmelerine neden olmuştur. Modernleşme, Sanayi Devrimi’nin ortaya çıktığı İngiltere’nin öncülüğünde

⁴³ Ali Fuad Başgil, **Başgil’den Mektuplar**, Yağmur Yayınları, İstanbul, 2007, s. 118.

⁴⁴ “Türk düşünce tarihi içinde yazılanlara bakıldığında batılılaşma ve/veya çağdaşlaşma teriminin, bazen yalnızca sanayileşme, kalkınma anlamında kullanıldığı ve bu anlamda batılılaşmaya da, çağdaşlaşmaya da taraftar olduğu görülüyor. Ancak, batılılaşmadan ya da çağdaşlaşmadan yalnızca sanayileşme, kalkınma ya da bu gibi şeyler anlaşılırdı, bu konuda bunca tartışma çıkmaz, bunca yazı yazılmazdı. Örneğin “modernizasyon“ kelimesinin karşılığı olarak kullanılan “çağdaşlaşma” ile kastedilen şey, sadece sanayileşme, kalkınma değil de, özellikle kültürel alanda da çağdaşlaşma olunca, çağdaşlaşma kelimesi yerine batılılaşma kelimesi kullanılmakta ve sanayileşme veya kalkınma anlamı verilen çağdaşlaşmaya kimse karşı çıkmazken, kültürel çağdaşlaşmaya ya da batılılaşmaya karşı çıkanlar olmaktadır.” Abdullah Kaygı, **Türk Düşüncesinde Çağdaşlaşma**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1992, s. 19

⁴⁵ Atilla İlhan, **Hangi Batı?**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 13. Basım, İstanbul, 2017, s. 11.

kıta Avrupa'sına ve ardından dünyaya yayılmıştır. Sömürgecilik modernleşmenin Avrupa dışına taşınmasında rol oynamıştır. Sanayi Devrimi öncesinde Batı, kendi dışında kalanları zayıflatacak tekniğe ve maddi güce erişmiştir.⁴⁶

Modernleşmede en önemli noktalardan birini teşkil eden din ve devlet yapılarının ayrılması ile ortaya çıkan yeni süreç Giddens'a göre, modernlik adına dünyaya belirli bir yerden ve zamandan yayılmıştır. Ona göre modernliğin iki yönü bulunmaktadır. Bir yanı iyilik, güzellik ve toplumsal rahatlık iken, diğer yanı ise karanlık ve insanlığın savaşıdır. O'na göre modernliğin diğer yanında, modernlik düşüncesinin temelinde gelenek ile bir karşıtlık söz konusudur. Modernleşmek için mevcut geleneğin karşısında durulması önemlidir.⁴⁷

Değişime karşı eski yapıya kutsallık kazandırma çabaları, dünyada ve dar anlamda Türk modernleşmesi sürecinde kendisini her dönemde bir şekilde göstermiştir. Bu farklılaşmayı ve karşı direnişi Giddens, modernleşme sürecinde toplumsal hayatı başka bir yere taşıması olarak görmüştür. Bu yerinden taşıma işlemi, var olan değerlerden uzaklaşmayı zorunlu hale getirmiştir.⁴⁸ Böylelikle modernleşmede, ilk değişim ihtiyacının ortaya çıkmasından varılan noktaya kadar geline süreçte, demokratik ve laik bir toplum ve devlet düzeni ortaya çıkmıştır. Tunaya, laik ve demokratik düzenin ortaya çıkmasını sağlayan Avrupa'nın yaşadığı gelişmelerde görmüştür. Bu gelişmeler genel olarak din ve vicdan hürriyetinin genişlemesi, kralın yetkilerinin paylaşılması, kilisenin dünyevi işlerden çekilmesi ve Amerika ile Fransa'daki gelişmeler ile de demokrasi ve bireyin tamamen öne çıkmasıdır.⁴⁹

Tunaya'ya göre Montesquieu ve J.J. Rousseau sayesinde Fransa'da ve daha sonra dünyada toplumsal hürriyetler bu dönemde gelişmiştir. Böylece XIX. yüzyıla

⁴⁶ Doğan Avcıoğlu, **Türkiye'nin Düzeni – Dün Bugün Yarın**, Kırmızı Kedi, İstanbul, 3. Basım, 2017, s. 40.

⁴⁷ Giddens, **Modernliğin Sonuçları**, s. 41.

⁴⁸ **A.g.e.**, s. 35.

⁴⁹ "Rönesans, Batı Avrupa merkezîyetçilik ve milliyetçilik tohumlarını atmıştır. Reformasyon da, kamu hürriyetlerinin kapısını aralamıştır: Din ve vicdan hürriyeti, Papalığın dini, Kralın cismani otoritesini yıkmıştır. Tanrıyla arasında aracı kabul etmeyen kişi, Kralların tanrısal haklarına inanamazdı. Kendi kendine idare, iktidarın kaynağını rasyonelleştirmiştir: İngiliz hürriyetlerinin iklimi içinde hızlı gelişme izlemiştir.

Amerikan ve Fransız devrimleri, aralanan kapıyı ardına kadar açmışlardır. Yeni sosyal sınıf, burjuvazi olarak, toplum içinde ve mutlak tahtlar karşısında yerini almışlardır. Çağdaş demokrasi de bu surette doğmuştur. İktidar halkın kontrolü altına alınmış, kullanımları 'şartlandırılmıştır.'" Tarık Zafer Tunaya, **Siyasal Müesseseler ve Anayasa Hukuku**, s. 55.

gelindiğinde devlet ve millet yapısında plüralistsiyasi hayatın kurulmasının yanında, yaşanan sanayi devrimleri ile birlikte milli devletler çoğalmıştır. Yaşanan gelişim neticesinde, yani edinilen felsefe ile birlikte kişi mutlak iktidarların pençesinden kurtarılmıştır. İnsanların elde ettikleri bu hürriyetler ile anayasallaşma ve demokratikleşmeye varış sağlanmıştır.⁵⁰ O, birey ve toplumu ifade ederken, “Batı” kelimesinden faydalanmıştır. Batı’nın modernleşmesinin geldiği noktada teokratik ve mutlak yönetimlerin yerine artık demokrasinin ortaya çıktığını açıklamıştır.⁵¹ Tunaya’nın Batı kavramını böyle ele almasına karşılık Başgil’in Batı’daki modernleşmenin vardığı nokta itibariyle toplumda vatandaşı temele alan demokrasinin ortaya çıktığı fikrine katıldığı görülmektedir. Başgil, Batı’daki gelişimin temelinde ve vardığı noktada demokrasinin olduğunu savunmuştur.⁵² O, bu kültürün son şeklinin Anglo-Amerikan dünyadan kıta Avrupası’na yayıldığını ifade etmiştir. Fert artık yeni dönemde öne çıkmaya başlamıştır. Genel itibariyle Batı’daki modernleşme gelişiminin vardığı noktada birey ortaya çıkmıştır. Vatandaş olma kültürü temele yerleşmiştir. Bu anlamda Başgil ve Tunaya, Batı’daki gelişimin temelinde otoritenin toplum lehine paylaşılmasını yerleştirmişlerdir. Batı’da yaşanan gelişme ile birlikte onlara göre, toplumun öne çıkmasını sağlayan ve ardından da bireyin var olmasını doğuran bir süreç yaşanmıştır. Türk modernleşme hareketi Avrupa’da yaşanan gelişmelerden ilk etkilenen ve ona ilk tepki gösteren hareketlerden biri olmuştur. Osmanlı ile başlayıp Cumhuriyet döneminde devam eden modernleşme hareketinin temel amacı, Batı Avrupa’nın toplumsal ve fikrîsel bileşimine ulaşmak olmuştur.⁵³

⁵⁰ A.g.e., s. 55.

⁵¹ “Batı, modern devlete ferdi hürriyet rejimini kurarak, monarşilerin mutlak karakterleriyle savaşılarak erişmiştir. Savaşın galibi fert olmuştur. Mutlak hükümdarlar karşısında taraf olarak yer almıştır; hâkimiyetin kullanılmasına iştirak hakkını elde etmiştir.” Tunaya, **Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılaşma Hareketleri**, s. 25.

⁵² “Vatandaşın şahsında taşıdığı insanlık cevherini dünya değerlerinin hepsinin üstünde tutan ve cemiyet nizamına ferdin insanlık hak ve şerefine saygı esasından hareket eden demokrasi. Menşei Rönesans’tan alarak on sekizinci asrın rasyonalizmi ile yoğrulan ve zaferi için memleketlerde iki asır boyunca kan dökülen demokrasi. Serbest ve dürüst bir seçimle kurulan parlamentoları, adalet ve iyilik hissine dayanan kanunları, umumi efkâr mahkemesince murakabe (kontrol) ve mesul edilen hükümetleri, müstakil adliyesi ve tarafsız idaresiyle vatandaşları emniyet ve huzur içinde yaşatan demokrasi. Hukuku, ahlakıyatı, edebiyatı ve güzel sanatlarıyla, hayatın her sahasını mamur eden ilmi ve tekniği ile bugünkü garp medeniyetinin temelini teşkil eden demokrasi.” Ali Fuad Başgil, “‘Garp Demokrasileri’ ve ‘Halk Demokrasileri’ ve Tezadlar” **Yeni İstanbul**, 13 Mayıs 1958, s. 2.

⁵³ Şerif Mardin, **Türk Modernleşmesi**, İletişim Yayınları, 14. Basım, İstanbul, 2015, s. 9.

Yeni dönemde Batılılaşmaya yaklaşımlarda Tunaya, aydınların iki gruba ayrıldığını savunmuştur. O, bunların bütüncü ve kısmici olarak ikiye ayırmıştır.⁵⁴ Tunaya bütüncü yaklaşımda olanların genel olarak, bütünüyle Batılılaşmayı savunan kişilerden oluştuğunu açıklamıştır. Onlara göre Batı bütünüyle benimsenmelidir. Bu grup temelde Doğu medeniyetinden Batı medeniyetine geçilmesinin zaruretinin değinmişlerdir.

Tunaya ve Başgil'in batıcı-laik düşüncedeki kişi ve grupların modernleşmeci tavrı, doğucu-İslamcı düşüncede olanların ise muhafazakâr anlayışı öne çıkardıklarını görmek mümkündür. Batı olgusunun zihinlerde önemli bir yer tuttuğu anlaşılmaktadır. Doğal olarak da Batılılaşmayı inkar etmek veya ona karşı çıkmak yerine önemli olan nokta ne kadar Batılılaşacağıdır. Başgil'e göre Batılılaşma bir zarurettir ve Batı'nın faydalı olan yönlerinden dolayı Batı kaçınılmazdır.⁵⁵ Başgil'in bütünüyle Batılılaşmaya karşı bakışının bir benzeri de Erol Güngör'de görülmüştür. O'na göre bütün bir Avrupa kültürü yoktur ve Batı'ya benzemek ve bütün olarak Avrupalılaşılması fikri gereksizdir. Çünkü Avrupa denen yapı bir tane yapıdan ziyade, milletlerin teşkil ettiği bir yapıdır. Bu bütünlük bir yapıdan ziyade belirli milli bir yapıyı kastediyorsa, bu da Güngör'e göre gereksizdir. Çünkü bir millet başka bir millete benzemek için uğraşiyor demektir. O, bunu çok yanlış bulmuştur.⁵⁶ Bu fikre katılan diğer bir aydın ise Mümtaz Turhan olmuştur. Turhan, bütünüyle Batılılaşmanın bir başarısızlık kompleksi olduğunu savunmuştur. O'na göre Garbı tanımak, ona hayran olmak ve topyekûn ona benzeme hissi aynı zamanda kendinden şüphe etmeye ve aşağılık hissi duymaya sevk etmektedir. O, bu duygunun Batı'nın temelindeki fikirleri görmeyi engellediğini, bundan dolayı da Batı'nın şekil ve kıyafetlerinin alındığını savunmuştur.⁵⁷ O'na göre Batı bileşenlerine ayrıştırıldığında onun mahiyeti kaybolmaz. Onun cevherini cürufundan ayırmak gereklidir. İlim, metod, felsefe, sanat vesaire cevherin özü iken, zevk, tapış gibi şeyler medeniyetin cürufudur. Bu anlamda Başgil modernleşme sırasında alınacakların toptan getirildiğini, cürufun

⁵⁴ Tunaya, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, s. 129.

⁵⁵ "Garpta; tıpkı gül gibi iki şey var. Biri esans, öbürü küspe. Gülün esansının litresi, bugün zannedirim on bin liradır. Küspesi ise, kaldırılır gübre diye bahçeye atılır. Her memleketçi garbın esansını severek alır. Fakat küspesini Garbın levsiyat yerlerinde bırakır. Garp memleketlerinin ilim, sanat, metod, teknik, yüksek ahlak şuuru, karakter terbiyesi, manevi temizlikten ibaret olan esansını bir müminin, bir idealist muhafazakârın ve bir milliyetçinin sevmemesine ve benimsememesine imkân yoktur. Güneşten kaçmak ölüme gitmektir. İnsan sevgi tabisiyle, ölümden kaçır. Güneşe koşar." Ali Fuad Başgil, "Zaruri Bir Cevap -2" **Yeni Sabah**, 23 Temmuz 1960, s. 5.

⁵⁶ Erol Güngör, **Türk Kültürü ve Milliyetçilik**, Ötüken Neşriyat, 10. Basım, İstanbul, 1992, s. 102.

⁵⁷ Mümtaz Turhan, **Garplılılaşmanın Neresindeyiz?**, Yağmur Yayınları, 7. Basım, İstanbul, 1980, s. 97.

önemsenmediğini savunmuştur.⁵⁸ Diğer yandan Başgil, Batı'nın işe yaramayan kısmının alınmasının Tanzimat ile başlayıp, Cumhuriyet ile de devam ettirildiğini belirtmiştir.⁵⁹ Başgil bu anlamda Cumhuriyet döneminde yapılan Batılılaşma hareketine eleştiri getirmiştir.

Batılılaşma konusuna Tunaya'nın yaklaşımı şöyledir; O'na göre, Avrupa'dan yani Batı'dan alınanlar bir bozulma olmayıp insan tabiatına yönelmiştir. Tunaya'ya göre Batılılaşma bir hürriyet nizamının kurulması olarak görülmüştür.⁶⁰ Toplumun ve bireyin özgürlüğü yani hürriyeti için Batılılaşma zaruridir. O'na göre Batı modern bir devlet ve toplumun inşası için mutlak monarşi ile savaşmış ve fert hürriyetini sağlayan rejimi inşa etmiştir. Batı bu anlamda mutlak ve baskıcı yönetimlerin karşısında yer almıştır. Batı, tarihte yaşadığı süreçlerle insanı merkeze yerleştiren bir yapıya erişmiştir. Onun gelişmişliği bu noktada saklıdır. Modern bir devlet ve toplum olmak için, öncelikli olarak insana değer vermek ve o dünya görüşüne erişmek gereklidir.⁶¹ Tunaya kısmen Batılılaşma konusunda Osmanlı'nın yaşaması için bunun bir zaruret olarak görüldüğünü savunmuştur.⁶²

Başgil'in karşı çıktığı bu noktaya Tunaya, hümanistler sürece daha realist ve bilimsel yaklaştıkları için hak vermiştir. O, bu grubun milli unsurlarla Batılı değerlerin birleşmesinden senteze dayalı bir kültür ortaya çıkarmak istediklerini belirtmiştir. Onlara göre bu durumda iki kültür de yok olmaktan ziyade, ortaya geçmiş ile geleceğin bir karışımı çıkacaktır. Hümanist ve sentezci görüşün önde gelen kişilerinden biri olan

⁵⁸ Tuncay Önder, "Ali Fuad Başgil" **Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce – Muhafazakarlık**, C.V, İletişim Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 2004, s. 300.

⁵⁹ Ali Fuad Başgil, "Bizde 'Din ve Vicdan Hürriyeti' Bahsinde Düşülen Hatanın Sebebi" **Yeni Sabah**, 6 Temmuz 1960, s. 3.

⁶⁰ "Modern bir toplum olmak ve modern bir devlet kurmak alanında sarf edilmiş olan gayretlerin iki yüz yılı kapsayan şeması, Batılılaşmak meselesinin ana hatlarını da ortaya çıkarmaktadır. Daha doğrusu bu gelişmenin adı 'Batılılaşmak'tır. Başka memleketlerin tarihlerinde olduğu gibi, bu çabaların varmak istedikleri gaye, yaşanan zamanın şartlarına göre, hürriyetçi bir nizamın kurulmasıydı." Tarık Zafer Tunaya, **Batılılaşma Hareketleri**, C.II, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul, Ocak 1999, s. 9.

⁶¹ Tunaya, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, s. 25.

⁶² "Batılılaşmak şarttır. Fakat bunu İslamcı ve Osmanlıcı kadrolar içinde yapmak zarureti vardır. Zaruridir. Çünkü Osmanlı İmparatorluğu, kapsadığı çeşitli kavimlerle yaşamak istiyorsa kendisine Batılı bir şekil ve seviye verilmelidir. Batılılaşma artık sadece bir seçkinler programı değildir. Bu programının gerçekleştirilmesi için ortaya, diğerlerinden daha ağır basan üçüncü bir kuvvet çıkacaktır. Bu kuvvet bizzat Batı'dır. Batı Osmanlı İmparatorluğu'nu Batılılaşmaya mecbur edecektir. Bu zorlama ağır bir baskı halinde daimi suretle hissedilecektir." **A.g.e.**, s. 32.

Sabahattin Eyubođlu⁶³ bu noktada, Batılılaşma ve genel olarak gelişme konusunda maddi ve manevi yapının ayrılmasının bedenle ruhun ayrılması olduğunu savunmuştur. O'na göre bütün ikilikler kaldırılarak, insan ve dünya bir bütün olarak ele alınmalıdır. İnsanın doğasında her türlü ayrışmanın ilerlemeden ziyade, geriliğe neden olacağını savunmuştur.⁶⁴ Tunaya'ya göre de geleneklerle örölü bir hayatın gelecekte oluşturulması mümkün olacaktır. O'na göre "Türk-Batı sentezinin yapılması Batılılaşma davasının halen en isabetli ve ilmi izahı sayılabilir."⁶⁵ Tunaya'nın bütünüyle Batılılaşmayı benimsediği ve bunun sentezci anlayışla yapılması gerektiğini savunduğu ortaya çıkmaktadır.

Batılılaşma yani modernleşme tartışmasından sonra, Başgil ve Tunaya'nın bu konunun neticesine yönelik fikirlerine de değinilmelidir. Başgil, Türkiye'nin neden Batılılaşamadığı konusunda hem modernleşme sürecini hem de genel olarak toplum yapısını eleştirmiştir. O'na göre düşünceye karşı gösterilen merhametsizliğe karşı, moda ve popüler şeylerden çabuk etkilenilmiş olması, gelişilememenin ana nedeni olmuştur.⁶⁶ Modernleşme konusunda başarısızlığın nedeni millet olarak farklı fikirlere açık olunmamasının yanında, işe yaramayan şeylere meyilli olunmasından da kaynaklandığını ifade eden Başgil, Türkiye'de yapılan inkılâplardaki en büyük sıkıntının, "kafa İnkılâbı" yapmak olduğunu savunmuştur. O'na göre bunu yapacak kişiler de Batı'yı tanımamaktadır.⁶⁷ Bundan dolayı Tanzimat'tan beri "yaratmak" yerine "taklit" etme yolu tutulmuştur. Başgil bunların yerine mazi ve atının sentezlenmesi gerektiğini savunmuştur. Bu konuya Başgil'in Tunaya ile ortak noktadan baktığı söylenebilir. Başgil'e göre İngiltere ve Japonya bu konuda örnek olmuş ve başarıya ulaşmışlardır. Yani bu örnekten de anlaşılacağı üzere Başgil'e göre Batılılaşma yani modernleşme muhafazakâr olmalıdır.

⁶³ Ayrıca Bkz: Hasan Öztürk, **Sabahattin Eyuboğlu'nun Düşünce ve Kültür Konularındaki Yaklaşımları**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2016.

⁶⁴ Sabahattin Eyuboğlu, "Doğu, Batı" **Mavi ve Kara**, İş Bankası Kültür Yayınları, 5. Basım, İstanbul, 2009, s. 171.

⁶⁵ Tunaya, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, s. 184.

⁶⁶ "Şarkta ve Garpta, hemen bütün dünya milletlerini tanıdım. Kendi milletimi de gayet iyi tanırım. Bütün bu tanıdıklarım arasında en müşahhas, maalesef kanaate karşı en merhametsiz, hülasa en mutaassıp, maalesef biz Türkleriz. Moda fikirlere en çok ve en çabuk kapılan da biziz. Ve kapıldığımız fikrin neticeleri gözler önüne serilmiş birer felaketler de olsa, taassupta devam ederiz. İşte, bunun için ilerleyemiyoruz." Ali Fuad Başgil, "İki Hadise ve Bir Mana" **Yeni Sabah**, 22 Ağustos 1960, s. 3.

⁶⁷ Önder, **a.g.m.**, 305.

Başgil, Batı'nın gelişiminin özünü tenkitin oluşturduğunu da savunmuştur. Ama O, Türkiye'de buna karşı olunmasının, taassuba batılmasına neden olduğunun altını çizmiştir. O'na göre taassup Türkiye'de Batılı tarzda ilim adamı yetiştirilmesini engellemiştir.⁶⁸ Bu noktada Başgil Batı yergisi kadar, Doğu yergisi de yapmıştır. Başgil'e göre Türkler Batılılara göre daha az zeki ve çalışkan değildir. Tam tersine Türklerin daha anlayışlı ve çalışkan olduğuna inanmıştır. Türklerin Batı karşısında geri olmasının asıl nedeni olarak metot ve tekniğin kullanılmamasını ve zamanın israf edilmesini görmüştür.⁶⁹ Tunaya'ya göre ise Türk modernleşmesi özellikle de Cumhuriyet döneminde devrimleri ve programı geri unsurlara karşı ve çoğunluğa benimsetilmek için yapılmıştır. O, devrimci memleketlerde devrim programlarının muhafazakâr kuvvetlerin elindeki halkı kurtarmak için, modernleşmenin halka rağmen yapıldığını savunmuştur. Bundan dolayı çarpışma yaşanmaması imkânsızdır.⁷⁰ Bu durumda modernleşmenin başarısı, bu kitlelere karşı kazanılan başarıyla doğru orantılıdır. Cumhuriyet devrimi bu zihniyetin temelleri üzerine kurulmuştur. Modernleşme adına yeni dönemde, "Türkler Batılı olmak için Batı ile savaşımlardır"⁷¹ diyerek, kurulacak devlet ve toplumun mahiyetini ifade etmiştir. Tunaya, Başgil'in modernleşmedeki başarısızlığı Batı'nın bütünüyle alınmasına bağlaması anlayışına karşılık, modernleşmede Batı'nın örnek alınması ve bu yönde yapılan devrimlerden ödün verilmesi nedeniyle sürecin akamete uğradığını savunmuştur.

Modernleşme konusunda Başgil ve Tunaya önemli oranda aynı düşünmüştür. İki aydın için de modernleşme kavramı, Batılılaşmayı ifade etmiştir. Onlar için Batı'da yaşanan gelişmeler, modernliğin Avrupa eksenli gelişmesini sağlamıştır. Batı'nın kendi içinde yaşadığı değişim ve dönüşüm, onun dünyada öne çıkmasına ve dünyaya yayılmasına neden olmuştur. Başgil ve Tunaya Batı'dan anayasa ve demokrasinin dünyaya artı değer olarak yayıldığını savunmuşlardır. Osmanlı'nın içine düştüğü gerilik Batı'ya yönelmesine neden olmuştur. Bu yöneliş Batılılaşmadır. Modernleşme anlamında

⁶⁸ **A.g.m.**, s. 300.

⁶⁹ "Biz Türkler, garp milletlerinin hiç birinden daha az zeki ve çalışkan değiliz. Bilakis, müşahedelerime (gözlemlerime) dayanarak söylüyorum ki, Türk ferdi dünyanın en zeki, ferasetli (anlayışlı) ve çalışkan insanlarından. Bununla beraber, garp milletlerinden daha geriyiz. Çünkü zekâmızı metotlu ve rasyonel bir şekilde kullanamıyor, zaman ve kuvvet israf ediyoruz." Ali Fuad Başgil, **Gençlerle Baş Başa**, Kubbealtı Neşriyatı, 74. Basım, İstanbul, 2018, s. 152.

⁷⁰ Tunaya, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılaşma Hareketleri**, s. 100.

⁷¹ **A.g.e.**, s. 89.

Batı'ya yönelinmesi ve Batı'dan ne kadar modernliğin alınacağı Başgil ve Tunaya'nın fikinsel olarak ayrıştığı nokta olmuştur. Başgil kısmici ve sentezci görüşü savunurken, Tunaya bütüncü ve sentezci görüşü savunmuştur. Diğer yandan modernleşme karşısında Cumhuriyet döneminde Başgil eleştirileri ile döneme yaklaşırken, Tunaya bu dönemde yapılanların geri unsurlara karşı yapıldığını düşünmesi anlamında fikir ayrılığı yaşamışlardır. Başgil ve Tunaya'nın yaşadığı bu fikir ayrılığı modernleşmenin bir sonucu olarak ortaya çıkan muhafazakârlık konusuna da yansımıştır. Ama genel anlamda çalışma ekseninde iki aydın da modernleşmeye karşı yaklaşımlarında, gelişimin ve Batı'nın modernleşmede hayati bir noktayı teşkil ettiği konusunda ortak düşünceler de, Başgil'in gelişim ve dönüşüm konusunda dindar bakışı ve gelenekçi yanı öne çıkmıştır. Buna karşılık Tunaya'nın modernleşmeyi din ve geleneklere rağmen bir zaruret olarak görüp, ana gaye olarak Batılılaşmayı savunması ve bunun temeline laikliği hayati bir noktaya yerleştirmesi, O'nu bu çalışma ekseninde modernleşmeci bir çerçevede ele almayı zorunlu kılmıştır.

1.1.2. Muhafazakârlık

İnsanın dünyada var olduğu günden beri gelişmeye duyduğu ihtiyaç hiç değişmemişken, bunun yanında başta kendi varlığı olmak üzere sahip olduğu değer ve yargıları koruma refleksi de hiç değişmemiştir. Sonsuz değişme ihtiyacı ve dönüşüm çabası insan zihninde modernleşmenin temelini teşkil etmişken, “bunun aksine, toplumsalın nihayet keşfedilmiş ya da vahyedilmiş ebedi gerçeklik veya yasallıklara dayandığı inancından hareketle, toplumsalın o ebedi hakikat ve yasallığa tekabül eden değişmez / ideal düşünüş, değer ve ilişki normlarına uyması / uydurulması gerektiğini öne süren yaklaşımdan türer, bunun akutlaş biçimi” olarak muhafazakârlık⁷² her dönem var olmuştur. Bu doğrultuda insanın değişim ve dönüşüme yönelik olan çabası kadar, onun her anlamda değerlerini korumasına yönelik faaliyetleri de önem arz etmektedir. İnsanın var olan değer ve inançlarını koruma refleksi ise onun tabiatta verdiği yaşam mücadelesinin ve var olma çabasının bir sonucu olarak da ortaya çıkmıştır.⁷³ Gelenek ve

⁷² Ömer Laçiner, “Muhafazakârlaşan Sosyalizm” **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce – Muhafazakârlık**, C.V, İletişim Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 2004, s. 662.

⁷³ “Gelenekçilik, tabiata karşı verilen savaşta toplumun çok güçsüz olmasından ileri gelmektedir; o çok zor sürdürülen *hayatın ikamesi*şekillerini tehlikeye sokabilecek *yeniye, anlaşılmamışa* karşı bir korunma niteliği taşır.” İsmail Cem, **Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi**, Cem Yayınevi, 10. Basım, İstanbul, 1989, s. 22.

değerleri korumaya çalışmak onun için tabiata karşı verdiği mücadelenin temelini teşkil etmiştir.

Dünyada ve Türkiye’de muhafazakâr fikir ve düşüncenin varlığı çok eskilere dayansa da, bu fikrin siyasal ideolojiye dönüşmesi ise daha sonraları yani Fransız İhtilali’nden sonra gerçekleşmiştir. Muhafazakâr düşünce, kendisine başta din ve toplumsal değerleri yani geleneğin korunmasını şiar edinmiş ve bu anlamda geçmişin ihtişamlı ve şaşalı günlerine dönmeyi amaç edinmiştir. Bu noktada gelenek genel itibariyle yaşanan süreçte modernliğin zıddı olarak yer almıştır.⁷⁴ Yaşanan süreçte diğer yandan muhafazar fikir ve düşünce kalıbının “gericilik” ve “tutuculuk”la bir tutulduğu anlar ve dönemler olmuştur. Türk modernleşmesi özelinde bakıldığında muhafazakârlığa yönelik eleştiri ve yergilerin oluşmasında temel neden, yaşanan gelişim karşısında oluşan dindarların direnci ve yaptıkları eleştirileridir. Genel itibariyle yapılan yeniliklerin hızı ve toplumsal derinliği eleştirilerin temel noktasını teşkil etmiştir.

Modernleşme karşısında değer ve geleneklerin korunması söz konusu olduğu kadar, zamanla muhafazakâr düşünde, Türk Modernleşme sürecinin başlamasından itibaren, modernleşmenin ne olduğu ve modernleşmeye nasıl yaklaşılması gerektiği konusu hep soru işareti olarak kalmıştır. Bu durum modernleşmeye karşı bir duruşu da doğal olarak ortaya çıkarmıştır. Modernleşme hareketleri, doğal olarak kendi içinde ve dışında kalan dünyada büyük bir mücadeleyi başlatmıştır. Bu mücadele sadece çağı yakalama veya onu aşmaya yönelik olmamış aynı zamanda çağın getirdiklerine karşı, kendi varlığını korumak için de olmuştur. Bu çalışmada ilk olarak çağın yakalanması konusu ele alınmıştır. Çalışmanın bu kısmında modernleşme karşısında toplumların ve kültürlerin varlıklarını korumak için ortaya koydukları genel düşünce yapısı olan muhafazakâr anlayış ele alınmıştır.

Muhafazakâr düşüncede, ideoloji, gelenek ve görenekler ile din en önemli savunulan alanlarını oluşturmaktadır. Özellikle din ve dini değerler bu düşünce dünyasında en önemli yerlerden birini kaplamıştır. Din temelde davranış yani huy güzelliği sağlamayı hedeflemiş ve bunu ibadetlerle yapmıştır. Bunun sonucunda hukuk temel değer olarak ortaya çıkmıştır. Din hem kuralları koymuş, hem de yargıyı ifade etmiştir. Diğer yandan din bu dünyada yol göstermesi yanında dinin ahiret üzerine de yol gösterir bir pozisyonda

⁷⁴ Gencer, **a.g.e.**, s. 52.

olması, dini özellikle de İslam'ı kişinin kendi yaşamında ve toplumdaki yeri ve ilişkilerini düzenlemesi anlamında çok önemli bir noktaya yerleştirmiştir.⁷⁵ Bu anlamda dinin, devlet ve toplum hayatında önemli olduğu coğrafyalarda, muhafazakârlık önemli bir yer kaplamıştır. Türkiye'de ve İslam toplumlarında bu durum modernleşme sürecinde kendisini sıklıkla göstermiştir. Yıllar içinde oluşan toplum ve devlet düzeni içinde yapılmaya çalışılan yenilik hareketleri, dinin bu yapısal özelliği nedeniyle büyük zorluklarla karşılaşmasına neden olmuştur. Yapılmak istenen yenilikler karşısında mevcut yapı ve değerlerin, dini bir kutsallığa ya da geçmişin manevi değerleriyle özdeşleşerek ayrı bir noktaya oturtulmaya çalışılması, modernleşme sürecinin gelişimini etkilemiştir. Bu durumda örneğin Berkes, yaşanan çağdaşlaşma sürecinin, kutsallaşmış olan geleneğin boyunduruğundan kurtarılması olduğunu savunmuştur.⁷⁶ Diğer yandan yapılan yeniliklerin eskinin yanına inşa edilmesi ise ayrı bir problemi teşkil etmiştir. Mevcut değer ve yapıların basit şekilde kaldırılamayacak olması ortaya yeni bir yapı çıkarmıştır. Böylece oluşan ikilik, yenililerin yeşermesini engellenmiş, bu durumda modernleşme sürecinin uzun ve meşakkatli yıllar sürmesine neden olmuştur. Süreç sonunda yani varılan noktada ise modernleşme üzerine eleştiriler devam etmiştir.

Muhafazakâr düşüncenin temelde bir koruma refleksi ifade ettiği yukarıda da görülmüştür. Bu fikir ve düşünce yapısının genel anlamda dini yapıyla özdeşleşir bir duruma gelmesi ise modernleşme sürecinde normal olarak görülmektedir. Fakat temelde yer alan koruma iç güdüsü sadece, din ya da sağ fikir ve düşünceler için geçerli değildir. Bu anlayışı genel anlamda ideoloji ve rejimlerin korunması noktasında sol ve diğer fikir ve ideoloji kalıplarında da görmek mümkündür. Kendini muhafaza etme fikri ile sosyalistler mevcut yapının değiştirilmesi taraftarı olmaları anlamında çatışma yaşasalar da, zamanla kurdukları düzen ve ideolojinin savunuculuğu ve muhafazakârlığını yapmışlardır.⁷⁷ Bu örnekten de anlaşılacağı üzere, geçmiş değerlerin korunmasının yanında, modernleşme sonrasında inşa edilen değerlerin korunması yani muhafazakârlaşma söz konusu olmuştur.⁷⁸

⁷⁵ A.g.e., s. 53.

⁷⁶ Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 19.

⁷⁷ Anthony Giddens, *Sağ ve Solun Ötesinde*, Metis Yayınları, İstanbul, 2002, s. 28.

⁷⁸ Laçiner, a.g.m., s. 663.

Muhafazakârlığın genel mahiyetine bakıldıktan sonra sözlük ve ansiklopedilerde nasıl tanımlandığını ve nasıl yorumlandığını bilmek, Batı'nın modernliğine karşı olan tepkinin en temelde ne olduğunu anlamak açısından çok önemlidir. Muhafazakârlığın Türk Dil Kurumu'na göre ilk anlamı genel olarak tutuculuk iken, ikinci anlamı ise özel olarak siyasal ve toplumsal yapının olduğu gibi korunması ile ilgili her türlü görüş, tutum, anlayış olarak ifade edilmektedir.⁷⁹ Genel anlamda bakıldığında muhafazakârlığın mahiyeti ne olursa olsun, korumak ve mevcut yapı ve /veya düzenin muhafaza edilmesi gibi temel anlamlardan ortaya çıktığı görülmektedir. Korunmak istenen yapıya karşı yapılacak her türlü girişim ve yapılan girişimler ve onun hızının ani olması gibi durumlar muhafazakârlığın kapsamına giren konuları oluşturmuştur.⁸⁰

Modernleşmenin genel mahiyeti Gökalp'e göre, medeniyet topluluğu ve gelişiminden ilim ve teknik bakımından hiçbir milletten geri kalmayacak şekilde yer edinmesidir.⁸¹ Bu yer edinme çabası, Batı'ya dünya genelinde teknik ve düşün olarak bir yönelişin yaşanmasına neden olmuştur. Avrupa'dan fikir, teknik, kültür, sanayi, ilim ve benzeri alanlarda yararlanılma çabası, tartışmaları da beraberinde getirmiştir. Avrupa'da Fransız Devrimi ile ortaya çıkan modern düşünce ve ideolojilere karşı kendi varlığını korumayı amaçlayan iktisadi ve toplumsal fikirler de ortaya çıkmaya başlamıştır. Fransız İhtilali muhafazakâr düşün için bir dönüşüm noktasını teşkil etmiştir. Muhafazakâr düşünce bu süre zarfında modernleşme karşısında kendisini ideolojik bir noktaya yerleştirmeye başlamıştır. Bu noktada modernlik karşısında oluşan kaygılar ve yaşanan değişimlere olumsuz yaklaşılması, gelenekselleşen bir tavırla tepkisini ortaya koymuştur.⁸²

⁷⁹ "Tutuculuk", **Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, 10. Basım, Ankara, 2009, s. 2013.

⁸⁰ "Tutuculuk, yürürlükteki düzenin olabildiğince korunması gerektiği inancına bağlılık. Kişisel davranışların yönlendirilmesinde zaman ve deneyimle sınanmış gelenek ve kurumları temel alma, bunlarda da hızlı ve sık değişiklik istememe eğilimidir. Bu eğilimi haklı göstermek için yararlanılan felsefi öğretiler için de kullanılan terimler, başlı başına bir siyaset önerisinden çok, çeşitli siyasal öneriler karşısında alınan tutumu anlatır." "Tutuculuk", **AnaBritannica**, C.XXI, Güzel Sanatlar Matbaası, İstanbul, 1990, s. 242.

⁸¹ Ziya Gökalp, **Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak**, Akçağ Yayınları, 2. Basım, Ankara, 2010, s. 34.

⁸² Ahmet Çiğdem, **Modern Türkiye'de Siyasal Düşünce – Muhafazakarlık**, C.V, İletişim Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 2004, s. 13.

Toplumlar belirli değerlerden ziyade, genel olarak karmaşık değerler bütününden oluşmuştur. Bu değerler, yıllar içinde deneyim edilen ve toplum tarafından içselleştirilen geleneklerden meydana gelmiştir. Bunların değiştirilmesi için bu oluşumun koşullarına göz atılması gerekmektedir. Bu değerleri savunanlar, savunularını genel olarak soyut kurullarla değil de, somut pratikler üzerinden yapmışlardır. Bu savunumda muhafazakârlar dini kurumlara, aile ve toplum ile geleneklere ayrı bir önem vermişlerdir. Bahsedilen değerlere yönelik hamle ve köklü değişim girişimleri, modernleşme sürecinde muhafazakâr bir tepkinin temelini oluşturmuştur.⁸³ Muhafazakâr anlayışta olanlar için yılların getirdiği değerler, toplum ve devletin çekirdeğini oluşturmaktadır. Bu yüzden “muhafazakârlık, restorasyon ideolojisidir”.⁸⁴ Koruma refleksine paralel olarak muhafazakârlıkta hızlı değişikliklere tepki gösterilmesi de olağan bir durum olmuştur. Doğal olarak, “muhafazakâr, siyasi hayatta örfler ve geleneklere uyan ve kökten değişiklik istemeyen görüş” ü savunan kişi olarak da öne çıkmıştır.⁸⁵ Değişime karşı ya da ıslah edilme konusuna genel manada din ve özellikle de İslam için bakıldığında, bozulmuş olan için yenileme ve ıslah edilme söz konusudur. Fakat İslam ya da genel manada dinler için bozulmuş olma söz konusu ya da kabul edilecek bir husus olmadığı için, yapılacak dinsel ve toplumsal yenileşme çabaları kabul edilse bile, bu durum dinin aslına dönülmesi şeklinde algılanmıştır.⁸⁶ Diğer yandan Giddens’a göre eskinin ya da geçmişin korunması radikalleştikçe aynı zamanda yenileşme de o nispette radikal olarak ortaya çıkmaktadır.⁸⁷ Fakat muhafazakâra göre yeniliklerin hızlı yapılması, sekülerleşme, toplumun geleneksel yapısından uzaklaşılması gibi konular toplumun felakete sürüklenmesine neden olacaktır. Muhafazakârın elindekilere yönelik savunma tavrı, kimi zaman onun çeşitli isimlerle adlandırılmasına neden de olmuştur. Bu, kimi zaman tutucu ve kimi zamanda gerici benzetmeleri şeklinde yapılmıştır. Genel olarak muhafazakârlar devrimci eylemlere karşı çıktıkları gibi geçmişe dönmekten de kaçınmışlardır. Muhafazakâr olan kişi radikal değişikliğe taraf olmasa da, reformcu yaklaşımlara o kadar da kapalı değildir. Yeri geldiğinde sahip olduğu değer ve olguları korumak için değişmeyi savunması olağandır.

⁸³ Giddens, **Sağ ve Solun Ötesinde**, s. 29.

⁸⁴ Tanıl Bora, **Cereyanlar**, İletişim Yayınları, 5. Basım, İstanbul, 2017, s. 341.

⁸⁵ “Muhafazakâr”, **Yeni Türk Ansiklopedisi**, C.VII, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1985, s. 2478.

⁸⁶ Gencer, **a.g.e.**, s. 383.

⁸⁷ Giddens, **Sağ ve Solun Ötesinde**, s. 31.

Muhafazakâr kişinin otoriteye bağlılığı, aile ve topluma sadakati ile geleneğe bağlı olması ve bunu devam ettirmek için çalışması gibi tipik özellikleri öne çıkarken, özellikle geleneğe bağlılığı ayrı bir önem arz etmiştir. Birey ve toplumun değerlerinin geçmişten geleceğe taşıyıcısı olan gelenekler, özellikle sağ fikir ve ideolojiler için ayrı bir öneme sahip olmuştur.⁸⁸ Genel olarak muhafazakâr olan kişi maziye sadece, değerleri ve tutumları barındırdığı için koruyan kişi değildir. O manevi değerleri, toplumsal ve siyasi misyonları çağın gereklerine göre ayarlamakta ve bu idealle yaşamaktadır. Bu noktadan bakıldığında Başgil'in muhafazakâr düşün dünyasına yakın olduğu rahatlıkla anlaşılmaktadır. O'nun dindarlığı, gelenekçiliği, değişim karşısındaki tutumu ve kendi fikirlerinin esasını oluşturduğunu düşünmesi gibi tavır ve davranışlar, O'nu bu noktada ele almayı zorunlu kılmaktadır. Başgil'in muhafazakâr düşünce ve fikir dünyasına yakın olmasının temeldeki nedeni ise gerek doğduğu aile yapısı gerekse içinden çıktığı toplumdur. Çalışmanın ilerleyen bölümlerinde de görüleceği üzere Başgil, neredeyse bütün eğitimini yurtdışında almış olsa da, liberal yanı hariç genel olarak dindar yani muhafazakâr bir düşün dünyasına sahip olmuştur.

Çağdaş tutuculuğun babası ise İngiliz Edmund Burke'dir. Burke, Fransız Devrimi'ne tepki göstermiştir. İngiltere hem çağdaş liberalizm hem de çağdaş tutuculuğun doğduğu yer olmuştur.⁸⁹ Anglo-Amerikan dünyanın muhafazakârlığın kurumlaşmadan yerleştiği yer olması anlamında ve laiklik konusundaki tavırlarından dolayı, muhafazakâr çevrede genel anlamda özellikle İngiliz ekolü önemli yer edinmiştir. Bu önem İngilizlerin değerleriyle barışık yaşamalarından ve laiklik konusunda benimsedikleri düşünceden dolayı olmuştur. Bu çerçevede Başgil, özellikle laiklik ve değişim konusunda İngilizlere hayran olduğunu genel olarak ifade etmiştir. Başgil'in Türk modernleşme sürecine bir muhafazakâr olarak bakışı, yapılan yenilikler iyi düşünülmeden ve geleceği göz önünde bulundurmadan yapıldığı için hep havada kalmıştır. Toplumun her şeyi çabuk eskittiğini, değişim konusunda sürekli yalpalandığını düşünmüştür. O'na göre düşünülmeden ve alelacele yapılan yenilikler, çalkalanan sütün yoğurt tutmaması gibi yıllardır boşuna verilen uğraşlar olmuştur.⁹⁰

⁸⁸ A.g.e., s. 50.

⁸⁹ "Tutuculuk", *AnaBritannica*, C.XXI, s. 242.

⁹⁰ Ali Fuad Başgil, *Başgil'den Mektuplar*, Yağmur Yayınları, İstanbul, 2007, s. 33.

Muhafazakârların en büyük gayesine mevcut yapının korunması olarak bakıldığında, aynı zamanda en büyük eleştirilerinin başında da çağa ayak uydurmak için eski hayat tarzının terk edilmek istenmesi gelmektedir. Onlar için geleneğin ve değerlerin geçmişten beslenmesi ve aradaki bağın korunması kadar geçmişten gelen bu değerlerin geleceğe taşınması da büyük önem arz etmiştir. Bu yapılan şeyin adına Batılılaşma dense de, onlar için bu yanlıştır. Bu konuyla ilgili Mümtaz Turhan başta olmak üzere birçok kişi muhafazakârlık konusunda, değişmeyi istemekle, mevcut hayat tarzını terk etmenin Batılılaşma olmadığını savunmuştur. Bu konuda Turhan'a göre yapılan yenileşme hareketleri, sırf bir şeyin birilerine ait diye alınması ya da o şeyin terk edilmesi şeklinde olmuştur. Tunaya muhafazakârların Batı karşısında var olma çabalarının uzantısı olarak bu tarz refleksler geliştirdiklerini ifade etmiştir.⁹¹

Modernleşme sürecinde yaşanan değişime özellikle din ekseninde gösterilen tepkiler muhafazakâr düşüncede önemli yer tutmuştur. Bu durumu Türk modernleşme serüveninde de görmek mümkündür. Türk modernleşme hareketinde Osmanlı'da başlayan süreç, Avrupa'ya benzeme süreci olarak giderilmeye çalışılırken, bu süreç kendisine dayatılan "kapitalistleşme"yi perdeleyecek şekilde yaşanmıştır. Bundan dolayı yaşanan sürece karşı oluşan tepki doğal olarak kapitalistleşme sürecine karşı da gelişmiştir. Bu anlamda Türk modernleşmesinde din ve muhafazakârlık olguları anti-kapitalist bir duruş sergilemişlerdir. Bu durum dinin yoksullar üzerindeki etkisini artırması yanında, ideolojik duruşunu etkilemiştir. Diğer yandan dinin bu yöndeki gelişimi, Türkiye'de modernleşme karşısında yer almasına neden olmuştur. Özellikle yaşanan süreçte dinin geçmişe yani şaşalı günlere duyulan özleminin artması radikalliğin doğal olarak artmasına, bu durumda da muhafazakârlığın Türkiye'de modernleşme karşısında yer almasına neden olmuştur.⁹²

Türk modernleşmesinde yaşanan süreç karşısında oluşan tepkiler ve muhafazakâr eğilimlere göz atıldığında ise, genel olarak Osmanlı'da 18. yüzyılın başında ilk modernleşme girişiminin yapılmasından, Cumhuriyet Türkiye'sinde çok partili hayata varıncaya kadar geçen sürede birçok olay ve tepki göze çarpmaktadır. İlk atılımların yaşandığı dönem de dahil olmak üzere Osmanlı'da yeniliklerin karşısında ulema ve

⁹¹ Tunaya, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, s. 165-166.

⁹² Murat Belge, "Doğu-Batı" **75 Yılın İçinden 22 Yazardan Seçmeler**, Cumhuriyet Gazetesi Armağanı – Şefik Maatbası, Ekim 1998, s. 43-44.

yeniçeri grupları tepkilerin odağı konumunda olmuştur. Bu durumu Patrona Halil ve Kabakçı Mustafa isyanlarında görmek mümkündür.⁹³ Lale Devrin'den III. Selim'in Nizami Cedit yeniliklerine ve oradan da Yeniçeriliğin kaldırılması ve Tanzimat yeniliklerine, Kuleli Vakası gibi olaylarda yenilikler karşısında gelenekçi ve mevcut kurumların ve / veya yapıların direnişi söz konusu olmuştur. Bu direniş refleksi, Ali ve Fuad Paşaların otoritelerine karşı Meşrutiyet'i doğuracak kadar ileri gitmiştir. Osmanlı'da askeri ve teknik alanlarda başlayan yenilik hareketleri ilerleyen süreçlerde kültürel, sosyal ve siyasi alanlarda da yenileşmeyi zorunlu kılmıştır.⁹⁴ Yeniliklerin zaruret doğrultusunda ortaya çıkmasının ardından bu noktada altı çizilmesi gereken husus, Yeni Osmanlılar hareketinin başlamasından Mütareke dönemine kadar olan dönemde İslamiyet'in birleştirici ve ana hedef olması anlamında, dini merkeze alan bir ideolojinin oluşmasıdır. İslam Osmanlı'da devletin ve hükümlanlığın temeli olsa da, yeni dönemde din ideolojik bir boyut kazanmaya başlamıştır. Osmanlı'nın son döneminde dindar yani muhafazakâr fikir için İslamcılık fikri bu çerçevede ortaya çıkmıştır. II. Meşrutiyet'in ilanı sonrasında, din devlette en önemli argüman olsa da, İslamcı fikir ve gruplar ve muhafazakâr düşünce, siyasal olarak muhalefet saflarında yer almıştır. Bu durum Cumhuriyet Türkiye'sine, oradan da DP'nin iktidara geçmesine kadar devam etmiştir. Özellikle Milli Mücadele döneminde Anadolu'daki Müdafaa-i Hukuk Hareketi karşında, İstanbul ve onun kontrolünde olan Kuvayı İnzibatiye yer almıştır. Gelenekçi ve İslami argümanlar belirtilen süreçlerde muhalefet adına öne çıkarılmıştır. Bu argümanların özellikle II. Meşrutiyet döneminde yaşanan 31 Mart Vakası gibi olaylarda uç noktalara kadar çekildiği de olmuştur.⁹⁵ Bunun bir benzerini de 1930'da Menemen'de yaşanan olaylarda görmek mümkündür.⁹⁶ Diğer yandan Cumhuriyet döneminde muhafazakâr ya da İslamcı kitle muhalefet hareketine açık olduğu gibi yeri geldiğinde bu hareketlerin zemini olmasının yanında bu hareketlere destek de vermişlerdir.⁹⁷

Muhafazakâr anlayışa göre Türkiye özelinde modernleşme hikâyesinin başarısızlığının nedenlerinin başında yapılmak istenilen yeniliklerin ani ve pervasız olarak yapılmasının yanında, bu yeniliklerin belirli ölçüler göz önünde bulundurulmadan

⁹³ Gencer, **a.g.e.**, s. 386.

⁹⁴ Karpat, **Kısa Türkiye Tarihi**, s. 15.

⁹⁵ **A.g.e.**, s. 87.

⁹⁶ Bernard Lewis, **Modern Türkiye'nin Doğuşu**, TTK Basımevi, 5. Basım, Ankara, 1993, s. 412.

⁹⁷ Bora, **Cereyanlar**, s. 418.

yapılması gelmektedir. Bu anlamda muhafazakârlığın ortaya çıkışındaki en önemli neden özelde Batılılaşma genelde ise modernleşme çabasıdır. Yaşanılan sürecin şekli ve miktarı, muhafazakârlar için hayati öneme sahiptir. Bu anlamda Başgil'in eleştirileri de önemlidir. O, gerek din ve vicdan hürriyetinde gerekse modernleşmede yani Garplılışmada düşülen hatanın: “Garp bütünlüğü ile almak ve onu memleket halkına olduğu gibi kabul ettirmek, iddiası ve kararı”ndan kaynaklandığını savunmuştur.⁹⁸ Bu eleştiri konusu genel anlamda muhafazakâr çevrede yaygınlık göstermiştir. Örneğin bu konuda Turhan, Avrupa medeniyetinin çeşitli milletlerin, farklı dönemlerde müşterek çalışmalarının birleşiminden meydana geldiğini iddia etmiştir. O'na göre medeniyetler kolektif çalışmalarla oluşturulmuştur. Bu yüzden Turhan da Batı'nın işe yarayacak kısmının alınıp, geri kalan kısmının bırakılması gerektiğini savunmuştur.⁹⁹ Modernleşmede Batı kültüründen veya medeniyetinden nelerin ve ne kadar alınacağı tartışmasının yanında, yapılacak alımın şekli de tartışma konusu olmuştur. Bu konuda mesela Güngör, Batı'dan kısmen alım yapılmasını savunan siyasetçi ve idarecilerin yaptığı listenin de büyük bir yanlış olduğunu savunmuştur. Güngör gibi muhafazakâr anlayışa sahip kişilere göre, Batı'dan alınacak şeyleri yöneticilerin belirlemesi yerine, bunların sosyal ihtiyaca göre ve toplum tarafından belirlenmesi gerekmektedir.¹⁰⁰

Modernleşmeye bütün olarak teslim olmama refleksi muhafazakâr anlayışta en önemli konulardan biri olmuştur. Batı genel olarak varılacak nokta ve bir bütünlük içerse de, muhafazakârlık anlayışına göre onu kimyevi olarak ayıklamak ve bileşenlerine ayırmak yapısını bozmaz. Tunaya, muhafazakâr anlayışta olanların bu ayrışımın tam tersine onun özündeki temizliği ortaya çıkaracağını savunduklarını belirtmiştir. Bundan dolayı da Batı'nın her şeyiyle alınmasına gerek yoktur. Tunaya bu grubun, Batı'yı bütünüyle alınmasını savunanları, büyük bir yanılğı içinde gördüklerini ifade etmiştir. Batı'nın bütünüyle alınması yerine muhafazakârlara göre Batı bölünerek onun faydalı yanı alınmalıdır. Tunaya, bu anlamda muhafazakârların Batı'nın tekniğinin alınmasını savunduklarını bildirmiştir.¹⁰¹ Başgil Batı'nın ilim ve tekniği dışında bütünüyle alınmasını savunanların ülkede bir çatışma ortamı yarattıklarını savunmuştur. Başgil gibi

⁹⁸ Ali Fuad Başgil, “Bizde ‘Din ve Vicdan Hürriyeti’ Bahsinde Düşülen Hatanın Sebebi” **Yeni Sabah**, 6 Temmuz 1960, s. 3.

⁹⁹ Turhan, **a.g.e.**, s. 42.

¹⁰⁰ Erol Güngör, **Türk Kültürü ve Milliyetçilik**, Ötüken Neşriyat, 10. Basım, İstanbul, 1992, s. 105.

¹⁰¹ Tunaya, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, s. 146.

kişilere göre ülkede memleketçi ve Garpcı görüşün çarpışmasındaki temel sebep, garbın cevherinin cürufu ile alınmasından kaynaklanmaktadır. O'na göre bunun zorla yapılması nedeniyle de sorun derinleştirmekten başka bir işe yaramamıştır.¹⁰²

Genel olarak bakıldığında muhafazakârlık, modernleşmenin sonucu olarak ortaya çıkmış ve modernleşmenin ne kadar ve nasıl olması gerektiği konusu muhafazakârların ilgi alanını oluşturmuştur. Diğer yandan muhafazakârlık sadece bir dini inanış ve yaşayış biçiminin korunmasına özgü bir kavram olmamış aynı zamanda bir ideoloji veya bir devrimle kurulmuş sistem ve / veya devletin savunulması anlamında da kendisini göstermiştir. Fakat muhafazakârlık kavramı genel olarak bir dinin ve / veya geleneklerin korunması ile özdeşleşmiştir. Ele alınan çalışmada ise Türk modernleşme sürecinde yaşananlara dindar ve gelenekçi çevrelerin yaptıkları eleştiriler özelinde Ali Fuad Başgil'in eleştirileri muhafazakâr düşünce çerçevesinde ele alınmıştır. Diğer yandan Tarık Zafer Tunaya'nın ise yapılan Türk Devrimi'nin de savunusunu yapıp, ona karşı koruma refleksi içinde olduğu da gözden kaçırılmamalıdır.

Dünyada yaşanan modernleşmenin sonucu ve ona tepki olarak ortaya çıkan dini ve gelenekçi muhafazakârlık anlayışı, maddenin maneviyatın yerini almasına tepki gösterilmesinin yanında, değişim karşısında mevcut değerlerin ve maneviyatın savunulması mücadelesini de oluşturmuştur. Çeşitli alanlarda ve tarzlarda korumacılığı ve değişime karşı direnci simgeleyen muhafazakârlık düşüncesi, genel itibariyle dindarlık ve geleneğin korunması ile özdeşleşmiş durumdadır. Ele alınan çalışma kapsamında da Başgil'in dindar ve gelenekçi yönü muhafazakârlık bağlamında ele alınarak öne çıkarılmıştır. Bu anlamda muhafazakârlık üzerine yapılan tespitler ve yapılan tanımlamalardan da anlaşıldığı üzere Başgil'in dindarlığı, gelenekçiliği, değişime karşı tutumu, kendi düşüncelerini doğal ve temelde olması gereken fikirler olarak görmesi, O'nu muhafazakâr bir aydın olarak ele almayı zorunlu kılmıştır. O'nun temelde aileden ve büyüdüğü çevreden gelen dindarlığı, muhafazakârlığının dayandığı temeli teşkil etmiştir. O'nun özellikle Cumhuriyet döneminde laikliğin inşa edilmesi, toplumsal ve kültürel değişiklikler konusunda tepki gösterdiği ve bunun da çok partili süreçte bariz şekilde bir tavra dönüştüğü görülmüştür. Yukarıda da görüldüğü üzere, ele alınan çalışmada muhafazakârlık kavramı Başgil özelinde, dindarlık ve gelenekçi bir tavırla

¹⁰² Başgil, "Bizde 'Din ve Vicdan Hürriyeti' Bahsinde Düşülen Hatanın Sebebi" **Yeni Sabah**, s. 3.

değişim karşısında oluşan direnci ve aynı zamanda geçmişten modern Türkiye'nin oluşumuna kadar dönemdeki belirli bir zihniyet dünyasının simgesi olarak kullanılmıştır.

1.2. Ali Fuad Başgil ve Tarık Zafer Tunaya'nın Yaşam Öyküleri

Ali Fuad Başgil ve Tarık Zafer Tunaya, Türk modernleşme serüvenine hayatları ve fikirleriyle tanık olmuş iki aydın olarak, Türkiye'de gerek yaşadıkları dönemde gerekse sonraki dönemlerde hep öne çıkmışlardır. 1940'ların başından itibaren günlük gazete ve dergilerde fikir ve görüşlerini ifade etmelerinin yanında akademik çalışmalarda bulunmaları onları Türkiye'de sürekli gündemde tutmuştur. Diğer yandan onların fikir ve düşüncelerini, belirli ideolojik anlayışlara göre ifade etmeleri, onların yaşam hikâyelerini ve dönemlerine bakışlarını daha da önemli kılmıştır. Bu noktada Başgil ve Tunaya'nın hayat hikâyelerine ve eserlerine göz atılması gerekmektedir.

1.2.1. Ali Fuad Başgil

Fikir, siyaset ve hukuk insanı olan Ali Fuad Başgil, muhafazakâr ve liberal kişiliği ile Türk düşün hayatında öne çıkmıştır. Başgil, din ve kültür konularına yaklaşımı ve laiklik konusunda da Türkiye'de ilk kez sistemli eleştirilerde bulunan kişilerden biri olmuştur. Başgil, din ve laiklik üzerine ortaya fikirler koymasının dışında, Cumhuriyet üzerine eleştirilerde de bulunmuştur. Cumhuriyet döneminde yapılan devrimlere ve yenilik girişimlerine karşı çeşitli dönemlerde eleştirilerde bulunmuştur. Bunlardan dolayı Başgil, Türkiye'de muhafazakâr çevre tarafından büyük saygı duyulan kişilerden biri olmuştur. Başgil'in bu yönü hesaba katıldığında, O'nun fikir ve düşünceleri bu çalışma için hayati bir noktayı teşkil etmektedir. Türkiye'de hem muhafazakâr hem de liberal anlayışa sahip olması bakımından Başgil gibi kişilerin fikir ve düşünceleri her dönem rağbet görmüştür. Başgil'in hayatı ve fikirlerinin Türkiye'de tek ve çok partili düzenlerin kurulması anlamında tahlil edilmesi, muhafazakâr düşün dünyasının Cumhuriyet dönemi üzerine bakışının ortaya konulmasını sağlaması anlamında önem arz etmiştir. Bu noktada öncelikli olarak Başgil'in fikir ve düşün dünyasının anlaşılması için, O'nun hayatının dönemlere göre ele alınması gerekmiştir.

Başgil'in hayat hikâyesi, köklü ve mütedeyyin bir ailede dünyaya gelmesi ile başlamıştır. O'nun dünyaya geldiği bu aile yapısının etkileri, fikir ve düşüncelerinde

ömür boyu görülmüştür. 1893’de Samsun’un Çarşamba ilçesinde, Mehmet Rüştü Efendi ve Fatma Hanım’ın çocukları olarak dünyaya gelen Ali Fuad Bey, Soyadı Kanunu ile “Başgil” soyadını almıştır.¹⁰³

Başgil, varlıklı ve köklü bir aileden gelmiş olmasının yanında, ilköğrenimini Samsun’un Çarşamba ilçesinde yapmıştır. Ortaöğrenimi için İstanbul’a gitmiş, fakat tamamlayamamıştır. I. Dünya Savaşı nedeniyle Başgil öğrenimini yarıda bırakarak, 1914 ve 1919 yılları arasında Kafkas Cephesi’nde görev yapmıştır. Kafkas Cephesi’nde Başgil askerlik görevini 4 yıl yedek subay olarak yerine getirmiştir.¹⁰⁴ Savaş’ın ardından Başgil, lise ve üniversite öğrenimi için Fransa’ya gitmiştir. Fransa’da Paris Buffone Lisesi ile Grenoble Hukuk Fakültesi’ni bitirmiştir. Doktora çalışmasını “Boğazlar Meselesi, Başlangıcı, Gelişimi, Lozan Konferansı’ndaki Çözümü” konusu üzerine yapmıştır. Doktora çalışmasını “Yeni Türkiye’nin Kurucusu olan Mustafa Kemal” e ithaf etmiştir.¹⁰⁵ O, “Boğazlar Meselesi” konulu doktora tezini teslim ettikten sonra, 1929’da Türkiye’ye dönmüştür.¹⁰⁶ Başgil Türkiye’ye döndükten sonra sırasıyla Maarif Vekâleti Yüksek Tedrisat Umum Müdür muavini olarak çalışmış, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi’nde 1930’da doçentlik, 1931’de profesörlük yapmış ve ardından da İstanbul

¹⁰³ Sabahattin Zaim, Başgil’in dünyaya gelmesini ve aile çevresini “Hayatlarıyla Yol Gösterenler” adlı eserinde şöyle anlatmıştır:

“Ali Fuad Hocamız 1893 yılında Samsun’un Çarşamba ilçesinde doğmuştur. Eski takvimle 1309, babası kendi ifadesiyle ehl-i din ve Takva Mehmet Rüştü Efendi, annesi Fatma Hanım, baba dedesi Bölükbaşıoğullarından Hafız İbrahim Efendi, kasabanın yerlisi ve eski bir aileye mensuptur. Eşi Fatma Nüvide Hanım halis bir hanımefendi idi. Ali Fuad Hocanın eski lakabı Bölükbaşı’dır. Soyadı kanununa göre 5 Eylül 1936’da Başgil soyadını almıştır ve Kadıköy nüfusuna kayıtlıdır.”

Sabahattin Zaim, “Ali Fuad Başgil” **Hayatlarıyla Yol Gösterenler**, Türk Edebiyat Vakfı Yayınları, İstanbul, 2005, s. 17.

¹⁰⁴ Başgil gerek anılarında gerekse verdiği eserlerinde, I. Dünya Savaşı’na girilmesi ve savaşta yaşanan felaketlerin dönemin yöneticileri ve İttihatçıların şımarıklığından kaynaklandığını savunmuştur. “Başgil, Ali Fuat”, **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, C.1, Dergah Yayınları, İstanbul, 1977, s. 343.

¹⁰⁵ “1920’den itibaren Paris’teyim. Milli Mücadeleyi günü gününe takip ediyorum. Zaman zaman acı haberler alıyorum, matem tutuyorum. Atatürk’e karşı minnettarlığım her an biraz daha artıyor. Nihai zaferi müteakip, Lozan muahedesi imzalanınca, bu Türk mucizesine fikren olsun bir hizmet hissesi katmayı düşündüm.

Lozan Muahedesi’nin, İstanbul boğazlarına dair olan hükümlerini esas alarak, Devletler Hukukuna (Contribution) mahiyetinde bir eser yazmaya karar verdim.* Aynı zamanda doktora tezime olan, 200 kûsur sahifelik bu Fransızca eserim beğenildi, Paris’in tanınmış kütüphanesi ve tabii Fe done, eserimin telif hakkını benden satın alarak neşretti.”

Başgil, her geçen gün Atatürk’e olan minnetinin arttığını belirttiğinin ve O’na eserini ithaf etmesinin ardından bunun yapan ilk Türk olduğunu açıklamıştır. Ali Fuad Başgil, “Eserin Mimarı” **Yeni Sabah**, 16 Ağustos 1960, s. 3.

• “Eserin adı: La Question des Detrois (Ses originies, son evolution el sasolution â la confêrence de Lausanne) Paris – 1928”

¹⁰⁶ Arif Aşçı, **Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil Bibliyografyası**, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 2000, s. viii.

Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde çalışmıştır. Başgil son görev yeri olan İstanbul Üniversitesi'ndeki görevini uzun yıllar sürdürmüştür.¹⁰⁷

Hatay'ın bağımsızlığına kavuşması sürecinde de Başgil önemli görevler almıştır. O, 1937 yılında Hatay konusu ile ilgili Türkiye'yi temsilen hukuk müşaviri olarak anayasa çalışmalarında bulunmuştur. Bu dönemde Hatay Anayasası'nı kaleme almış, aynı zamanda Hatay'ın siyasi statükosunun belirlenmesini sağlamıştır.¹⁰⁸ Burada Hatay Anayasası'nın hazırlanması ve Hatay'ın bağımsızlığının sağlanması için Türk heyetinin hukuk müşaviri olarak Türkiye'yi Cemiyetler Birliği'nde temsil etmiştir. Bu çalışmalarının ardından 1939'da Ordinaryüs Profesör unvanını almıştır.¹⁰⁹

Başgil aynı zamanda 1937'de II. Türk Tarih Kongresi'ne "Türk Milliyetçiliği: doğuşu, manası, gayesi ve vasıfları" adlı tebliği sunmuştur.¹¹⁰ Anayasaya Altı Ok'un girdiği dönemde bu ilkelerin eşit olduğunu, yalnız milliyetçiliğin ana ilke olduğunu savunmuştur. Çünkü O'na göre devlet bu ilke üzerine kurulmuştur.¹¹¹Başgil, Atatürk milliyetçiliğinin insanîyetçi ve sulhçu olduğunu ve Türk Devrimi'ni insanlığa bağladığını savunmuştur.¹¹²

Genel olarak Başgil'in 1940'a kadar yeni yönetimle uyumlu olan fikirleri, bu dönemden sonra siyasi ve hukuki yapıyı tartışarak, liberal-muhafazakâr bir portre çizen pozisyona gelmiştir. Bu doğrultuda 1947'de İnsan Hakları Evrensel Beyanname'si'nden görev çıkararak Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti'ni kurmuş, fikirlerini entelektüel zeminde

¹⁰⁷ Başgil İstanbul Üniversitesi'nde aynı süre zarfında "Teşkilat-ı Esasiye Hukuk Dersleri" ni de vermiştir. Bu görevlerinin yanında Başgil, 1936'da İstanbul Yüksek Ticaret ve İktisat Mektebi ve Mülkiye Mektebi müdürlüklerinde bulunmuştur. O, aynı zamanda Türkiye'de ilk kez "İş Hukuku" derslerini veren kişi olmuştur. Zaim, **a.g.m.**, s.19.

¹⁰⁸ Mehmet Gökalp, (haz.), **Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil Hayatı – Şahsiyet Mücadeleleri**, Santral Yayınevi, İstanbul, 1963, s. 25.

¹⁰⁹ Aşçı, **a.g.e.**, s. viii.

¹¹⁰ Ali Fuad Başgil, "Türk Milliyetçiliği – Doğuşu – Manası – Gayesi ve Vasıfları" **İkinci Türk Tarih Kongresi - 20-25 Eylül 1937**, Kenan Matbaası, İstanbul, 1943, s. 983-995.

¹¹¹ Önder, **a.g.m.**, s. 293

¹¹² Başgil, özellikle II. Dünya Savaşı sonrasında din, laiklik ve Cumhuriyet eleştirilerinde bulunmuştur. Bu dönemde Başgil, genel anlamda yapılan devrimler ve laikliğin inşası noktasında Cumhuriyet'e eleştiriler yönelmiştir. Bu dönemde eleştirilere başlamasının iki nedeni olduğu düşünülmektedir. İlk neden savaş ortamında eleştirilerin ülkenin birliği açısından abes karşılanacak olması nedeniyle Başgil gibi kişilerin eleştiri için savaş sonrası beklemiş olmaları ve diğer neden ise savaşı demokrasi bloğunun kazanması ile eleştiri için uygun ortamın yaratılmış olmasıdır. Bu dönemde Milli Şef rejiminin savaş sonrasında muhalefete alan açması, Başgil gibi kişilere eleştirileri için zemin hazırlamıştır. Başgil'in çok partili dönemde ise düşünceleri, olabildiğince demokrasi ve hürriyeti savunan pozisyona kayacaktır. **A.g.m.**, s. 292-294

ele almıştır.¹¹³ Bu cemiyetten önce İnsan Hakları Yayma Cemiyeti'ni kurmuş ve kısa süren bu tecrübeden sonra Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti ve Hür Fikirler Mecmuasını kurmuştur.¹¹⁴

Başgil, 1940'lardaki yazılarında genel olarak liberal hak ve özgürlükler üzerine tutkuyla eğilmiştir. Özellikle liberal kişiliği ve rekabete verdiği önem bu dönemde yazılarında kendisini göstermiştir.¹¹⁵ Başgil rekabetin her zaman çok önemli olduğuna inanmıştır.¹¹⁶ Bu anlayış çerçevesinde Başgil belirli dönem sonrasında eleştirilerine anayasal eksiklikler ve dinsel özgürlüğün sağlanması gibi konuları da eklemiştir. O'nun gerek bu eleştiri ve fikirlere sahip olması gerekse sahip olduğu akademik ve entelektüel bilgi ve birikim, O'nun Türkiye'de İslamcı ve muhafazakâr çevreler tarafından saygıyla anılmasını sağlamıştır.¹¹⁷

Arif Aşçı, Başgil'in dönem çalışmalarına bakıldığında 1938'den itibaren demokratik ve hukuki rejim için çalışmalar yapmaya başladığını açıklamıştır. Bu dönemde Başgil, "Klasik Ferdi Hak ve Hürriyet Nazariyesi ve Muasır Devletçilik

¹¹³ Başgil, Anayasa'ya giren bu ilkelerin ardından 1940'larda artık devlet teşkilatlanması ve anayasanın yetersizliği üzerine de düşünmeye başlamıştır. Başgil'in genel olarak 1930 ile 1940 yılları arasındaki düşüncelerine bakıldığında, O'nun olabildiğince "inkılâpçı" ve devletle uyumlu fikir ve düşüncelere sahip olduğunu görmek mümkündür. Tanıl Bora, Başgil'in 1930'lu yıllar ile 1940'lı yıllardaki düşün yapısı ve değişimleri noktasında tipik Tek Parti akademisyeni portresi çizdiğini savunmuştur. Ardından 1939'dan sonra zorunlu ders kitabı anlayışına itiraz etmeye başlamıştır. Bundan sonraki dönemlerde Başgil'in düşün ve fikir hayatında liberal-demokratik anlayışı öne çıkmaya başlamıştır. Bora, **a.g.e.**, s. 530-531.

¹¹⁴ 1947 ve 1950 yılları arasında Başgil ve arkadaşları bu cemiyet vasıtasıyla sivil tenkitlerde ve muhalefet girişimlerinde bulunmuşlardır. Kurulan Cemiyet ile Başgil fikir ve eleştirilerini kamuoyuna aktarma fırsatı bulmuş olmasının yanında aynı zamanda cemiyet, O'nun kamuoyu tarafından benimsenmesini de sağlamıştır. Cemiyetin yanında aynı zamanda, ona bağlı bir mecmua da yayın hayatına başlamıştır. Cemiyet, fikir ve düşün konusunda etkili olmuştur. Diğer yandan cemiyet üyelerinin milletvekili seçilmesi ile cemiyet siyasette de etkin olmuştur. Ali Fuad Başgil, "Bir Mektup Münasebetiyle (Önce Bir Hatıra)" **Yeni Sabah**, 2 Eylül 1960, s. 3.

¹¹⁵ Çok partili hayata geçişin verdiği iştahla, toplumsal ve politik yapıdaki hürriyet, adalet ve emniyet yokluğunu eleştirmiş ve bu dönemde özgür ortamın büyük bir özlemini çekmiştir. O'nun liberal yanının en önemli özelliği medeniyetin gelişimini özel girişime bağlamasından gelmektedir. O'na göre özel girişim ve serbest pazar, güçlü ve iyi olanın seçilmesini sağlayarak medeniyetin gelişmesini sağlamıştır. Bu anlamda Başgil, özel girişimin her alanda olması gerektiğini savunmuş, devletin de her türlü müdahalesine karşı çıkmıştır. Başgil, **Başgil'den Mektuplar**, s. 75.

¹¹⁶ "Medeniyet ve terakki kalabalığın değil, seçkinlerin işi ve eseridir. Mevhum bir iktisadi müsavat adına, serbest rekabet yolunu kaparsanız, suyu getirenle testiye kıranı bir tutmuş, ehliyet ve kabiliyetin yüksek değerini inkâr etmiş, kabiliyetsizliğe ve tembelleğe mükafat vermiş ve bu surette içtimai terakki ve medeniyetin yolunu kapamış olursunuz." **A.g.e.**, s. 76.

¹¹⁷ Bora'ya göre Başgil'in sıklıkla Tek Parti ve Cumhuriyet dönemi eleştirilerinde bulunmuştur. Bundan dolayı Başgil'e bu dönemde Demokrat Parti ve muhafazakâr-İslamcı muhitten büyük ilgi gösterilmiştir. Bunun temel nedeninin Bora, Grenoble ve Paris Üniversitesi'ndeki ordinaryüs profesör sıfatıyla "büyük hoca" unvanını kazanmasından, din ve vicdan özgürlüğü üzerine yazdığı yazılarının olmasından kaynaklandığını savunmuştur. Başgil'e karşı olan bu ilgi ve alaka uzun yıllar devam etmiştir. Bora, **a.g.e.**, s. 531.

Sistemi” ile Paris’te “La Constitution et le Regime Politque” çalışmasını yayınlamıştır. Ardından O, İstanbul’da da “Türkiye Esas Teşkilatı ve Siyasi Rejim” adlı eserini bitirmiştir. Başgil, 1940 yılının başında “Devletin ve Diğer Amme Hükümü Şahsiyetlerinin Mesuliyeti” adlı çalışmasını yapmıştır.¹¹⁸ 1950 Seçimleri’ne doğru ise Başgil’e siyasete girmesi yönünde teklifler gelmiştir. O’na özellikle Demokrat Parti’den aday olması için ısrar edilmiştir. Bu konuda ilk girişimi Refik Koraltan yapmıştır. Başgil yapılan bu ilk teklifi nazik bir şekilde reddettiğini belirtmiştir. Koraltan, O’nu ikna edemeyince devreye Celal Bayar girmiştir. Fakat bu girişimler de sonuçsuz kalmıştır.¹¹⁹

1950’lere gelindiğinde Başgil, din, laiklik ve irtica eleştirilerini öne çıkarmaya başlamıştır. Yeni Sabah gazetesinde “Din ve Laiklik” başlıklı yazıları ile ilk kez laiklik konusunda sistemli eleştirilerde bulunan kişi olmuştur.¹²⁰ Başgil savunduğu tüm düşüncelerini ve yaptığı eleştirilerini her zaman siyaset dışında tutmaya özen göstermiştir.¹²¹ Akademik ve bilimsel çalışmalarını yoğun şekilde sürdüren Başgil, siyaset arenasına uzak durmuş olsa da O’nun genel olarak Demokrat Parti ile ilişkileri

¹¹⁸ Aşçı bu çalışmaların O’nun savaş sonrasındaki dönemde savunduğu fikirleri için zemin oluşturduğunu savunmuştur. Sonraki dönemlerde ise Başgil yine hukuk ve anayasa üzerine genel olarak çalışmalarını devam ettirmiştir. Bu konuların yanında Başgil, 1945 ile 1950 yılları arasında Türkiye’de muhalif hareketlerin oluşumuna belirli çerçevede izin verilmesi ile birlikte, anayasa, dil, din ve hürriyet üzerine yazılar yazmaya başlamıştır. En çok değindiği konuların başında Anayasa’nın tadili ve dil konusunda yapılanlar gelmiştir. Aşçı, **a.g.e.**, s. 1x.

¹¹⁹ “Seçimlerin kendileri tarafından kazanılacağından, vekâletlerden hangisini arzu edersem bana verileceğinden bahsederek, Demokrat listesinde müstakil namzet gösterilmeyi kabul etmeyi ısrarla teklif etti. Hayır, dedim. Ben bu memlekette, bir fikir adamının hiçbir menfaat gözetmeden çalışabileceğini, şahsımla örnek olmak ihtirasındayım. Kanaatlerimi söylemeye imkân bulduğum müddetçe söyleyeceğim. İmkân kapandığı zaman susacağım, dedim.”

Başgil, bilime önem vermesi veya siyaset arenasında kendisini yetersiz görmesi gibi nedenlerden de olsa gerek, siyasetten uzak kalmayı tercih etmiştir. Hatta Samsunlu hemşerileri başta olmak üzere ve diğer birçok ilden kendisine adaylık için baskılar yapılırsa da, O, kararlılığını sürdürmüştür. Bu dönemde Başgil, tarafsız kaldığı için kendisinin CHP’liler tarafından eleştirildiğini ifade etmiştir. 1950 yılından önce siyaset arenasından uzak kalmayı başaran Başgil, bu duruşunu 1950’li yıllar boyunca da sürdürmüştür. Başgil, “Bir Mektup Münasebetiyle (Önce Bir Hatıra)” **Yeni Sabah**, s. 3.

¹²⁰ Başgil aynı zamanda Sebilürreşad gibi dergilerde eleştirilerini sıklıkla sürdürmüştür. O, laikliğin öncelikli olarak dinsizlik olmadığını ve devletin de din üzerinde baskı kuramayacağını savunmuştur. Başgil, din ve devletin kendi alanında özerk olması gerektiğini, fakat Türkiye’de yapılan değişiklikler ile dinin devlete bağlı hale geldiğini savunmuştur. Önder, **a.g.m.**, s.292

¹²¹ Başgil’e göre siyasetin girmemesi gereken üç yer vardır: aile, okul ve üniversite, kışla yani ordu. Okul, kışla ve ailede siyaset yapmak O’na göre, bu alanların bütün düzeninin bozulmasına neden olacak ve sağlıklı çalışmasını engelleyecektir. Başgil, her zaman kürsü ve üniversite ile siyaseti ayrı tuttuğunu belirtmiştir. Siyaset onun doğasında da yoktur. 1940’lı ve 1950’li yıllar arasında hayatını siyasete girmeden geçiren Başgil’in, bu fikirlerinde 27 Mayıs sonrasında esnemeler yaşanmıştır. Başgil, Önce Cumhuriyet Senatörü ve ardından da Cumhurbaşkanı adayı olmuştur. Cumhurbaşkanlığı adaylığını çekmesi için yapılan baskılar sonrası istifa etse de, 1965’de Adalet Partisi’nden İstanbul mebusu seçilmiş ve gözlerini hayata bu şekilde kapatmıştır. Ali Fuad Başgil, “Fikri Namusluluk” **Yeni Sabah**, 9 Eylül 1960, s. 3.

olmuştur.¹²²Siyasal süreci yakında takip eden Başgil, 27 Mayıs'ı İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde görevli iken karşılamıştır. Yapılan askeri müdahaleyi ise ilk başta kardeşkanını dökmeyi engellediği için olumlu bulmuştur.¹²³Müdahale sonrasında ise öncelikli olarak MBK'nin tarafsızlığını yitirdiğini düşündüğü ve Fakülte çevresinde kendisine karşı yapılanlar ve söylemler hakkında tepki göstermiştir.¹²⁴ Başgil, üniversitede gençlerin kendisine karşı imza toplamalarından sonra, 10 Ağustos 1960'da Yeni Sabah gazetesindeki köşesinden eleştirilere cevap vermiş ve istifa etmiştir. Fakat bu istifa fakültede profesörler meclisinde yapılan toplantıda kabul edilmemiştir.¹²⁵

Başgil olayların ardından MBK'nin 28 Ekim 1960'da 114 numaralı kararıyla 147 öğretim üyesiyle birlikte üniversitedeki görevinden uzaklaştırılmıştır. Başgil diğer birçok öğretim üyesi ile birlikte daha sonra affedilse de üniversiteye dönmeyi reddetmiş ve sonra emekliliği için başvuru yapmıştır.¹²⁶ O, dönemle ilgili eleştirilerine devam etmiş ve 159. maddeyle ilgili yani Kurucu Meclis aleyhinde faaliyette bulunmakla suçlanıp, 161. maddeye dayanılarak milli menfaate aykırı hareket ettiği gerekçesiyle yargılanmıştır.¹²⁷Başgil'in avukatı Musa Başat mahkeme başkanlığına ikinci duruşmada

¹²² Başgil'in DP iktidarı ile ilişkileri ve sempatisi ve desteği olsa da, DP'ye karşı eleştirilerini de esirgememiştir. Özellikle iktidarın muhalefete yaklaşımı ve anayasanın tadil edilmesi konusunda, DP'ye eleştirilerde bulunmuştur. O, 27 Mayıs'a doğru gidilen süreçte Türkiye genelinde yaşanan siyasi olaylardan dolayı bir askeri müdahale ve benzeri durumun ortaya çıkmasını engellemek için Cumhurbaşkanı ve Başbakan ile görüşmeler yapmıştır. Başgil, Demokrat Partilileri yaşanan süreçte olası felaketler konusunda uyarılmış olsa da, 27 Mayıs'a giden süreçte bir değişme olmamıştır. Ali Fuad Başgil, **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, Kubbealtı Neşriyatı, 4. Basım, İstanbul, 2017, s. 140-143.

¹²³ Gökalp, (haz.), **a.g.e.**, s. 19.

¹²⁴ 27 Mayıs müdahalesi sonrasında Başgil, Milli Birlik Komitesi'nin tarafsızlığını yitirdiğini düşünerek müdahaleye tepki göstermiştir. Çünkü O'na göre, DP'ye yapılan müdahaleye karşılık, aynı sürecin içinde yer almış olan CHP'ye hiçbir şey yapılmamıştır. Bundan dolayı da Başgil, MBK'nin tarafsızlığını yitirdiğini savunmuştur. Bu durum dışında Başgil'in bu dönemde tepki gösterdiği başka iki husus daha vardır. Başgil, 1958'de Cenevre'de eşi ile birlikteyken İstanbul'daki evinin istimlak edileceğini öğrenmiş ve Koraltan'a bir mektup göndermiştir. Bu mektup ise MBK tarafından soruşturma sırasında rektörlüğe gönderilmiştir. Başgil, iyi niyetle yazılmış olan mektubunun kullanılmasına çok sinirlenmiştir. Bütün bunlardan sonra Başgil'in tepki gösterdiği ikinci husus ise, süreçle ilgili tepkileri ve söylemleri nedeniyle Üniversite'de kendisi hakkında gençlerin imza toplamış olmalarıdır. O'nu bu konuda en çok sinirlendiren nokta ise İstanbul Üniversitesi Rektörü Sıddık Sami Onar'ın kendisi aleyhine toplanan imzaları dikkate alması olmuştur. Ali Fuad Başgil, "Bir İki Düşünce ve Bir Mektup Hikayesinin Sonu" **Yeni Sabah**, 6 Eylül 1960, s.3.

¹²⁵ Ali Fuad Başgil, "İstanbul Üniversitesinin Bazı Gençleriyle Başbaşa," **Yeni Sabah**, 10 Ağustos 1960, s. 3.

¹²⁶ Ali Fuad Başgil, **Hâtıralar**, Kubbealtı Neşriyatı, 6. Basım, İstanbul, 2016, s. 48.

¹²⁷ Başgil'in yargılanmasına neden olan yazıları, Türkiye ve Dünya dergisinde yayınlanmadan önce Yeni Sabah gazetesinde çıkmıştır. Başgil, yayınlanan yazının kendisine ait olduğunu, ancak iradesi dışında basıldığını iddia etmiştir. O'nun bu açıklamasına rağmen yargılamalar sürmüş ve duruşmada şahitler dinlendikten sonra Başgil, tutuklanmıştır. Ardından yapılan mahkemelerde de şahitlere rağmen Başgil'in talebi reddedilip, davası ertelenmiştir. Başgil 1960'ın sonunda eski DP vekilleri ve bürokratları ile birlikte Balmumcu'da tutuklu kalmıştır. Gökalp, (haz.), **a.g.e.**, s. 24.

yine tahliye talebinde bulunmuştur. Bu talep de reddedilmiştir. Tanıkların dinlendiği mahkemede verilen ret kararının ardından, 29 Mart 1961’de üçüncü duruşma yapılmıştır.¹²⁸ Bu duruşmada da aynı ifadeleri veren Başgil, tutuksuz yargılanmak şartıyla tahliye edilmiştir. Sonraki süreçte iki duruşma daha yapılsa da, Başgil tamamen beraat etmiştir. Yaşanan bütün bu olayların ardından Başgil, 10 Nisan 1961’de, İstanbul Üniversitesi Rektörlüğü’ne emeklilik için başvuruda bulunmuş ve dönmek üzere akademik hayattan ayrılmıştır.¹²⁹

Başgil, Ekim 1961 seçimlerinde Adalet Partisi’nin listesinden Samsun bağımsız milletvekili aday olmuştur.¹³⁰ 15 Ekim 1961’de yapılan seçimlerde Başgil, Adalet Partisi’nin bağımsız aday listesinden Samsun adayı olarak Cumhuriyet Senatosu üyeliğine seçilmiştir. Bu dönemde yönetimin sivillere devredileceği iyice belli olunca, Cumhurbaşkanlığı adaylığı konusunda da Başgil öne çıkmaya başlamıştır. Bundan dolayı O’nun üzerinde baskılar artmıştır. Başgil kendisini seçim öncesinde Adalet Partisi, Yeni Türkiye Partisi ve Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi vekillerinin ziyaret ettiklerini ve sonrasında da kendisine Cumhurbaşkanlığı için adaylık beyannamesini imzalattıklarını açıklamıştır. Başgil’in adaylığı sonrasında yapılan baskılar sonrasında adaylığını çekmek zorunda kalır.¹³¹

Cemal Gürsel’e karşı Cumhurbaşkanı adayı olmaması için yapılan baskılardan sonra Başgil, adaylığını geri almasının ardından Cumhuriyet Senatörlüğünden de istifade ederek, Mart 1962’de Cenevre’ye gitmiştir. O, Cenevre’den 21 Temmuz ve 10 Eylül 1962 tarihleri arasında Yeni İstanbul gazetesine yazdığı hatıralarını göndermiştir.¹³² Cenevre

¹²⁸ Başgil, **Hâtıralar**, s. 65.

¹²⁹ Gökalp, (haz.), **Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil Hayatı – Şahsiyet Mücadeleleri**, s. 24.

¹³⁰ Başgil, aynı zamanda Eylül 1961’de İdari İlimler Beynelmille Enstitüsü Brüksel merkezinden nisandaki konferans için davetiye de almıştır. Seçim döneminde konferans için yurtdışına çıkma teşebbüsü genel olarak garip karşılanırsa da, Başgil yurtdışına çıkma konusunda tereddüt etmemiştir. O, bu davetin eğitim için olduğunu ve Balmumcu tutuklaması sonrası üzerindeki baskılar nedeniyle bu kararı verdiğini belirtmiştir. Başgil, tutuklanmaya malzeme vermemek istediği için, bu tercihte bulunduğunu beyan etmiştir. Bu süreçte Başgil, Son Havadis gazetesine yazılar göndermeye devam etmiştir. Başgil, **Hâtıralar**, s. 95.

¹³¹ Başgil, hatıralarında belirttiğine göre Cumhurbaşkanlığı adaylığı konusunda baskılar sadece tek yönlü olmamıştır. Bu dönemde aynı zamanda Cumhurbaşkanlığı adaylığından çekilmesi için de baskılar yapılmıştır. Başgil’in adaylığının belli olması sonrasında bir subay gelip, O’nu Başvekâlet’e davet etmiştir. Başvekâlet’te Başgil, kendisine hayatının garanti edilemeyeceğinin ve bir nevi adaylıktan çekilmesinin söylendiğini iddia etmiştir. O, yaşanan bu baskılara önceden de maruz kaldığını belirtmiştir. Başgil, I. Dünya Harbi’nden sonra terhis olduğunda, başvurduğu makamın sınavını kazandığı halde yerine başkasının usule aykırı olarak atandığını açıklamıştır. O, artık bundan sonra hiçbir makama başvurmadığını, o makamlara başkalarının atandığını söylemiştir. **A.g.e.**, s. 101-104.

¹³² Gökalp, (haz.), **Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil Hayatı – Şahsiyet Mücadeleleri**, s. 24.

Üniversitesi'nde "Türk Tarihi ve Dili" kürsüsünde görev almıştır. Bu dönemde din, laiklik ve Diyanet İşleri ile ilgili yazılar ele almıştır.¹³³ Başgil ardından uzun yıllar yurtdışında yaşamış ve bu sırada 27 Mayıs üzerine kitap da yazmıştır. O, 1965'te yapılan seçimlerle AP'den İstanbul milletvekili olarak TBMM'ye girmiştir. Hayatının sonuna kadar ise bu görevini sürdürmüştür. Başgil, 17 Nisan 1967 yılında İstanbul Milletvekili olarak, eşi Fatma Nüvide Hanımla oturduğu Kadıköy Feneryolu Eflatun sokaktaki evlerinde hayata gözlerini yummuştur.¹³⁴

Başgil yaşamı boyunca uluslararası alanda İslami ve diplomatik konularda Türkiye'yi temsil etmiştir. İlk olarak 1941 ve 1951 yıllarında "Berlin Uluslararası Devletler ve İdari Bilimler Akademisi"nin daveti üzerine Nice ve Monaco'da toplantılara katılmıştır. 1956'da da Madrid ve Wiesbaden'de kongrelere iştirak etmiştir. İslami konularla ilgili ise 1952'de Karaçi'de, 1959'da ise Kudüs'te İslam Kongresi'ne katılmıştır.¹³⁵

74 yıllık ömründe Başgil, birçok olaya tanıklık etmiş ve bu ömre bir sürü eser sığdırmıştır. O, hayatı boyunca ülkesi ve toplumuna ait olan değer ve yapıları koruyarak onları geliştirmeyi savunmuştur. Türk modernleşmesinin hedefi olan Garplılılaşma, O'nun hayatında ve fikirlerinde her dönem büyük yer kaplamıştır. Buna rağmen Başgil, Garp'ın bütünüyle alınmasına itiraz etmiştir. O'na göre Garplılılaşmak ve Garp medeniyeti bir zaruretlerdir. Fakat bu yükün toptan kaldırılmaya çalışılması büyük bir başarısızlığın yaşanmasına neden olmuştur. O, bu noktada başarı için Batı'nın faydalı yanlarının ayrılması ve alınması gerektiğinin şart olduğunu savunmuştur.¹³⁶ Başgil, bu anlamda Batı'yı medeniyet anlamında bir bütün olarak görse de, onun iyi ve kötü yanlarının var olduğunu da belirtmiştir. O, Batı'nın faydalı yanları olan teknik ve ilmi yöntemlerin alınması ile bir anlamda sentez yapılması gerektiğini savunmuştur.¹³⁷ Başgil'in Batılılaşma konusunda savunduğu bu görüşlerinin ardından fikir dünyasına bakıldığında, O, kendisini "ben milliyetçi, maneviyatçı, hürriyetçi, terakkici, muhafazakârım." diyerek

¹³³ "Başgil, Ali Fuat", **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, C.I, s. 343.

¹³⁴ Emrullah Kılıç, **Materyalizm Karşısında Ali Fuad Başgil**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2012, s. 173.

¹³⁵ Zaim, **a.g.m.**, s. 20.

¹³⁶ Başgil, **Başgil'den Mektuplar**, s. 118.

¹³⁷ **A.g.e.**, s. 121.

nitelendirmiştir. Başgil, özellikle bu düşünceleri itibariyle Türkiye’de muhafazakâr ve liberal anlayışta olan insanlar arasında büyük saygı görmüştür.¹³⁸

Başgil’in zihin dünyasında din ve maneviyatçı yanı her zaman öne çıkmıştır.¹³⁹ O, evrenin temellerini maddi yapıya bağlayanlara da bu anlamda büyük eleştiriler getirmiştir. O’na göre bu zihniyet yapısı bir bozulma halinin sonucudur. Düşünceleri ve siyasi olayları ele alırken maneviyatçı bakışını her zaman kullanmıştır. Öyle ki Başgil’e göre toplumlar ve milletler maneviyat yapısından doğmuştur. Din ve maneviyat O’nun için bu anlamda çok önemlidir. Bu yapılar bireyin yanında toplumu da taassup gibi kötülüklerden koruyarak, insanlığın iyi yöne gitmesini sağlamıştır. Bu anlamda Başgil’in milliyet kavramını oturttuğu yer de burada karşımıza çıkmaktadır. Milliyet kavramını Başgil, genel olarak maneviyatçılık üzerine kurmuştur. 1960’da siyasi ve sosyal görüşleri ve inançları üzerine çeşitli ithamlar olunca, O’da kendini ifade etmek için Yeni Sabah’ta milliyet ve milliyetçilik kavramlarını açıklayarak cevap vermiştir. Millet kavramı onun için sadece ırk üzerine kurulu bir yapı değildir. O öncelikli olarak kendisini; “milliyetçiyim: damarlarımda asil kanını taşıdığım ve nimetleriyle beslenip neşet ettiğim Türk milletini; onun tarihini, dinini eser ve abidelerini, ecdat mirası, canım gibi severim. Onun civan mertliğine, ölmezliğine, emsalsiz kabiliyetlerine ve yüksek seviyesine inanırım.”¹⁴⁰ diyerek tanımlamıştır. Başgil’e göre; “millet, ırk demek de değildir, ırk ferdin iradesi dışında kalan, hakiki veya varsayılan biyolojik bir bağdır. Fakat millet tarihin yapıp yoğurduğu bir gönül birliğidir.”¹⁴¹ O, millet kavramını bir gönül bağı olarak ele almıştır. Bu anlamda Başgil, konuşmalarında milliyetçi olduğunun altını çizdiği

¹³⁸ Ali Fuad Başgil, “Meslek ve Meşrebim” **Yeni Sabah**, 19 Ağustos 1960, s. 3.

¹³⁹ “Maneviyatçiyim; maddenin ve maddi kuvveti ve hakikatlerin dışında, manasının ve manevi kuvvet ve hakikatlerin var olduğuna ve bunların, insan ve cemiyet hayatı içinde daha mühim, rolce daha kıymetli olduğuna inanıyorum. Ve kani buluyorum ki, dünyayı sevk ve idare eden maddeden ve maddi kuvvetlerden ziyade manadır ve manevi kuvvetlerdir.”

O, öncelikli olarak dindar olduğunu vurguladığı ölçüde, aynı zamanda bunun laiklikle mümkün olacağını da vurgulamıştır. Ardından maneviyatçılığının altını çizmiştir. Din ve maneviyata alan sağlaması anlamında laikliği çok önemli bulmuştur. Laiklik, O’na göre sadece din ve devlet işlerinin ayrılıp, devletin dini kontrol altına alması demek değildir. Başgil, devlet ve dinin ayrı olmalarını ve kendi sahalarında çalışmalarını gerektiğini savunmuştur. Böylece din manevi sahada, devlet de siyaset ve idare sahalarında hükümler olacaktır. İnsanlığın mutluluğu için din ve devlet, laiklik ekseninde birleşmiştir. Çünkü Başgil bunlardan birinin iç huzuru, diğerinin de dış huzuru sağlayarak bu ikisinin bir denge oluşturduğunu savunmuştur.¹³⁹ Başgil din ve laiklik konusunu açıklamasının ardından kendisini genel olarak maneviyatçı olarak nitelendirmiştir.¹³⁹ Başgil’in düşüncesinin ve inancının temeli olan maneviyat, O’na göre evrenin merkezinde yer almaktadır. Ali Fuad Başgil, “Madde ve Mana” **Yeni Sabah**, 24 Ağustos 1960, s. 3.

¹⁴⁰ Başgil, “Meslek ve Meşrebim” **Yeni Sabah**, s. 3.

¹⁴¹ **A.g.m.**, s. 3.

ölçüde, ırkçı olmadığını da vurgulamıştır. Irkçılık ve milliyetçilik O'na göre çok farklı şeylerdir.

Başgil dönemlere göre eleştirilerini ve fikirlerini gazete, dergi ve kitap halinde yayınlamıştır. Burada dikkat edilmesi gereken nokta, O'nun eserlerini dönemine göre uyumlu olarak yayınlamış olmasıdır. Başgil, 1944 öncesi daha çok hukuk ve anayasal süreçlerle ilgili konuları ele alırken, 1944 sonrası Anayasa'nın eksiklikleri, seçimler ve hürriyetlerin sağlanması yönünde fikir ve düşüncelerini ifade etmiştir. 1950'li yıllarda ise daha çok laiklik eleştirisi, din ve maneviyat özgürlüğü üzerine yazılar ele almıştır. 1950'lerin ikinci yarısında ise daha çok muhalefet, anayasa konuları ve iktidar eleştirilerinde bulunmuştur. 1960 sonrasında da laiklik, ordu ve siyaset, din ve vicdan hürriyeti ile anayasa konularını işlemiştir. 27 Mayıs sonrasında Başgil'in geçmişle hesaplaşması ve hatıralarını yazması, geçmişe açıklık getirmesi anlamında önemlidir.¹⁴²

Başgil hayatı boyunca birçok gazete ve dergide yazmıştır. Bu anlamda öncelikli olarak gazetelere göz atıldığında, Son Posta gazetesinde 1940, 1941, 1942, 1950, 1951 ve 1956 yıllarında Başgil, Cumhuriyet, hukuk, vatandaş hak ve hürriyetleri üzerine yazılar yazmıştır. Yeni İstanbul gazetesinde ise 1958, 1963, 1964, 1965 ve 1966 yıllarında yazmıştır. Yeni İstanbul gazetesinde Başgil, daha çok Avrupa'da bulunduğu sıralarda özellikle de İsviçre ve Fransa'daki demokrasi, parlamento konuları üzerine yazılar yazmıştır. Başgil, 1944, 1945 ve 1960 yıllarında nadir de olsa Cumhuriyet gazetesinde yazmıştır. O, Cumhuriyet'te Türkçe meseleleri, milli hâkimiyet ve demokrasi iktidar ilişkilerini ele almıştır. Vatan gazetesinde ise Başgil, 1945, 1946, 1947, 1948, 1948, 1949 ve 1950 yıllarında Türkiye'de demokrasi, Türkçe çalışmaları, hürriyet, seçim, anayasa ve genel olarak hukuk konularında yazılar ele almıştır. Bu yıllarda Vatan gazetesi Türkiye'de muhalefet yapılacak önemli zeminlerden biri olması bakımından önemlidir. Bu noktada Başgil, CHP iktidarının son yıllarında Vatan gazetesinde önemli yazılar ele

¹⁴² Başgil'e göre çalışmaları, "Ankara Hukuk Fakültesi Roma Hukuku Kürsüsü'nden, İstanbul Üniversitesi Esas Teşkilat Hukuku Kürsüsü'ne gelişinden, yani yirmi yedi sene evvelinden başlamış ve iki devreye ayrılmıştır." Bu dönemler; ilk devre yazıları 1933-1944 yılları arasında "Hukukun Ana Meselesi ve Müesseseleri" adlı eserde, 1944-1956 yılları arasındaki yazıları ise "İlmin Işığında Günün Meseleleri" adlı eserde toplanmıştır. Başgil'in yazıları genel olarak II. Dünya Savaşı öncesi, daha çok akademik olarak hukuk alanıyla ilgiliyken, sonrasında ise Cumhuriyet üzerine eleştirileri ve düşünceleri üzerine olmuştur. Ali Fuad Başgil, **Demokrasi Yolunda**, Yağmur Yayınları, 3. Basım, İstanbul, 2009, s. 9.

almıştır. Başgil 27 Mayıs 1960 sonrasında Yeni İstanbul gazetesi dışında Havadis, Son Havadis ve Yeni Sabah gazetelerinde 1960 ve 1961 yıllarında sıklıkla olmasa da genel olarak, laiklik, anayasa ve Kurucu Meclis konuları üzerine yazılar yazmıştır.¹⁴³

Başgil'in yazdığı dergilere bakıldığında, 1944'te Barış Dünyası, 1935'te Siyasal Bilgiler, 1948 ve 1949 yılında Hür Fikirler Mecmuası, 1939, 1941, 1944, 1945 ve 1946 yıllarında İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, 1952'de İslam'ın Nuru ve Yeni Büyük Doğu, 1956'da Mukayeseli Türk Hukuk, 1960'da Türk Ruhu, 1950'da Türk Düşüncesi, 1958 ve 1959'da İslam, 1959'da Dünya, 1959'da Türk Yurdu, 1960'da Hilal ve son olarak 1949, 1950, 1951, 1952, 1953, 1956 ve 1960 yıllarında Sebilürreşad gibi dergilerde demokrasi, hürriyet, seçim ve Türk anayasaları, fikir hayatımız, hükümetler, din ve laiklik, komünistlik, ilim ve din konularında yazılar yazmıştır.¹⁴⁴

Son olarak Başgil'in yazdığı kitaplara bakıldığında, O, 1940 yılında Esas Teşkilat Hukuku Dersleri adlı eserini yayınlamıştır. Türk Esas Teşkilatı Hukuk Dersleri'ni alan öğrencilerin ders notları için hazırlanan kitapta O, Osmanlı modernleşme geçmişi, Cumhuriyet dönemi Teşkilat-ı Esasi ve yapılan devrimlerle ilgili konuları ele almıştır.¹⁴⁵

“Hukukun Ana Meselesi ve Müesseseleri” adlı eserini Başgil, 1947 yılında yayınlamıştır. Başgil bu eserinde demokrasi, anayasa ve hürriyet konularında eserlerini iki döneme ayırmıştır. İlk dönem 1944 öncesinde yazdığı metinlerden oluşmuştur.¹⁴⁶

“Cihan Sulhu ve İnsan Hakları” adlı broşürünü ise Başgil, 1948 yılında yayınlamıştır. Başgil bu eserini ilk olarak Haziran 1945'te Tasvir gazetesinde yayınlamıştır. Bu broşürde Başgil, dünya barışının sağlanmasını ve ona karşı olan idareleri ele almıştır.¹⁴⁷ “Türkçe Meselesi” başlıklı broşürünü O, 1948 yılında yayınlamıştır. Başgil bu broşürü çeşitli eserlerine ekleyerek yayınlamıştır. Başgil bu

¹⁴³ Aşçı, **a.g.e.**, s. 19-57.

¹⁴⁴ **A.g.e.**, s. 19-59.

¹⁴⁵ Başgil'in bu eseri zamanla yayınladıkları broşürleri de bünyesinde barındırmıştır. 1938'deki Klasik Ferdi Hak ve Hürriyetler Nazariyesi ve Muasır Devletçilik Sistemi, 1939 yılındaki La Vie Juridiquedes Peuple (Türkiye Anayasası ve Siyasi Rejimi), 1944 yılındaki Vatandaşın Büyük Millet Meclisi'ne Müracaat Hakkı ve 1948 yılında yayınlanan Vatandaş Hürriyeti ve Bunun Teminatı adlı broşürü, Esas Teşkilat Hukuku Dersleri adlı eserinde toplanmıştır. Ali Fuad Başgil, **Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri**, Ahmet Sayman Teksir İşleri, İstanbul, 1952-1953, s. 1.

¹⁴⁶ “Birinci devre, 1933-1944 sonu arası senelerdir ki, tenkit ve mücadeleden ziyade izah, telkin ve bilgilendirme yollu etütler ve konferansları ihtiva eder. Bunları 1944'te ‘Hukukun Ana Mesele ve Müesseseleri’ adlı eserimde toplayıp neşrettim.” Başgil, **Demokrasi Yolunda**, s. 9.

¹⁴⁷ Ali Fuad Başgil, **Cihan Sulhu ve İnsan Hakları**, Sinan Matbaası, 2. Basım, İstanbul, 1948, s. 17

eserinde, Türkçe ve dil konusunda yapılanlar üzerinden dilin millet hayatındaki yerini ele almış, onun üzerinde yapılmak istenilen çalışmaları eleştirmiştir. O, dil konusunda ne yapılması gerektiği üzerine tavsiyelerde de bulunmuştur.¹⁴⁸

“Gençlerle Baş Başa” adlı eserini Başgil 1949 yılında kaleme almıştır. O, bu eserinde genel olarak yeni neslin ahlak ve terbiyeden yararlanmaları ve manevi yanlarını öne çıkarmaları için onlara telkinler ve tavsiyelerde bulunmuştur. MEB Temel Eserler listesinde yer alan bu eser ile yeni nesillerin ahlaklı bir surette yetişmesi hedeflenmiştir.¹⁴⁹

1954 yılında ise Başgil, “Din ve Laiklik” adıyla bilinen o ünlü eserini yayımlamıştır. Eserde Başgil, dinin özerkliğini, din ve vicdan hürriyetine saygı duyan, gerçek laikliği tanımlamıştır. O’na göre Cumhuriyet laikliği ile dine bağlı devletten, devlete bağlı dine geçilmiştir. Başgil, bu durumun laikliğe mani olduğunu iddia etmiştir. Bunu engellemek için ise Başgil’in önerisi Diyanet İşleri’nin özerkliğinin tam manası ile sağlanmasıdır. Özellikle O’na göre bu kurum devletten değil, vakıflardan beslenmelidir.¹⁵⁰ Bu eserinde Başgil, özellikle laikliğin dinsizlik olmadığını vurgulamıştır.

1960 yılına gelindiğinde Başgil “İlmin Işığında Günün Meseleleri”, kitabının ilk basımını yapmıştır. O bu eserde, dönemindeki ve o dönem öncesindeki yaklaşık on beş yılının muhasebesini yapmıştır. Başgil’in 1950 öncesi Vatan gazetesindeki ve 27 Mayıs sonrasında Yeni Sabah gazetesindeki yazıları derlenerek bu kitap oluşturulmuştur. Eser anayasa, demokrasi ve muhtelif konulardaki makalelerden oluşmuştur. Başgil, bu eseriyle vatandaşları aydınlatmak istediğini özellikle vurgulamıştır.¹⁵¹

“Demokrasi Yolunda” adlı eserini Başgil, 1961 yılında yayımlamıştır. Eser, 1950 yılı öncesinde Vatan ve Tasvir gazeteleri ve Hür Fikirler mecmuasında yayınlanan ve ağırlıklı olarak demokrasiyi ele alan yazıları ile 1950’li yılların sonuna doğru Garp demokrasisini tahlil eden Yeni İstanbul gazetesinde çıkan yazıları derlenerek

¹⁴⁸ Başgil, **Hâtıralar**, s. 157.

¹⁴⁹ Başgil, **Gençlerle Baş Başa**, s. 5.

¹⁵⁰ Başgil, **Din ve Laiklik**, s. 335.

¹⁵¹ Ali Fuad Başgil, **İlmin Işığında Günün Meseleleri**, Yağmur Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 2006, s. 11.

oluşturulmuştur. Başgil eserinde genel olarak, demokrasi, vatandaş hakları ve hürriyet konularını ele almıştır.¹⁵²

Başgil, 27 Mayıs ve ona giden süreci, anı ve gözlemlerine dayanarak “27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri” adıyla 1963’de yayımlamıştır. Bu eserin ilk basımı Fransızca yapılmış ve Türkçe baskısı 1966 yılında yapılmıştır. Başgil, 27 Mayıs sonrası yurtdışına çıktığında, Fransızca olarak ilk kez yayınladığı bu eserde, Türkiye’de 27 Mayıs’a giden siyasal süreci ve 27 Mayıs’ın yapılışını ele almıştır. O, bu eseri ile 27 Mayıs öncesindeki sürece yönelik eleştirilerini ve savunularını yapmıştır.¹⁵³ Başgil, 27 Mayıs’ın akabinde yaşadıklarını “Hatıralar” adlı eseri ile 1962 yılında anlatmıştır. Cumhurbaşkanı adaylığının engellenmesi sonrasında Başgil, Cumhuriyet Senatörlüğü’nden de istifa ederek, Avrupa’ya gitmiştir. Cenevre’de iken 21 Temmuz - 10 Eylül 1962 tarihleri arasında Yeni İstanbul gazetesine hatıralarını yollamıştır.¹⁵⁴ Bu tarihten itibaren 20 yıllık bir süre zarfında hatıralarından kalanları Başgil, bu eserinde anlatmıştır.¹⁵⁵

Başgil’in son eseri “Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil’den Mektuplar” adı ile 2007 yılında Yağmur Yayınları tarafından çeşitli yıllarda kaleme aldığı mektuplarının derlenmesi ile oluşturulmuştur. Eserde, çeşitli tarihlerde Başgil’in bazı kişilere gönderdiği mektuplarda; sosyalizm, demokrasi, din ve din reformu, milliyetçilik, demokrasi ve seçim sistemleri ile çeşitli konulardaki el yazması ile yazılan fikirleri yer almıştır.¹⁵⁶

Başgil’in eserlerine genel olarak bakıldığında, döneme ve koşullara göre üslup ve fikirlerinin değiştiğini görmek mümkündür. O’nun eserlerindeki üslubu ve geçmişe yönelik bakışı özellikle DP’nin iktidar olduğu yıllarda değişmiştir. O, önceki dönemde özellikle 1945 yılı öncesinde yaptığı çalışmalarda yeni rejimle paralel düşünmüştür. Özellikle 1940’ların başında ders notlarından derlenerek oluşturulan Türk Esas Teşkilatı Hukuk Dersleri adlı kitabı ile yine 1944 yılında yayınlanan Hukukun Ana Meselesi ve Müesseseleri adlı eseri dönemin ruhuyla önemli oranda örtüşmektedir. Diğer yandan ise 1945 yılı sonrasında başta Vatan gazetesindeki yazıları olmak üzere Başgil’in artık

¹⁵² Başgil, **Demokrasi Yolunda**, s. 9-10.

¹⁵³ Başgil, **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, s. 13-15.

¹⁵⁴ Bu kaynak ile Başgil’in Hatıralar kitabı arasında tarihlerde biraz farklılık söz konusudur. Başgil’in kitabında Haziran’dan itibaren yazılarının gönderildiği iddia edilmektedir. Gökalp, (haz.), **a.g.e.**, s. 24.

¹⁵⁵ Başgil, **Hâtıralar**, s. 5.

¹⁵⁶ Başgil, **Başgil’den Mektuplar**, s. 8.

muhalafet saflarına geçtiği görülmektedir. DP iktidarı ile birlikte ise Başgil'in artık üslubunda sertleşmenin ve Cumhuriyet dönemine yönelik eleştirilerinin artmış olduğu bir dönem olmuştur. Bu dönemde Yeni Sabah ve Yeni İstanbul gazeteleri yanında Sebilürreşad gibi İslamcı dergilerde de yazdığı görülmektedir. Özellikle laiklik konusu başta olmak üzere, Medeni Kanun, dil ve kültür konularında yapılan devrimler ve ekonomi politikalarına karşı Cumhuriyet eleştirilerinin olduğu görülmüştür. Ardından Yeni Sabah gazetesindeki yazılarının derlenmesi ile en önemli eserlerinden biri olan Din ve Laiklik kitabı 1945 yılında yayınlanmıştır. Başgil bu eserinde dönemle özdeşleşecek bir üslup sergilemiştir. DP iktidarına karşı yeri geldiğinde eleştirilerini yapmaktan çekinmeyen Başgil'in 1960 sonrasındaki yayınları ise, yani 27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri ile Hatıralar adlı eserlerinde hem o dönemde yaşadıklarını, hem de 27 Mayıs müdahalesinin yapıldığı döneme kadar olan zaman dilimini ele aldığı anlaşılmaktadır. Bu dönemde ise Başgil'in yaşadığı ve önceki dönemlerde sergilediği tavırları ve haklılığını açıklamaya çalıştığını görmek mümkündür. Bu dönemde yazdığı Yeni Sabah ve özellikle Yeni İstanbul gazetelerinde de bu tavrını sürdürdüğünü görmek mümkündür. Yukarıdan da anlaşılacağı üzere Başgil'in muhafazakâr ve liberal fikir ve düşün yapısı, O'nun şartlara göre fikirlerinin şekillenmesinde etkili olmuştur.

1.2.2. Tarık Zafer Tunaya

Hukukçu, siyaset bilimci, Meşrutiyet ve Cumhuriyet dönemleri üzerine araştırmaları ile tanınan tarihçi Tarık Zafer Tunaya, hayata gözlerini Osmanlı İmparatorluğu'nun son yıllarında yani 16 Ocak 1916'da İstanbul'da açmıştır. Annesi Ruhiye Hanım, babası Hayrettin Şevket Bey'dir. I. Dünya Savaşı yıllarında dünyaya gözlerini İstanbul'da açan Tunaya, ilk ve orta eğitimini Galatasaray ve Saint Benoit okullarında tamamlamıştır. 1936 yılında Saint Benoit Lisesi'nden mezun olduktan sonra Tunaya, aynı yıl İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne kaydını yaptırmıştır. Buradaki öğrenimini iyi derece ile 1940 yılında tamamlamıştır. Ardından Tunaya, 1941 yılında İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde Esas Teşkilat Hukuku Kürsüsü'nde doktora eğitimine başlamıştır.¹⁵⁷

¹⁵⁷ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)**, C. I, , İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 4. Basım İstanbul, 2016. s. xii.

Tunaya, üniversite ve akademideki çalışmalarını özellikle hukuk alanında yapmıştır. Bu durum onun için rastlantı olmaktan öte, bilinçli olarak verilmiş bir kararın neticesi olmuştur. Bu durum karşısında Zafer Toprak, Tunaya gibi idealist Cumhuriyet neslinin, ona sahip çıkmak için hayatlarını feda ettiklerini savunmuştur. O'na göre öyle ki bu kişiler bu uğurda meslek edininip hayatlarına yön vermişlerdir.¹⁵⁸

Tunaya, 1942 yılında doktora programı eğitimi aldığı kürsüde asistan olarak akademik hayata atılmıştır. Bundan sonra Kamu Hukuku alanına yönelmiştir. Kalaycıoğlu'na göre Tunaya, Fransa'da eğitim alması ve üniversitedeki Fransız hocasıyla olan çalışmaları nedeniyle bu alana yönelmiştir.¹⁵⁹ Tunaya, 1943 yılında ise Umumi Amme Hukuku Kürsüsü'ne geçmiştir. Doktorada, "Müessesese Teorisinde Fikir Unsuru ve Bazı Hususiyetler" adlı çalışmasını, Esas Teşkilat Hukuku Kürsüsü'nde Ord. Prof. Dr. Charles Crozat yönetimindeki heyete sunmuştur. Heyette Crozat'ın yanında, Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil ve Prof. Dr. Recai Galip Okandan da vardır. 1946'da Tunaya, Başgil'in de içinde bulunduğu heyete çalışmasını sunarak hukuk doktoru olmuştur. Tunaya doktora çalışmasından sonra Osmanlı anayasal ve siyasal gelişmelerine yöneldiği doçentlik çalışmasına başlamıştır. Ardından da Amme Hukuku Kürsüsü'ne geçmiştir. Bu kürsüde "Amme Hukukumuz Bakımından İkinci Meşrutiyetin Fikir Cereyanları" başlıklı çalışmayı yapmıştır.¹⁶⁰ Çalışmasını 1949'da tamamlayarak, doçentlik unvanını elde etmiştir. Tunaya bu çalışması ile birlikte artık siyaset bilimine ve tarihe yönelmeye başlamıştır.¹⁶¹

¹⁵⁸ "Tarık Zafer Cumhuriyet'in ilk nesline mensup. Cumhuriyet kuruculuğu, yeni bir ulus-devletin doğuşunu yaşamış, duymuş, özümsemiş bir aydın... Yeni bir toplum düzeninin kurulduğu yıllarda hukuk okumak Cumhuriyet'e sahip çıkmanın en kestirme yolu olsa gerek."

Toprak, Tunaya'nın Cumhuriyet'in ilk neslinin taşıdığı idealistlik doğrultusunda, Cumhuriyet'e sahip çıkmak ve onu geliştirmek için hukuk okuduğunu belirtmiştir. Toprak, "Tarık Zafer Tunaya'nın Ardından" **Tarih ve Demokrasi – Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan**, s. 18.

¹⁵⁹ "Kamu hukuku sorunlarına duyduğu ilgi onu bu alana yöneltirken Anayasa Hukuku kürsüsünde bitecek olan yoluna, Amme Hukuku kürsüsünde başladı. Saint Benoit Lisesi'nden mezun olmuş olmasının verdiği Fransızca bilgisinin de yardımıyla Prof. Crozat'ın asistanlığına başladı. Onun derslerine gidip derslerini Türkçeye çevirmekten, onunla uzun boylu akademik görüşmelerde bulunmaya kadar uzanan ilişkiler, Tunaya'yı doktora konusuna ve böylece ilk akademik çalışmasına yöneltti." Ersin Kalaycıoğlu, "Tarık Zafer Tunaya: Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Siyasal Kurumlar ve Çağdaşlaşma" **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)**, C.II, , İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 3. Basım İstanbul, 2016, s. 311.

¹⁶⁰ Toprak, "Tarık Zafer Tunaya'nın Ardından" **Tarih ve Demokrasi – Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan**, s. 21.

¹⁶¹ "Tunaya'nın, pozitif ve normatif hukukçuluk dışında, olayları siyaset bilimi düzeyinde incelemeye girişmesi, 'gelenekçi' Hukuk Fakültesi mensupları için kolay kabul edilir bir şey olmamıştır. Toplumsal ve siyasal olaylara, yasa maddeleri açısından bakıp, bunun ötesini göremeyen; hukukçudan çok 'kanuncu' olanlar, Tarık Hoca'nın getirdiği siyaset bilimi boyutu karşısında olumsuz tepkiler içindeydiler. Tarık Hoca,

Tunaya, II. Meşrutiyet üzerine yaptığı çalışmalar ile Umumu Amme Hukuku doçentliği görevine getirilmiş ve akademik hayatını bu şekilde 1953'e kadar bu alanda sürdürmüştür. O'nun 1950'lerin başında yayınladığı İslamcılık Cereyanı adlı çalışmasını yapmıştır.¹⁶² Tunaya bu dönemde İktisat Fakültesi'nde ve Gazetecilik Enstitüsü'nde şu dersleri vermiştir:

- Devlet Doktrinleri ve Esas Teşkilat Hukuku
- Esas Teşkilat Hukuku ve Siyasi ve İdari Bilgiler

1950 sonrasındaki çalışmalarında Tunaya artık anayasal sorunlar, ekonomi, siyaset ve ideoloji gibi konuları incelemeye özen göstermiştir. Olayları Tunaya daha derin bir çerçevede değerlendirmeye çalışmıştır. Tunaya, bu dönemde yani 1951-1952 yılları arasında askerliğini yedek subay olarak yapmıştır. Tunaya 1950'lerin sonuna gelindiğinde profesör olarak görevini devam etmiştir. Bu tarihe kadar yurtdışında bazı görevlerde de yer almıştır. Öncelikli olarak 1953-1954 yıllarında Fransa, İngiltere, Federal Almanya ve İtalya'da alanıyla ilgili çalışmalarda bulunmuş, ardından da Rockefeller Vakfı'nın davet etmesiyle ABD'ye gitmiştir. Tunaya, California'daki Stanford Üniversitesi Hoover Enstitüsü'nde çalışmalarda bulunmuştur. Ülkede Harvard, Columbia, Princeton, New York üniversitelerinde Türkiye'nin siyasal ve anayasal hayat üzerine konferanslar vererek çalışmalarını tamamlamıştır.

27 Mayıs'a kadar profesör olarak çalışmalarını devam ettirmiş olan Tunaya, Türkiye'deki gelişmelere sessiz kalmayarak çalışmalarda bulunmuştur. Bu anlamda 27 Mayıs Hareketi'nin "meşruluğunu kaybetmiş bir iktidara karşı haklı bir hareket olduğunu" belirten 28 Mayıs 1960 Bildirisi'ne imza atan İstanbul Üniversitesi Hukuk

bu çevrelerden gelen tepkilere, yıllarca sabırla karşı koymuş ama sonunda bu alandaki başarısını kabul ettirmeyi başarmıştır."

Aybay, Tunaya'nın hukukçu ve siyaset bilimci öğrencilerinin son dönemlerde, hocalarını tarihçilere kaptırdığını savunmuştur. Tunaya'nın Türk Devrimi'ne ve genel olarak Türk modernleşmesine yaklaşımı Aybay'a göre, öncelikli olarak onu koruyup kollamak çerçevesinde olmuştur. Ardından onu içselleştirmek ve onun köklerine inmek için tarih çalışmalarına girişmiştir. Aybay, Tunaya'nın bu amaçla ilk olarak II. Meşrutiyet üzerine çalışmalarda bulunduğunu ifade etmiştir. Bu anlamda O'na göre Cumhuriyet'in Osmanlı geçmişi Tunaya'nın eseriyle Türkiye'de ilk kez sistematik olarak çalışılmıştır. Tunaya, O'na göre çalışmalarını dönemine göre oldukça itina göstererek ve bilimsel usullere uygun olarak yapmıştır. Rona Aybay, "Bilge ve Sevecen Hocam: Tarık Zafer Tunaya" **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)**, C.II, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 3. Basım, İstanbul, 2016, s. 341.

¹⁶² Kalaycıoğlu'nun iddiasına göre DP iktidarı tarafından hoş karşılanmıştır. Kalaycıoğlu'na göre hatta Tunaya'nın bu çalışmasının iktidar tarafından desteklendiği yönünde bir izlenim oluşmuştur. Kalaycıoğlu, **a.g.m.**, s. 314.

Fakültesi'ndeki yedi hocadan biri olmuştur. Tunaya yeni dönemde anayasa çalışmalarında bulunan Anayasa Komisyonu'na 27 Haziran 1960'da atanmıştır. Tunaya'nın atandığı İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde oluşturulan Anayasa Komisyonu'nun başkanlığını ise Sıddık Sami Onar yapmıştır. Tunaya bu görevde iken, Onar ile anlaşamamış ve 1 Eylül 1960'da görevden alınmıştır. Tunaya, Milli Birlik Komitesi'nin 28 Ekim 1960'daki 114 numaralı kararı ile 147 öğretim üyesi ile birlikte üniversitedeki görevinden alınmıştır.¹⁶³

Tunaya, İstanbul Barosu İl Temsilcisi olarak 27 Aralık 1960'da Kurucu Meclis üyeliğine seçilmiştir. Tunaya ardından kendi isteği ile 27 Mart 1961'de Paris'e NATO'nun Türkiye daimi "Mütehassıs Delegatesi" olarak atanmıştır.¹⁶⁴ MBK'nin 27 Nisan 1962'deki üniversiteye iade kararı ile İstanbul Üniversitesi'ndeki görevine geri dönmüştür. Tunaya görevine aynı yılın Ekim ayında başlamıştır. Bu dönemde 1963 ve 1965 yılları arasında Tunaya, Devrim Ocakları Genel Başkanlığı'nda da bulunmuştur.¹⁶⁵ Dernek bünyesinde toplantılar yapılması, konferanslar düzenlenmesi ve yayınlar yapılması planlanmıştır.¹⁶⁶

Tunaya, 4 Haziran 1965'te Kimya Yüksek Mühendisi Melahat Başoğlu ile hayatını birleştirmiştir. 1968 yılında ise Tunaya, önce I Numaralı Anayasa Kürsüsü Başkanı, ardından da Hukuk Fakültesi Dekanı olmuştur. Bu dönemde İstanbul başta olmak üzere Türkiye'de üniversitelerde öğrenci olaylarını sıklıkla görmüştür. Tunaya 1969'da öğrenci olaylarına üniversite yönetiminin yaklaşımından dolayı dekanlık görevinden istifa etmiştir. O, Hukuk Fakültesi'nde hoca olarak görevini yerine getirirken, 18-22 Mayıs 1971 tarihlerinde Balyoz Harekâtı ile görevinden tekrar alınmıştır. Kısa süre sonra görevine dönen Tunaya, 1972 ile 1973 yıllarında mesleki çalışmalar yapmak için Fransa'ya gitmiş ve ardından da 1975'te UNESCO Türkiye Milli Komisyonu Sosyal-

¹⁶³ Ali Kuyaksil, *Türkiye'de Siyaset Biliminin Gelişimi ve Tarık Zafer Tunaya*, , Orion Kitabevi, Ankara 2014, s. 203.

¹⁶⁴ *A.g.e.*, s. 204.

¹⁶⁵ Belirtilen derneğin tüzüğünde öncelikli olarak, örgütün halkın anti-emperyalist ve anti-faşist örgütü olduğu belirtilmiştir. Dernek genel olarak halkın ekonomik, sosyal, siyasal ve kültürel alanlarda gelişmesini amaçladığı ve bu doğrultuda da Türk Devrimi ve Atatürk ilkeleri ile dayanışma yaratmayı ve son olarak da belirtilen amaçların gerçekleştirilmesi için il ve ilçelerde şubeler kurulmasını hedeflemiştir. *A.g.e.*, s. 276.

¹⁶⁶ *A.g.e.*, s. 345.

Beşeri Bilimler Dalına üye olarak seçilmiştir. 11 Şubat 1977’de ise İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Esas Teşkilat Hukuku Kürsüsü Başkanlığına atanmıştır.¹⁶⁷

1979 yılına gelindiğinde, İstanbul Üniversitesi bünyesinde Siyasal Bilimler Fakültesi kurulması için çalışmalar başlamıştır. Tunaya, 13 Ekim 1977’de fakültenin kurulması kararı ile oluşturulan “Kuruluş Çalışmaları Komisyonu”nda yer almıştır. 26 Nisan 1979’da Komisyon’un oybirliği ile aldığı karar sonucu Tunaya, İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilimler Fakültesi’nin Kurucu Dekanı olmuştur.¹⁶⁸ 1982 yılına kadar bu görevde kalmıştır. Bu tarihte 12 Eylül yönetimi tarafından arkadaşları 1402 sayılı yasayla uzaklaştırılmaya başlanınca O da istifa etmiştir.¹⁶⁹ 1402’likler konusunda Tunaya’nın ortaya koyduğu bu tavrı nedeniyle üniversite ile yolları ayrılmıştır. Emekliliği sonrasında ise Tunaya 1952 yılında ilk basımını yaptığı “Türkiye’de Siyasi Partiler” kitabının genişletilmiş baskısı için çalışmalara başlamıştır. Bu baskıyı Tunaya, üç cilt olarak yayınlamıştır. O, genişletme çalışması ile söz konusu eserinin 20. yüzyılın sonraki yüzyıla devredeceği en kapsamlı siyasal ansiklopedisi olmasını amaçlamıştır.¹⁷⁰

30 Aralık 1980’de Tunaya’ya Fransa tarafından “La Legion d’-Honneur“ nişanı verilmiştir. 15 Şubat 1983’te Tunaya görevlerinden emekliye ayrılmıştır. Görevinin son yıllarında 1981’den 1989’a kadar Bulgaristan, Yugoslavya, Yunanistan, (The British Akademi daveti ile) İngiltere, Arnavutluk, Hollanda ve son olarak da Almanya’da akademik çalışmalarda bulunmuştur. Tunaya 30 Aralık 1980’de Balıkesir Barosu tarafından Cumhuriyet’in 60. yılı nedeniyle anıtlamış On Hukukçudan biri seçilmiştir. Aldığı diğer bir ödül ise 1952 yılında ilk basımı yapılan ardından 1989’da üç cilt halinde tekrar düzenlediği Türkiye’de Siyasal Partiler kitabı nedeniyle aldığı Sedat Simavi Siyasal Bilimler Ödülü’dür. Hayatının son yıllarında da İstanbul Barosu tarafından “Hukuk Devleti”ne olan katkılarından ötürü Tunaya’ya Onur Ödülü verilmiştir. Tunaya akademik çalışmaları dışında sanatla da ilgilenmiştir. Yaptığı desen çalışmaları eşi Melahat Hanım tarafından ölümünden kısa süre önce iki defa sergilenmiştir. Tunaya, 75

¹⁶⁷ A.g.e., s. 205.

¹⁶⁸ Tunaya Fakülte’nin kurulmasının ardından “kilisesi ve cemaati olmayan papaz bir işe yaramaz” diye düşünmüş ve öğrenci alımı ile ilgili çalışmalara girişmiştir. O’nun çabaları sonucunda Siyasal Bilimler Fakültesi’ne 1979’da 100 kadar öğrenci alınmıştır. Aydın Aybay, Tunaya’nın kısa sürede bu öğrencilerin yüzünü ve ismini bile öğrendiğini belirtmiştir. Aydın Aybay, “Tunaya’yı Anarken” **Tarih ve Demokrasi – Tarık Zafer Tunaya’ya Armağan**, Cem Yayınları, İstanbul, 1992, s. 12.

¹⁶⁹ Kalaycıoğlu, a.g.m., s. 319.

¹⁷⁰ Zafer Toprak, “Tarık Zafer Tunaya’nın Ardından” **Tarih ve Demokrasi – Tarık Zafer Tunaya’ya Armağan**, s. 16.

yaşında, 29 Ocak 1991’de hayata gözlerini yummuştur.¹⁷¹ Tunaya’nın mezarı İstanbul Aşiyen mezarlığında bulunmaktadır.¹⁷²

Cumhuriyet dönemine tanıklık etmiş ve onun idealini kendine şiar edinerek hayatına yön vermiş olan Tunaya, düşün, kültür, fikir ve akademik hayatı boyunca bu idealden ayrılmadan yaşamıştır. Tunaya, edindiği ideale öncelikli olarak çağdaş bir toplumun inşası ile ve hürriyetlerle kurulu bir devletle ulaşılacağını düşünmüştür. O’na göre bunlar ise yönü Batı’ya dönük bir Cumhuriyet’le mümkün olacaktır.¹⁷³ O’nun nazarında Batılı anlamda hürriyet ve topluma erişmek önemli olan şeylerdendir. Tunaya, Batılı olunurken köklerin kendi toprağından olması gerektiğini de savunmuştur. Amaç Batı taklidi değildir. Esas olan Batı’nın tekniğı ve metodu ile yaşamaktır.¹⁷⁴ Bu anlamda Tunaya, Batı’ya koşulsuz yaklaşmamış ve ona karşı ihtiyatlı olmuştur. O, Batı’ya karşı aynı zamanda emperyalizm eleştirilerinde de bulunmuştur.

Cumhuriyet O’nun dünyasında en önemli yeri tutan olgulardan biri olmuştur. Aldığı eğitim, edindiği idealist dünya görüşü ve ülkenin en sıkıntılı günlerine tanıklık etmesi O’nun karakterinde cumhuriyetçiliğı belirgin bir biçimde öne çıkarmıştır. Bu amaçla Cumhuriyet’i yaşatmak ve korumak için eğitimini hukuk alanından seçmiştir. Zafer Toprak ömrü boyunca cumhuriyet ideali ile yaşayan Tunaya’nın, bu amaçla yani Cumhuriyet’i korumak için hukuk eğitimi aldığını belirtmiştir.¹⁷⁵ O’nun cumhuriyetçi kişiliğı ile örülü olan bilimsel yanını her dönem göze çarpmıştır.¹⁷⁶

Tunaya, hayatının her alanında bu ideali okuruna, öğrencilerine ve çevresindeki arkadaşlarına aktarmaya çalışmıştır. Tunaya, idealist dünyasının temeli olan Cumhuriyet’i düşüncelerinde hiçbir dönem dondurmamıştır. Onu yaşayan bir unsur

¹⁷¹ Tarık Zafer Tunaya, **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük**, s. xiii.

¹⁷² Kuyaksil, **a.g.e.**, s. 205.

¹⁷³ Tunaya, **Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılaşma Hareketleri**, s. 17.

¹⁷⁴ Tarık Zafer Tunaya, “Atatürkçü Layiklik Politika” **Atatürk Konferansları – III**, TTK Yayınları, 1970, s. 27.

¹⁷⁵ Zafer Toprak, “Tarık Zafer Tunaya’nın Ardından” **Türkiye’de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)**, C.II, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 3. Basım, İstanbul, 2016, s. 299.

¹⁷⁶ Ersin Kalaycıoğlu’na göre; “Aydınlanma felsefesinden esinlenen, ussal düşünce ve onun uzantısı olan bilimselliğın etkisinde gelişen bir siyasal hayatın, süratle az gelişmişlikten uzaklaşmanın özlemini çeken bir düşünürün reflekslerini Tunaya’nın yazı, ders, konferans ve yaşantısında gözlemlemek hiç de zor değildir. Anayasacılık çalışmaları ve onların pratikteki uzantıları, özellikle 1961 Anayasası yapımı sırasındaki faaliyetlerinde de aynı hassasiyetin izleri vardır.” Kalaycıoğlu, **a.g.m.**, s. 319.

olarak ele alıp, ona insani çerçevede bakmıştır.¹⁷⁷ Toprak, Tunaya'nın devleti ve cumhuriyeti fetişleştirmeden ve devletin ancak cumhuriyetle var olabileceği inancı ile Cumhuriyet'i savunduğunu belirtmiştir. Toprak, O'nun Cumhuriyet'i savunmasını dünden esinlenerek yaptığını açıklamıştır.¹⁷⁸

Hukuk okuyarak ideallerini gerçekleştirmeye çalışan Tunaya, her şeyden çok değer verdiği Cumhuriyet ve devrimlerini korumanın yolunun hukuk düzleminde laiklikten geçtiğini bilmektedir. Atatürk ilkelerindeki laikliğin ne kadar önemli olduğunu Tunaya, "Bizim için bir hayat, bir ölüm kalım mücadelesinin eseri olarak meydana çıkmış bir prensiptir" diyerek açıklamıştır.¹⁷⁹ Cumhuriyet'in temeline yerleştirdiği laiklik ve bu konuda yaptığı İslamcılık çalışmaları ile Cumhuriyet modernleşmesine olan inancını sergilemiştir. Tanör, Tunaya'nın dinci-feodal tezler konusundaki eleştirinin öne çıktığını belirtmiştir.¹⁸⁰

Tunaya, Türk modernleşmesini genel olarak çağdaşlığın yakalanması çerçevesinde ele alırken, O'nun Cumhuriyet modernleşmesini geri unsurlara karşı bir mücadele olarak ele almış olmasıdır.¹⁸¹ Kalaycıoğlu, Tunaya'nın Türk Devrimi'nin ve

¹⁷⁷ "Tarık Zafer'in cumhuriyetçi kişiliği okuruna sürekli ulus-devletin önemini telkin etmiş, ama devleti kutsallaştırmadan, fetişleştirmeden. Yapıtlarında ana ögeler, uluslaşmanın nedenleri inişli çıkışlı bir yol çizdiği, ulus-devletin Cumhuriyet'le olan bağlantısı, çağdaş Türkiye'nin ancak cumhuriyetçi bir yapılanmayla gerçekleştirebileceğini..." Toprak, "Tarık Zafer Tunaya'nın Ardından" **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)**, C.II, s. 301.

¹⁷⁸ Toprak, Tunaya'nın Cumhuriyet'e yaklaşımının ve idealist anlayışının, geçmişi ele alışı da görüldüğünü iddia etmiştir. Hayatını Cumhuriyet ve onun değerlerine adanmış bir bilim insanı olan Tunaya, Türk Devrimi'ni de doğal olarak aynı eksenle değerlendirmiş ve bu alanla ilgili çalışmalarda bulunmuştur. O, akademik konulardaki yani kitaplarındaki yaklaşımı yanında gazete ve dergilerde de aynı idealistliği öne çıkarmıştır. Eserlerindeki cumhuriyetçi kişiliği, gazete köşe yazılarında daha çok demokratlık şeklini almıştır. Cumhuriyet'i koruma mücadelesini bu anlamda bir ömür boyu sürdürmüştür. **A.g.m.**, s. 302.

¹⁷⁹ Tunaya, "Atatürkçü Layiklik Politika" **Atatürk Konferansları – III**, s. 40.

¹⁸⁰ "Tunaya'nın görüşlerinin temeli, emperyalizme ve feodal yapının ürünü olan bu dinci-İslamcı ideolojiye karşı olma esasına dayanır. Onun emperyalizm hakkındaki görüşlerinin yer yer idealist olduğu ileri sürülebilir. Ancak ne bu, ne de zaman zaman ve yer yer 'baticılık' kavramını soyutlayan ve yücelten yanları, Tunaya'nın Kemalizm'in millici ve bağımsızlıkçı tezinin takipçisi olduğu gerçeğini örtbas edemez. Uygurluk savaşı adını verdiği bu mücadelenin tarafları olarak günümüzün pek çok 'ilerici' yazarının aksine, 'devrimci ekip' ile 'halk'ı değil, devrimci ekip ile dincilik iddiasındaki gerici gösteren Tunaya, dinci-feodal tezlerin ve İslamcılığın amansız bir eleştiricisidir." Bülent Tanör, "Çağdaş Anayasal Düzen ve TC Anayasası" **Tarih ve Demokrasi – Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan**, Cem Yayınları, İstanbul, 1992, s. 327.

¹⁸¹ "Tunaya'nın çalışmalarında Cumhuriyet döneminin devrim hareketleri ve bunlar içinde laikliğin oynadığı rolün çeşitli makaleler ve ders notları olarak kaleme alındığını görmekteyiz. Burada Tunaya daha çok üniversite öğrencilerine laikliğin ve devrimlerin taşıdığı anlamı ve onların önemini anlatmaya yönelmiştir. Laiklik tesis edilmeksizin, yani insan aklı yerine dogmalarla, eşitlik ve vicdan özgürlüğü yerine bir mezhebin tahakkümü ile yönetim söz konusu olduğunda demokratik bir yaşantının sürmeyeceği çağdaş bir ekonomik yapının kurulmasının giderek zorlaşacağı, bilimsel gelişmelerin akamete uğrayacağı Tunaya'nın çalışmalarında vurgulanmıştır." Kalaycıoğlu, **a.g.m.**, s. 317.

Cumhuriyet'in inşasında benimsenen laikliği yapılan devrimler için temel olarak gördüğünü açıklamıştır. Akli öne koymak O'na göre demokrasinin olmazsa olmazıdır. Tunaya'nın dünya görüşünde ayrı bir yer tutan laiklik anlayışı genel anlamda bilimsel çalışmalarında öne çıkmaktadır. O'nun bilimsel çalışmalarında diğer öne çıkan yanlarından biri ise, Türkiye'de bilimsel olarak tarihi çalışmalar yapan ilk kişilerden biri olmasıdır. Toprak, Tunaya'nın bilimsel çalışmalarında dipnot kullandığını belirtmiştir.¹⁸²1992 yılında Tunaya'nın ölümü anısına yazılan kitapta Toprak, Tunaya ile ilgili fikirlerini ifade ederken, O'nun Türkiye'de dipnot usulünün kullanılması anlamında ilk kişi olduğunun altını çizmiştir. İlber Ortaylı ise Tunaya'nın akademik kimliğinin yanında aydın olarak da gerek kendi dönemine gerekse gelecek kuşaklara büyük katkıların olduğunu savunmuştur. O, Tunaya gibi 20. yüzyıl aydınlarının, anti-demokratik ve totaliter yönetimlere karşı akademik ve bilimsel çalışmalarla demokrasiyi savunduklarını ve çağa büyük katkı sağladıklarını da eklemiştir.¹⁸³

Tunaya tarihe ve olaylara bakışında nesnelliğin kendisi için çok önemli olduğunu açıklamıştır. Tunaya'nın olaylara ve durumlara yaklaşımını ifade eden yukarıdaki sözleri O'nun bilim insanı yanına dair fikir edinilmesini sağlamaktadır.¹⁸⁴ Diğer yandan O'nun insani olarak olayları ele alışını da göze çarpmaktadır. Tunaya'nın genel olarak Cumhuriyet dönemi üzerine yaptığı tarih çalışmalarında özellikle odak noktasını, II. Meşrutiyet ve Cumhuriyet öncesi modernleşme hamleleri oluşturmuştur. O'na göre bu safhada yetişen kadrolar ve inşa edilen kurumlar, Cumhuriyet'in kurulmasını ve devrimlerin yapılmasını

¹⁸² “Dipnot geleneğinin bile oluşmadığı bir ülkede dipnotları, belgeleri, kaynakçası ve indeksi ile kitap yayınlamak kitapçılık yaşamımızın açısından da bir dönüm noktası. Öte yandan dedektifçesine kaynak izi sürmek, bunları derlemek bir bütüne oturtmak Türkiye’de belki de ilk kez bu denli sistematik bir uğraşla gerçekleşiyor.” Toprak, “Tarık Zafer Tunaya’nın Ardından” **Türkiye’de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)**, C. II, s. 303-304.

¹⁸³ Ortaylı, tarih biliminin tabiatı itibarıyla üretim açısından ve bilimsel olarak bir merkezden yapılıp yayılmasını savunmuştur. O, bilimsel temelde üretilen tarihi bilgilerin ve verilerin tekel ideolojilerini ve devlet sistemlerini bertaraf ettiğini açıklamıştır. Bu yüzden Ortaylı, Tunaya'nın yaptığı gibi bilimsel temelde yapılan tarihçiliğin gelişim için çok önemli olduğunu belirtmiştir. İlber Ortaylı, “Resmi Tarihçilik Sorunu Üzerine” **Tarih ve Demokrasi – Tarık Zafer Tunaya’ya Armağan**, Cem Yayınları, İstanbul, 1992, s. 33.

¹⁸⁴ “Ödevim laboratuvarım olan siyasi hayatın dinamiklerini, fikirlerini ve olaylarını ilim açısından incelemektir. Evvela siyasi olaylarla fikirler arasında münasebet kurmaya çalışırım. Sonra da fikirlerle olayların zamanın akışı içinde nasıl geliştiklerini, özlerini muhafaza ettikleri halde nasıl değişik şekillere büründüklerini, şekiller aynı kaldığı halde özlerin nasıl değiştiğini araştırırım. Benim için olay olaydır. Ben önce olayı tespit ederim. Sosyal bütün içinde onu müşahade ederim. Olaya dışarıdan ve değişik yönlerden bakmaya çalışırım. Sonra değerlendirme işine geçerim. Çünkü bir olayın iyi veya fena, ahlaki veya gayri ahlaki oluşu onu ortadan kaldırmaz.” Tunaya, **Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılaşma Hareketleri**, s. XIV.

sağlamıştır. Tunaya bu anlamda II. Meşrutiyet dönemi için “Cumhuriyet’in Laboratuvarı” demiştir.¹⁸⁵

Tunaya’nın çalışmalarının niteliğine bakıldığında ise O’nun gerek anayasal çalışmalarında gerekse tarih üzerine olan çalışmalarında belirli değerler doğrultusunda konulara yaklaştığı görülmektedir. O’nun halka ve topluma doğru olan tavrı, genel olarak hukuk alanındaki çalışmalarında öne çıkmıştır. Tunaya’nın tarih çalışmalarında olayları geçmişiyile ve belirli düşünsel gelişime göre ele alışı, genel olarak O’nu klasik hukukçu ve tarihçilerden ayırmıştır. O’nun bu farklılığı aynı düşün dünyasında olduğu insanlarla arasında da görülmüştür.¹⁸⁶ Bülent Tanör ise, Tunaya’nın diğer Atatürkçülere göre farklılığını, O’nun hukuk ve akademik alanlarda yaptığı çalışmalarda, sade ve klasik bir yöntem izlemek yerine, sosyal, siyasal ve ideolojik konulara yaklaşımında, yönetenlerin bakış açısı ile bir olmamasında görmüştür. Tanör’e göre O, bütün çalışmalarında bilhassa halkı gözetmeye ve toplumu göz önünde bulundurmaya çalışmıştır. Bu bakış açısı O’nu diğer Atatürkçülerden ayırmıştır.¹⁸⁷

Tunaya’nın tarihi ele alışı ise başlı başına dönemine göre farklılık göstermiştir. Öncelikli olarak Tunaya, tarihsel gelişmeleri genel olarak demokrasiye doğru gidiş olarak değerlendirmiştir. Bu bakış açısı kendini daha çok Cumhuriyet ve devrimlerin değerlendirilmesinde göstermiştir. Osmanlı İmparatorluğu’na yaklaşımı, O’nu bariz olarak dönemindeki diğer klasik Kemalist bakış açılarından ayırmıştır. Çalışmalarında gerek II. Meşrutiyet tecrübesini önemli bir yere oturtması ve gerekse Tanzimat öncesinde ve sonrasındaki siyasi gelişmeleri Türkiye’nin demokratik yaşama geçmesi olarak görmesi, O’nun bilimsel duruşunu gözler önüne sermiştir. Tunaya’nın çalışmalarında II.

¹⁸⁵ Tunaya’nın çalışmalarının odak noktası Türkiye’de Siyasi Partiler kitabı ve bu kitabının da odak noktası İttihat ve Terakki Fırkasının ele alındığı cildi olmuştur. Çünkü İttihat ve Terakki bir tarihin ve kuşağın partisidir. Uluslaşma çağı, devlet kuran ve Cumhuriyet Türkiye’sinin ve Atatürk’ün önder olduğu CHP’nin sefidir. Bundan dolayı Toprak’a göre İttihat ve Terakki cildi Tunaya’nın çalışmalarının odağıdır. Toprak, “Tarık Zafer Tunaya’nın Ardından” **Türkiye’de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)**, C. II, s. 308.

¹⁸⁶ “Tarih bilinci olmaksızın Cumhuriyet’i savunmak güç. Cumhuriyet’i savunmadan demokrat olmak ise Türkiye koşullarında olanaksız. Osmanlı mirasını ölçüp biçmeden, eleştirmeden Cumhuriyet’in getirdiği ve varsa götürdüğünü, bilmek zor. Tarık Zafer’i işte diğer Atatürkçülerden farklı kılan nokta... Cumhuriyetçi, demokrat, eleştiriden yana kişilik. Sağduyulu, hoşgörülü, uzlaştırıcı bir bakış...” **A.g.m.**, s. 309.

¹⁸⁷ Bülent Tanör, “Tarık Zafer Tunaya” **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce – Modernleşme ve Batıcılık**, C.III, s. 290.

Meşrutiyet konusu başlı başına bir öneme sahip olmuştur. O, II. Meşrutiyet'e, Cumhuriyet'in yapısal ve fikirselsel olarak zemininin inşa edildiği bir dönem olarak yaklaşmıştır. Bu yüzden Tunaya, II. Meşrutiyet'i Cumhuriyet'in laboratuvarı olarak nitelendirmiştir.¹⁸⁸Bu dönem O'nun için bir köprü vazifesi görmüştür. Anayasal gelişmelerde Meşrutiyet, teokratik saltanattan sonraki dönemdir. II. Meşrutiyet ise Türk modernleşmesinin Cumhuriyet'e evrilmesini sağlamıştır. Tanör, "Tunaya'nın anayasal gelişmelerimiz, teokratik saltanattan meşrutî sisteme, oradan da laik cumhuriyete doğru bir çizgi izlemiştir. Bu gelişme birbirini izleyen ve tamamlayan birikimlerden oluşmuştur"¹⁸⁹ demiştir.

Tunaya'nın hayatı ve bilim insanı olarak yaşantısına bakıldıktan sonra, onun eserlerine de bakılmalıdır. Tunaya eserlerini genel olarak kitaplaştırarak yayınlamaya itina göstermiştir. Bunu yaşamının son günlerine kadar devam ettirmiştir. O, diğer yandan günlük gazete ve dergilerde sürekli yayınlarda bulunmuştur. Gazeteler bu anlamda hayatında önemli bir yer kaplamıştır. Tunaya'nın yazdığı gazetelere bakıldığında ise, Cumhuriyet, Milliyet, Vatan ve Ulus gazeteleri öne çıkmıştır. Hayatının sonuna kadar bu gazetelerde yazılar yazmıştır. Tunaya'nın günlük gazetelerde ilk yazısı 1944 yılında çıkmıştır. Tunaya'nın Vatan gazetesinde başlayan yazıları 1944 ile 1959 yılları arasında devam etmiştir. O, bu gazetede 1949 ile 1959 yılları arasında yoğun bir şekilde olmak üzere, genel olarak siyasi partiler ve II. Meşrutiyet döneminin siyasal gelişmeleri üzerine yazılar yazmıştır. Vatan gazetesi 1950 yılı öncesinde Başgil ve Tunaya'nın aynı dönemde yazdığı diğer gazetelerden biri olmuştur. Tunaya'nın bu dönemde yazdığı gazetelerden birisi de Ulus gazetesi olmuştur. Tunaya Ulus gazetesinde sadece 1948 yılında "Garplılaşma ve Taklit" başlıklı köşe yazısını yazmıştır.

¹⁸⁸ "İkinci Meşrutiyet'in fikir cereyanları Osmanlı İmparatorluğu'nun mukadder akıbeti karşısında, yeni bir devlet kurulabilecek bir siyasi personelin yetişmesi, için gerekli tecrübeye sahip kılınması bakımından büyük bir önem taşır. İkinci Meşrutiyet bu bakımdan siyasi bir laboratuvardır." Tunaya, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılama Hareketleri**, s. 84.

¹⁸⁹ Tanör, Tunaya'nın Türkiye'nin gelişiminin sürekli olarak laikliğe ve cumhuriyete doğru her dönemde düzenli olarak ilerlediğini düşündüğünü belirtmiştir. Bu anlamda Tunaya çalışmalarında II. Meşrutiyet olgusunu sıklıkla vurgulamamıştır. O, bu dönemi Türkiye tarihindeki ilk kitlesel hareket olması açısından değerlendirmiştir. Tanör, "Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya'nın 'Anayasal Gelişimi' Tezi" **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)**, C.II, s. 324.

1952 yılından sonra Tunaya, neredeyse hayatının sonuna kadar yazacağı Cumhuriyet gazetesinde yazmaya başlamıştır. O, bu gazetede 1952'den 1988'e kadar çeşitli dönemlerde bir iki yıl ara verse de her dönem yazmıştır. Bu anlamda Tunaya'nın gazetede yazılarını dönemlere göre gruplayarak ele almak daha uygun olacaktır. O, DP döneminde 1953 ve 1957 yılları dışında her yıl düzenli olarak yazmıştır. Tunaya, bu dönemde genel olarak; Türkiye'de seçimler, iktidar yapılanması, siyasal partiler, Atatürk ve genel olarak anayasal gelişim ile medeniyet üzerine yazılar yazmıştır. Tunaya, 1960 ile 1965 arasındaki dönemde Cumhuriyet gazetesinde yazmaya ara vermiştir. Ardından AP iktidarı döneminden 12 Mart dönemine kadar, 1968 ve 1969 yılları dışında düzenli olarak Atatürk, demokrasi, medeniyet ve emperyalizm ile gerici konularını ele almıştır. 12 Mart ve 12 Eylül arasındaki dönemde ise Tunaya, 1972 yılı haricinde her yıl düzenli olarak Cumhuriyet gazetesinde yazmıştır. Tunaya'nın bu dönem yazıları genel olarak; Atatürk, Anayasa savunmaları ve günün siyasal ve iktisadi durumu üzerinedir. 12 Eylül ve sonrasında Tunaya, Cumhuriyet gazetesinde nadir olarak yazdığı yazılarında Cumhuriyet ve Milli Mücadele ile medeniyet konularını ele almıştır.¹⁹⁰

Milliyet gazetesinde Tunaya'nın 1964 ile 1979 yılları arasında çeşitli aralıklarla yazıları çıkmıştır. Bu gazetede yazıları daha çok 1970'li yıllar öncesinde yoğunluk göstermiştir. Tunaya'nın Milliyet gazetesinde ele aldığı konular genel olarak; Atatürkçülük, Kıbrıs sorunu, siyaset ve eğitim sorunları olmuştur.

Tunaya yazın hayatında gazetelere gösterdiği özeni, aynı şekilde dergilere yazma konusunda göstermemiştir. O, gazetelerde güncel ve tarihi olayları ve siyaseti değerlendirdiği kadar dergilerde yazılar yazmamıştır. O, genel olarak Yeni Türk, Yurd Mecmuası, İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası, Sosyal Hukuk ve İktisat Mecmuası, Belgelerle Türk Tarihi Dergisi, Boğaziçi Üniversitesi Dergisi, İdare Hukuku ve İlimleri Dergisi, Mülkiyeliler Birliği Dergisi, Bilgi ve Bellek dergilerinde akademik olarak hukuk ve tarih üzerine yazmıştır. Tunaya bu dergilerde, başta hukuk olmak üzere, Atatürk, TBMM, siyasal partiler, tarih ve cumhuriyet üzerine yazmıştır.¹⁹¹

Tunaya'nın eserlerine bakıldığında Ord. Prof. Dr. Charles Crozaf başkanlığındaki doktora jürisine sunduğu "Müessese Teorisinde Fikir Unsuru ve Bazı Hususiyetleri" adlı

¹⁹⁰ Kuyaksil, **a.g.e.**, s. 376-378.

¹⁹¹ **A.g.e.**, s. 373-374.

çalışması ilk eseri olmuştur. Doktora çalışmasından sonra Tunaya'nın ikinci eseri 1948 yılında tamamladığı doçentlik çalışması olan “Amme Hukukumuz Bakımından İkinci Meşrutiyetin Fikir Cereyanları” dır. Tunaya, bu eserinde Osmanlı'dan Cumhuriyet'e kadar olan siyasal düşünceleri ele almıştır. Bu eserinde Tunaya'nın tarih alanına yöneldiği görülmektedir. Böylelikle Cumhuriyet'in laboratuvarı olan Meşrutiyet üzerine uzun yıllar çalışacaktır.¹⁹²

Türkiye'de Siyasi Partiler (1859-1952) adlı eseri ise Tunaya'nın tarih alanında verdiği en önemli eseri olmuştur. Eserin ilk baskısı 1952 yılında yapılmıştır. Tunaya, bu eserini akademik unvan çalışmalarından bağımsız olarak yazmıştır. Tunaya, bu çalışmayı profesörlük öncesinde büyük emeklerle birçok kişinin katkısıyla tamamlamıştır. Eserinde Tunaya Türkiye'nin Osmanlı geçmişi ile birlikte 1850'den itibaren ele aldığı siyasal hayatın akışını 1950'lerin başına kadar işlemiştir. Bu çalışmanın ikinci baskısını ise yıllar sonra 1980'lerde yapacaktır. Eser zamanla Türk siyasal hayatı üzerine çalışılan ana kaynaklardan biri haline dönüşmüştür.¹⁹³

Tunaya, Türkiye'de Siyasi Partiler kitabının birinci cildinin ikinci baskısını 1984 yılında “Türkiye'de Siyasal Partiler-İkinci Meşrutiyet Dönemi” adıyla çıkarmıştır. Bu eserde 1908-1918 yılları arasında II. Meşrutiyet Dönemi'ndeki siyasal partileri ve cemiyetleri ele almıştır. Eserde genel olarak II. Meşrutiyet'i ortaya çıkaran nedenler, II. Meşrutiyet dönemi siyasal olayları ve II. Meşrutiyet'in genel yapısındaki fırkalar değerlendirilmiştir.¹⁹⁴ Türkiye'de Siyasi Partiler kitabının ikinci cildini “Türkiye'de Siyasal Partiler-Mütareke Dönemi” adıyla 1986 yılında çıkarmıştır. Tunaya ele aldığı ciltte, Mütareke Dönemi'nin başlangıcından 1922 yılında Saltanat'ın kaldırılmasına kadar olan dönemde Osmanlı'daki siyasal fırkaları ele almıştır.¹⁹⁵ Tunaya, Türkiye'de Siyasi Partiler kitabının üçüncü cildini “Türkiye'de Siyasal Partiler- İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi” adıyla 1989 yılında çıkarmıştır. İttihat ve Terakki, Bir Çağın, Bir Kuşağın, Bir Partinin Tarihi adlı eserinde Tunaya, İttihat ve

¹⁹² Zafer Toprak, “Tarık Zafer Tunaya'nın Ardından” **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)**, C.II, s. 302.

¹⁹³ Tarık Zafer Tunaya **Türkiye'de Siyasal Partiler 1859-1952**, Arba Yayınları, 2. Basım, İstanbul,1995, s. 781-791.

¹⁹⁴ Tarık Zafer Tunaya **Türkiye'de Siyasal Partiler- İkinci Meşrutiyet Dönemi**, C.I, Hürriyet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2. Basım, 1988, s. 3.

¹⁹⁵ Tarık Zafer Tunaya **Türkiye'de Siyasal Partiler- Mütareke Dönemi**, C.II, İletişim Yayınları, 5. Basım, İstanbul, 2015, s. 8.

Terakki'nin kuruluşunu, parti tüzüğünü ve genel olarak yapısını ele almıştır.¹⁹⁶ Kalaycıoğlu, Tunaya'nın Türkiye'de Siyasal Partiler kitabının birinci bölümünü üç cilt olarak genişlettikten sonra dördüncü cildini tamamlayamadan 29 Ocak 1991'de vefat ettiğini belirtmiştir.¹⁹⁷

“Hürriyetin İlanı, İkinci Meşrutiyetin Siyasi Hayatına Bakışlar;” adlı eserini Tunaya, ilk kez 1959 yılında yayınlamıştır. Meşrutiyet Dönemi siyasal düşüncelerinin ele alındığı eser, hacmi itibariyle küçük olmasının yanında bilgi bakımından önemli bilimsel veriler içermektedir. “Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri” adlı çalışmasını ise Tunaya, doçentlik tezinin Garpcılıkla ilgili bölümünde çıkarmıştır. Eserin ilk basımı 1960 yılında yapılmıştır. Tunaya bu eserin, Rockefeller Vakfı'nın kendisinden Osmanlı'dan Cumhuriyet'e bir çizgide ilerleyen ve Batılılaşma hareketini konu alan 30 sayfalık bir çalışma istemesiyle ortaya çıktığını belirtmiştir.¹⁹⁸ Tunaya, “İslamcılık Cereyanı” adlı eserini de Türkiye'nin Siyasal Hayatında Batılılaşma Hareketleri kitabı gibi doçentlik çalışmasının ilgili bölümünden çıkararak hazırlamıştır. Eser 1962 yılında üç cilt olarak yayımlanmıştır.¹⁹⁹

27 Mayıs sonrası Tunaya'nın öne çıkan eserlerinden birisi “Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük” adlı eseri olmuştur. Bu çalışmasını Tunaya, aynı ad ile Milliyet gazetesinde 10-19 Kasım 1963 yılında yayınlanan yazı dizisinden derlemiştir. Tunaya, o yıl Mustafa Kemal Atatürk'ün ölüm yıldönümü nedeniyle Samsun'a seyahat etmiştir. O, eseriyle ilgili olarak Mustafa Kemal gibi bir kişiliği yazmanın zorluğunu belirtmiştir. Tunaya seyahati sırasında edindiği fikir ve düşüncelerini gazeteye yazmıştır. Eserin 1964 yılında ilk basımını yapmıştır. Kitapta Türk Devrimi'nin gelişimi ve zemini ele alınarak, Türk Devrimi üzerine tahliller yapılmıştır.²⁰⁰

Tunaya'nın 27 Mayıs sonrası çıkardığı diğer bir önemli eseri ise “Siyasi Kurumlar ve Anayasa Hukuku” isimli eseridir. Bu eser Tunaya'nın Anayasa Hukuku ile ilgili gelişmeleri içermektedir. Eser ilk olarak 1966 yılında basılmıştır. Kitapta anayasa hukuku, siyasal kuvvetler ve rejimler ele alınmaktadır. Ders kitabı olarak hazırlanan

¹⁹⁶ Tarık Zafer Tunaya **Türkiye'de Siyasal Partiler- İttihat ve Terakki**, C.III, İletişim Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 2000.

¹⁹⁷ Kalaycıoğlu, **a.g.m.**, s. 319.

¹⁹⁸ Tunaya, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, s. xiv.

¹⁹⁹ Tarık Zafer Tunaya, **İslamcılık Cereyanı**, C. I, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, Şubat 1998, s. 5.

²⁰⁰ Tunaya, **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük**, s. xv.

eserde, genel olarak hukuk ve siyaset bilimi konuları yanında siyasal gelişmeler de verilmiştir.²⁰¹

“Türkiye’de Siyasi Gelişmeler-Eski Türkler, İslam Devleti, Osmanlı Devleti’nin Kuruluşu” adlı eserini ise Tunaya, 1970 yılında yayınlamıştır. Adı geçen eserinde Tunaya, eski Türklerde ve İslam devletlerindeki siyasal gelişmelerin yanında, Osmanlı, Selçuklu, Bizans ve Anadolu’nun geçmişindeki beylikleri ele almıştır.²⁰²

Tunaya hayattayken 1970’lerin sonundan itibaren çeşitli yazılarından derlenen iki kitabı basılmıştır. Bunlardan ilki “İnsan Derisiyle Kaplı Anayasa” adıyla 1979 yılında yayınlanmıştır. Eser, Tunaya’nın 1950’lerin başından 1980’lerin sonuna kadar Cumhuriyet ve Milliyet gazetelerinde çeşitli yıllarda yazılmış köşe yazılarından derlenmiştir. Derlenen köşe yazıları daha çok emperyalizm, Atatürk, meclis, sosyal yapılar ve ideolojik konular üzerinedir.²⁰³ Tunaya’nın hayattayken derlenerek oluşturulan ikinci eseri “Medeniyetin Bekleme Odasında” adıyla ilk olarak 1989’da yayınlanmıştır. Tunaya’nın çeşitli köşe yazılarından derlenen bu eserin ilk basımı, O’nun İnsan Derisiyle Kaplı Anayasa kitabına alınmayan metinler toplanarak, 1989’da yapılmıştır. Vatan, Milliyet ve Cumhuriyet gazetelerindeki, Atatürkçülük, eğitim, tarih, Cumhuriyet ve dünyayla ilgili köşe yazıları derlenmiştir.²⁰⁴

Tunaya’nın hayata gözlerini yummasıyla oluşturulan iki eseri mevcuttur. “Türkiye’de Siyasi Gelişmeler, C.I, Kanuni Esasi ve Meşrutiyet Dönemi 1876-1918” adlı eser, Tunaya’nın ölümünün ardından, Fahri Aral, Mete Tunçay, Zafer Toprak, Erol Şadi ve Şükrü Hanioglu tarafından yazılarının derlenmesi ile oluşturulmuştur. Eser 2001’de basılmıştır. Çalışmada, Osmanlı’da anayasal gelişimin serüveni ile birlikte, Meşrutiyet dönemi siyasal ve fikirselsel gelişmeleri ele alınmaktadır.²⁰⁵ O’nun bu anlamda oluşturulan diğer eseri ise “Türkiye’de Siyasi Gelişmeler, C.II, Mütareke, Cumhuriyet ve Atatürk Dönemleri 1918-1938” adıyla birinci ciltte olduğu gibi Fahri Aral, Mete Tunçay, Zafer Toprak, Erol Şadi ve Şükrü Hanioglu tarafından oluşturulmuş ve 2002 yılında

²⁰¹ Tarık Zafer Tunaya, **Siyasal Müesseseler ve Anayasa Hukuku**, s. vii.

²⁰² Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye’nin Siyasi Gelişmeleri – Eski Türkler, İslam Devleti, Osmanlı Devletinin Kuruluşu**, Baha Matbaası, İstanbul, 1970, s. 237-239

²⁰³ Tarık Zafer Tunaya, **İnsan Derisiyle Kaplı Anayasa**, Arba Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 1988, s. 5.

²⁰⁴ Tarık Zafer Tunaya, **Medeniyetin Bekleme Odasında**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, Mart 1989, s. 5-6.

²⁰⁵ Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)**, C. I, s. v.

yayınlanmıştır. Çalışmada genel olarak Mütareke Dönemi ve sonrasında yaşanan siyasal gelişmeler ele alınmıştır.²⁰⁶

Tunaya'nın eserlerine genel olarak bakıldığında, 1950 ile 1960 yılları arasında "Siyaset İلمي Serisi" ile II. Meşrutiyet'in Siyasi Düşünce Akımları adlı çalışmalarının birer küçük kitap halinde yayımlanması planlanmıştır. Bu kitapçıklar genel olarak şunlardır: Hürriyet'in İlanı, Garpcılık Cereyanı, İslamcılık Cereyanı, Türkçülük Cereyanı, Mesleki İctimai Cereyanı, Sosyalizm Cereyanı, Jön Türkler. Tunaya, bu kitapçıkları Amme Hukukumuz Bakımından İkinci Meşrutiyetin Fikir Cereyanları adlı doçentlik tezinden çıkarmıştır. Ardından O'nun bu konudaki çalışmaları Türkiye'de Siyasal Partiler adlı eserinde geliştirilerek basılmıştır. Zafer Toprak, Tunaya'nın bu dönemde yeni bir seriyle işe giriştiğini belirtmiştir. 1960'ta Siyaset İلمي Serisi'ne ikinci bir seri daha ekleme yapmıştır. Bu dizi altı kitap olarak düşünülmüş ve yedinci kitap 1964'te Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük olarak eklenmiştir. Böylece Tunaya, 14 kitaplık bir seri oluşturmuştur. Emeklilik yılları yaklaşmış birinin böyle bir işe girişmesi Toprak'a göre takdire şayan bir durumdur. Bu seride hedeflenen kitaplar şunlardır: Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri, Siyaset İlimine Giriş, Siyaset İلمي Denemeleri (makaleleri), Türk Devrim Tarihinin Ana Hatları (birinci cilt), Türk Devrim Tarihinin Ana Hatları (ikinci cilt), Türkiye'nin Siyasi Hayatı, Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük.²⁰⁷ Toprak'a göre Tunaya bu hedeflerine emeklilik zamanları da dâhil olmak üzere ulaşmıştır.

Tunaya'nın eserlerinde ele aldığı dönemler ve değişen üslubuna bakıldığında ise onun tavırlarının dönemlerle paralellik gösterdiğini söylemek mümkündür. Tunaya'nın 1960 öncesinde yazdığı eserlerde özellikle II. Meşrutiyet dönemini ele aldığı doçentlik çalışmasının yanında 1950'lerin başında ele aldığı Türkiye'de Siyasal Partiler kitabına bakıldığında, daha çok akademik bir dil ve demokrasiye doğru gidişin verdiği umut göze çarpmaktadır. Onun II. Meşrutiyet üzerine olan eserleri genel itibariyle Cumhuriyet'e zemin yani laboratuvar olması şeklinde ele alınmıştır. Diğer yandan Türkiye'de Siyasal Partiler adlı eserinde de gerek çok partili düzene geçilmesi, gerekse DP'nin iktidarı

²⁰⁶ Tarık Zafer Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)**, C.II, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 3. Basım, İstanbul, 2016, s. v.

²⁰⁷ Zafer Toprak, "Tarık Zafer Tunaya'nın Ardından" **Tarih ve Demokrasi – Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan**, s. 24.

devralması, O'nun nezdinde olumlu bir gelişme ve demokrasinin gelişiminin bir neticesidir. Genel anlamda O, 27 Mayıs öncesinde tarihsel gelişim çerçevesinde olayları ele almakla birlikte, O'nun güncel politik konulara yönelik fikirlerinde biraz daha dikkatli olduğunu görmek mümkündür. Diğer yandan Tunaya'nın bu bakışı ve düşünceleri 1960 başlarında değişime uğramaya başlamıştır. Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri, Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku ve Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük adlı eserlerinde öncelikli olarak Milli Mücadele'nin emperyalizme karşı verilmesinin yanında, içeride de gerici unsurlara karşı verildiğini savunması göze çarpmaktadır. O'nun diğer yandan belki de düşüncelerindeki en önemli değişiklik olan DP'nin iktidarı döneminde çok partili sürece doğru ilerleyen demokrasinin gelişiminin tersine döndürülmeye çalışıldığını savunmasıdır. O'nun 1960 sonrasındaki dönemde Cumhuriyet ve değerleri ile anti-emperyalist ve laik düşünceleri bariz şekilde öne çıkardığını görmek mümkündür. Tunaya'nın bu tavrını bu dönemde yazdığı Cumhuriyet ve Milliyet gazetesindeki yazılarında görmek mümkündür. O'nun 1980 sonrasında ise çalışmalarına yani Türkiye'de Siyasi Partiler kitabının ikinci basımına ve gazete yazılarına bakıldığında, Cumhuriyet değerleri ve tarih üzerine yazarak, önceki döneme göre üslubunun daha yumuşak ve bilimsel çerçevede olduğu anlaşılmaktadır.

Zafer Toprak, Tunaya'nın düşünsel ve fikirsel olarak kişiliğinin üç alana ayrılacağını savunmuştur. O'na göre ilk olarak; Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri (1960), İslamcılık Cereyanı (1962), Türkiye'nin Siyasi Gelişmeleri (1970) ve Türkiye'de Siyasal Partiler (1984-1989) eserleri onun cumhuriyetçi yanını teşkil etmişken, Toprak, Tunaya'nın ikinci yanının, Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku (1966), İnsan Derisi İle Kaplı Anayasa (1979) ve Medeniyetin Bekleme Odası (1959) eserleri ile demokratiği olduğunu savunmuştur. O'na göre Tunaya'nın üçüncü yanı ise olaylara yaklaşımındaki eleştirelilik yönüdür. Bu yönü ise tarih çalışmalarında İttihat ve Terakki gibi bir dönemde kutsallaştırılan fırkayı eleştirmesinde ortaya çıkmıştır.²⁰⁸

Başgil ve Tunaya, Türk modernleşme serüvenine kendi fikir dünyalarından bakarak, tarihin önceki dönemlerini ve yaşadıkları dönemleri tahlil etmişlerdir. Fakat bu

²⁰⁸ A.g.m, s. 26.

noktada vurgulanması gereken önemli bir husus ise Başgil ve Tunaya'nın farklı nesiller olmaları ve koşullarda dünyaya gelmiş ve farklı zaman dilimlerine şahit olmuş olmalarıdır. Başgil Osmanlı'nın son döneminde doğmasının yanında, savaş ve Cumhuriyet'in kuruluş yıllarını yaşayarak o yıllara tanıklık etmiştir. Tunaya ise gençliği Cumhuriyet'in ilk yıllarında geçmesine rağmen dönemi daha çok kitaplardan ve dönemin tanıklarından öğrenmiştir. Bu yüzden iki aydının başta dönemlere yönelik yaklaşımları ve idealistikleri farklılık göstermiştir. Öncelikli olarak aydınların fikir ve düşüncelerinde yaşadıkları farklılığın temelinde yatan siyasi nedeni görmek gereklidir. İlk etapta Türk siyasal hayatında Meşrutiyet'ten önce merkezizetsizlik görüşü Mithat Paşa'dan başlayarak, Meşrutiyet döneminde Mizancı Murat ve Prens Sabahattin'i, fırka olarak da Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nı, Mütarake döneminde TBMM içinde özellikle İkinci Grup ve Cumhuriyet'in ilanı sonrasında TPCF ve SCF'yi ve son olarak da 1945 sonrasında kurulan DP'yi etkilemiştir. Diğer yandan merkezizetçilik görüşü ise, Meşrutiyet öncesinde Namık Kemal'i, Meşrutiyet sonrasında Ahmet Rıza ve İttihat ve Terakki Fırkası'nı etkilemiştir.²⁰⁹ Bu durum Milli Mücadele'de Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti nezdinde TBMM'de Birinci Grubu etkilemiştir. Cumhuriyet'in ilanı sonrasında ise iktidar partisi olan CHP'nin merkezizetçilik görüşünü savunduğunu görmek mümkündür. Bu anlamda Başgil ve Tunaya'nın siyasal olarak görüşleri ve DP ile CHP'ye yaklaşımları göz önüne alındığında, Başgil'in merkezizetsizlik fikrini savunmasına karşılık Tunaya'nın merkezizetçilik fikrini savunduğu ve siyasal süreçleri bu çerçevede değerlendirdiklerini görmek mümkündür.

Başgil ve Tunaya eserlerinde ve dönemlerindeki söylemlerinde, geçmişten gelen fikir ve düşünceleri sürdürmeleri yanında, Onların modernleşmeye getirdikleri eleştiri ve ileri sürdükleri fikirler çerçevesinde de önem arz etmiştir. Öncelikli olarak Başgil'e bakıldığında, O'nun Fransa'da eğitim almasının da etkisiyle Batılı ilim adamlarından etkilendiğini görmek mümkündür. O'nun muhafazakâr olduğu ölçüde liberal olması, aynı zamanda Türk modernleşmesini teokratik–mutlakiyet düzeninden, laikliğe ve cumhuriyet düzenine doğru yani anayasal bir düzene doğru gidildiğini savunması, bu anlamda

²⁰⁹ Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 406.

önemlidir. Mehmet Gökalp, bu çerçevede özellikle O'nun "Science Social İlimi İçtima" Mektebi mensubu Paul DesChamps'dan etkilendiğini savunmuştur.²¹⁰

Başgil modernleşmede ve laiklik konusunda, İngilizlerin genel anlayışını kendisine örnek almıştır. Onların bu durumlara bakışlarına hayran olduğunu açıklıkla ifade etmiştir. O'na göre devlet ve din kurumları kendi sahasında özerk olarak çalışmalıdır. Başgil, gelişimin de bu ekseninde olması gerektiğini savunmuştur. Yani toplumun ve dinin değerlerinin korunarak, gerekli konularda gelişilmesi gerektiğini savunmuştur. Bu anlamda Türkiye'de muhafazakâr ve liberal olan siyasal çevreleri ve fikir gruplarını etkilemiştir. Özellikle Türkiye'de merkez sağ iktidar partileri Başgil'in fikirlerine yakın durmuşlardır. Diğer yandan Osman Turan ve Taha Akyol gibi kişiler de O'nun fikirlerinden doğrudan etkilenen kişilerden olmuşlardır. Taha Akyol 5 Mayıs 2018'de Hürriyet gazetesinde köşesindeki "Hocam Ali Fuad Başgil" başlıklı yazısında O'nun idolü olduğunu ifade etmiştir. Akyol, Başgil'in özellikle hukuk devletine olan inancının ve liberal anlayışının sonraki nesilleri etkilediğini belirtmiştir.²¹¹ Bu noktada Tarık Zafer Tunaya'ya bakıldığında ise öncelikli olarak O'nun Hocası Ali Fuad Başgil'den etkilendiğini söylemek mümkündür. Tunaya'nın Başgil'den etkilendiği noktalar daha çok Başgil'in Cumhuriyet öncesi döneme olan yaklaşımı anlamında olmuştur. O'nun Hocası gibi gelişimin teokratik-mutlakiyet yapısından laik-cumhuri bir yapıya doğru giden anayasal bir süreç olduğunu düşünmesi, bu anlamda ele alınabilir. Diğer yandan Tunaya'nın hukuk alanında akademiye yönelmesinde Ersin Kalaycıoğlu'nun belirttiğine göre, Nazi Almanyası'ndan kaçan Alman akademisyenlerden oluşan Darülfünun'dan dönüştürülmüş İstanbul Üniversitesi ve Hukuk Fakültesi'nin ve danışmanı Prof. Crozat'ın etkisi olmuştur.²¹² Tunaya'nın siyaset

²¹⁰ Gökalp'e göre Başgil aynı zamanda şu kişilerden de etkilenmiştir: "Ayrıca Paris Siyasi İlimler Mektebinde: AndreSicride, Prof. Cheffers, Ekonomist Prof. Colson, Hukuk Fakültesinde: Gidel, Ekonomist Prof. Charles Riste, Esasiyecibiuiier, J. BarthelmyRouaste, Le Fur, Paris Edebiyat Fakültesinde Sosyolog Bougle'den dersler almış psikolog Prof. De la Croix, Sosyolog Fauconet, Terbiyeci Valen, Ahlakçı Tamin'den çok faydalanmıştır.

İlim ve irfanından feyz aldığı garplı âlimlerden Ceza profesörü Cuhe, Maneviyatçı J. Chevalier, Rollan, Pepi, Marcel Portre de vardır." Gökalp, (haz.), **a.g.e.**, s. 25.

²¹¹ Taha Akyol, "Hocam Ali Fuad Başgil" **Hürriyet Gazetesi**, 5 Mayıs 2018, Cumartesi, s. 2.

²¹² Kalaycıoğlu, **a.g.m.**, s. 311.

bilimi konusunda etkilendiği kişilerin başında Prof, Crozat, Duguit, Hauriou ve Duverger gelmektedir.²¹³

Tunaya ve Başgil'in temelde, Cumhuriyet idealleri ve Mustafa Kemal'den etkilenerik, kendilerine O'nun fikirlerini şiar edindiklerini söylemek mümkündür. Tunaya'dan fikirsel ve siyasal olarak etkilenenlere bakıldığında ise siyasal olarak sosyal demokratların ve muhalefet partilerinin olduğunu söylemek mümkündür. Bu anlamda CHP'nin siyasal duruşu buna örnek olarak gösterilebilmektedir. Diğer yandan etkilenen kişilere bakıldığında ise Zafer Toprak, Sina Akşin, Selim İlkin, Şükrü Hanioglu ve Mete Tunçay gibi tarihçiler örnek verilebilmektedir.²¹⁴ Özellikle Tunaya ve Mete Tunçay "eleştirel düşünce tarihçiliği"nin önemli temsilcileri olmuşlardır. Osmanlı tarihini devamlılık ve kopuşları çerçevesinde eleştirel olarak ele almaları göze çarpmaktadır.²¹⁵ Tunaya, aynı zamanda bir dönem üniversite gençliğini ve araştırmacıları daha çok tarihi ele alış yönüyle ve akademik anlamda bilimsel olarak etkilemiştir. O özellikle gelecek nesilleri Atatürkçülük konusunda da etkilediği söylenebilmektedir. Başgil'in bu noktada Tunaya'ya göre gelecek nesillere olan etkisinin daha çok muhafazakârlık ve liberallik noktasında olduğunu belirtmek gerekir.

Sonuç olarak Başgil ve Tunaya'nın modernleşme konusunun öncelikli olarak kavramsal ve genel olarak ortaya çıkışına yönelik fikirlerinde ortak yanlar görülmekle birlikte, bu sürecin ilerlemesi ve onun algılanmasında farklılıklar olduğu görülmüştür. Onların modernleşmeye yönelik bakışlarını aynı zamanda muhafazakârlık ekseninde de görmek mümkündür. Başgil ve Tunaya'nın hayatları da fikirleri gibi çeşitli dönemlerde kesişmiştir. Bu anlamda hayatları, fikirleri ve eserleriyle birlikte ele alınmıştır. Bu noktada artık Başgil ve Tunaya'nın öncelikli olarak Osmanlı döneminden başlayarak

²¹³ "Tunaya hoca, siyaset bilimi anlayışı daha ziyade siyaset felsefesine dayanan, siyasal kurumların incelenmesi üzerine yoğunlaşmıştır. Bundan da eğitiminde etkilenmiş olduğu Fransız kamu hukuku hocalarından Ord. Prof. Dr. Charles CROZAT'ın idare Hukukçusu Leon DUGUIT'in, müessese teorisi konusunda esinlendiği Maurice HAURIOU'nun ve siyasi parti konusunda yararlandığı Maurice DUVERGER'in payları olduğunu söyleyebiliriz." Kuyaksil, **a.g.e.**, s. 277.

²¹⁴ "Hani, Dostoyevski, Gogol için (Çağdaş Rus edebiyatçılarını kastederek) 'Biz hepimiz onun Palto'sunda çıktık' demiş. Benim akranlarım ve genç araştırmacılar kuşağı (Sina Akşin, Selim İlkin, Zafer Toprak, Şükrü Hanioglu ve daha birçokları) biz de hep Tarık Zafer Hoca'nın Siyasi Partileri'nden çıktık. Onun yöntemini örnek aldık. Ama ideolojik tutumlarımız, tabiatıyla başka başka oluyor." Mete Tunçay, "Tarık Zafer Tunaya İçin" **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)**, C.II, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 3. Basım, İstanbul, 2016, s. 291.

²¹⁵ Bora, **Cereyanlar**, s. 24.

Türk Modernleşmesine olan bakışları ele alınarak, yaşadıkları fikir birlikleri ve farklılıkları dönemlere göre ortaya konulmaya çalışılacaktır.

İKİNCİ BÖLÜM:

OSMANLI'DAN CUMHURİYET'E MODERNLEŞME

Modernleşme dünyada olduğu gibi Osmanlı'da ve Cumhuriyet Türkiye'sinde yeni bir dönemin kapısını aralamıştır. Türk modernleşmesi bir zaruret doğrultusunda bu kapıyı aralamıştır. Ortaya çıkan bu zaruret başlarda bir çağa ayak uydurmak iken sonraları artık bir yaşama tutunma şekline dönüşmüştür. Genel olarak ise gerek anayasal sürece doğru gidilmesi gerekse Cumhuriyet Türkiye'sine her anlamda zemin teşkil etmesi anlamında Osmanlı modernleşmesi Türk modernleşmesinde ayrı bir yer kaplamıştır.

2.1. Osmanlı'da İlk Modernleşme Hamleleri

Batı'nın askeri ve siyasi alanda modernleşmeyi tamamlaması ile Osmanlı İmparatorluğu'nun gerilemeye başladığı dönem aynı zaman dilimine denk gelmiştir. Bu tablo tamamen rastlantı sonucu oluşmuş bir durum değildir. Avrupa'nın kendi içinde yaşadığı değişim ve dönüşüm, onun dünyada modernleşmenin zirvesine yerleşmesine vesile olmuştur. Batı'nın bu konumuna gelmesi ile Osmanlı Devleti'nin kendi içine kapanarak, idari ve iktisadi yapısında bozulmalar yaşaması aynı döneme denk gelmiştir. Bu noktadan sonra Batı'nın modernleşme anlamında yakalanma çabası Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine devredilen en önemli hususlardan birini teşkil etmişken, diğer önemli hususu da yaşanan gerileme ve geri kalmışlık oluşturmuştur. Biri diğerinin nedeni gibi görünse de temelde Batı'da yaşanan sürece karşılık veya cevap olarak modernleşme çabası ortaya çıkmıştır. Bunun dışında öncelikli olarak Osmanlı'nın gerilemesi, kendi bünyesinde yaşadığı olaylardan kaynaklanmıştır.²¹⁶ Osmanlı'nın kendi bünyesinde yaşadığı sorunlar içinde özellikle de tarım alanında yaşanan çöküş devletin gerilemesinde asıl nedeni oluşturmuştur.²¹⁷ Bu durum ve Batı'nın yeni şekli ya da pozisyonu, Osmanlı'da yenileşmeye yönelik atılımları zaruri kılmıştır.

Osmanlı'da yaşanan gerileme veya bozulmanın öncelikli olarak teşhis edilmesi ise elzem bir durumdur. Gerilemeye ve / veya bozulmaya neden olan ya da geriliğin tespitinde ortaya konulacak hususların başında, az sanayileşme, gelir düzeyinin düşüklüğü, üretim ve idare yapılarındaki bozulmalar bu teşhislerin konulmasında etkili

²¹⁶ Cem, a.g.e., s.16.

²¹⁷ Lewis, a.g.e., s. 33.

olmuştur. Osmanlı da ise idari ve askeri sistemlerde gevşemeler ile üretim sistemindeki dengenin bozulması bu anlamda bir teşhis konulmasına yardımcı bulunmaktadır. Bu durum için genel anlamda toplum ve devletin eski düzenini yani dengeyi yitirmesi özellikle Osmanlı için geriliğin önemli nedenlerinden biri olmuştur. Diğer yandan Osmanlı sadece bünyesinde yaşadığı bozulmalarla gerilememiş, aynı zamanda dıştan gelen ve yıkılmasına kadar gidecek bir baskı da onun dengesinin iyice bozulmasına neden olmuştur.²¹⁸ Var olan düzenin özellikle 17. yüzyıldan sonra ihtiyaçlara cevap verilemeyecek konuma gelmesi, yaşanan geriliği daha da derinleştirmiştir. Bu anlamda Osmanlı'nın siyaset, toplum ve ekonomideki iç sorunları ile Batı karşısında gerileme ve ticaretin yabancıların eline geçmesi gibi dış sorunların karşısında yetersiz kalması veya bu sorunlara modernleşme ile yetişememesi, geriliğinin her geçen gün daha da artmasına neden olmuştur.²¹⁹

Askeri yapıdaki bozulmaların ilk ve açık olarak işaretleri Batı ve kuzeydeki komşulara karşı verilen mücadelelerde kendisini göstermiştir. Özellikle askeri alanda yaşanan yenilgiler döneme damgasını vurmuştur. 15. yüzyıldan itibaren Osmanlı'ya gelmeye başlayan Avrupalı maceracı ve dönmelerin 17. yüzyılda oranının düşmesi ile birlikte, özellikle askeri alanda gerileme bu dönemden sonra hızlanmıştır.²²⁰ Bu anlamda 1699'da yaşanan toprak kayıpları ve üstünlük algısının değişmeye başlaması, Osmanlı için artık gidişatı tersine döndürmeye başlamıştır. Avusturya ve Rusya'ya karşı mücadelelerin olduğu bir yüzyıl, Osmanlı için Batı karşısında yeni bir pozisyon almasını gerektirmiştir. Öncelikli olarak diplomatik ilişkilerin önem kazandığı süreçte artık Batılı devletler denge unsuru olarak ele alınmaya başlanmıştır. 18. yüzyılın başı aynı zamanda yenileşme için ilk adımlarında atıldığı dönem olmuştur. Bu anlamda Lale Devri dönemle özdeşleşmiştir. Kısa süren dönem sonunda yeniçeriler ve ulema padişahı hal etmişler ve ileri gelenler yok edilmiştir. İlk yenileşme fikri böyle büyük bir tepkiyle karşılanmıştır.²²¹

Matbaanın açılmasının ardından bilim hayatında yapılan basım faaliyetleri ve yaşanan aksaklıkların yanında askeri alanda da yenileşme girişimleri olmuştur. Askeri alanda ilk olarak Avrupa tarzında talimler yapılmıştır. Diğer yandan topçu ocaklarında

²¹⁸ Cem, **a.g.e.**, s. 19.

²¹⁹ Suna Kili, **Atatürk Devrimi – Bir Çağdaşlaşma Modeli**, İş Bankası Yayınları, 10. Basım, İstanbul, 2006, s. 48-49.

²²⁰ Lewis, **a.g.e.**, s. 26.

²²¹ Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, s. 42-43.

yapılan yenilikleri, ordunun diğer birimlerindeki yenilikler izlemiştir. Ardından deniz ve kara mühendislik okulları açılmıştır. Bu yüzyılın son padişahı olan III. Selim ise en önemli modernleşme hamlesi olan Nizamı Cedit hareketini başlatmıştır. Fakat bu yeniliklerin yüzeysel olması, kişilerin hayatıyla ve askeri alanlarda sınırlı kalması, 18. yüzyılda yapılan ilk yeniliklerin cılız ve başarısız olmasına neden olmuştur.²²²

Osmanlı'nın geri kalması konusunda Başgil ve Tunaya'nın görüşlerine bakıldığında ise, öncelikle Başgil'e göre Avrupa karşısında Osmanlı'nın gerilemesinin nedeni, onun yapısal dengesindeki bozulmadan kaynaklanmıştır. O'na göre, "Osmanlı İmparatorluğu'nun asırları kapsayan uzun ömründe İslami esaslar ve sultani teşkilat aynı bir kuvvet ve ehemmiyetle devam etmemiş; bilakis son zamanlara doğru bir takım hayati zaruretlere önünde zayıflamıştır."²²³ Başgil'in yönetim anlamında Osmanlı'daki yapısal bozulma gerekçelerine karşılık, Tunaya ise daha çok devlet ve toplumun teşkilat ve yapısal unsurlarındaki bozulmanın gerilemeye neden olduğunu düşünmüştür. Tunaya'ya göre 16. yüzyılın sonundan itibaren Osmanlı'nın kul, tımar ve askeri yapısının fonksiyonunda aksamalar yaşanmaya başlanmış ve Avrupa'da Rönesans gibi ilerlemeler sonucunda, Osmanlı'da iç ve dış yapıda dengeler bozulmuştur. Avrupa gelişirken, Osmanlı Ortaçağ'a doğru gerilemiştir. Bir yüzyıl sürecek olan bu dönemin tarihçiler tarafından "Duraklama" dönemi olarak nitelendirilmiştir. Tunaya duraklama döneminde yaşanan büyük olayların şunlar olduğunu belirtmiştir:

"En ağır basan olay Akdeniz'den geçen ticaret yollarının (Baharat ve ipek yollarının) terk edilerek, bir yandan Ümit Burnundan Hindistan'a dolanılması, bir yandan da Amerika'nın keşfi olmuştur. Böylece, 'Atlantik İktisat Bölgesi' aynı zamanda ticari bir canlılık kazanmıştır. Onaltıncı Yüzyıl sonunda, fetihler durmuştur. Batıda merkantilizmin imalatçı ve yavaş yavaş sanayileşen politikası, ateşli silahları savaş stratejisine sokmuştur. Osmanlı Devletinde nüfus artmış, köyden şehre akın hızlanmıştır. Mali buhranlar, paranın değerini kaybetmesi, dengeleri bozmuştur."²²⁴

²²² A.g.e.,s. 73.

²²³ Başgil, **Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri**, s. 15.

²²⁴ Tunaya, **Siyasal Müesseseler ve Anayasa Hukuku**, s. 232.

Tunaya, dünyada ve Osmanlı'da yaşanan bu değişmelerin sonuçlarının ağır olduğunu savunmuştur. Osmanlı'da köy düzeni bozulmuş, Yeniçerinin öncülük ettiği askeri sistemdeki kişiler ticaretle uğraşmaya başlamış, tımar ve zeamet yağmaya dönüşmüş, vergiler artmış ve bütün bunlardan sonra da ekonomi, sosyal hayat ve köy üretim birimindeki dengeler bozulmuştur. 16. yüzyıl sonuna gelindiğinde ekonomik sistem çökmüş vaziyettedir. Bu dengelerdeki değişme ile birlikte İmparatorluğun artık yıkılmaya giden sürecinin önü açılmıştır. Tunaya kul, tımar ve askeri sistemde yaşanan bozulmaların arttığını ve özellikle Tımar sistemi yerine iltizam usulünün gelmesi ile birlikte ülkenin mültezimler tarafından Galata'daki kuyruklu sarraflara satılmaya başlandığını açıklamıştır. O'na göre böylece Osmanlı Batı'nın ipoteğine girmeye başlamıştır.²²⁵ Yaşanan gelişmelerle birlikte Osmanlı'dan Cumhuriyet'e Türk modernleşmesinin ana gayesi Batı Avrupa'nın fikirsel ve toplumsal gelişimine ulaşmak olmuştur.²²⁶

Batı, yüzyıllardır hem Ortaçağ karanlığı içinde hem de Osmanlı İmparatorluğu (yukarda devlet dedin ya imparatorluk ya da devlet dersin tutarlı olur.) karşısında da savunma pozisyonunda yaşamıştır. Batı ardından yaşadığı gelişmelerle bu tabloyu kendi lehine çevirmeye başlamıştır. Gelinek noktada ise artık Batı karşısında tutunma ve var olma çabası Osmanlı İmparatorluğu için bir zaruret haline gelmiştir. Tunaya yeni dönemde artık ortaya çıkan bu var olma çabasıyla ilgili, "Batılaşmak bir nefis müdafası, bir yaşama prensibi olmuştur. Ya modern bir devlet olacaktı Osmanlı İmparatorluğu yahut da yok olacaktı... Fakat Batılılaşmayı istemek ile olmak arasında fark vardı"²²⁷ demiştir. O'na göre bu aşamada yapılacak ilk iş, Batı karşısında geri kalındığını kabul etmekten geçmiştir. Tunaya, geriliğin kabul edilmesinin yanında, bunun nasıl giderileceğinin ve yapılacakların mahiyetinin de gündeme geldiğini belirtmiştir. Yani yeni dönemin en büyük problemi olan ne şekilde Batılılaşmak gerektiği sorunu gündeme gelmiştir. Bu sadece teknik yönden mi, yoksa bir medeniyetten diğerine geçerek mi olacaktır? Ortaya konulan sorun ile birlikte yeni dönemde modernleşme çabaları düz bir çizgi şeklinde olmamıştır. Tunaya, Batılılaşma hareketlerinin; kısmi müessese ıslahı ile

²²⁵ A.g.e., s. 233.

²²⁶ Mardin, **Türk Modernleşmesi**, s. 9.

²²⁷ Tunaya, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, s. 18.

başlayıp, aydın despotluk devresi ve son olarak da modern devlet fikrinin öne çıkması ile ilerlediğini savunmuştur.²²⁸

Başgil bu noktada geriliğin netleşmesi ile birlikte Osmanlı'daki gelişimin genel itibariyle dini devlet teşkilatından halkın iradesinin öne çıktığı bir düzene doğru gittiğini savunmuştur. O, bu gidişi anayasal düzene geçiş olarak görmüştür. O'na göre anayasal sisteme doğru gidiş şu dört evreden oluşmuştur:

“Birinci devir (Mutlak Hükümdarlık) yahut (Dini Saltanat) devridir ki başlangıçtan 1839 Gülhane hattının ilanına kadar devam eder. Gülhane hattının ilanı ile başlayan İkinci devir, 1876 Kanunu Esasinin ilanı ve ilk meclisi mebusanın dağıtılmasına kadar sürer ki bu devrede (Mutedil Hükümdarlık) yahut (Yarı Dini Saltanat) devri diyebiliriz. Üçüncü devir (Meşrutî Hükümdarlık) devridir ve 1908'den Cumhuriyetin ilanına kadar devam eder. Nihayet 9/1. teşrin / 1923'de Cumhuriyet'in ilanı ile şimdilik cumhuri ve laik hukuk ve teşkilat devri başlar.”²²⁹

Başgil ve Tunaya'nın Türk modernleşmesini dönemlere ayırması genel itibariyle benzerlik göstermiştir. Başgil, Osmanlı'nın kuruluşundan Tanzimat dönemine kadar olan dönemi Mutlak Hükümdarlık dönemi olarak ele almışken Tunaya, Lale Devri ile Yeniçeri Ocağının kaldırıldığı 1718 ile 1826 yılları arasını Kısmi Müessese Islahı dönemi olarak ele almıştır. Başgil'in yukarıdaki ifadelerinden de anlaşılacağı üzere, Türk modernleşmesi devamlılık içermekle birlikte, anayasal düzene doğru evirilerek devam etmiştir. Mutlak hükümdarlık döneminde devletin idare usulü asırlar geçse de korunmuş bu da geriliği ortaya çıkarmıştır. Değişmezlik konusu ilahi kanunlar için en bariz durum iken, hayatın akıcılığı içinde toplum ve kurumlar durmadan devam etmelidir. Devletin geri kalmasındaki en önemli nedenlerden biri yerinde sayılması ve hayatın akışına dâhil olunmaması, hayatın arkasında kalınmasına neden olmuştur.²³⁰ Başgil, hayatın fiziki şartlarında gerçekleşen ilerlemelerin devletin, ilahi kaide ve kanunlarla arasının açılmasına neden olduğunu savunmuştur. Tabiatın bir kısmının ilerlemesinin diğer kısmın geri kalmasına neden olduğunu belirten Başgil, devlet mekanizmasındaki bozulma ile

²²⁸ A.g.e., s. 18.

²²⁹ Başgil, **Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri**, s. 15.

²³⁰ A.g.e., s. 22-23.

oluşan taassup karanlığının, dinin çıkarlar için kullanılmasını da beraberinde getirdiğini ifade etmiştir. Başgil'e göre Osmanlı'daki din ve devlet birlikteliği, Batı'da da mevcut olmuştur. Milli birlik ilkesi 19. yüzyılda ortaya çıkmış ve bu doğrultuda Osmanlı'nın kozmopolit yapısı nedeniyle ilahi kanunları öne çıkarmıştır. Diğer ülkelerde din ve devletin ayrılması söz konusu olmuşken Osmanlı'da, "cahilane bir taassup" şeklinde devlette dinilik korunmaya çalışılmış ve bir geriliğin içine düşülmüştür.²³¹

Başgil ve Tunaya, Osmanlı'nın Batı karşısında geri kaldığı konusunda müşterek düşünmüşlerdir. Batı'daki gelişim bu konuyu belirleyen en önemli etkenlerden biri olmuştur. Başgil, Batı'nın ilerlemesinin doğal olarak Osmanlı'nın geriliğine neden olduğunu düşünmüştür. Osmanlı'nın idare yapısındaki durum bu konuda belirleyici olmuştur. Tunaya ise daha çok konuyu iç ve dış gelişmeler çerçevesinde değerlendirmiştir. O'na göre Batı'daki gelişmeler Osmanlı'ya negatif olarak yansımış ve aynı zamanda Osmanlı'nın yaşadığı idari, iktisadi ve toplumsal alanlardaki problemler gerilemeye neden olmuştur. Bütün bu nedenlerden dolayı Osmanlı'da ilk modernleşme hamleleri 17. yüzyılın sonunda, Osmanlı Devleti için Batı karşısında durumun terse dönmesiyle başlamıştır. İlk belirtiler askeri alanda yaşanan yenilgilerle kendisini göstermiştir. Yenilgilerin artması ile birlikte Avrupa'dan gelen maceraperestler ve Hıristiyanlıktan dönenlerin yardımı ile askeri alanda yenileşme faaliyetlerine girişilmiştir.²³² Tunaya'ya göre Osmanlı'nın ilk modernleşme hamlelerine başlaması coğrafi yakınlık nedeniyle dünyanın birçok yerine göre daha hızlı olmuştur. Tunaya, Osmanlı'nın gerilemesine neden olan etmenleri gözler önüne serdikten sonra, Türk modernleşmesinin ilk evresi olan Kısmi Müessese Islahları Döneminin başladığını savunmuştur. 1718'de başlayan devre O'na göre 1826'de Yeniçeri Ocağı'nın kaldırılmasına kadar sürmüştür. Batı karşısında kısmi olarak müesseselerde yapılan ıslahatlarla geriliğin engellenmeye çalışıldığı dönemi ikiye ayıran Tunaya'ya göre ilk dönem Lale Devri ve onu sonlandıran Patrona Halil İsyanı dönemidir. İkinci dönem ise Nizam-ı Cedid yenileşmesi ve onu sonlandıran Kabakçı Mustafa İsyanı döneminden oluşmuştur. Lale Devri Tunaya'ya göre yeni hayat tarzının Osmanlı'da uygulanmasına yönelik ilk teşebbüstür. Tunaya, bu dönemde Osmanlı'nın Batı'yı yakinen tanıma teşebbüsünde bulunduğunu ve bunun aynı zamanda Batı'yla karşılıklı olarak yapıldığını

²³¹ A.g.e., s. 15.

²³² Lewis, a.g.e., s. 26.

savunmuştur. O'na göre ilk elçilerin gönderilmesi, matbaanın kurulması ve ilk tiyatro piyesinin sergilenmesi gibi uygulamalar, bu dönemde gerçekleşmiştir. Tunaya, bunların uzun sürmediğini ve kısa süre sonra Patrona Halil İsyanı ile yapılan yeniliklerin Yeniçeriler tarafından küfür sayılarak kaldırıldığını ifade etmiştir.²³³ O'na göre bu ilk dönem yenileşme hamleleri ile Batı'nın teknik ve askeri alanda üstün olduğu kesin olarak fark edilmiştir. Artan yenilgiler sonrasında da III. Selim'e kadar olan dönemde askeri yenilikler devam etmiştir. Kısmi de olsa yapılan ilk yenilik teşebbüsü yine de iyi bir girişimdir.

Kısmi müessese ıslahatları çerçevesinde ikinci teşebbüs Sultan Selim döneminde yapılmıştır. Bu dönemin Nizam-ı Cedit ve Kabakçı Mustafa İsyanı olarak 1796 ile 1807 yılları arasında kapsamaktadır. Sultan Selim, 18. yüzyılın sonunda yaptığı araştırmalarda yeni bir ordunun ve Batı'nın daha yakından takip edilmesinin ne kadar mühim olduğunun farkına varmıştır. Bu dönemde Batı'nın gelişmişliğinin arkasında kurumsallaşma ve vergilendirmenin de olduğu anlaşılmaya başlanmıştır.²³⁴ 18. yüzyılın sonuna gelindiğinde Sultan Selim, 22 kişiden devletin geri kalma nedenini ortaya koymaları için araştırma yapmalarını istemiştir. Bu kişilerden toplanan layihalar neticesinde orduda reform yapılması ihtiyacı mecburen ortaya çıkmıştır. Ortak görüş baştan aşağı yeni bir ordunun inşası yönünde olmuştur. Bu dönemde aynı zamanda Avrupa'ya daimi elçiler gönderilirken eski bürokratların yanında yeni ve genç memurların da gönderilmesi kararlaştırılmıştır. Yeni nesil bürokratlar Batı'da hem dil hem de Avrupa'nın fikirlerini öğrenmişlerdir. Bu kişiler Osmanlı'ya döndüklerinde ise devrimci fikirleri de beraberinde getirmişlerdir. Böylelikle Osmanlı'da elit bir azınlık oluşmaya başlamıştır.²³⁵

Tunaya, Sultan Selim döneminde yapılan Nizam-ı Cedit hareketinin genel itibarıyla teknik ve askeri bir yenilik olsa da, aslında "mevcut rejim yerine yenisini koymak" olduğunu savunmuştur. Sultan Selim'in, Nizam-ı Cedit hareketi ile Yeniçeri Ocağını kaldırmayı, ulema sınıfının nüfuzunu kırmayı ve son olarak da Avrupalılaşmayı hedeflemiştir.²³⁶ Sultan Selim'in eski ile yeniyi yan yana kurmuş ve yeniyi hurafelerin içinde yetiştirmeye çalıştığı için yeniliklerin ölü doğmuş olmuştur. Onun döneminde eski

²³³ Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılaşma Hareketleri*, s. 19.

²³⁴ Mardin, *Türk Modernleşmesi*, s. 11.

²³⁵ Lewis, *a.g.e.*, s. 63..

²³⁶ Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılaşma Hareketleri*, s. 20.

ile yeni yan yanadır ve yeni olan şeyler hurafelerin içindedir. Kültür seviyesi düşük ve geri kalmış olan toplumda yeniyi yaşatmaya çalışmak, yeniliklerin tutmamasına neden olmuştur.²³⁷ Ama Tunaya, bu dönemde Avrupa'yı tanıma ve manevi olarak Osmanlı'nın kendisini üstün görme anlayışının sona ererek, Batı'nın tamamen üstün olduğunun kabul edildiğini belirtmiştir. Son olarak Sultan Selim'in yaptıklarına karşı orduda ve ulema arasında büyük bir huzursuzluk ortaya çıkmış ve Anadolu ile Rumeli'de isyanlar başlamıştır. Tunaya'ya göre artık otorite haline gelmiş ayanlar başta olmak üzere, yeniçeriler ve ulema grubu yapılan yenilikler karşısında Kabakçı Mustafa İsyanını desteklemişlerdir. Bu olay sonrasında Osmanlı Devleti'nde bir günde Avrupa devletlerinin elçileri ortaya çıkmıştır. Sultan Selim döneminde arayışlar sonrasında özellikle askeri alanda kurulan Nizam-ı Cedit ordusunun faydasının büyük olduğu anlaşılır. Tunaya'ya göre yeni ordunun Osmanlı Devleti'ne olan katkısı, imparatorluğun ömrünü uzatmış olmasıdır. Bu dönemden sonra Osmanlı kendini Avrupa'dan üstün görmekten vazgeçip, ona yönelik ıslahatlara başlayıp, denge politikası güttüğü ve bu nedenlerden dolayı da ömrü uzamıştır.²³⁸

Sultan Selim'e karşı çıkan isyan ile onun saltanatının ve yeniliklerinin kısa süre içinde sonu gelmiştir. Alemdar Mustafa Paşa çıkan isyanı bastırda da, Sultan Selim'i kurtaramamıştır. Ardından tahta II. Mahmut geçmiştir. Başgil'e göre Alemdar Mustafa devletin içine düştüğü dağılma ve kavgayı engellemiştir.²³⁹ Alemdar içine düşülen durumdan kurtulmayı sağlamakla birlikte kısa sürede olsa Sekban-ı Cedit deneyimini yaşatmıştır. Tunaya, bu dönemde yaşanan keşmekeşe son vermek için "Osmanlı Magna Carta" sının yani Sened-i İttifak'ın 1808'de imzalandığını açıklamıştır. Tunaya bu benzeyişin sadece görünüşten ibaret olduğunu savunmuştur. Çünkü padişahattan alınan haklar, halka teslim edilmek yerine feodal yapıya geçmiştir. O, bu feodal yapının Batı'daki yapıların aksine Osmanlı'daki yapısal bozukluktan ortaya çıktığının da altını çizmiştir.²⁴⁰ Başgil'e göre ise, Alemdar Mustafa Paşa, Sened-i İttifak'ı devletin nüfuzunu ve otoritesini sağlamak için imzalamıştır. O'na göre bu ittifak ile beylerin padişaha sadakatının sağlanması hedeflenmiştir. Fakat Başgil, herhangi bir hükmü olmayan

²³⁷ A.g.e., s. 21.

²³⁸ A.g.e., s. 22.

²³⁹ Başgil, *Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri*, s. 24.

²⁴⁰ Tunaya, *Siyasal Müesseseler ve Anayasa Hukuku*, s. 236.

ittifaktan padişahın bir daha bahsetmediğini de eklemiştir.²⁴¹ O, bu ittifak ile birlikte ülkeyi yönetenlerin, kuvvetlerini halktan almadıklarında ne kadar aciz kaldıklarını savunmuştur. Bunun 19. yüzyılın başında devleti yönetenler tarafından sezilmesi ile birlikte nüfuzlu kişilerin iltihakı sağlanmaya çalışılmıştır. Böylelikle Tunaya'ya göre durum giderilmeye çalışılmıştır.²⁴² Bu ittifak ile ayanlar ve padişah anlaşarak, taşradaki idareye ayanları ortak etmişlerdir. Tunaya, merkez ve çevrenin iktidarı paylaşması konusunda Osmanlı'da atılan bu ilk adımın, karşılıklı bir "misak" olmasının yanında "ayanlığın" varlık olarak tanınması olduğunu belirtmiştir. Diğer yandan bu vesika ile Osmanlı'nın hukuk fikrine bağlı kalmaya başlamasının önemli olduğunu altını çizmiştir. II. Mahmut, Alemdar'ın yaptığı bu ittifakı hükümdarlığına bir darbe sayıp, ilk fırsatta ona karşı düşmanlarının girişimine izin vermiştir.²⁴³ Böylece II. Mahmut dönemi ile birlikte yeni bir anlayış ortaya çıkmıştır. Artık merkezin otoritesini paylaşmaya başladığı bir dönemin kapısı aralanmıştır. Bu anlamda ilk teşebbüs olan Sened-i İttifak'ın imzalanmasının bedelini Alemdar Mustafa canı ile ödemiştir. Tunaya'ya göre II. Mahmut döneminde artık modernleşmenin alanı askeri alandan, önemli oranda bürokrasi ve devletin düzenlenmesine kaymıştır. Padişahın karşısında bu dönemde yetkileri paylaşacak kitle olmadığı halde, II Mahmut yetkilerini paylaşmaya müsaade etmiştir. Tunaya II. Mahmut'un yetkilerini karşılıksız bir şekilde bürokratlarıyla paylaştığını belirtmiştir.²⁴⁴ II. Mahmut döneminin önemli gelişmelerinden birisi de Yeniçeri Ocağının kaldırılması olmuştur. Yapılan bu hamle ile birlikte, ordudaki Alman etkisi öne çıkmaya başlamıştır. Yeniçeriliğin kaldırılmasından sonra ordunun yenileşmesinde Prusyalı subaylardan faydalanılmıştır.²⁴⁵

Tunaya, Yeniçeriliğin kaldırılmasına kadar olan dönemde ıslahatların ürkek ve köklü olmadığını, girişimlerin kişilerin hayatı ile sınırlı olduğunu ve Batı'nın tamamen üstün kabul edilmediğini savunmuştur. Bu dönemde yapılanların önündeki en büyük

²⁴¹ Başgöl, **Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri**, s. 25.

²⁴² **A.g.e.**, s. 26.

²⁴³ "1808 Sened-i İttifak'ı ile padişah feodal beylerini bir taraf olarak tanımıştır. Adeta iktidarına dâhil mahalli yetkileri olanları ortak etmiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nda, hukuk fikrine bağlı devletin kaynağı olmak bakımından ve vesikanın önemi vardır. Padişah Mahmut II Alemdar'ın bu teşebbüsünü hükümlerlik haklarına bir darbe saymıştır." Tunaya, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, s. 23.

²⁴⁴ **A.g.e.**, s. 25.

²⁴⁵ Hilmi Ziya Ülken, **Türkiye'de Çağdaş Düşünce Tarihi**, İş Bankası Kültür Yayınları, 11. Basım, İstanbul, 2015, s. 29.

engeller yeniçeriler ve ulema olmuştur.²⁴⁶ Bürokrasinin öne çıkarıldığı dönem “Aydın Despotluk Dönemi”dir. Yeni dönemde yapılanlar O’na göre “Yukarıdan aşağı bir gidış takip etmiştir. Bu hareketler, geleneklerle savaşmaktan çekinmeyen, mutlak otoritesine muayyen bir dozda rasyonalizm katan bir hükümdar tarafından gerçekleştirildiği için sistem ‘aydın despotluk’ münevver istibdat özelliğine sahip sayılabilir.”²⁴⁷ Tunaya, II. Mahmut döneminin Sultan Selim döneminde başlayan yenilik hareketlerini devam ettirmesi anlamında istikrar gösterdiğini ve aynı zamanda yeniliklerin dayatma anlayışıyla yapıldığını savunmuştur. Bu durum Türk modernleşmesinde halk iradesinden yoksun şekilde yapılan yeniliklerin, yani “aydın despotluğu”nun ilk örneklerinden de olması anlamında önem arz etmiştir.

Türklerin Batı karşısında gerilemesinin yanında diğer yandan 18. yüzyılda aynı zamanda Rusların bölgede öne çıkmasıyla birlikte de bir mücadele ortaya çıkmaya başlamıştır. Tunaya, gerileme döneminde Boğazlarda artık Rus tehdidinin algılanmaya başlandığını belirtmiştir.²⁴⁸ Kuzeyde beliren yeni “sorun” Osmanlı için giderek büyüyen bir probleme dönüşmüştür. Kuzeydeki komşuyla yıpratıcı ve Osmanlı’nın gerilemesini derinleştirecek bir mücadele süreci başlamıştır. Yaşanan bu mücadele Türklerin gerek Batı’yla dostane ilişkiler kurmasını, gerekse modernleşmede model olarak yönünü belirlemesini sağlamıştır.²⁴⁹ Batı ve kuzeyde oluşan yeni dünyayla birlikte Osmanlı için başlanılan çağ, yeni arayışları mecburi olarak beraberinde getirmiştir. Batı karşısında oluşmaya başlayan “acizliğin” neden kaynaklandığını bilmek için araştırmalar yapılmıştır. Türk modernleşmesinin kökeni olan bu arayışlar, ilk kalkınma ya da ıslah hamlelerinin hangi alanlarda olması gerektiğinin de belirleyicisi olmuştur. Bu nedenlerden dolayı artık modernleşme için hamlelerde bulunma zarureti ortaya çıkmıştır. Tunaya, bu dönemde Batı’nın hem teknik bakımdan, hem de medeni bakımdan örnek alınmaya başlandığını belirtmiştir.²⁵⁰ III. Ahmet döneminde askeri alanda yaşanan yenilgilerin nedenini tespit etmek amacıyla eksikliklerin neler olduğuna yönelik ilk araştırmalar yapılmıştır. Yapılan araştırmalar sonucunda Fransa gibi Batı Avrupa devletlerine araştırma ve gözlemler için elçiler gönderilmiştir. Bunun sonucunda da

²⁴⁶ Tunaya, *Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılaşma Hareketleri*, s. 19.

²⁴⁷ *A.g.e.*, s. 26.

²⁴⁸ Tunaya, *Siyasal Müesseseler ve Anayasa Hukuku*, s. 232.

²⁴⁹ Mümtaz’er Türköne, *Türk Modernleşmesi*, Lotus Yayınevi, 2. Basım, Ankara, 2006. s. 80.

²⁵⁰ Tunaya, *Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılaşma Hareketleri*, s. 17.

1726'da matbaanın kurulması söz konusu olmuş ve tarih, felsefe, astronomi ve coğrafya ile ilgili kitaplar basılmıştır.²⁵¹

Bu döneme genel olarak bakıldığında Başgil, öncelikli olarak dönemin Osmanlı'da dine bağlı devlet yapısının son bulduğu bir dönem olduğunu ifade etmiştir. Özellikle de devletin idari yapısında olan bozulmalar ve Batı'daki gelişmeler sonrasında, bunların farkına varılmıştır. Tunaya ise iç ve dış nedenlerden dolayı yaşanan gelişmelerle birlikte gerilemenin yaşandığını ve ilk olarak bunun neticesinin askeri alanda görüldüğünü ifade etmiştir. Bu dönemde yaşanan gerilikleri önlemek için Sultan Ahmet ve Sultan Selim dönemlerinde kısa da olsa yenileşme girişimlerinin olduğu görülmüştür. Bu dönem Başgil ve Tunaya'ya göre Batı karşısında Osmanlı üstünlüğünün çeşitli nedenlerden dolayı sona erdiğinin kabul edilip, onu engellemek için ilk girişimlerin yapıldığı dönem olmuştur.

2.2. Modernleşmenin Sistemize Edilmesi

Osmanlı'nın Batı yani Avrupa'nın karşısında geri kaldığının farkına varması ve bunu kabullenmesinin ardından, Osmanlı, onu en azından yakalama adına yenileşme girişimlerinde bulunmuştur. Bu girişimler doğal olarak geriliğin ilk fark edildiği askeri alanda olmuştur. Geçici olan ve kişilerin hayatlarıyla sınırlı kalan yeniliklerin başarısızlık ile sonuçlanması Avrupa'nın daha yakından takibini gündeme getirmiştir. Böylelikle yeni dönemde yapılacak yenilikler daha kapsamlı düşünülerek, yenilikler toplumsal alanlara kaydırılmaya başlanmıştır. Bu yenileşmenin adı ise Tanzimat dönemi olmuştur.

2.2.1. Tanzimat Yenileşmesi (1839 – 1876)

Cumhuriyet öncesi modernleşme aşamalarında en önemli noktalardan birisini 1839'da Tanzimat Fermanı'nın Gülhane parkında Mustafa Reşit Paşa tarafından ilan edilmesi oluşturmuştur. Tanzimat hamlesi Osmanlı'nın içinde bulunduğu yenileşme veya Batılılaşma metodunun devamı olarak ortaya çıkmış ve yapılan yenilikler farklılaşmaya başlamıştır. Sultan 3. Selim, Batı karşısında eski ordu ve nizamla devam edilemeyeceğinin farkın varmıştır. Fakat yeni ordunun kurulması ve Batı'nın yakinen takip edilmesi gibi ilk sistemli teşebbüsün başarısızlığı, sadece devletin değil bütünüyle

²⁵¹ Celal Pekdoğan, "Modernleşmeye Giden Yolda Bazı Fikirler", **Türkler Ansiklopedisi**, C.XIV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara,2002, s. 606.

bir reformla toplumun değiştirilmesini de gündeme getirmiştir.²⁵² Bu anlamda Tanzimat öncesi Batılılaşma hamleleri daha çok askeri ve teknik alanlarda yaşanan geriliği telafi etmek için yapılırken, yeni dönemde artık toplum ve insan haklarına yönelik yenilikler yapılmaya çalışılmıştır.²⁵³ Yani genel anlamda “Tanzimat döneminin en önemli görünümü çok dinli ve çok uluslu imparatorluktan tebaanın eşitliğine yönelik bir hukuk ve idare nizamı kurmaktır.”²⁵⁴ Tanzimat askeri ve teknik alandaki yenileşmenin siyasi-hukuki alana yayılmasının yanında, Batı tipi devletin hukuki zemininin oluşturulduğu bir süreç de olmuştur. Süreç Osmanlı tebaasında daha çok azınlıklar düzeyinde gelişme göstermiş ve onların çıkarları için kullanılmıştır.²⁵⁵ Bu dönemde azınlıklar ticaretle uğraşmanın yanında askere gitmedikleri için de nüfuslarını önemli oranda artırmışlar ve bu gibi avantajlar Tanzimat’la had safhaya çıkmıştır. Genel anlamda ise bu dönemde yenileşme adına modernleşmenin yönünün değiştiği bir dönem olup, Batı tarzı hukuk nizamının kurulması ve parlamentoculuğun benimsenmeye başlanması baştan olmak üzere, iktidar algısı ile toplum ve devletin yoğun olarak düzenlenmeye çalışıldığı dönem olmuştur.²⁵⁶

Başgil, artık toplumun ve insanın temele alınmaya başlandığı bu dönemi, otoritenin paylaşılmaya başlandığı ve iktidardaki dini hükümlerliliğin yarıya indiği dönem olarak görmüştür. 1839’dan 1908’de II. Meşrutiyet’in ilan edildiği zamana kadar olan dönemi “Mutedil Hükümdarlık ve Yarı Dini Saltanat Devri” olarak görmüştür.²⁵⁷ Tunaya ise bu dönemi II. Mahmut’un yaptığı yeniliklerden itibaren başlatmıştır. O’na göre padişahın otoritesini bürokratları ile paylaşmaya başlaması, aydınının despotlaştığı bir dönemin kapısını açmıştır.²⁵⁸ Yeni dönemi Başgil ise şöyle nitelemiştir:

“Bizim mutedil hükümdarlık yahut yarı dini saltanat diye adlandırdığımız bu devir, düşüncülerde, dilde ve edebiyatta, yaşama tarzında olduğu gibi, hukuki nizamda devlet ve teşkilatında da birçok yeniliklerin başlangıcı sayılan Gülhane

²⁵² Türköne, **Türk Modernleşmesi**, s. 87.

²⁵³ Metin Eriş, “Osmanlı Devleti’nde Batılılaşma Hareketleri”, **Türkler Ansiklopedisi**, C.XIV, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 594.

²⁵⁴ İlber Ortaylı, **Batılılaşma Yolunda**, İnkılap Kitabevi, 4. Basım, İstanbul, 2015, s. 7.

²⁵⁵ Ülken, **a.g.e.**, s. 27.

²⁵⁶ Kili, **a.g.e.**, s. 55.

²⁵⁷ Başgil, **Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri**, s. 23.

²⁵⁸ Tunaya, **Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, s. 24.

hattı ile açılır ve İkinci Abdülhamid'in 32 senelik istibdadını bir irtica sayıp istisna edersek, ta 1908 Meşrutiyetinin ilanına kadar devam eder.”²⁵⁹

Başgil'e göre, hemen her alanda yeniliklerin yapıldığı Tanzimat dönemi aynı zamanda Osmanlı'da yenileşme ve değişimin başladığı ve modernleşmenin en esaslı dönemlerinden biri olmuştur. Tunaya ise bu dönemi daha çok otoritenin paylaşılması noktasında 1826'dan itibaren başlatmıştır. Yeniçeriliğin kaldırılması, yeniliklere karşı çıkma noktasında Batılılaşma konusunda atılmış dev bir adımdır. Tunaya, bu olayı daha çok Batılılaşma önündeki en büyük engelin kaldırılması olarak ele almıştır.²⁶⁰ II. Mahmut'un gerek ayanlarla yapılan ittifak, gerekse yeniçeriler ve ulema grubunu ortadan kaldırması anlamında Batılılaşmanın önünü açan kişi olmuştur. II. Mahmut, hukuk alanından, vergilendirme sistemine ve ardından da yeni ordunun inşasından öğrenim alanına kadar yapılan yenilikleri yürütmüş, kılık kıyafet gibi alanlarda toplumun görünümünü değiştirecek girişimlerde de bulunmuştur.²⁶¹ Tunaya'ya göre “Tanzimat ‘Boğaziçi’nin köhne bir yalısı gibi’, orası burası kopmuş Osmanlı Devleti’nin onarımını planlamış olan bir zihniyetin adıdır.”²⁶² Bu zihniyetin yaratıcısı Tunaya'ya göre Mustafa Reşit Paşa değildir. Mustafa Reşit Paşa, kendisinden önce planlanan ve II. Mahmut döneminde son şeklini alan Tanzimat ideolojisinin uygulayıcısıdır.

Tunaya'ya göre Tanzimat dönemi de dâhil olmak üzere Osmanlı'nın yenileşme sürecinde Batı'nın tavrı daha çok gerici unsurlarla iş birliği yapmak ve ülkeyi borçlandırarak yarı sömürge haline getirmek şeklinde olmuştur. O, Osmanlı'daki yenileşme hareketinin temelde Batılı olmak için Batı ile savaşılması olduğunu savunmuştur. Fakat 1838'de İngiltere ile yapılan anlaşma ile birlikte yarı sömürge haline gelmesinin kabul edildiğini iddia etmiştir. O'na göre bu dönemde yapılan yenilikler yukarıdan aşağıya doğru olmuş ve Batı'ya yani yeni bir medeniyete yönelmekten ziyade, bir saraydan diğer bir saraya geçmek şeklinde olmuştur.²⁶³ Batılılaşma adına yapılan yenilikler ise hukuki güvenceden yoksun olarak yapılmış, bu dönemde ve sonrasında artan bütün aksaklıklara rağmen Batı'ya yönelik artarak devam etmiştir.

²⁵⁹ Başgil, *Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri*, s. 23.

²⁶⁰ Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, s. 25.

²⁶¹ Tunaya, *Siyasal Müesseseler ve Anayasa Hukuku*, s. 238.

²⁶² Tarık Zafer Tunaya, “Osmanlı-Batı Diyaloğu” *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.I, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 142.

²⁶³ Tunaya, *Siyasal Müesseseler ve Anayasa Hukuku*, s. 239-240.

Tanzimat dönemi ise, Türk modernleşmesinde yenileşme adına bir kavşak vazifesi görmüştür. Başgil'e göre özellikle hukuk ve devlet düzeninde yenilikleri öne çıkmış, geleneksel dini ve mutlakiyete dayalı yapı bu dönemde değişmeye başlamıştır. O, bu yapıda yaşananların laiklik için çok önemli olsa da, laiklik adına çalışmaların Sultan Selim döneminde başladığını iddia etmiştir.²⁶⁴ Laikleşme süreci ya da adına laiklik denemese de, şeriat kurulları dışında oluşmaya başlayan bu hukuki farklılaşma, ileriki dönemlerde laikliğin oluşması anlamında önemli bir adımı teşkil etmiştir. Modernleşme sürecinde Tanzimat'ı laikliğe geçme anlamında önemli bir yere oturtan Başgil'e göre din ve devlet münasebetinde, dinin devlete hükmetmesinden, devletin dine hükmetmeye başlaması çeşitli evrelere ayrılmıştır. Devletin dinle olan münasebeti üç evreden oluşmaktadır. İlk evre Halifeliğin Osmanlı İmparatorluğuna geçtiği, Yavuz Sultan Selim dönemidir. Bu dönem 1839'a kadar sürmüştür. İkinci evre 1839'da Tanzimat'ın ilanı ile yarı laik sisteme geçilmesidir. Üçüncü evre ise 1924'de anayasal gelişmeler ile yaşanan dinin devlete bağlandığı dönemdir.

Başgil bu dönemde laikliğe geçiş için yarı laik kanunların inşa edildiğini, toplumsal anlamda eşitliklerin sağlanması gibi değişikliklerin yanında din ve vicdan anlamında Gayrimüslimlere verilen haklar sonrasında İslam'dan uzaklaşıldığı yönünde algının oluşmaması gerektiğini belirtmiştir.²⁶⁵ İslam, bu dönemde Osmanlı'da, devlet dini olmaya devam etmekle birlikte, İslam hükümlerinin devlete mecbur edilmesi yavaş yavaş azalmaktadır. Başgil iktidarın da sivillere geçmeye başladığını savunmuştur. Tanzimat için laikliğin başladığı ilk yıllar diyen Başgil, yaşanan modernleşme sürecinde laik hayata geçişin yavaş yavaş olduğunu belirtmiştir. O, 1839 sonrasında hiç durulmadan laik bir düzene doğru geçişin olduğunu iddia etmiştir.²⁶⁶

Tanzimat devrine giden yolu, Fransa'da 18. yüzyılda yapılan devrim açmıştır. Bu devrim neticesiyle buradan dünyaya hak ve hürriyet davası güden düşünceler yayılır ve bunu kullanan Ruslar ile birlikte Osmanlı bünyesindeki Sırp'ların isyan etmiştir. Rusların

²⁶⁴ Başgil, **Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri**, s. 23.

²⁶⁵ "Hülasa Tanzimat fermanı ile başlayan devirde, eski dinilik sisteminden sıyrılmaya teşebbüsleri ve devlet idaresini laikleştirme hareketleri bütün açıklığıyla göze çarpmaktadır. Memlekette artık eski şer'i hukukun yanı başında ve gittikçe, onu gölgede bırakmak üzere, bir de nizami diyebileceğimiz, laik zihniyette bir hukuk tekevvün etmiştir. Ve, bunun neticesi olarak eski şer'i mahkemelerin yanı başında nizami mahkemeler eski dini tahsil müesseselerinin yanı başında modern talim ve tedris metotlarıyla çalışan mektepler açılmıştır." Başgil, **Din ve Laiklik**, s. 197.

²⁶⁶ **A.g.e.**, s. 198.

Balkanlarda güttüğü Panslavizm politikası neticesinde Sırp ve Yunanlıların isyanı sonrasında 1829'da Edirne Anlaşması yapılmıştır. Başgil, II. Mahmut'un kurduğu orduların işe yaramadığını ve İmparatorluğun kendi Mısır valisi olan Mehmet Ali Paşa'yla bile baş edemeyip Nizip'te yenildiğini açıklamıştır. Başgil'e göre bu yenilgiye, Avrupa ve Rusların bu dönemdeki tavırlarına karşılık Koca Reşit Paşa Tanzimat Fermanı'nı ilan etmiştir.²⁶⁷ Başgil gelinen noktada askeri yeniliklerin işe yaramadığının ortaya çıktığını ve meselenin idari konular, hükümet ve teşkilat konusu olduğunun anlaşıldığını belirtmiştir.²⁶⁸

Başgil, Gülhane Hattı'nda İmparatorluğun ilk kuruluşundan beri sürdürülen dini anlayışa yani Kuran'ın esaslarına son yüz elli yıldır layıkıyla uyulmadığı için felaketler yaşandığının savunulduğunu belirtmiştir. Bu yüzden o eski ihtişamlı günlere dönülmeye çalışılmak istenmiştir. O'na göre Hat ile birlikte milletin ve mülkün güvenliği ve refahı için adli sahada ıslah çalışmaları yapılmıştır. Başgil, ardından "Meclisi Ahkâmı Adliye" ye katılımın genişletilmesi ile birlikte de içtimai kanunların burada hazırlanmasının hedeflendiğini açıklamıştır. Artık yeni dönemde halkın can, mal ve onurunun kanun güvencesi altına alınması, vergilerin tahsilinin kanunlara bağlanması ve askerliğin herkes için zorunlu hale gelmesi gibi konuların hukuk nizamı altına alındığı, bu yapılacakları padişah yerine getirip, kendisinin de fermana uyacağına söz vermiş ve elçiliklere bildirilmesini emretmiştir. Başgil, ilan edilen bu fermanın bir anayasa olmaktan çok, bir şartname olduğunu belirtmiştir. Çünkü O'na göre modern devletlerde anayasalar vaatler şeklinde değil devletin ana kaidesi olarak yapılmış ve bunun için Tanzimat bir anayasadan ziyade bir ferman olarak var olmuştur. Başgil onu şartname olarak nitelendirmiş, "Yani evvelce, mutlak bir dini kudrete dayanan hükümdar, artık o mutlak salahiyetini, şahsi hükümet ve saltanatını bazı şartlara tabi kılmayı kabul etmiştir."²⁶⁹ Böylece Başgil artık Osmanlı'da otorite ve yetkilerin paylaşıldığını savunmuştur.

²⁶⁷ Başgil, **Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri**, s. 33.

²⁶⁸ "Nizip'ten gelen mağlubiyet işaretlerinin verdiği acı ve ızdırıp içinde can veren II. Mahmut'un yerini, genç Padişah Abdülmecit aldı. Ve çarçabuk Mısır valisini bertaraf ettikten sonra, veziri Koca Reşit Paşanın dâhice tavsiyelerini dinleyerek, genişçe bir siyasi ıslahata girişti. 3 Teşrinievvel 1839'da Gülhane meydanında Koca Reşit Paşa, Padişahın ve memleketin büyükleri ile ecnebi devlet mümessillerinin önünde, bir ferman okudu. 'Gülhane Hattı Şerifi' denilen ferman, Abdülmecit hükümetinin giriştiği ıslahatın bir nevi projesi idi. Bu ferman ile açılan devre (Tanzimat Devri) deniliyor." **A.g.e.**, s. 27.

²⁶⁹ **A.g.e.**, s. 28.

Tunaya, fermanın ilan edilmesi ve sürecin ilerlemesi konusunda Başgil ile aynı fikirleri paylaşmıştır. O da Başgil gibi fermanın temelde, yüz elli yıldan beri devletin ve dinin temel kaidelerinden sapılmasının geri kalmaya neden olduğunun savunulduğu ve eski günlerin ihtişamına dönülmenin hedeflendiği gibi bir iyimserlik ile hareket edildiğini belirtmiştir. O'na göre bu durumlardan kurtulmak için temelde şeriata dönülmek istenmiştir. Gülhane Hattı ise Tunaya'ya göre devletin siyasi hayatını düzenleme amacı gütmüştür.²⁷⁰ Tunaya, değişimi güden Tanzimat'ın aynı zamanda gelenekten doğan bir yapının da ürünü olduğunu savunmuştur.²⁷¹

Tunaya, Osmanlı'da gelişimin bir sürekliliği olarak Tanzimat Fermanı'nın ilan edildiğini ve bu fermanın kimilerine göre Türklerin ilk Halklar Beyannamesi olduğunu iddia edildiğini belirtmiştir. O'na göre ferman ile birlikte Osmanlı, Batı'nın üstünlüğünü resmen tanımıştır. Diğer yandan Batı karşısında aşağılık kompleksine de kapılmaya başlamıştır.²⁷² Bu durumun Türk aydınının uzun yıllar üzerinden atamadığı bir hastalık olarak varlığını sürdürdüğünü savunmuştur.

Başgil, fermanın anayasa vasfı taşımasa da kıymetinin büyük olduğunu savunmuştur. Çünkü öncelikli olarak sultan-halife, irsi ve dini yetkilerinden feragat etmeyi kabul etmiştir. Diğer yandan fermanın Türkiye'nin devlet teşkilatını yenilemesi anlamında önemli olduğunun altını çizmiştir. Öyle ki O'na göre Osmanlı'da idari, mali ve adli alanlarda yeni bir zihniyet ortaya çıkmıştır. Bunlardan dolayı bu döneme "devlet hayatına tertip ve düzen verme devri" anlamına gelen "Tanzimat" denildiğini ifade etmiştir.²⁷³ Tunaya da fermanın hukuk alanına pozitif katkılarının olduğunu savunmuştur. O'na göre "ilk defa Adalet Dairesi pozitif bir belgede, Anayasa kuralı halinde iktidarın amacı ve temeli olmuştur." Bu ilke ile birlikte kanunlar koyarak çağın gereklerine ulaşmak hedeflenmiştir. Tunaya, Tanzimatçıların bu yöntemini 1876'da Kanun-i Esasiyi hazırlayanların da güttüğünü Tanzimat düzenlemelerinin 1839 sonrasında da devam

²⁷⁰ Tunaya, **Siyasal Müesseseler ve Anayasa Hukuku**, s. 241.

²⁷¹ "Reşid Paşa, bu zihniyetin yaratıcısı değildir. Kendinden önce Batı müdahalelerine karşı düşünülen tedbirlerden doğma, II. Mahmut döneminde biçimlenen aydın despotizminin ideolojisi, Tanzimat'ın kaynağı olmuştur. Reşid Paşa, bu ideolojik birikimin taşıyıcısı ve belki de usta bir temsilcisiydi." Tanık Zafer Tunaya, "Osmanlı-Batı Diyalogu" **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C.I, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 142.

²⁷² Tunaya, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılaşma Hareketleri**, s. 29.

²⁷³ Başgil, **Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri**, s. 28.

ettiğini ve hukukta eşitliğin sağlanması için 1856’da Islahat Fermanı’nın teşkil edildiğini belirtmiştir.²⁷⁴

Tanzimat yenilikleri genel olarak Batılı devletlerin desteklediği ve daha fazla ayrıcalık elde etmek için uğraştıkları bir süreç olmuştur. Bu ayrıcalıklar sadece ticari sahada olmamış, aynı zamanda Osmanlı tebaası içindeki grupların üzerinde hamilik iddia etmek şeklinde tezahür etmiştir. Batı’nın bu süreçten diğer bir kazancı ise Avrupa kültürünün Osmanlı’ya girmesidir. Bu giriş bir nevi kültür emperyalizmi olarak gerçekleşmiştir. Açılan eğitim kurumları, her türlü misyonerlik faaliyetleri emperyalizmin uygulanmasını sağlamıştır.²⁷⁵ Tanzimat sürecinin genel olarak Batılı devletlerin baskısına istinaden yapılmak “zorunda” kalınmış olduğunu ifade eden Tanzimat Fermanı gibi Islahat Fermanı da aynı anlayış ile ilan edilmiştir. Genel olarak Tanzimat yenileşmeleri dış baskıların gölgesinde oluşmuştur.²⁷⁶ Bu zorunluluk da emperyalist anlayışın dayatmasıyla yapılmıştır. Tunaya bu sürecin Batı’nın medeniyeti adına emperyalist politikasının bir sonucu olduğunu savunmuştur.²⁷⁷

Tunaya, Osmanlı’daki Müslüman-Hıristiyan tebaanın hakları için dayatılan ve iç işlerine müdahale için kullanılan bu ferman ile yenileşme hamlelerinin daha da derinleştiğini, temel amacın özgürlüğün sağlanması olduğunu, fakat bu fermanın Batılı devletlerin dayatması ve çıkar/menfaat çatışması nedeniyle uygulanamadığını ifade etmiştir. Tanzimat’ı ilan eden Abdülmecit devrinde, yenileşmenin Tanzimat dönemindeki ikinci aşaması olarak Islahat Fermanı ilan edilmiş, Abdülmecit döneminde başlayan bu girişim Sultan Aziz döneminde de devam ettirilmiştir.

Başgil, Tanzimat ile birlikte Türkiye’nin Batı dünyasının kültür yapısıyla münasebet kurmaya başladığını, dil, fikir ve edebiyat alanlarında yenileşmelerin yaşandığını vurgulamıştır. O, hukuk nizamında Batı’dan alınanlarla birlikte laikliğe

²⁷⁴ Tunaya, **Siyasal Müesseseler ve Anayasa Hukuku**, s. 242.

²⁷⁵ Eriş, **a.g.m.**, s. 601.

²⁷⁶ Ülken, **a.g.e.**, s. 33.

²⁷⁷ “Yeni bir hamle, ağır bir yabancı baskısı altında, 1856 Islahat Fermanı ile ilan edilmiştir. Bu vesika, yabancı devletler tarafından hazırlanmış, Babıâli tarafından da Hatt-ı Hümayun şeklinde yayınlanmıştır. Batı istekleri samimi taleplerden ziyade, birer müdahale bahanesiydiler. Kapitülasyonlar Osmanlı ülkesini sarsmaktaydı. Her türlü kalkınma enerjisi ve imkânı baltalanan bir devletten ıslahat yapmasını istemek insanın kendi kendisiyle tezada düşmesiydi. Batı’nın ileri sürdüğü, içişlerine doğrudan doğruya karışma sebebi *medeniyet*’ti. Islahatı, *medeniyet adına* talep ediyor, hak iddia ediyordu. Bu iddia ‘İmperialiste’ bir politikanın hareket noktasını teşkil edince, en ileri sayılan Batı devletlerinin güttükleri gerçek gayenin gizlenmesine de yararıdır.” Tunaya, **Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılaşma Hareketleri**, s. 34.

doğru gidişin sağlandığını, bu düzen ve nizamın inşasıyla artık sultanın can alma ve mülke el koyma keyfiyetinin de son bulduğunu açıklamıştır. Diğer yandan yapılanların dini düzenle uymasa da esas olan şeyin şeriat kanunları olduğunun ve Fransa'dan ceza kanunu alınsa da fermanın bir vaat olarak var olduğunun altını çizmiştir. Başgil, anayasa için Sultan Hamid döneminin beklenmesi gerektiğini söylemiştir.²⁷⁸ Tunaya da Başgil gibi Tanzimat'ın birçok hedefinin olduğunu, Tanzimat'ın birçok alanda Batı'yı hedeflediğini belirtmiştir.²⁷⁹

Tunaya, Tanzimat'ın açtığı yolun küçümsenemeyeceğini, toplumsal alana ve devlet idaresi alanına önemli değişiklikler ile mali alanda yeni vergilendirme getirdiğini ifade etmiştir. O'na göre "Tanzimat Kafası" her türlü ikilik ve sıkıntıya rağmen iltizam usulünden vergilendirme sistemine geçilmesini sağlamıştır. İltizam usulünün kaldırılmasının devlet ağacını kurtlarından kurtarmak olduğunu, vergilendirme konusunda hazırlıksız olunmasının ve mültezimin yerine muhassılın getirilmesinin işleri içinden çıkılmaz hale getirdiğini bildirmiştir. İltizam sistemini savunanların yapılan yeniliklerin dibini oyması ile sürecin başarısızlığa uğramasına neden olduklarını, hatta iltizamcıların Sadrazam Reşit Paşa'yı görevinden etmeyi bile başardıklarını iddia etmiştir. Tanzimat'ın düzenli bütçeye rağmen israf dönemi olduğunu ve borçlanmalar sonucu ülkenin iflasa sürüklendiğini savunmuştur.²⁸⁰

Modernleşme sürecine Tanzimat'ın damga vurmasına neden olan hususlardan birisi ise Tanzimat sürecinde oluşan zihniyet yapısıdır. Batı ve Doğu arasında kalmayı simgeleyen ikili yapı, uzun yıllar eleştiri konusu olmuştur. Türk modernleşmesinde "Tanzimat kafası" da denebilecek bu zihniyet, gelişimin önünde her zaman bir engel olarak görülmüştür.²⁸¹

²⁷⁸ Başgil, **Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri**, s. 29.

²⁷⁹ "Gülhane Hattı ile açılmış olan dönemin yenilikçi karakteri küçümsenemez. Adalet, asker, eğitim, maliye ve ekonomi (ticaret-sanayi) alanlarında atılmış ileri adımların zamanın koşullarına göre, medeni değerleri açıktır. Ne var ki, *Aydın Despot'luğun* ikici, ödelci ve uzlaştırıcı metodunu, Tanzimat'ta izlemiş ve işlemiştir. Devletin *askeri toprak* rejiminden *sivil* (mülki) bir düzeye geçişi ve bu uğurda sarf edilen çabalarda Tanzimatçıların büyük rolü olmuştur." Tunaya, **Siyasal Müesseseler ve Anayasa Hukuku**, s. 242.

²⁸⁰ **A.g.e.**, s. 243.

²⁸¹ "Tanzimat aynı zamanda bir zihniyettir. Sonraki devrelerin biraz da küçümseyerek 'Tanzimat kafası' dedikleri toplum anlayışı Osmanlı ıslahat hareketlerine çekingen, muhafazakâr (teokratik ve gelenekçi), ikici (telifçi ve tavizci), fakat daima araştırmacı ve Batıcı damgasını vuran bir zihniyettir." Tunaya, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılaştırma Hareketleri**, s. 29.

“Tanzimat kafa” sı olarak adlandırılan Batılılaşma eğilimi Tunaya’ya göre, Osmanlı ile Batı’nın diyalogunun bir sonucu ve “civilisation”laşmanın önemli bir adımıdır. Bu dönemdeki en önemli çıkmazlardan birisi nasıl Batılılaşmak gerektiğidir. Hem Doğulu kalınmak, hem de Batılı kurumlar “ithal” edilmek istenmiştir. Bu anlayışı savunanlar Tunaya’ya göre, halktan ziyade bir avuç aydın despotizmini savunan çevreden oluşmaktadır. Halk bu aşamada O’na göre tarımla uğraşmakta ve feodal düzenle sıkıştırılmış vaziyettedir. Bu feodal çevre ve seçkinler, 19. yüzyılda Osmanlı tahtı ile halk arasında ilişkiyi sağlayan araçlar olarak varlıklarını korumuşlardır. Tunaya’ya göre Osmanlı feodalleri, Batı’daki feodaller gibi olmamıştır. Çünkü Osmanlı feodalleri, sarayın karşısında yer almamışlardır.²⁸²

Tunaya, bu dönemdeki zihniyetin I. Meşrutiyet’e kadar devam etmekle birlikte, kısmen de II. Meşrutiyet’te elle tutulur biçimde görüldüğünü savunmuştur. Bu anlamda Tanzimat zihniyeti imparatorluğun batışına kadar devam etmiştir. Düşün dünyasındaki ikilik genel olarak İslamlık ve Osmanlılık üzerinde oluşmuştur.²⁸³

Tanzimat kendisine inanan şahsiyetlerle özdeşleşmiştir. Bu kişilere, Reşit, Ali ve Fuat Paşalar örnek verilebilmektedir. Bu bürokratların padişahın gücünün paylaşılmasında büyük etkileri olmuştur. Batı reformlarını uygulayacak bürokratların yetkileri artırılmış ve bu da merkezi mekanizmanın genişletilmesine neden olmuştur. Bu doğrultu da devlet bürokratlarının can ve mal güvenliğinin sağlanmasını zorunlu kılmıştır. Ardından da memurların sayıları ile birlikte güvenceleri de artırılmıştır.²⁸⁴ Güvenliğini ve sayılarını artıran bürokrat grupları hem kendi yerlerini sağlamlaştırmış, hem de padişahın yetkilerinin kontrolünü ele geçirerek, padişahı arka plana itmişlerdir. Bu grubun öncüleri ise Ali ve Fuat Paşalar olmuştur.²⁸⁵ Onların öncülük ettiği durum Sultan Hamid dönemine kadar devam etmiştir.

²⁸² Tunaya, “Osmanlı-Batı Diyalogu” **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C.I, s. 142.

²⁸³ “Tanzimat’ın en önemli özelliği devletin gayesini de, müesseseleri gibi, açıkça iyileştirmiş olmasıdır. Bundan böyle Osmanlı etik’i (devletin dayandığı manevi temeller) bu çifte gayeye dayanacaktır, sosyal ve siyasi değer hükümleri bu iki gayeye kıyasen verilecektir: her ne ki iyidir, o İslami’dir ve Osmanlıdır. İki gaye arasında tezatlar bulunabilir, hatta bunların birbirini inkâr ettikleri sonucuna dahi varılabilir, fakat bunun fazla bir zararı yoktur. Zira Tanzimat, bizatihi birbirini inkâr eden fikirler ve müesseseler arasında bir bocalama olmuştur.” **A.g.e.**, s. 31.

²⁸⁴ Lewis, **a.g.e.**, s. 91.

²⁸⁵ Şerif Mardin, **Türkiye’de Toplum ve Siyaset**, İletişim Yayınları, 23. Basım, İstanbul, 2017, s. 31.

Tanzimat döneminde kişi hak ve hürriyetleri adına tebaa anlayışından vatandaşlığa doğru bir gidişi de görmek mümkündür. Bu dönemde öncelikli olarak tebaadan vatandaşlığa geçişin ilk emareleri görülmüş, kanun önünde herkesin eşit olup, devlete vatandaş bağı ile bağlı olduğu vurgulanmaya çalışılmış, bunun da adı Osmanlılıktır. Tunaya, İttihad-ı Anasır anlayışının gelişmesi ile birlikte dini bağın, vatan, millet ve Osmanlı müşterek milletler camiası fikirlerinin Yeni Osmanlılar tarafından işlenmeye başlanacağını savunmuştur.²⁸⁶

Tunaya Tanzimatçıların Batı'ya ve yeniliklere duyarsız kalmadıklarını, eski ile yeniyi yan yana inşa ettiklerini ve taklitçilikten kendilerini kurtaramadıklarını, padişahın yetkilerini frenleyecek kurumlar olmadığını ve yapılanların yukarıdan aşağıya doğru olduğunu ifade etmiştir. Bu yenilikler özellikle dış baskının sonucu ortaya çıkmıştır. Tanzimatçıların halkı ne referans aldıklarını ne de onlara karşı çalıştıklarını savunmuştur.²⁸⁷ Tanzimatçı yönetimin genel olarak halktan ve millileşmeden yana olmaktan ziyade, devletin ve imparatorluğun devam etmesi için çaba harcamıştır. Tunaya'ya göre Batı da Osmanlı'nın bu anlayışına yardımcı olmuştur. Bu anlamda ıslahat ihracatı öne çıkarılmıştır. Batı direkt olarak almak yerine, onu kendisine benzetmek için kurum ihracatçısı olmayı yeğlemiştir. Tunaya, Batı'nın bu anlayışının dönemine göre genel bir politika olduğunu açıklamıştır. Bu durumu Osmanlı'nın görmediğini ve ihtiyacı olan tek şeyin şeriata tam anlamıyla riayet etmek olduğunu düşünmüştür.²⁸⁸

Başgil ise bu dönemi anayasal düzene ve laikliğe geçişte atılan ilk adımlardan biri olarak görmüştür. O, Tanzimat Fermanı'nı daha çok bir şartname, yenileşmede anayasal düzen ve laikliğe gidişte ilk ve en önemli evrelerden biri olarak görmüş, yapılanların anayasal bir değer taşımasa da, ona giden süreçte en önemli adımlardan biri olduğunu savunmuştur.

2.2.1.1. Anayasal Arayışlar ve Fikri Ayrılıkları: Jön Türkler

Tanzimat dönemi milliyetçilik anlayışı Müslümanlar için erken olsa da, Gayrimüslimler için özümsemiği bir süreç olmuştur. Bu süreç Müslümanlar için parlamentarizm anlayışının oluşmasıyla sonuçlanmıştır. Sürecin Meşrutiyet'e varmasını

²⁸⁶ Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, s. 31.

²⁸⁷ *A.g.e.*, s. 56.

²⁸⁸ Tunaya, "Osmanlı-Batı Diyalogu" *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.I, s. 143.

sağlayan grup ise Yeni Osmanlılar olmuştur. Öncülüğünü Namık Kemal, Ali Suavi, Ziya Paşa ve onlara her dönem desteklerini sunan Mustafa Fazıl Paşa gibi kişiler, temelde eşitlik ve hürriyet talepleriyle ortaya çıkmıştır.²⁸⁹

Tanzimat sürecinden I. Meşrutiyet dönemine geçiş birden bire olmamış, Sultan Aziz döneminde oluşturulan devlet şuraları ve idare sistemleri yeni dönemi hazırlamıştır. Tunaya'ya göre bu dönemdeki iç ve dış baskılar Meşrutiyet'e giden yolu tamamen açmıştır. İç nedenlerin başında Tunaya, ıslahatların “gâvurluk” olduğunu savunan muhafazakârların geldiğini savunmuştur. Bu grup 1858'de yaşanan Kuleli Vakası'nda öne çıkmıştır. Bu gruptakiler Sultan Abdülmecit'in Tanzimat hareketine ve Gayrimüslimler için yapılan ıslahatlara tepki göstermişlerdir.²⁹⁰ Onlar gibi Yeni Osmanlılar da Tanzimat bürokrasisine karşı çıkmışlardır. Tunaya'ya göre bu grup Osmanlı modernleşmesinde ortaya çıkan ilklerden biri olması anlamında da önem arz etmiştir.²⁹¹ Tunaya yapılan yenilikleri yeterli bulmayan Birinci Jön Türk hareketini oluşturan Yeni Osmanlıların, Meşrutiyet'i ortaya çıkaran iç nedenlerin başında geldiğini savunmuştur. Muhalefet karşısında bizzat Tanzimat'ı getiren ve mutlakiyeti muhafaza etmeye çalışan grubun karşı karşıya geldiğini ve Yeni Osmanlıların bastırılmaya çalışıldığını iddia etmiştir.²⁹²

Yeni Osmanlılar Cemiyeti 1865'in Haziran'ında kurulmuştur. Cemiyetin programının özeti, mutlak yönetimi Meşrutiyet'e çevirmek ve anayasanın ilanını sağlamaktır. Muhalefeti oluşturan gençler, ortaya koydukları şartları padişahın kabul edebileceğini, fakat Ali Paşa'nın bunu engellediğini iddia etmişlerdir.²⁹³ Cemiyet kısa sürede kovuşturulmaya uğramış ve üyeleri yurtdışına kaçmak zorunda kalmıştır. Yurtdışına çıkan Yeni Osmanlılara sahip çıkan kişi, Mısırlı Mehmet Ali'nin oğlu Mustafa Fazıl Paşa olmuştur. Namık Kemal, Ali Suavi, Ziya Paşa, önce Paris'e sonra Londra'ya kaçmıştır. Bu dönemin en önemli basın organları: Ali Suavi'nin Muhbir'i ve Namık Kemal'in Hürriyet gazeteleri olmuştur.²⁹⁴ Yeni Osmanlıların eleştirdiği konuların başında hukuk, eşitlik, yabancılarla ticari iş birliği, azınlıkların Müslüman ahali ve tüccar karşısında

²⁸⁹ Ülken, **a.g.e.**, s. 59.

²⁹⁰ Mardin, **Türkiye'de Toplum ve Siyaset**, s. 282.

²⁹¹ Ülken, **a.g.e.**, s. 58.

²⁹² Tunaya, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, s. 31.

²⁹³ Ülken, **A.g.e.**, s. 63.

²⁹⁴ **A.g.e.**, s. 59.

güçlenmesi konuları gelmiştir. Meşrutiyet ile birlikte hürriyet sağlanacak ve oluşturulmuş olan parlamento ile de farklı yapılar birleştirilecektir. Her milliyet özgürlük fikrini özümseyip, devletin parçalanmaya doğru gidişini hızlandırmışlardır.²⁹⁵

Başgil'e göre Yeni Osmanlılar hareketinin ortaya çıkışına neden olan en önemli etmenler gerek Abdülmecit zamanında gerekse Sultan Aziz döneminde ülke idaresinde kanun ve nizamlardan uzaklaşılması olmuştur. O'na göre Sultan, Balkanlarda kökleşmiş olaylar ve yapılan israflara karşı ikazlara kulak tıkamıştır. Başgil, bütün bu olumsuzluklara karşılık Batı yolunu tutmuş ve onunla temasta bulunmuş Müslüman Osmanlıların var olduğunu savunmuştur. Bu Osmanlılar Sultan'ın umursamaz ve israflı hayatına karşı ses çıkarmışlardır. Osmanlılar, Başgil'e göre bu durumlar karşısında devlet teşkilatının ve işleyişinin kanun ve kati kurallara bağlanmasını savunmuşlardır. Onlara göre devleti idare edenler yeri geldiğinde idareden mesul olmalıydılar. Başgil özellikle de 1867'den itibaren bu davanın İngiltere ve Fransa'da olduğu gibi Osmanlı'da ferdin hürriyeti ve mülk dokunulmazlığına dayalı meşruti bir yönetimi savunduğunu ifade etmiştir.²⁹⁶

Yeni Osmanlılar için gerçek bir parlamento ve anayasa şarttır. Onlara göre şahsi iktidardan kurtulmuş olunacaktır. Tunaya, Tanzimat'a göre daha Batıcı kalmış olan Genç Osmanlıların, İslamiyet konusunda muhafazakâr kaldıklarını ve özellikle de Hıristiyanların memur olması konusuna soğuk baktıklarını belirtmiştir.²⁹⁷ Tanzimat'ın Ali - Fuat ve Cevdet paşaları İslami esasları öne çıkarsalar da, Jön Türkler İslam'dan ayrılmadan batılılaşma ve hürriyet fikirlerini savunmuşlardır.²⁹⁸ Tunaya'ya göre bu grup, batılılaşma konusunda romantizm içinde olmuş ve onların romantizmleri "vatan" ve "millet" gibi terminolojilerin öne çıkarılmasını sağlamıştır. Onların döneminde batıcı ve İslamcı anlayışın yanına Türkçülük de eklenmeye başlamıştır. Tunaya, Genç Osmanlıların, "Batı'dan birçok şey alınmasına karşılık, birçok şeyin de alınmaması gerektiği"ni savunduklarını ve bu anlamda yenilikçilik ve gelenekçilik arasında kaldıklarını belirtmiştir. Batı onlara göre bütünüyle alınması durumunda tehlikeli olacağı için onlar kısmi Batılılaşmayı savunmuşlardır. Tunaya, Genç Osmanlıların bütün

²⁹⁵ A.g.e., s. 70.

²⁹⁶ Başgil, *Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri*, s. 30.

²⁹⁷ Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, s. 58.

²⁹⁸ Ülken, a.g.e., s. 91.

bunlardan dolayı Batı karşısında “Şarklı” kaldığını savunmuştur... Tunaya son olarak bu kişilerin demokratik değerleri ve laikliği savunarak aydınlanmaya gidişi teşvik etmeleri anlamında önemli olduklarını savunmuştur.²⁹⁹

Fert hürriyeti ve mülk dokunulmazlığına dayanan bir meşruti sistemin kahramanı olan Mithat Paşa, Yeni Osmanlılar grubunun önde gelen kişilerinden olması yanında, daha valiliği sırasında büyük başarılar göstermiş, İngiliz idaresine hayranlık duymuş ve orada mevcut olan Millet Meclisi’ne dayanan bir hükümet idaresini Osmanlı’da kurmak istemiştir.³⁰⁰ Mithat Paşa gerek Tuna vilayetindeki görevleri, gerekse Vilayet Nizamnamesi’ni hazırlayan kişi olması ve de Sultan Aziz’i hal etmesi nedeniyle dönemde en önemli kişilerden biri olarak da öne çıkmıştır. Onun fikirlerinde nisbi bir meclisle her şeyin hallolacağı hedefi vardır.³⁰¹ Tunaya’ya göre Meşrutiyet dönemi, Tanzimat sürecinde hazırlanmıştır. Meşrutiyet birdenbire oluşmamıştır. Diğer yandan Jön Türkleri yani Mithat Paşa’yı Meşrutiyet’in ilanına götüren süreçteki en önemli eşik/engel 1871’de aşılmıştır. 1871’de Tanzimat’ın en önemli bürokratu ve önderlerinden olan Ali Paşa’nın hayata gözlerini yumması ile birlikte Mithat Paşa, hem Jön Türklerin arasında hem de Meşrutiyet’in ilanı ile ilgili olarak öne çıkmıştır. Bu dönem aynı zamanda Avrupalı devletlerle ilişkilerin değişmeye başladığı dönemde olması adına da önem arz etmiştir.³⁰² Diğer yandan Tunaya bu dönemde aynı zamanda Osmanlı’da ilk kez bir kamuoyu oluşmuştur. O’na göre bu bilincin oluşması yarım yüzyıllık bir tecrübe ile mümkün olmuştur.³⁰³

Osmanlı’da yaşanan Meşrutiyet süreci sadece Tanzimat dönemi uygulamaları ve bürokratlarının sonu olmamış, aynı zamanda bu dönemde Avrupa’daki güç dengesi ve bloklaşmanın da sonu olmuştur. Yeni dönemde Mihver bloğunun ortaya çıkması ve değişen dengelerin Osmanlı’ya yansımaları ise, onun toprak bütünlüğünü koruyan Batı politikasının değişmesi eksenindedir. Bu zamana kadar Ruslara karşı Osmanlı’nın topraklarının korunması Avrupa için önemli bir politikayı oluşturmaktayken, artık bu politikadan uzaklaşılır. Değişen bu politikaya rağmen Mithat Paşa eski desteğin

²⁹⁹ A.g.e., s. 60.

³⁰⁰ Başgil, **Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri**, s. 31.

³⁰¹ Eriş, **a.g.m.**, s. 597.

³⁰² Niyazi Berkes, **Atatürk ve Devrimleri**, Yapı Kredi Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 2017, s. 46.

³⁰³ Tunaya, **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük**, s. 295.

süreceğini düşünmüştür. Diğer yandan Sultan Aziz döneminin israfli ekonomi politikası yeni dönemin tamamen farklı olmasının nedeni olmuştur.³⁰⁴

Batı'daki özgürlük hareketleri iktidarı halk lehine sınırlandırır iken, Osmanlı'da bu durum, III. Selim'den 1876'ya kadar, padişahın yetkilerinden vazgeçilmesi yönünde olmuş, yukarıda da belirtildiği gibi yenilikler aşağıdan–yukarıya doğru bir hareketle gerçekleşmemiştir. Tunaya, bu yönde gelişimin ilk olarak Jön Türkler ile II. Meşrutiyet döneminde görüldüğü söylemiştir. Bu hareketin ortaya çıkışı muhafazakâr ve Meşrutiyetçi diye iki grubun oluşmasına ve çatışmasına neden olmuştur. Muhafazakâr ve meşrutiyetçi fikirleri savunan kişilerin ilk çatışma dönemi 1865'de Jön Türk Hareketi ile olmuştur.³⁰⁵

Başgil, can ve mal güvenliği ile milletin idare edildiği bir meclisi savunan Mithat Paşa ve arkadaşlarından oluşan Yeni Osmanlı grubunun 1876'da Sultan Aziz'i halletmesinin ardından üç ay gibi kısa süre sonra V. Murat'ın da tahtan indirildiğini belirtmiştir. O'na göre Sultan Hamid, Kanun-i Esasiye'yi tanzim ve Meşrutiyet düzenini de tesis edeceğine dair vaatte bulunarak tahta geçirilmiştir.³⁰⁶ Böylece yeni bir dönemin kapısı aralanarak Meşrutiyet süreci başlamıştır.

2.2.2. I. Meşrutiyet Dönemi: 1876 Kanun-i Esasi

Türk modernleşme hareketi 19. yüzyılın başından itibaren anayasal bir sürece doğru evrilmeye başlamıştır. Tunaya'ya göre, "1808 Sened-i İttifak'ı, 1839 Gülhane Hattı, 1856 Islahat Fermanları, 1868'de Şura-yı Devlet'in kurulması ve bağlı belgeler, anayasalandırma hareketleri içinde kilometre taşlarıdır, fakat anayasa değillerdir." O'na göre 1876 yılında hazırlanan Kanun-i Esasi, anayasal düzene geçilmesi için geç bir tarihtir. Çünkü Amerika ve Fransa gibi yerlerde anayasalar neredeyse yüz yıl önce hazırlanmıştır.³⁰⁷ Fakat Tunaya, bu geç kalmışlığa rağmen Kanun-i Esasi'yi bekleyen ve bu uğurda ihtilal yapmayı göze alarak ilan etmek isteyen bir Osmanlı kamuoyunun olmadığını belirtmiştir. Yeni Osmanlılar anayasal yönetimli bir parlamentonun ve padişahın çevresi tarafından yanlış yola itilmemesi için genel seçimle oluşan bir meclisin

³⁰⁴ Berkes, *Atatürk ve Devrimler*, s. 52-52.

³⁰⁵ Tunaya, *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*, s. 296.

³⁰⁶ Başgil, *Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri*, s. 31.

³⁰⁷ Tarık Zafer Tunaya, "1876 Kanun-ı Esasisi ve Türkiye'de Anayasa Geleneği" *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.I, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 27.

gerekli olduğunu savunmuşlardır. Sultan Murat tahta çıktıktan sonraki günlerde anayasal gelişmeler İstanbul’da ve belirli çerçevelerde beklenti yaratmış, gündem olmuş ve yaşanan bu gelişmeler kutlanmıştır.³⁰⁸

Başgil,1856’de Islahat Fermanı’nın ilan edilme nedenin Tanzimat Fermanı’nın ilan edilme nedeniyle aynı olduğunu savunmuştur. Balkanlarda Bosna-Hersek, Bulgaristan ve Sırbistan’da yaşanan savaş sırasında perdenin önüne çıkan Rusya, Balkan devletlerinin yardımına koşmuştur. Bu olayların akabinde İstanbul’da bir konferans toplanmış ve Avrupalı devletler Osmanlı’yı yalnız bırakmadıklarını açıklamıştır. Bu sırada Avrupalı devletlerin baskısının yanında, Mithat Paşalar da Sultan Hamid’i ikna ederek konferansta Meşrutiyet ilan edilmiştir. Başgil burada gerek Mustafa Reşit’in1839’da ilan ettiği fermanın, gerekse bu tarihte Mithat Paşa’nın ilan ettiği Meşrutiyet’in tamamen dış baskı ile yapıldığını düşünmenin doğru olamayacağını savunmuştur. Fakat Başgil’e göre iki paşa, bu konuda bilgi ve birikime sahip ve bunları ilan edecek olsalar da, yapılan dış baskılar süreci hızlandırmıştır.³⁰⁹

1876 yılında Sırbistan ve Karadağ’da Osmanlı’ya karşı isyanların çıktığını ve işe Çarlık Rusya’nın karışması ile birlikte İstanbul’da bir uluslararası konferans düzenlenmiştir. Konferans 23 Aralık 1876 yılında başlamıştır. Tunaya, Kanun-i Esasi’nin, Osmanlı’nın ıslahat yapması için baskı kurulmak için toplanan Tersane Konferansı’nın ilk oturumundan sonra duyulan top atışları ile ilan edildiğini belirtmiştir. Tunaya’ya göre Hariciye Nazırı Mehmet Saffet Paşa toplantıda Osmanlı’nın artık meşrutiyetle yönetilen bir ülke olduğunu açıklamasıyla birlikte sürecin başladığını ifade etmiştir. Tunaya, toplantıda ilan edilen Meşrutiyet yönetiminin, İngiltere, Rusya, Fransa, Avusturya, Almanya ve İtalya delegelerinde büyük şaşkınlık yarattığını açıklamıştır.³¹⁰ Başgil ise uluslararası konferansta ilan edilen Meşrutiyet yönetiminin ve anayasal geleneğinin, Osmanlı Devleti’nde ve genel olarak İslam medeniyetinin bünyesinde olduğunu savunmuştur. O’na göre “1876 senesi bizde ilk Anayasanın yapılması tarihidir, fakat Anayasa fikrinin başlangıcı değildir. Bu fikir, garpta olduğu gibi, bizde de eskidir. Ve Osmanlı İmparatorluğunun ömrünce yayılan, hatta bütün İslam dünyasına hâkim olan

³⁰⁸ A.g.m., s. 29.

³⁰⁹ Başgil, *Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri*, s. 34-35.

³¹⁰ Tunaya, *Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılaşma Hareketleri*, s. 38.

bir fikirdir.”³¹¹ Başgil bu anlamda anayasal gelişmelerin medeniyet içinde olduğunu ve Osmanlı-İslam geleneğinin bir parçası olduğunu savunmuştur. Başgil, 1876’da hazırlanan ve ilan edilen anayasanın temelde iki nedenden kaynaklandığını savunmuştur. O’na göre ilk neden İmparatorlukta gerçekleşen fikirler ve Batılılaşma temennileri iken, ikinci neden ise Avrupalı devletlerin müdahalesidir. Sultan Hamid gibi bir lideri büyük yenilik ve gelişmeleri yapmaya zorlayacak dinamik iç nedenler olamazdı.³¹² O’nu zorlayan ana unsurların başında Batılı devletlerin Osmanlı’nın iç işlerine müdahale etmesi gelmiştir.

Anayasanın esin kaynağı Tunaya’ya göre Namık Kemal olmuştur. O, kurulan komisyonların çeşitli anayasaları karşılaştırdıklarını ve bir sentez yaptıklarını açıklamıştır. Tunaya, Anayasanın iki grup tarafından hazırlandığını belirtmiştir. İlk grup Padişahın yetkilerinin kısıtlanmamasını savunan muhafazakâr kişilerden, ikinci grup ise ıslahatçılardan oluşmuştur. Islahatçı grup padişah karşısında doğrudan bir meclisin olmasını istemiştir. Diğer grubu ise, tahta anayasayı ilan etmek için çıkan Sultan II. Abdülhamid’i destekleyen muhafazakârlardan oluşturmuştur. Bu grup Sultan Hamid için daha güven verici bulunmuştur. Islahatçı grup Batılılaşma isteyenlerden oluşmuştur. Anayasanın hazırlanmasında çalışan ıslahatçı grubunun genel olarak Meşrutiyetçi Jön Türkler olduğunu belirtmiştir. Lideri Mithat Paşa’dır. Tunaya’ya göre muhafazakâr grubu, anayasa istemeyen, padişahın otoritesinin sınırlanmasına ve Müslüman-Müslüman olmayan eşitliğine karşı çıkan, milletin bunu anlamayacağını savunan, Cevdet, Namık ve Rüştü Paşalar oluşturmuştur.³¹³

Mithat Paşa grubu, istibdadın kalkmasının ve seçilen meclisin tüm sorunları ortadan kaldıracığına inanmıştır. Namık Kemal, Mithat Paşa ve Ziya Paşa’dan oluşan ihtilalciler Sultan Aziz’i indirip, V. Murat’ı ve en nihayetinde de Sultan Hamid’i tahta çıkararak grup olmuştur.³¹⁴ Anayasa hazırlamak için 20 kişilik üyeden oluşan Meclis-i Mahsusa’daki çalışmalar 30 Eylül 1876’da Sadrazam Mithat Paşa başkanlığında başlamıştır. Hazırlıklar sırasında medreseli talebelere oluşan bir grup Anayasa’nın aleyhinde protestolarda bulunmuştur. Mithat Paşa ve Sultan Hamid arasında gerginlik

³¹¹ Başgil, *Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri*, s. 7.

³¹² *A.g.e.*, s. 30.

³¹³ Tunaya, “1876 Kanun-ı Esasisi ve Türkiye’de Anayasa Geleneği” *Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi*, C.I, s. 28.

³¹⁴ *A.g.m.*, s. 29.

yaşanmasına neden olmuştur. Tunaya, tutucu grubun yargılamadan sürgün yetkisi veren yetkiler için padişaha baskılar yaptığını ve padişahın ölümcül bir silahı seçtiğini, bu hatayı ise Sultan Hamid'in Anayasa'ya 113. maddeyi ekleterek ustaca kullandığını belirtmiştir. 1876 Kanun-i Esasiyesi Belçika, Polonya ve Prusya gibi Batılı devletlere ait anayasalardan faydalanılarak yapılmış, ancak Tunaya 113. maddenin yabancı kaynaklardan alındığına dair bir bilginin olmadığını açıklamıştır.³¹⁵ Mithat Paşa tarafından hazırlanan anayasa tasarısı meclis ve komisyonda görüşüldükten sonra 23 Aralık 1876'da Kanun-i Esasiye'nin ilan edilmiş ve 7 Mart 1877'de de Mebusan Meclisi toplanmıştır.³¹⁶

Kanuni Esasi Tanzimat devrinde düşünülmüş, konulara yenilik ve yeni vasıtalar eklemiştir. Bu anayasa ile kanun ve nizamname yapma yetkileri kesin olarak ayrılmıştır. Nizamnameler Şurayı Devlet'e, Meclisi Vükela'ya ve oradan da hükümdara verilerek çıkarılacaktır. Şahsi hürriyetlerin, mali ve mülki hukuk ve hürriyetler ile vergi ve ceza kanunlarının belirlenmesi işi kanun sahasına bırakılmıştır.³¹⁷ Bu ayrılık Sultan Hamid, Meclis-i Mebusan'ı dağıttıktan sonra eski hâline dönmüştür. Başgil'e göre Sultan Hamid ülkeyi yönetirken Kanuni Esasi'ye bağlı olduğunu göstermek için kanun ve nizamnameler yerine II. Meşrutiyet'e kadar talimatnameler ve kararnameleri kullanmış, böylece önceden ayrılmış olan kanun ve nizamnameler birleşmiştir.³¹⁸

Tunaya'ya göre öz bakımından anayasa, devlet yapısı ve şekli, siyasal rejimi, yüksek devlet organlarının oluşumu ve kamu hürriyetleri açısından ele alınabilmektedir.³¹⁹ Kanun-i Esasi 12 bölümden ve 119 maddeden oluşmuştur. Başgil, bu anayasanın temelde iki husustan oluştuğunu açıklamıştır. Bunlar hükümet teşkilatının ve vatandaşların hak ve vazifelerinin olduğu bölümlerdir.³²⁰

Hazırlanan metinde milli bir devletten ziyade, çeşitli milliyetler ve milletlerden devletin teşkil edildiği vurgulanmıştır.³²¹ Tunaya devletin teokratik bir monarşi olduğunu

³¹⁵ **A.g.m.**, s. 28.

³¹⁶ Başgil, **Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri**, s. 31.

³¹⁷ Başgil, **Hukuk Ana Meseleleri ve Müesseseleri Konferanslar**, s. 183.

³¹⁸ **A.g.e.**, s. 184-185.

³¹⁹ Tarık Zafer Tunaya, "1876 Kanun-ı Esasisi ve Türkiye'de Anayasa Geleneği" **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C.I, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 29.

³²⁰ Başgil, **Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri**, s. 36.

³²¹ Tunaya, "1876 Kanun-ı Esasisi ve Türkiye'de Anayasa Geleneği" **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C.I, s. 29.

ve teokrasi olmasının kanıtının ise padişahın bütün Müslümanların lideri olmasından kaynaklandığını, Monarşide ise hükümdarlığın ailenin en büyük oğluna, babadan geçtiğini ifade etmiştir. Padişahın yürütmenin başı olması yanında, 1876 Anayasası ile padişah sorumsuz bir pozisyona da getirilmiştir.³²² İlk ve son söz padişahındır. Padişahın can ve mal güvenliğinin olduğu, meclisleri feshetmeye yetkili kılındığı ve sadrazamları da göreve atama ve görevden alma yetkisinin de olduğu ifade edilmiştir. Padişah bu yetkilerini vekilleri vasıtasıyla kullanmıştır. Padişahın yürütme yetkisi dışında, Osmanlı'da ve dünyadaki Müslümanların dini hamisi olarak Halifelik vazifesinin de olduğu açıklanmıştır. Başgil, Padişahlığın veraset yolu ile hanedanın en yaşlı oğluna geçeceğini, devlet memurlarına rütbe verme ve onlardan rütbe alma, elçi kabul etme, savaş ve barış ilan etme, ceza affı, meclisleri toplama ve dağıtma, seçimleri yenileme, Şeyhülislam'ın ve Sadrazamın atanması ve azli gibi konuların padişahın görevi olduğunu belirtmiştir. Vekiller Sadrazam başkanlığında toplanmaktadır.³²³ Başgil ve Tunaya, hazırlanan anayasa ile padişahın yasal olarak da yetkilerinin pekiştirilip, eşsiz bir yere yükseltildiğini ve bu oranda da mesuliyetinin azaltıldığını belirtmiştir.

1876 Kanun-i Esasi şer'îye ve nizamiye olarak ikiye ayrılmaktadır. Şer'î mahkemeler aile, velayet, miras ve veraset gibi davalara, Nizami mahkemeler ise ceza ve yeni yapılan yasaların kapsamına giren konulara bakmaktadır. Bu mahkemelerin hâkimleri azlolunmaz ve onlar ilgili kanunlara göre görevlendirilir. Bu mahkemeler aleni yapılmaktadır. Devlet ve şahısların davalarına ise umumi mahkemeler bakmakla görevlendirilmiştir.³²⁴

Anayasa yasama, yürütme ve yargı ile birlikte vatandaşın kişi hak ve hürriyetlerini de barındırmaktadır. Her Osmanlı vatandaşı dini, ırkı ve mezhebi fark etmeksizin kanun önünde eşittir. Aynı zamanda kişilerin kanun dışında cezalandırılmasının da söz konusu olmadığı belirtmiştir. Devletin dini İslam olmakla birlikte, anayasada belirtilen din ve mezheplerin de ibadet ve benzeri hakları söz konusu olmuştur. Kişilerin mülk haklarının olduğu ve mülke el konulmasının ise yasak olduğu belirtilmiştir. Bu dokunulmazlığa konut dokunulmazlığı da eklenmiştir. Bunun gibi vergiler de kanunlara göre belirlenmiş ve ona göre tahsil edildiği belirtmiştir. Kişiler Türkçe bilmek şartı ile memur olmakta ve

³²² A.g.m., s. 32.

³²³ Başgil, **Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri**, s. 37.

³²⁴ A.g.e., s. 39-40.

kanuna göre azledilmektedir.³²⁵ Tunaya ise kişinin düşünce, toplanma ve dernek kurma gibi haklarının bulunmadığını açıklamıştır. Bu haklar Anayasa’da olmadığı gibi polisin “tahkikat” ile hükümetin güvenliğini tehlikeye düşürdüğü sabit olan kişileri vatandaşlıktan çıkarabildiği gibi 113. maddeyle de yurt içinde sürgüne gönderebilme hakkının bulunduğu ifade edilmiştir. Anayasa değişiklikleri meclislerde üçte iki çoğunlukla yapılabileceği açıklanmıştır.³²⁶

Başgil, anayasanın laik bir anayasa ve düzen öngörmediğini, devlet başkanına hem idari hem de dini vazifelerin verildiğini ve mahkemelerin şer’i ve nizami olmak üzere ikiye ayrıldığını belirtmiştir. Padişahın bu düzende hem vekilleri hem de şeyhülislamı idare etmesi nedeniyle Başgil’e göre bu dönemin Osmanlı’da yarı dini idarenin olduğu bir dönem olmasını sağlamıştır. Anayasa ve devlet teşkilatı çağdaş nizamları öngörmüş olsa da bunların temeli Kuran’a dayanmıştır. Son sözün padişaha ait olduğu bu sistemde, onun iradesi karşısında ne meclisin ne de anayasanın bir dayanağı mevcuttur. Çünkü gerek meclisleri feshetme gerekse anayasayı rafa kaldırma hakkı padişaha ait olduğu sürece, kimsenin aksi bir şey söylemeye ve davranmaya hakkı yoktur. Diğer yandan padişahın istemediği bir kanun ve teklifi meclislerde kabul edilse bile bunlar padişahın iradesi ile reddedilmektedir. Hepsinden de öteye Başgil de Tunaya gibi 113. maddenin padişaha verdiği hak gibi hiçbir yetkinin etkin olmadığını ifade etmiştir.³²⁷

113. maddenin kanunlaşması ve kişisel iktidarın kurulmasına yönelik eleştirilere karşı olan maddeye Mithat Paşa’nın da razı olması, ilk kurbanın da kendisi olmasına neden olmuştur. Mithat Paşa sadrazamlıktan azledildikten sonra İstanbul’dan sürgün edilmiştir. Başgil’e göre bu akıbeti Meşrutiyet rejimi de yaşamıştır. 7 Mart 1877’de Mebusan Meclisi toplanmış ve düzenin sonuna doğru ilerlenmiştir.³²⁸

Mebusan Meclisi ülke genelinde yapılan seçimlerle oluşturulmuştur. 29 Ekim 1876 günü yapılmış olan Osmanlı’nın ilk seçimiyle ilgili Tunaya, dar ve aristokratik bir çevreden yapılan eski düzen seçimler yerine toplumun genelini kapsayan ilk seçim olması anlamında çok önemli olduğunu ifade etmiştir. Dış baskı ile ilan edilen Birinci Meşrutiyet

³²⁵ A.g.e., s. 42.

³²⁶ Tunaya, “1876 Kanun-ı Esasisi ve Türkiye’de Anayasa Geleneği” **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C.I, s. 33.

³²⁷ Başgil, **Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri**, s. 41-44.

³²⁸ A.g.e., s. 45.

düzeninin Amerika ve Avrupa'daki gibi parlamento tecrübesi olmadığı için, 1876 (10 Şevval 1293) tarihli “Talimat-ı Muvakkate” ile seçimlerin yapıldığını belirtmiştir. Bir sene sonra 1877’de seçimler tekrarlanmıştır. Tunaya bu iki seçimin sakat şekilde yapıldığını ve Türkiye tarihinde üçüncü seçimin ise bu tarihten otuz küsur sene sonra yapıldığını belirtmiştir.³²⁹ Seçimler, Kanuni Esasi’nin 66. maddesi uyarınca anayasanın ilanından kısa süre sonra yapılmış, 130 kişilik Mebusan Meclisi için 80 Müslüman, 50 gayrimüslim gruplardan oluşacak şekilde seçimlere gidilmiştir. Seçimlere katılmak için öncelikli olarak 25 yaşını doldurmuş olmak, Türkçe konuşan, belirli vilayette oturup, mülk sahibi bir erkek olmak gereklidir. Seçimler iki dereceli olarak yapılmıştır. Oylar gizli olacak şekilde kullanılmıştır.³³⁰

Başgil savaş ve benzeri durumlardan dolayı yapılan 30 celse toplantıdan sonra Sultan Hamid’in Meclis’i tatil ettiğini belirtmiştir. “Çünkü mebuslar sarayın ümit ettiği gibi uşak makulesinden kimseler olmadıklarını göstermek istemişler; padişahın nazırlarına idarelerinden sual sormağa, hatta saraydan masraf hesabı istemeğe cesaret etmişlerdir.” Başgil’e göre bundan sonra Sultan, Meclis Reisi Ahmet Vefik Paşa’yı Başvekil tayin edip, cüret gösteren vekillerin meclisten çıkarılmasını istemiştir. Başgil böylece ilk meclisin dağıtılarak 30 yıl sonrasına kadar kapalı kaldığını ifade etmiştir.³³¹ Tunaya, ilk Meclis’in kısa sürede çalışmalarına başlayıp, beklenmedik bir performans göstermesinin Sultan Hamid yönetimini harekete geçirdiğini ve I. Meclis’in kendisine verilmeyen yetkileri ve dayanakları kullanmaya geçmesi ile birlikte sonun yaklaştığını ifade etmiştir.³³² Rus savaşı sırasında kanun teklifleri verilmesi ve bu teklifin sevk edilmesi gibi yetkilerin kullanılmaya çalışılması kapatılmaya neden olmuştur.

Bu anayasa 1876’da ilan edilip kısa süre sonra rafa kaldırılrsa da II. Meşrutiyet döneminde tekrar yürürlüğe konmuş ve 1924 yılına kadar 48 yıl yürürlükte kalmıştır. Anayasalı ilk dönemde parlamento hayatı 6,5 ay sürmüştür. Tunaya’ya göre Sultan Hamid zaman zaman Anayasa’nın uygulanması söz konusu olunca, Anayasa’nın İsveç anayasasından bile daha ileri olduğunu söylemiştir. O’na göre anayasal düzen kurma girişimleri sonuçsuz kalmış ve aksi yönde mutlak bir monarşi, yani “Yıldız Rejimi”

³²⁹ Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)**, C.II, s. 259-260.

³³⁰ Başgil, **Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri**, s. 46-47.

³³¹ Başgil, **Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri**, s. 48-49.

³³² Tunaya, **Siyasal Müesseseler ve Anayasa Hukuku**, s. 252.

kurulmuştur.³³³ Yıldız'da “Mabeyn Hükümeti” denilen, hafiyelik ve sansüre dayalı bir yapı oluşturulmuştur. İstibdat idaresinin ruhu, ihbara yani jurnalciliğe dayanmıştır. Sansür ile fikir ve eleştiriler bastırılıp, toplum şartlandırılmıştır. Fakat hürriyet fikrini ve Meşrutiyet’i ülkenin birliği ve parçalanmasını engellemek için zararlı bulanlar, Sultan Hamid’in sansür faaliyetleri karşısında çıkmaza girmişlerdir.³³⁴ Kurtuluş için ilk şartın parlamento olduğu zihinlere kazınmış, bu anlayış nesilden nesile devam etmiştir. Bu anlayışa sahip olanlar uzun yıllar Sultan Hamid’e karşı mücadele etmiş ve Meşrutiyet’i ilan etmek için uğraşmışlardır.³³⁵

Sultan Hamid dönemi ekonomik olarak İmparatorluğun iflasını açıkladığı ve borçlar idaresinin hayata geçirildiği dönem olmuştur. Tunaya Batı’nın Osmanlı’ya karşı uyguladığı ekonomi politikasını aşamalarına göre şöyle açıklamıştır:

“Batı’nın politikası şu aşamalardan geçerek gelmiştir: a – Ticaret anlaşmaları imzalayarak; b – Yüksek faizli ve Osmanlı ülkesinin can damarlarını ipotek etme yoluyla borç vererek; c – Bu borçları siyasi baskı aracı olarak kullanarak ve ekonomik (kalkındırıcı) olmayan yatırımlara yönelerek; e – Sonunda, borçlusunun ülkesini parçalayıp, Osmanlı Devletini yıkma kararı vererek.”³³⁶

Osmanlı, Batı’nın bu stratejisi karşısında 1881’de Düyunu Umumiye İdaresini kurmak zorunda kalmıştır. Batı Osmanlı’nın gelirlerine el koymuştur.

Birinci Meşrutiyet, Mebusan Meclisi’nin Sultan Hamid tarafından kapatılması ile son bulmuştur. Başgil, anayasanın 30 küsur sene yürürlükten kaldırıldığını ve bu süreçte 1867 ile 1876 yılları arasında hak ve hürriyetleri savunanların seslerinin duyulamaz hale geldiğini savunmuştur. O’na göre Sultan Hamid, kayıtsız şartsız otokrasi ve istibdat yönetimi sergilemiştir. Gülhane Hattı’ndan beri devam eden ılımlı yani mutedil saltanata gidişin engellenerek istibdat ve irticaya doğru sapılmıştır. Sultan Hamid hak ve hürriyet kelimelerini bile yasaklamış ama gönüllerde onları silememiştir. Başgil, “fikirler ve kanaatler birer kuvvettir. Kahır ve tahakküm karşısında şahlanan; tekme yedikçe keçe

³³³ Tunaya, “1876 Kanun-ı Esasisi ve Türkiye’de Anayasa Geleneği” **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C.I, s. 35.

³³⁴ Ülken, **a.g.e.**, s. 143.

³³⁵ Tunaya, **Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batlaşma Hareketleri**, s. 40.

³³⁶ Tunaya, **Siyasal Müesseseler ve Anayasa Hukuku**, s. 250.

gibi katılaştan kuvvettir” diyerek hak ve hürriyet fikirlerinin nasıl direnç gösterdiğini ifade etmiştir. Yurtdışında hak ve hürriyet mücadelesi veren genç Türklerin nihayet bu mücadelelerini “Reval Mülakatı” ile ortaya çıkarmış ve Sultan Hamid’in mağlup olduğunu anlaması ile birlikte de Kanuni Esasi’yi tekrar yürürlüğe koyarak Meclis’i açılmıştır.³³⁷

Sultan Hamid’in Meclis’i tatil edip, anayasayı rafa kaldırmasının ardından, Sultan Hamid’e karşı olan muhalefet hareketinde pozitivizm ve sosyal Darwinizm düşüncesi gittikçe derinleşmiştir. Bu dönem fikir gelişmeleri uygulanan sansür ve kovuşturmalar nedeniyle daha çok yurtdışında gelişmiştir. Osmanlı bünyesinde Namık Kemal ve Ziya Paşa’nın eserlerini okuyan nesil 1889’da Sultan Hamid’in açtığı okullarda örgütlenmeye başlardır.³³⁸ Harbiyeli ve Tıbbiyelilerden oluşan muhalif gençlik Sultan Hamid ve baskılarına karşı yeni hayat felsefesini savunmuşlardır. İstibdat ve haksızlıklara karşı, Yeni Osmanlılar gibi Meşrutiyet’i savunan gençler, parlamentarizmin her şeyi halledeceğini düşünmüşlerdir. Bu muhalefet hareketi ile Sultan Hamid’in evhamlı ve şüpheli kişiliği birleşince, istibdat rejimi muhalefeti uzun yıllar kovuşturan bir yapıya dönüşmüştür. Uzun süren istibdat rejimi modernleşmenin seyrini de belirlemiştir. Tunaya’ya göre Batı ve dünyadan fikir ve cereyanların Osmanlı’ya girişi, istibdat nedeniyle negatif yönde etkilenmiştir. Öyle ki istibdat nedeniyle çağdaş fikirlerin benimsenmesi engellenmiş ve Tunaya’ya göre bu durum da Osmanlı’da aydın sınıfının son dönemde güdük kalmasına neden olmuştur. O’na göre bu durum Çarlık Rusya’da dahi daha yumuşak olmuştur. Genel anlamda Tunaya, Sultan Hamid istibdadı sonrasında 1908’de hürriyet kapıları açılmış olsa da, aradaki farkın kapanmamış olduğunu savunmuştur.³³⁹

Sultan Hamid, Meclis’i tatil ettikten ve Anayasa’yı rafa kaldırdıktan sonra her türlü muhalif ve düşünsel harekete karşı sert önlemler alarak sıkı bir yönetim sergilemiştir. O’nun bu tedbir ve sansür faaliyetine karşılık, haberleşme, üretim ve eğitim gibi alanlarda gelişmeler artarak devam etmiştir. Bu dönemde eğitim kurumlarının sayısı ve niteliği artmış, siyasal ve düşünsel istibdadın yanında İslamcı fikirler öne çıkmış olsa da, Batı tarzı okulların açılması ve eğitimin ilerletilmesi döneme damgasını vurmuştur.

³³⁷ Başgil, **Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri**, s. 49.

³³⁸ Ülken, **a.g.e.**, s. 163.

³³⁹ Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Partiler- İttihat ve Terakki**, C.III, s. 411.

Yeni açılan eğitim kurumlarında basının kullanılması, yeme-içme ve konaklamanın yatılı olarak ücretsiz olması, bu kurumlara taşradan yoğun talep olmasına neden olmuştur. Yeni açılan okullara gelenler, taşradaki hali vakti yerinde olan öğrenciler ve bunların gelir ve yaşayış itibariyle altında olan ailelerden gelen öğrencilerden oluşmuştur. Bu ikinci grup Jön Türklerin temelini teşkil etmiştir. Tıbbiye gibi okullardaki öğrenciler, taşralı ve şehirliler olarak ikiye ayrılmıştır. Bu dönemde taşralıların düzenli olarak bürokrasiye girdiği de görülmüştür.³⁴⁰

Sultan Hamid'in kurduğu düzen ve inşa etmeye çalıştığı eğitim anlayışında büyük bir çelişki ortaya çıkmıştır. Gelişen rüştiye, idadiye ve sultaniye gibi okullarda dini eğitim alan nesillerin, yükseköğretim kurumlarında bunun tam tersi yönde eğitim görmeleri, zihinlerinde ve iç dünyalarında büyük uçurumlara neden olmuştur. Bu durum yükseköğretime gelince daha da artarak devam etmiştir. Eğitim kademelerindeki bu farklı anlayış, Sultan Hamid yönetimine karşı ortaya çıkacak ve isyan edecek kadroların oluşmasını sağlamıştır. Bu kadrolar öncelikli olarak Harbiye ve Tıbbiye'den çıkmıştır. Çünkü bu okullarda okutulan dersler ve benimsenen düşünceler istibdat anlayışıyla çatışmıştır. Sonuç itibariyle de Sultan Hamid yönetimine karşı bir isyan hareketinin oluşmasına neden olmuştur.³⁴¹

Bu dönemde eğitim alanındaki en önemli gelişmelerden biri de askeri okullarda yaşanmıştır. Alman Von der Goltz Paşa'nın öncülüğünde oluşturulan, askeri okullar, Sultan Hamid döneminde örgütlenmeyi sağlaması ve ardından anayasal süreci tekrar yürürlüğe koyacak kadroyu bünyesinden çıkarması anlamında önem arz etmiştir. Bu okulların kurulması ve yatılı öğrencilerin kabul edilmesi ile birlikte ordu kademelerine taşradan gelen öğrencilerin alınması sağlanmıştır. Yeni hayat felsefesi ile yetişen, şehirli ve beyzadelere karşı çıkan taşralı gruplar, haksızlıklara ve yapılan baskılara tepki göstermeye başlamışlardır. Bu tepkiler Osmanlı'nın son dönemiyle özdeşleşecek olan Meşrutiyet'i getiren fırkanın kurulmasını da sağlayacaktır. Sultan Hamid'in en büyük hatası açtığı okullarda okuyan öğrencilerin kendisine sadık olmaması olmuştur. Toplumda ve okumuş gruplar arasındaki uyruk bağı yeni eğitim kurumlarında yurttaş bağına evrilmiştir. Sultana olan bağlılık ise daha genel bir yapıya, vatana olan sevgiye

³⁴⁰ Mardin, *Türkiye'de Toplum ve Siyaset*, s. 115.

³⁴¹ Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 368.

dönüşmüştür. Sultan Hamid'in en büyük eksikliği genel anlamda gelişen “vatanperverlik” i Osmanlı hanedanına vefaya dönüştürememesi ve kendine bağlı olmayan bir vatanperver nesil yetiştirmesi olmuştur.³⁴²

Genel olarak Sultan Hamid, gerek Anayasa'yı kendi makamını ve nüfuzunu daha da kuvvetlendirmek için kullanması ve gerekse Anayasa'dan aldığı kuvvet ile Yeni Osmanlıları tasfiye etmesi, Tanzimat'tan beri devam eden merkezileşmeyi hat safhaya çıkarmıştır. Başgil ve Tunaya'ya göre istibdatta ve irticaya varan sürecin ortaya çıkmasını sağlayan asıl etmen Yeni Osmanlıların Anayasa'yı inşa ederken onu ayakta tutacak müesseseleri oluşturmamalarından kaynaklanmıştır. Onlara göre Sultan Hamid'in baskılarına karşı, yine O'nun düzenini yıkacak olanlar açtığı eğitim kurumlarından çıkan genç nesil olmuştur.

2.2.3. İkinci Jön Türk Hareketi: İttihat ve Terakki Fırkası

Birinci Jön Türk Hareketi Meşrutiyet'e varılmasıyla son bulmuştur. II. Jön Türk Hareketi ise 1878'de Sultan Hamid'in Meşrutiyet'i rafa kaldırması ile başlamıştır. Temeli Meşrutiyet'in ilanına dayanan Jön Türk hareketi, bunun nasıl ne şekilde yapılacağı konusunda çatışmalar yaşamıştır. Osmanlı'nın içine düştüğü ya da yaşadığı idari, iktisadi ve fikirsiz kargaşa ve sıkıntılar, doğrudan hareketin bünyesinde kendisini göstermiştir. Jön Türkler, Sultan Hamid'in açmış olduğu okullardan mezun olmuş ve O'nun kendilerini yurtdışına göndermesi ile fikirlerini geliştirmişlerdir.

Jön Türk Hareketinin ikinci ve belki de en önemli adımını İttihat ve Terakki Fırkası oluşturmuştur. Öyle ki II. Meşrutiyet dönemi gerek siyasal düzenin sağlanması, gerekse anayasal gelişimin İttihat ve Terakki Fırkası ile özdeşleşmesi anlamında önem arz etmiştir. Bu fırka ya da cemiyet veya bir ülkü olarak İttihatçılık bir yaşam biçimine dönüşmüştür. Cemiyetin kuruluşu, 1889'a kadar gitmiştir. Yeni okullarda okuyan öğrenciler yeni değerlerle mezun olmaya başlamıştır. Böylelikle Sultan Hamid düzenine karşı muhalefet hareketi ortaya çıkmıştır.³⁴³ Tıbbiye'de kurulan cemiyet, Meşrutiyet dönemine varmış oradan da, Mütareke ile sürgünlere ve kovuşturmalara varan bir ömür

³⁴² Mardin, **Türkiye'de Toplum ve Siyaset**, s. 219.

³⁴³ **A.g.e.**, s. 220.

sürmüştür. Tunaya, Sultan Hamid yönetimine karşı ortaya çıkan örgütü ve ilk temsilcilerini şöyle anlatmıştır:

“Cemiyet ilk olarak ‘İttihad-ı Osmanî’ adıyla (Osmanlı Birliği anlamında) İstanbul’da, Demirkapı’da (Sirkeci) Askeri Tıbbiye (Tıbbiye-i Şahane) mektebinde kurulmuştur. (21 Mayıs 1305 – 3 Haziran 1889). Aynı yıl Paris’te Jön Türklerin lideri Ahmet Rıza Bey’le ilişki kurulmuş ve cemiyet ‘Osmanlı İttihat ve Terakki Cemiyeti’ adını almıştır. Mekteb-i Tıbbiye-i Şahane’deki kurucuların tümü de Osmanlı çöküşünü ve istibdadını durdurmak isteyen gençlerdir: Ohrili İbrahim Temo, Arapkirli Abdullah Cevdet, Diyarbakirli İshak Sükuti, Kafkasyalı Mehmet Reşit, Bakülü Hüseyinzade Ali.”³⁴⁴

Öğrenci ve gençlik heyecanı ile kurulan örgüt, başlarda felsefi tartışmalar ve küçük eylemlerden öteye gidememiş ve 1896’da öğrenci gruplarının dışına çıkmaya başlamıştır. Örgüt kısa sürede Paris gibi yerlerde bulunan yurtdışındaki muhaliflerle irtibat kurmaya başlamıştır. Böylece örgütün yapısıyla birlikte artık adı da değişmiş, ülküsüne uygun olarak 1895’de “İttihat ve Terakki” adı verilmiştir.³⁴⁵ Örgüt üyeleri 1897’de sürgünler yaşamış ve yurtdışına çıkmak zorunda kalmışlardır. Cemiyet üyelerinin bu dönemde sürgün yerleri ise genel olarak Fizan ve Trablusgarp olmuştur. Örgütün Paris’teki şubesinde Ahmet Rıza, Kahire şubesinde Hoca Kadri, Cenevre’de Abdullah Cevdet ve İshak Sükuti ve İbrahim Temo’nun başkanlığındaki Balkan şubeleri örgüt için önemli merkezleri teşkil etmiştir. İstanbul’a rağmen bu dönemde Paris’in merkez gibi çalıştığını ifade eden Tunaya’ya göre, Cemiyet’in yayın organları, Paris’te Meşveret, Cenevre’de Mizan ve Osmanlı gazeteleri, Kahire’de Kanun-i Esasi ve Hak gazeteleri idi.³⁴⁶

Cemiyet’in 1897’den 1899’a kadar Sultan Hamid’in çalışmaları ile iyice zayıflamış ve ardından 20. yüzyıl başında Damat Mahmut Paşa ile iki oğlu Lütfullah ve Prens Sabahattin’in yurtdışına çıkması ile gidişatı değişmiştir. Bu hanedan mensuplarının örgüte katılması ile Cemiyet’te canlanma olmuştur. 1902 yılına geldiğinde ise Paris’te bir birleşme kongresi düzenlenmiştir. Kongrede Prens Sabahattin ve Ahmet Rıza anlaşmazlık

³⁴⁴ Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler- İkinci Meşrutiyet Dönemi*, C.I, s. 19.

³⁴⁵ Ülken, *a.g.e.*, s. 163.

³⁴⁶ Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Partiler- İkinci Meşrutiyet Dönemi*, C.I, s. 20.

yaşamış ve Cemiyet, Teşebbüs-ü Şahsi ve Âdemi Merkeziyet Cemiyeti ile Terakki ve İttihat Cemiyeti olarak ikiye bölünmüştür. Prens Sabahattin'in Edmond Desmolins ve Frederic Le Play'in İlmî İctimai fikirlerini savunurken, Ahmet Rıza da Auguste Comte ve pozitivistlerden yana olan fikirlerini savunduğunu açıklamıştır.³⁴⁷ Tunaya, Cemiyet'in, Sultan Hamid'in nasıl halledileceği ve dış müdahale yapılması konularında anlaşmazlık yaşadığı için parçalandığını savunmuştur. Bu parçalanma sonrasında Cemiyet'in tekrar birliğini sağlaması ancak 1906'da yapılan ikinci kongrede mümkün olmuştur. Bu dönemde Rumeli'de özellikle de Selânik'teki mason locaları içinde daha rahat örgütlenen sivil-askeri on kişi önce "Hilal" sonra "Osmanlı Hürriyet Cemiyeti"ni kurmuşlardır. Bu grubun çoğunluğu subaylardan oluşmuştur. Örgütteki Talat, Cemal ve Canbolat'tan oluşan çekirdek grubun Heyet-i Aliye sonra da Merkez-i Umumi adını aldığını ifade etmiştir.³⁴⁸ 3. Ordu'daki Osmanlı Hürriyet Cemiyeti, 1907'de Paris ile anlaşarak Terakki ve İttihat adını almıştır. Cemiyet'e 1907'de Şam'da Mustafa Kemal'in kurduğu "Vatan ve Hürriyet Cemiyeti"nin de katıldığını belirten Tunaya'ya göre Cemiyet, birleşmelerin ardından 1908'in başında adını İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne çevirmiştir.³⁴⁹ Örgüt genel olarak Karbonari'den çok Bulgar "iç örgüt"üne göre örgütlenmiş, "Türk Jakobenleri"dir.³⁵⁰ Tunaya, bu sırada Paris şubesinin Selanik şubesine olan etkisinin neredeyse sıfıra yaklaştığını ve Paris'in bu duruma etkisiz kalmasa da, devrimin yapılmasında etkisi olduğunu savunmuştur.³⁵¹

İttihatçıların birlik sağlamalarından sonra Hürriyet Devrimi'nin patlak vermesini sağlayan olay 9 Haziran 1908'de Finlandiya Körfezi'ndeki Reval'de İngiliz Kralı VII. Edward ile Rus Çarı Nikola'nın bir araya gelmesi ile meydana gelmiştir. Bu görüşmede liderler Almanya'ya karşı Uzak ve Yakındoğu üzerine olan planları yanında Makedonya konusundaki reformlara da değinmişlerdir. Buluşma Osmanlı kamuoyunda Makedonya'nın paylaşılacağı ve Sultan Hamid'in buna sessiz kalacağı yönünde yayılmıştır. Yaşanan bu olaylardan kısa süre sonra Sultan Hamid, Hürriyet'i 23 Temmuz 1908'de ilan etmiştir.³⁵²

³⁴⁷ A.g.e., s. 21.

³⁴⁸ A.g.e., s. 22.

³⁴⁹ Tunaya **Türkiye'de Siyasal Partiler- İttihat ve Terakki**, C.III, s. 40.

³⁵⁰ Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)**, C.I, s. 132.

³⁵¹ Tunaya **Türkiye'de Siyasal Partiler- İttihat ve Terakki**, C.III, s. 40.

³⁵² Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler- İkinci Meşrutiyet Dönemi**, C.I, s. 23.

2.2.4. II. Meşrutiyet: “Siyasi Laboratuvar”

Reval’de yapılan buluşma Osmanlı’da yıllardır süren istibdat yönetiminin yıkılmasına giden sürecin fitilini ateşlemiştir. Patlak veren isyan sonrasında Sultan Hamid mecburi olarak Kanunu Esasi’yi yürürlüğe koyup, Meclis’i açmak zorunda kalmıştır. Başgil, 24 Temmuz 1908’de Sultan Hamid’e Vekiller Heyeti’nin Selanik, Manastır ve Kosova’da ihtilal yapanların mazbatasını sunduklarını ifade etmiştir. Bu mazbatada, yağma hareketlerinin yapıldığı ve nutukların atılarak, Müşir Osman Paşa gibi yetkililerin ihtilalciler tarafından tevkif edildiği yazılmıştır. Bu duruma Sultan Hamid’in en önemli cevabı Hürriyet’i ilan etmek olmuş ve Sultan bu amaçla yayınladığı Hattı Hümayun’da, can, mal ve namus güvenliğinin yine devlet güvencesinde olduğunu belirtmiştir. Hattın yayınlanması ile birlikte vatandaşlık bağlarının daha da kuvvetlendirileceği ve Tanzimat’tan beri devam eden terakkinin artık devletin meşruti idaresini mümkün kılınmak suretiyle devam ettirileceği vaat edilmiştir. Başgil’e göre; “Bu devir, aydın bir yolda geçici bir bulut karartısıdır. Nitekim bu karartı geçmiş, 1908’den itibaren tekrar, bu defa daha büyük bir katiyette eski teamüle dönmüştür.”³⁵³ Bu yeniden başlayışı Tunaya, birçok yazarın ve dönemin basınının “Hürriyetin İlan”ı olarak ifade ettiğini belirtmiş, bu kitle Hürriyet’in her şeyi halledeceği gibi bir saf beklenti içinde olmuştur.³⁵⁴

Tunaya’ya göre Meşrutiyet iki farklı topluma ilan edilmiştir. İlki anayasaya susamış kitle, diğeri toplumun çoğunluğu olan ve durumdan habersiz kitledir.³⁵⁵ Tunaya, Sultan Hamid’in Meşrutiyet’i ilan etmesi sonrasında Osmanlı’nın dört bir tarafında Hürriyet’in coşkuyla kutlandığını belirtmiştir. Başgil Meşrutiyet’in ilanı ile birlikte gündeme gelen ilk konunun Mebusan Meclisi’nin açılması olduğunu ifade etmiştir. Yapılması gereken şey artık hemen seçimlerin yapılmasıdır. Çünkü, 30 yıl evvel ilk meclis Talimatı Muvakkate göre alelacele yapılmış ve bunun o gün için Kanunu Esasi’ye açık olarak tezatlıklar ve aykırılıklar içermiştir. Kanunu Esasi’de her elli bin erkeğe bir mebus seçilmesi gerektiği bildirildiği halde, muvakkat talimatı ile 120 mebusan aşağı olunmaması söylenip, keyfi şekilde 130 mebus seçilmiştir. Diğer yandan Meclis’in açılması ve çalışma zamanında da keyfi davranılmıştır.

³⁵³ Başgil, **Hukuk Ana Meseleleri ve Müesseseleri Konferanslar**, s. 185

³⁵⁴ Tunaya, **Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılama Hareketleri**, s. 41.

³⁵⁵ Tunaya **Türkiye’de Siyasal Partiler- İttihat ve Terakki**, C.III, s. 149.

Tunaya ise, Meclis'in tekrar açılması için seçimler yapıldığını ve bu seçimde de "Hürriyet Kahramanı" olan İttihat ve Terakki Fırkası'nın büyük bir zaferle çıktığını ifade etmiştir. Meclis çoğunluğunu elde eden İttihatçılar, iktidarı kurma konusunda o kadar da istekli davranmamışlardır. Genel itibariyle genç ve tecrübesiz kadrolardan oluşan İttihat ve Terakki Fırkası, ülke yönetiminde iktidarı dışarıdan yönetecek şekilde hareket etmiştir. Fakat İttihatçılar, iktidar ve devlet yönetimine müdahalelerini ilerleyen yıllarda yapmışlardır.³⁵⁶ Meclis'teki ilk İttihatçı grup, genel olarak Türklerin azınlıkta olduğu bir yapıdan meydana gelmiştir.³⁵⁷

Siyasal bir çoğunluğa dayanarak iktidar koltuğuna oturan Cemiyet, Hürriyetle özdeşleşmiştir. İlk heyecanla bütün küslükleri sona erdirdiklerini ve farklılıkları kucaklayacaklarını ifade eden Cemiyet, Prens Sabahattin'e bir çağrıda bulunmuş, fakat Sabahattin bu kucaklaşmayı kabul etmemiştir.³⁵⁸

Meşrutiyet'in ilanı ile basında ve düşün hayatında da büyük bir patlama ve anarşi yaşanmıştır. Fikir alanında İslamcılık, Avrupacılık, Türkçülük ve Sosyalizm gibi cereyanlar halka anlatılmak istenmiştir.³⁵⁹ Meşrutiyet sonrasında bazı gazeteler kapanmış ya da adını değiştirmiştir. Maarif ve Tercüman-ı Hakikat gazeteleri kapanır iken, Sırat-ı Müstakim dergisi Sebilürreşad adını almış ve Muallim, Asar, Nilüfer ve Mektep dergileri de kapatılmıştır.

2.2.4.1. 31 Mart Olayı

Seçimlerin yapılması ve Meclis'in açılmasından kısa bir süre sonra Başgil'e göre, ülkede irticai hareketler yaşanmaya başlamış, İttihat ve Terakkiciler ile arası iyi olmayan Sultan Hamid, bu olayları hazırlamakla itham edilerek tahttan indirilmiş ve tahta Sultan V. Mehmet Reşat geçirilmiştir.³⁶⁰ Tunaya bu olayı daha çok dinsel açıdan yani İslamcılık çerçevesinde ele almıştır. Hürriyet ve yeni yönetim büyük bir tepkiyle karşılanmıştır. Yeni rejim içinde karşı bir reaksiyon olarak kullanılan bu cereyan Tunaya'ya göre, "soysuzlaştırılarak" ortaya çıkmış ve yeni rejimi sarsmıştır. II. Meşrutiyet'in en fazla yayın yapan İslamcılık cereyanının, yayın organlarından bazılarının; Sırat-ı Müstakim,

³⁵⁶ Tunaya *Türkiye'de Siyasal Partiler- İttihat ve Terakki*, C.III, s. 149.

³⁵⁷ Eriş, *a.g.m.*, s. 599.

³⁵⁸ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Partiler- İkinci Meşrutiyet Dönemi*, C.I, s. 24.

³⁵⁹ Ülken, *a.g.e.*, s. 183.

³⁶⁰ Başgil, *Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri*, s. 52.

Sebil'ür-reşad, Mekatip ve Müderris, Beyanülhak, Liva-yı İslam ve Mahfel ile Türkçülerin "İslam Mecmuası" olduğunu ifade etmiştir.³⁶¹ O "31 Mart Vakası, birden bire ortaya çıkmadı. Önce fikir ve aksiyon olarak hazırlandı, siyaset sahnesine kondu. Serpintileri bir süre devam etti. Zihniyeti ise bugün de siyasal hayatımızda hâkim rol oynuyor."³⁶² şeklinde ifade etmiştir. Tunaya, 31 Mart Vakası'na genel olarak din sömürüsü sonucu oluşan irtica hareketi olarak bakmıştır. 31 Mart Vakası tam manası ile İslamcı fikirlerin siyasi çıkarlara alet edilmesi şeklinde tecelli eden bir harekettir.³⁶³ O, İttihatçıların bu durumu bildiklerini ve sonrasında ona göre bir düzen kurduklarını savunmuştur. Başgil de Tunaya gibi bu olayın siyasi ve irticai bir olay olduğunu ifade etmiştir.

31 Mart olayının sonucunu Selanik'ten gelen Hareket Ordusu belirlemiştir. Mustafa Kemal'in de içinde yer aldığı, Mahmut Şevket Paşa liderliğindeki Hareket Ordusu'nun kısa sürede bastırdığı olay sonrası Sultan Hamid, İttihatçılar tarafından halledilmiştir. Ondan sonra yerine V. Mehmet Reşat geçmiştir. Başgil'e göre tahta yeni geçen Sultan Reşat, uysal ve derviş mizaçlı bir hükümdar olsa da, İttihatçılar yaşanan olaylardan ders alacaklardır. Başgil, İttihatçıların bu gibi olayların bir daha yaşanmasını, Meclis'in dağıtılarak, Meşrutiyet'in baltalanmasını önlemek için Meclis'in vaziyetini güçlendirmeye çalışacaklarını ifade etmiştir. O'na göre İttihatçılar bu anlamda Kanunu Esasi'de geniş kapsamlı tadilata girişmişlerdir.³⁶⁴

2.2.4.2. 1909 Anayasa Tadilatı

31 Mart Vakası denilen ve Meşrutiyet aleyhine gösterilere dönüşen olaylar sonrasında 1876 Kanunu Esasi'nin ne kadar savunmasız olduğu ortaya çıkmıştır. 1908'deki asıl amacı Sultan Hamid'in istibdadından kurtulmak oluşturmuştur.³⁶⁵ Kanun-ı Esasî padişah istibdadı boyunduruğundan kurtulup, meclis boyunduruğundaki istibdada geçmiştir. O, bu eleştiriyi II. Meşrutiyet'teki İttihatçılara karşı yapmıştır. İttihatçılar kendilerini yetersiz görmüşler onların oluşturduğu meclis de kendisini bir kurucu meclis gibi yetkili görmemiştir. Meclise ve sisteme hâkim olarak iktidarlarını garantilemek

³⁶¹ Tunaya, **İslamcılık Cereyanı**, C.I, s. 15.

³⁶² Tunaya **Türkiye'de Siyasal Partiler- İttihat ve Terakki**, C.III, s. 151.

³⁶³ Tarık Zafer Tunaya, **Hürriyet'in İlanı**, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul 1998, s. 91.

³⁶⁴ Başgil, **Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri**, s. 52.

³⁶⁵ Tunaya, **İslamcılık Cereyanı**, C. I, s. 79-80.

istemişlerdir. Bu dönemde kapsamlı bir tadilat yapılmasının nedenlerini ve yaşanan olayları Başgil şöyle ifade etmiştir:

“Genç Türkler’ ihtilaliyle iade olunan meşruti rejimin ilanı üzerinden henüz bir sene bile geçmedi, 1909 Mart’ında, müthiş bir irtica hadisesi kopmuş (bu olayı) müteakip II. Abdülhamit, bu hadiseyi hazırlamış olmakla itham olunarak, hal edilmiştir. Ve saltanat hukukunu tehdit hususuyla Padişahın Meclisi kendi arzusuna göre dağıtması imkânları bertaraf edilmek maksadıyla, tekrar mer’iyete konulan Kanunu Esasi’de ehemmiyetlice tadilat yapılmıştır. Bu tadilat ile Osmanlı hükümdarı, milli meclis karşısında, kudretsiz bir hale girmiş ve bu suretle üstünlüğe müstenit bir sistem kurulmuştur.”³⁶⁶

Başgil’e göre bu olayın mahiyeti irtica niteliğinde olup, İttihatçılar olayın Sultan Hamid tarafından düzenlendiğini iddia ederek meclis üstünlüğünde bir yapıya geçildiğini ifade etmişlerdir. 1909’da yapılan değişikliğe öncelikli olarak İslamcı fikri savunular karşı çıkmıştır. Onların 1876 Kanunu Esasiye’yi savunmaları, parlamentonun üstünlüğüne karşı halifeliğin siyasal egemenliğinin korunması noktasında olmuştur. Bu durumun şeriata aykırı olduğunu ifade etmişlerdir. Tanrı’ya ait olan hakların, özellikle de Müslüman olmayan kişilere verilmesi asıl itiraz edilen husustur.³⁶⁷ Meclis’in üstün konuma gelmesi ise Anayasa’nın 7. maddesinin değiştirilmesi ile mümkün olmuştur. Bu maddenin değiştirilmesi ile hükümdarın yetkileri minimum seviyeye indirilmiştir.³⁶⁸ Tunaya da bu konuda Başgil gibi düşünmektedir. 1909’da padişahçı rejimden parlamenter rejime geçilmiştir. Yasama-yürütme ilişkisi yasama lehine bozulmuştur. Mebusan Meclisi’nin kabineyi düşürmesi kolaylaştırılmış ve kabinenin meclisi feshi ise zorlaştırılmıştır. Kabinenin artık meclise karşı sorumlu olması, sansür ve sürgün etme gibi kanunlardaki keyfiliğin kaldırılması da bu dönemde hedeflenmiş, geçici kanunların kullanılması sınırlandırıldığı gibi hak ve hürriyetlerin güvence altına alınması sağlanmıştır. Öne çıkan anlayış yasama meclisi olan Mebusan Meclisi’nin kuvvetlendirilmesi yönünde olmuştur. Yapılan değişiklik ile yasama üstünlüğü öne çıkarılmış, kamu özgürlüklerinin garanti edilmiş ve Mithat Paşa’yı sürgüne götüren madde kaldırılmıştır.³⁶⁹

³⁶⁶ Başgil, **Hukuk Ana Meseleleri ve Müesseseleri Konferanslar**, s. 43-44.

³⁶⁷ Berkes, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, s. 433.

³⁶⁸ **A.g.e.**, s. 185-186.

³⁶⁹ Tunaya **Türkiye’de Siyasal Partiler- İttihat ve Terakki**, C.III, s. 460.

Anayasa’da yapılan yeniliklerle ilgili 1909 Ağustos’unda iki mecliste yapılan oylamalarda 3/2 çoğunluğa göre karar verilmiştir. Başgil’e göre meclis genel anlamda daha özgür bir anlayışa bağlanmıştır.³⁷⁰ O, yapılan değişiklik ile birlikte Meclis’in feshinin seçimler yapılacak şekilde padişaha bırakıldığını ancak en az üç ay içinde de seçimin yapılmasının mecburi tutulduğunu açıklamıştır. Diğer yandan bu fesih için Ayan’ın da onayı alınacaktır. Meclis’in çalışma süresi dört aydan altı aya çıkarılmış olup, padişahın davetine bakılmaksızın Kasım ayının başında toplanması belirtilmiştir. Oluşacak Meclis’te Vekiller Heyeti’nin inşasında ve hesap verme noktasında Sadrazam artık Meclis’e karşı sorumlu vaziyete getirilmiştir. Bu değişiklik anında en çok tartışılan konu, Vükela ve Meclisler arasında çıkan bir anlaşmazlıkta 1876 Kanuni Esasi’nin orijinal halinde, Padişah’ın ya Vükela’yı değiştirmesi ya da Meclis’i seçime götürerek yenilemesi olduğudur. Bu durumda Padişah hakem rolü görüp, netice itibariyle halk iradesine başvurmuştur. Anayasa’nın eski hali Başgil’e göre normaldir. Diğer yandan bu durumda yapılan değişiklik ile birlikte İttihatçıların uzak maziyi düşünmeden 31 Mart Vakası altında kalarak, Meclis’in feshini imkânsız hale getirmişlerdir. Yaşanan anlaşmazlıkta eğer bir çıkmaza düşülürse Sultan, Ayan’ın da olurlarını alıp, üç ay içinde seçime gidecek şekilde fesih yetkisini kullanabilecektir.³⁷¹ Bu değişiklikten sonra Kanuni Esasi dört kez daha değiştirilmiştir. Kanuni Esasi’de yapılan tadilatlar bakıldığında, Anayasa 1909, 1914, 1915, 1916 (Üç kez) ve 1918 yıllarında değişikliğe uğramıştır. Bu değişiklikleri öneren ve yapan fırka, İttihat ve Terakki Fırkası olmuştur. Başgil 1909 sonrasında girilen bu anayasa tadilatlarının yapılmasındaki temel nedenin İttihatçıların iktidarları karşısında oluşacak yapıları ortadan kaldırmak istemelerinden kaynaklandığını açıklamıştır.³⁷²

İttihatçıların Anayasa’da 1876 sitemine geri dönmek istemelerinin ana nedeninin 1911 itibariyle güçlenmeye başlayan ve mecliste çoğunluğu ele geçirmesi mümkün olan muhalefet olmuştur. İki sene bile geçmeden oluşan muhalefet hareketi karşısında İttihatçıların Meclis’teki çoğunluğu kaybetme tehlikesi ortaya çıkmıştır. Bu amaçla Başgil, İttihatçıların Anayasa’nın 35. maddesini değiştirmeye çalıştıklarını ifade etmiştir.

³⁷⁰ “Kanunun muaddel şeklinde, meclisin feshi, içtima müddeti, vekillerin tayini ve mesuliyeti, vekillerle meclis arasında çıkabilecek ihtilafların halli sureti, kanun teklifi ve müzakeresi, meclisçe kabul olunan kanunların mer’iyete konulması usulü gibi meseleler daha liberal esaslara bağlanmıştır.” Başgil, **Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri**, s. 52.

³⁷¹ **A.g.e.**, s. 53.

³⁷² Başgil, **Hukuk Ana Meseleleri ve Müesseseleri Konferanslar**, s. 44.

İttihatçılar ifade edilen maddeyi değiştirmek için Meclis'e teklif getirmiş olsa da, muhalefetin Meclis'i terk etmesi ile görüşmeler engellenmiştir. Bu durumda Sait Paşa kabinesinin istifa etmesi, Paşa'nın aynı göreve 2 Ocak 1912'de tekrar başlaması ve Meclis'te değişiklik için baskının devam etmesine neden olmuştur. Bütün bunlardan sonra Meclis'in 17 Ocak 1912'de feshedilerek seçime gidilme kararı alınmıştır.³⁷³

Nisan 1912'de seçimler yapılmıştır. Yeni oluşturulan hükümetin aynı değişikliği 5 Mayıs 1912'de kabul ettiğini ve 24 Haziran 1912'de Sait Paşa yerine Gazi Ahmet Muhtar Paşa'nın Sadaret'e geldiğini belirten Başgil, 25 Haziran'da Meclis'in feshi konusunda Ayan'ın olurlarını alma ilkesinin kaldırılarak, Anayasa'nın 1876'daki şekline dönüldüğünü ve Meclis'in 23 Temmuz'da tekrar feshedildiğini ifade etmiştir.³⁷⁴ Tunaya da 1911'de oluşan muhalefeti susturmak ve meclis çoğunluğunu elinde bulundurup, ona göre hareket etmek isteyen İttihat ve Terakki Fırkası'nın, padişahın yetkilerini tekrar artırmak istediğini belirtmiştir. Bu anlamda yürütmeyi tekrar yasamanın üstüne çıkarıp, meclisi feshetmenin önünü açmak, 1876'ya geri dönülmesi demektir.³⁷⁵ Tunaya, çabaların sonuç vermediğini ve padişaha meclisi feshettirip, 1912'de sopalı seçime gidildiğini ifade etmiştir. Fakat istenilen değişiklikler yine bu mecliste yapılacaktır. Lakin bu duruma yani Ayan ve padişahın onay işine "Halaskaran Zabitan" hareketi engel olmuştur. Bu durum karşısında Babiâli Baskını ile yönetimi ele geçiren İttihat ve Terakki 1911'deki önerilerini 1914 yılında kabul ettirmiş, 1915'te de, 1911'de önerilen değişiklik doğrultusunda tadilatların yapılmış ve 35. maddenin kaldırılarak, Meclisin feshinin 7. madde ile padişaha bağlamıştır.

Tunaya'ya göre, Anayasa'da değişiklik yapılmasının ana nedeni olan 1911 ile 1914 yılları arasında parlamento dışında artan muhalefet ve yaşanan sosyal bozukluklar, siyasal alanda kanlı mücadelelerin yaşanmasına neden olmuştur. Artan muhalefetin karşısında İttihat ve Terakki'nin tepkisi de giderek artmıştır. 1911'de muhalefetin 1 oy farkla İstanbul ara seçimini kazanmış olması, İttihat ve Terakki'nin Anayasa tadilatını hemen yapmasını zorunlu kılmıştır. 1911'de girişilen tadilat hareketinin, meclis fesihleri,

³⁷³ Başgil, *Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri*, s. 54-55.

³⁷⁴ *A.g.e.*, s. 56.

³⁷⁵ Tunaya, "1876 Kanun-ı Esasisi ve Türkiye'de Anayasa Geleneği" *Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi*, C.I, s. 38.

Halaskar Hareketi ve seçimlerle bölünse de, bu değişikliğin tamamlanmıştır. Tunaya'ya göre bütün bu değişiklikler İttihat ve Terakki'nin işine yaramamıştır.³⁷⁶

Mütareke Dönemi ile birlikte 1876 Kanun-i Esasi'nin sonuna gelinmiş ve bu anayasanın ilanından 48 yıl sonra yürürlükten kaldırılmıştır. 1921 ile 1924 yılları arasındaki TBMM de bu anayasayı kullanmıştır. TBMM'nin 1921'de ilan ettiği Teşkilat-ı Esasiye ile birlikte, ortaya iki anayasanın olduğu bir düzen çıkmıştır. Tunaya'ya göre 1876 Kanunu Esasi'nin yürürlükte olduğunu belirten TBMM kanunu vardır. O'na göre bu anayasanın yürürlükte olduğunu gösteren diğer nokta ise, 1924 Teşkilat-ı Esasiye'nin 104. maddesi ile onun kaldırılmış olmasıdır.³⁷⁷

Başgil'e göre genel olarak II. Meşrutiyet dönemindeki anayasal tadilatlarla bakıldığında, bu dönemdeki hükümet eski kanun ile dönemi idare etmiş ve yeni anayasa yapma lüzumu hissetmemiştir. Yeni bir anayasaya meydan vermeyen dış olaylar; Bulgaristan'ın bağımsızlığını kazanması, Avusturya'nın Bosna-Hersek'i ilhakı, Trablusgarp ve Balkan Savaşları iken, iç olaylar ise parti kavgaları ve onların demagogileri şeklinde olmuştur. Başgil bu dönem hükümetinin diğer yandan 1876 ruhundan uzaklaşmadığını ve zaten istese de bunun imkânsız olduğunu ifade etmiştir. Bu dönemdeki temel düşünce çerçevesi "meşruti hükümdar ve yarı dini saltanat" şeklindedir. Başgil bu sistem ve yönetimde tek yapılması gerekenin milleti hükümete ortak etmek gerektiği olduğunu savunmuştur. O, 1909'da yapılan tadilatın 1876 Kanunu Esasi ile derin bir farkının olmadığını düşünmüştür. Temel fark, 1876'da hükümdar çok kuvvetliken 1909'da yapılan tadilat nedeniyle hükümdarın kuvvetini önemli oranda kaybetmiş olmasıdır. İktidar halka mal edilmemiş ve milletle uzlaşmaktan öteye gitmemiştir. Başgil milletin iktidarı elinde tutması için Türk Milli Mücadele döneminin beklenmesi gerektiğini savunmuştur.³⁷⁸

Tunaya ise bu dönemdeki anayasal gelişmelerin ve yapılan tadilatların genel anlamda siyasi alanla sınırlı kaldığını savunmuştur. Meşrutiyet ruhuyla uyuşmayan, 1876 Kanunu Esasi'nin 1909 ve 1911'de yapılan tadilatlar ile birlikte çok partili bir anlayışa kavuştuğunun altını çizmiştir. Heyet-i Vükela'nın Meclis tarafından düşürülmesi

³⁷⁶ Tunaya **Türkiye'de Siyasal Partiler- İttihat ve Terakki**, C.III, s. 464.

³⁷⁷ Tunaya, "1876 Kanun-ı Esasisi ve Türkiye'de Anayasa Geleneği" **Tanzimat'tan Cumhuriyet'e Türkiye Ansiklopedisi**, C.I, s. 39.

³⁷⁸ Başgil, **Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri**, s. 57.

kolaylaştırılırken, Meclis'in feshi ise zor şartlara bağlanmıştır. Tunaya bu yönde gidişin 1911'de yaşanan sıkıntılar nedeniyle eski haline getirilmek istendiğini ve bunun ancak 1914'de başarıldığını açıklamıştır. 1876'da anayasaya alınmamış olan cemiyet ve toplanma hürriyetlerinin sınırlı da olsa 1909'da sağlandığını açıklayan Tunaya, kamu alanında sağlanan gelişmelere karşılık kişi haklarının daha çok geliştiğini savunmuştur. Kişinin sürgün edilmesinden, sansüre uğramasına kadar birçok şey bu dönemde kaldırılmıştır.³⁷⁹ Kurulan anayasal düzen ve siyasal anlayış, demokratikleşme ve çoğulculuk anlamında işe yaramamış ve 1876'da hükümdara tanınmış olan iktidar anlayışı yeni dönemde yapılan değişiklikler ile bir partinin egemenliğine girmiştir. Bu anlamda İttihat ve Terakki çoğunluğu elinde tutarak her şeyi yapıp, siyasal alanda kanlı bir hesaplaşmaya girmiştir.³⁸⁰ Tunaya İkinci Meşrutiyet'te yaşanan anayasal gelişmelerin 1876'ya göre daha ileri olduğunu savunmuştur. Siyasal alanda yaşanan ilerlemeler bir partinin lehine kullanılmaya başlanmış ve böylece "bir Abdülhamit yerine yüzlerce (mebus sayısınca) Abdülhamit çıkmıştır." Tunaya, bu olayın sonucu olarak kuvvetler ayrılığı fikrinin ortadan kalkarak, tek parti hâkimiyetinin kurulduğunu savunmuştur. Kamu hürriyetleri kısıtlanmış, bireyci bir hukuk ve kamu düzeni kurulamamıştır. Bunun temel nedeni hürriyetin İslami çerçevede ele alınmış olmasıdır. O'na göre 1909'da şeriata aykırı tutum içinde olmak tutuklanma sebebi sayılmıştır. Tunaya 1909 değişikliğinin bireye haklar sağlaması anlamında 1876'dan ileri gitmediğini açıklamıştır. O, bu dönemi "hürriyet hürriyeti boğmuştu" diyerek tanımlamıştır.³⁸¹

Başgil ve Tunaya, II. Meşrutiyet döneminde Anayasa'nın tadilinin ve hukuksal alandaki gelişmelerin daha çok siyasal partilerin çıkarları için yapılmaya çalışıldığını düşünmüştür. Onlara göre iktidar ve muhalefetin parlamento ve meşrutiyet algıları onları siyasal alanda çoğunluğun her şey olduğuna inandırmıştır. Bu durum da siyasal rekabetin ve bu doğrultuda anayasal tadilatların bir ölüm kalım anlayışıyla yapılmasına neden olmuştur. Fakat bütün bu mücadeleler sonrasında oluşturulan düzen İttihatçıların aleyhine kullanılmıştır.

³⁷⁹ Tunaya, *Siyasal Müesseseler ve Anayasa Hukuku*, s. 330.

³⁸⁰ Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılama Hareketleri*, s. 41-42.

³⁸¹ Tunaya, *Siyasal Müesseseler ve Anayasa Hukuku*, s. 331-332.

2.2.4.3. Siyasal Hayat ve Dönemin Fikir Cereyanları

II. Meşrutiyet Dönemi siyasal, sosyal ve düşünsel alanda yaşanan gelişmelerle gerek İmparatorluğun son dönemini teşkil etmesi ve gerekse Cumhuriyet Türkiye'sinin kurulmasına zemin hazırlaması nedeniyle ayrı bir öneme sahip olmuştur. Sultan Hamid rejimine karşı verilen mücadele ile birlikte Hürriyet, 23 Temmuz 1908'de ilan edilerek yeni bir dönem başlamıştır. Bu yeni dönem kısa süre sonra irticai bir hareket ile kesintiye uğrasa da ardından siyasal ve sosyal alanda Meşrutiyet gelişmeleri devam etmiştir. Bu anlamda sırası ile siyasal sürecin gelişmesi, ordu ile iktidarın siyasal ilişkileri ve son olarak da muhalefet ve iktidarın dönemi nasıl algıladıkları önem arz etmiştir. Bununla birlikte dönemin iyi anlaşılması için bu dönemdeki fikir cereyanlarına da göz atmak gereklidir.

2.2.4.3.1. Siyasal Hayat

Meşrutiyet döneminin öncelikli konusu siyasal süreç ve yaşanan siyasal mücadele olmuştur. Siyasal çoğunluğu elde etmenin ve parlamento yaşamına hâkim olmanın her şeyi halledeceğinin düşünülmesi, parti mücadelelerini hat safhaya çıkarmıştır. Meşrutiyet dönemi siyasal hayatı; 1908'den 1913'e kadar olan çok partili dönem ve 1913'ten 1918'e kadar ise tek partili dönem olarak ikiye ayrılmıştır. Parlamento yaşantısı ise 1908-1912, 1912, 1914-1918 ve son olarak da 1920 evrelerinden oluşmuştur.³⁸² Bu dönemin sadaretleri yani hükümetleri; Mehmet Sait Paşa, Kamil Paşa, Hüseyin Hilmi Paşa, Tevfik Paşa, İbrahim Hakkı Paşa, Gazi Muhtar Paşa, Mahmut Şevket Paşa, Sait Halim Paşa ve son olarak Talat Paşa gibi kişilerin bir veya daha fazla göreve gelmeleri ile kurulmuştur.³⁸³ İlk dönem parlamento yaşamı 1908'de başlamış ve kısa süre sonra İttihatçılar karşılarında ilk engeli bulmuşlardır. İttihatçıların kendi bünyesi dışında oluşan muhalefete yani 1908 sonrasındaki ilk günlerde ufak çaplı Mebusan muhaliflerine kısa süre sonra 1909'da 31 Mart Olayı ile İttihad-ı Muhammediye ve Prens Sabahattinciler eklenmiştir. Amaç İttihat ve Terakki'yi iktidardan uzaklaştırmak olmuştur.³⁸⁴ 1910 yılında ise Ahali Fırkası ve Sosyalist Fırka çoğulcu şartlar altında parlamento dışında kurulmuştur. 1911 Kasım'ında da birkaç istisna dışında muhalefet, Hürriyet ve İhtilaf

³⁸² Tunaya *Türkiye'de Siyasal Partiler- İkinci Meşrutiyet Dönemi*, C.I, s. 7.

³⁸³ *A.g.e.*, s. 6.

³⁸⁴ Tunaya *Türkiye'de Siyasal Partiler- İttihat ve Terakki*, C.III, s. 485.

Fırkası çatısı altında birleşmiştir. Bu dönemde bir genel ve bir de ara olmak üzere iki seçim yapılmıştır. İlk seçimde İttihat ve Terakki rakipsiz iken ikinci seçimde muhalefetin birleşmesi ile ara seçimi bir oyla 195'e karşı 196 oyla kaybetmiştir. Bu durum İttihatçılar için büyük bir uyarı niteliğinde olmuştur.

İttihat ve Terakki Cemiyeti mecliste çoğunluğu kaybetmemek için Anayasa'yı eski haline getirmek için çalışmaya başlamıştır. Sait Paşa anayasayı değiştirme önerisi reddedilince meclis feshedilmiştir. 1912'de yapılan "taşlı sopalı" seçimi İttihat ve Terakki Cemiyeti kazanmış, Sait Paşa sadarete geldiği gün Halaskar Hareketi sonucunda iktidarı kaybetmiştir. Halaskar olayı ile iktidara Gazi Ahmet Muhtar gelmiştir. O, Meclisi feshedip, Balkan Savaşı'na girmiştir. Ardından Kamil Paşa sadarete geçmiş ve İttihatçılara karşı sert önlemler almıştır. Babıâli Baskını ile hükümet İttihat ve Terakki Cemiyeti'ne geçmiştir. Haziran 1913'te muhalefet Mahmut Şevket Paşa'ya suikast düzenlenmiştir. Böylece Osmanlı parlamento yaşamında Meşrutiyet'in çok partili dönemi sonra erdirilmiştir. 1913-1918 yılları arasında muhalefet sindirilmiş ve fakat Ayan'da Ahmet Rıza ve Damat Ferit muhalif olarak devam etmişlerdir.³⁸⁵ İttihatçılara karşı, onların kendilerine meclis çoğunluğunu şiar edinmeleri nedeniyle Mebusan Meclisi'nde yenilmelerine kadar hiçbir muhalefet olmamıştır.³⁸⁶ Muhalefet daha çok Ayan Meclisi'nde olmuştur. Muhalefetin tek sesi ve en güçlüsü Ahmet Rıza'dır. Diğer muhaliflerden önde gelen kişi Damat Ferit'tir.

1914 yılında yapılan seçimlerde "dikensiz gül bahçesinde" İttihatçılar büyük başarı sağlamıştır. Sonraki seçim ise 1919'da Mütareke ortamında yapılmıştır.³⁸⁷ Sadarete ise Mahmut Şevket Paşa'dan sonra Mehmet Sait Halim Paşa geçmiştir. Ülkenin en sıkıntılı günleri olan I. Dünya Savaşı'nda görev yapan Paşa, 3 Şubat 1917'de istifa etmiş, yerini itttihatçı Talat Paşa'ya bırakarak siyasetten çekilmiştir.³⁸⁸ Mütareke döneminde ise sırasıyla Ahmet İzzet Paşa, Damat Ferit Paşa, Ali Rıza Paşa, Salih Hulusi Paşa ve son olarak Tefvik Paşa gibi kişiler çeşitli tarihlerde birden çok sadrazamlık yapmıştır.³⁸⁹

³⁸⁵ A.g.e., s. 486.

³⁸⁶ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*, C.I, s. 314.

³⁸⁷ Tunaya *Türkiye'de Siyasal Partiler- İkinci Meşrutiyet Dönemi*, C. I, s. 6.

³⁸⁸ Tunaya, *Hürriyet'in İlanı*, s. 111.

³⁸⁹ Tunaya *Türkiye'de Siyasal Partiler- İkinci Meşrutiyet Dönemi*, C. I, s. 7.

Fırkanın on yıllık iktidarı I. Dünya Savaşı'nın son günlerinde sona ermiştir. Mütarekenin ilk günlerinde İttihat ve Terakki Fırkası son kongresini düzenlemiş ve kendisini feshettiğini açıklamıştır. İttihat ve Terakki Fırkası böylelikle yasal olarak tarihe karışsa da İttihatçılar artık kendi yollarını çizmeye devam etmişlerdir.³⁹⁰

2.2.4.3.2. Siyaset - Ordu İlişkisi

İkinci Meşrutiyet dönemi hukuk ve anayasa alanında öne çıktığı gibi döneme damgasını vuran durum siyasal alanda yaşanan ölüm kalım savaşı olmuştur. İttihat ve Terakki Fırkası kurulduğu ilk andan itibaren orduyla sürekli bir temas halinde olmuştur. Ordu bünyesinden çıkmış olması bunun asıl nedeni olarak öne çıkmıştır. Bu anlamda II. Meşrutiyet dönemi baştan itibaren ordu ve siyasetin iç içe girdiği bir dönem olmuştur. Meşrutiyet düzeninin Sultan Hamid'in 1878'de tatil etmesinden 30 yıl sonra İttihatçılar tarafından yürürlüğe konulması ile birlikte siyasal alanda büyük bir mücadele başlamıştır. İktidarı eline alan İttihat ve Terakki Fırkası'nın ilk büyük sınavı 31 Mart Vakası olmuştur. Bu vakanın ordu tarafından bastırılması ile birlikte İttihatçılar orduyu siyasal alanda kullanmaya başlamışlardır. Tunaya'ya göre Meşrutiyet'i ordunun ilan etmesi ve İttihat ve Terakki'nin sivil üyelerinden ziyade ordu mensuplarından oluşması, onların orduyla sürekli içli dışlı olmalarına neden olmuştur. Cemiyetin on üyesinden sekizi askerdir. İttihatçılar idarede de sıkıyönetimi sıklıkla kullanmışlardır. Tunaya, II. Meşrutiyet'i yarı askeri bir rejim olarak nitelemiştir.³⁹¹

31 Mart Vakası ile 3. Ordu ve Hareket Ordusu'nun Kumandanı olarak Birinci Ferik Mahmut Şevket Paşa İstanbul'a girmiştir.³⁹² Başgil İttihatçıları orduyu siyasete sokmaları nedeniyle sert şekilde eleştirmiştir. İttihatçıların yaptıkları hata İmparatorluğun hayatına mal olmuştur.³⁹³ Tunaya'ya göre; "İttihat ve Terakki, karma bir rejimi (sivil-

³⁹⁰ A.g.e. s. 37.

³⁹¹ Tunaya **Türkiye'de Siyasal Partiler- İttihat ve Terakki**, C.III, s. 309.

³⁹² Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Partiler II. Meşrutiyet Dönemi**, C.I, s. 132.

³⁹³ "İstanbul'da patlak veren 31 Mart 1909 İsyanı'nı müteakip Sultan II. Abdülhamit'in tahttan indirilmesinden sonra bir kısmı Jön Türklerin hükümetini desteklemek, diğer bir kısmı da muhalefet saflarına geçmek suretiyle, subaylar tamamen siyasete karışmış oldular. Ordudaki kadroların bu şekilde bölünmesi, Türkiye'nin meş'um Balkan Harbi'nden mağlubiyetinin başlıca sebeplerinden biri olmuştur. Bundan başka, bu ruh halinin I. Dünya Harbi boyunca da tesirini gösterdiği inkâr edilemez." Başgil, **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, s. 155.

asker) hem kendi varlığı hem de İmparatorluğu'nun devamı için, başından sonuna kadar sürdürmüştür. Ordu politikadan, ittihatçılar da kışladan dışarı çıkmamışlardır.³⁹⁴

Başgil'e göre, İttihatçılardan önce Sultan Hamid orduyu siyasetten uzak tutmuş, bu durum İttihatçılar tarafından bozulmuş ve ordu siyasete, siyaset de ordunun içine girer hale gelmiştir. Başgil, 1919'da başlayan mücadele ile Mustafa Kemal'in büyük bir askeri zafer elde ettiğini ve sonrasında da orduya kaybolan itibarını onu siyaset dışı bırakarak kazandırdığını savunmuştur.³⁹⁵ Tunaya, askeri müdahaleler ile siyasi iktidarı elde etme geleneğini İttihatçıların bu dönemde bir adım daha ileri taşıdıklarını ifade etmiştir. Tunaya bu anlamda İttihatçıların darbeci geleneklerini şöyle açıklamıştır:

“İttihat ve Terakki'nin İkinci Meşrutiyet yılları içinde başvurduğu iktidarı elde etme türlerinden biri de kuşkusuz darbeciliktir. Çok yakın bir 'mazi'ye dayandırdığı meşruluk savı ile Babîâli Vakası'nın yapmış olmaları tarih içinde İttihatçılara iyi bir yer kazandırmamıştır. Hatta Edirne'yi geri almalarından daha gürültülü ve aleyhine bir hükümle sonuçlanmıştır.”³⁹⁶

Tunaya, İttihatçıların, 1913 Ocak'ında Babîâli Baskını ile iktidarı ele geçirmelerinin “Hürriyet Kahramanı” olarak Edirne'yi kurtarmalarından daha büyük gürültü kopardığını ve bundan dolayı da sürekli itham edildiklerini savunmuştur. 1913 yılı Osmanlı siyasal hayatında plüralizm (çoğulculuk)'in sonu olmuştur. Mahmut Şevket Paşa suikastı ile çoğulcu dönem sona ermiş ve muhalifler yurtdışına kaçmışlardır. Kalanlar da sürgün edilmiştir. Yurtdışındaki muhalefet ise Hürriyet ve İtilaf ve Milli Muhalefet Fırkalarını Paris'te tekrar kurmuşlardır. Fırkanı başkanı Sait Paşa olmuş, Miralay Sadık ve Dr. Refik Nevzat'ın da firkada yer almıştır. Bu fırka yurtdışında Prens Sabahattin, Venizelos ve Papa ile irtibat kurmuştur.³⁹⁷ Tunaya'ya göre İttihatçıların muhalefeti kontrol etmeleri ve tam tersi yönde orduyu siyasete sokmaları, karşıt bir durum olarak mülkiyeliliği öne çıkarmıştır.³⁹⁸

³⁹⁴ Tunaya **Türkiye'de Siyasal Partiler- İttihat ve Terakki**, C.III, s. 335.

³⁹⁵ Başgil, **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, s. 156.

³⁹⁶ Tunaya **Türkiye'de Siyasal Partiler- İttihat ve Terakki**, C.III, s. 731.

³⁹⁷ **A.g.e.**, s. 520.

³⁹⁸ “İttihat ve Terakki'nin yapısındaki 'askerilik' önce kendisine yakın kumandanların, sonra da muhalefetin sürekli baskıları altında, 'mülkiliğe' dönüşü zorunlu kılmıştır. Bu aynı zamanda, ordunun kışlaya dönmesi askeri'nin mülkiye'ye 'tabi' olması demektir.” **A.g.e.**, s. 313.

Başgil ve Tunaya'ya göre, İttihatçıların ordu ile olan ilişkileri, genel olarak ordu ve siyaset ilişkisinin iç içe sokulması yönünde olmuştur. Onlara göre siyasete giren ordu ülkenin felakete sürüklenmesine neden olmuştur.

2.2.4.3.3. Muhalefet ve İktidarın Yapısı

Meşrutiyet döneminde İttihat ve Terakki Fırkası ile birlikte anılan fırkalardan en önemlisi Hürriyet ve İtilaf Fırkası'dır. Fırka, 21 Kasım 1911'de kurulmuştur. Fırkanın kurucularından önde gelen kişiler, Damat Ferit Paşa, Miralay Sadık Bey, Gümilcine Mebusu İsmail Bey, Dr. Rıza Bey, Rıza Tevfik Bey, Kemal Mithat Bey, İsmail Hakkı Bey, Mustafa Sabri Bey, Müşir Fuat Paşa, Tahir Hayrettin Bey ve Ferik mütekaidi Süleyman Bey'dir. Fırkanın temel felsefesini İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin iktidardan uzaklaştırılması oluşturmuştur. Tunaya, 1911 yılına kadar muhalefette tutunamayanların Hürriyet ve İtilaf Fırkası bünyesinde birleştiklerini savunmuştur. Fırka, İtalya'nın Trablusgarp'a saldırdığı ve parlamentonun karıştığı bir dönemde ortaya çıkmıştır. Bu dönem aynı zamanda eski Sadrazam İbrahim Hakkı Paşa'nın Divan-ı Ali'ye verilmesinin istendiği bir dönem olmuştur. Bütün bu eleştiriler ve olayların gölgesinde muhalefet tek çatı altında birleşmiştir.³⁹⁹

Muhalefet bünyesinde Türk olmayanlar, muhalif mebuslar, Masonlar, hocalar, Prens Sabahattin'in Âdem-i merkezîyetçi grubu gibi kişi ve gruplar yer almıştır. Bu kişilerin birçoğu eski ittihatçılardır.⁴⁰⁰ Muhalefet, iktidarın yani İttihat ve Terakki'nin bünyesinden çıkmıştır. Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kuruluş ideolojileri Tunaya'ya göre Osmanlıcılık, Âdem-i Merkezîyetçilik, Meşrutiyetçilik ve liberal ekonomi anlayışından oluşmuştur. Tunaya, bu grubun Türkçülüğün Osmanlı'yı parçalayacağını düşündüklerini belirtmiştir. Fırkanın ideolojisindeki Âdem-i Merkezîyetçilik fikri, Ahrâr fırkası kanalından gelmektedir. Tunaya, meşrutiyetçilik fikrinin İttihatçılarla ortak ideolojiyi oluşturduğunu savunmuştur.⁴⁰¹

II. Meşrutiyet ortamında oluşan siyasal gruplaşma ve kamplaşmalar, Cumhuriyet döneminde de devam etmiştir. Tunaya, Meşrutiyet ortamında 1908 ve 1911 arasındaki dönem ile 1918 ve 1923 arasındaki dönemin Cumhuriyet öncesi iki fırka arasındaki

³⁹⁹ Tunaya **Türkiye'de Siyasal Partiler- İkinci Meşrutiyet Dönemi**, C.I, s. 263.

⁴⁰⁰ Tarık Zafer Tunaya, "Meşrutiyette Muhalefetler" **Vatan**, 21 Aralık 1952, s. 2.

⁴⁰¹ Tunaya **Türkiye'de Siyasal Partiler- İkinci Meşrutiyet Dönemi**, C.I, s. 268.

ilişkiler dönemi olduğunu, Cumhuriyet döneminde ise bu dönemin 1946 ve 1950 yılları arasını kapsadığını açıklamıştır.⁴⁰² Balkan Savaşları, Babıâli Baskını ve sonrasındaki Mahmut Şevket Paşa Suikastı ilişkileri kökten değiştirmiştir. Fırka üyeleri için Divan-ı Harp kurulup, bu üyelerin yargılanmalarının ardından 1913 yılından Mütareke dönemine kadar fırka sindirilmiştir.⁴⁰³

Tunaya, Türk siyasal hayatına iktidar ve muhalefet mücadelesinde iyi bir algı bırakmayan dönemin, Türk siyasal hayatına en önemli katkısının ise Müdafaa-i Hukuk Hareketi'nin kurulması olduğunu ifade etmiş, muhalefetin bıraktığı miras anlamında ise muhalefetin birleşme geleneği olduğunu altını çizmiştir. Tunaya bu geleneğin sadece 1911'de olmadığını, 1924,1930, 1945 ve 1954'te de olduğunu belirtmiştir. Avrupa'da muhalefet birleşmelerinin daha çok aynı fikir ve ideolojiler çerçevesinde olduğunu da açıklamıştır.

Tunaya, Hürriyet ve İtilafçıların muhalefetteyken türdeş olmadıkları için dağıldıklarını ifade etmiştir. 1911 sonrasında Halaskar Olayı, Babıâli Baskını, Mahmut Şevket Suikastı siyasal sürecin bitirilmesine neden olmuştur.⁴⁰⁴ Mütareke sonrasında İttihatçılar iktidardan çekilince onların yerini doldurmak için eski muhalefet harekete geçmiştir.⁴⁰⁵ Hürriyet ve İtilaf Fırkaları, İttihat ve Terakki'yi Almancılar olarak itham etmelerine karşılık, kendilerinin de İngiliz işgalci kuvvetlerine yakın durmuşlardır. Tunaya'ya göre Hürriyet ve İtilafçılar, İttihat ve Terakki'den kurtulsalar da onun gölgesini üzerlerinde hissetmişlerdir. Diğer yandan Mütareke döneminde yaşanan çatışmanın nedeni Hürriyet ve İtilafçıların geçmişten gelen ve aşamadıkları kinleri olmuştur. Bu yüzden onlar İtilaf Devletleri güçleriyle içli dışlı olmuşlardır. İttihatçılardan sonra iktidarı ele geçiren Hürriyet ve İtilafçılar, milli davayı İttihatçılara olan kinlerinden dolayı görmezlikten gelmişlerdir. Avrupa'daki bu arayışın iki temsilcisi ise Abdullah Cevdet ve Rıza Tevfik olmuştur.⁴⁰⁶

Hürriyet ve İtilaf Fırkası bu dönemde içindeki hiziplerden kurtulamadığı için ikiye bölünmüştür.⁴⁰⁷ Mustafa Sabri ve Sadık Bey arasındaki çekişmeler hat safhaya çıkmış ve

⁴⁰² Tarık Zafer Tunaya, "Muhalefetin Birleşmesi" **Cumhuriyet**, 26 Mart 1954, s. 2.

⁴⁰³ Tunaya **Türkiye'de Siyasal Partiler- İkinci Meşrutiyet Dönemi**, C. I, s. 271.

⁴⁰⁴ Tunaya, "Muhalefetin Birleşmesi" **Cumhuriyet**, s. 2.

⁴⁰⁵ Tunaya **Türkiye'de Siyasal Partiler- Mütareke Dönemi**, C.II, s. 271.

⁴⁰⁶ Peyami Safa, **Türk İnkılabına Bakışlar**, Ötüken Neşriyat, 4. Basım, İstanbul, 1997, s. 81.

⁴⁰⁷ Tunaya **Türkiye'de Siyasal Partiler- Mütareke Dönemi**, C.II, s. 274.

Mutedil Hürriyet ve İtilaf Fırkaları kurulmuştur. Kendi içlerindeki parçalanmaya karşılık İtilaf Fırkalarının Anadolu Hareketi'ne bakışı, İttihatçılığın Anadolu'da Müdafaa-i Hukuk adıyla tekrar ortaya çıktığı şeklinde olmuştur.⁴⁰⁸ Onlar Anadolu Hareketini aynı zamanda Bolşeviklikle de itham etmişlerdir. Bütün bunlardan dolayı İstiklal Savaşı'nda Ankara'ya karşı çıkan isyanları kışkırtmışlardır.⁴⁰⁹ Tunaya, Hürriyet ve İtilaflıların yurtdışına kaçışlarının genel olarak İskenderiye, İtalya, Balkanlar, Suriye, Mısır ve Gana olduğunu ifade etmiştir. Yurtta kalanlar ise 150'likler ile birlikte yurttan uzaklaştırılmıştır.⁴¹⁰

Tunaya, II. Meşrutiyet'in başarısızlığa uğramasının temel nedeninin İttihatçıların, "Geleceği planlamadan, Fransa'dan ödünç alınan, onun bile unuttuğu çağdaşlığını yitirmiş bir ideoloji ile kurulu düzeni yıkma"ya çalıştığını savunmuştur.⁴¹¹

Tunaya, İttihat ve Terakki'nin, en ileri plan ve programlara dahi sahip olsa ve bu programları uygulasa da, dış baskılardan dolayı hiçbir şey yapamadığını açıklamıştır. Bu tarihsel kafes kırılmadıkça, hiçbir zaman bağımsızlık ışığına ulaşamayacaktır.⁴¹² Tunaya bunun için; "En çok eleştiri, 'hürriyeti ilan eden bir örgütün, Abdülhamit istibdadı yerine başka bir istibdat, Merkez-i Umumi istibdadı' kurduğu idi"⁴¹³ demiştir. O, İttihatçıların anayasayı eski düzene dönmeyi önleyici baraj olarak görüp, eski anayasanın her şeyi düzelteceğini sandıklarını ve bu ölçüde de anayasa romantizmi içinde olduklarını savunmuştur.

Tunaya'ya göre muhalefeti oluşturmada halkın rolü neredeyse hiç yoktur. Bu nedenlerden dolayı "Mebusan Meclisi halka, halk da Meclis'e yabancı kalmışlardır"⁴¹⁴ demiştir. Mecliste oluşmaya başlayan muhalefet hareketleri, İttihatçıları padişah iradesiyle muhalifleri ortadan kaldırmaya itmiştir.

2.2.4.3.4. Fikir Cereyanları

II. Meşrutiyet dönemindeki fikirler ve siyasal faaliyetlerin temelinde devleti kurtarmak ve varlığını sürdürmeye çalışmak yatmaktadır.⁴¹⁵ II. Meşrutiyet öncesi öne

⁴⁰⁸ A.g.e., s. 299.

⁴⁰⁹ A.g.e., s. 304.

⁴¹⁰ A.g.e., s. 311.

⁴¹¹ Tunaya *Türkiye'de Siyasal Partiler- İttihat ve Terakki*, C.III, s. 47.

⁴¹² Tunaya *Türkiye'de Siyasal Partiler- İttihat ve Terakki*, C.III, s. 417.

⁴¹³ A.g.e., s. 487.

⁴¹⁴ Tunaya *Türkiye'de Siyasal Partiler- İttihat ve Terakki*, C.III, s. 490.

⁴¹⁵ Kili, a.g.e., s. 56.

çıkan iki kişiden biri Ahmet Rıza diğeri Prens Sabahattin olmuştur. Ahmet Rıza'nın liderliğindeki A. Comte'nin akılcılık, hümanist ve merkezîyetçi fikirlerini savunan ilk grup ile Prens Sabahattin'in liderliğindeki Le Play'in teşebbüsü şahsi ve âdemi merkezîyetçi fikirlerini savunan ikinci grup büyük çatışmalar yaşamıştır.⁴¹⁶ Bunun ilk ortaya çıktığı nokta 1902'deki İttihatçıların birleşme kongresi olan Paris'te yapılan "Ahrar-ı Osmaniye Kongresi"nde görülmüştür. Ahmet Rıza ile Prens Sabahattin'in öncülük ettiği kongrede, Sultan Hamid'in devrilmesi için dış destek sağlanması ve şiddet kullanılması konusunda yaşanan anlaşmazlık nedeniyle bir neticeye varılamamıştır. Ahmet Rıza'nın öncülük ettiği Terakki ve İttihat Cemiyeti ile Prens Sabahattin ve arkadaşlarının oluşturduğu Âdem-i Merkezîyetçilik ve Teşebbüsü Şahsi Cemiyeti, 1907'deki birleşmeye kadar düşünsel ve siyasal alanda gruplaşmayı sürdürmüşlerdir.⁴¹⁷ Bu fikir bölünmesi iktidar ve muhalefete yansiyacak şekilde devam etmiştir. Meşrutiyet öncesinde Mithat Paşa'nın merkezîyetsizlik anlayışı, Meşrutiyet sonrası Mizancı Murat'ın İslamcılık anlayışını ve Prens Sabahattin'in âdem-i merkezîyetçilik anlayışını savunacak muhalefete yansımıştır. Merkezîyetçilik anlayışı ise Namık Kemal'den Ahmet Rıza ve İttihat ve Terakki iktidarına yansımıştır.⁴¹⁸

"Bu devlet nasıl kurtarılabilir?" anlayışı çevresinde Osmanlı'da bu dönemde ilk kez siyasi fikir akımları ortaya çıkmıştır. Meşrutiyet dönemi fikir akımları ilk olarak Garpcılık ardından, İslamcılık, Türkçülük, Mesleki İçtimai ve Sosyalizm olmuştur. Tunaya bu dönemde Osmanlılık fikrinin temel amaç olarak belirlendiğini savunmuştur. Bu düşünce her fikir cereyanında kendine yer bulup, zemin oluşturmuştur. Osmanlılıktaki temel amaç, din, dil ve milliyet farkı gözetmeksizin bir bütünlüğün her zaman yüceltilmesi ve milletler üstü bir kimlik olan "İttihad-ı Anasır" inşa etmektir. Yani "Osmanlı Ulusu" yaratmayı amaçlayan bu fikir hareketinde, böylece bütün uyruklar ve grupların Osmanlı'ya bağlılığı sağlanmış olacaktı.⁴¹⁹ Fakat bu durum klasik devlet ayırımına uymamıştır. Bütün unsurların kardeşliğini ifade eden bu yapının milliyetçilik karşısında yıkılmaması zaten mucize olarak görülmüştür. Temelde bu düşünce ve fikri

⁴¹⁶ Ülken, **a.g.e.**, s. 173-174.

⁴¹⁷ Eriş, **a.g.m.**, s. 598

⁴¹⁸ Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, s. 406.

⁴¹⁹ Kili, **a.g.e.**, s. 57.

savunanlar, başka fikirlerin gereksiz olduğunu da savunmuşlardır.⁴²⁰ Bu düşünce akımlarının II. Meşrutiyet dönemindeki yerleri ve ortak amaçlarını şöyle açıklamıştır:

“İkinci Meşrutiyet Osmanlı tarihinin, Türkiye’nin yakın tarihinin en büyük olaylarından biridir... Dağınık olan aydınlar bir araya gelerek, muayyen yayın organlarında birleşmişler, altı yüz yıllık ömrünün en kritik anlarını yaşayan İmparatorluğun yıkılmasını önlemek için çareler araştırmışlardır. Böylece ortaya, gene Osmanlı tarihinde ilk defa, *siyasi fikir cereyanları* çıkmıştır.”⁴²¹

Dönemin ve modernleşme anlayışının en önemli fikir cereyanlarından birisi Garpcılık Cereyanı olmuştur. Abdullah Cevdet, Celal Nuri ve Kılıçzade Hakkı Beyler öncülüğündeki kişilerin İçtihat dergisi çevresinde buluşarak oluşturduğu fikir akımı, Batı’nın bütünüyle alınması gerektiğini savunmuştur. Osmanlı’nın geriliğinin temel nedeni olarak Garp’tan uzak kalmayı görmüşlerdir.⁴²² Garpcılar, Batıcı programlarını İçtihat dergisinde “Pek Uyanık Bir Uyku“ makalesinde açıklamışlardır. Bu yazıda Garpcılar genel olarak kadın konusu, medeni kanun, alfabe, tekke ve zaviyelerin kapatılması, giyim kuşam konusu, Avrupa kanunlarının benimsenmesi gibi konularda fikirlerini ifade etmişlerdir.⁴²³ Bu grup Batı’nın eriştiği sosyal ve ekonomik gelişmeleri örnek alarak, Osmanlı Devleti’nin Batı değerleri ile donatılması gerektiğini savunmuşlardır. Garpcıların fikirleri kendi içinde bile tutarlılık gösteremezken, Türkçüler ve İslamcılar tarafından da sert şekillerde eleştirilmiş, bu grubun fikir ve düşünceleri belli dozda bütün parti ve fikir grupları tarafından savunulmuştur.⁴²⁴

Meşrutiyet döneminin en yaygın ve en etkin fikir cereyanı olan İslamcılık, en çok savunulan düşünce olmuştur. Bunun nedeni toplumun inancı olan İslam’dan ve devletin teokratik yapısından kaynaklanmıştır. İslamcıların temelde savunduğu konuların başında İslam birliği fikri gelmiştir. Farklılıklar dinin yani halife merkezli bir birliğin içinde ortadan kalkacaktır.⁴²⁵ Böylece halife etrafında bir bütünlük oluşturulmuş olacaktır. Dinin terakkiye mani olmadığı ve İslam’ın gelişmeyi şart koştuğu gibi fikirler savunulmuştur.

⁴²⁰ Tunaya, **Hürriyet’in İlanı**, s. 94.

⁴²¹ Tunaya, **Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılaşma Hareketleri**, s. 66.

⁴²² Tarık Zafer Tunaya, “Amme Hukuku Bakımından İkinci Meşrutiyet’in Siyasi Tefekküründe ‘Garpcılık’ Cereyanı” **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C. XIV, S. 3-4, İstanbul, 1948, s. 587.

⁴²³ Safa, **Türk İnkılabına Bakışlar**, s. 59-63.

⁴²⁴ Tunaya **Türkiye’de Siyasal Partiler- İkinci Meşrutiyet Dönemi**, C. I, s. 9.

⁴²⁵ Safa, **Türk İnkılabına Bakışlar**, s. 64-65.

Tunaya'ya göre İslamcılar, Osmanlı'nın yok olması için Avrupa'nın bunu kullandığına inanmışlardır.⁴²⁶ Bu fikir hareketini savunanlar arasında Prens Mehmet Sait Paşa, Mehmet Akif, Ahmet Naim ve Şemsettin Günaltay gibi kişiler öne çıkmıştır. Tunaya, bu cereyanın da Garpcılık gibi hemen bütün partilerin programında yer aldığı altını çizmiştir. Ama O'na göre bu cereyan yeri geldiğinde 31 Mart gibi uç noktalara da çekilmekten geri durmamıştır.⁴²⁷ Diğer yandan İslamcılar bu dönemde Sırat-ı Müstakim, Sebilürreşad, Ceride-i Sufiye, Ceride-i İlmiye, Beyan-ül Hak ve Hikmet gibi dergileri çıkarmışlardır.⁴²⁸

Meşrutiyet döneminde iktidarın programını teşkil etmesi anlamında en önemli cereyan Türkçülük olmuştur. Bu cereyan kimilerine göre Tanzimat'a kadar dayanan köklü bir yapıya sahip olmuştur. Bu anlamda Türkiye'de ilk Türkçüler Tanzimat edebiyatçıları olup, Şinasi, Ziya Paşa ve Ahmet Vefik Paşa'nın Türkçe araştırmaları ve eserleri bu fikir akımının önünü açmıştır.⁴²⁹ Genel olarak Meşrutiyet dönemiyle özdeşleşen ve İttihat ve Terakki iktidarının ideolojisiyle bütünleşmiş olan Türkçülük fikri, fırkanın Merkez-i Umumi'nin üyesi ve resmi ideoloğu Ziya Gökalp tarafından ortaya konulmuştur. Gökalp, Emile Durkheim'in sosyolojisinden etkilenmiştir. Tunaya, Türkçülerin İslam ümmetinden Garp medeniyetine doğru gitmeyi ve insanlara da "Yeni Hayat" anlayışını vadettiklerini belirtmiştir. Türkçüler bütün Türklerin de Turan ülkesinde birleşmesi gerektiğini savunmuşlardır. Onlar, Batılılaşmaya Türk ve Müslüman kalınması şartıyla tam olarak inanmışlar ve bu yönde çalışmışlardır. Modernleşmek için milli kimlik inşa edilmelidir. İslami yapıdan gelen, modernleşen ve milli benlik ile bir bütün olan yapı, Türkçülerin fikirlerinin esas bileşenlerini oluşturmuştur. Türkçüler devletin ancak Türkleşerek kurtarılacağını savunmuşlardır. Onlara göre Osmanlı bayrağı altındaki Türklerin milli bir bilinç kazandırılıp, "İslami beynelmileliyeti" nin kuvvetli unsuru haline getirilmesi ile Osmanlı Saltanatı kuvvetlendirilecektir.⁴³⁰ Bu fikir cereyanında başta Ziya Gökalp olmak üzere, Akçuraoğlu Yusuf, Hamdullah Suphi, Köprülüzade M. Fuat, Ağaoğlu Ahmet, Kazım Nami ve Alp (Mois Kohen) öne çıkan kişiler olmuştur. İttihat ve Terakki 1911'den itibaren Osmanlıcı parti politikasından

⁴²⁶ A.g.e., s. 19.

⁴²⁷ Tunaya **Türkiye'de Siyasal Partiler- İkinci Meşrutiyet Dönemi**, C. I, s. 9.

⁴²⁸ Tunaya, **Hürriyet'in İlanı**, s. 91.

⁴²⁹ Ülken, **a.g.e.**, s. 291.

⁴³⁰ Tunaya, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, s. 75.

Türkçülüğe geçmiştir. Partinin ve fikir cereyanının önde gelen yayın organları ise Türk Yurdu ve Küçük Mecmua gibi dergilerdir.⁴³¹ Tunaya, İttihat ve Terakki Fırkası'nın, Türkçülüğü, İslami anlayışla birleştirerek programına almasının ona ayrı bir güç kattığını savunmuştur.

II. Meşrutiyet döneminin önde gelen fakat bir o kadar da tartışmalara konu olan ve Prens Sabahattin Bey'le özdeşleşen fikri Meslek-i İçtimai Cereyanı olmuştur. İttihatçılarla Paris'te ve İstanbul'da âdem-i merkeziyetçilik, teşebbüs şahsi ile ayrılık yaşayan cereyan, "Türkiye nasıl kurtulur?" sorusuna Le Play ve Desmolins şablonuna göre çare aramıştır. Tunaya, bu cereyanı savunanların Türkiye'nin "istikrarsız ve tecemmü" yapısına karşı çare aradıklarını ifade etmiştir. Cereyan İttihatçılara karşı olan bütün partiler tarafından paylaşılmakla birlikte, Ahrar Fırkası'nın temelini teşkil etmiştir. Teşebbüsü Şahsi ve Âdemi Merkeziyet akımı da denilen düşünce diğer fikir akımlara nispeten daha az bir çevre tarafından anlaşılıp, yayılmıştır.⁴³² Fikir akımının önde gelen temsilcileri; Prens Sabahattin, Satvet Lütfi, Namık Zeki, Mehmet Ali Şevki, Dr. Nihat Reşat ve Namık Zeki'dir. Akımın en önemli yayın organı Mesleki İçtimai, Say ve Tettebbu dergileridir.⁴³³ Âdem-i merkeziyetçi görüşü savunanlar II. Meşrutiyet döneminde genel olarak anlaşılmamış ve hep muhalefet saflarından yer almışlardır.⁴³⁴

Bu dönemin belki de en zayıf fikir akımını sosyalistler oluşturmuştur. İlk sosyalist parti 1910'da kurulmuştur. Batılı insan haklarının, sosyalizmin benimsenmesi ile uygulanabileceğini savunmuşlardır. Cereyan mensupları fikirlerini İştirak dergisinde ifade etmişlerdir. Akımın öne çıkan kişileri Dr. Refik Nevzat "ilk sosyalist" olarak "Beşeriyet" gazetesini, Hilmi Bey'de "İştirak" dergisini çıkarmıştır. Tunaya bu cereyanın az işlendiğini ve II. Enternasyonal'in buhranlı havasından kendisini kurtaramadığını belirtmiştir. Sosyalistler değişimleri iki devreye ayırmışlardır: I. siyasi değişim, II. sosyal değişim devresi. Değişimleri ihtilalci bir anlayışa göre savunmuşlardır.⁴³⁵ Osmanlı sosyalistleri fikirlerini sosyalizmin klasikleşmiş söylemlerinden öteye götürememişlerdir. Tunaya bu fikirleri savunanların Parisli sosyalistlerle irtibat kurduklarını ve bunun etkisinde kalarak çalışmalarında bulduklarını

⁴³¹ Tunaya **Türkiye'de Siyasal Partiler- İkinci Meşrutiyet Dönemi**, C. I, s. 10-11.

⁴³² Tunaya, **Hürriyet'in İlanı**, s. 92.

⁴³³ **A.g.e.**, s. 93.

⁴³⁴ Tunaya **Türkiye'de Siyasal Partiler- İkinci Meşrutiyet Dönemi**, C. I, s. 11.

⁴³⁵ Tunaya, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılaşma Hareketleri**, s. 83.

açıklamıştır.⁴³⁶ Genel olarak bu dönem sosyalistleri ve fikirleri pek varlık gösterememiştir.

Osmanlı'nın 20. yüzyılda altı yüz yıllık ömrünün son günlerinde dağılık olan düşünce ve fikirler, İmparatorluğun yıkılmasını önlemek için çareler aramışlardır. Bu anlamda iktidarın karşısında yer alanlar da daha çok çıkardıkları yayınlar ile toplumu etkilemişlerdir.⁴³⁷ Meşrutiyet döneminde siyasal çoğunluk anlayışı üzerine kurulan partiler, dönemin sonuna kadar bir ölüm kalım savaşı vermişlerdir. Bu durumda da Cumhuriyet Türkiye'sine siyasal parti geleneğinde muhalefet–iktidar ilişkisi miras olarak bırakılmıştır. Başgil'e göre siyasal partileşme geleneği Jön Türklerin yaptığı ihtilal ile başlamış ve bu hareketin temsilcisi olan İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin yaptığı hatalar, dindarları Hürriyet ve İtilaf Fırkası'na yöneltmiştir. İki fırka ölüm kalım savaşını Balkan Harpleri ve I. Dünya Savaşı'nda bile vermişlerdir. Bu da Osmanlı'yı felakete götürmüştür.⁴³⁸ Başgil ve Tunaya'ya göre, dönemin sıkıntıları doğrultusunda ortaya çıkan siyasal ve fikirselleşen parti ve cereyanlar, devleti kurtarmak için çıktıkları yolun nihayetinde devletin yıkılmasına ve yeni sürecin hazırlanmasına neden olmuşlardır.

Özetlemek gerekirse, Osmanlı'nın Batı karşısında ilk askeri gerilemeyi fark etmesinden, 1922'de Saltanat'ın ilgasına kadar olan iki yüz yıllık süreç, Osmanlı'nın modernleşmeye çalıştığı bir dönem olmuştur. 18. yüzyılda başlayan yenilikler, genel anlamda ilk olarak askeri alanda uygulanmaya başlamıştır. Dönemin yenilikleri bireysel, kısmici, ikici ve yukarıdan aşağıya doğru bir yol izlemiştir.⁴³⁹ Başgil ve Tunaya için gelişimin yönü artık anayasal ve cumhuri bir yapıya doğru olmuştur. Tanzimat'ın açtığı süreci Yeni Osmanlılar 1876'da Meşrutiyet'e vardırımlıdır. Kısa bir parlamento yaşamı Sultan Hamid'in Meşrutiyet'i rafa kaldırması ile son bulmuştur. Sultan Hamid'in açtığı okullardan çıkan yeni nesil Meşrutiyet'i tekrar kurmuştur. Meşrutiyet düzeni, bir parti istibdadı ve kaybedilen bir dünya savaşı ile son bulmuştur. Bu son yeni bir başlangıcın eşiği olmuştur. Bu dönem Cumhuriyet Türkiye'sinin siyasal, fikirselleşen ve düşünsel olarak

⁴³⁶ Tunaya **Türkiye'de Siyasal Partiler- İkinci Meşrutiyet Dönemi**, C. I, s. 12.

⁴³⁷ Tunaya, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, s. 66.

⁴³⁸ Başgil, **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, s. 180.

⁴³⁹ Tarık Zafer Tunaya, "Batılılaşmada Temel Araştırmalar ve Yaklaşımlar" **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.I, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s.238.

temelini teşkil etmiştir. Bu anlamda II. Meşrutiyet dönemi Cumhuriyet modernleşmesinin düşünsel ve siyasal laboratuvarı olarak eşsiz bir zaman periyodunu oluşturmaktadır.⁴⁴⁰

Başgil'e göre, Cumhuriyet'i inşa eden kadroların yetişmesi ve devrimlerin yapılmasını sağlayan zihniyetin oluşmasında II. Meşrutiyet çok önemlidir. Bu konuda Başgil ve Tunaya paralel düşünmüşlerdir. Tunaya'ya göre II. Meşrutiyetin, Sultan Hamid istibdadını yıktığını ve İmparatorluğun sonuyla özdeşleşen dönemin yeni devletin kuruluşuyla ilgili her şeyi barındırdığını savunmuştur.⁴⁴¹

II. Meşrutiyet dönemi gerek acı tecrübeleri ve gerekse siyasal ve düşünsel kazanımları vesilesiyle Cumhuriyet döneminin mimarı olmuştur. Tunaya, "Kul"dan "vatandaşlığa" geçişin, anayasa ve demokrasi kültürünün nasıl inşa edilmesi gerektiğinin bu dönemde anlaşıldığını savunmuştur.⁴⁴² Cumhuriyet döneminin başta firkacılık politikası olmak üzere, anayasal, ekonomik devrimleri, eğitim ve toplumsal devrimleri bu dönemdeki tecrübelere göre inşa edilmiştir. Başgil ve Tunaya'nın II. Meşrutiyet'e bakışları, Cumhuriyet'in inşa edildiği bir alan olduğu yönündedir. Öyle ki Tunaya, Türk modernleşmesinde bu dönem için Cumhuriyet'in siyasal laboratuvarı deyimini kullanmıştır.

⁴⁴⁰ Ali Fuad Başgil, "Türk İnkılabı (Eser ve Mimarı)" **Yeni Sabah**, 14 Ağustos 1960, s. 3.

⁴⁴¹ Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)**, C.I, s. 121.

⁴⁴² Tunaya, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batlaşma Hareketleri**, s. 84.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM:

CUMHURİYET DÖNEMİ ve MODERNLEŞME HAMLELERİ

3.1. Ebedi Şef: Mustafa Kemal Atatürk

Türk Milli Mücadelesi, sadece dünyadaki gelişmenin bir yansıması olmamış, aynı zamanda kendi modernleşme geçmişinin de mirası üzerine oturmuştur. Türk modernleşmesi, dünyadaki modernleşme faaliyetlerine uyum sağlamayı hedeflemiştir. Osmanlı İmparatorluğu'nun yıkılmasına ve Anadolu'nun işgal edilmesine neden olan emperyalizme karşı verilen bağımsızlık mücadelesi, Türk modernleşmesinin son şeklini almasını sağlamıştır. Türk Milli Mücadelesi ile modernleşmenin kapısı aralanmıştır. Bu başarı eşiğinden geçilmesini ve Cumhuriyet devrimlerinin yapılmasını sağlayan ve aynı zamanda devrimleri kendi kişiliği ile bütünleştiren kişi Mustafa Kemal Atatürk olmuştur.

3.1.1. Milli Mücadele ve TBMM

Türk Milli Mücadele'si tarihin en zorlu koşullarında ortaya çıkan bir harekettir. Öyle ki bu koşullarda bir millet ya ölümü seçecek ya da istiklal için savaşacaktır. Yaşamak için Batı'ya karşı, Batı için savaşılma yolu seçilmiştir.

Bu zorlu koşulların temelleri yaklaşık son on yıl içindeki gelişmelerle atılmıştır. İçte yaşanan isyanlar ve dışarıdan gelen saldırılar ile İmparatorluk, Trablusgarp Savaşı'ndan itibaren bir kaosun içine düşmüştür. Bu gidişatı sonlandıran başlangıç ise Kasım 1914'de Cihan Harbi'ne girilmesi ile başlamıştır. Almanya ve Avusturya Macaristan'ın yanında savaşa girilip, Kafkaslardan güneyde çöllere ve Galiçya'dan Çanakkale'ye kadar Osmanlı birçok cephede mücadele etmiştir. Savaş'ta Çanakkale ve Kutulamare'deki başarılar bile gidişatı değiştirmemiştir.⁴⁴³ 4 Ekim 1918'de başlayan barış arayışları, 30 Ekim 1918'de Limni adasının Mondros limanındaki Agemennon zırhlısında son bulmuştur. Kimilerine göre savaşa girilmesi İttihatçıların maceraperestliğinin sonucu, kimilerine göre ise bu durum kaçınılmazdır. Tunaya, Mustafa Kemal'in savaşa girilmemesinin çok düşük de olsa mümkün olduğunu düşündüğünü ifade etmiştir. Mustafa Kemal'in düşüncelerini şöyle açıklamıştır:

⁴⁴³ Sina Akşin, *Jön Türkler İttihat ve Terakki*, İmge Kitabevi, 2.Basım, Ankara, 1998, s. 405.

“Savaşa katılmamak silahlı bir tarafsızlığı yani boğazların kapatılmasını gerektiriyordu. Oysa, ülkenin coğrafi durumu, İstanbul’un stratejik yerleşimi, Rusların İtilaf hükümetleri yanında yer almış olması ‘bizim seyirci kalmamıza asla müsait değildi.’ Bundan başka Müselleh bitarafsızlığın idamesi için paramız, silahımız sanayimiz hülasa lazım olan vesaitimiz mevcut değildi.”⁴⁴⁴

Tunaya, Mustafa Kemal’in bu cevabı Sivas Kongresi sonrasında İstanbul Hükümeti Harbiye Nazırı Cemal Paşa’nın Heyet-i Temsiliye’den belirli konular hakkında açıklama istemesi üzerine verdiğini belirtmiştir. Tunaya, savaşa girmemenin imkansız olduğunu belirtmiştir. Başgil ise, savaşa girmenin bir şımarıklık ve ehliyetsiz yöneticilerden kaynaklandığını şöyle ifade etmiştir:

“Modern harplerin bilhassa bizim gibi geri kalmış milletler için bir felaket olduğu o zamanlar henüz anlaşılmamıştı. O zamanın, askerlikten ihtilalciliğe dökülmüş, şımarık kumandanları, Almanya’dan taşınan su ile Türkiye’de değirmen döndürmeye kalkışmışlardı. Değirmen dönmedi. 18-45 yaş arasındaki bütün bir genç ve dinç Türk nesli mahvolup gitti. Türkiyemiz, yalnız dün değil, öteden beri ehliyetsiz ve şımarık idarecilerin elinde kahrolmuştur.”⁴⁴⁵

Başgil’in bu ifadelerinden de anlaşılacağı üzere, ülkenin yönetiminde geçmişten beri bir ehliyetsizlik vardır. Bunun en büyük bedeli mütarekenin imzalanması olmuştur. Başgil Mütareke hakkında;

“Mondros Mütarekesi yalnız Osmanlı İmparatorluğu’nun parçalanıp dağılmasını değil, aynı zamanda, bizzat derpiş ediyordu. Bundan başka, Türkiye belirsiz bir müddete kadar İtilaf Devletleri’nin askeri işgaline boyun eğecekti.”⁴⁴⁶ demiştir.

O’na göre Mütareke ülkenin yıkılmasında etkili olan son darbe olmuştur. İttihatçılar bu ağır yenilgiden sonra son kongrelerini Kasım 1918 başında yapmışlardır. Tartışma sonrasında Teceddüt Fırkası kurulmuştur. Kongre sonrasında ise, önde gelen İttihatçılar ülkeyi terk etmiştir.⁴⁴⁷ Kalan İttihatçılar ise yargılanmalara ve sürgünlere uğramıştır.

⁴⁴⁴ Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)**, C. II, s.189.

⁴⁴⁵ Başgil, **Hâtıralar**, s. 31.

⁴⁴⁶ Başgil, **Demokrasi Yolunda**, s. 34.

⁴⁴⁷ Tunaya **Türkiye’de Siyasal Partiler- Mütareke Dönemi**, C.II, s. 73.

İttihat ve Terakki tüm mal varlığını Teceddüt'e devretmiştir. Teceddüt Fırkası, bu dönemde Teceddüt gazetesi de çıkarmıştır. Fırka Akşam, Tercüman, Vakit, Yeni Gün ve Zaman gazetelerine de parasal yardım yapmıştır.⁴⁴⁸

Mütareke gereği ordu terhis edilmiş ve işgaller başlamıştır. 7 Kasım 1918'de Yıldırım Orduları Komutanı olan Mustafa Kemal, ordunun lağvedilmesi ile İstanbul'a dönmüştür. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşları İstanbul'da kaldıkları altı ay boyunca, yaşanan işgallere karşı çalışmalarda bulunmuşlardır. işgaller ise hızla yayılmaya devam etmiştir. Türklerin isyan fitilini ateşleyen olay 15 Mayıs 1919'da Yunanlıların İzmir'i işgali olmuştur. Bu sırada Mustafa Kemal Paşa ordu müfettişi olarak görevlendirilmiş, Anadolu'da başlayan hareketleri örgütlemek ve dağılmış olan orduyu tekrar kurmak amacıyla Anadolu'ya geçmiştir.⁴⁴⁹

Mustafa Kemal bir yandan Anadolu'da koşulların çok ağır olduğunu, savaştan çıkmış bir devletin ordularının dağıldığını, uzun savaşlardan sonra halkın yorgun olduğunu, ağır mütareke şartlarından dolayı işgallerin yaşandığını ifade ederken, diğer yandan da ülkeyi yönetenlerin kendi çıkarlarını gözetip, soysuzlaştığına dikkatleri çekmiştir.⁴⁵⁰ Başgil halkın yorgunluğundan, işgallerden, İttihatçıların kaçmasından söz etmiştir. Diğer yöneticilerin de koltuklarının derdine düştüğünü, halkın da yaşanan işgaller karşısında çareler aradığını ve büyük çaresizlik içinde olduğunu vurgulamıştır.⁴⁵¹ Başgil'in Sultan Vahdettin ile ilgili sert eleştirileri daha yumuşak şekilde dile getirdiği görülmüştür.

Mustafa Kemal'in Anadolu'ya geçmeden önce Anadolu'da bölgesel tepkiler ve örgütlenmeler başlamıştır. Mütareke döneminde yaşanan işgaller ve kendini savunma ihtiyacından dolayı oluşan bu kongreler, etki alanları dar olsa da, bağımsızlık ve bütünlüğü hedeflemeleri anlamında büyük önem arz etmişlerdir. Esas olarak bu kongreler yaşanan fiili işgaller karşısında doğal bir tepki olarak, yasal olma yolunda ilerleyerek, verilen mücadelenin doğal parçaları olmuşlardır.⁴⁵² Mustafa Kemal, Üçüncü Ordu Müfettişi olarak Samsun'a 19 Mayıs 1919'da varmış, Samsun ve çevresinde durumun

⁴⁴⁸ A.g.e., s. 117.

⁴⁴⁹ Lewis, a.g.e., s. 242

⁴⁵⁰ Mustafa Kemal Atatürk, **Nutuk**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2012, s. 1.

⁴⁵¹ Başgil, **Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri**, s. 59.

⁴⁵² Bülent Tanör, **Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları**, Afa Yayınları, İstanbul, 1992, s. 121.

İtilaf devletlerinin bahsettiği gibi olmadığını rapor ettikten sonra Havza'ya, ardından 13 Haziran'da da Amasya'ya geçmiştir. Amasya'da Milli Mücadele'nin amacı, yöntemi ve gerekçesi ile Sivas'ta ulusal çapta bir kongrenin toplanacağı belirtilmiştir. Mütareke döneminde ortaya iki grup çıkmaya başlamıştır. İlk grubu Sevr'i kurtuluş olarak gören İstanbul Hükümeti, ikinci grubu ise 16 Mart'ta İstanbul'un işgali sonrasında hükümetin her türlü faaliyetinin geçersiz olduğunu savunan Müdafaa-i Hukuk Hareketi oluşturmuştur.⁴⁵³

Tunaya, İstanbul'un, Mütareke'nin bütün uygulamalarına boyun eğdiğini kabul etmiştir. Müdafaa-i Hukuk ve İttihatçı düşmanlığı onlar için motivasyon kaynağı olmuştur. İstanbul'un Hilafet ve Saltanat'ı sürdürmeyi planladığını, İstanbul yönetiminin ise milliyetçiliği reddederek, Anadolu Hareketi'ni "eşkıyalık" olarak görülmesinin söz konusu olduğunu ve Anadolu Hareketi'nin liderlerinin Şeyhülislam'ın fetvası ile "asi" ilan edilip, Kuvayı Milliye'nin karşısına Kuva-yı İnzibatiye'yi çıkarıldığını açıklamıştır. Bu anlamda tutucu ve devrimciler arasındaki mücadele Türk Devrimi'nin tansiyonunu belirlemiş ve Tunaya'ya göre asıl savaş bu alanda olmuştur.⁴⁵⁴

Başgil, Mustafa Kemal'in milli iradenin kudretli mucizesine inandığı için bu yola çıktığını, O bu yolun Eylül 1919'da Sivas'tan geçtiğini ve burada sadece Milli Mücadele'nin değil aynı zamanda Cumhuriyet'in ana ilkelerinin de oluşturulduğunu iddia etmiştir.⁴⁵⁵

Müdafaa-i Hukuk Hareketi, fırkacılıktan uzak durarak, hedefe silahla direnerek ulaşma yolunu seçmiştir. Savaş bağımsızlık için meşru bir haktır. Yaşanan savaş iç çatışmadan ziyade, devletlerarası çatışmadır. Hareketin birimlerini fertler değil, cemiyetler oluşturmuştur. İnsanlar kendilerini bunun doğal üyesi saymışlardır. Bu cemiyetler Tunaya'ya göre bozkırdaki "çoban ateşi" gibidir ve bağımsızlık için birleştirilmelidir.⁴⁵⁶ Mustafa Kemal Paşa tarafından Sivas Kongresi'nde bütün "çoban ateşleri" yani Müdafaa-i Hukuk hareketleri, Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk

⁴⁵³ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*, C. II, s. 4.

⁴⁵⁴ Tunaya, *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*, s. 37-39.

⁴⁵⁵ Başgil, *Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri*, s. 60.

⁴⁵⁶ *A.g.e.*, s. 41.

Cemiyeti adı altında birleştirilmiştir. Tunaya da hocası Başgil gibi Cumhuriyet'in devlet ve ana ilkelerinin bu aşamada inşa edildiğini ifade etmiştir.⁴⁵⁷

1918'den sonra kurulan bütün parti ve cemiyetlerin kuruluşundaki ana eksen Osmanlı saltanatı ve hilafetinin kurtarılmasından geçmiştir. Bu çerçevede Wilson Prensiplerinin kabul edilmesi ve manda yönetimine rıza gösterilmesi gibi yönetimler önerilir.⁴⁵⁸ Tunaya, Müdafaa-i Hukukçuların bu anlayışla çatıştığını; “Onlar, Osmanlı çizgisi dışına çıkıp 1856 yolunu izlemeyi reddederek, tam bağımsızlık ilkesini, tüm mantığı ile bir ideolojik ilke olarak benimseyeceklerdir.”⁴⁵⁹ diyerek açıklamıştır. Tam bağımsızlık kararlılığının Sivas Kongresi'nde ilan edilmesi ile kapitülasyonlar reddedilmiş ve milli hakimiyete saygılı olacak dostlar ile ilişki kurulacağı bildirilmiştir. Tunaya “şu halde; Osmanlı Devleti devam edemeyecekti” demiştir.

Sivas'ta mandacılık gibi sorunlar tartışılıp reddedilmiş, milli hakimiyet ve tam bağımsızlık hedeflenerek mücadeleye devam edildiği belirtilmiştir. Erzurum'da kurulan Heyet-i Milli, Sivas Kongresi'nde genişletilmiştir. Bu durumu Tunaya, fiili süreçten yasallığa geçiş olarak görmüştür. Kongrede girişilen savaşa ulusal nitelik kazandırılması amaçlanmıştır. Bu amaçla Anadolu ve Rumeli Müdafaa-ı Hukuk Cemiyeti kurulmuş ve idari organı “Heyeti Temsiliye” olarak belirlenmiş ve askeri organlar buna bağlanmıştır.⁴⁶⁰

3.1.1.1. I. TBMM'nin Kuruluşu

Mustafa Kemal ve arkadaşları Sivas'ta çalışmalarını tamamlayarak Ankara'ya gelmişlerdir. Yapılan bu seçim fiilikten hukukiliğe gidişin ilk aşaması olmuştur.⁴⁶¹ Mebusan Meclisi, Misakı Milliye kabul etmesi üzerine dağıtılmış ve İstanbul'un 16 Mart 1920'de resmen işgali sonrasında meclis tamamen dağıtılmıştır. İşgal altındaki bir şehirde böyle bir meclisin zaten yaşayamayacağını bilen Mustafa Kemal, bunu önceden sezmiş

⁴⁵⁷ Tarık Zafer Tunaya, “Müdafaa-i Hukuk Ruhu” *Vatan*, 23 Mart 1949, s. 2.

⁴⁵⁸ Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 475. .

⁴⁵⁹ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*, C.II, s. 238.

⁴⁶⁰ Tunaya, *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*, s. 42.

⁴⁶¹ “Sivas Kongresi'nin son gününden 1920 yılı başlarına değin, son Osmanlı Parlamentosu'nun İstanbul'da toplanmasına kadar, ülkeyi etkin bir iktidar olarak yöneten Heyet-i Temsiliye fiili'dir ama milli'dir, tabanı tüm halktır. Padişah-Halife İstanbul hükümeti ile yasal sayılır ama ‘Silivri’nin bile Yunan toprağına dönüştüğü’ bir kalıntılar kentine dayanır.

Üstelik yasal İstanbul, fiiliğe doğru gittiği halde, fiili Ankara, kendi hukukunu yarata yarata yasallığa, Meclis'li bir rejime doğru hızla yönelmiştir.” Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*, C.II, s. 348.

ve Mart'ta, Ankara'da açılacak olağanüstü bir meclis için seçimlerin yapılmasını emretmiştir.⁴⁶² Bunun üzerinde Ankara'da 23 Nisan 1920'de Büyük Millet Meclisi toplanmıştır.

Meclis birçok meslek erbabına ve geniş bir eğitim yelpazesine sahip olması yanında, toplumun her kesiminden temsilciyi de bünyesinde toplamıştır. Meclis'in neredeyse bütün mensupları firkacılıktan nefret etmiş ve uzak durmuştur. II. Meşrutiyet sonrası bu kişi ve grupların ideolojilerini aniden bırakmalarından ziyade, bu noktada yaşanan işgaller ve zorluklar karşısında, ulusal bütünlüğün tehlikeye düşürülmek istenmemesi esas noktayı tekil etmiştir. Bundan dolayı da Meclis'te kurtuluş fikri her şeyin önüne geçmiştir.⁴⁶³ Tunaya, Meclis'in hareket kabiliyeti yüksek, çelişkiler ve tereddütleri bünyesinde barındırır şekilde 1924'e kadar iki anayasasıyla idare edilmiştir.⁴⁶⁴

Tunaya, Türk Devrimi'nin önce milli hamiyete, ardından da milli kurtuluşa dayandığını Doğu ve Batı baskısından geçerek dünyaya / istikbale açıldığını belirtmiştir. Devrimciler Osmanlıcılıktan ziyade halk unsuruna ve millileşmeye önem vermişlerdir. Tunaya, Cumhuriyet'in bu milli devletten doğduğunu savunmuştur.⁴⁶⁵ Müdafaa-i Hukukçular öncelikle, Doğu Cephesi'nde Batı'nın tek cephe olması için Bolşeviklerle anlaşmaya, ardından Milli kuvvetleri düzenleyip, ordu haline getirmeye çalışmış ve Batı'ya yani İtilafçılara karşı atılgan bir politika izlemiştir.⁴⁶⁶ Tunaya, Anadolu Hareketi'nin temel politikasının tam bağımsızlık olduğunu ve bu doğrultuda ne Batı'nın sömürsü olmak ne de Doğu'nun tahakkümü altına girmek istediğini söylemiştir. O, TBMM Hükümeti'ni istiklal-i tam ideolojisini icat eden bir fabrika olarak ele almıştır. Meclis farklı, dağınık ve çeşitli örgütlere sahip enerjiyi, TBMM aynı potada aynı amaçla öğüten bir fabrikadır.⁴⁶⁷

TBMM meşruiyetini ve milletin iradesini temsil etmek için İstanbul'a karşı Hiyanet-i Vataniye kanunu çıkarmıştır. Bu kanunla Meclis kendi iradesi ve meşruiyetine

⁴⁶² Başgil, **Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri**, s. 60.

⁴⁶³ İhsan Güneş, **Birinci TBMM'nin Düşünce Yapısı (1920-1923)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3. Basım, İstanbul, 2009, s. 176.

⁴⁶⁴ Tunaya, **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük**, s. 78.

⁴⁶⁵ **A.g.e.**, s. 184-185.

⁴⁶⁶ **A.g.e.**, s. 190.

⁴⁶⁷ **A.g.e.**, s. 191.

karşı olan her türlü muhalefet veya oluşumu vatana ihanet olarak kabul etmiştir. Meclis milli iradeye dayanıp, milli iradenin üstünde bir güç olmadığını benimsemiştir. Meclis yasama ve yürütme işlerine bakmış ve kendi bünyesinden çıkan birisini reis yapmıştır. Başgil Meclis'in geçici olmadığını ve yasama ve yürütmeyi elinde tutan olağanüstü bir meclis olduğunu ifade etmiştir.⁴⁶⁸

Tunaya'ya göre olağanüstü yetkilere sahip bu Meclis milli devlete gidişin son halkasıdır. Türkiye Cumhuriyeti'nin temelleri TBMM Hükümeti'nde yatmaktadır.⁴⁶⁹ Atatürk, birleştirici ve yönetici olmuştur.⁴⁷⁰

Tunaya'ya göre Meclis, yürütme ve yargıdan üstündür. Onları bir çeşit "idari organlar" haline dönüştürmüştür. Meclis'in kurucu yetkilere sahip olmasının yanında, bağımsızlık savaşını veren ve devlet kuran bir sisteme de sahip olduğunu belirtmiştir.

Başgil'e göre bu meclis rehber, kurtarıcı ve bağımsızlığı sağlaması anlamında alelaide olmamakla birlikte, kurucu bir heyete de sahip olmuştur.⁴⁷¹ Başgil, Meclis'in öne çıkan en önemli vasfının, yaptığı kanunlarla medeniyet ve yeni devlete varan süreci doğurmuş olmasını belirtmiştir. Genel anlamda Başgil ve Tunaya I. TBMM'nin olağanüstü bir yapısı ve milli bir devlete gidişte en önemli organ olduğu konusunda aynı fikre sahip olmuşlardır.

3.1.1.2. 1921 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu

Meclis'in en önemli özelliklerinden birisi kuvvetler birliği esasını benimsemesidir. 5 Eylül 1920'de kabul edilen Nisabı Müzakere Kanunu'na göre Meclis tek kuvvet konumuna yükselirken aynı zamanda kanunun birinci maddesinde "Büyük Millet Meclisi hilafet ve saltanatın, vatan ve milletin istihlası ve istiklalinden ibaret olan gayesinin husulüne kadar şeraiti atıye dairesinde müstemirren inikat eder" denilmiştir.⁴⁷² Başgil bu kanunda bir çelişkinin olduğunu, meclisin üzerinde kuvvet yoktur sözünün burada manasını kaybettiğini ve meclisin bağımlı hale geldiği fikrinin oluştuğunu belirtirken, tezatlık konusunu Tunaya da vurgulamıştır. Tunaya'ya göre tezatlık ise, Milli Hakimiyet ve meclisin üstünlüğünün savunulduğu bir meclisin, Hilafet ve Saltanat gibi

⁴⁶⁸ Başgil, *Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri*, s. 61.

⁴⁶⁹ Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılaşma Hareketleri*, s. 90.

⁴⁷⁰ Tunaya, *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*, s. 44.

⁴⁷¹ Başgil, *Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri*, s. 63.

⁴⁷² Başgil, *Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri*, s. 64.

bir yapılanların devamı ve kurtuluşu için çalışmış olmasıdır. Tunaya, bu tezatlığın nedenini, muhafazakâr kitlenin tatmin edilmek istenmesi ve mücadelenin esas amacının da buna neden olduğunu savunmuştur.⁴⁷³

Başgil'e göre, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının oluşturduğu grup saltanat ve hilafeti kaldırmayı hedeflemekte, bu yüzden de bütün gücü mecliste toplamayı amaçlamaktadır. Mustafa Kemal 25 Eylül'de meclisin kuvvetiyle ilgili beyanda bulunmuş, bu yöndeki tartışmaların boşuna olduğunu ve Vahdettin'in hain olduğunu, bu kişinin düşmanların emrinde olduğunu ve bu kurumları kaldırmaya niyetli olduğunu ama uygun zamanı beklediğini gizli oturumda açıklamıştır.⁴⁷⁴

Tunaya'ya göre, TBMM Hükümeti'nin ideolojik yapısını ortaya koyan iki belgesi vardır: Bunlardan biri Halkçılık Beyannamesi diğeri ise 1921 Teşkilat-ı Esasiye'dir. 18 Haziran 1920'deki Halkçılık Beyannamesi, Teşkilat-ı Esasi'den önce yayınlanan ve TBMM'nin ideolojik programını ortaya koyan bir belgedir. Beyannamenin amacı; "Halk, emperyalizm ve kapitalizmin tahakkümünden kurtarılacak, gerçek bağımsızlığına kavuşturulacaktır. İç düşmanlarla da savaşılacaktır."⁴⁷⁵ Tunaya, "Türkiye halkının" iradesi ve hakimiyetine sahip çıkmasının, emperyalist zulümden kurtulması için zaruret olduğunu, Türklerin gerçekleri görerek bağımsızlığını ele etmede önemli bir avantaj elde ettiklerini savunmuştur.⁴⁷⁶

TBMM'nin temel amacı ulusal iradeye dayalı bağımsız bir devletin kurulmasıdır. 20 Ocak 1921'de yürürlüğe giren Teşkilat-ı Esasiye'nin esas birinci maddesinde, "hakimiyet bila kaydü şart milletindir" ve "idare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi esasına müstenittir" denmiştir. Böylelikle hakimiyetin millete ait olduğu ve hükümet etme konusunda ulusun kendi kaderini tayin edeceği söylenmiştir.⁴⁷⁷

Bu dönemde ikili anayasanın olduğu bir süreç söz konusudur. İki anayasalı bir dönem kurulmuş olsa da, asıl kalıcı olan anayasanın Teşkilat-ı Esasiye Kanunu olduğu

⁴⁷³ Tarık Zafer Tunaya, "Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin Kuruluşu ve Siyasi Karakteri" **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C. XXIII, S. 3-4. İstanbul, 1958, s. 239.

⁴⁷⁴ Başgil, **Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri**, s. 66.

⁴⁷⁵ Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)**, C. II, s. 129.

⁴⁷⁶ Tunaya, **Siyasal Müesseseler ve Anayasa Hukuku**, s. 333.

⁴⁷⁷ Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)**, C.II, s. 129.

baştan itibaren bellidir. Saltanat ve hilafetin kurtarıcılığı ve akıbetlerinin Teşkilat-ı Esasiye'ye göre belirleneceğinin belirtilmesi, onu kalıcı hale getirmiştir.⁴⁷⁸

Teşkilat-ı Esasiye'nin genel olarak iki bölümden oluşup, birinci bölümünü teşkilat esasları, diğer kısımlarını ise vilayetlerin idare tarzını düzenleyen bölümlerden oluşmuştur. Tunaya'ya göre genel itibariyle Teşkilat-ı Esasiye'nin Amasya Genelgesi'nden gelen ruhu resmileştirmiş ve bu ruhu 1924'te de devam ettirmiştir.⁴⁷⁹ Bu anlamda gerek Başgil, gerekse Tunaya, Amasya genelgesinde ilan edilen ilkelerin Müdafaa-i Hukuk Hareketi'nden TBMM'ye ve oradan Teşkilat-ı Esasiye'nin temeline yerleştirildiğini düşünmüştür.⁴⁸⁰

Bu dönemdeki başarının esasını TBMM azaları ile milli iradenin zaferine inanan Mustafa Kemal Atatürk sayesinde oluşturmuştur.⁴⁸¹ Başgil ve Tunaya, 1921 Teşkilat-ı Esasiye'nin Milli Mücadele'nin hukukileşmesinde çok önemli bir yere sahip olduğunu savunmuştur. Onlara göre çelişkilerin ve olağanüstü bir dönem ve meclisin ürünü olan bu anayasa, kurtuluş ve kuruluşun belgesidir. Öyle ki hilafet ve saltanata karşı milletin iradesi en büyük irade olarak kabul edilerek, Cumhuriyet'in yolu açılmış ve aynı zamanda da bağımsızlığı sağlaması anlamında da önem arz etmiştir. Bu anayasa 1876 Kanun-i Esasiye ile birlikte varlığını 1924'e kadar korumuş ve yerini yeni anayasaya bırakmıştır.

3.1.1.3. Saltanatın Kaldırılması

Milli Mücadele'nin askeri safhası her ne kadar Kuvayı Milliye birlikleri ile batıda ve güneyde devam etse de düzenli birliklerle savaş, 1920 Haziran'ında doğuda ilerlemeye geçen Ermenilere karşı verilmiştir. Bu durum 24 Eylül 1920'de Kazım Karabekir'e bağlı birliklerin ilerlemesi ile birlikte 3 Aralık'a kadar devam etmiştir. Bu tarihte Ermenilerle Gümrü Anlaşması imzalanmıştır. Ardından batıda Yunanlılar ile düzenli birlikler arasında ilk savaş İnönü mevkiinde 6-10 Ocak 1921'de, ikincisi 31 Mart-1 Nisan 1921'de yapılmış ve Yunanlılar kaybetmiştir. Ardından Yunanlarla 10-25 Temmuz 1921'de yaptıkları büyük taarruzda Türk ordusu Sakarya nehrinin doğusuna çekilmek zorunda kalmıştır. Bu durum karşısında Mustafa Kemal, 5 Ağustos'ta Meclis'ten Başkumandan yetkilerini devralmıştır. Ordunun donatılması için Tekalif-i Milliye Emirleri çıkarılmıştır.

⁴⁷⁸ Berkes, *Atatürk ve Devrimler*, s. 139.

⁴⁷⁹ Başgil, *Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri*, s. 67-68.

⁴⁸⁰ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*, C.II, s. 91.

⁴⁸¹ Başgil, *Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri*, s. 69.

23 Ağustos'ta başlayan Sakarya Savaşı'nda Yunan ordusu yenilgiye uğramıştır. Bir yıl sonra 26 Ağustos 1922'de başlayan Büyük Taarruz ve Başkomutanlık Meydan Savaşı'nda Yunan orduları tamamen dağılarak geri çekilmiştir. 9 Eylül'de İzmir'in alınması ile mücadelenin askeri safhası sona ermiştir. 3 Ekimde Mudanya'da başlayan görüşmeler 14-15 Ekim'den itibaren geçerli olacak şekilde sonlanmıştır.⁴⁸² Böylelikle Milli Mücadele'nin askeri safhası tam anlamı ile sona ermiştir.

Milli Mücadele'nin askeri safhası sona erince sıra barış anlaşmasına gelmiştir. Batılı devletler hem Babıali'yi yani İstanbul Hükümeti'ni, hem de Ankara'yı barış konferansına çağırmıştır. Sadrazam Tevfik Paşa bunun üzerine TBMM ve Mustafa Kemal'e ağızbirliği yapılması için telgraf çekmiştir. Başgil'e göre kazanılan askeri zaferden sonra yapılacak barış görüşmelerinde böyle bir durum çok büyük bir tehlike anlamına gelmektedir. Bunun üzerine TBMM harekete geçmiş ve 1-2 Kasım 1922'de Saltanatı ilga etmiştir. Başgil'e, göre Teşkilat-ı Esasiye'nin birinci maddesine egemenliğin halka verildiğinin eklenmesi zaten saltanata son verileceğini bildirdiğini savunmuştur.⁴⁸³ Tunaya da, Başgil gibi Teşkilat-ı Esasiye kabul edildiğinde Saltanat'ın kaldırılacağına zaten belli olduğunu açıklamıştır.⁴⁸⁴ Tunaya, 1923'te, 1921 Teşkilat-ı Esasiye'de "saklı bulunan Cumhuriyet" in açığa çıkarıldığını söylemiştir. O'na göre böylece Mustafa Kemalci ekip, tarihin gelişimine sübjektif anlamda büyük bir katkı sağlamıştır.

Başgil bu olayın görünenden daha önemli olduğunu savunmuştur. Yaşanan sadece Saltanat ve Hilafet makamının ayrılmasından ibaret değildir. Bu durum aynı zamanda maddi dünya ile manevi dünyanın ayrılmasını da ifade ediyordu. Artık şahsi iktidar yerine, halkın yani köylünün hukukunu himaye eden bir halk hükümeti ortaya çıkarılmaktaydı. Böylece ortaya çıkan tabloya göre Lozan'a Millet Meclisi'nin katılacağı kesinleşmiştir. Bu sürecin sonunda İstanbul Hükümeti istifa etmiş ve son padişah Sultan Vahdettin'in de 17 Kasım 1922'de İngilizlere sığınarak ülkeyi terk etmiştir.⁴⁸⁵ Bu olayı Başgil, "İslam'da imamet ile velayet, diyanet ile hükümet daima birlikte"liğinin uzun süre

⁴⁸² Sina Akşin, "Düzenli Ordunun Zafer Yolu" **Çağdaş Türkiye Tarihi**, C.IV, Cem Yayınevi, 12. Basım, İstanbul, 2013, s. 95-108.

⁴⁸³ Başgil, **Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri**, s. 70.

⁴⁸⁴ Tunaya, **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük**, s. 183.

⁴⁸⁵ Başgil, **Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri**, s. 71.

beraber olduğu için yaşanan şeyin tarihte nadir olduğunu, hilafetin durumunun ise Lozan ve Cumhuriyet sonrasına bırakıldığını belirtmiştir.

Saltanatın kaldırılmasının ardından 1922 Ekim'inden, 1923'ün 24 Temmuz'una kadar Lozan Konferansı kesintilere uğramasına rağmen tamamlanmıştır. Savaşın sonra sorunlar halledilmeye çalışılmış, Boğazlar meselesi, Yunanistan ile nüfus mübadelesi ve Irak'la olan sınır konuları ileride halledilmek üzere sonraya bırakılmıştır. Lozan'da Milli Mücadele başarı ile sonlandırılmıştır.⁴⁸⁶

3.1.1.4. Cumhuriyet'in İlanı

Lozan Konferansı sırasında Vekiller Heyeti Reisi Rauf Bey'dir. Rauf Bey'in tutum ve düşüncelerindeki değişimler ve Meclis'te ortaya çıkan muhalefet sonrasında, meclisin yenilenmesi zaruri bir hal almıştır. Meclis 1 Nisan 1923'de seçim kararı alarak kendisini feshetmiştir. Yeni dönemde Meclis'te Vekiller Heyeti Reisliğine Ali Fethi Okyar getirilmiş ve Meclis Lozan'ı 23 Temmuz'da imzalamıştır.⁴⁸⁷ Lozan Anlaşması sadece işgallerden sonra yaşanan askeri ve diplomatik mücadeleden zaferle çıkmanın simgesi olmamış, aynı zamanda geçmişten kopma ve yeni dönemi inşa etme konusunda söz sahibi olduğunun da kanıtı olmuştur. Öncelikle Anlaşma, Cumhuriyet rejiminin ilanı ve yapılacak devrimlerde tek güç olduğunun ilanıdır. Genel olarak Lozan'la birlikte yeni kadro ve yönetim, yeni dönemin inşasında tek söz sahibi olduğunu her şekilde kanıtlamıştır.⁴⁸⁸

Lozan Anlaşması'nın başarı ile imzalanması ve Meclis'te kabul edilmesinden sonra, 29 Ekim 1923'de Büyük Millet Meclisi Hükümet sisteminin işlemediğinin öne sürülerek Cumhuriyet ilan edilmiştir. Bu durum 1921 Teşkilat-ı Esasiye'de yapılan değişiklikler ile sağlanmıştır. Anayasanın birinci maddesi; "Hakimiyet, bila kayıt ve şart milletindir. İdare usulü halkın mukadderatını bizzat ve bilfiil idare etmesi usulüne müstenittir. Türkiye devletinin şekli hükümeti cumhuriyettir." şeklinde tadil edilmiştir.

Başgil'e göre Teşkilat-ı Esasiye'nin birinci maddesine sadece Cumhuriyet ilave edilerek bu değişiklik yapılmıştır. Böylece parlamento sistemine geçilmiş, aynı gün

⁴⁸⁶ Kemal H. Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, Timaş Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 2012, s. 127.

⁴⁸⁷ Başgil, **Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri**, s. 72.

⁴⁸⁸ Berkes, **Atatürk ve Devrimler**, s. 173.

Mustafa Kemal Cumhuriyet Türkiye'sinin ilk Cumhurbaşkanı seçilmiş ve kutlamak için de yüz pare top atışı yapılmıştır.⁴⁸⁹

Tunaya, Cumhuriyet'in ilanına yönelik İstanbul basını başta olmak üzere muhalif çevrelerden eleştirilerin geldiğine ve bu eleştirilerin değişikliğin alelacele yapıldığı yönünde olduğuna vurgu yapmıştır. Bu konuyu

“Ankara karşısında cephe alan İstanbul basını bu acelecilik iddiasını her zaman ileri sürmüştür. Ne var ki, toplum olaylarını bir ya da birkaç kişinin birdenbire yaratabileceklerini sananlar hep bu yanlış düşünce içindeydiler. Tarihin, insan iradelerini aşan sürükleyici gücünü hesaba katmayanlar, her şeyi subjektif kişisel isteklerin ürünü sayanlar, her zaman yanılmışlardır”⁴⁹⁰ şeklinde değerlendirmiştir.

3.1.2. Osmanlı'dan Devir Alınan Miraslar

Bu bölümde Osmanlı'dan Cumhuriyet'e devredilen gelenek ve yapıların devamlılığı veya Cumhuriyet kadrosunun bunlara karşı duruşu ele alınacaktır. Yaklaşık altı asır hüküm sürmüş olan bir imparatorluk arkasında olumlu ve olumsuz birçok miras bırakmıştır.⁴⁹¹ Öncelikle İmparatorluğun ekonomik, toplumsal ve siyasal yapısında yaşanan aksaklıkları, yeni dönemde yapılacak devrimlerin zeminini oluşturmuştur. Osmanlı'nın arkasında bıraktığı aksaklıklar, yaşanan işgal hareketi ile birleşince devrim sürecini hızlandırmıştır. Fakat bu noktada belirleyici olan şey Milli Mücadele'nin lideri ve kadrosu olmuştur.⁴⁹² Yapılacak devrimlerin ve ortadan kaldırılacak yapının, işgal altındaki koşullara uygun olarak gerçekleştirilmesi ise hayati önem taşımıştır. Bu anlamda Mustafa Kemal'in devrim adına düşündüklerini zor koşullara uyararak yapmaya çalışması, onun başarısının en önemli noktasını teşkil etmiştir. Yani belirtilmesi gereken nokta, yeni dönem her ne kadar Osmanlı'dan alınan mirasla var olmuş olsa da, diğer yandan dönemin lideri ve kadrosunun tutumu asıl belirleyici noktayı oluşturmuştur. Bu anlamda Mustafa Kemal'in liderliği ve Osmanlı'nın son dönemi yani II. Meşrutiyet dönemine yönelik fikir ve çözümlenmeleri, yeni dönemi belirlemiştir. Onun II.

⁴⁸⁹ A.g.e., s. 73.

⁴⁹⁰ Tunaya, **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük**, s. 179.

⁴⁹¹ Faroz Ahmad, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Kaynak Yayınları, 16. Basım, Ankara, 2017, s. 25.

⁴⁹² Emre Kongar, **Devrim Tarihi ve Toplum Bilim Açısından Atatürk**, Remzi Kitabevi, 7. Basım, İstanbul, 2002, s. 121.

Meşrutiyet'in çıkmaz noktalarını görmesi ve zihninde bunlardan arınmış olması, yeni dönemi şekillendiren esas unsur olmuştur.⁴⁹³

Genel olarak Türk modernleşme hareketi son iki yüz yıllık hedefi çağdaşlaşma çabasından oluşturmuştur. Modernleşmenin yönü Batı olmaya devam etmiştir. Batılılaşmada Osmanlı bu hedefe ulaşmada oldukça geç kalmıştır. Sevr Osmanlı'nın sonunu hazırlayınca, Türkler için realist olarak yeni bir devlet kurmaktan başka çare kalmamıştır. Bu çare Türkiye Cumhuriyet'inin kurulması ya da ortaya çıkışıdır. Tunaya bu duruma "Türkler Batılı olmak için Batı ile savaşmışlardır" demiştir.⁴⁹⁴ Cumhuriyet'e dayalı hürriyetin sağlanması ve Batılı bir devlet kurma problemi Osmanlı'dan Cumhuriyet'e devredilmiş en büyük zaruretlerin başında gelmiştir. Batı'ya rağmen Batılılaşma olarak formüleleşecek olan bu durum devralınan mirasın dışında, yeni Cumhuriyet Osmanlı'dan bir sürü sorun ve olayı da devralmıştır.

Bu anlamda öncelikli olarak imparatorluktan devralınan enkaza bakmak gereklidir. Osmanlı son on yılını savaşlarla geçirmiştir. Milli Mücadele'yi kazanan Anadolu Hareketi büyük bir yıkımla karşılaşmıştı. En büyük değişim ülke nüfusunda gerçekleşmiştir. Bu değişim ile sosyal ve iktisadi olarak toplum farklı bir yapıya kavuşmuştur. Ülkede üretim ve işgücü düşmüş, şehirler ise kırsallaşmıştır. Çok kültürlülük konusunda da kırılma yaşanmıştır. Cumhuriyet'in gelişimi iki yüz yıllık bir değişim sonucu ortaya çıkmış, halifeliğin kaldırılması ve dini referansların devletten temizlenmesi ile bu değişim ve kırılma daha da derinleşmiştir.⁴⁹⁵

Tunaya, Cumhuriyet'in sosyal yapı huzursuzluğunun baş nedeninin Osmanlı'dan devralınan yapı düzensizliği olduğunu savunmuştur.⁴⁹⁶ Başgil ise bu zor koşullarda Türk Devrimi'nin bir zaruret sonucu ortaya çıktığını savunmuştur. O, bu durumu şöyle açıklamıştır:

"Hayat, harekettir. Yaşayan her varlık, hareket etmeye, yani varlığını muhitini ve devrinin hayat şartlarına intibak ettirmeye ve bu sayede inkişaf etmeye

⁴⁹³ Berkes, **Atatürk ve Devrimler**, s. 126.

⁴⁹⁴ Tunaya, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, s. 17.

⁴⁹⁵ Yahya Sezai Tezel, "Tanzimat Sonrası İmparatorluk ve Cumhuriyet Türkiye'sinde 'Muhafazakarlık' Sorunsalı: Devamlılık, Değişmeler ve Kırılmalar" **Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce - Muhafazakarlık**, C.V, İletişim Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 2004, s. 24-25.

⁴⁹⁶ Tunaya, **Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku**, 2000, s. 117.

mecburlardır. Aksi takdirde, dejenere olmaya ve nihayet ölmeye mahkûmdur. İntibak ve inkişaf, ferdi varlığın olduğu gibi, camia ve devlet varlığının da umumi ve ezeli kanunudur.”⁴⁹⁷

Osmanlı’dan Cumhuriyet’e devredilen en önemli başlıklardan birisi değişme zaruretidir. Başgil, Türklerin hür ve müstakil yaşamaları için bu değişime cevap vermekle mesul olduklarını açıklamıştır.

Başgil’in Türklerin bağımsızlığını elde etmesinin bir zaruret olduğu ifadesine Tunaya da katılmıştır. Tunaya, Cumhuriyet’e varan Türk Devrimi’nin ilk gayesinin milli bağımsızlığı elde etmek olduğunu ifade eder. Bu ilk mücadelenin gerçekleştirilmesi sadece geçmişin sorununu halletmekle kalmaz, aynı zamanda bu dönemde edinilen tecrübelerle de mücadele edilmiştir. Milli Mücadele’nin asker kadrosu, önemli oranda I. Dünya Savaşı’ndaki geniş subay kadrosundan oluşmuştur. Bu subay-aydın kadrosu Milli Mücadele’nin verilmesinde ve sonraki süreçte yapılan devrimlerin başarılmasında büyük etkiye sahip olmuşlardır.⁴⁹⁸ Önceki dönemden sadece subay ve aydın kadrosu devralınmamış, sosyal yapı ve ilişkilerinin de devralındığı görülmüştür. Bu gruplar yeni dönemin inşasında ve yönetiminde söz hakkı almak için de uğraşmıştır.⁴⁹⁹ Tunaya’ya göre bunu isteyen geri yani “Şark Kafası” ile mücadele yeni dönemin en önem verdiği nokta olur. Tunaya Atatürkçü hareketin yeni dönemde enerjisinin buradan geldiğini şu cümlelerle ifade etmiştir:

“Varılması gerekli düzen, demokratik Batı medeniyeti düzenidir. Türk devriminin ulaşmak istediği düzey... Bu düzey feodal kalıntılardan arınmış, ‘Şark Kafası’ ile savaşmak pahasına kurulmak ve varılmak istenilen ‘müşterek medeniyet seviyesi’dir. Türk Devriminin sosyal karakteri bu özelliğinden doğar. Ve-Devrim’in sadece askeri, sadece İstiklal savaşlarından ibaret olmayışı bu nedene dayanır. Atatürkçülük bu gerçeğin enerjisi olmuştur.”⁵⁰⁰

⁴⁹⁷ Başgil, “Türk İnkılabı (Eser ve Mimarı)” **Yeni Sabah**, s. 3.

⁴⁹⁸ Doğan Avcıoğlu, **Türkiye’nin Düzeni – Dün Bugün Yarın**, Kırmızı Kedi, 3. Basım, İstanbul, 2017, s. 209.

⁴⁹⁹ **A.g.e.**, s. 205..

⁵⁰⁰ Tarık Zafer Tunaya, “Demokratik Siyasi Hayat” **Milliyet**, 3 Mart 1964, s. 2.

Tunaya'ya göre bu dönemde bağımsızlığın sağlanmasının yanında diğer amaç ise fert hürriyetlerinin sağlanmasıdır.⁵⁰¹ Başgil'e göre de bir zaruret söz konusuydu. O, ilk etapta istiklalin askeri olarak sağlanmasından sonra toplumsal olarak gelişim sağlanması gerektiğini savunmuştur. Atatürk'ün de bu konuda milletimizi medeni seviyeye ulaştırmayı hedeflediğini söylemiştir.⁵⁰² Fakat Tunaya, hocasının söylemine ek olarak sosyal ve iktisadi gelişmelerin her zaman demokratik ve hür bir ortam yaratma konusunda yeterli olmadığını, özellikle Japonya ve Nazi Almanya'sı örneğinden bu şartların demokrasiye yol açma konusunda ne kadar kısır olduğunu da eklemiştir. Yani önce iktisadi bağımsızlığın kazanılması sonra ise siyasi demokrasinin geliştirilmesi formülü her zaman işlememiştir.⁵⁰³

Başgil'e göre sosyal ve hukuki ana esasların muhafazası söz konusu olduğu için değişim bir yere kadar olmuştur. Belirli kadrolarla sınırlı kalan inkılaplar, ıslahat biçiminde kalmıştır. O'na göre meşrutiyet bu anlamda ıslahattır ve Cumhuriyet'e devredilen bir gelenektir. Başgil, hiçbir şeyin yoktan var olmadığını ve bir sonraki kuşaklara ve yapıya da bunları devredildiğini savunmuştur. Devredilen miraslar konusunda Meşrutiyet, Başgil'e göre, Cumhuriyet'in zeminini teşkil etmiştir.⁵⁰⁴ Tunaya ise, Cumhuriyet için laboratuvar olan Meşrutiyet'in en büyük eksikliğini aydın kadrosundaki darlık olduğunu belirtmiştir. Fakat O'na göre burada edinilmiş tecrübeler ve diğer elde edilen şey, sonraki dönemde aydınlar tarafından, siyasal ve iktisadi alanlardaki sorunlar karşısında kullanılmıştır.⁵⁰⁵

Başgil'e göre. Türk Devrimi bütünsellik anlamında eski düzeni kaldırıp yerine yeni bir düzen hayata geçirmiştir.⁵⁰⁶ Tunaya ise bu planlı gidişatta Cumhuriyet

⁵⁰¹ Tunaya, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılaşma Hareketleri**, s. 105.

⁵⁰² Başgil, "Türk İnkılabı (Eser ve Mimarı)" **Yeni Sabah**, s. 3.

⁵⁰³ Tunaya, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılaşma Hareketleri**, s. 108.

⁵⁰⁴ Başgil, "Türk İnkılabı (Eser ve Mimarı)" **Yeni Sabah**, s. 3.

⁵⁰⁵ Tunaya, **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük**, s. 20-21.

⁵⁰⁶ "O suretle ki, memleketimizde vücuda gelen değişiklikler ve yenilikler hiçten ortaya çıkmış rastgele yapılmış değildir; Türkiyemizin bir buçuk asra yakın bir zamandan beri içinde yuvalandığı tarihi ve sosyolojik bu vukuatın bir sonucu olmuş ve yüksek bir ülkeye doğru uzanmıştır. Bu ülke, milletçe hürriyet ve istiklal ve 'bütün cihanda medeni bir heyeti içtimaiye' haline gelmek olmuştur. Türk inkılabı, her strüktür inkılabı gibi planlı bir gidiş olmuş ve ilhamını memleket hadise ve şeniyetlerinden almıştır." Başgil, "Türk İnkılabı (Eser ve Mimarı)" **Yeni Sabah**, s. 3.

Devrimlerinin ortaya çıkışını bir zaruret olarak görse de, Türk Devrimi'ni Osmanlı ıslahat hareketlerinden başka bir noktaya yerleştirir.⁵⁰⁷

Tunaya, Osmanlı ıslahatlarının başarılı olması durumunda Türk Devrimi'nin olmayacağını vurgulamıştır. O'na göre, Türk Devrimi bu anlamda Osmanlı kaderinden sıyrılıp, tamamen kendine münhasırdır. Tunaya'ya göre Kemalist yöntem ile Osmanlı'nın başaramadığı şeyi başarıp, bağımsızlığı kazanmıştır. Tunaya, her ne kadar geçmişten esinlenilmesi ve köklerinin geçmişte olmasına rağmen Türk Devrimi'nin sonucu itibariyle kendine münhasır olduğunu ve Türk Devrimcilerinin de geçmişin gölgesine sığınan kişiler olmadığını belirtmiştir. Türk Devrimi, Türk halkının eseri olup, 20. yüzyılın gerçekleri doğrultusunda, Atatürk'ün liderliğinde ortaya çıkmıştır. Türk Devrimi'nin temel görüşü, yeni hareketin, yeni kadrolar ile yapılabileceği yönünde olup, eski yeni içinde inşa edilmemiş ve ikilik baştan engellenmiştir.⁵⁰⁸

Başgil, Türk Devrimi'nin bütünlük içermesi yanında gelişiminin ve esin kaynağının temellerini Osmanlı gelişmelerine bağlama konusunda Tunaya'ya göre daha meyillidir. O'na göre geçmişle olan duygu ve gönül bağı sayesinde yani geçmişle olan ilişkisinin kuvvetli olması anlamında bugünkü milli devlet yaratılmıştır. Başgil, her başlangıcın bir son ve tükenmişlikten sonra kurulduğunu belirtmiştir. Yani O, geçmişe yönelik dokunuşu ihmal etmemiştir.⁵⁰⁹

Tunaya, Başgil'e nispeten devrimleri başka yere oturtmasının yanında, Osmanlı'dan günümüze miras olarak kalan yanlış anlayışın da altını çizmiştir. O'na göre Osmanlı'dan Cumhuriyet'e meclis çoğunluğunun her şeyi halledeceği anlayışı devredilen en önemli miraslardan biridir. Meclis çoğunluğunun her şeyi halledebileceği düşüncesi CHP'den DP'ye kadar miras olarak aktarılmıştır.⁵¹⁰

Tunaya'ya göre Osmanlı'dan Cumhuriyet'e ıslahatları yapan kuvvetler öncelikli olarak; Osmanlıyı "Limited Şirket'e çevirmek isteyen Batı diğer kuvvet ise, Batı'nın baskısını azaltmak için "Yukarıdan aşağıya bir şeyler" yapan Osmanlı sarayıdır. Üçüncü

⁵⁰⁷ "Türk Devrimi, Osmanlı ıslahat hareketlerinin doğal ve tarihsel bir uzantısı değildir. Şu anlamda ki Osmanlı siyasal gelişmeleri kendi gidişlerine bırakılsaydı, Türk Devrimi niteliğinde bir aşamaya varılamayacaktı." Tunaya, **İnsan Derisiyle Kaplı Anayasa**, s. 219.

⁵⁰⁸ Tunaya, **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük**, s. 114.

⁵⁰⁹ Başgil, "Türk İnkılabı (Eser ve Mimarı)" **Yeni Sabah**, s. 3.

⁵¹⁰ Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)**, C. II, s. 134-135.

kuvvet ise Cumhuriyet döneminde Türk halkı tarafından yapılan ıslahatlardır. Türk halkı ise gelişmede dünden bugüne ortaya çıkan üçüncü kuvvettir.⁵¹¹ Tunaya'ya göre Atatürk'ün sentezci devrim anlayışı bu hareketin ideolojisini oluşturmuştur.

Türk Devrimi gerçek anlamda Osmanlı'dan alınan mirasın bir sonucu olmuştur. Tunaya ve Başgil, modernleşmenin gelişimini teokratik bir devletten laik cumhuri bir yönetime varması olarak ele almışlardır. Türk Milli Mücadelesi de laik, milli ve sosyal bir devleti hedeflemesi anlamında mirası devam ettirir. Tunaya bu konuyu; “Devrimi gerçekleştirmenin temel şartı laiklikti. Memleketi az gelişmiş sosyal yapıdan kurtarmak için de, Cumhuriyet milli ve sosyal olacaktı”⁵¹² şeklinde yorumlamıştır. Bunlar sadece şekli değil, özü de ifade etmektedir. Devrimi yapan Müdafaa-i Hukukçular dış güçler ve düşmanla birlikte iç düşmanlarla da savaşmıştır.⁵¹³

Özetle, Başgil ve Tunaya, Cumhuriyet dönemini Osmanlı geçmişi ile ele almaları yönüyle öne çıkmışlardır. İki aydın da Osmanlı'da yapılanların Cumhuriyet dönemi için laboratuvar vazifesi gördüğünü savunmuşlardır. Cumhuriyet Türkiye'si Osmanlı'dan sadece deneyim, kadro ve bir devlet geleneği gibi olumlu mirasları deralmamış, aynı zamanda yoksulluk, geri kalmışlık ve siyasal olarak da bazı olumsuz alışkanlıkları da devralmıştır. Özellikle fırkacılık çatışması ve çoğunluğun her şeye kadir olduğu gibi olumsuz fikir ve düşünceler de Cumhuriyet'e aktarılmıştır. Başgil bu geçiş döneminde Osmanlı'nın fikir ve düşünce mirasını bir devamlılık olarak görmüş iken, Tunaya daha çok Cumhuriyet'in kendine münhasır bir yol belirlediğinin altını çizmiştir.

3.1.3. Kemalizm'in İnşası: Devrimler

Milli Mücadele'yi ve Türk Devrimi'ni başarıya ulaştıran kişi Mustafa Kemal Atatürk'tür. “Kemalizm” ya da “Atatürkçülük” Mustafa Kemal'in Türk Devrimi'ni başlattığı Mütareke dönemine kadar uzanmaktadır. Tunaya, Mustafa Kemal'in dayandığı temeli:

⁵¹¹ Tunaya, **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük**, s. 118.

⁵¹² Tarık Zafer Tunaya, “Büyük Devlet ve ‘Küçük Kafalar’” **Vatan**, 1 Mayıs 1953, s. 2.

⁵¹³ Tarık Zafer Tunaya, “Atatürksüz Cumhuriyet” **Milliyet**, 29 Ekim 1969, s. 2.

“Atatürk, geçmişle gelecek arasında, değiştirilmesi gerekenle değişik düzen arasındaki geçişi başarı ile temsil edebilmiştir. O’na ‘Büyük’ sıfatını vermemiz bu tarihsel davranışının anlamıdır. (tarihte edindiği yerden dolayı) Yıldırım hızı ile değişen olaylar ve gelişen akımlar ortasında, O her sözü ve tutumu ile her zaman devrimci ve gerçekçi kalmasını bilmiştir. Atatürkçülüğün temel ve değişmez çizgileri de bu surette ortaya çıkar.”⁵¹⁴ Şeklinde ifade etmiştir.

Atatürk her şeyden önce geçmiş ve gelecek ile Doğu ve Batı arasında bir köprü vazifesi görmüştür. Yapılan devrimlerle Atatürk özellikle de bir medeniyet değişimi ve çağdaşlaşmayı hedeflemiştir.⁵¹⁵ Tunaya’ya göre Atatürk’ün Batı’ya yönelmesinin nedeni ve her şeyin temelini oturttuğu şey medeniyettir. Kurtuluş ve kuruluş için yönelinen ana hedef Batı’nın medeni seviyesidir. O’na göre bu hedefe cumhuriyetle yükselinecek, yapılacak devrimler de layık olduğu temele kavuşacaktır.⁵¹⁶ Yeni devletin inşasında olgunlaşan fikirler ardından devletin ideolojik temelini de teşkil edecektir. Bu anlamda Mustafa Kemal’in verdiği mücadele, onun adını bir düşünce sistemine dönüştürür. Cumhuriyet öncesi dönemde yetişmesinin, fikirlerinin olgunlaşmasında büyük etkisi olmuştur. Yani O’nun fikirleri, 19. yüzyılın sonu ve 20. yüzyılın başında Sultan Hamid’in yasaklarına rağmen İstanbul, Beyrut, İzmir ve Makedonya gibi merkezlerdeki Batılı fikirlerin yansımasıdır.⁵¹⁷ O, 1880’den sonra Mülkiye, Harbiye ve Tıbbiye’de öğrenim gören neslin pozitivistliğine ve Darwin’in evrim teorisine tanıklık etmiştir. Bu fikirlerin toplumsal ve sosyal bilimlere yansımalarıyla Atatürkçülüğün temeli oluşmuştur. Bu fikirleri Gökalp, zamanın fikirleri ile pekiştirmiş, sınıfsız toplum ve Türklüğün ideal toplum fikirlerini inşa ederek, onları geliştirmiştir.

Yeni toplumun inşası yani modern topluma dönüşme meselesi, Atatürkçülüğün programını belirlemiştir. Tunaya bu programa ulaşılmadan modern bir hayatın kurulamayacağını savunmuş ve Atatürkçülüğü bir varoluş meselesi olarak görmüştür.

“Atatürkçü programın uygulaması, iki temele dayanır. Birincisi, Türklerin millet olarak, ilerici atılımları başaracağına ve hazmedeceğine olan inandır. İkincisi de devrimci ‘inkılap’ yönteminin Türkiye için bir varoluş meselesi olduğu

⁵¹⁴ Tunaya, **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük**, s. 4.

⁵¹⁵ Kili, **a.g.e.**, s. 103.

⁵¹⁶ Tarık Zafer Tunaya, “Atatürk ve Medeniyetçilik” **Cumhuriyet**, 10 Kasım 1965, s. 2.

⁵¹⁷ Mardin, **Türkiye’de Toplum ve Siyaset**, s. 186.

inancıdır. Devrim dışında, Türkler için milli, bağımsız, demokratik ve ‘medeni’ (uygar) bir hayat olmayacağı kanısındır.⁵¹⁸

Kemalizm’in tarihi koşullarda bağımsızlık ve medeni seviyeye ulaşmayı hedeflemesi, onun haklılığında ve başarıya ulaşmasında ana etmen olmuştur. Öncelikli olarak Türk toplumunun özellikle işgaller karşısında birliğinin ve bağımsızlığının hedeflenmiş olması, içeri ve dışarıdan gelen saldırılara karşı durmayı zorunlu kılmıştır. Bu duruş hem fikirsel, hem de fiziksel temelde olmuştur.⁵¹⁹

Kemalizm milli, bağımsız, demokratik ve medeniyet ilkelerine dayanan yeni bir devletin kurulmasını sağlamıştır. Tunaya bu anlamda tek yolun Kemalizm olduğunu, aksi durumda ufukta Sevr vardır. Bu dönemde Batı bloku sömürmekte, Doğu bloku ise milli hareketleri desteklemekteydi. Türk Devrimi iki bloka da mesafelidir. Her iki blok zıt yönde, Türklerin bağımsızlığını hedeflemekteydi. Bu noktada Tunaya, Atatürkçülüğün Türkiye’nin “mesut, muvaffak, muzaffer ve müreffeh” olmasını hedeflediğini savunur. Mustafa Kemal’in, her zaman gerçek deha olarak Türk milletine inandığına ve halkın da onu benimsemesi ile başarıya ulaşıldığını düşünür.⁵²⁰ Türk Devrimi’nin tarihin bir süreci olarak ortaya çıkması Tunaya ve Başgil’in fikirlerine göre olağan bir durumdur. Tunaya, Atatürkçülüğü genel çerçevede bir sentez olarak görmüştür.⁵²¹

Milli Mücadele’nin içeride ve dışarıda büyük bir zafere ulaşması Başgil ve Tunaya’ya göre tarihi sürecin normal ilerlemesidir. Başgil’e göre gelişimin seyri dini yapıdan cumhuri-laik düzene doğru olmuştur.⁵²² Tunaya da gelişimin teokratik-mutlaki bir saltanattan laik-cumhuri devlete doğru gittiğine inanmıştır.⁵²³

Tunaya’ya göre Türk Devrimi ve devrimcilerinin hukuk nizamıyla bir Batı medeniyeti kurma girişiminin temelinde, Doğu’dan Batı’ya yönelme söz konusu olmuştur. Bu işi Doğu’nun kurtuluşu olarak gören Mustafa Kemal’in 18 Temmuz 1922’de İran elçiliğinde verilen yemekte Türk Devrimi’nin evrensel karakterine

⁵¹⁸ Tunaya, *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*, s. 6-7.

⁵¹⁹ Safa, *Türk İnkılabına Bakışlar*, s. 191.

⁵²⁰ Tunaya, *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*, s. 9.

⁵²¹ “Atatürkçülük tarihsel bir oluşun, Türk milletinin için için başlayan gelişmesi boyunca, ideolojik ihtilaller çağında, varmış olduğu bir aşamanın fikir ve eylem programıdır, kısaca ideolojidir. Bir sentezdir.” *A.g.e.*, s. 113.

⁵²² Başgil, *Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri*, s. 15.

⁵²³ Tunaya, *Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılama Hareketleri*, s. 8.

değindiğini, bunu kendisi için yapmadığını, Doğu milletleri için öncü ve yol gösterici bir karakterinin olduğunu ifade etmiştir. Atatürk yemekte Türk Devrimi'ni şöyle yorumlamıştır:

"... Türkiye'nin bugünkü mücadelesinin yalnız Türkiye'ye ait olmadığını, bütün arkadaşlarımız ifade etmiş iseler de, bunu bir defa daha teyit etmek lüzumunu hissediyorum. Türkiye'nin bugünkü mücadelesi yalnız kendi nam ve hesabına olsaydı, belki daha kısa, daha az kanlı olur ve daha çabuk bitebilirdi. Türkiye azim ve mühim bir gayret sarf ediyor. Çünkü müdafaa ettiği, bütün mazlum milletlerin, bütün Şark'ın davasıdır ve bunu nihayete getirinceye kadar Türkiye, kendisiyle beraber olan Şark milletlerinin beraber yürüyeceğinden emindir."⁵²⁴

Tunaya, Türk Devrimi'nin bu anlamda evrensel bir karaktere sahip olduğunu, Başgil de Türk Devrimi'nin özellikle kendi tarihini nasıl değiştirdiğini 19 Ağustos 1960'da Yeni Sabah'taki köşesinde: "Büyük Harpten sonra, Türklüğün düştüğü maddi ve manevi perişanlıktan bugünkü Türkiyemiz çıkabildiği gibi, müstemlekeleşmiş bir Türkiye de çıkabilirdi."⁵²⁵ sözleriyle belirtmiştir.

Başgil, Tunaya'nın aksine Türk Devrimi'nin Türkiye tarihine olan etkisini ön plana çıkarmıştır. Başgil'e göre memleketin iki asırdır yaşadığı süreçten sonra yenileşmeye yönelik bütün ihtiyaçlarını herkesten önce Mustafa Kemal görmüştür. O, Ortaçağ ve Arabistan çöllerinden gözleri ufuğa döndürenin Atatürk olduğunu, geçmişten gelen bütün eksikliklerin tamamlanarak, Atatürk tarafından kendine güvenen bir yeni nesil oluşturulduğunu savunmuştur.

Başgil, 14 Ağustos 1960'da Yeni Sabah'taki köşesinde Cumhuriyet'e giden yoldaki ve sonrasındaki sürecin tarihi bir zaruret ile ortaya çıktığını savunur. O'na göre Türk Devrimi rastgele bir olay değildir. Türk Devrimi hürriyet ve istiklal savaşını vererek, yeni dönemde yapılacakları planlamıştır. Başgil, yeni devletin ve şuurun inşası için Türk Devrimi'nin kısaca medeni seviyeye ulaşmak için yeni bir hayat yolunu seçtiğini açıklamıştır.⁵²⁶

⁵²⁴ Tunaya, **Medeniyetin Bekleme Odasında**, s. 113.

⁵²⁵ Ali Fuad Başgil, "Eserin Mimarı" **Yeni Sabah**, 16 Ağustos 1960, s. 3.

⁵²⁶ Başgil, "Türk İnkılabı (Eser ve Mimarı)" **Yeni Sabah**, s. 3.

Başgil ve Tunaya, Türk Devrimi'nin temel şiarının medeni ve modern bir düzeye ulaşmak olduğunu düşünmüştür. Tunaya'ya göre Batılılaşmada Cumhuriyet döneminde asıl gayenin “yaratıcı bir ilim zihniyetine dayanarak modern bir toplum, demokratik bir devlet kurmak” olduğunun altı çizilmiştir.⁵²⁷

Yukarıda da belirtildiği gibi topyekun bir modernleşme ancak bütünüyle bir hukuk nizamı kurulması ile mümkündür. Türk Devrimi'ni yapanlar bunun farkındadır. Çağdaşlaşma sürecinde dünden bugüne kadar gerçekleştirenler hamlelerin temelinde hukuk nizamının kurulması fikri Tanzimat'la başlayan çağdaşlaşma sürecinin özünü oluşturmuştur. Osmanlı'da devlet geleneği İslam hukukuna dayanmıştır. Bu bir inanç sorunu veya konusu değildir. Hayatın her alanını düzenleyen İslam hukuku olmuştur. Çağdaşlaşma süreci ilerledikçe gelenekselleşme süreci de beraber ilerlemiştir. Cumhuriyet öncesinde bu durum dine bağlı bir devlet olmaya kadar gitmiştir. Cumhuriyet'in devrim hareketi hukuk değişimini bu anlamda tersine çevirmiştir. Din-devlet ayırımının ilerlemesi ile tutarlı bir hukuk sistemi bu dönemde kurulmaya başlanmıştır.⁵²⁸

3.1.3.1. Hukuk Alanında Batılılaşma Hamleleri

Cumhuriyet'in ilanı ile halk iradesine dayanan bir anayasal süreç başlamıştır. Başgil'e göre anayasal düzene geçiş Tanzimat'tan beri devam eden bir sürecin tezahürü olmuştur. O, ağır ağır ilerleyen sürecin bu dönemde anayasal bir nizama kavuştuğunu savunmuştur.⁵²⁹ Ana ilke “hâkimiyet kayıtsız şartsız milletindir.” Böylece kişi otoritesine bağlı hükümet yıkılacak, saltanat ve hilafet ile çürümüş kurumlar kaldırılacaktır. Bu durum karşısında Tunaya; “bir Cumhuriyet ne cahiller tarafından kurulabilir, ne de cehalete dayanabilir” demiştir.⁵³⁰

Cumhuriyet, Doğu medeniyetinden Batı medeniyetine geçiş hedeflemiştir. Tunaya'ya göre belirtilen hedef doğrultusunda Hilafet'in kaldırılıp, Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nu çıkarılmış, 8 Nisan 1924'de de Şeri Mahkemeler kaldırılmıştır. 1925'te

⁵²⁷ Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, s. 110.

⁵²⁸ Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 530.

⁵²⁹ Başgil, *İlmin Işığında Günün Meseleleri*, s. 69.

⁵³⁰ Tunaya, *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*, s. 85.

Maarif bütçesi düzenlenmiş ve medreseler tamamen kapatılmıştır. O, 1924 ve 1928 yıllarında yapılan düzenlemelerin laiklik alanında öne çıktığını düşünmüştür.⁵³¹

Genel olarak bakıldığında hukuk nizamının kurulması, milli bir hayat düzeninin kurulması için esas olarak görülmüştür. Doğu'dan Batı'ya dönülmesi hedeflenmiştir. Bu durum sarsıntıları ve tepkileri de beraberinde getirmiştir. Tunaya, yapılan düzenlemeleri: “Yeni bir devletle bağdaşamayan kanunların, hatta hukuk sisteminin terki ve modern kanunların Batı'dan iktibas edilmesi.”⁵³² şeklinde özetlemiştir. Yapılan yeniliklere Başgil ve Tunaya'nın yaklaşımları farklı olmuştur. İki aydın arasında görüş ayrılığı yaratan ilk konu Hilafet'in kaldırılması olmuştur.

3.1.3.1.1. Hilafetin Kaldırılması

Saltanatın kaldırılması ile birlikte halk hakimiyeti Cumhuriyet'in ilanı ile son halini almıştır. Fakat yeni rejim ve halk iradesi karşısında hilafet makamının, gerek siyasal açıdan ve gerekse İstanbul'da bir güç merkezi olma ihtimali karşısında Mustafa Kemal ve yeni yönetim buna karşı önlemini almıştır. Bu dönemde halifelikle ilgili tartışılan konulardan biri de Hindistan'dan Hilafet için Ağa Han ve Emir Ali'den gelen mektuplardır. Berkes bu durumu şöyle ifade etmiştir: “Hindistan'daki Sünni Müslümanların, dine ve hilafete dayanarak Gandhi ile birlikte Britanya devletine karşı ulusal direnme doktrininin, Ağa Han ve Emir Ali'nin Türkiye'deki hilafet sorununa karışmayla çökertildiği meydandadır.”⁵³³ Bu anlamda mezhepleri bile farklı olan bu kişilerin hedefleri Türkiye'den ziyade Hint-Müslümanlarının hilafet ulusçuluğu olmuştur. Siyasal bir hal alan halifelikle ilgili Türkiye'de en önemli tartışmalar 25 Şubat 1924'te TBMM'de başlamış ve bu doğrultuda teklif hazırlanmıştır.⁵³⁴ Halifeliğin kaldırılışı sırasında yaşanan bütçe ve siyasal konularla ilgili tartışmalar üzerine Mustafa Kemal, hilafetin kaldırılmasıyla ilgili gerçeği Nutuk'ta şöyle belirtmiştir:

“Halife ve bütün dünya kesin olarak bilmelidir ki, bugün var olan ve korunmakta bulunan Halife'nin ve halifelik makamının gerçekte ne dini ve ne de siyasi bakımdan hiçbir anlamı ve var olma gerekçesi yoktur. Türkiye Cumhuriyeti

⁵³¹ Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, s. 110.

⁵³² *A.g.e.*, s. 113.

⁵³³ Berkes, *Türkiye'de Çağdaşlaşma*, s. 513.

⁵³⁴ *A.g.e.*, s. 515-517.

safsatalarla varlığını ve istiklalini tehlikeye atamaz. Bizce, hilafet makamı olsa olsa tarihi bir hatıra olmaktan öteye bir önemi taşıyamaz.”⁵³⁵

Hilafet makamı, 3 Mart günü Şer’iye ve Evkaf Vekaleti, Erkan-ı Harbiye Vekaleti ile birlikte kaldırılmış, eğitimde Tevhid-i Tedrisat Kanunu çıkarılarak öğretim birliği sağlanmıştır. Aynı zamanda Osmanlı hanedanının süresiz olarak Türkiye Cumhuriyeti’nde yaşaması yasaklanmıştır.⁵³⁶ Mustafa Kemal’e göre saltanat kalkınca bu makam da doğal olarak zaten kalkmıştır.

Başgil, Milli hakimiyetin tehlikeye düşürülmemesi için Mustafa Kemal ve Cumhuriyet kadrosunun bu yönde karar verdiğini vurgulamış, bu amaçla 3 Mart 1924’te 13 maddelik bir kanun değişikliği ile hilafetin kaldırıldığını açıklamıştır. Son halife Abdülmecid ve Osmanlı hanedanı vatandaşlıktan çıkarılarak, yurtdışına çıkarılmıştır. Osmanlı hanedanına ait mallara da el konulmuş, anayasada genel kapsamlı bir yenileşme yapmak yerine, yeni bir anayasa kısa süre sonra hazırlanmıştır.⁵³⁷ Tunaya’ya göre, Cumhuriyet’i kuranlar İslam’ın şanlı mazisini inkar etmemişlerdir. O, Cumhuriyetçilerin İslam tarihinin derinliğine karşılık, Türk tarihinin daha derin ve eskiye dayandığı teziyle yola çıktıklarını açıklamıştır. O’na göre saltanatın kaldırılması ve Cumhuriyet’in ilanından sonra asıl esası Hilafet’in kaldırılması oluşturmuştur.⁵³⁸

Halifeliğin kaldırılmasının yanında yapılan yeniliklerden birisi de eğitim birliğinin sağlanması olmuştur. Eğitim ve öğretimin birleştirilerek dini kurumların Maarif Vekilliği’ne bağlanmış ve diğer yandan birçok kurumun da kapatılmıştır. Yerli ve yabancı okulların hepsi Maarif Vekilliği bünyesinde birleştirilerek, eğitim birliği sağlanmıştır.⁵³⁹ Başgil, dinde en önemli konulardan birinin de dinin düzgün ve doğru öğretilmesi için gerekli alim ve bilginin yetiştirilmesi olduğunu savunmuştur.⁵⁴⁰ Din öğretimi yapan kurumlar 3 Mart 1924’te çıkan Tevhid-i Tedrisat kanunu ile Maarif Vekaleti’ne bağlanmıştır. Din eğitimi için medreselerin kapatılmasından sonra Darülfünun’da İlahiyat Fakültesi açılmıştır. Başgil’in en çok eleştirdiği konuların başında, kapatılan dini eğitim

⁵³⁵ Atatürk, **Nutuk**, s. 572.

⁵³⁶ **A.g.e.**, s. 574.

⁵³⁷ Başgil, **Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri**, s. 7.

⁵³⁸ Tunaya, **Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılaştırma Hareketleri**, s. 111.

⁵³⁹ Ayten Sezer Arıç, **Atatürk Döneminde Yabancı Okullar (1923-1938)**, TTK Yayınları, 2. Basım, Ankara, 2014.

⁵⁴⁰ Başgil, **Din ve Laiklik**, s. 210.

kurumlarının yerine yenilerinin açılmaması gelmiştir. O'na göre bu durum ülke için büyük zarara neden olmuştur. Başgil, fakültelerde verilen eğitimlerin daha çok ilim adamı yetiştirdiğini ifade etmiştir. O, üniversite gibi “la dini” bir ortamda din adamı yetiştirilemeyeceğini düşünmüştür. Başgil bu durum için “kayalıkta pirinç bitmez” demiştir. İlk, orta ve liselerde la dini eğitim alan öğrencilerin, üniversitede iyi bir din adamı olmaları imkansızdır.⁵⁴¹

Eğitimde birliğin sağlanması ve medreselerin kapatılması Başgil'e göre, din ve maneviyatla ilgili büyük buhranların yaşanmasına neden olmuştur. O, din terbiyesinin toplum ve insanın gelişimi için çok önemli olduğuna inanmıştır.⁵⁴² Medreselerin kapatılmasını olağan karşılamıştır. Bu gibi dini kurumlar O'na göre, zaten vasfını yitirdiği için çağ dışı kalmışlardır. Medreselerin 1926'da kapılması sonrasında yeni kurumlar açılmaması, bu boşluğun kapatılmasını önlemiştir.⁵⁴³ Din eğitimi ile Başgil, dinin hurafeler ve simsarlardan kurtulacağına inanmıştır.⁵⁴⁴

Geçmişten beri devam eden bu süreç sonrasında gelinen noktada Başgil, “Türkiye Devleti laikdir” demekle gerçekten laik olup olunmadığı konusundaki kanaati, bunun olmadığı yönündedir.⁵⁴⁵ Başgil'in laiklik ve genel olarak Cumhuriyet konusunda en çok eleştirdiği nokta Diyanet İşleri Vekaleti'nin kurulması ve işleyişidir. Diyanet İşleri kendi alanında özerk ve serbest olmalıdır. Fakat bu idarenin Başvekalet'e bağlanmış olması, onu bir devlet kurumu olmaktan öteye götürmemiştir. O'na göre toplumun çoğunluğu çiftçi ve işçilerden oluşmakta ve okuma yazma bilmemektedir. Başgil bu durum karşısında halkın din ve manevi bağının birden koparılmamasının, tarihi ve milli bir vazife olduğunu savunmuştur.⁵⁴⁶ Başgil, Diyanet konusunda maneviyat ve ruhani olarak bir çıkmazın yaşandığını açıklamıştır. Bu çıkmaz insanları komünizme yöneltmektedir. Bu ve diğer taassupların artmasının engellenmesini Diyanet İşleri'nin düzenlenmesinden

⁵⁴¹ **A.g.e.**, s. 211.

⁵⁴² Başgil, **Gençlerle Baş Başa**, s. 45.

⁵⁴³ Başgil, **Din ve Laiklik**, s. 124-125

⁵⁴⁴ **A.g.e.**, s. 303.

⁵⁴⁵ “Kanaatimce, hayır. Çünkü laik olabilmesi için Şer'iyeye ve Evkaf Vekaletini ilga eden 429 sayılı kanunun da tadil edilmesi ve bu kanunla doğrudan doğruya hükümet emrine verilen diyanet işleri teşkilatına, üniversiteler kadar olsun; bir muhtariyet tanınması; dini gaye ile tesis olunan İslami vakıfların tesis olduğu maksat ve gayeye tahsis olunması ve yüksek din adamı ve alimi yetiştirecek dini öğretim müesseseleri kurulması icab ederdi. Bunlar yapılmamıştır. Bir devletin laik olması için, karar ve hareketlerinde dini mülhaza ve prensiplere yer vermemesi, yalnız bu kadarla da kalması kafi değildir.” Başgil, **Din ve Laiklik**, s. 207.

⁵⁴⁶ **A.g.e.**, s. 216.

geçtiğini savunmuştur. Başgil'e göre, öncelikli olarak kurumun idari ve mali muhtariyeti sağlanmalıdır. Ardından vakıflar bu idareye bağlanıp, mali olarak kurumun giderleri karşılanmalıdır. O, İstanbul'da Yüksek İslam İlimleri Enstitüsü kurulup, bu kurumun üç kademe şeklinde eğitimler vermesinin sağlanmasını da belirtmiştir. O'na göre bunlar yapıldıktan sonra İslam alemi için gerekli din alimleri ve mütehasşısalar zaten yetiştirilmiş olur.⁵⁴⁷

Muhafazakâr çevrenin tepki gösterdiği konulardan bir diğeri de Medeni Kanun olmuştur. Medeni Kanun ile doğrudan kişinin ve toplumun yaşantısı düzenlenmeye çalışılmıştır. Medeni Kanun ile toplumda yurttaşlık ilişkileri ve geleneksel alışkanlıkların dini kurallara göre düzenlenmek yerine, yeniden düzenlenmesi hedeflenmiştir. Kanun ile medeni hukukun yeni siyasal hukuka uyması zorunlu hale gelmiştir.⁵⁴⁸ 17 Şubat 1925 ile 22 Nisan 1926 arasında yapılan müzakereler ile İsviçre Medeni Kanunu'na göre hazırlanan Medeni Kanun oy birliği ile kabul edilmiştir.

Tunaya, Kanun'a çıkarları zedelenen muhafazakâr çevrelerin büyük tepki gösterdiğini savunmuştur.⁵⁴⁹ Bu fikirlerin dönemin yetki mercileri tarafından dile getirildiğini ve gerçek olduğunu belirtmiştir.⁵⁵⁰

Başgil'in Sebilürreşad dergisinin Nisan 1952'deki 124. sayısında "İrtica Yoktur Efendiler!" adlı yazısında laiklik ve Medeni Kanun'la ilgili yaptığı ağır eleştiriler daha çok Medeni Kanun'un aile ve toplum yapısına uymadığı yönündendir. Konu hakkında Başgil; "Medeni Kanunun milli hayatımıza, hususiyile, aile yuvamıza indirdiği darbeler inkar eder şeyler midir? Bu kanunu yeniden gözden geçirmek, kanaatimce, acil bir milli zarurettir"⁵⁵¹ demiştir.

Başgil'in Medeni Kanun'la ilgili düşünceleri 27 Mayıs'tan sonraki süreçte ise önemli oranda değişmiştir. Yeni Sabah gazetesine bu konuyla ilgili 1960'da yazdığı köşe yazısında, direkt alınan kanunların, zamanla ülkenin gerçeklerine dönüştüğünü

⁵⁴⁷ A.g.e., s. 225.

⁵⁴⁸ Berkes, **Türkiye'de Çağdaşlaşma**, s. 531.

⁵⁴⁹ "Türk milleti insan aklının, zamanın şartlarına göre, bulduğu yeniliklere karşı durmamıştır. Türklerin yenileşme hareketleri tarihi, ıslahat olaylarına sadece menfaatleri sarsılan muhafazakar bir çevrenin engel olduğunu, bunun da din perdesi altında yapıldığını göstermiştir." Tunaya, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılaşma Hareketleri**, s. 115.

⁵⁵⁰ A.g.e., s. 116.

⁵⁵¹ Ali Fuad Başgil, "İrtica Yoktur Efendiler!" **Sebilürreşad**, C.V, S: 124. Nisan 1952, s. 372.

savunmuştur. Yalnız burada altı çizilmesi gereken nokta, Başgil bu fikirlerini yeni anayasanın hazırlıklarının yapıldığı sırada dile getirmiştir. O'na göre, yeni anayasa hazırlamak yerine zamanla memleket gerçekleri haline gelmiş olan mevcut anayasanın onarılması yeterlidir.⁵⁵² Başgil, din konusunda akıl ve dinin ayrı olmadığını ifade etmiştir. Yapılması gereken toplumun ve devletin geleceği için maneviyat terbiyesi ile örülü bir eğitim sistemi getirilmesidir. Bu manada Cumhuriyet eleştirisinde bulunarak, 1926'dan 1958'de Yüksek İslam Enstitüsü'nün kurulmasına kadar olan dönemi "fetret devri" olarak addetmiştir.⁵⁵³

Tunaya ve Başgil eski yapının halk iradesi karşısında kaldırılması için mutabık kalmıştır. Mutabık kalma durumu, hukuk nizamında Batılı laik anlayışın inşası ile son bulmuştur. Teokratik-mutlakıyetten, cumhuriyete evrilme sürecine varış Başgil ve Tunaya'da farklı algılamalara neden olmuştur.

3.1.3.1.2. 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu

Milli Mücadele'nin başarıyla sonuçlanması ile anayasal bir düzen ana hedef olmuştur. Ayferi Göze'ye göre bir ulusun anayasası, ulusun var olduğu ve onun iradesinin her şeyden üstün olduğu ilkesine dayanmalıdır. Bunun üstünde ise sadece doğal hukuk vardır. Bu doğrudan insan iradesidir. Yani kurucu iradedir. Ulus iradesi hukukiliğin temelidir. Ulusun isteği de her zaman yüce yasa değerindedir.⁵⁵⁴ Bu çerçevede verilen mücadele ve kurulmak istenilen ulusal bilinçte anayasanın ne anlama geldiğini Mustafa Kemal ve yeni kadro her zaman önemsemiştir.

1920'de TBMM'nin açılışı ile birlikte egemenliğin kullanımı parlamentoya geçmeye başlamıştır. Yasama, yürütme ve yeri geldiğinde yargılama hakkı da parlamentoya verilmiştir. Bunun için 20 Ocak 1921'de Teşkilat-ı Esasiye ilan edilmiştir. Milli Mücadele'yi komuta eden meclis, Mustafa Kemal'in başkanlığında, iç ve dış gruplara karşı büyük bir başarı kazanmıştır.⁵⁵⁵ TBMM Hükümeti 1920-1922 arasında İstanbul Hükümeti'nin karşısında bir devlet değil iken, bu ikilik 1922'de saltanatın

⁵⁵² Ali Fuad Başgil, "Daha İyi İyinin Düşmanıdır" **Yeni Sabah**, 25 Haziran 1960, s. 3.

⁵⁵³ Başgil, **Din ve Laiklik**, s. 303.

⁵⁵⁴ Ayferi Göze, **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, Beta Yayınevi, 14. Basım, İstanbul, 2013, s. 241-242.

⁵⁵⁵ Mümtaz Soysal – Fazıl Sağlam, "Türkiye'de Anayasalar" **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. I, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 22.

kaldırılması ile son bulmuştur. Cumhuriyet rejimi Türkiye’de tek partili ve tek elli siyasal hayatı kurmaya başlamıştır.⁵⁵⁶ Tunaya’nın da belirttiği gibi yeni yönetim geçmişe dair yapıları ve sistemleri kaldırarak tekleşmeyi hedeflemiştir.

Cumhuriyet’in ilanı ve sonrasında 1876 Kanun-i Esasi ve 1921 Teşkilat-ı Esasiye kanunlarının yarattığı ikilik söz konusuydu. Tunaya bu dönemdeki anayasal açıdan ve zihniyet olarak yaşanan ikiliği; “Bir uçta 1876’cı yasal düzen ve bu düzeni oluşturan asalak ve çürümüş organlar ve onların savunucuları... öteki uçta da, yeni bir doğa örtüsünden fıskıran, üstünde devrim sabahının çiğleriyle dipdiri yeni bir düzenin tüm filizleri”⁵⁵⁷ şeklinde ifade etmiştir. Başgil de Tunaya ile aynı şekilde düşünmüştür. O’na göre bu dönemde yapılan düzenlemeler ve yeniliklere bütünlük kazandırmak için 1924 yılında Teşkilat-ı Esasiye hazırlanmıştır.⁵⁵⁸

1924 Teşkilat-ı Esasiye’nin başlangıç itibariyle parlamenter bir yapıyı hedeflemesine rağmen, güçlü bir devlet olmayı da bırakmamıştır. 1921’deki anayasadan bu anlamda bağı koparılmamıştır.⁵⁵⁹ Tunaya’ya göre TBMM’nin açılışından sonra Halkçılık Beyannamesi ve ardından 1921 Teşkilat-ı Esasiye’nin ve ilan edilen Cumhuriyet’in temel hedefi “vatandaşın saltanatını” ilan etmesidir. Vatandaşın saltanatı fikri ise 1924 Teşkilat-ı Esasiye fikrini ortaya çıkarmıştır.⁵⁶⁰

Başgil’e göre Soysal’ın da belirttiği gibi, yeni anayasa ile 1921’de olağanüstü şartlarda hazırlanan anayasa normalleştirilmeye çalışılmıştır. Bu aşamada anayasanın milli ve orijinal ruhu ile ana ilkeleri korunmuştur.⁵⁶¹

Tunaya, 1921 Teşkilat-ı Esasiye’den devralınan “hakimiyet bila kaydu şart milletindir”in, Osmanlı’da gelişmeye başlayan ve engellenen ulusçuluğun, Milli Mücadele’nin gerçekleşmesi ile Osmanlı’nın teokratik monarşik yapısının terk edilmesi olduğunu ifade etmiştir.⁵⁶² Saltanatın kaldırılması ile bu ilke hayata geçirilmeye başlanmıştır.

⁵⁵⁶ Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*, C.II, s. 181.

⁵⁵⁷ *A.g.e.*, s. 248.

⁵⁵⁸ Başgil, *Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri*, s. 74.

⁵⁵⁹ Soysal – Sağlam, “Türkiye’de Anayasalar” *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.I, s. 24.

⁵⁶⁰ Tunaya, *Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılaştırma Hareketleri*, s. 94.

⁵⁶¹ Başgil, *Hukuk Ana Meseleleri ve Müesseseleri Konferanslar*, s. 194.

⁵⁶² Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*, C.II, s. 132.

Yeni anayasa “Kurucu Meclis” gibi yapılara gerek duyulmadan meclisin kendisi tarafından hazırlanmıştır. Meclis kendisinde anayasa yapma kudret ve yetkisine sahip olduğunu kanıtlamıştır. Anayasa TBMM tarafından 20 Nisan 1924’te kabul edilmiştir. Meclis, anayasa yetkilerine sonuna kadar sahip çıkmıştır. Anayasa tasarılarında cumhurbaşkanının meclisi feshetme yetkisi, yedi yıllık görev süresi, veto ve başkomutanlık gibi yetkileri ve son olarak başbakanın kabinesini meclise bildirmesini içeren ilk öneri metni reddedilmiştir.⁵⁶³

Meclis yetkilerine sahip çıkmıştır. Çifte meclis ve cumhurbaşkanlığı ile ilgili önerileri reddetmiştir. Cumhurbaşkanının görev süresi, başbakana güvenoyu verilmesi ve meclis feshini kendi iradesine bağlamıştır.⁵⁶⁴ Anayasa genel olarak 6 fasıl ve 105 madden oluşmuştur. Birinci bölüm genel esaslardan, ikinci bölüm yasama görevinden, üçüncü bölüm yürütme yetkisinden, dördüncü bölüm BMM ve Hükümet ilişkileri, beşinci bölüm yargıyla ilgili ve altıncı bölümde de kişi hak ve özgürlükleriyle ilgilidir.⁵⁶⁵

Başgil, Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri kitabında 1924 Teşkilat-Esasiye’yi beş bölüm olarak ele almıştır. Anayasa’nın birinci bölümünde hakimiyetin millete ait olduğu ve onun üzerinde bir güç olmadığı vurgulanmıştır. Genel olarak bu irade dört senede bir ve iki dereceli yapılacak seçimlerle belirlenecektir. Kanunlar meclis tarafından konacaktır. İkinci bölümde TBMM’nin nasıl toplanıp, yasalar yaptığı ve vekillerin nasıl seçileceği ile ilgili vazifeler belirtilmiştir. Üçüncü bölümde Cumhurbaşkanı’nın nasıl ve ne zaman seçileceği ifade edilmiştir. İcra vekilleri heyetini Cumhurbaşkanı tayin edecek ve meclis güvenoyu ile göreve başlayacaktır. Dördüncü bölüm ise hakim, savcı ve mahkemeler gibi yargı hükümlerinden oluşmuştur. Beşinci bölümde de Türklerin amme hakları belirtilmiştir.⁵⁶⁶

“Türkiye Devleti Bir Cumhuriyettir” ibaresi, anayasanın değiştirilemez hükümleri olarak nitelendirilmiştir. “Türkiye Devletinin dini, din-i İslamdır” denerek devletin dini olduğu belirtilmiştir. Bu durum laikliğe geçiş süreciyle çelişkili gibi görünse de, anayasayı yapanların siyasi düşünceleri ve dünya görüşleriyle ilgilidir.⁵⁶⁷ Diğer

⁵⁶³ Soysal – Sağlam, “Türkiye’de Anayasalar” *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.I, s. 24.

⁵⁶⁴ Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s. 292.

⁵⁶⁵ *A.g.e.*, s. 295.

⁵⁶⁶ Başgil, *Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri*, s. 74-78.

⁵⁶⁷ Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri*, s. 295.

yandan bu konuda Başgil, yapılan şeyin temel hedefinin muhafazakâr bakiyenin tatmini için olduğunu ifade etmiştir.⁵⁶⁸

1924 Teşkilat-ı Esasiye'nin esasını “hakimiyet bilakaydüşart milletindir” İlkesi oluşturmuştur. Tunaya ulusal egemenlik ilkesinin Müdafaa-i Hukuk devresinde 1921 Teşkilat-ı Esasiye’de ilk olarak yer edindiğini ve 1924’te olduğu gibi korunduğunu ifade etmiştir.⁵⁶⁹

Devrimler sonrası kanun yapıcının sınırlarını belirleyen, devlet ve hükümetin şeklini tayin eden anayasa oluşturulmuştur. Anayasaların giriş bölümlerinde yönetim şekilleri ve ideolojileri belirtilir. Her ihtilal sonrası yeni yönetim eski yönetimden izler taşır. Tunaya, bu yüzden yeni yönetimleri eski yönetimlerden ayırmanın imkânsız olduğuna inanmıştır. Bundan dolayı da Türkiye’de bu dönemde yapılan yenilikler geçmişten izler taşımıştır.⁵⁷⁰

3.1.3.1.3. Anayasa Değişiklikleri

20 Nisan 1924’te yürürlüğe giren Teşkilat-ı Esasiye Kanunu, 1961 Anayasası’nın hazırlanmasına kadar yürürlükte kalmıştır. Bu süre zarfında birçok değişikliğe uğramıştır. Tunaya bu değişiklikler ile anayasanın ideolojik yönelimlerde bulunduğunu, 1928 ve 1937 yılında yapılan değişiklikler ile ideolojik yönelim tamamlanmıştır.⁵⁷¹

1924 Teşkilat-ı Esasiye’deki değişiklikler sırasıyla şu yıllarda yapılır: 1928, 1931, 1934, 1937, 1945, 1952 ve 1960⁵⁷² Tunaya, öncelikli olarak bu değişikliklerin hiçbirinin kamu hürriyeti alanında yapılmadığını açıklamıştır. O’na göre 1937 yılında çiftçiye toprak sağlanması için yapılan ufak bir kanun değişiklikleri dışında, 1924 Teşkilat-ı Esasiye’de sosyal alanlarla ilgili her hangi bir değişiklik yapılmamıştır.⁵⁷³

Başgil 1924 yılında “Türk devletinin dini İslam dinidir” denilerek, Anayasa’nın 26. madde gereği Meclis’e şerri bir yetki verdiğini, bunun muhafazakâr grupların tatmin

⁵⁶⁸ Başgil, *Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri*, s. 78.

⁵⁶⁹ Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*, C.II, s.132.

⁵⁷⁰ *A.g.e.*, s. 120.

⁵⁷¹ *A.g.e.*, s. 117.

⁵⁷² *A.g.e.*, s. 131.

⁵⁷³ Tunaya, *Siyasal Müesseseler ve Anayasa Hukuku*, s. 335.

edilmesi için yapıldığını savunmuştur. Bu durum zaten fiiliyatta devrimin mantığına uygun olmamıştır.⁵⁷⁴

Bu aşamada 1928’de yapılan ilk anayasal değişikliğe değinmeden önce ilk olarak yukarıda da belirttiğimiz gibi 1926’da kabul edilen Medeni Kanun’a kısaca tekrar değinmek gereklidir. Devrimler için sadece hukuksal olarak yeni kanunlar çıkarılmamış, aynı zamanda eski ve geri kalmış yapılar da kaldırılmıştır. Bu amaçla toplumsal hayatı düzenlemek için 1926’da Medeni Kanun kabul edilmiştir. Bu alanda 1876’da kabul edilmiş olan Mecelle üzerinde 1916’da düzenlemeler yapılmıştır. 1923’te yeni Medeni Kanun için çalışmalar başlamıştır. TBMM’de komisyon tarafından hazırlanan kanun 22 Nisan 1926’da İsviçre Medeni Kanunu’ndan iktibas edilerek yasallaşmıştır. Tunaya bunu Doğu medeniyetinden Batı medeniyetine geçişte önemli bir adım olarak görmüştür.⁵⁷⁵ Bu konuda eleştirilerde bulunan kişilerden birisi de Başgil’dir. Başgil Medeni kanun ile ilgili çeşitli fikirleri savunmuştur. Örneğin DP dönemin de Başgil bu kanunun Türk toplumunun yapısını bozduğunu ve düzeltilmesi gerektiğini savunmuştur.⁵⁷⁶ 27 Mayıs sonrası anayasa çalışmaları sırasında ise, bu kanunların zamanında iktibas edilmiş olsalar da, artık ülke gerçeklerine benzediği için sadece tadil edilmesini savunmuştur.⁵⁷⁷

Başgil 1924 Teşkilat-ı Esasiye’nin hazırlanmasında muhafazakâr bakiyenin gözetilerek devletin dininin vurgulandığını savunmuştur. Başgil, Mustafa Kemal’in bu duruma karşı çıktığını belirttiğini ifade etmiştir. Nisan 1928’de bu amaçla 2, 16, 26 ve 38. maddelerde değişiklik yapılmıştır. Öncelikli olarak anayasanın 2. maddesindeki “Türkiye Devletinin dini İslamdır” ve 26. maddedeki “ahkamı şer’iyyenin tenfizi” ifadeleri çıkarılmıştır. Bu anlamda 16. ve 38. maddelerdeki cumhurbaşkanı ve vekillerin seçiminden sonra göreve başlarken söyledikleri “vallahi” yemin ibaresi çıkarılıp yerine “namusum üzerine söz veriyorum” ibaresi eklenmiştir.⁵⁷⁸ 1931 yılında ise anayasanın 95. maddesinde tadilatla yapılan değişiklikle; “Muvazenei Umumiye Kanunu layihası ve buna bağlı bütçeler ve cetveller ile mülhak bütçeler meclise mali yıl başından en az üç ay evvel takdim olunur”⁵⁷⁹ denmiştir.

⁵⁷⁴ Başgil, **Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri**, s. 78.

⁵⁷⁵ Tunaya, **Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılaşma Hareketleri**, s. 120.

⁵⁷⁶ **A.g.e.**, s. 120-121.

⁵⁷⁷ Başgil, “Daha İyi İyinin Düşmanıdır” **Yeni Sabah**, s. 3.

⁵⁷⁸ Başgil, **Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri**, s. 79.

⁵⁷⁹ **A.g.e.**, s. 79.

1934 yılında 10 ve 11. maddeler değiştirilmiştir. Eski maddelere göre seçme yaşı 18, seçilme yaşı 30 ve sadece erkek nüfusa mahsus iken, 1934 yılında kadın ve erkeklerde seçme yaşı 18 olmuş ve seçilme yaşı da 22'ye indirilmiştir. Böylelikle kadın erkek eşitliğinde kadınlara da seçme ve seçilme hakkı tanınmıştır.⁵⁸⁰

5 Şubat 1937'de 2, 44, 47, 48, 49, 50, 61, 74 ve 75. maddelerin değiştirilmesi ile CHP'nin 6 Ok'u anayasaya girmiş ve bunlara siyasi müsteşarlıklar eklenmiştir. Bu değişiklikler ile Başgil 19. yüzyıldan beri devam eden Teşkilat-ı Esasiye oluşturma sürecinin tüm zorluklar ve verilen mücadele sonucunda başarıyla tamamlandığını savunmuştur. Varılan nokta itibariyle milli hakimiyete dayalı, cumhuri ve laik bir düzen tamamen teşkil edilmiştir.⁵⁸¹

Başgil'e göre 6 Ok'un anayasaya girme nedeni, bir asırdır oluşan koşulların karşılanmasının esas hedef olmasıdır. O'na göre bu ilkeler Cumhuriyet döneminde oluşmuş ve ortaya çıkmış prensipler değildir. Bu ilkeler ülkenin temellerinin atıldığı gün, Teşkilat Kanunu'nda zaten var olmuş ve devletin temelini teşkil etmiştir. Başgil, Anayasa'ya giren ilkelerden milliyetçiliği ana ilke olarak görmekle birlikte, milliyetçilik ve diğer ilkelerin vasfını şöyle açıklamıştır:

”Milliyetçilik ana prensiptir, çünkü milliyetçi Türk devletinin diğer vasıfları ve prensipleri tarihen millet fikrinden doğmuş ve millet benliğinin peyderpey inkişafının birer zaruri ve lojik neticesi olarak zuhur etmiştir. O suretle ki, cumhuriyet rejimi ve devletin cumhuriyetçilik umdesi, milli istiklal ve hakimiyet şeklinde idealleşen millet fikrinin rejim halinde bir tahakkuku olmuş; laiklik ise yirminci asrın icapları önünde devlet hayatımızın reel ve rasyonel esaslara dayanması lüzumunun birer neticesi olmuştur. Halkçılık umdemiz hükümeti halka, yani zaman içinde taayyün etmiş millete indirme, millet namına ve millet için hükümet etme ihtiyacının; nihayet devletçilik te milli hayatı ve milli kuvvetleri devletin şuurlu merkezine bağlamak suretiyle memlekette otoriteye ve

⁵⁸⁰ **A.g.e.**, s. 80.

⁵⁸¹ Başgil bu eserini 1940'lı yılların başında İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde verdiği derslerden derlendiği için 1924 Teşkilat-ı Esasiye'de gerçekleştirilen değişiklikler ele alınmamıştır. **A.g.e.**, s. 80.

salahiyete dayanan bir disiplin kurma ve milletçe teşkilatlanma zaruretinin birer ifadesi olmuştur.”⁵⁸²

Başgil’in bu değişiklikler ile ilgili olumlu bakış açısı sonraki süreçte sert eleştirilerine dönüşecektir. Başgil, 1937 yılında yapılan anayasa tadilatlarının daha sonraları Türk siyasal ve düşün hayatında yıllarca yaşanan tartışmaların merkezi olduğunu savunmuştur. Başgil bu konuda “Türk Esas Teşkilat Hukuk Dersleri” adlı eserinde bu değişiklikler ile anayasanın gelişimini, yıllardır süren gelişimin bir neticesi olarak görmüştür. Bu gelişim sonucu cumhuri ve laik düzene varılmıştır. Diğer yandan 9 Temmuz 1960’da Yeni Sabah’taki köşe yazısında Başgil, yıllardır süren sorunlardan kurtulamamanın nedeni olarak diktatörlük idaresini görmüştür. Bunun temel nedeni de 1937’de anayasaya alınan CHP’nin 6 Ok’udur. Bunu Başgil şöyle açıklamıştır:

“Bizde, seneler boyunca memleketin, adı ve etiketi ne olursa olsun, diktatörlük idaresinden kurtulamamanın sebeplerinden biri ve baş mesulü 1937’de anlattığımız şekilde, 2’inci maddeye giren ve baskı rejimini zaruri kılan birer kelime halindeki prensiplerdir. Bu prensiplerin yeri belki bir parti programıdır, fakat asla anayasa değildir. Bunlar arasında hele laiklik tabirinden anayasada hiç yeri yoktur.”⁵⁸³

Başgil’e göre laiklik tam anlamıyla başlık olarak değil de, hududu tarif edilerek anayasaya girmeliydi. Başgil laiklik adına yapılan suiistimallerin önüne ancak bu şekilde geçilebileceğini savunmuştur. Başgil laikliğin anayasaya tarif olarak girmesi gerektiğini aksi halde diktatörlük yapısının devam edeceğini düşünmüştür. Başgil’in bu sert eleştirilerine karşılık Tunaya da, laikliğin anayasada tarif edilmesini savunmuştur.

Tunaya’ya göre laiklik prensibi devrimin en şiddetli/önemli dayanağı olmuştur. Fakat buna rağmen anayasada açık olarak ifade edilmemiştir. Bu durum da, hukukçular başta olmak üzere, birçok grup tarafından tartışma konusu yapılmıştır.⁵⁸⁴ Tartışmalar laikliğin anlamı ve tatbikatı/uygulanması üzerinedir.

⁵⁸² Başgil, “Türk Milliyetçiliği – Doğu – Manası – Gayesi ve Vasıfları” **İkinci Türk Tarih Kongresi - 20-25 Eylül 1937**, s. 984-985.

⁵⁸³ Ali Fuad Başgil, “Laiklik Anayasa’ya Tarif Olarak Girmeli” **Yeni Sabah**, 9 Temmuz 1960, s. 3.

⁵⁸⁴ Tunaya, **Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılama Hareketleri**, s. 122.

1937 ve öncesinde yapılan anayasa tadilatları bu anlamda içerik ile ilgiliyken, 1945 ve 1952 yıllarında yapılan anayasa tadilatları daha çok şekilsel olarak yapılmıştır. İlk olarak 1945’de Teşkilat-ı Esasiye’nin dili öz Türkçeye çevrilmiş, 1952 yılında DP iktidarı zamanında eski haline döndürülmüştür.⁵⁸⁵

Anayasa ve dil konusunda özellikle hassas olan Başgil bizde dil çalışmalarının 1930’ların başında başladığını ve 1935’te de dil de parçalanmayı önlemek için Atatürk tarafından “Güneş-dil teorisi”nin ortaya atıldığını ifade etmiştir.⁵⁸⁶ Başgil bu teori ile Atatürk’ün dili parçalanmaktan kurtardığını belirtmiştir. Bu yöndeki olumlu harekete göre Başgil, İnönü ve Hasan Âli Yücel tarafından dilin yapısının tekrar tehlikeye atıldığını söylemiştir. 1941’den sonra başlayan dildeki çalışmalar ve sadeleştirmeler ile ilgili genel olarak düşüncelerini şöyle açıklamıştır:

“Hukukun dili evvela kanun, sonra da millet dilidir ve kanun ile bağlıdır. Kanunun dili de millet camiasının dilidir ve öyle olmak lazımdır. Çünkü insanlara meram anlatmak için yapılır. Binaenaleyh hitap ettiği insanların diliyle yazılması icap eder.”⁵⁸⁷

Başgil, bu hitabını İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dekanı iken, 1941 yılında Milli Eğitim Bakanı Hasan Âli Yücel’in de içinde olduğu dil çalışması komisyonuna karşı yapmıştır. Eğitim alanında yapılmaya çalışılan dil sadeleştirmelerine karşılık, hukuk alanında dil sadeleştirmesinin rastgele yapılamayacağını savunmuştur. Başgil ihtimal vermediği durumun 1942 yılı başlarında Ankara’da başladığını anılarında belirtmiştir.⁵⁸⁸ Başgil bu konunun genel olarak dilin yapısına siyasal bir müdahale olduğunu ve bunun da bir felaketle sonuçlanacağını düşünmüştür. 1945’te Başgil Cumhuriyet’te ve Vatan’da yazılar yazmıştır. Hatta bu durum İnönü tarafından eleştiri ile karşılanmıştır. Başgil bu konu üzerine Celal Bayar’la DP’nin programı üzerine konuştuklarında da konuyla ilgili uyarıda bulunmuştur.⁵⁸⁹ Sonra yapılan değişikliği bu anlamda Başgil olumlu karşılayacaktır.

⁵⁸⁵ Tanör, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, s. 323.

⁵⁸⁶ Başgil, **Hâtıralar**, s. 142.

⁵⁸⁷ **A.g.e.**, s. 146.

⁵⁸⁸ **A.g.e.**, s. 147.

⁵⁸⁹ **A.g.e.**, s. 154.

Başgil ve Tunaya yeni anayasanın yapılanları bünyesinde toplaması ve yapılacaklara yön vermesi açısından gerekli olduğunu savunmuştur. Yeni anayasa, geçmişten gelen ikiliklerin ve eski yapının tasfiye edilmesi anlamında öne çıkmıştır. Laik ve cumhuri yapının inşasında 1924 Teşkilat-ı Esasiyesi en önemli argüman olmuştur. 1928’de gerekse 1937’deki değişiklikler ile laiklik anayasal ilke haline gelmiştir. Tunaya ve Başgil laikliğin anayasada tarif edilmesi noktasında aynı düşünürken, Başgil parti programının anayasaya girmesinin yanlış olduğunu savunmuştur. Laikliğin anayasaya girmesi ve Türkiye’de genel olarak yerleşmesi noktasında laiklik, dünden bugüne tartışmalı yerini korumuştur.

3.1.3.2. Din ve Laiklik

Din ve laiklik konusu Türk modernleşmesinin en önemli noktasını oluşturmuştur. Laikliğin Cumhuriyet döneminde en önemli konulardan biri haline gelmesini sağlayan başlıca neden, Osmanlı’dan Cumhuriyet’e din ve devlet ya da din ve dünya işlerinin birlikte yürüyüp, bu alanları dinin düzenlemesinden kaynaklanmıştır.⁵⁹⁰ Batı’da Ortaçağ’a karşı bir zafer niteliği taşıyan laiklik, Türklerde daha çok modernleşmenin getirdiği bir olgu olarak kendisini göstermiştir. İslam’ın toplum ve devlet yapısındaki yerlerine bakıldığında, Başgil dinin yerini

“Din bu ilahi nur nedir? O, her şeyden evvel, ruhumuzla sezdiğimiz ve aklıselim ile düşünüp, kabul ettiğimiz ilahi bir kanundur. İnsan bu kanunu, yüksek san’at, ahlak ve insanlık duygusu gibi, fakat daha ince daha yüce bir duygu olarak sezer; aklı ile muhakeme edip, kabul ve tasdik eder. Din, insan ruhunun bu en temiz mektebi, hayvanlıktan sıyrılıp, yükselen insan zekasının hiç durmadan aradığı (evveli illet)’in (=premiêrecause) en tatmin edici izahıdır.”⁵⁹¹ diye açıklamıştır.

Başgil’e göre din akıl ve ruhun dengesi ve insanı insan yapan önemli vasıflardan biri olarak öne çıkmıştır. Din insanların gelişimini ve huzur bulmalarını sağladığını, birey ve toplum terbiyesinde önemli olduğunu ve bundan dolayı da Allah duygusundan uzaklaşmaması gerektiğini vurgulamıştır.⁵⁹² Şerif Mardin de dinin insanın kendisini ve

⁵⁹⁰ Berkes, **Atatürk ve Devrimler**, s. 187.

⁵⁹¹ Başgil, **Din ve Laiklik**, s. 70.

⁵⁹² “Hususiyle, dini terbiyenin ve Allah sevgisinin huy ve ahlak üzerindeki paha biçilmez tesirine, tecrübe ve müşahedelerim arttıkça daha kuvvetle inanıyorum. Allah duygusundan ve sevgisinden uzak bir terbiye

evreni anlama noktasında bir denge vazifesi gördüğünü belirtmiştir.⁵⁹³ Başgil, din ve evrendeki denge üzerinden maddeci pozitivist anlayışa büyük tepki göstermiştir. Bunların evrenin temelini maddeye ve tesadüflere dayandırmaları büyük bir yanılıdır. Evrende ilim ve madde dışında bir de “la maddi” bir evren olduğunu savunmuştur.⁵⁹⁴

Başgil’e göre ilim ilerledikçe cehalet toplumdan kalkacak, birey ve toplum cehaletten kurtulup, medenileşecektir. İlim ve dinin ayrılmaz bir bütündür. İlk bilgi kaynağı ve insanlığı bilime yöneltenler din adamları ve bilginlerdir. Din geleceği görüp insanlara büyük bir ümit aşılamıştır.⁵⁹⁵

Tunaya İslam’ın hem bireyin hem de toplumun sorunlarını çözdüğünü belirtmiştir. İslam hem din hem de dünya işlerini düzenlemiştir. Bu yapıya şeriat denildiğini ifade etmiştir. Şeriata göre devletin iki amacı vardır. Bunlar adaleti sağlamak ve İslam aleminin sınırlarını korumaktır. Müslüman devletin bu amaçlar için var olduğunu ifade etmiştir.⁵⁹⁶

Din-devlet ayrılığı ve laiklik Başgil-Tunaya ikilisinin fikirlerindeki ayrılığın temelini oluşturmuştur. Başgil, laiklik kelimesinin Fransızcadan geldiğini belirtmiştir. Temel olarak laiklik ruhani ve dini olmayan fikir ve düşünce sistemidir. “Kelimenin bu ilk ve asli manası genişletilerek, dini olmayan ve ruhani bir mahiyet taşımayan fikir, müessese, prensip, hukuk, ahlaka da laik denilmiştir.”⁵⁹⁷ Tunaya da laikliğin Fransa’dan çıktığına inanmıştır. Laiklik Batı’da din ve siyasetin ayrılarak nötralize olmasıdır. Batı’da oluşma nedeni Ortaçağ’da Roma kilisesi ve Papalığa karşı Fransız krallığının karşı çıkması ile birlikte ortaya milli devletler çıkmış ve eski düzen yıkılmaya başlamıştır.⁵⁹⁸

Batı karşısında geri kalınması konusunda Başgil, devlette din adamları memurlaşarak çıkar peşine düşmüş, saltanat ve makam hırsına kapılmış, her türlü

yalnız fayda ve menfaat düşüncesine dayanır. Fakat din terbiyesi hasbi ve ulvidir. Bu terbiye insanı yüceltir, iyiliği ve adaleti, hiçbir menfaat düşüncesine saplanmadan sevdirebilir.” Başgil, **Gençlerle Baş Başa**, s. 45.

⁵⁹³ Mardin, **Din ve İdeoloji**, s. 107.

⁵⁹⁴ Başgil, **Din ve Laiklik**, s. 59.

⁵⁹⁵ **A.g.e.**, s. 83.

⁵⁹⁶ Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)**, C.II, s. 120.

⁵⁹⁷ Başgil, **Din ve Laiklik**, s. 162.

⁵⁹⁸ Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)**, C. II, s. 206.

terakkiye düşman olmuştur. Başgil'e göre Türkiye'nin geri kalmasındaki nedenlerin başında oluşan bu taassup gelmektedir.⁵⁹⁹

Tunaya'nın deyimiyle İslami Rönesans'tan ilk ayrılıklar Lale Devri'nden II. Mahmut'un kurduğu "Aydın Despotluğu" devresine kadar Batı'nın üstünlüğünün kabul edilmesiyle başlamıştır. Tanzimat'la birlikte bir dönüm noktası yaşanmıştır. Tunaya bu noktada Başgil ile aynı düşünür. Tanzimat'a kadar İslam şeriatının geçerli olduğunu söylemiştir. Bu dönem ile birlikte Osmanlı Batı'ya doğru yönelmiştir. Şeriatın yanında oluşan Batılı nizam ve din dışı düzen, hukuk başta olmak üzere her alanda ikiliği ortaya çıkarmıştır.⁶⁰⁰

Başgil'e göre dine bağlı devlet şekliinden başka diğer yönetim anlayışı da, devlete bağlı din yönetimidir. Dinin devlete bağlı olması ile dinin içinin boşaldığını ifade etmiştir. Bu yönetimlerde din siyasete bağlı bir "hizmetkar" konumuna gelir. Siyasetçiler dini kendi çıkarları için kullanırlar. Başgil bu sistemlerde din aleyhtarlığının desteklendiğini savunmuştur.⁶⁰¹

Başgil'e göre din ve devletin emirlerinin bir birini kapsamaması 16. yüzyılda Rönesans ile ayrılmaya başlarken, Türklere bu durum 1839'da Tanzimat ile başlamıştır. Bu ayrılık ile birlikte ortaya çıkan huzursuzluk ise laik düzenle giderilmiştir. Böylece din ve devlet ikiliği ancak din hürriyeti ve laiklik ile engellenebilmiştir. Türklere 1839 sonrası laik düzene geçiş Başgil'e göre Cumhuriyet'e doğru düzenli hale gelmiştir. Fakat bu gidişat 1924'te son bulmuştur. Dine bağlı devlet yapısından, devlete bağlı din haline gelmiştir. Başgil için 1924 tarihi laiklik konusunda bir dönüm noktası olmuştur.⁶⁰²

Başgil'in laikliğe geçiş süreciyle ilgili yaptığı dönemlendirmeyi Tunaya da kullanmıştır. Tunaya, teokratik-monarşik bir dönemden Başgil'in de belirttiği gibi yarı dini döneme geçildiğine inanmıştır. Tunaya 1839'da başlayan bu dönem ile birlikte Doğu ve Batı'nın karışımına dayalı ikinci bir teokratik yapının oluştuğunu savunmuştur. Bu süreç 1839'da Tanzimat'ın ilanı ile başlayıp, Islahat Fermanı sonrası 1876'da ilan edilen Meşrutiyet'e kadar devam etmiştir. Tunaya; "Türkiye'nin siyasal gelişmelerinin, uzun ve mücadeleli gelişmelerin sonunda, teokratik bir imparatorluk formülünden, laik ve

⁵⁹⁹ Başgil, **Din ve Laiklik**, s. 178.

⁶⁰⁰ Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)**, C. II, s. 122.

⁶⁰¹ Başgil, **Din ve Laiklik**, s. 181.

⁶⁰² **A.g.e.**, s. 98.

cumhuri (demokratik) bir devlet ve hükümet şekline varılmıştır.” şeklinde açıklamıştır.⁶⁰³ Tunaya'nın bu bakışına Başgil kısmen katılmıştır. Başgil 1924 yılına kadar olan süreçte genel olarak laik-cumhuri bir düzene doğru gidildiğini, fakat bu gidişin 1924'te Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kurulması ile aksadığını ifade etmiştir.⁶⁰⁴

Başgil dinin devlete bağlı olmasına ve diğer yandan devrimlerin özellikle ilk günkü hızı ile ilerlemesine karşı çıkmıştır. Tehlikelerin geçmesine rağmen devlete bağlı din sistemi git gide derinleştirilmiştir. Bu durumda devletin düştüğü durumu Başgil; “Aksi halde devlet, yavrusunun alınına konan sineği ezmek için müthiş bir pençe darbesiyle yavrucağı öldüren hayvan vaziyetine düşmüş olur”⁶⁰⁵ cümleleri ile anlatmıştır. Başgil bu yöndeki aşırı önlemleri Sultan Hamid döneminde fikirlerin ve düşüncelerin bastırılması gibi görmüştür. Bu gibi abartılı tepkilerin modernizmi otuz yıl geciktirmekten başka bir işe yaramadığını savunmuştur.⁶⁰⁶

Tunaya ve Başgil Türk modernleşmesinin laik ve cumhuri bir anayasal düzene doğru olduğunu düşünmüş oldukları için çalışmanın bu kısmına kadar dinin toplum ve bireyin hayatında edindiği yere, Avrupa'da yaşanan gelişmelere ve İslam'ın genel olarak iktidar yapısıyla olan ilişkisine değinildi. Öncelikli olarak laikliğin anlaşılması ve anayasaya girişiyle ilgili fikirlere bakılmalıdır. Başgil laikliğin iki tür taassupluktan ötürü çok değerli olduğunu savunmuştur. İlk taassupluk din konusundadır. Dini taassupluk hem dindarlar için hem de din dışındakiler için büyük tehlikelidir. Diğer taassupluk siyasettir. Türkiye'de bu taassupluğun hedefi Başgil'e göre din ve maneviyat düşmanlığı olmuştur. Dini ve siyasi taassupluğu önlemenin tek yolunun laiklik olduğuna inanmıştır. Din hürriyetinin sağlanması için laiklik şarttır.⁶⁰⁷ Başgil gerçek laikliği dinin ruhani sahada, devletin de siyaset ve idari sahada hükümran olduğu sistem olarak görmüştür.⁶⁰⁸

Tunaya laikliği yeni dönemde sadece din ve devlet işlerinin ayrılması olarak görmemiştir. Bu konuda şöyle ekleme yapmıştır:

⁶⁰³ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*, C.II, s. 127.

⁶⁰⁴ Başgil, *Din ve Laiklik*, s. 193.

⁶⁰⁵ *A.g.e.*, s. 215.

⁶⁰⁶ *A.g.e.*, s. 216.

⁶⁰⁷ *A.g.e.*, s. 171.

⁶⁰⁸ *A.g.e.*, s. 183.

“Türkiye’de laiklik prensibi tamamen dinamik bir prensiptir. Batı’da olduğu gibi statik değildir. Batı’dakinin aksine bir amaç değildir. Bizim için, devrimci bir düzeni kurmak ve korumak için ele alınmış bir araçtır.”⁶⁰⁹

Tunaya’ya göre Türk Devrimi’nin temelinde laiklik vardır. Türk Devrimi emperyalist işgalciler ve “Şark Kafa”sı ile mücadele etmiştir. İşgalcilerle mücadele başarılsa da Şark Kafa’sıyla mücadele Aristo’dan beri devam etmektedir. Bu yapıyla mücadele de ancak laiklikle olacaktır.⁶¹⁰ Ona göre “Türk Devrimi’nin korunması laiklik ilkesinin titizlikle uygulanmasını gerektirir.” Bu amaç ile devlet, devrimi korumak için her türlü hurafe ve aykırı hareketi engellemelidir. Bu hizmeti sosyal iktidar, “kamu hizmeti olarak” yapmalıdır. Tunaya bu durumu şöyle açıklamıştır:

“Devletin görevi, İmama Hatip okulları, türbeleri açmaktan çok, devrim gidişinin ana doğrultusunu sürdürmektedir. Bu denetim laiklik ilkesinin klasik anlamına nazaran bir ayrılık arz edecektir. Fakat bu durum yalnızca Türk Devrimi’nin muhafazası ve geliştirilmesi bakımından kabul edilebilir, yoksa devlete tanınan bu kontrol yetkisi bir partinin oy toplama aracı haline getirilmemelidir.”⁶¹¹

Devletin laiklik için müdahalede bulunması Tunaya’ya göre normaldir. Bu noktada Başgil ve Tunaya’nın fikirleri kökten ayrılmaktadır. Başgil devlet ve dinin müstakilliğini savunmuştur.⁶¹²

Başgil’e göre laiklik, din ve maneviyat düşmanlığı değildir. Din ve devlet ayrılığı ile dinin, fert ve aile alanına, devletin de maddi alana yönelmesi gerektiğini söylemiştir.⁶¹³ Yeni dönemde teokratik yapının ya da dini yapının hedefe oturmasını Tunaya, günün şartları ve geçmişten gelen durumlara karşı bir refleks olduğunu şöyle izah etmiştir:

“Batı-Doğu çarpışması arasında tarafsız, bağımsız kalabilmek: ‘Türk’ kalabilmek... TBMM, işte bu kurtuluş yolunu, gayret ustaca ve yavaşça bir

⁶⁰⁹ Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*, C.II, s. 209.

⁶¹⁰ *A.g.e.*, s. 213.

⁶¹¹ *A.g.e.*, s. 144.

⁶¹² Hasan Öztürk, “Ali Fuad Başgil ve Tanık Zafer Tunaya’nın Laiklik Üzerine Söylemleri” *Atatürk Yolu*, S. 66. Bahar 2020, s. 294.

⁶¹³ Başgil, *Din ve Laiklik*, s. 176.

politikayla bulabilmiştir. Türk Devrimi'nin sağlam, aşağılık duygusuna bir yumruk indirilen içten tutumu, Kemalizm'in de temelidir.”⁶¹⁴

Kemalizm bu değişim sürecinde en büyük engel olan teokratik yapıyı hedef almıştır. Tunaya, 27 Mayıs sonrasında düşüncelerindeki değişimler ile birlikte Türk Devrimi'nin ilk hedefinin öncelikli olarak emperyalizm ve içte de tutucu çevre olduğunu, 14 Kasım 1979'da Cumhuriyet'teki köşesinde şöyle ifade etmiştir: “Atatürk, iç ve dış, tutucu ve emperyalist baskılarla amansız bir savaş, az gelişmişlikten kurtuluş ilkesidir.”⁶¹⁵ Tunaya'nın burada altını çizdiği noktalardan birisi Türk Devrimi'nin halkla savaşmaktan ziyade halka gitmesidir. Türk Devrimi uygar bir düzene kavuşma çabasıdır.⁶¹⁶

Genel olarak baktığımızda laiklik konusu gerek çalışmanın genel mahiyeti gerek Türk modernleşmesinin genel seyri anlamında gerekse ele alınan Tarık Zafer Tunaya ve Ali Fuad Başgil'in fikirlerinde en önemli noktayı teşkil etmektedir. Çalışmanın bu kısmında dinin genel olarak toplumlarda ve tarihsel süreçte Türk modernleşmesinde edindiği yerden itibaren, laiklik konusunun algılardaki yerine değinilmeye çalışılmıştır. Muhafazakâr eğilimdekilerin laikliğin çıkmasına neden olarak Batı'nın genel şartlarını görmüş olmaları, onları laikliğin Türk modernleşmesinde yaşayışının nedenlerini açıklamaya yöneltmiştir. Cumhuriyet döneminde Tunaya ve Başgil tarafından çok farklı algılandığı da anlaşılmaktadır. Başgil din ve devlet müstakilliğini savunurken, Tunaya devletin dini yapıya karşı laiklik ekseninde daha da çok müdahalesini savunmuştur. Tunaya bu anlamda Türk Devrimi'nin laiklik üzerine inşa edildiğini ileri sürmüştür. Bu bakış açıları ve sonucunda yapılan eleştiriler yapılan devrimlere göre şekillenerek devam etmiştir.

Laiklik konusu Türk Devriminde sadece din ve devlet kurumlarının ayrımı ekseninde uygulanmamıştır. Öncelikli olarak anayasa ve yasal gelişmelerde göz önünde bulundurulmaya çalışılmıştır. Ele alınan çalışmanın devamındaki bölümlerinde Cumhuriyet döneminde bu minvalde yapılan dil-tarih, milliyetçilik, kültür ve eğitim çalışmalarına göz atılacaktır.

⁶¹⁴ Tunaya, **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük**, s. 285.

⁶¹⁵ **A.g.e.**, s. 198.

⁶¹⁶ **A.g.e.**, s. 319.

3.1.3.3. Milliyetçilik

Türk Devrimi ile inşa edilen yeni Cumhuriyet Türkiye'si milli devletin temelleri üzerine oturtulmak istenmiştir. Millet kavramı Fransızca kökenden gelmektedir. Fransız Devrimi'yle dünya milliyet bilinci ile tanışmıştır. Temelde ırk, din, dil, kültür veya çeşitli anlamda ülkü birliği olan millet fikri bu devrim sonrasında dünyaya yayılmıştır. Kraldan tacın alınması egemenliğin sahibi olan millete verilmesini ifade etmiştir. Fransız Devrimi bu anlamda egemenliğin kaynağı olarak milleti ortaya çıkarmıştır. Millet için Fransız Devrimi bir dönüm noktası olmuştur. Halk böylece kendi saltanatını ilan etmiştir.⁶¹⁷ Tunaya için millet kavramı egemenlik kavramından geçmektedir. Başgil ise 16. yüzyılda başlayan milletleşme sürecinin, Fransız Devrimi ile son şeklini almaya başladığını, kendi sınırları içinde devlet kurma fikrinin uluslararası destek ve müdahale ile emperyalizme alet olacak duruma geldiğini de açıklamıştır. O'na göre milliyetçiliğin özünü bağdaşmayan bu durum, özellikle Osmanlı'nın son dönemlerinde baskıların yaşanmasına ve Mütareke'ye giden sürecin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu noktada ise Türk milliyetçiliği oluşmuştur.⁶¹⁸

Başgil'e göre "Millet, ırk demek de değildir, ırk ferdin iradesi dışında kalan, hakiki veya varsayılan biyolojik bir bağdır. Fakat millet tarihin yapıp yoğurduğu bir gönül birliğidir."⁶¹⁹ Milletin ırk birliğinden ziyade gönül birliği ve maneviyat birliğine dayanması yanında, O'na göre samimi milliyetçiler de maneviyatçı olurlar.⁶²⁰ Başgil, insanın bulunduğu toplumu genişletmesinin objektif ve sübjektif nedenlerden kaynaklandığını savunmuştur. Objektif olgular aile, soy ve dil iken, sübjektif nedenler ise vicdani ve duygusal nedenlerdir.⁶²¹ O'na göre, "Türk milleti Türkçe konuşan, damarlarında Türk kanı taşıyan, yahut Türk asıllarından geldiğine inanan, mazide ataların şahsında Türklüğün acı, tatlı günlerini yaşamış yahut bu günlerin hatıralarını benimsemiş olan, gönlü ve kültürü ile Türklüğe bağlı ve Türküm diyen vatandaşlardan mürekkeptir."⁶²²

⁶¹⁷ Tarık Zafer Tunaya, "Atatürk ve Milliyetçilik", **Cumhuriyet**, 11 Kasım 1965, s. 2.

⁶¹⁸ Başgil, "Türk Milliyetçiliği – Doğuşu – Manası – Gayesi ve Vasıfları" **İkinci Türk Tarih Kongresi - 20-25 Eylül 1937**, s. 988.

⁶¹⁹ Başgil, "Meslek ve Meşrebim" **Yeni Sabah**, s. 3.

⁶²⁰ **A.g.m.**, s. 3.

⁶²¹ Başgil, "Türk Milliyetçiliği – Doğuşu – Manası – Gayesi ve Vasıfları" **İkinci Türk Tarih Kongresi - 20-25 Eylül 1937**, s. 985.

⁶²² **A.g.m.**, s. 986.

Başgil, İslam ile milliyetçiliği bağdaştırmaz. Din yani İslam, cihanşümul bir dindir: soyu sopu ne olursa olsun bütün insan alemi için gönderilmiştir. Başgil: “Binaenaleyh milliyetçilikle Müslümanlık bağdaşamaz” dese de, asıl bağdaşmayanın milliyetçilik değil de ırkçılık olduğunun altını çizmiştir.⁶²³ Tunaya ve Başgil’in millet ve milliyetçilik kavramlarını doğrudan ırk temeli üzerine kurmadıklarını görmekteyiz. Onlar egemenliğin kaynağı ve gönül birlikteliği olması anlamında Türk milletini ele almaya çalışmışlardır.

Başgil’e göre Türkiye’de ırkçılığın yeri yoktur. Türk milleti Türk çekirdeği etrafında yoğrulmuş çeşitli soy gruplarının hamurundan oluşmuştur. Avrupa’nın ilmini ve tekniğini almaya da engel değildir. Örnek olarak Japonlar millet varlıklarına bağlı kalıp, Garbın ilmini ve tekniğine almıştır.⁶²⁴ Irkçılık konusunda Başgil, Nihal Atsız eleştirilerinde bulunup, onu Kremlin ağzıyla konuşmakla da itham etmiştir.⁶²⁵

Osmanlı’da Türklerin milliyetçilik bilinci kazanması uzun zaman almıştır. Türkiye’de milliyetçiliğin ortaya çıkışı konusuna Başgil ve Tunaya’nın aynı noktadan baktığı görülmektedir. Başgil, Türk milliyetçiliği Osmanlı’nın kozmopolit ve çok uluslu yapısına karşı bir tepki olarak Türk soyunun ebediliğini ortaya koymuştur.⁶²⁶ Başgil’e göre Osmanlı’da kah Osmanlılık kah İslamcılık tercih nedeni olduğu için milliyetçilik gelişmemiştir. Milliyetçiliğe akış ancak II. Meşrutiyet ile olmuştur.⁶²⁷

Tunaya da Başgil gibi Türk milliyetçiliğinin baskılar ve dayatmalardan ziyade kendi gerçeklerinden doğduğunu savunmuştur. Bu anlamda Türk milliyetçiliği, Batılı savaş galipleri ve Türkleri peyk devlet yapmak isteyen Sovyetler Birliği’ne karşı ortaya çıkmıştır.⁶²⁸ Türklerde milliyet ve milliyetçilik fikri dünyadaki gelişmelerden çok sonra ortaya çıkmıştır. Bunun temel nedeni Türklerin Osmanlı’da kurucu unsur olarak yer almalarından kaynaklanmıştır. Türkler II. Meşrutiyet’te Balkan felaketine kadar bu fikre uzak durmuşlardır. Osmanlı’nın çok uluslu ve üniversal yapısı milliyetçiliğe engel olmuştur. Başgil ırk ve dinlerden oluşmuş ve aynı zamanda başında sultan-halifenin

⁶²³ Başgil, **Başgil’den Mektuplar**, s. 139.

⁶²⁴ Başgil, **Başgil’den Mektuplar**, s. 138.

⁶²⁵ Önder, **a.g.m.**, s. 198.

⁶²⁶ Başgil, **Hukuk Ana Meseleleri ve Müesseseleri Konferanslar**, s. 56.

⁶²⁷ Başgil, “Türk Milliyetçiliği – Doğuşu – Manası – Gayesi ve Vasıfları” **İkinci Türk Tarih Kongresi - 20-25 Eylül 1937**, s. 989.

⁶²⁸ Tarık Zafer Tunaya, “Tek Kişi Kalsak da...” **Cumhuriyet**, 10 Kasım 1966, s. 2.

bulunduğu bir devletin bu karmaşık yapısında, milliyetçiliğe yaklaşımın böyle olmasını normal karşılamıştır.⁶²⁹

Tunaya, Osmanlı’da milliyetçilik fikrinin çıkış noktasını, Başgil gibi aynı gecikme nedenlerine bağlamıştır.⁶³⁰ Batı’nın Osmanlı ve bünyesindeki Hıristiyanlara yönelik tutumunun, Türkçülüğün ortaya çıkışında etkili olduğunu ve Osmanlı’da Türkçülüğün ya da Türk milliyetçiliğinin II. Meşrutiyet’in koşulları altında ortaya çıktığını ifade etmiştir.⁶³¹ Osmanlı’nın İslami kimliği nedeniyle Türklük kimliğinin inşası bu anlamda çok gecikmiştir.

Bu dönemde Türkçülük milliyetçilik doktrinidir. Edinilen tecrübeler yeni kurulan Cumhuriyet’e ideolojik temel oluşturmuştur. Başgil ise, Türklerin milliyetçi kaderlerinin Mütareke döneminde tayin edildiğini savunmuştur. Türkler Mondros Mütarekesi’nde Türk olmayan unsurlar tarafından yalnız bırakılarak ihanete uğramıştır. Bu aşamada Türkler milliyet birliğinin önemini kavramışlardır.

Başgil, Türk Devrimi’nin temelini ve en önemli dayanak noktasının laiklik olduğuna inanan Tunaya’nın aksine, bu pozisyona milliyetçiliği yerleştirmiştir. Başgil milliyetçiliğin, hükümet için anlamını şöyle açıklamıştır:

“Türkiye’de hükümet daima gayret ve faaliyetlerini Türklüğün büyüklüğüne ve tamamlığına yöneltmeye ve bunun için de, milli menfaatleri, fert, zümre ve kılık menfaaları üstünde tutmaya; ferdi ve hususiyi, milli ve içtimaiye tabi kılmaya ve bu sayede fertler ve nesiller arasında, gittikçe daha iyi şuurlaşmak ve kuvvetlenmek üzere, sağlam bir tesanüt ve bağlılık yaratmaya mecburdur.”⁶³²

Başgil, anayasaya giren 6 Ok’un genel olarak eşit olduğunu ve yalnız milliyetçiliğin ana ilke olduğunu savunmuştur. O’na göre milliyetçiliğin temel hedefi “milletçe hürriyet ve istiklaldir.” Başgil, bu manada asırlardır devam eden inkılapların derin manasının Türk milliyetçiliğinin büyük ülküsünde saklı olduğunu savunmuştur.

⁶²⁹ Başgil, **Hukuk Ana Meseleleri ve Müesseseleri Konferanslar**, s. 56.

⁶³⁰ Tunaya, **Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılaşma Hareketleri**, s. 77.

⁶³¹ “Ulusçuluk akımının, XIX. yüzyıldaki anlamı ve kapsamıyla, bu memlekette biçimlenişi ve toplum hayatına hakim oluşu II. Meşrutiyet yılları boyuncadır. Bu kristalleşme 1911’lerde elle tutulur bir hal almıştır. Bu manevi yapının o zamanki baş mimarı Ziya Gökalp’ti” Tunaya, “Tek Kişi Kalsak da...” **Cumhuriyet**, s. 2.

⁶³² Başgil, **Hukuk Ana Meseleleri ve Müesseseleri Konferanslar**, s. 57.

Devrim tarihi bir yerde Türk milliyetçiliğinin tarihidir. Hürriyet ve istiklal yolunda oluşmuş bu tarih genişleyerek siyasi, kültürel ve ekonomik sahaları da içine alarak faaliyet sahasını genişletmiştir.⁶³³

Tunaya'ya göre ise, "Türk ulusçuluğunun laik karakteri, laikliği bir koruyucu ilke haline getirmiştir. Tunaya'nın Türk milliyetçiliğini ortaya çıkaran koşullarla ilgili fikirleri daha çok Başgil'in fikirlerine benzemektedir.⁶³⁴

Başgil'e göre milliyetçilik gelecek nesiller ve medeniyet için kutsal bir amaca hizmet etmiştir. Vatan, insanlık ve milli terbiye için önemli organlardan birisi milliyetçiliktir. Devletin en önemli amacı ferde bu bilinci kazandırmaktır.⁶³⁵

Başgil, Türk milletini, çoğunluk olarak Türk ekseriyeti etrafında oluşan bir birliktelik ve Lozan'la sınırları çizilmiş bir yapı olarak ele almıştır.⁶³⁶ Tunaya ise bu noktada Türk milletini çağdaş Türk Devleti'nin kurucusu ve başarı sağlayıcısı olarak görmüştür. Tunaya; "Bağımsız, ulusal Türk devleti, gerçek ve demokratik hüviyeti halkçılığından, halka ve onun iradesine dayanmasından almıştır"⁶³⁷ demiştir.

Tunaya, Türk Devrimi'nin Meşrutiyet Türkçülerinin mirası olarak ortaya çıktığını ifade etmiştir. Tunaya'ya göre Atatürk, milliyetçilik ideolojisinin bağımsız ve milli bir Türkiye'nin manevi yaratıcısı olduğunu belirtmiştir.⁶³⁸ Başgil ise, milliyetçiliği sadece yeni yönetim için önemli görmez, O'na göre milliyetçilik dinci hareketlerin de sığınağı haline gelmiştir. Yolu bir olanların beraber yürümesi elbette normaldir.⁶³⁹ Milli Mücadele ile ortaya çıkan Türk milliyetçiliğinin dehası Başgil'e göre Atatürk'tür. Bu durumu, "İşte Türk milli hareketinin ve Türk milliyetçiliğinin bu dehası, Atatürk'tür. Milli benliğe inan ve güven veren, gayesini ve ülküsünü gösteren, hulasa milli şuurdan tarihe yeni bir devlet

⁶³³ Başgil, "Türk Milliyetçiliği – Doğuşu – Manası – Gayesi ve Vasıfları" **İkinci Türk Tarih Kongresi - 20-25 Eylül 1937**, s. 991.

⁶³⁴ Tunaya, "Tek Kişi Kalsak da..." **Cumhuriyet**, s. 2.

⁶³⁵ Başgil, **Hukuk Ana Meseleleri ve Müesseseleri Konferanslar**, s. 58.

⁶³⁶ "Bu topraklar üstünde bir tek millet vardır; muhtelif soy unsurlarının uzun bir tarih vukuatı (olayları) ve istihaleleri (başkalaşma) içinde ve birçok ruhi ve içtimai faktörlerin yumruğu altında yoğrulup Türk ekseriyetinin kanı, inancı ve kültürüyle kaynaşmasından hasil olan ülke hudutları Lozan Muahedesiyle (anlaşmayla) çizilen bugünkü Türk milleti" Başgil, **Hâtralar**, s. 157.

⁶³⁷ Tarık Zafer Tunaya, "Atatürk, Devrim ve Halk" **Cumhuriyet**, 12 Kasım 1965, s. 2.

⁶³⁸ Tunaya, "Atatürk ve Milliyetçilik", **Cumhuriyet**, s. 2.

⁶³⁹ Başgil, **Başgil'den Mektuplar**, s. 138.

çıkaran Atatürk'tür.” diyerek açıklamıştır. Bunlardan dolayı Başgil bütün dünya ve kendisinin, Atatürk'e minnettar olduğunu açıklamıştır.⁶⁴⁰

Kısaca Türk milliyetçiliğinin tarihi gelişmelerin zaruretleri doğrultusunda oluştuğunu ve bunun da Cumhuriyet'e miras olarak bırakıldığını görmekteyiz. Tunaya ve Başgil milliyetçiliğin ortaya çıkışının bir zaruret sonucu olduğu konusunda aynı fikirdelerdir. Ancak, Cumhuriyet'in temeline milliyetçiliği yerleştirme noktasında fikir ayrılığı yaşamışlardır. Başgil milliyetçiliğin ortaya çıkışı ve Osmanlı'ya yansımaları konusunda Tunaya ile ortak düşünse de, Türk Devrimi'nin gerçekleşmesi ve Cumhuriyet'in temelini milliyetçilik ilkesi olduğunu savunması noktasında Tunaya'dan ayrılmaktadır. Bu noktada Tunaya ise O'nun aksine Cumhuriyet'in temeline laikliği yerleştirmiştir. Öyle ki O'na göre milliyetçilik ilkesinin temeli de laiklikten geçmektedir. Çünkü milletin kimlik kazanması ve yönetime ortak olması temelde laik anlayışla mümkün olmuştur. Türk milletine egemenliği devreden Türk Devrimi, O'na göre bu noktada laikliğe dayanmaktadır. Her iki aydına göre, II. Meşrutiyet döneminde tam olarak ortaya çıkan Türk milliyetçiliğine Atatürk kimlik kazandırmış ve ona son şeklini vermiştir. Onlar bu noktada, Cumhuriyet'in milliyetçilik ile nihayete erdiğini ve milliyetçiliğin Türk ulusunun inşasında birleştirici bir unsur olarak kullanıldığını savunmuşlardır.

3.1.3.4. Eğitim, Dil, Tarih ve Kültür Çalışmaları

Cumhuriyet'in kuruluşunda ve kuruluş öncesinde verilen kurtuluş mücadelesinde, Türk Devrimi'nin karakteri yaratılmıştır. Bu mücadeleler içinde eğitim konusu büyük önem arz etmiştir. Eğitim konusunda ilk adımı Mustafa Kemal ve devrimci kadro Milli Mücadele'nin ortasında, yani Temmuz 1921'de Maarif Kongresi'nin düzenleyerek atmışlardır. “Tevhid-i Tedrisat” Kanunu ile bütün eğitim ve öğretim kurumları Maarif Vekilliği'ne bağlanmıştır. Eğitimin ve genel olarak Türkiye'nin laikleşmesi anlamında bu atılım çok önem arz etmiştir.⁶⁴¹ Eğitim ve öğretimin birleştirilmesini, şer'i mahkemeler ve medreselerin kapatılması izlemiştir. Aynı zamanda laik düzenin de inşası yani eğitimin dünyevileştirilmesi olan bu süreci alfabenin değiştirilmesi için Latin harflerinin kabul

⁶⁴⁰ Başgil, “Türk Milliyetçiliği – Doğuşu – Manası – Gayesi ve Vasıfları” **İkinci Türk Tarih Kongresi - 20-25 Eylül 1937**, s. 994-994.

⁶⁴¹ Sezer Arıg, **a.g.e.**, s. 28.

edilmesi izlemiştir. Harf Devrimi'nin yapılması sonrasında "Millet Mektepleri" açılıp, eğitim seferberlikleri başlatılmıştır. Özellikle 1930'ların başında "Halk Evleri", "Türk Tarihi Cemiyeti" ve "Türk Dili Tetkik Cemiyeti" gibi kurumlar çağdaş bir toplumun yaratılması ve devrimlerin benimsetilmesi gibi sebepler başta olmak üzere, milli bir şuur yaratılması adına kurulmuştur.⁶⁴² Atılan adımlardan da anlaşılacağı üzere bu dönemde esas olan hedef batılılaşmak ve milliyetçilik olmuştur.

Tunaya, eğitim alanında başta Darülfünun'un tasfiyesi olmak üzere yapılan yenilikleri Devrim felsefesi açısından ele almıştır. Başgil ise din ve dil konularında yapılanlara büyük eleştirilerde bulunmuştur. Bu bölümde, Başgil ve Tunaya'nın eğitim, dil, tarih, kültür ve iktisadi gelişmeler konusundaki yorumları ele alınacaktır.

Yeni dönemdeki mücadeleye inananlar ve bu ruhu benimseyenler ile buna karşı veya sessiz duranlar arasında çatışma yaşanmıştır. Örneğin Ankara'da bir Hukuk Fakültesi açılarak yeni nesillerin yetiştirilmesi planlanmıştır. Tunaya'ya göre Darülfünun devrime sessiz kalmıştır. İstanbul'un sessizliğini korumasının sonucunda Darülfünun'a el atılmasını zorunlu kıldığını savunmuştur.⁶⁴³

Tunaya, 1932'de İsveçli Prof. Albert MacLhe'e bir rapor hazırlatıldığını ve raporun özünün Darülfünun'un bir üniversite yeterliliğinde olmadığı ve üniversite ile hiçbir alakasının kalmadığı yönünde olduğunu belirtmiştir.⁶⁴⁴ Tunaya'ya göre, devrim kendi felsefesi ve koşullarını ortaya koyarak, yeni kurumları özülle doldurmaya çalışmış ve bu doğrultuda İstanbul Üniversitesi'ni ortaya çıkarmıştır.⁶⁴⁵

Başgil ise eski eğitim kurumlarının kaldırılmasını olağan bulmuştur. Bu anlamda medreselerin kapatılması da normaldir.⁶⁴⁶ O'na göre bu kurumlar ilkokul ve liselerde ladini eğitim alan öğrencileri, iyi bir din adamı yetiştirmekten uzak olacağını belirtmiştir.⁶⁴⁷

Eğitim alanında önemli adımlar atılmıştır. Bu anlamda 1928 yılında takvim ve saatlerde İslami kaidelerden, Batı usulüne geçilmiştir. 19. yüzyılın ortalarından itibaren

⁶⁴² A.g.e., s. 29.

⁶⁴³ Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)**, C. II, s. 174.

⁶⁴⁴ Tarık Zafer Tunaya, "Atatürkçü Üniversite Anlayışı" **Milliyet**, 11 Ekim 1969, s. 2.

⁶⁴⁵ A.g.m., s. 2.

⁶⁴⁶ Başgil, **Din ve Laiklik**, s. 214.

⁶⁴⁷ A.g.e., s. 211.

başlayan dilde sadeleşme ve diğer yapılanlara karşılık Ağustos 1928’de Mustafa Kemal’in direktifleri ile başlayan alfabe değişikliği için çalışmalar, 1 Kasım 1928’de kanun haline gelmiştir. 1 Aralık 1928’de ise resmi olarak Mustafa Kemal’in öncülüğünde Latin harfleri öğretim faaliyetleri başlamıştır.⁶⁴⁸ Yapılanlar özellikle muhafazakâr cephedeki aydınlar tarafından tepkiyle karşılanmıştır. Lewis’e göre Müslümanlıkta Arapça kutsal sayılmış, Müslümanlarla “kafirleri” ayıran noktanın dilden ziyade yazı olmasıdır.⁶⁴⁹ Zürcher’e göre Türk toplumunun, Osmanlı ve Ortadoğu’nun İslami geleneğinden koparılıp, Batıya doğru yönelmesi istenmiştir.⁶⁵⁰ Bu çerçevede eğitim seferberlikleri ve Latin harflerine geçilmesinde muhafazakâr çevreden tepkiler büyük olmuştur.

Dil konusunda yaşanan tartışmalarla ilgili Başgil’in fikirlerine baktığımızda, onun daha çok dilde yapılan sadeleştirme, kelime türetme ve tarih çalışmalarına büyük tepkileri olduğu görülmektedir. Bunu milli ve kültürel yapıya büyük zarar verdiği yönünde eleştirmiştir. Eleştirilerinde Mustafa Kemal Atatürk’ten ziyade İnönü’yü öne çıkardığını görmekteyiz. Başgil 1930’larda Atatürk’ün direktifi ile başlayan ve tarih çalışmaları sonrası ortaya çıkan dilde sadeleşme akımının Türkçenin oturmuş ahengini bozduğuna inanmıştır. Atatürk’ü ayrı yere koyan Başgil, onun dil konusunda çok dikkatli olduğunu ve yer yer olanlardan üzüntü duyduğunu belirtmiştir.⁶⁵¹

Başgil dilde yenileşmenin, aydın ile halk arasında geçmişte oluşan dil ikiliğinin tekrar ortaya çıktığını savunmuştur. Başgil; “Eskiden nasıl zadelere, efendilere ve halka diye, dil bakımından, iki zümre var idiyse, şimdi de yine Türkiye’de iki zümre diye ayrılıyordu. Bugün dikkat ediyorsanız, devlet dairelerinin dili, halkın dilinden ayrıdır”⁶⁵² demiştir. Başgil’e göre yapılanlar geçmişte ve özellikle Tanzimat’tan beri aşılmaya çalışılan halk ile olan ikiliği yeni bir boyuta taşımıştır. Başgil; “Dile kelime sokmak, dilden kelime sökü� çıkarmak dilcinin ve dilcilerden mürekkep bir heyetin hatta daha ileri gideceğim, bir dil akademisyeninin işi değildir”⁶⁵³ demiştir. O’na göre dilciler konuşulan dilin yapısını ortaya koyabilirler. Başgil’e göre tedbirlerin en şiddetlisi ve zalimi üniversitedeki

⁶⁴⁸ Berkes, *Türkiye’de Çağdaşlaşma*, s. 555.

⁶⁴⁹ Lewis, *a.g.e.*, s. 425.

⁶⁵⁰ Zürcher, *Modernleşen Türkiye’nin Tarihi*, s. 279.279.

⁶⁵¹ Başgil, *Hâtıralar*, s. 142.

⁶⁵² *A.g.e.*, s. 142.

⁶⁵³ *A.g.e.*, s. 168.

ve öğretimdeki seçkinlerin diline konan yasaklardır. Başgil okullarda dayatılan bu durumun sadece orada kalmayacağını ve çocukların normal hayatında da işine yaramayacağını açıklamıştır.⁶⁵⁴ Okullarda ve diğer alanlarda yapılan dil yapılandırılmaları Başgil'e göre büyük hatadır ve gelecek için kapanmaz yaralar içermektedir.

Başgil, devlette dahil olmak üzere kimsenin dile müdahale etme hakkının olmadığını düşünmüştür. Zorla yapılan bu durum “gebeyi tekmeyle doğurtmaktır.”⁶⁵⁵ Başgil, Batı devletlerinin hiçbirinde dilde yabancı kelime diye bir kelime çıkarma işlemi olmadığını, bu kelimelerin yerlerine de uydurma kelimelerin konulmadığını ve dildeki kelimelerin milletlerin geçmişten beri meydana getirdikleri tarihin bir birikimi olduğunu söylemiştir. Başgil'e göre Türkiye'deki diktatörel idarelerin baskısı ve olayı böyle ele alışını, dilin güzelliğini ve ahengini bozmuştur.⁶⁵⁶ Peki neden yüzyıllardır kullanılan “milli dil” değiştirilmek istenmiştir? Başgil'e göre bunun tek nedeni dilin saltanat dili olmasıdır. Tarihe karışan saltanat ile birlikte dil de tarihe karıştırılmak istenmiştir. Ona göre toplumda milli dilciler ile uydurma dilciler vardır. Bunlar birbiriyle anlaşamaz. Toplumda ise anlaşmalar hat safhadadır. Başgil her şeye rağmen toplumda ilim adamı yetiştirilmesinin hayret verici olduğunu da belirtmiştir.⁶⁵⁷

“Bu milletin de bir tek dili vardır: yerli ve yabancı muhtelif dil elemanlarının tarih kazanında kaynaya kaynaya helmenelip hamur olmasından meydana gelen ve her büyük milletin dili gibi, iç ve dış mantığının icaplarına göre, yavaş fakat devamlı bir tekamül süzgecinden geçerek süzüle süzüle bugünkü berraklığını bulan memleket dili Türkçemiz.”⁶⁵⁸

Başgil, din-dil birliği ve Kuran ile Ezan'ın Türkçeleştirilmesine mesafeli yaklaşmıştır. Her dinin kendine has ibadet dili vardır. İslam'ın ibadet dili Kuran'ın dilidir. Dinlerin kendine has inançları ve ibadetleri vardır. Bunu değiştirmek bireye ve dine tecavüzdür. İslam'ın dili Arapçadır. Başgil bunu zorla değiştirmenin bireye ve dine zarar vereceğine inanmıştır. Bu çerçevede bir şiir bile çevrilemezken, dinin dilini değiştirmek

⁶⁵⁴ A.g.e., s. 172.

⁶⁵⁵ A.g.e., s. 176.

⁶⁵⁶ Ali Fuad Başgil, “Zaruri Bir Cevap – 4” **Yeni Sabah**, 26 Temmuz 1960, s.5.

⁶⁵⁷ A.g.m., s. 5.

⁶⁵⁸ Başgil, **Hâtıralar**, s. 157.

imkânsızdır.⁶⁵⁹ Başgil'e göre Hristiyanlık Latince ile İslam da Arapça ile bütünleşmiştir. Ezanı zorla Türkçe okutmak, ibadet ve dua hakkına tecavüz etmektir.⁶⁶⁰

Başgil, Atatürk'ün din ve dil konusundaki yaklaşımında genel olarak uca gitmemeye dikkat ettiğini vurgulamıştır. Atatürk din konusunda, ibadette Türkçe için Kuran'ın tercüme edilmesi ve ezanın Türkçe okunması için hazırlıkları başlatmıştır.⁶⁶¹ Başgil, Mustafa Kemal'in milli birliğe zarar gelmesin diye bazı kararlarından vazgeçtiğini ve yumuşadığını da belirtmiştir. Mustafa Kemal'in bu dönemde din ve dil konusunda yumuşaması ve "geri adım atması" Başgil'e göre, milli birliğin bozulmasını engellemek içindir. Başgil, Mustafa Kemal'in 1934'te din meselelerinde de yumuşamış olduğunu savunmuştur.⁶⁶² O'na göre Atatürk yaşanan karışıklığı engellemek için Güneş Dil Teorisi'ni ortaya atmıştır. Güneş Dil Teorisi ile Atatürk'ün dil konusunda parçalanmayı engellediğini belirtmiştir.⁶⁶³

Bu dönemde yeni devlet ve ulusun inşası için girişilen en önemli süreçlerden birisi de Türk tarihinin ele alınması olmuştur. Yeni tarih anlayışının Osmanlı'nın gölgesinden uzak, ayrı bir benliğe sahip olması bu tarih bilincinin aynı zamanda birleştirici bir yanı da olması hesaplanmıştır.

Okullarda verilen ve inşa edilen tarih anlayışı Başgil'e göre geçmişe haksızlıktır. Geçmişe yönelik yapılanlar ona göre ilimden uzak ve farazidir.⁶⁶⁴ Başgil'in bu dönemde benimsenen din, dil, tarih ve kültür anlayışının okullarda okutulmasına yönelik en büyük eleştirisi "tek kitap usulü"dür. Hür Fikirler Mecmuası'nda Haziran 1949'da ele aldığı yazısında Başgil, tek kitap usulü ve sakıncalarını şöyle ifade etmiştir:

"Modern istibdadın şaheseri olan tek kitap usulü üzerine evlat sahibi vatandaşların dikkat nazarını çekmeyi bir vazife bilirim. Bu usul, medeniyet tarihinde zalim ve irticadır. Zira, mekteplerde tek kitap demek, dini taassuba

⁶⁵⁹ Kılıç, **a.g.e.**, s. 156.

⁶⁶⁰ Başgil, **Din ve Laiklik**, s. 117.

⁶⁶¹ Başgil, **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, s. 41.

⁶⁶² **A.g.e.**, s. 42.

⁶⁶³ Başgil, **Hâtıralar**, s. 143.

⁶⁶⁴ Ali Fuad Başgil, "Demokrasi ve Mekteplerimiz" **Hür Fikirler**, C. I, S. 10, Liberte Yayın grubu, Tıpkı Basım, Ankara, 2018, s. 391.

dayanan medrese ve manastır iskolastisizminin bir taassup şeklinde yeniden ve daha feci bir surette hortlaması demektir. Bu usul, saltanat süren bir parti politikasının tahsil ve terbiyeyi kendi menfaatlerine alet etmesinden başka bir şey değildir.”⁶⁶⁵

O’na göre Cumhuriyet’in maarif politikası genel olarak din ve maneviyat düşmanlığı üzerine kurulmuştur. Başgil maarif sisteminde uygulanan usulün Sovyetlerde bile olmadığını ve bu sistemin büyük bir maneviyat düşmanlığı olduğunu iddia etmiştir. Eğitim konusunda atılan yanlış adımlar ile gençlik dil, tarih, maneviyat ve kültür konularında yetersiz kalmıştır. Başgil bu yetersizliklerin sonraki yıllarda Türkiye’de yaşanan manevi buhranlara neden olduğunu iddia etmiş, bu durum da genç neslin maneviyattan yoksun olmasına, “boş ver” felsefesini benimsemesine neden olmuştur.⁶⁶⁶

Tunaya ve Başgil’in Milli Mücadele sonrasında yapılan devrimlerle yeni devlet ve toplumun inşasına yaklaşımları çok farklı yönlerde olmuştur. Tunaya daha çok yapılan yeniliklere, uluslaşmanın ve bu yeni ülkünün gerekliliği olarak bakmıştır. Başgil ise yenilikleri daha çok din, dil, tarih ve kültür değerlerinin korunması çerçevesinde ele almış, toplum ve gelecek nesil için duyduğu endişe ile olayları değerlendirmiştir.

3.1.3.5. Devletçilik

Cumhuriyet dibe vurmuş bir toplumu da devralmıştır. Bundan dolayıdır ki Lozan konferansı sırasında İzmir’de İktisat Kongresi düzenlenmiştir. Dönemin İktisat Vekili Mahmut Esat Bey (Bozkurt), meslek temsilcilerinden teşkil edilmiş bir iktisat kongresinin toplanmasını sağlamıştır. Vilayetlerden çiftçi, tüccar, sanayici, işçi, şirket sahibi ve banka temsilcilerinden oluşan üyelerin İzmir’e gelmesi istenmiştir. Kongreye nüfuz sahibi kişilerle birlikte, hükümet üyeleri de çeşitli bölgelerin temsilcisi olarak katılmıştır.⁶⁶⁷ Kongreye Kazım Karabekir başkanlık etmiştir. Kongre, Mustafa Kemal’in açılış konuşması ile 17 Şubat 1923’te başlamış ve 4 Mart günü sonlandırılmıştır. Kongrede aşar vergisinin kaldırılması, işçi kelimesinin kullanılması gibi belli başlı kararları içinde barındıran Misak-ı İktisadi metni kabul edilmiştir. Misak ile Türklerin çalışkan olduğu ve kendi kanunlarına bağlı olmak şartı ile yabancı sermayeye karşı olmadıkları da ilan

⁶⁶⁵ Başgil, **Demokrasi Yolunda**, s. 94.

⁶⁶⁶ Ali Fuad Başgil, “Demokrasi ve Mekteplerimiz” **Vatan**, 12 Ağustos 1949, s. 2.

⁶⁶⁷ Boratav, **Türkiye’de Devletçilik**, İmge Kitabevi, 2. Basım, Ankara, 2006, s. 40.

edilmiştir.⁶⁶⁸ Korkut Boratav'a göre yeni Türkiye, İstanbul sermayesi başta olmak üzere, ticaret burjuvazisi ile işbirliği yapacağını herkese duyurmuştur. Burada belirlenen liberal iktisat politikası 1931 yılına kadar Cumhuriyet'e hakim olmuştur⁶⁶⁹

1930'lara gelindiğinde Cumhuriyet dayanışmacı bir tavırla halk yararına ekonomiyi millileştirmeye çalışmıştır. Devletçi tutumda toplumun sınıf farklılığından ziyade, mesleki gruplardan oluştuğu iddia edilmiştir. Bu dönemde Cumhuriyet sonrasındaki kadro yerli burjuvazi ile işbirliği yapsa da asıl etkinin azınlık grubun ülkeyi terk etmesi sonrası oluşmuştur.⁶⁷⁰

Türkiye'de 1930'lu yıllarda iktisadi olarak uygulanmaya çalışılan devletçi politika, liberal ve sosyalist ekonomik sistemin ortasında üçüncü bir yol olarak benimsenmiştir. Buna neden olan olayların başında 1929'da dünyada gerçekleşen Büyük Buhran gelmiştir.⁶⁷¹ Başgil, 1939'da devletçiliğin nasıl bir zaruretin sonucu olduğunu şöyle açıklamıştır:

“Devletçilik bizde hem milli ideale ulaşmak için mücbir bir zaruret halini almış, hem de daima gaileden ve harici müdahaleden kaçan imparatorluk hükümetinin öteden beri takip edegeldiği aciz ve atıl politikaya karşı bir reaksiyon olmuştur.”⁶⁷²

Başgil'e göre İmparatorluk döneminde yaşanan iktisadi acizlik, yeni dönemde devletin öne çıkmasını zorunlu kılmıştır. Anadolu'nun bir nevi Ortaçağ'ı andırır vaziyette olduğunu vurgulamıştır. O'na göre bu durumda; “Hülasa Türkiyemizin içtimai, iktisadi, hukuki ve kültürel hayatı baştan başa yeniden kurulmaya muhtaç idi. Bunsuz, kazanılan siyasi istiklal boş bir kelimedenden ibaret kalmaya mahkum idi.”⁶⁷³

Tunaya ve Başgil'in devletin müdahalesine bakış açıları farklılıklar ve ortaklıklar içermektedir. İlk etapta Tunaya ve Başgil, yaşanan sürecin sonucu olarak devletçi politikayı normal bulurken, daha sonra Başgil liberal anlayışta olduğunun altını çizerek devlet müdahalesine karşı çıkmıştır. Tunaya ise devlet müdahalesinin sınırının

⁶⁶⁸ A.g.e., s. 42.

⁶⁶⁹ A.g.e., s. 43.

⁶⁷⁰ Mardin, *Türk Modernleşmesi*, s. 223.

⁶⁷¹ Turhan, a.g.e., s. 461.

⁶⁷² Başgil, *Hukuk Ana Meseleleri ve Müesseseleri Konferanslar*, s. 58.

⁶⁷³ A.g.e., s. 59.

aşılmamasını savunmuştur. Yani iki aydın da devletçilik konusuna ihtiyatlı yaklaşmışlardır. O devletçiliği şu şekilde açıklamıştır:

“Üzerine açılan tartışmalar henüz son bulmadığı bir konu olan devletçilik, kolektivist ve kapitalist ekonomi sistemi arasında, karma bir sistemdir. Bir bakıma, müdahaleci ve güdümlü ekonominin ifadesidir. Vasıfları ticari teşebbüs ve üretim araçlarının bireysel olmasıdır. Devlet (yani iktidar) müdahalecidir. Bu özellikleri onu komünizmden ve sosyalizmden ayırmaktadır.”⁶⁷⁴

Tunaya, I. Dünya Savaşı öncesi oluşmaya başlayan saf liberal ekonominin yerine, 1929'lara gelindiğinde yaşanan buhran nedeniyle güdümlü ekonomiye geçilmesini zorunlu kılmıştır. 1930'lardan itibaren uygulanan bu politika, 1937'de Anayasa'ya konulmuştur.⁶⁷⁵

Başgil'e göre açıklaması ve tanımı yapılmadan devletçilik anayasaya alınmıştır. Diğer yandan Başgil'e göre bir partinin programının anayasaya bu şekilde alınması ile anayasanın açık çehresinin yapısı zedelenmiştir. Başgil devletçiliğin Mussolini'nin “hep devlet içinde, hiçbir şey devlet dışında; hiçbir şey devlet karşı” formülünden ortaya çıktığını iddia etmiştir.⁶⁷⁶

Başgil genel olarak devletçiliğe karşı olmadığını, ancak devletçiliğin fert hürriyeti karşısında hududunun belli olması şartıyla anayasada olması gerektiğini savunmuştur. Başgil devletçiliğin ortaya çıktığı şartlar gereği, onu şartlı olarak kabul etmiştir.⁶⁷⁷ Bu fikirlerini Başgil, 27 Haziran 1960'da Yeni Sabah gazetesinde köşesindeki yazısında paylaşmıştır. 27 Mayıs'ın hemen sonrasında Başgil'in devletçiliği en azından biraz daha olağan kabul ettiği görülmektedir. Başgil'in bu anlamda aynı gazetenin 6 Şubat 1962'deki köşesindeki yazısında devlet müdahalesine karşı fikirlerinin ve tutumunun daha sert olduğu anlaşılmaktadır.⁶⁷⁸

Başgil'e göre devlet genel olarak liberal anlayışta iktisattan uzak durmalıdır. Devletin bu alanda emeği geçmediği için parayı değerlendiremediğini ve israf ettiğini düşünmüştür. Başgil'e göre devletin liberal sisteme yer açması ve müdahale etmemesi

⁶⁷⁴ Tunaya, **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük**, s. 309.

⁶⁷⁵ Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)**, C.II, s. 138.

⁶⁷⁶ Ali Fuad Başgil, “Eski Anayasanın Temel Prensipleri” **Yeni Sabah**, 27 Haziran 1960, s. 5.

⁶⁷⁷ **A.g.m.**, s. 5.

⁶⁷⁸ Ali Fuad Başgil, **Başgil'den Mektuplar**, Yağmur Yayınları, İstanbul, 2007, s. 74.

gelişimin hayrına bir durumdur. Başgil'e göre pazarın merhametsizliği, kendi içinde yenileşmeyi ve medeniyetin ilerlemesini barındırmaktadır. Başgil liberalizmin terakkide önemli bir yere sahip olduğunu savunmuştur.⁶⁷⁹

Tunaya'ya göre ise devletçiliğin kökenleri II. Meşrutiyet'te İtibar-ı Milliye Bankası'nın kurulmasına ve yapılan ekonomik müdahalelere kadar dayanmaktadır. Tunaya 1929 Dünya Ekonomik Buhranı sonrası serbest ekonomik düzenin işletilemediğinin altını çizmiştir. O'na göre devlet müdahalesinin öne çıktığı ekonomik sistem 1937'de Anayasa'ya girmiştir. 1945 yılına gelindiğinde ise devletçilik ilkesi çok partili dönem ile birlikte tartışılmaya başlanmıştır.⁶⁸⁰ Tunaya devletçilik ilkesinin aynı zamanda 1945 sonrasında liberal yapılanmalara engel olmadığı gibi bu dönemde sosyalist yapıların oluşmasına da engel olmadığını belirtmiştir.

Tunaya'ya göre devletçilik kolektivist ve kapitalist sistemlerin ortasında bulunan bir sistemdir. Devletçilik kalkınma sorununa çare olarak öne çıkmıştır. Başgil de bu konuda aynı fikirleri savunmuştur. Fakat Tunaya ile fikirlerinin ayrıldığı nokta, devletin müdahalesi konusunda dönemsel fikir farklılıkları olsa da genel itibarıyla devletin müdahalesine Başgil'in olabildiğince karşı çıkmasıdır.⁶⁸¹ Tunaya bu konuda devletin kalkınmada iktisadi olarak müdahalesini normal karşılasa da konuya ihtiyatlı yaklaşmıştır. Başgil ekonomide liberalizmi, siyasal düzende de demokrasiyi savunduğunu vurgulamıştır. Başgil'e göre gelinen noktada toplumların hoşnutsuz olmasına ve doğal olarak itirazları söz konusu olmuştur.⁶⁸² Başgil, Yeni İstanbul gazetesinde 16 Şubat 1962'de kaleme aldığı köşe yazısında, devletçilik konusunda liberal anlayışa dolaylı yoldan eleştiride bulunmuştur.

Tunaya'ya göre uygulanan ülkenin gerçeklerine yani siyasal ve sosyal koşullarına göre belirlenmiştir. Devletçiliğin uygulanması Demokrat Parti dönemine kadar ve aynı zamanda o dönemde dahil olmak üzere siyasal iktidarın ekonomik yapıyı kontrol etmesine katkı sağlamıştır. Tunaya'nın iktidarın iktisadi yapıya yönelik müdahalesi konusundaki kanaatlerini; "Sonuç olarak denebilir ki, siyasal iktidarın iktisadileşmesi demokratik kurumların tahribine varmamalıdır. İktisadi kalkınma, demokratik yollarla

⁶⁷⁹ A.g.e., s. 75.

⁶⁸⁰ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*, C.II, s. 139.

⁶⁸¹ Başgil, *Başgil'den Mektuplar*, s. 74

⁶⁸² A.g.e., s. 78.

yapılmak gerekir. İktisadi kalkınma, mutlaka, demokrasi kuran ve getiren bir araç sayılmaz.”⁶⁸³ diyerek açıklamıştır.

Devletçilik konusunda son olarak eklenecek noktalardan birisi de, Kadro dergisi ve çevresinin, devletçilik ve Batı konusundaki fikirleridir. Kadro dergisi 1932 ile 1935 yılları arasında üç yıl kadar çıkmıştır. Dergi ve çevresindeki grubun temel amacı kimilerine göre yeni devletin sosyalist yöne doğru ilerlemesini sağlamaktır. Dergi, Şevket Süreyya (Aydemir), İsmail Hüsrev (Tekin), Vedat Nedim (Tör), Yakup Kadri (Karaosmanoğlu) ve Mahmut Şevki (Yazman) gibi kişilerden oluşmuştur. Bu grup devrimin bitmediğini ve bu sürecin devlet tarafından yürütülmesi gerektiğini savunmuşlardır.⁶⁸⁴ Başgil, Kadrocular gibi devletçiliğe bir doktrin ve ideolojik kimlik kazandırmak isteyenlere karşılık, onun bir hayat programı olduğunu savunmuştur.⁶⁸⁵

Tunaya ise Kadrocu grubu yeni dönemde Batılılaşma konusunda kısmici görüşü savunanlar çerçevesinde ele almıştır. Cumhuriyet’in 10. yıl dönümüne geldiği yıllarda, henüz Cumhuriyeti’n ideolojik ilkeleri daha anayasaya girmemişken Kadrocular, Cumhuriyet’e ideolojik bir yapı kazandırmaya çalışmışlardır.⁶⁸⁶

Tunaya, Kadrocuların Türklerin sadece Batı’nın tekniğine hayran olduklarını ve bu ölçüde yaklaştıklarını belirtmiştir. Bu çerçevede Kadrocular, dergi çevresinde oluşturdukları düşünceler ile birlikte Türk devrimine ideolojik bir kimlik kazandırmaya çalışmışlar ve devletçiliği öne çıkarmışlardır.

Kısaca devletçiliğin Türkiye’de tarihi bir süreç sonucu ortaya çıktığı görülmektedir. Osmanlı’da ilk adımları atılan sistem, Cumhuriyet döneminde biraz da zorunlu olarak ortaya çıkmıştır. Devletin gerek özel girişimin ulaşamadığı alanda gerekse dünya çapında yaşanan sıkıntılar neticesinde 1930’ların başında ekonomide söz sahibi olmak adına devletçi politikalar uygulamaya başladığını görülmektedir. Başgil ve Tunaya bu anlamda devletçiliğin zor koşullarda ortaya çıktığını kabul etmişlerdir. Devletçiliğin sert bir şekilde uygulanmasını savunmamaları ile ortak bir görüşe sahip olmuşlardır. Başgil, devletçi politikaya karşı olduğunu belirtmiştir. O’na göre devletçi politika yerine

⁶⁸³ Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)**, C.II, s. 141.

⁶⁸⁴ Süleyman Hayri Bolay, “Cumhuriyet Dönemi Düşünce Hayatı” **Türkler Ansiklopedisi**, C.XVII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 767.

⁶⁸⁵ Başgil, **Hukuk Ana Meseleleri ve Müesseseleri Konferanslar**, s. 59-60.

⁶⁸⁶ Tunaya, **Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, s. 147.

liberal sistem önemseniip, uygulanmalıdır. Tunaya ise genel olarak iktisadi gelişmelerin demokratik bir yolla olması gerektiğini vurgulamıştır.

3.1.3.6. Siyaset, Muhalefet ve Partileşme

Cumhuriyet rejiminin ilanı Milli Mücadele'nin başından itibaren planlanmış ve ilk adım Haziran 1919'da Amasya'da atılmıştır. Merkezi İstanbul yönetiminin üstüne düşen görevi yerine getirmemesi nedeniyle vatanın bütünlüğü ve bağımsızlığının tehlikede olduğu, bu aşamada da milletin kendi bağımsızlığını sağlayacağı belirtilmiştir.⁶⁸⁷ Sivas'ta ise hakimiyetin yegane sahibinin halk olduğu vurgulanmış ve bu irade Cumhuriyet ilan edilene kadar TBMM'de tecelli etmiştir.

Bu dönemde oluşan muhalefetin kökleri de önceki dönemde aranmalıdır. Başgil ve Tunaya da bu dönemin siyasal ve sosyal yapısının özellikle II. Meşrutiyet'in laboratuvarında oluştuğuna inanmışlardır. Cumhuriyet döneminin siyasal, sosyal ve anayasal atılımlarını köklerinden ayırmadan ele almışlardır.

Sivas Kongresi'nde fırkacılığın yasak olduğunun benimsenmesi sonucunda mecliste türdeş olmayan bir yapı oluşmuştur. Bu nedenlerden dolayı meclis bünyesinde gruplaşmalar ve hizipleşmeler sürekli var olmuştur.⁶⁸⁸ Başgil'e göre Mustafa Kemal kurtuluş aşamasında bütün ayrılıkları engellemek istemiş ve önceki dönemde yaşanan fırka savaşlarını gördüğü için hiçbir fırkacılık faaliyetine izin vermemiştir.⁶⁸⁹ I. TBMM fırkacılığa mesafeli dursa da hizipleşme ve gruplaşmalara açık olmuştur. Son Osmanlı Mebusan Meclisi'nin toplanmasına karar verildikten kısa süre sonra seçimler yapılmış ve Mebusan Meclisi toplanmıştır. 28 Ocak 1920'de ise mecliste Misak-ı Milli kabul edilmiştir. 16 Mart 1920'de İstanbul İtilaf güçleri tarafından işgal edilmiş ve meclis dağıtılmıştır. Bunun üzerine de Ankara'da yeni meclisin açılacağı duyurulmuştur. Yeni meclis Mart 1920'de seçilen mebuslar ve İstanbul'un işgali ile Anadolu'ya geçen son Mebusan Meclisi üyelerinden oluşmuştur. Meclis diğer yandan koyu İslamcı fikre sahip

⁶⁸⁷ Atatürk, **Nutuk**, s. 21.

⁶⁸⁸ Hakkı Uyar, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 2012, s. 60.

⁶⁸⁹ "Birinci Dünya Harbi'ne takaddüm eden günlerde, kısır ve hiçbir faydası olmayan parti kavgaları nihayet koskoca bir imparatorluğu faciaya sürüklemişti. Acı hatırayı unutmayan Mustafa Kemal, fikir ayrılıklarını ve faydasız çekişmeleri ortadan kaldırmak için, bütün bir milleti yeni bir partinin kadrosunda birleştirmek istedi." Başgil, **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, s. 35.

olandan komünist ideolojiyi savunanlara kadar çok geniş bir siyasal görüşe sahip kişilerden ve meslek gruplarından oluşmuştur.⁶⁹⁰

I. TBMM'nin bu karışık yapısında, Mustafa Kemal ve arkadaşlarının öncelik ettiği A-RMHC'den gelen kişiler Birinci Grubu, özellikle İstanbul'dan gelen son Mebusan meclisi üyesi olanlar da İkinci Grubu oluşturmuştur.⁶⁹¹ Tunaya, Birinci Grup üyelerinin İkinci Gruba göre daha devrimci, laik ve devletçi bir portre çizdiğini belirtmiştir. Tunaya İkinci Grubun Başkomutanlık kanununun üçüncü defa uzatıldığında ortaya çıktığını ve her türlü şahıs istibdatına karşı çıktıklarını belirtmiştir. O'na göre bu grup meclisin diktasına karşı çıkmazken, şahıs otoritesine karşı durmuştur. Bu anlamda ikinci grup Mustafa Kemal'in doğrudan şahsına yönelik muhalefet etmiştir.⁶⁹² Bu grup 1922 yılı başından itibaren Meclis'te etkin olmaya başlamıştır. Grup, Türk Devrimi'nin hızlı olmasından rahatsız olmuştur. Onlar Meclis üstünde baskı ve kişi eğemenliğin, kabul etmemiş ve özellikle de Mustafa Kemal'e karşı muhalefet etmiş olup, bu dönemde üyelerini bakan seçtirecek kadar da etkili olmuştur.⁶⁹³ Tunaya meclisteki zıt zihniyetleri şöyle ifade etmiştir:

“Meclis'in yapısı, köklü değişimlerin yapılması sürecini etkilemiştir. Devrim hareketlerinde ‘beklenmedik’ sayılan hızlılık ve şaşkıncılığın nedenini bu olayda saklıdır. Meclis'in amacı birbirine taban tabana zıt iki temel teze dayanıyordu: Osmanlı Devleti'ni (saltanat ve halifeliği) sürdürmek isteyenler; onu yıkmak ve yeni bir devlet kurmaktan yana olanlar...”⁶⁹⁴

O'na göre, bu gruplar arasındaki fikri farklılıklar özellikle saltanatın kaldırılması sırasında ortaya çıkmıştır.

İkinci Grubun saltanatın kaldırılması gibi konulara tepki göstermesi başta olmak üzere, Lozan Anlaşması'nın onaylanması ve akabinde de Cumhuriyet'in ilanı gibi konularda oluşacak eleştiri ve tepkileri önlemek için Birinci Grup, 1 Nisan 1923'te seçim kararı almıştır. II. TBMM, 11 Ağustos 1923'te açılarak kısa süre sonra Lozan

⁶⁹⁰ Mete Tunçay, “Siyasal Gelişimin Evreleri” **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. VII, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 1967.

⁶⁹¹ Uyar, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, s. 61.

⁶⁹² Tarık Zafer Tunaya **Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952**, Arba Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 1995, s. 537-538.

⁶⁹³ Kili, **a.g.e.**, s. 81.

⁶⁹⁴ Tunaya, **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük**, s. 181.

Anlaşması'nı onaylamıştır. TBMM Ankara'yı başkent yaptıktan sonra Cumhuriyet'i ilan etmiş ve ardından kendi bünyesinde muhalefet hareketleri ortaya çıkmaya başlamıştır.⁶⁹⁵

Milli Mücadele'nin askeri safhasının başarıyla sona erdirilmesi ile birlikte diplomatik olarak barış arayışları sırasında yapılacak devrimlerin bir siyasal parti tarafından yapılması hedeflenmiştir.

Halk Fırkası, Mayıs 1921'de TBMM içinde oluşturulan Birinci Grup içinden çıkmıştır. Grup, askeri mücadelenin başarı ile sona erdirilmesiyle ve saltanatın kaldırıldığı 1922'de firkalaşmaya giderek "Halk Fırkası"nın adını belirlemiştir. Fırka'nın kuruluşu ise 1923 yılında gerçekleşmiştir. TBMM'nin seçime gitme kararını verdiği Nisan 1923'te 9 Umde Beyanname'sini yayınlaması ve sonrasında 11 Eylül 1923'te bu süreç tamamlanmıştır.⁶⁹⁶ Ardından 10 Kasım 1924'te firkanın ismi "Cumhuriyet Halk Fırkası" ve 1935'te de "Cumhuriyet Halk Partisi" olarak değiştirilmiştir.⁶⁹⁷ Tunaya'ya göre bu süreç ile CHP, dernek ve bir cemiyet bünyesinden Türkiye'de siyasal iktidar olan bir partiye doğru evrilmiştir. Ona göre partinin gelişimi bu evrilmede düz bir çizgide olmamış, kurultay ve kongre gibi toplantılarla ve şeflerin kararları doğrultusunda parti değişmiştir.⁶⁹⁸

Başgil, Halk Fırkası'nın kuruluşuyla ilgili Mustafa Kemal'in Meşrutiyet döneminden ders aldığını ve I. TBMM'deki kavga ve siyasi çekişmeleri engellemek için partinin kurulduğunu ifade etmiştir.⁶⁹⁹

I. TBMM'deki muhalif grubu oluşturan İkinci Grup 1923'te yapılan seçimle tasfiye edilmişken yeni dönemde muhalefet daha çok Halk Fırkası içinden çıkmıştır. Eski Başvekil ve çevresindeki Milli Mücadele paşaları olan Ali Fuad Cebesoy, Kazım Karabekir, Refet Bele gibi kişiler yeni dönemde muhalefet grubunu oluşturmuştur. Bu grup Cumhuriyet ileri gelenlerinin yenilikleri yapma konusunda aceleci ve radikal davrandıklarına inanmıştır. İstanbul basını tarafından önemli oranda desteklenmiştir.⁷⁰⁰

⁶⁹⁵ Uyar, **A.g.e.**, s. 61.

⁶⁹⁶ Mete Tunçay, "Siyasal Gelişmenin Evreleri" **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.VII, s. 1967.

⁶⁹⁷ Tunaya **Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952**, s. 560.

⁶⁹⁸ **A.g.e.**, s. 561.

⁶⁹⁹ Başgil, **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, s. 180.

⁷⁰⁰ Mete Tunçay, "Siyasal Gelişmenin Evreleri" **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.VII, s. 1967.

Ardından Mustafa Kemal'in Milli Mücadele Dönemi arkadaşları 1924 yılı sonunda Terakkiperver Cumhuriyet Fırkasını kurmak için Halk Fırkası'ndan ayrılmışlardır.⁷⁰¹

Tunaya, muhalefet hareketinin oluşmasını iki nedene bağlamıştır. İlk neden, devrimlerin hızlı yapılması ve CHF'nin otoriterleştiği yönünde iken, ikincisi daha çok tek parti düzenlerinin genel tabiatıdır. Tek partilere karşı Tunaya'ya göre tepkiler kısa süre içinde ortaya çıkmaktadır. CHF'ye karşı daha bir yıl geçmeden oluşan muhalefet bunun kanıtıdır.⁷⁰²

Tunaya, yapılan devrimin hızlı olduğunu, devrime muhalif olanların tarihin gelişiminde devrimin ana çizgisi dışında kaldıklarını ve onu anlamadıklarını savunmuştur.⁷⁰³ Muhalefet hareketi Cumhuriyetçi kadronun milliyetçi, kuvvetler birliği ve güçlü merkezileştirilmiş bir devlet yapısına karşı özellikle adem-i merkeziyetçiliği ve ekonomik olarak liberal anlayışı öne çıkarmıştır. Bunlar muhafazakârlıktan daha çok liberal yanları ile öne çıkmıştır.⁷⁰⁴ Gerek Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ve gerekse Serbest Cumhuriyet Fırkası'nın İkinci Grubun tasfiyesi sonrasında ortaya çıktığına inanılmıştır. Bu fırkalar CHF'den genel olarak ayrılmasa da siyasal olarak halk kitlesi için bir seçenek olarak ayrılmıştır.⁷⁰⁵

Muhalefetin ortaya çıkışını belirleyen neden 1924 yılında yaşanan gelişmelerdir. Bu yılda 1924 Anayasası'nın hazırlanması ve tartışmalar, İmar ve İskan Vekilliği ile ilgili yolsuzluk iddiaları, askerlerin vekilliği ya da askerlik görevini seçmeleri gerektiği gibi tartışmalar yaşanmıştır.⁷⁰⁶ Mustafa Kemal Atatürk, Nutuk'ta bu dönemde oluşan muhalif grubun bir komplo girişimi içinde memuriyetin veya ordunun seçilmesinin zorunlu kılındığını ve komplonun önüne geçilmeye çalışıldığını belirtmiştir.⁷⁰⁷

Muhalefet grupları yollar 1924 Kasım'ında göçmenlerin yerleştirilmesi ile ilgili yolsuzluk tartışmaları ve İsmet Paşa hükümetinin güvenoyu alması ile ayrılmıştır. Bu durum muhaliflerin CHF'den ayrılmasına neden olmuş, ardından Kazım Karabekir başkanlığında ve Dr. Adnan, Hüseyin Rauf Beyler ve Ali Fuat Cebesoy'un merkez idare

⁷⁰¹ A.g.e., s. 35.

⁷⁰² Zafer Toprak, "Prof. Tarık Zafer Tunaya ile Söyleşi" *Milliyet*, 20 Şubat 1983, s. 8.

⁷⁰³ Tunaya, *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*, s. 180.

⁷⁰⁴ Zürcher, "TpCF ve Siyasal Muhafazakarlık" *Modern Türkiye'de Siyasi Düşünce*, C.V, s. 52.

⁷⁰⁵ Güngör, a.g.e., s. 248.

⁷⁰⁶ Tunçay, *T.C.'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)*, s. 100.

⁷⁰⁷ Atatürk, *Nutuk*, s. 578-579.

üyeliğini oluşturduğu Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası 17 Kasım 1924'te kurulmuştur.⁷⁰⁸

Tunaya'ya göre muhalefetin kuruluşunda özellikle İsmet Paşa yıpratılmaya çalışılmış ve bu durum Mustafa Kemal'e kadar varmıştır. Bundan dolayı 21 Kasım 1924'te İsmet Paşa hükümetten istifa etmiştir.⁷⁰⁹

Fethi Bey hükümeti kurulmuş, CHF'den ayrılmalar azalmışsa da iktidar ile olan ilişkiler genel olarak gergin olmuştur. Tunaya, muhalefetin eleştirdiği konuların başında, kuvvetler birliği ve partili cumhurbaşkanı konusunun geldiğini ifade etmiştir. Tunaya, fırka programındaki 6. maddede yer alan “dini efkar itikadata hürmetkar” ifadesinin iktidar tarafından irticaya zemin hazırladığı ve bu hareketlerin yayılmasına neden olduğu belirtilerek muhalefetin sonunu hazırlandığını belirtmiştir. Ara seçimlerde muhalefetin başarısı ile birlikte iktidar daha da hırslanmıştır. Diğer yandan fırkayı İstanbul basını ve İkinci Grup mensubunun olduğu gazeteler önemli oranda desteklemiştir.⁷¹⁰

1925 yıllı başında ortaya çıkan Şeyh Sait Ayaklanması ile birlikte TpCF ile Fethi Bey Hükümeti'nin sonu gelmiştir. 3 Mart 1925'te İsmet Paşa Hükümeti kurulmuş ve Takrir-i Sükun Kanunu ilan edilmiştir. TpCF bu dönemde isyan ve irtica konularıyla olan ilişkileri nedeniyle 3 Haziran 1925'te feshedilmiştir. Kurulan İstiklal Mahkemesi ile isyan bastırılmış ve siyasal muhalefet sonlandırılmıştır.⁷¹¹

İlk muhalefet ortadan kaldırıldıktan sonra laikleşme anlamında günlük hayatla ilgili Medeni Kanun ve giyim kuşam, tekke ve tarikatlarla ilgili kanunlar çıkarılmıştır. 1925 ve 1926 yılında siyasal ve dini muhalefete karşı yapılan yargılamalar ve laikleşmeye yönelik çıkarılan kanunlar ile birlikte İzmir'de 1926 Haziran'ında Cumhurbaşkanı Mustafa Kemal'e yönelik suikast girişiminde bulunulmuştur.⁷¹² Bu suikast girişimi ile birlikte İstiklal Mahkemesi kurularak çoğunluğu eski İttihatçılardan oluşan bir grup yargılanmıştır.

Tunaya'ya göre bu dönemde CHP'nin İttihatçılarla yüzleşmesi söz konusu olmuştur. Milli Mücadele yıllarında İttihatçılarla Anadolu Hareketi arasında büyük bir

⁷⁰⁸ Tunçay, “Siyasal Gelişmenin Evreleri” *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.VII, s. 1968.

⁷⁰⁹ Tunaya *Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952*, s. 607-608.

⁷¹⁰ *A.g.e.*, s. 612.

⁷¹¹ *A.g.e.*, s. 614.

⁷¹² Tunçay, “Siyasal Gelişmenin Evreleri” *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.VII, s. 1968.

problem yaşanmadığını ve ortak bir mücadele ekseninde ülkenin kurtuluşu için çalışıldığını belirtmiştir. Tunaya, bu dönemde Mustafa Kemal'in İttihatçılara genel olarak yaklaşımını şöyle açıklamıştır:

“Tüm İttihatçılar kötü değildir. Sorumlular küçük bir gruptur. Ve bunların eylemleri İttihat ve Terakki'nin tümünü sarmaz. Zaten İttihat ve Terakki Teceddüt Fırkası'na dönüşmüş ve tarihe 'intikal' etmiştir.”⁷¹³

Mustafa Kemal İttihatçıların içinde bir grup dışında birçok kişinin tarafsız kalarak fırkacılığa alet olmadığına inanmıştır.⁷¹⁴ Tunaya CHF kadrosunun İttihatçılar içinden çıktığı söylene de sonradan bunların yollarının ayrıldığını savunmuştur. Ankara bütün çetin mücadeleleri kazanmış ve eski yapıya dönme niyetinde olmamıştır.⁷¹⁵ İttihatçılarla Cumhuriyetçi kadronun ayrılığının en önemli dayanağını bu dönemde, Cumhuriyetçi kadronun zor koşulları kazanmasının verdiği özgüven oluşturmuştur.

İlerleyen yıllarda Tunaya İttihatçıların ülkeye dönüp birleşmek ve bütünleşmek için affedildiğini ve siyasete girdiklerini açıklamıştır.⁷¹⁶ Genel olarak İttihatçılar Müdafaa-i Hukuk örgütlenmeleri ile kongrelerde ve I. TBMM'de görev almışlardır. Tunaya itttihatçıların iktidarın asıl sahibi olarak kendilerini gördüklerini ve iktidarın kendilerine devredilmesini savunduklarını, HF'nin 9 Umde'sine karşılık Kara Kemal ve Cavit Beylerin dokuz maddelik bir program yayınladığını belirtmiştir.⁷¹⁷

Tunaya, İttihatçıların yargılanmasının genel olarak üç dönemde gerçekleştiğini ifade etmiştir. İlk yargılanması I. Dünya Savaşı sonrasında Meclis-i Mebusan'ın 5. Şubesi'nce 1918 yılında olmuştur. İlk olarak 9 Kasım 1918'de yurtdışına kaçmayıp kalan İttihatçılar yargılanmıştır. Burada İttihatçılar harbe girme, iaşe, tehcir, sansür ve benzeri konularda suçlanmışlardır. Tunaya, Sait Halim ve diğer ileri gelenlerin sorgusunun Mebusan Meclisi'nin dağılması ile sonuçsuz kaldığını belirtmiştir.⁷¹⁸ Diğer yargılama da Mütareke Dönemi'nde Divan-ı Harp'de yapılmıştır. 27 Nisan 1919'daki bu yargılama Damat Ferit Hükümeti'nin divanı kurması ile gerçekleşir. Tunaya'ya göre İngiliz ve

⁷¹³ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*, C. II, s. 191.

⁷¹⁴ *A.g.e.*, s. 188.

⁷¹⁵ Tunaya *Türkiye'de Siyasal Partiler- İttihat ve Terakki*, C. III, s. 720.

⁷¹⁶ *A.g.e.*, s. 721.

⁷¹⁷ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*, C. I, s. 166.

⁷¹⁸ *A.g.e.*, s. 164.

Fransız baskısı ile yapılan yargılamalar genel olarak İttihatçıların gıyabında yapılmıştır. Ona göre Ziya Gökalp nezdinde Türkçülük de yargılanmıştır. Yargılama sonucunda Tunaya, sürgünler yaşandığını ve İttihatçıların gıyabında idam hükümleri verildiğini, son yargılamanın ise, 1926 yılında Cumhurbaşkanı'na İzmir de yapılmaya çalışılan suikast girişimi ile birlikte İzmir ve Ankara'daki İstiklal Mahkemelerinde yapıldığını belirtmiştir.⁷¹⁹

Tunaya'ya göre İzmir Suikastı sonrasında İzmir ve Ankara yargılamalarında İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin on yıllık iktidarı başta olmak üzere, yurtdışına kaçışı ve örgütlenmeleri sorgulanmıştır. İttihat ve Terakki ve Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası ilişkisi ve rejime karşı duruşları sorgulanmıştır. Sanıklar kendilerini demokraside muhalefetin de gerekli olduğu üzerine savunmuşlardır.⁷²⁰ Öyle ki Tunaya'ya göre bu tarihten sonra İttihatçılar TBMM'de bulunmuşlar, başbakanlık ve cumhurbaşkanlığı gibi görevlerde yer almışlardır. Bunların en önde geleni ise Celal Bayar olmuştur.

Muhaliflerin tasfiyesi sonrasında 1927 yılında siyasi olarak II. TBMM'nin son dönemi olmuş ve seçimler yapılmıştır. Bu dönemde CHP'nin II. Olağan kurultayı yapılmıştır.⁷²¹ Kongrede fırka tüzüğünde önemli değişiklik yapılarak Mustafa Kemal vekillerin seçilmesi gibi konularda tek yetkili kişi olarak öne çıkarılmıştır. Bu kurultayda Mustafa Kemal 15-20 Ekim tarihleri arasında uzun bir söylevde bulunmuştur. Mustafa Kemal Nutuk'ta bu anlamda 19 Mayıs 1919'dan o ana kadar olan askeri, siyasi gelişmeleri ve yapılan devrimleri ele alıp, geçmişin muhasebesinde bulunmuştur.⁷²² Tunaya'ya göre Nutuk sadece bir hatırat ve doktrin kitabı değildir. Nutuk ile Mustafa Kemal'in İstiklal Savaşı'ndaki eylemleri devam etmiştir. O Mustafa Kemal'in Nutuk'u bir hesap verme belgesi olarak gördüğünü belirtmiştir.⁷²³

1920'lerin sonunda ise dünya ve Türkiye'de büyük bir ekonomik buhran görülmüştür. Ekonomik ve siyasal tablonun değiştirilmesi için bu dönemde bizzat Mustafa Kemal'in direktifi ile yapay bir muhalefet oluşturulmaya çalışılmış, bu iş için ise Fethi Bey (Okyar) seçilmiştir. Paris Büyükelçiliği görevinden tatil için yurda döndüğünde

⁷¹⁹ A.g.e., s. 165.

⁷²⁰ Tunaya **Türkiye'de Siyasal Partiler- İttihat ve Terakki**, C.III, s. 713.

⁷²¹ Ayrıca bkz. Hakan Uzun, **Atatürk ve Nutuk**, Siyasal Yayınevi, Ankara, 2006.

⁷²² Tunçay, **T.C.'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931)**, s. 175.

⁷²³ Tarık Zafer Tunaya, "Siyasal Belge Olarak 'Nutuk'" **Cumhuriyet**, 15 Ekim 1977, s. 2.

Fethi Bey'e Mustafa Kemal bir fırka kurması teklifinde bulunmuştur. Burada çok partili bir yapının oluşturularak, özellikle bunun Batı'ya gösterilmesi ön planda olmuştur. Bu amaçla Fethi Bey liderliğinde 12 Ağustos 1930'da Serbest Cumhuriyet Fırkası kurulmuştur.⁷²⁴

Fırkaya CHF'den mebuslar verilerek, fırkanın mecliste bir grup oluşturması sağlanmıştır. Parti ileri gelenleri Ahmet Ağaoğlu, Mehmet Nuri (Conker), Tahsin (Uzer), Mehmet Emin (Yurdakul), Refik İsmail (Kakmacı) ve Rasim (Öztekin) gibi kişilerdir. Fırka temelde liberal girişimi savunmuş, Fethi Bey hükümetin ekonomik politikasını eleştirmiştir. Bu politik anlayış doğrultusunda hükümetin, demiryollarının inşasında bir nesle fazla yüklendiği, özel girişimi engellendiği, tarımsal kredi sağlamada güçlük çıkarıldığı ve yolsuzluklara göz yumulduğu gibi konularda muhalefet partisinin eleştirilmesi söz konusu olmuştur.

SCF'nin halk tarafından büyük destek görmeye başladığı ve özellikle fırkanın iktidara aday olduğu, bu dönemde SCF heyetinin Ege gezisi ve özellikle İzmir'de yaşanan olaylar sonrasında Mustafa Kemal ve hükümetin SCF'ye tepkileri artmıştır. Ekim ayında yapılan yerel seçimlerde ise SCF yeni bir parti olmasına karşın önemli bir başarı göstermiştir. Bu başarı ile SCF'nin iktidar olabileceği izlenimi ve hırsı artmıştır. Düzenlenen belediye seçimlerinin soruşturulması için Fethi Bey, Dahiliye Vekili Şükrü Kaya'ya karşı gensoru vermiştir. Bakan lehine verilen oylardan sonra Fethi Bey 17 Kasım 1930'da partiyi feshettiğine dair dilekçeyi Dahiliye Vekaleti'ne vermiştir. Tunaya SCF'nin bu atılımı ile irticai ve anarşik bir durum yaratıldığı için SCF'nin bertaraf edildiğini belirtmiştir.⁷²⁵ Genel anlamda SCF sadece liberal bir ekonomi politikası ile döneme yönelik eleştirilerin merkezi olmakla kalmaz, aynı zamanda kısa süre içinde yapılan devrimlerden memnun olmayanların ruhunun toplandığı bir alana dönüşmüştür.⁷²⁶

Milli Mücadele döneminde başlayan siyasal süreçte Cumhuriyetçi kadronun karşısında öncelikli olarak İkinci Grup ve TpCF muhalefet olarak yer almıştır. Bu

⁷²⁴ Tunçay, T.C.'nde Tek-Parti Yönetimi'nin Kurulması (1923-1931), s. 259.

⁷²⁵ Tunaya Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952, s. 624.

⁷²⁶ Hasan Ali Yücel, "Cumhuriyet ve Hürriyet" 75 Yılım İçinden 22 Yazardan Seçmeler, Cumhuriyet Gazetesi Armağanı – Şefik Maatbaşı, Ekim 1998, s. 120.

muhalefet hareketlerini güdümlü olarak ortaya çıkan SCF deneyimi izlemiştir. TpCF ve SCF sonrasında çeşitli fırka girişimleri olsa da bunlar kısa süre içinde kapanmış ve 1923'te Cumhuriyet'in ilanından 1945 yılına kadar olan süreçte CHP yeni bir devletin ve ulusun inşasında tek başına görev yapmıştır. Bu dönemde oluşan tek parti yönetimine karşı Başgil fikirlerini 13 Mayıs 1958 yılından itibaren Yeni İstanbul gazetesinde "İsviçre Mektupları" ve "Fransa Mektupları" başlıklı yazılarında Batı demokrasisine bakışını ve demokrasi-parti konularıyla ele almıştır. Başgil'in demokrasiye genel olarak bakışı partisiz demokrasi olamayacağı şeklinde olmuştur. Başgil, "demokratik rejimlerde siyasi partiler hem bir vâkıa, hem de bir zarurettir" diyerek, gelişmemiş memleketlerde halkın aynı fikirde ve görüşte olamayacağını düşünerek bunu zorunlu bir şey olarak görmüştür.⁷²⁷ Onun bu konudaki genel fikri şu şekildedir:

"Partisiz demokrasi olamayacağı gibi, tek partili demokrasi de olamaz. Esasen 'tek parti' tabirindeki parti sözü, hüküm süren bir despotizmi maskeleyen için demokrasi lügatından çalınmış bir kelimedir. Hoşa gitsin, gitmesin demokrasi birden çok partili devlet iradesi demektir."⁷²⁸

Başgil demokrasi konusunda kesin olarak birden çok partinin olması gerektiğinin altını çizmiştir. Başgil'e göre, küçük bir köyde bile insanların aynı kanaatte olmadıkları göz önüne alınırsa, meclisteki bir partide bütün ülkenin farklılıklarının temsil edilmesi imkansızdır. Çünkü Başgil'e göre parti temelde, "...aynı bir fikir ve kanaat taşıyan ve onu gerçekleştirmeğe karar vermiş olan vatandaşlardan mürekkep teşkilatlı bir grup yahut cemiyet demektir."⁷²⁹ Tek partinin olduğu meclislerde Başgil, "orman gibi eller" in kalkıp indiğini ve bunun da demokrasiyle uyumadığını belirtmiştir.

Başgil'e göre tek partinin olduğu düzende olsa olsa diktatörlük olur. Başgil'in diktatörlük ile eşdeğer olarak kabul ettiği tek partili yapılar, Tunaya'ya göre de demokrasilerden uzaklaşılmasına neden olmuştur. Tek partiler şiddetli tarihsel bulanım ve sosyal depremlerden doğmuştur. Ona göre bu sarsıntılar ve sıkıntılar değişkenlik gösterdiği için bu yapılar da farklılık göstermiştir.⁷³⁰

⁷²⁷ Başgil, "İsviçre Parlamentosunda Partiler" **Yeni İstanbul**, 3 Temmuz 1958, s. 2.

⁷²⁸ **A.g.m.**, s. 2.

⁷²⁹ Başgil, **Demokrasi Yolunda**, s. 38.

⁷³⁰ Tunaya, **Siyasal Müesseseler ve Anayasa Hukuku**, s. 406-407.

Başgil ve Tunaya tek partili düzenlerin muhalefete izin vermediği noktasında ortak düşünceler de, her tek partinin dikta rejim kurduğu düşüncesinde ayrı fikirleri savunmuşlardır. Tunaya'ya göre bu partiler hukuki olarak tek olmalarının yanında filli olarak geçici olmuşlardır.⁷³¹ Fakat Tunaya tek partili rejimi ya da bu partilerin olduğu düzenleri genel çerçevede demokrasiyle uzlaşmaz olarak görmüştür. Tunaya tek parti rejimler konusunu 1952 yılında yayımladığı “Türkiye’de Siyasi Partiler” adlı eserinde genel olarak şöyle açıklamıştır:

“Tek parti rejimi, çok partili ve demokratik olması gereken rejime temel teşkil eden zihniyete taban tabana zıd bir siyasi bir zihniyetin eseridir... Fakat muhtelif kutupları ifade eden totalitarizmine rağmen, tek parti başka bir medeniyet aleminin ve siyasi doktrininin eseridir. Bu rejimin formülü Parti = Devlet’dir.”⁷³²

Tunaya'ya göre tek partili rejimler, çok partili ve demokratik düzenlerle çatışmaktadır. Bu çerçevede Tunaya, Başgil ile aynı düşünmektedir. Tunaya'ya göre de tek partilerin demokratik düzenlerde yeri yoktur.

Tunaya'nın 1952’de ifade ettiği bu düşüncelerinde tek parti yönetimlerine eleştirisi daha sert ve kesindir. Bu noktada Tunaya'nın fikirleri, Başgil'in tek partili yönetimlere yönelik despotik bir anlayış içinde oldukları eleştirilerine yakınlık göstermiştir. Tunaya 1966 yılında yayınladığı “Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku” adlı eserinde ise yukarıda da belirttiğimiz gibi, tek parti yönetimlerinin özü itibariyle demokrasiyle uyuşmasa da bütün tek partilerin aynı biçimde değerlendirilemeyeceğinin altını çizmiştir. Tunaya özellikle tek partilerin ortaya çıkış nedenlerinin ideolojilerden daha ziyade sosyal ve ekonomik koşullardan kaynaklandığının altını çizmiştir.⁷³³ Bu anlamda Tunaya'nın 27 Mayıs sonrasındaki süreçte fikirlerinin Cumhuriyet'in erken dönemi için daha olumlu yönde değiştiğini görmek mümkündür.

Başgil, 27 Mayıs sonrasında yaptığı eleştirileriyle birlikte, gerek tek parti özleminde olanlara gerekse tek parti yönetimlerine karşı genel tavrını açıkça belli etmiştir.⁷³⁴ Başgil'e göre, öncelikli olarak demokratik düzen için iktidar üzerinde, bir

⁷³¹ A.g.e., s. 406-407.

⁷³² Tunaya **Türkiye’de Siyasi Partiler 1859-1952**, s. 65.

⁷³³ Tunaya, **Siyasal Müesseseler ve Anayasa Hukuku**, s. 406-407.

⁷³⁴ Ali Fuad Başgil, “Referandum mu, Kurucu Meclis mi, Yahut İki Birden mi?” **Yeni Sabah**, 13 Temmuz 1960, s. 3.

veya iki parti ile kontrol sağlanmalıdır.⁷³⁵ Tunaya'ya göre, tek partili devlet ile çok partili devlet düzeni arasındaki en önemli fark, çok partili rejimlerde hukuk devletinde, devlet partiler arasında tarafsız kalmamakta ve siyasal rekabeti kazanan partiye yönetimi tamamen terk etmemektedir. O zaman da tamamen partili, taraflı ve parti mensubu bir devlet olması söz konusudur.⁷³⁶

Tunaya ve Başgil, Türkiye'deki tek partili düzene tarihi koşulların gereği olarak bakmışlardır. Tunaya, 1960'ların başında yayımladığı "Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri" adlı eserinde tek partili rejimin Türkiye'de oluşumunun bir zaruret olduğunu daha çok öne çıkarmış ve bu konunun savunusunu yapmıştır.⁷³⁷

Tunaya'ya göre, iktidar partisi seçimleri kaybetse de inşa edilen demokratik müesseseleri ortadan kaldırmamıştır.⁷³⁸ Tunaya bu söylemini CHP'nin iktidarı DP'ye devrettiği dönem için kullanmıştır. Tunaya, tek partilerin genelde "vesayet partisi" oluşturduklarını, dönemin CHP'sinin "vesayet partisi" olarak nitelendirilebileceğini ifade etmiştir. Ancak tek partili yapıda vesayet partisi iken, 1945-1950 yılları arasında CHP hakim parti konumunda olmuştur. Tunaya'ya göre tek partiler diğer partilerle diyalog kurmak yerine, yalnızca halkla ilişki kurmuşlardır. Bu tutum demokratik anlamda iktidar ve muhalefet ilişkisinin gelişmesini engellemiştir. Bu yüzden Tunaya tek partili rejimler nedeniyle hukuki ve demokratik düzeninin kurulmasının geciktiğini savunmuştur.⁷³⁹

Tunaya istibdattan kurtulmayı savunan partilerin istibdatta saptıklarını da belirtmiştir. Ona göre, 1908, 1911, 1918 – 1923, 1946 -1950 dönemlerinde genel olarak bir önceki dönemin eleştirileri söz konusu olmuştur. Abdülhamit'i İttihatçılar eleştirirken, son aşamada ise CHP'ye DP eleştirilerde bulunmuştur.⁷⁴⁰

Tunaya, Türkiye'deki tek parti rejiminin eksik kalan yanların ve diğer olumsuzlukların da değinmiştir. O'na göre meclisteki çoğunluk karşısında muhalefetin oluşması engellenmiş, anayasaya gerekli müesseseler eklenememiş ve siyasi hayat genel

⁷³⁵ Başgil, "Zaruri Bir Cevap -2" **Yeni Sabah**, s. 5.

⁷³⁶ Tunaya **Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952**, , s. 68.

⁷³⁷ **A.g.e.**, s. 757.

⁷³⁸ Tunaya, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, s. 107.

⁷³⁹ Tunaya **Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952**, , s. 758.

⁷⁴⁰ **A.g.e.**, s. 758.

itibariyle cılız kalmıştır. Tek parti sosyal hayatın nizamında diktatör olmuştur.⁷⁴¹ Başgil de aynı şekilde bu rejimlerdeki çoğunluğun despotluğa varan bir yönetime kaçabileceğini seçimlerin, Batılı usullerle yapılmamasının ve parti düzenlerinin olmamasının getirdiği olumsuzluklardan birinin de parti menfaatleri doğrultusunda oy kullanan kitle ile parti menfaatleri için hareket eden idarecilerin olduğunu belirtmiştir. O, bu durumun demokratik düzlemi partilerin hükümetine çevirdiğini, çoğunluk sistemi olsa bile bu durumun istibdat rejimini doğurduğunu da iddia etmiştir.⁷⁴²

Başgil, demokrasinin yalnızca insan tabiatına en uygun rejim olmasının yanında, ehliyetli insanları yönetime taşınması anlamında da çok mühim olduğunu savunmuştur. Demokrasi Başgil'e göre bir muhit iken, özgürlük ve hürriyet de burada yaşayan bir varlıktır.⁷⁴³ Bunun yaşanmasındaki temel neden demokrasinin yapısındaki zıtlıkla alakalıdır. Seçimle iş başına gelenler yine kamuoyu denetimine tabiidirler.

Tunaya ise demokrasinin sadece verilen oylar neticesinde elde edilen bir çoğunluk anlayışı olmadığını, demokraside çoğunluk kütlesiyle meşruiyet elde edilmesinin gerçeklerle bağdaşmadığını ve demokrasinin bu anlamda bir ideoloji olduğunu savunmuştur.⁷⁴⁴

Kısaca Tunaya tek partili rejimlerin mahzurlarının çok partili rejimlerde de olabileceğini düşünmüştür. Mecliste ezici çoğunluğu eline alan partiler, O'na göre her imkana sahip oldukları için her şeyi yapmaya kendilerini yetkili görmüşlerdir. Tunaya gerek tek parti rejimini gerekse şefliği demokratik nizamın temellerini oluşturması anlamında ele almıştır.⁷⁴⁵

Başgil, demokraside çok partinin olması gerektiği gibi çifte meclis sisteminin de olması gerektiğini savunmuştur. Bu fikirleri Başgil, CHP'nin tek parti iktidarının son yıllarına doğru ortaya koymuştur. O'na göre modern Batı toplumlarında normal demokrasinin gereği çifte meclis olması söz konusudur. Başgil bu sistemin her ne kadar

⁷⁴¹ Tunaya, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılaşma Hareketleri**, s. 106.

⁷⁴² Başgil, "Referandum mu, Kurucu Meclis mi, Yahut İki Birden mi?" **Yeni Sabah**, s. 3.

⁷⁴³ Önder, **a.g.m.**, s. 296.

⁷⁴⁴ Tunaya, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılaşma Hareketleri**, s. 106.

⁷⁴⁵ **A.g.e.**, s. 108.

iki dünya savaşı arasında uygulansa da, tarihinin J.J. Rousseau'ya kadar dayandığını belirtmiştir.⁷⁴⁶

Başgil ikinci meclis konusunu milli birlik ve milli iradenin aksatılmadan yansıtılması anlamında gereksiz görmüştür. Ayan gibi meclislerin normal zamanda emniyet içerse de, devlet gemisinin hızlı ve güvenli yürütülmesinin gerekli olduğu dönemlerde meclislerin gereksiz ödemeye ve sürecin aksatılmasına neden olacağını belirtmiştir. Bu dönemler için ona göre çifte meclis sistemleri gereksizdir.⁷⁴⁷ Başgil Milli Mücadele ve sonrasında yaşanan olağanüstü dönemler için tek meclis sistemini pratik olması anlamında özellikle gerekli bulmuştur. Tek meclis sistemin faydalarının yanında aksaklıklarının da olduğunu belirtmiştir. Çifte meclisin devlet aygıtının dengeli yürütülmesi ve iktidarın karşısında fren vazifesi görmesi anlamında çifte meclisi çok önemli görmüştür.⁷⁴⁸

Tunaya demokrasiyi aydınlar rejimi olarak görmüştür.⁷⁴⁹ Türkiye'deki demokrasinin gelişmesini Tunaya'ya göre dünyadaki gelişimin paralelinde görebilmek mümkündür. Tunaya ülkeyi kurtarıp, Cumhuriyeti ilan eden parti ve şefliğin demokrasinin gereği olarak görevini halk iradesine devrettiğini belirtmiştir. Ona göre bu demokrasinin gereği olarak gerçekleşmiştir.⁷⁵⁰ Başgil ise bu durumun, demokrasinin gereği olarak iktidarın sulh yolu ile el değiştirmesi olduğunun altını çizmiştir. Başgil en uygun rejimlerde uygulanan halk iradesinin kullanılması olan seçimleri, Türkiye'nin de dahil olduğu Doğu milletlerin de yeteri kadar özümseyip benimsemediğini ifade etmiştir. O'na göre Batı'nın sahip olduğu akıllı kullanma ve ahlaki vicdan terbiyesi maalesef Doğu'da şalvar yerine pantolon, fes yerine şapka giymek kadar kolay olmamıştır. Başgil, Batı'nın hümanist terbiyesine, halk iradesine karşı iktidar koltuğunda oturmaktan utandığımız gün sahip olabileceğimizi iddia etmiştir.⁷⁵¹

Tunaya, Cumhuriyet devrimlerine karşı oluşan muhalefete karşı eleştirilerini 27 Mayıs sonrasında sert şekilde ön plana çıkarmıştır. Devrimler derinleştikçe ve tarih de

⁷⁴⁶ Ali Fuad Başgil, "Tek Meclis Usulünün Dayandığı Esaslar" **Hür Fikirler**, C. I, S. 4, Liberte Yayıncılık, Tıpkı Basım, Ankara, 2018, s. 165.

⁷⁴⁷ **A.g.m.**, s. 166.

⁷⁴⁸ **A.g.m.**, s. 167.

⁷⁴⁹ Tunaya, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılaştırma Hareketleri**, s. 108.

⁷⁵⁰ Şahin Alpay, "Profesör Tunaya İle Sohbet" **Cumhuriyet**, 24 Şubat 1983, s. 7.

⁷⁵¹ Ali Fuad Başgil, "Demokrasilerde İkinci Meclis ve Faydaları" **Hür Fikirler**, C. I, S. 3, Liberte Yayıncılık, Tıpkı Basım, Ankara, 2018, s. 126.

ilerledikçe muhalefet ilerlemiştir. Tunaya, yıllar içinde oluşan muhalefeti, ilerleme karşısında oluşan geriliğin bir rahatsızlığı olarak görmüştür. O'na göre bu, ilerilik ile geriliğin savaşıdır. Bu yüzden Tunaya, bir grubun Cumhuriyet devrimlerini “27 senelik istibdat” olarak ifade ettiğini belirtmiştir.⁷⁵²

Kısacası Başgil, demokrasinin halk iradesinden geldiğini, halk iradesinin partiler vasıtasıyla sağlandığını ve tek partili yönetimlerin demokrasiyle bağdaşamayacağını ve diktatörlüğe varacağını savunmuştur. Tunaya'ya göre ise demokrasi sadece aritmetik çoğunluk değildir. Demokrasi bir değerler, ideolojiler ve prensipler bütünüdür. Tunaya demokrasiyi bir yaşam ve medeniyet şekli olarak ele almıştır. Partiler ise bu ideolojilerin ve değerlerin gerçekleştiricileridir. O'na göre tek parti Türkiye'de genel yapı itibarıyla diktatörlüğe gitmemiş ve demokrasiye doğru emin şekilde ilerlemiştir. Bunun en önemli kanıtı ise 1945 sonrasında ortaya çıkan muhalefet ve iktidarın değişimi olmuştur. Başgil ve Tunaya genel olarak Türkiye'deki siyasal gelişmeleri tarihi bir zaruretin sonucu olarak görmüştür.

3.1.3.7. Yeni Toplum

Egemenliğin millete verilmesi ve milletin medeni seviyeye ulaştırılması, Türk Devrimi'nin temelindeki hedef olmuştur. Türk modernleşmesi Doğu medeniyetinden Batı medeniyetine yönelmiştir. Bu yöneliş sürekli olarak Batı'ya doğru devam etmiştir. Bu süreçte Batı'nın tekniğinin yanında toplumsal ve siyasal olarak diğer alanlarda Batı'nın düşün ve fikir yapısı alınmıştır. Yapılan yeniliklerde özellikle toplumun değiştirilmesi ve dönüştürülmesi esas noktayı teşkil etmiştir. Mustafa Kemal, 30 Ağustos Zaferi'nin yıl dönümünde 1924 yılında Dumlupınar'da yaptığı konuşmada, asırlardır Türkiye'yi yönetenlerin millet dışında her şeyi düşündüğünü ve bundan dolayı da Türk vatani ve milletin zararına uğradığını ifade etmiştir. Mustafa Kemal'e göre bunu telafi etmenin tek yolu artık yeni dönemde millet dışında hiçbir şeyin düşünülmemesinden geçmektedir. O'na göre bu anlayışla hareket edilmesi ile her şeyin üstesinden gelinebilecektir.⁷⁵³ Mustafa Kemal modern toplum için hedeflenen noktayı şöyle ifade etmiştir:

⁷⁵² Tunaya, *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*, s. 115.

⁷⁵³ *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri*, C.II, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, 5. Basım, Ankara, 2006, s. 179.

“Efendiler, milletimizin hedefi, milletimizin mefkûresi, bütün cihanda tam manasıyla medeni bir heyeti içtimaiye olmaktır. Bilirsiniz ki, dünyada her kavmin mevcudiyeti, kıymeti, hakkı hürriyet ve istiklali, malik olduğu ve yapacağı medeni eserlerle mütenasiptir. Medeni eser vücade getirmek kabiliyetinden mahrum olan kavimler, hürriyet ve istiklallerinden tecrit olunmaya mahkûmdurlar. Tarihi beşeriyet baştanbaşa bu dediğimi teyit etmektedir. Medeniyet yolunda yürümek ve muvaffak olmak, şart hayattır. Bu yol üzerinde tevakkuf edenler veyahut bu yol üzerinde ileri değil geriye bakmak cehil ve gafletinde bulunanlar, medeniyeti umumiyenin huruşan seli altında boğulmaya mahkûmdurlar.”⁷⁵⁴

Medeniyet yolunda gidilmesi Türk Devrimi'nin ana hedefi olmuştur. Mustafa Kemal, toplumun neden bu kadar terakkiye hayati derecede mahkum olduğunu, 9 Mayıs 1935'te CHP'nin 4. Olağan Kurultayı'nda şöyle izah etmiştir:

“Uçurum kenarında yıkık bir ülke... Türlü düşmanlarla kanlı boğuşmalar... Yıllarca süren savaş... Ondan sonra, içeride ve dışarıda saygı ile tanınan yeni vatan, yeni sosyete, yeni devlet ve bunları başarmak için aralıksız devrimler... İşte Türk genel devriminin bir kısa deyişi...”⁷⁵⁵

Mustafa Kemal özellikle 1931 yılında yapılan 3. CHP olan kurultayından 1935 yılına kadar yeni toplumun inşası için yapılanları şöyle belirtmiştir:

“Geçen kurultaydan bugüne kadar, kültürel ve sosyal alanda başardığımız işler, Türkiye Cumhuriyeti'nin ulusal çehresini, kesin çizgileriyle, ortaya çıkarmıştır. Yeni harfleri, ulusal tarihi, öz dili, ar, ilimsel müzik ve teknik kurumlariyle kadını, erkeği her hakta eşit, modern Türk sosyetesini bu son yılların eseridir.”⁷⁵⁶

Başgil, Milli Mücadele'nin askeri safhasının başarı ile tamamlanmasının ardından din ve siyasi iradenin ayrıldığını, bunun da kesin olarak Cumhuriyet'in ilanı ile sağlandığını belirtmiştir. Kemalist devrim yeni bir devlet ve toplumun inşasında eski ve geri kalmış müesseseleri terakki amacıyla tasfiye etmiştir. Yaşanan tasfiye yeni kurumları

⁷⁵⁴ A.g.e., s. 183.

⁷⁵⁵ Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, C.I, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, 5. Basım, Ankara, 2006, s. 397.

⁷⁵⁶ A.g.e., s. 398.

ortaya çıkarmayı mecbur kılmıştır. Başgil bu amaçla yeni anayasada sosyal değişimi hedefleyen politikalar için 2. maddeye Cumhuriyetçilik, halkçılık ve laiklik gibi prensiplerin eklendiğini belirtmiştir.⁷⁵⁷ O'na göre yeni toplumun kurulması bu üç ilkeye dayanılarak gerçekleştirilmiştir. Egemenliğin kaynağı ve yapılan yeniliklerin ona yönelik olması ile birlikte ilk hedef olarak dini otorite ve anlayışın egemenliğinden halk kurtarılarak inanç ve vicdan hürriyetine kavuşturulmuştur.

1924 yılından itibaren yapılan laikleşme yeniliklerine sonraki yıllarda tekke ve zaviyelerin kapatılması, şapka kanununun uygulanmasının eklenmesi ile toplumun çehresi Batılılaşma anlamında önemli oranda değiştirilmiştir. Medeni Kanun'un kabulü ise toplumsal yaşantının Batılı anlamda modernleşmesi için en önemli adımlardan biri olmuştur. Tunaya'ya göre teokrasiden ve Tanzimatçı kafadan halk kurtarılmış din ve devlet işlerinin ayrılığı derinleştirilmiştir.⁷⁵⁸ Tunaya, Türk Devrimi'nde halkın mahiyetini şöyle açıklamıştır:

“Türk Devrimi'ni, kendisinden önceki bütün yenilik hareketlerinden farklı ve üstün tutan unsuru halk'tır. Gerçek ev sahibi, memleketin efendisi olan halk, millet ve köylü olarak da ele alınmıştır. Türk halkı, tarihinde ilk defa, memleketinin yönetimine seyirci kalmamıştır... O kadar ki, halkın devlet idaresine hakim olmasını sağlamak amacıyla, TBMM yeni bir temsil ve seçim sistemini araştırmıştır. Batı'da var mı yok mu, bu meseleyi tartışmayı bile gereksiz saymıştır.”⁷⁵⁹

Mustafa Kemal köylüyü milletin efendisi olarak görmüştür. Tunaya, halkın yapılanlarla hak ettiği yere getirilme çabasının, halka rağmen ve halka karşı yapılmadığının altını özellikle çizmiştir. O, 12 Kasım 1965'te Cumhuriyet gazetesindeki köşesinde devrimlerin kime karşı yapıldığını şöyle ele almıştır.

“Bir memlekette yapılan devrim hareketleri, devrimcilerle halk arasında girişilen bir savaş değildir. Devrimci, halkla, milletle değil, halkı, geriye götürmek ninnisiyle uyutmak isteyen çevrelerle, kuvvetlerle çarpışır. Devrim, iki ekip,

⁷⁵⁷ Başgil, **Hukuk Ana Meseleleri ve Müesseseleri Konferanslar**, s. 61.

⁷⁵⁸ Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)**, C. II, s.213.

⁷⁵⁹ Tunaya, “Atatürk, Devrim ve Halk” **Cumhuriyet**, s. 2.

devrimci ve gerici ekipler arasındaki bir çatışmadır. Halk devrimcilerin, devrimci de halkın düşmanı değildirler.

Türkiye Cumhuriyeti cehaletle, kararsızlıkla, gericilikle savaşıyor ve kurulmuştur ve bu savaş henüz bitmemiştir.”⁷⁶⁰

Tunaya’ya göre Türk Devrimi, halka karşı değil de halk için halkın ortaçağ zihniyetinden kurtarılması için yapılmıştır. Başgil, konuya daha farklı noktadan bakmıştır. Kişilerin ve toplumun ilim, terbiye ve din ile gelişebileceğini, toplum ve bireyin kötü huy ve diğer sıkıntılardan kurtulmasının din ve ahlaki telkinden geçtiğini düşünmüştür.⁷⁶¹ Başgil’e göre birey ve toplum terbiyesinde din ve Allah inancı büyük yer kaplamaktadır. O bu çerçevede Cumhuriyet sonrası yapılan devrimleri ele almıştır.

Medeni Kanun, toplumun milli hayatına ve özelde aile ve bireyin yaşamına indirilmiş bir darbedir.⁷⁶² Başgil bu konudaki eleştirilerini 1950’lerin başında yapmış olsa da, 27 Mayıs sonrası yeni anayasa söz konusu olunca kanunun savunusunu bile yapmıştır. Başgil’e göre bu kanun her ne kadar ilk kabul edildiğinde Batılı devletlerden direkt iktibas edilmiş olsa da, zamanla ülke ve milletin gerçekleriyle uyumlu hale gelmiştir.⁷⁶³

1930’ların başında siyasal ve sosyal alandaki gelişmeler, halkın Cumhuriyet devrimlerini yeteri kadar özümsemediğini ortaya çıkarmıştır. Gerek Serbest Fırka gerekse Menemen olayında halkın tepkisi bunun kanıtı olmuştur. 1931 yılında Türk Ocakları kendilerini feshederek yerini bir yıl sonra Halkevlerine bırakmıştır. Halkevleri dil, edebiyat, sanat, yayın, köycülük, spor, tiyatro, kütüphanecilik ve benzeri alanlarda kollar halinde çalışmışlardır. Bu kollar ile öncelikli olarak kültür alanında, şehir ve köy halklarına milliyetçilik ve cumhuriyetçi esaslara göre eğitim verilmiştir. Böylece yapılan devrimler için geniş çapta propaganda yürütülmüştür. Özellikle Batı kültürü ve değerleri yüceltilmiştir.⁷⁶⁴ Bu yüceltme sırasında bazı eleştirilen konular söz konusu olmuştur. Öncelikli olarak ortaya çıkarılan yeni aydının toplumdan manen uzak kaldığı ve vazifesini yerine getiremediği düşünülmüştür. Bu yeni aydın tiplemesinin göstergesi ise

⁷⁶⁰ A.g.m., s. 2.

⁷⁶¹ Başgil, **Gençlerle Baş Başa**, s. 34.

⁷⁶² Ali Fuad Başgil, “İrtica Yoktur Efendiler!” **Sebilürreşad**, C.V. S.124. Nisan 1952, s. 372.

⁷⁶³ ”Daha İyi İyinin Düşmanıdır” **Yeni Sabah**, 25 Haziran 1960, s. 3.

⁷⁶⁴ Karpat, **Türk Demokrasi Tarihi**, s. 142.

Halkevleri olmuştur. Türk Ocaklarından çıkan aydın yerine bu dönemde Halkevlerinden çıkan ya da Halkevlerini temsil eden aydının toplumdan ayrı düştüğü iddia edilmiştir. Bu doğrultuda Halkevlerinin halk ile aydının arasını açtığı ve halkı dine yabancılaştırdığı için Halkevleri özellikle eleştirilmiştir.⁷⁶⁵ Halkevleri özellikle muhafazakâr çevrede bu anlamda sert şekilde eleştirilmiştir. Tunaya'ya göre ise CHF'nin kültür politikalarını gerçekleştirmek için bu kurumlar açılmıştır. Tunaya, bu kurumların devlet bütçesinden yardım aldığını ve bundan dolayı da muhalifler tarafından eleştirildiğini ifade etmiştir. Ona göre Halkevleri 1940'ların sonlarına doğru özellikle bu konuda eleştirilmelerinin ardından, 1950 yılında iktidara genel DP tarafından ortadan kaldırılmışlardır.⁷⁶⁶

Halkevleri Tunaya'ya göre genel olarak özellikle CHF'nin fikirleri ve içtimai hizmetleri doğrultusunda kullanılmıştır. Tunaya Halkevlerinin işlevini şöyle ifade etmiştir:

“Cumhuriyet Halk Partisi, bu müesseseler kanaliyle türlü fikri ve içtimai hizmetlere tevessül etmiştir: Meccani dispanser, gıda ve kömür tevziyatı gibi sosyal yardım işleri, neşriyat ve kütüphane, tiyatro gibi güzel sanatlar çalışmaları daima Halkevleri kanaliyle gerçekleştirilmek yoluna gidilmiş ve nisbi de olsa başarılı neticeler elde edilmiştir.”⁷⁶⁷

Tunaya, Halkevlerini toplumu kültür alanında modernleştirmek için kullanılan ve bir biçimde kısmi de olsa başarıya ulaşan bir kurum olarak tanımlamıştır. Başgil'e baktığımızda, o bu kurumları daha çok İnönü eleştirilerinde bulunmak için ele almıştır. İnönü'yü daha çok bu konuda laiklik üzerinden eleştirmiştir. Halkevlerinin İnönü'nün dine karşı giriştiği faaliyetlerde maarif mektepleri ve her çeşit siyasi propaganda merkezleri olarak mühim vazifeler yüklendiklerini belirtmiştir.⁷⁶⁸ Başgil ve diğer muhafazakâr çevredekiler Halkevlerini toplumun değiştirilmesinde ve değerlerinden uzaklaştırılmasında rol oynadıkları yönünde ele almışlardır. Halkevleri bu anlamda CHP'nin siyasal alanda yaptıklarının toplumda uygulayıcısı olarak görülmüştür. CHP

⁷⁶⁵ Osman Turan, **Türkiye'de Manevi Buhran, Din Ve Laiklik**, Boğaziçi Yayınları, 3. Basım İstanbul, 1993, s. 32.

⁷⁶⁶ Tunaya **Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952**, s. 578.

⁷⁶⁷ **A.g.e.**, s. 579.

⁷⁶⁸ Başgil, **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, s. 39.

sonrasında Halkevlerinin DP tarafından kapatılmasının temel nedenlerini Başgil'in de belirtmiş olduğu düşüncelerde görmek mümkün olmuştur.

Başgil'in, değişim karşısındaki tepkisi, çalkalanan sütün yoğurt tutmayacağı yönünde olmuştur.⁷⁶⁹ Tunaya'ya göre ise yeni devlet milli, bağımsız ve demokratik bir temel üzerine inşa edilmiştir. O'na göre az gelişmişlikten kurtulmak sadece ülke içinde ekonomik ve sosyal yeniliklerle sağlanamazdı. Bunu sağlamak için dış sömürgeci kuvvetlerle de mücadele edilmeliydi. Dış tehditlerin engellenmesi sonrasında ekonomik, siyasal ve kültürel gelişim sadece milli çapta olamayabilirdi. Yenilikçilerin karşısında eskiyi savunanlarla çatışmalar yaşanmıştır.⁷⁷⁰ Bu amaçla da yeni müesseseler inşa edilmiştir.

Toplumsal alanda yapılan şapkanın giyilmesi, tekke ve zaviyelerin kapatılması, takvim, saat ve ölçü sistemlerinin değiştirilmesi, soyadı kanunu, haftasonu tatili ve kadınlara seçme seçilme hakkının verilmesi kanunu çıkarılması hem toplumun çehresini değiştirmiş, hem de toplumsal alanda modernleşme için geri dönülmez bir merhale olmuştur. Yapılan yeniliklere Başgil ve Tunaya'nın yaklaşımları önemli oranda farklılık içermiştir. Başgil eski düzenin yapısının yıkılmasını ve tasfiye edilmesini olağan karşılamıştır. Fakat yeni dönemin inşasında özellikle laikliğin benimsenmesini, devletin toplumun ve bireyin değerlerine müdahalesi olarak görmüştür. Bunu toplumun yaşadığı buhran olarak ifade etmiştir. Tunaya ise başta laiklik olmak üzere yapılan yenilikleri toplumun Doğu medeniyetinden Batı medeniyetine geçişi ve gerilikten kurtarılması olarak görmüştür.

3.2. Milli Şeflik / Şefliğin İnşası

Atatürk sonrasında devrimlerin korunması ve onun liderliğinin devam ettirilebilmesi ortaya çıkan en önemli sorun olarak belirtilmiştir. İsmet İnönü'yü Milli Şeflik'e götüren süreç, Atatürk döneminde edindiği yerden kaynaklanmıştır. Milli Mücadele'nin başından beri Mustafa Kemal'e destek olmasıyla ve askeri alanda gösterdiği başarılarla öne çıkan en önemli kişilerden biri olmuştur. Atatürk'ün

⁷⁶⁹ Başgil, **Başgil'den Mektuplar**, s. 33.

⁷⁷⁰ Tunaya, **Siyasal Müesseseler ve Anayasa Hukuku**, s. 686.

cumhurbaşkanlığı sırasında iki kısa dönem dışında (Fethi Okyar – Celal Bayar) başbakanlık görevinde bulunmuştur. Bu durum İsmet İnönü'nün Cumhuriyet dönemindeki siyasal alanda ve modernleşme alanında ister istemez ön plana çıkmasını sağlamıştır. İnönü sadece başbakanlık görevinde bulunmamış, devrimlerin en önemli savunucusu ve uygulayıcısı olarak da öne çıkmıştır. Mustafa Kemal ile olan ilişkisinden dolayı, “İkinci Adam” olarak yerini daima korumuştur. Atatürk sonrası İsmet İnönü Türkiye'nin ikinci cumhurbaşkanı olmuş, Mustafa Kemal'e karşı yapılmayan eleştirilerin önemli oranda İnönü'ye yapıldığı görülmüştür. Başgil'in en önemli eleştirisi İnönü'nün diktatörlük yolunda olduğu şeklindedir. Başgil'e göre, İnönü bu dönemde bütün yetkileri ve olanakları kendinde toplayarak, diktatörlük yoluna sapmıştır.⁷⁷¹ Tunaya ise Başgil'in bu fikirlerine karşılık, İnönü ve Tek Parti CHP'sinin söylenilenin aksine faşist bir eğilimde olmadığını belirtmiştir. Tunaya, 22 yıllık iktidarı sonrasında CHP'nin sadece bürokratlaştığını ve buna rağmen de kendi muhalefetinin doğmasına izin vererek yapılan ithamlara cevap verdiğini savunmuştur.⁷⁷² Başgil, Milli Şeflik dönemini özellikle devletçilik, laiklik, dil ve milliyetçilik konularındaki fikirlerini sert şekilde eleştirmiştir. Tunaya ise onun devlet adamlığının ve siyaset adamlığının farklı olduğunu belirterek devlet adamı olan İnönü, gelecek kuşakları düşünürken, siyaset adamı olan İnönü, gelecek seçimleri düşünmüştür.⁷⁷³ İnönü'yü şöyle tanımlamıştır:

“İstanbul hükümetine karşıydı İnönü... Saltanatın, birkaç saat içinde yok edilmesine karar vermiş ekibin başındaydı. T.B.M.M. Hükümeti'nin güvendiği büyük kumandandı. Halifeliğin kaldırılmasında, bu köhne kurumu savunanlara karşı, Lord Curzon'a vermiş olduğu kürsü savaşını, T.B.M.M.'de de veren Başvekil İnönü.”⁷⁷⁴

Tunaya, siyasal ve sosyal olarak Türkiye'nin en önemli anlarına tanıklık ve liderlik eden gerek tek partili süreçte gerekse çok partili demokrasinin olduğu zamanlarda yaşanan buhranlara karşı, İnönü'nün “toplum doktoru” olarak sorunları teşhis ve tedavi etmesinin beklendiğini belirtmiştir. İnönü'nün bu yönünün tarihin en sıkıntılı günlerinde acı reçeteler önermesi anlamında öne çıktığını ifade etmiştir. Tunaya'ya göre İnönü,

⁷⁷¹ Başgil, **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, s. 37.

⁷⁷² Tunaya, **Siyasal Müesseseler ve Anayasa Hukuku**, s. 440.

⁷⁷³ Tarık Zafer Tunaya, “Devlet Adamı ve Siyaset Adamı İnönü...” **Milliyet**, 25 Ocak 1968, s. 2.

⁷⁷⁴ **A.g.m.**, s. 2.

1925'deki siyasal olaylar da dahil olmak üzere en sıkıntılı günlerde acı ve tesirli reçeteleri uygulamaya koymuştur.

Başgil, Atatürk'ün iki siyasi karaktere itimat ettiğini ifade etmiştir. Bu kişiler Garp Cephesi Komutanı ve Lozan Konferansı'nda Türk heyetine başkanlık yapmış olan Başvekil İnönü ve Cumhuriyet'in ilk bankası olan İş Bankası'nı kurmuş olan İktisat Vekili Celal Bayar'dır. Bu yapısal denge Atatürk hayattayken devam etmiş ve onun son döneminde İnönü bilinmeyen bir nedenle gözden düşmüştür. Ardından siyasetten çekilmiştir.⁷⁷⁵

1937 yılının Eylül'ünde İnönü, sağlık durumunu ileri sürerek önce izne ayrılmış ardından da Başbakanlık görevini İktisat Vekili Celal Bayar'a bırakmıştır. Onun iktidarı Mustafa Kemal Atatürk'ün vefatının sonrasına kadar sürmüştür. Atatürk'ün hayata gözlerini yumması ile yerine İsmet İnönü geçmiştir. Başgil'e göre TBMM, İnönü'yü Cumhurbaşkanı seçerken kısa süre de olsa tereddüt etmiştir.⁷⁷⁶ 11 Kasım 1938'den, 25 Ocak 1939'a kadar Bayar ikinci hükümetini kurmuştur. Ardından ise İnönü'ye yakınlığı ile bilinen Refik Saydam hükümeti devralmıştır. İnönü, Mustafa Kemal'e yakınlığı ile bilinen Şükrü Kaya ve Tevfik Rüştü Aras'ı kabine dışı bırakmıştır. Bu anlamda İnönü Cumhurbaşkanlığı koltuğuna geçer geçmez ilk olarak Atatürk'e yakın kişileri tasfiye etmiştir.⁷⁷⁷ 26 Aralık 1938'de CHP'nin olağanüstü kurultayı düzenlenmiştir. Bu kurultayda Atatürk Ebedi Şef, İnönü ise Milli Şef ilan edilmiştir. Atatürk'ün karizmatik liderliği sonrasında, onun yerini doldurma amacıyla İnönü'nün kendisini Milli Şef ilan etmesi, lider boşluğunu doldurulması adına önem arz etmiştir.⁷⁷⁸ Tunaya bu durumun İnönü'nün partideki otoriterliğini ve kapsayıcılığını sağlamlaştırdığını savunmuştur. Bu otoritenin parti kurulunca oybirliği ile sağlandığının da altını çizmiştir.⁷⁷⁹

1939 yılında partinin olağan kurultayda Tunaya, "Müstakil Grup" un kurulmasına karar verildiğini belirtmiştir. Tunaya bu kurultayda Kemalizm'in doktrininin

⁷⁷⁵ Başgil, **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, s. 37.

⁷⁷⁶ **A.g.e.**, s. 37.

⁷⁷⁷ Metin Çınar, **Anadoluculuk ve Tek Parti CHP'de Sağ Kanat**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013, s. 221.

⁷⁷⁸ Metin Heper, **İsmet İnönü**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999, s. 163.

⁷⁷⁹ Tunaya **Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952**, s. 573.

açıklanmadığını ve ilerleyen süreçlerde de bunun kurulacak partiler arasında bilinmezlik ve bocalama yaşanmasına neden olacağını savunmuştur.⁷⁸⁰

1939 yılında inşa edilen Şeflik ve Müstakil Grup, 1946 yılına kadar devam etmiştir. Bu dönem Milli Şeflik olarak anılmıştır. İnönü şefliğinin başında, küslerle/muhaliflerle barışma yoluna gitmiştir. Kazım Karabekir, Rauf Orbay, Fethi Okyar, Refet Bele ve Ali Fuad Cebesoy gibi kişilerle barışılmış bu kişilerin vekil seçilmeleri ve CHP'ye katılmaları sağlanmıştır. Basındaki muhaliflerden Halide ve Adnan Adıvar, Hüseyin Cahit ve Dr. Rıza Nur ile barışılmıştır.⁷⁸¹

İnönü'nün şeflik iktidarını Başgil sert şekilde eleştirmiştir. Ona göre Atatürk gibi bütün yetkileri kendisinde toplayan İnönü, diktatörlük yolunda ilerlemiştir. O, çağdaşları Mussolini ve Hitler'in diktatörlüklerini kendisine örnek almıştır diyen Başgil, diktatörlük yapısının kurulması için de tek partili yapının buna elverişli olduğunu belirtmiştir. O, bu düzenin kurulması ve yapısının korunması için jandarma ve polis gibi kolluk kuvvetlerinin terör estirdiğini de savunmuştur.⁷⁸²

Refik Saydam'ın 8 Temmuz 1942'de hayata gözlerini yumması ile yerine Şükrü Saraçoğlu Başbakanlık görevine geçmiştir. 1939 yılında II. Dünya Savaşı patlak vermiş ve Türkiye savaş dışı kalmak için etkin bir politika gütmüştür. Türkiye 1943 yılına kadar Almanya'nın, sonrasında ise Müttefiklerin savaşı kazanacağını düşünmüştür. Bu dönemde Türkiye, ekonomik olarak Almanya'ya yakın dururken, politik olarak da demokrasi bloğunda yer almış durumdadır. Bu durum Türkiye'nin dış politika alanında büyük sıkıntı çekmesine neden olmuştur.⁷⁸³

Milli Şef döneminde 17 Nisan 1940'da Köy Enstitüleri kurulmuş ve Milli Korunma Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanunla ekonomik tadilatlar ve düzenlemeler yapılmış ve vurgunculuk gibi şeyler engellenmek istenmiştir. Kanunla hükümete ekonomiyi düzenlemesi için geniş yetkiler verilmiş, 19 Şubat 1940'da ekonomide savaş önlemleri

⁷⁸⁰ A.g.e., s. 574.

⁷⁸¹ Tunçay, "Siyasal Gelişmenin Evreleri" **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.VII, s. 1974.

⁷⁸² "Ünlü selefi gibi, parti ve devlet başkanlıklarını şahsında toplayan İnönü, çağdaşları Mussolini ve Hitler'in kurdukları diktatörlükler modelinde bir diktatörlük yolunu tuttu. Esasen, önceden beri mevcut tek parti sistemi böyle teşebbüse müsaitti. Köylerde jandarmanın dipçığıne, şehirlerde ise polisin copuna dayanan bir terör rejimi kurulmuştu." Başgil, **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, s. 37-38.

⁷⁸³ Koçak, **Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, s. 245.

uygulanmaya başlanmıştır.⁷⁸⁴ Saydam Hükümeti döneminde ekonomi alanında uygulanan denetim politikası tepkilere neden olmuştur. Saraçoğlu ise devletin denetimini azaltmış ve serbestlik politikasını uygulamıştır. Bu politika fiyat artışını ve vurguncuların artmasına neden olmuştur. Bu nedenle zengin olan ve haksız kazanç elde edenler kısa sürede engellenmek istenmiştir. Savaş zenginlerine yönelik vergilendirmeye gidilmiştir. Bu amaçla 11 Kasım 1942’de Varlık Vergisi Kanunu kabul edilmiştir. Kanun, Mart 1944’e kadar yürürlükte kalmıştır. Bu kanundan sonra aynı amaçla kırsal alanda uygulanması için Toprak Mahsulleri Vergisi Kanunu 14 Mayıs 1943’de kabul edilmiş ve 23 Ocak 1946’ya kadar yürürlükte kalmıştır.⁷⁸⁵ Bu vergilerin uygulanması ve sonuçları toplumda ve basında büyük eleştirilerin yapılmasına ve sonraki dönemde de muhalefetin oluşmasına neden olmuştur.

II. Dünya Savaşı’nın başında Ortadoğu ve Balkanlardaki paktların yanında, önce Fransızlarla ardından da İngilizlerle birlikte dostluk ve yardımlaşma antlaşmaları imzalanmıştır. Almanlarla da ticari ilişkiler kurularak özellikle krom satımında anlaşılmıştır.⁷⁸⁶

Türkiye’ye Müttefiklerin yanında savaşa girmesi için yapılan baskılar, 1943 yılı itibariyle artmıştır. Bundan dolayı İnönü, 1943 yılı sonuna doğru Kahire’de Roosevelt ve Churchill ile görüşmüştür. Almanya’nın savaşı kazanacağına dair izlenimi bu yıldan itibaren değişmeye başlamıştır. 1944 yılında Fevzi Çakmak Genelkurmay Başkanlığı görevinden ayrılmış ve yerine Kazım Orbay gelmiştir. Türkiye’de bu dönemde Turancılara yönelik sert önlemler alınmıştır. Aynı amaç ile Dışişleri Bakanı Numan Menemencioğlu görevden alınmış ve yerine Müttefikler yanlısı Hasan Saka bakanlığa getirilmiştir. Böylece bu yıl içinde Türkiye Almanya ile olan ticari ve diplomatik ilişkilerini sonlandırmıştır. 23 Şubat 1945 yılında Müttefikler Türkiye’ye, Almanya ve Japonya’ya savaş ilan etmesini, aksi takdirde Türkiye’nin kurulacak olan Birleşmiş Milletler Örgütü’nün kurucu üyesi olamayacağını bildirmişlerdir. Türkiye de bunun üzerine kısa süre sonra Almanya ve Japonya’ya savaş ilan etmiştir.⁷⁸⁷

⁷⁸⁴ Cemil Koçak, **Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, Yurt Yayıncılık, Ankara, 1986, s. 249.

⁷⁸⁵ **A.g.e.**, s. 367-372.

⁷⁸⁶ **A.g.e.**, s. 84.

⁷⁸⁷ Tunçay, “Siyasal Gelişmenin Evreleri” **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.VII, s. 1976.

Türkiye, iç politikada savaşı demokrasi bloğunun kazanması ile çok partili yaşamın inşası anlamında bu dönemde muhalefetin gelişmesine izin verilmiştir. Bu durum, Almanya'nın ön planda olduğu süreçlerde Alman yanlısı bakanlara ve Türkçü-Turancı gruplara daha müsamahakâr olunması şeklinde kendisini göstermiştir. Bu durum 1944'te savaşın Almanya aleyhine dönmesi ile son bulmuştur. Özellikle Dışişleri Bakanlığı değiştirilmiş, Türkçü-Turancı gruplara yönelik soruşturma ve kovuşturmalar yapılmıştır. Başgil bu dönemde ırkçılık propagandası yapan gençlere yapılan tevkif ve yaşanan sürecin “polislin vazife ve yetkileri” adlı kanun ile polislerin rejimin menfaatleri için kullanılmasının bir sonucu olduğunu savunmuştur. Ona göre bu süreç keyfilik ve suiistimallere açık hale gelmiştir. Bunun en bariz örneği ise 1944'te ırkçılık propagandası yapan gençlerin tevkif ve işkence edilmeleri olmuştur.⁷⁸⁸ Tunaya'ya göre ise İnönü, Türkiye'nin siyasi kaderinde her alanda olduğu gibi aşırı akımları önleme anlamında genelde övünmüştür. Bu övgüler çok partili rejimi kurmak ve aşırı akımları önlemektir. Tunaya'ya göre tek parti ile demokrasinin gelişimi sağlanamadığı gibi aşırı akımlar olan komünizm ve faşizmi, ırkçılık ve şeriatçılığı engellemiştir. Fakat Tunaya, ağır aksak ilerleyen demokraside böyle aşırı fikirleri engelleme girişiminin ılımlı fikirleri de engellediğini savunmuştur. 1962'de CHP'nin İstanbul İl Kurultayı'nda İnönü'nün sağ ve sol kavramlarını ele alışını eleştirmiştir. Aşırı akımları engellemek için yapılanların Türkiye'de sağ ve sol fikirlerin bilinmesi ve gelişmesini engellediğini belirtmiştir.⁷⁸⁹

Türkiye'de Başgil'e göre, 1944 yılının sonuna kadar ufak tefek muhalif hareketler ve ses çıkarmalar dışında siyasal alanda bir hareketlilik olmamıştır. Başgil bu süreçte belirli çıkarıcı gruplar ve “partinin ileri gelen kodamanları” dışında kimsenin siyasal alanda yer almadığını belirtmiştir. Ona göre bu durum, daha çok estirilen “terör havasının” neticesinde insanların başlarını öne eğip, onları sindirmiştir. Başgil, II. Dünya Savaşı'nı Müttefik Demokrasi Cephesi'nin kazanmasını, Türk halkının sabrının tam son haddinde gerçekleştiğini belirtmiştir. Ona göre bu galibiyet İnönü'nün “demir pençeli rejimini” yıkmıştır.⁷⁹⁰ Başgil bu anlamda Tek Parti döneminin İnönü'ye rağmen yıkıldığını savunmuştur.

⁷⁸⁸ Başgil, **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, s. 48.

⁷⁸⁹ Tunaya, “Devlet Adamı ve Siyaset Adamı İnönü...” **Milliyet**, s. 2.

⁷⁹⁰ Başgil, **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, s. 49.

Türkiye’de bu dönemde iç siyaset alanında da önemli gelişmeler yaşanmıştır. Dünya savaşını demokrasi bloğunun kazanması ile birlikte 19 Mayıs 1945’teki konuşmasında İnönü, demokrasiye geçileceğinin işaretlerini vererek yeni dönemin kapılarını aralamıştır. İnönü, savaş nedeniyle siyasi açılımlara ara verilse de, artık buna devam edileceğini belirtmiştir. O, yeni dönemde artık siyasal oluşumlara yer açılacağını ve TBMM’nin 1 Kasım 1945’deki açılış konuşmasında ise tek eksikliğin iktidar karşısında yeni bir muhalefet partisi olduğunu açıklamıştır.⁷⁹¹

İlk muhalif grup, “Dörtlü Takrir” denilen bir belgeyi Haziran 1945’teki bütçe görüşmeleri sonrasında CHP’nin Meclis Grubuna vermiştir. Dört kişinin imzasını taşıyan bu belge parti içi hürriyet arayışını öne çıkarmıştır.⁷⁹² Temmuz 1945’te ilk muhalefet partisi olan Milli Kalkınma Partisi, iş adamı Nuri Demirağ tarafından kurulmuştur. Parti’de Nuri Demirağ dışında Hüseyin Avni Ulaş ve Cevat Rifat Atilhan yer almıştır. Başgil, bu partinin programının İslam birliği ve Ortadoğu Müslümanları olan ülkelerin birliğine dayandığını, fakat 1946 yılındaki seçimlerde bir varlık gösteremediğini belirtmiştir.⁷⁹³ Parti siyasal olarak bir varlık göstermese de, Tek Partili Dönemi sona erdirmesi anlamında önemli bir role sahip olmuştur. Bu dönem aynı zamanda Milli Şefliğin de sonu olmuştur.

Tunaya dönemin genel olarak 1945’e kadar olan süre zarfında CHP’nin 22 yıllık iktidarda tek başına olmasının nedeninin oy çokluğundan kaynaklandığını belirtmiştir. CHP’nin yıllardır süren bu devrimci ve tekçi anlayışına karşılık, çok partili süreçte hayatta kalmak için yani oy alma kaygısı ile artık devrimlerden taviz verecek pozisyona geldiğini belirtmiştir.⁷⁹⁴

Başgil’in gerek dünya görüşü gerekse siyasal düşünceleri nedeniyle İnönü, onun zihin dünyasında hep karşıt noktayı oluşturmuştur.⁷⁹⁵ Başgil’in İnönü’ye dair eleştirdiği konulardan birisi, onun iktisadi görüşü ve uyguladığı politikadır. Başgil, İnönü’nün devletçiliği nasıl uyguladığını şöyle açıklamıştır:

⁷⁹¹ Heper, **a.g.e.**, s. 171.

⁷⁹² Tunçay, “Siyasal Gelişmenin Evreleri” **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.VII, s. 1976.

⁷⁹³ Başgil, **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, s. 52.

⁷⁹⁴ Tunaya, **Siyasal Müesseseler ve Anayasa Hukuku**, s. 439.

⁷⁹⁵ Tunaya, “Devlet Adamı ve Siyaset Adamı İnönü...” **Milliyet**, s. 2.

“Ona göre, kuvvete başvurarak memleketi büyük bir kışla haline getirmek pahasına da olsa, hükümetin otoritesini son haddine kadar arttırmak lazımdı. Bu nevi devletçilik vaktiyle, Mussolini’nin faşizm hakkında verdiği meşhur tarife geniş nispette benzemektedir: ‘her şey devlet içinde, hiçbir şey devlet dışında ve hiçbir şey devlete karşı.’

İktisadi manada devletçilik, İnönü’nün düşüncesiyle hep devletin tekelliliği haline gelmiştir. Bu devirde hususi teşebbüsün devlet teşebbüsü lehine zayıfladığı ve can çektiği görülmüştür.”⁷⁹⁶

Başgil, İnönü’nün devletçiliği, özellikle siyasi sahada sahip olduğu otoriteyi artırmak için uyguladığını savunmuştur. Başgil genel olarak İnönü’nün devletçiliğini, komünizmin tebdili kıyafet giymiş şekli olarak tanımlamıştır.

Tunaya ise Başgil’in görüşünün aksine daha çok İnönü’nün iktisadi alandaki düşüncelerini öne çıkararak İnönü’ye karşı olumlu eleştirilerde bulunduğu kadar, onu olumsuz anlamda da eleştirmiştir. İnönü, Türkiye’nin gelişimi ve emperyalizm karşısında devletçiliği açık olarak savunmuştur. Tunaya, bu politikanın ona göre özellikle “Ortanın Solu” politikasına kadar kesintisiz olarak uygulandığına inandığını belirtmiştir. Tunaya, İnönü’nün devletçiliği daha çok ferdin yapamadığı ya da girişimde bulunmadığı anlarda uygulandığına inandığını belirtmiştir.⁷⁹⁷

Tunaya, İnönü ve CHP’nin devletçilik konusunda inandığı şeylerle gerçekte uyguladığı politikaların uyuşmadığını belirtmiştir. Başgil ise İnönü’yü en az devletçilik politikası kadar eleştirdiği konuların başında laiklik gelmektedir. Başgil’e göre, “laiklik prensibinin anlaşılması ve tatbikatı kadar hiçbir şey, umumi efkarı İnönü’den ve onun her şeye hâkim partisinden uzaklaştırıp tiksindirmemiştir.”⁷⁹⁸

Başgil, Batı’da laiklik, din ve dünya işlerinin birbirinden ayrılarak ikisinin de özerk yaşamasıyken, İnönü’nün bunun aksine komünist idarelerdeki gibi din ve Allah inancını insanların kalbinden sökmeye çalıştığını belirtmiştir. Çünkü okuma ve yazma bile bilmeyen insanların dinden uzaklaştırılması, onu silahsız ve savunmasız bırakacaktır. İnönü’nün dine karşı olan laiklik anlayışını maarif mektepleri ve halkevlerini de

⁷⁹⁶ Başgil, **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, s. 38.

⁷⁹⁷ Tunaya, “Devlet Adamı ve Siyaset Adamı İnönü...” **Milliyet**, s. 2.

⁷⁹⁸ Başgil, **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, s. 38.

kullanarak yaydığını iddia etmiştir. Din adamları ve dinin emrine uyan insanların bu dönemde, toplumda ve radyo gibi alanlar başta olmak üzere hakarete uğradıklarını ve gerici olarak addedildiklerini söylemiştir. O, bu kanaatler/düşünceler dışındakilerin ise aydın olarak görüldüğünü belirtmiştir. Ona göre olay o kadar ileriye gitmiştir ki, insanlar camiye namaz kılmak için giderlerken, sivil polis var mı, yok mu ona bakıp, öyle gitmişlerdir. Aynı şekilde insanlar Arapça ezan okuyorlar diye sürgün de edilmişlerdir.⁷⁹⁹

Başgil'in İnönü ile ilgili eleştirdiği diğer konu ise milliyetçilik olmuştur. O'na göre İnönü, Türkçe konusuna da musallat olmuştur. İnönü'ye göre dil, Arapça ve Farsça kelimelerin istilasına uğramıştır. Başgil dilin saflaştırılıp, temizlendikten sonra dile milli bir karakter kazandırılmak istendiğini belirtmiştir. Türkçe zamanla dışarıdan gelen kelime ve etkileri hazmederek günümüzdeki haline gelmiştir. Bu durum Başgil'in dilde sadeleşmeye karşı duruşudur. Ona göre İnönü dile politik olarak yaklaşp, gülünç duruma düşmüştür. Milli Eğitim Bakanlığı bu gülünçlüklere alet edilmiştir. Komisyonlar kurulmuş, çalışmalar 1943'te zirveye ulaşmış ve anayasanın dili ile oynanması ile anayasa tanınmaz hale getirilmiştir.⁸⁰⁰

Başgil, dönemin iktidarı ve şefinin anayasadaki açık hürriyetlere rağmen baskı ve müdahaleden çekinmediğini ifade etmiştir. O, seçimlerde genel olarak seçim bölgeleri yoklansa da son sözün ve adayları belirleme işinin İnönü'de olduğunun altını çizmiştir. Bu dönemde meclisin muhalefetsizliğine karşı kurulan "Müstakiller Grubu" Başgil'e göre güldürmekten başka bir işe yaramamıştır.⁸⁰¹ Tunaya'ya göre kurulan Müstakil Grup, CHP içinde uzun süre hüküm süren yüksek kademedeki otoritenin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. O'na göre 1940'da partinin üst kademesinde bulunan otorite bir kontrol grubu oluşturmuş ve yapay olan bu grup 1946 yılında yapılan parti kurultayı ile kaldırılmıştır.⁸⁰²

Tunaya anayasadaki çok partili hükümlerin uygulanmamış olduğunu, kuvvetler ayrılığı yerine kuvvetler birliğinin uygulanarak devam edildiğini ifade etmiştir. Tarihi

⁷⁹⁹ A.g.e., s. 39.

⁸⁰⁰ A.g.e., s. 41.

⁸⁰¹ A.g.e., s. 45-46.

⁸⁰² Tunaya, *Siyasal Müesseseler ve Anayasa Hukuku*, s. 444.

yenilikler ve devrin getirdiği muhalefet engellenememiştir. Bu doğrultuda MKP'nin kurulması ile 1945'de Tek Partili Dönem sonlanmıştır.⁸⁰³

Başgil ve Tunaya, bu dönemde tek partili yapıdan, çok partili yapıya geçişin zaten anayasada var olan bir düzenin gereği olduğunu savunmuşlardır. Tunaya 1952 yılında yayınladığı Türkiye'de Siyasi Partiler adlı kitabında yukarıda belirttiğimiz fikirlerine karşılık, 1960 sonrasında yayınladığı eserlerinde fikirlerinde önemli oranda değişiklik olmuştur. Bu anlamda Tunaya, Siyasal Müesseseler ve Anayasa Hukuku adlı eserinde Milli Şef'in tek partili yönetiminin değiştirilmesinin bir zaruretten kaynaklanmadığını savunmuştur. CHP'nin otoriterleşmediğinin en önemli kanıtının kendi içinde muhalefetini sürekli çıkarmasının olduğunu ifade etmiştir.⁸⁰⁴

Milli Şeflik döneminde Başgil ve Tunaya'nın siyasal ve toplumsal gelişmelere yönelik eleştirilerinden sonra, İnönü hakkındaki fikirlerine de bakılmalıdır. Bu konuda Başgil'in genel olarak İnönü'ye karşı fikri, onun ikinci bir yapıya sahip olduğu yönündedir. İnönü'nün, Atatürk'ün zekasından ve öngörü kabiliyetinden yoksun olduğunun altını çizmiştir. Özellikle Mustafa Kemal'in parti programına soktuğu Altı Ok'tan da İnönü'nün sadece Devletçilik, Laiklik ve Milliyetçiliği kullandığını savunmuştur.⁸⁰⁵

Tunaya, İnönü'nün devlet adamı olduğu ölçüde geleceğin insanı olduğunu belirtmiştir. İnönü'nün, Atatürk'ün halefi olarak geçmişi geleceğe bağlayan soylu bir lider olduğunu, fakat geçmişten kopamadığını savunmuştur. Tunaya, İnönü'ye şu konuda hak vermiştir:

“Bir yönden, İnönü'ye hak vermemek elde değil. O, toplumun kaderini düşünmeye başlayalıdan bugüne kadar, rüyalarının gerçek olduğunu görmüş bir insandır. Yavuzca bir eser olan Cumhuriyet abidesinin yükselişinde, rolü büyük olmuştur. O, bir devlet kurucusudur.”⁸⁰⁶

Tunaya, İnönü'nün haklılığına rağmen özellikle 1960'ların sonunda, bir kahraman olarak siyasette ve ülkenin geleceğinde yerini gençlere bırakması gerektiğini ifade eder.

⁸⁰³ Tunaya **Türkiye'de Siyasal Partiler 1859-1952**, s. 756.

⁸⁰⁴ Tunaya, **Siyasal Müesseseler ve Anayasa Hukuku**, s. 443.

⁸⁰⁵ Başgil, **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, s. 38.

⁸⁰⁶ Tunaya, “Devlet Adamı ve Siyaset Adamı İnönü...” **Milliyet**, s. 2.

Tunaya, bu konuda 1960 sonrasında İnönü'ye sert eleştiriler yapan Başgil ile paralel düşünmüştür. Tunaya, İnönü'yü bir yerde geçmişe saplanıp kalmakla, diğer yandan da 1918'den beri devam eden süreçte hala Türkiye'de az gelişmişliğin söz konusu olması üzerinden eleştirmiştir.⁸⁰⁷

CHP'yi “vesayet partisi” olarak nitelendiren Tunaya, bunun çok partili dönemde CHP'nin iktidarı devretmesine kadar da “hakim parti” pozisyonuna geldiğini belirtmiştir. O, CHP Genel Başkanı Mustafa Kemal Atatürk'ün baştan itibaren, “devrim prensiplerini, uygarlık düzeyini yerleştirmek ve demokratik bir rejime ulaşmak” hedefinde olduğunu belirtmiştir. O'na göre Atatürk bu hedefini baştan itibaren vurgulamıştır.⁸⁰⁸

Genel olarak Tek Parti 1945'e kadar Tunaya'ya göre sürekli devrim hareketi bilincinde hareket edip, oy toplama kaygısı olmadan bu günlere gelmiştir. Bu da CHP'nin programında 1945'e kadar radikal değişiklik yapılmasını engellemiştir. Bu sürede CHP, her ne kadar demokrasiye olan bağlılığını sürekli belirtmiş olsa da, sosyal ve ekonomik konulardaki yerini açık ve tutarlı olarak saptayamamıştır. Bu konularda tereddütlerde bulunmuş ve bu konulara açıklık getirememiştir.⁸⁰⁹

Başgil'in Milli Şef dönemine yaklaşımı genel olarak, İnönü'nün otoriterleştiği ve diktatörlük kurmak istediği yönünde olmuştur. Başgil, özellikle İnönü'nün başta devletçilik, laiklik ve milliyetçilik konularına yaklaşımına eleştirilerde bulunmuştur. İnönü'ye yönelik eleştirilerini 27 Mayıs sonrasındaki dönemde yapmıştır. Başgil, İnönü'nün Atatürk sonrası dönemde bütün yetkileri kendinde toplayarak diktatör bir yönetim kurmaya çalıştığını, bu durumun ise II. Dünya Savaşı'nı demokrasi bloğunun kazanması ile son bulduğunu belirtmiştir.

Tunaya ise tek ve hakim parti olan CHP'nin, sosyal haklara yeteri kadar yer vermeyen 1924 Anayasası'na paralel olarak bu hakların CHP iktidarı tarafından verildiğini, bunları yaparken de CHP'nin otokratik bir yapıya yönelmediğini ve kendi içinden muhaliflerini çıkardığını ifade etmiştir. Bu dönemin muhalifleri ise CHP'yi diktatörlükle itham etmiştir. Tunaya, bu ithamların gerçeği yansıtmadığını belirtmiştir. İnönü'ye karşı fikirleri ufak tefek farklılıklar gösterse de, genel itibariyle O'nu

⁸⁰⁷ A.g.m., s. 2.

⁸⁰⁸ Tunaya, *Siyasal Müesseseler ve Anayasa Hukuku*, s. 439.

⁸⁰⁹ A.g.e., s. 442.

demokratik düzenin hazırlayıcısı olarak görmüştür. Tunaya bu dönemde CHP'nin vesayet partisi olarak kendinden sonraki siyasi süreci oluşturduğunu da belirtmiştir.

Başgil ve Tunaya'nın İnönü'ye bakışında genel olarak, onun diktatörlüğü noktasında fikirleri farklılık içermektedir. Başgil'e göre İnönü, demokratik gelişimi geciktirmiştir.

Sonuç olarak Milli Mücadele ve Tek Parti dönemi ile ilgili Başgil ve Tunaya'nın fikirleri ortaklık içerdiği ölçüde farklılıkları da vardır. Onlar için Türk Devrimi ve yeni devlet, Türk modernleşmesinin vardığı noktayı teşkil etmektedir. Bu dönemle ilgili fikirleri genel itibariyle artık halkın iradesine dayalı demokrasinin ve modernleşme anlamında gelişimin gereklerinin sorgulanması şeklinde olmuştur. Fikirlerindeki ortak noktayı Milli Mücadele dönemi oluşturmuştur. Milli Mücadele onlar için halk egemenliğine dayalı milli bir devlete gidilen sürecin en önemli halkasını oluşturmuştur. Çünkü gelişim, Başgil ve Tunaya için teokratik ve mutlakiyete dayalı bir yapıdan laik ve demokrasiye dayalı bir yapıya doğru gidiş demektir.

Başgil ve Tunaya'ya göre Anadolu'da ortaya çıkan Müdafaa-i Hukuk Hareketi tarihi bir zaruret ve haklılığın ürünü olmuştur. Meşrutiyet laboratuvarında yetişen kadrolar, Anadolu'da haklı bir mücadeleye girişmişlerdir. Bu mücadele tarihin genel olarak gelişiminin bir devamı olmuştur. Başgil ve Tunaya'nın fikirlerindeki bu ortak bakış açısı, Cumhuriyet'in ilanı sonrasında halifeliğin kaldırılmasından itibaren değişmeye başlamıştır. Başgil bu noktada yıllardır süren gelişimin tersine çevrildiğini ifade etmiştir. Ona göre, laikliğe doğru gidiş bu aşamada engellenmiştir. Özellikle Diyanet İşleri Reisliği'nin kurulmasını eleştirmiştir. Başgil, Milli Şeflik dönemi de dahil olmak üzere halkın din ve kültürel değerlerine karşı çalışıldığını savunmuştur. Başgil'e göre eğitim-öğretimin birleştirilmesi, medreselerin kapatılması, medeni kanunun kabul edilmesi, tarih ve dil alanında yapılan çalışmalar toplumun manevi buhran yaşamasına neden olmuştur. Bu dönemde toplumun dini ve kültürel değerlerine yönelik dayatmacı bir anlayışla hareket edilmiştir. Başgil, dönemle ilgili eleştirilerini Atatürk'ten daha ziyade İnönü özelinde yapmıştır.

Tunaya'nın ise, bu dönemle ilgili düşüncelerinin olumlu yönde olduğunu görmek mümkündür. Tunaya özellikle 1960 sonrasında yaptığı değerlendirmelerde yapılanların haklı olduğunu düşünmüştür. Tunaya özellikle laiklik olmak üzere devletin değişim ve

bu değişimlerin korunması noktasında güç kullanması gerektiğini savunmuştur. Tunaya genel olarak verilen mücadelelerin temelinde laiklik konusunu yerleştirmiştir. Başgil ise Türk modernleşmesinin temelinde milliyetçiliği yerleştirmiştir. Başgil ve Tunaya, özellikle laiklik konusunda fikir ayrılığı yaşamışlardır.

Genel olarak bakıldığında Başgil ve Tunaya'nın Atatürk ve İnönü dönemlerini ele alışı önemli oranda farklılık göstermiştir. Başgil, toplumun temel değerlerinin savunusunu yaparak, Tek Parti CHP'sinin halka karşı otoriterleştiğini savunmuştur. O toplumun değerleri doğrultusunda demokrasinin daha da önemli olduğunu vurgulamış, Tunaya ise halkın geri unsurlardan kurtarıldığı ölçüde demokrasiye doğru gidilebileceğini savunmuştur. Demokrasiye doğru gidişat Başgil'e göre, II. Dünya Savaşı'nın sonunda ortaya çıkan bir zaruretle sağlanmıştır. Tunaya ise bu gidişatı tek partilerin doğal görevi saymıştır. Görüldüğü gibi Başgil ve Tunaya'nın fikirlerinde bu dönemle ilgili olarak ortak noktalar olsa da genel itibariyle fikirlerinde farklılıkların söz konusu olduğu görülmüştür. Çalışmanın son bölümünü ise dünya savaşı sonrasında oluşan çok partili siyasal hayatta yaşanan değişim ve dönüşümlere karşı Başgil ve Tunaya'nın tepkileri oluşturmaktadır. Onların bu döneme yönelik tepkileri gerek hayatları gerekse fikirleri doğrultusunda olmuştur.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM:

ÇOK PARTİLİ SİYASAL YAŞAM: 1945 – 1960

Türk Modernleşmesi yaklaşık iki yüz elli yıl sonra düzenli bir siyasi çoğunluğun olduğu demokratik düzene 1945'te adımlarını atmıştır. Başgil ve Tunaya'nın modernleşmede teokratik-mutlaki bir yapıdan laik ve demokrasiye dayalı bir yapıya doğru gidildiği yönündeki savunularına uygun olmuştur.

Başgil ve Tunaya'nın fikirlerinde ayrılıklar tek partili düzenden çok partili yapıya geçilmesi ile daha da derinleşmiştir. Cumhuriyet döneminde Başgil toplumun kendisine ve değerlerine rağmen devrimlerin yapıldığını, Tunaya ise bu dönemi, geri kalmış bir toplumun belirli bir zihniyetin tahakkümünden kurtarılması olarak ele almıştır. Atatürk sonrasında kurulan tek partili yönetim, 1945 sonrasında gerek dış, gerekse iç gelişmeler neticesinde 1945'de MKP'nin kurulması ile birlikte sona ermiştir. Asıl muhalefeti ise 1946 yılı başında CHP'nin kendi içinden çıkardığı Demokrat Parti oluşturmuştur. Başgil ve Tunaya'nın fikirlerindeki ayrılıklar ve kısmen demokrasi ekseninde ortak noktalar çalışmanın bu bölümünde görüleceği gibi bariz şekilde derinleşmiştir.

4.1. Cumhuriyet Halk Partisi İktidarı

Cumhuriyet Halk Partisi'nin Milli Mücadele'nin yürütücüsü olan Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Sivas'ta bütün cemiyetleri bünyesinde birleştirmesi ile birlikte temelleri atılmıştır. 1923'te TBMM'nin yenilenmesi için yapılan seçim süresinde ilan edilen umdeler ile şekillenmiş ve Eylül 1923'de fırkanın açılması ile partinin kurulması sağlanmıştır. Başgil, CHP'nin siyasi istikrarın sağlanması ve yeniliklerin yapılması için kurulduğunu belirtmiştir. Parti toplam 27 yıl iktidarda kalmıştır. Başgil bu süre zarfında parti çevresinde çıkarıcı, rantçı ve benzeri grupların oluştuğunu da belirtmiştir.⁸¹⁰

Başgil, partinin Atatürk sonrası yani İnönü döneminde bir oligarşi sınıfına dönüştüğünü ve 1945'e kadar da tenkitle karşılaşmadan gittiğini belirtmiştir. Partideki çıkar gruplarının 1950'de iktidarı devretmeyi reddedip, her şekilde DP iktidarını engellemeye çalıştıklarını, bu durumun da halkın tepkisi sonrasında DP'nin seçimlerde

⁸¹⁰ Başgil, **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, s. 180.

daha da güçlü çıkmasına neden olduğunu vurgulamıştır. Böylelikle O, yıllar sonra CHP'nin bütün çabalara rağmen iktidarı DP'ye zorla da olsa devretmek zorunda kaldığını belirtmiştir.⁸¹¹

II. Dünya Savaşı sonrasında Almanya ve Japonya'nın öncülük ettiği Mihver grubu savaşı kaybetmiş ve Batılı müttefikler olan demokrasi bloku savaşı kazanmıştır. Dünya, savaş sonrasında galipler arasında ikiye bölünerek Doğu ve Batı bloku diyebileceğimiz iki grup ortaya çıkmıştır. Bu değişim ile birlikte Türkiye de dünyada konumunu belirlemiştir.⁸¹²

Tunaya'ya göre dünyada yaşanan savaşlar Türkiye'deki siyasal hayatı ve onların siyasal doktrinlerini derinden etkilemiştir. 1960'ların ortasında yayınladığı Siyasi Müesseseler ve Anayasa Hukuku adlı eserinde 1945 sonrasındaki dünyanın, 1918'deki gibi bir tablo ile karşılaşmadığını da belirtmiştir. Avrupa fiziken ikiye bölünmüş ve araya "demir perde" çekilmiştir. Bu dünyada Türkiye'nin kesin olarak Batı demokrasi bloğunda yer aldığının altını çizmiştir. CHP iktidar partisi olarak 1945 yılında yaptığı kurultayda, çok partili yaşama geçişin başlama işaretini vermiştir. Tunaya'ya göre parti, bu kongrede öncelikli olarak çok partili rejimin kesin olarak bir parçası olduğunu kabul etmeye başlamış ve bu noktada kendisini yeni sürecin öncelikli olarak baş ve düzenleyici unsuru olarak ilan etmiştir.⁸¹³ Sonrasında ise dönemin ve yılların muhalefetinin ortaya çıkmaya başlaması ile birlikte yeni bir dönemin kapıları aralanmıştır.

4.1.1. "Şeflik" e Karşı Muhalefet

Çok partili rejime geçilmeye karar verilmesinin ardından kısa süre içinde 1357 kadar dernek kurularak, Meşrutiyet'te olduğu gibi hürriyet kapısından yoğun bir geçiş yaşanmıştır. Tunaya, bu kapıdan geçen muhalif grubun özellikle CHP'nin yeni dönemle ilgili yaptığı düzenlemeleri beklemeden ortaya çıktığını savunmuştur. İlk olarak 18 Temmuz 1945'te Milli Kalkınma Partisi kurulmuş ve ardından da geleceğin iktidarı olacak olan Demokrat Parti 7 Ocak 1946'da kurulmuştur.

Türk siyasal hayatında Çok Partili Hayat'a geçiş süreci Tunaya'ya göre Mütareke ve Meşrutiyet dönemi öncesinde 1908'de başlamıştır. Sultan Hamid'e gizli muhalefet bu

⁸¹¹ A.g.e., s. 181.

⁸¹² Tunaya *Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952*, s. 543-544.

⁸¹³ Tunaya, *Siyasal Müesseseler ve Anayasa Hukuku*, s. 444.

dönemde partileşip, Meşrutiyet’i ilan etmiş ve 1908 ile 1918 arasında 20 kadar partinin kurulmasını sağlamıştır. İttihat ve Terakki iktidarı karşısında kurulan bu partiler her durumda, Prens Sabahattin’in Âdem-i Merkeziyetçi muhalefetini desteklemişlerdir.⁸¹⁴ Savaş sonrasında İttihatçılar fırka olarak dağılsalar da, Anadolu’daki mücadele içinde ve İstanbul’da hala varlıklarını sürdürmüşlerdir.⁸¹⁵

Tunaya, çok partili düzene geçilmede iç nedenlerin etkili olduğunu ve aynı zamanda dış baskıların CHP’yi değişime mecbur etse de, bu değişimi olgunlaştıran şey ve asıl olan nedenin iç gelişmeler olduğunu savunmuştur.⁸¹⁶ Başgil ise muhalefetin daha çok İnönü’nün kurduğu Şeflik idaresinin sonucu olduğunu savunmuştur. O’na göre, İnönü ve partinin önde gelen “kodamanlarının” baskılarına karşı ufak tepkiler hariç, 1944 sonuna kadar hiç kimse ses çıkarmamıştır. II. Dünya Savaşı sonuna doğru Müttefik Demokrasi Cephesi’nin zaferinin kesinleşmesi ile Türkiye’de muhalefet cesaret bulup ortaya çıkmıştır. Demokrasi blokunun kazanması Başgil’e göre Türkiye’de daha büyük bir sevince neden olmuştur. Çünkü bu zafer ile İnönü’nün “demir pençeli rejimi” yıkılmıştır. Halkın sabrının son raddesine geldiği anda, demokrasinin dünyada kazandığı zaferin umutları yeşerttiğini ve eleştiri için cesaretlerin toplandığını savunmuştur.⁸¹⁷

Başgil’e göre dünyadaki demokrasi blokunun kazandığı zafer şeflik düzenine karşı da kazanılmış bir zaferdir. Başgil’e göre Türkiye’de muhalefet bu fırsatı kaçırmamış ve hemen ses çıkarmaya başlamıştır. Özellikle basında başlayan bu sesler artarak devam etmiştir. Bir yerde durum muhalefet için yıllarca sıkışmanın patlama anı olmuştur.⁸¹⁸

Başgil, İnönü’ye karşı ilk tepkisinin dil alanında olduğunu belirtmiştir. 1944’teki yazılarında dil çalışmalarını hükümetin değil, dilcilerin yapması gerektiğini ve dil konusunda da yapılan yanlışlıkların, nesiller arasında anlaşmazlıkların yaşanmasına neden olacağını belirtmiştir. O, dil konusunda hükümetin yaptığı şeylerin diktatörlüklerde yapılabilecek şeyler olduğunu, bunun toplum tarafından ihtiyaç duyulduğunda yapılabileceğini savunmuştur.⁸¹⁹

⁸¹⁴ Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*, C. II, s. 268.

⁸¹⁵ *A.g.e.*, s. 269.

⁸¹⁶ *A.g.e.*, s. 275.

⁸¹⁷ Başgil, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, s. 49.

⁸¹⁸ Başgil, “Bir Mektup Münasebetiyle (Önce Bir Hatıra)” *Yeni Sabah*, s. 3.

⁸¹⁹ Başgil, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, s. 50.

Savaş sırasında toplanan vergiler ve yaşanan ekonomik sıkıntılar halkın CHP yönetimine karşı tepki duymasına neden olmuştur. Toprak ve sermaye sahiplerine konulan vergiler ve yeni kanunlar ile birlikte sermaye grupları da iktidara karşı artık tepki duymaya başlamış ve iktidarı ele almayı hedeflemişlerdir.⁸²⁰ Başgil oluşan tepki atmosferini olumlu bulmuş, 1945 ve 1950 arasındaki dönemde muhalefete katılımını ve basınının tepkisini şöyle açıklamıştır:

“İstanbul’da merhum Sadak’ın Akşam’ı, Ankara’da Falih Rifkî Atay’ın Ulus’u müstesna olmak üzere, hemen bütün Türkiye matbuatı Demokrat muhalefetiyle söz birliği yaptı. Havayı müsait bularak, ben de, fikir adamı vazifemi yapmak üzere, tenkitçiler kervanına katıldım. Neşir organlarım, başta Vatan gelmek üzere, Tasvir ve Son Posta idi.”⁸²¹

Başgil eleştirilerini Vatan gazetesindeki köşesinde yapmıştır. Başgil’in eleştirilerinin odak noktasını uydurma dil modası, maneviyat düşmanlığı ve okullarda okutulan “Tek Kitap” konuları oluşturmuştur.

Tunaya da Başgil gibi CHP’ye karşı oluşan muhalefetin köklerinin daha eskilere dayandığını savunmuştur. O, II. Dünya Savaşı koşulları dışında CHP’ye karşı oluşan ve kökleri mazide saklı önemli bir muhalefet blokundan bahsetmiştir. Savaşın sona ermesi ve siyasal alanda muhalefete karşı yumuşamaların yaşanması ile birlikte, 22 yıl sonra ortaya çıkan muhalefet CHP’ye karşı belirli eleştirilerde bulunmuş, bu eleştirilerin başında “dinsizlik” ve “27 yıllık istibdat” suçlamalarının geldiğini ifade etmiştir. Hedefte olan ilke laiklik olmuştur. Özellikle uygulanan devletçilik politikasına karşı sanayici ve iş adamı çevresinin etkisinin bu dönemde öne çıktığını savunmuştur. CHP’nin yapmak istediği toprak reformuna karşı bu sermaye ve toprak sahipleri iktidarı sadece seçimle engelleyebileceklerini düşünmüşlerdir. O yüzden sermaye ve toprak sahipleri, yeni dönemde CHP’nin karşısında yer almışlardır.

Başgil’e, göre, “CHP Hükümetine, her taraftan hücum ediliyordu. 1945 senesi içinde, basında yapılan sık ve sert tenkitler, nihayet bir çığ halini” almıştı. Başgil, Nisan ayının sonunda düzenlenen yemekte İnönü’nün üstü kapalı olarak kendisini ve diğer muhalif kişileri tehdit ettiğini iddia etmiştir. O, İnönü’nün sözlerinin sonunda, zamanında

⁸²⁰ Cem Eroğlu, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, Yordam Kitap, 2. Basım, İstanbul, 2013, s. 5.

⁸²¹ Başgil, “Bir Mektup Münasebetiyle (Önce Bir Hatıra)” **Yeni Sabah**, s. 3.

Şeyh Sait Ayaklanmasına eleştirileri ile cesaret verenlerin İstiklal Mahkemesi'nde nasıl yargıldıklarını hatırlattığını belirtmiştir.⁸²²

Tunaya, sürecin daha çok İnönü'nün iradesi ile başladığını, CHP'nin 1946 ve 1947 yılında yapılan kurultayda muhalefetin kurulmasını kolaylaştırmak için hareket ettiğini savunmuştur. Bu amaçla CHP belirtilen düzenlemeler için ilk olarak Mayıs 1946'daki kurultayda “Şef”, “Değişmez Genel Başkanlık” ve “Müstakil Grup”u kaldırmıştır.⁸²³ Aynı şekilde 1947 yılındaki kurultayda ise partinin genel başkanının Cumhurbaşkanı seçilmesi halinde, bütün yetki ve sorumluluğunu Genel Başkan Vekiline devredeceği de açıklanmıştır. Bu gelişmelerle Tunaya'ya göre, “CHP, otokratik pürüzleri atarak, aşağıdan yukarı ve demokratik bir iç yapıya dayandırılmıştır.”⁸²⁴ O, CHP'nin bütün bu çok partili rejime uyma çabasının eskiden beri birikmiş olan muhalefeti yine de hoşnut edemediğinin altını çizmiştir.

CHP, çok partili sürece geçişte sadece kendi bünyesinde değişiklikler yapmamış, aynı zamanda hukuki ve siyasal sistemle ilgili düzenlemeler de yapmıştır. Tunaya, CHP'nin tek dereceli seçim sistemine geçtiğini belirtmiştir. Bu değişiklik ile birlikte II. Meşrutiyet'ten beri devam eden iki dereceli seçim sistemini kaldırmıştır. Seçimlerle ilgili diğer önemli değişiklik Şubat 1950'de “gizli oy, açık sayım usulüne” geçilmesi ile olmuştur. Tunaya, CHP'nin 1946 yılında Cemiyetler Kanunu'nda yapılan değişikliklerle cemiyet ve diğer derneklerin kurulması ile ilgili artık önleyici sistemden ziyade giderici sisteme geçtiğini açıklamıştır. Böylece hangi dernek ve cemiyetlerin kurulup kurulmayacağı açıklanmıştır. Tunaya, bu düzenlemeye rağmen partilere özel bir statünün hala verilmediğinin de altını çizmiştir. Yeni dönemde artık aşırı uçtaki oluşumlara ve partilerin kurulmasına yönelik çalışmalar söz konusu olmuştur. Tunaya, bu konuda Türk Ceza Kanunu'nda yapılan değişiklikler ile birlikte “komünizm ve antilayışizm” uçları arasında parti kurulabileceğini belirtmiştir. Anayasanın 141, 142 ve 163. maddelerine siyasal partilerin kurulmasına yönelik açıklamalar eklenmiştir. Tunaya, bu değişikliklerin CHP ve muhalefet partisi DP tarafından oy birliği ile kabul edildiğini bütün bu değişiklikler sonrasında artık tek partili rejimden, sınırlı şekilde olan çok partili bir rejime geçildiğini savunmuştur. Tunaya, partilerle ilgili çalışmanın anayasadan ziyade “sessiz

⁸²² Başgil, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, s. 51.

⁸²³ Heper, *a.g.e.*, s. 164.

⁸²⁴ Tunaya, *Siyasal Müesseseler ve Anayasa Hukuku*, s.444.

anayasa” olan TBMM içtüzüğünde yapıldığını ve bu değişikliklerle parti gruplarının meclisin bir organı olduğunun kabul edildiğini belirtmiştir. Tunaya’ya göre, gerek “Hakim Parti Dönemi” ve gerekse “Beyaz İhtilal” ile çok partili düzen iki aşırı uç arasındaki gelişmeler şeklinde olmuştur. O’na göre tek parti kendi sonunu hazırlamış ve açtığı kapıdan Meşrutiyet’teki gibi büyük bir çoğunluğun geçmesini sağlamıştır.⁸²⁵ Tunaya’nın CHP’nin yeni döneme geçişi sağladığı fikrine karşılık olarak Başgil, Şef ve CHP’nin iç ve dış baskı nedenlerinden dolayı muhalefete yer açtığını ve iktidarı terk etmek zorunda kaldığını savunmuştur.

4.1.2. Demokrat Parti’nin Doğuşu

CHP’nin uzun yıllar sonra öncelikli olarak siyasi alanı, sonrasında da iktidarı paylaşacağı parti olan Demokrat Parti, Türkiye’de bir dönemin de değişiminin simgesi olmuştur. Tunaya’ya göre Demokrat Parti, CHP’nin kendi bünyesinden çıkan bir muhalefetin çığlaşmasıdır. Öyle ki, DP’den önce kurulan MKP tutmamışken DP kısa sürede iktidara aday olmuştur. Tunaya’ya göre bu durumun temel nedeni, DP’nin siyasi güveni kazanması ve halkı bu güven içinde kanalizasyon ederek siyaseti meydanlarda yapmasından kaynaklanmıştır.⁸²⁶ Tunaya, DP’nin bunu yaparken aynı zamanda Türkiye’nin içinde bulunduğu az gelişmişliğe karşı serbestlik övgüsünde bulunduğunu savunmuştur. Tunaya, aynı zamanda DP’nin halkı “elden giden dinin” geri getirilmesi yönünde motive ettiğini belirtmiştir. Ona göre, Atatürk zamanında sinmiş olan Nurcular gibi gruplar siyasi kuvvet olarak bu dönemde ortaya çıkmıştır. Bu siyasi düzende CHP, çok partili siyasi rejimin inşasında kurallara uymaya çalışmıştır. CHP bu sağlam olmayan koşullarda meclis çoğunluğunun önüne geçecek herhangi bir kurumun inşasına da çalışmamıştır.⁸²⁷

Başgil ise, bu dönemde DP’nin ortaya çıkışını muhalefetin bir çatı altında birleşmesi olarak görmüştür. DP’nin oluşmasını ve onunla olan gönül bağımlı Başgil şöyle izah etmiştir:

“Demokratçı gazeteler, politik bakımından, ben de içtimai cepheden, Halk Partisi iktidarına karşı amansız bir mücadeleye girişmiştik. Bu mücadelede ister

⁸²⁵ A.g.e., s.445.

⁸²⁶ Tunaya, *Türkiye’de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*, C. II, s. 273.

⁸²⁷ Tunaya, *Siyasal Müesseseler ve Anayasa Hukuku*, s. 447.

istememez Demokrat liderlerle birleşiyorduk. Çünkü yol birdi. Fakat hedefte ayrılıyorduk. Demokratların hedefi iktidara gelmekti. Ben ve benim yolumdakilerin hedefi ise, sırf memlekette samimi bir demokratik rejimin kurulması ve fikir hürriyetine meydan açılmasıydı.”⁸²⁸

Başgil’e göre hürriyet arayışları insanları DP liderliğinde birleştirmiştir. Başgil’in bu söylemleri daha çok 27 Mayıs sonrasında göze çarpmaktadır. 1945 yılı bütçe görüşmelerinde Adnan Menderes, Feridun Fikri ve Hikmet Bayur gibi kişiler hükümetin bütçesine itirazlarda bulunmuşlardır. İtiraz edilen diğer konu ise Toprak Kanunu olmuştur.⁸²⁹ Toprak sahipleri ve sermaye sahiplerinin itirazlarına neden olan ve Adnan Menderes’in komisyon raportörlüğünü yaptığı kanun, iktidara karşı itirazları artırmıştır.⁸³⁰ Tunaya, CHP Grup toplantısında “Parti Tüzüğü ve bazı kanunların tadilatı” için Dörtlü Takrir’i sunanların önerilerinin reddedildiğini belirtmiştir. Bu öneriyi veren Adnan Menderes, Fuad Köprülü, Refik Koraltan ve Celal Bayar kısa süre sonra Tunaya’ya göre, CHP’den ihraç edilmişlerdir.⁸³¹ Celal Bayar ise aynı zamanda milletvekilliğinden de istifa ederek partiden ayrılmıştır. CHP’den ayrılan bu muhalefet grubuna kısa sürede geniş bir kitlenin desteği söz konusu olmuştur.⁸³²

Tunaya iktidarların denetleyebilecekleri bir muhalefet istediklerini açıklamıştır. Türkiye’de halkın yıllar sonra bir kapıdan büyük bir grup halinde geçmek için fırsat bulduğunu ve böylece CHP’den hesap sorma imkanı elde ettiğini savunmuştur.⁸³³ Tunaya, DP’yi, CHP’ye muhalif olan ve CHP dışında kalan yığınların desteklediğini, DP’nin homojen olmayan bir halk kitlesine dayandığını savunmuştur. DP, CHP’ye nazaran daha liberal ve daha muhafazakâr alanda bulunmuştur.⁸³⁴

CHP’de hürriyet arayışları içinde olan ve sonrasında Vatan gazetesinde eleştirileri çıkan Menderes, Köprülü ve Koraltan kısa süre içinde CHP’den ihraç edilmiş ve bunlara istinaden Bayar da CHP’den ayrılmıştır. Bu muhalefet grubu ile CHP irtibatını kesmeden onların kontrollü şekilde partileşmeleri için uğraşmıştır. Bu amaçla 4 Aralık 1945’de

⁸²⁸ Başgil, “Bir Mektup Münasebetiyle (Önce Bir Hatıra)” **Yeni Sabah**, s. 3.

⁸²⁹ Eroğlu, **a.g.e.**, s. 12.

⁸³⁰ Şevket Süreyya Aydemir, **Menderes’in Dramı**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1969, s. 127.

⁸³¹ **A.g.e.**, s. 137.

⁸³² Tunaya, **Türkiye’de Siyasi Partiler 1859-1952**, s. 648-649.

⁸³³ Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)**, C. II, s. 273.

⁸³⁴ **A.g.e.**, s. 279.

İnönü, Bayar ile oluşan siyasal muhalefet hakkında konuşmuştur. Ardından da DP, siyasal olarak 7 Ocak 1946 yılında kurulmuştur.⁸³⁵

Başgil, muhalefete İnönü'nün izin vermesinin nedeninin bir zorunluluk olduğunu, bu durumu O'nun dehası olarak görmelerine karşılık gerçeğin bunun aksi olduğunu savunmuştur. İnönü'nün bir anda hürriyet sevdalısı kesilmesi imkânsız olduğu gibi aynı zamanda Başgil'e göre, Türkiye Rusların karşısında yalnız kalmak istememiştir. Bu aşamada Türkiye müttefiklere sığınmıştır.⁸³⁶

Başgil'e göre muhalefetin CHP'den ayrılması ilk başta yapay bir girişim olarak algılanmıştır. Fakat kısa sürede bu girişimin ne kadar ciddi olduğu ortaya çıkmıştır. Tunaya, 1960 sonrasında ele aldığı yazılarında bu dönem ile ilgili, CHP'nin çok partili rejime geçişte yaptığı hatalara değinmiştir. Tunaya'nın bu yöndeki fikirlerinin temelini, DP iktidarı sırasında oluşan tablonun önceden görülmemiş olması oluşturmuştur. O, CHP'nin çok partili rejime geçiş konusunda yaptığı hataları şöyle sıralamıştır:

“CHP, serbest ve dürüst seçimi demokrasinin tek ve yeterli koşulu olarak görmüştür. Nısbî temsil, Anayasa Mahkemesi, İkinci Meclis, Yargı Organının bağımsızlığını sağlayacak organlar, bu dönemin siyasi hayatında, tamamen teorik alanda kalan, düşüncelerdir. Felaketler başa gelmeden hemen hiçbirisinin, hukuki ve siyasi bir değer taşıdığı, henüz kabul edilmemektedir. CHP, iktidarı terk etmeye hazırlanmaktadır. Terk etmiştir de.”⁸³⁷

Tunaya'ya göre, çok partili yaşama CHP genel olarak hiçbir tehlikeyi hesaplamadan “Beyaz İhtilal” kapısından geçerek girmiştir.⁸³⁸ Bu noktada Tunaya'nın eleştirileri, Başgil'in bu dönemde ele aldığı konulara paralellik içermiştir.

4.1.3. 1946 Seçimleri:

Demokrat Parti'nin kurulmasından kısa süre sonra muhalefet olarak halk tarafından çok önemli destek göreceği anlaşılmıştır. Bu durumda muhalefetin bir güç olarak ortaya çıkması sonrasında seçimler ayrı bir öneme sahip olmuştur. DP'nin kurulmasından kısa süre sonra seçimlere gidilmesi çok partili düzene geçişin ne kadar

⁸³⁵ Eroğlu, a.g.e., s. 15.

⁸³⁶ Başgil, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, s. 55.

⁸³⁷ Tunaya, *Siyasal Müesseseler ve Anayasa Hukuku*, s. 447.

⁸³⁸ A.g.e., s. 447.

sancılı olacağını göstermiştir. Çok partili sürecin başlangıcında DP'nin önüne çıkan ilk büyük olay, bir yıl erkene alınan milletvekili seçimi olmuştur. CHP'nin 1946'daki olağanüstü kurultayında seçimlerin erkene alınmasına karar verilmiştir.⁸³⁹ CHP'nin bu tavrı karşısında Demokratlar, ilk başta seçime girip girmeme konusunda kısa bir tereddüt yaşamışlardır. Bu tereddüt sonucu 15 Haziran'da parti idarecilerinin toplanması sonrasında seçimi boykot etmekten ziyade seçimlere katılma konusunda karar verilmiştir. DP bu karar sonrasında seçim çalışmalarına başlamıştır. Büyük kitlelerin katılımıyla gerçekleşen olaysız mitingler, iktidarda endişelere neden olmuştur. Seçim döneminde Fevzi Çakmak gibi eski Milli Mücadele kahramanı DP'ye olan desteğini açıklamış ve DP listesinden bağımsız aday olmuştur. Mareşal'in desteği sonrasında ise oluşan tablo ile birlikte büyük bir demokrasi serüveni yaşanmaya başlamıştır. Seçimler sonucunda DP, 62 kişi ile azımsanamayacak bir milletvekilini meclise göndermeyi başarmıştır. Seçim için oluşan siyasal hoşgörü tablosu seçim sonrasında ise tekrar sertleşecektir.⁸⁴⁰

Tunaya, muhalefetin iktidarı değişime zorladığını, yoksa gelecek seçimlere de girmeyeceklerini söylediğini belirtmiştir. Muhalefetin baskıları sonunda Günaltay Hükümeti seçim kanunu için bir heyet oluşturmuş ve bu doğrultuda 16 Şubat 1950'de seçim kanunu değiştirilmiştir. DP, iktidarı yapılan bu seçim kanunu ile devralmıştır. Tunaya, bu dönem öncesinde 1946 yılında yapılan belediye seçimlerine de DP'nin aynı eleştiriler nedeniyle katılmadığını ifade etmiştir.⁸⁴¹

Başgil, 1946 yılında yapılan seçimlerde Osmanlı'dan beri uygulanan iki dereceli seçim sistemi yerine tek dereceli seçime gidildiğini ve bu sistemin 19. asırda ilk olarak Fransa'da uygulandığını belirtmiştir. O'na göre bu usul ile halk önce kendi arasında birilerini seçmekte, onlar da vekilleri seçmektedir. Başgil, seçim sisteminde yapılan bu değişiklikler iktidar yanlısı basında İnönü'nün demokratlığına övgü için kullanırken, muhalefetin aynı görüşte olmadığını ifade etmiştir. O, bütün bu yapılanların muhalefet tarafından hile olarak görüldüğünü açıklamıştır. Kanunun samimiyezsiz bulunmasının nedeni O'na göre, "açık oy kapalı sayım" formülü olmuştur. Seçim sonrası oyların hemen

⁸³⁹ Tunçay, "Siyasal Gelişmenin Evreleri" **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. VII, s. 1976.

⁸⁴⁰ Eroğlu, **a.g.e.**, s. 23.

⁸⁴¹ Tunaya **Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952**, s. 659.

imha edilecek olması, Başgil'e göre, insanların bu sisteme şüpheyle yaklaşmasına neden olmuştur.⁸⁴²

Başgil olanlardan sonra muhalefet çevresinin İnönü'ye artık "Rey Hırsızı" adını taktığını iddia etmiştir. Tunaya ise yeni seçim sisteminin olumlu yanları olduğu gibi muhalefet grupları tarafından algılanması ve eleştirilerinin de olduğunu ifade etmiştir. O'na göre muhalefet 60 küsur kadar sandalye almış olsa da, iktidar artık yeni dönemde mecliste geçmişten beri yaptığı gibi bir idare usulü güdemeyecektir. Bu nokta Başgil'e göre muhalefetin kazandığı en önemli başarı olmuştur. Başgil, bu sonuçların yılların iktidarına büyük bir şok yaşattığını ve İnönü'nün bu durum karşısında millete karşı "Nankör millet!" diyerek hiddetlendiğini iddia etmiştir.⁸⁴³

Seçim sonrasında oluşan meclis tablosunda Başgil'e göre, iktidar karşısında Müstakil Grup gibi yapay bir muhalefetin olmadığı kısa süre sonra anlaşılmıştır. Bu anlamda Başgil, muhalefetin ilk icraatının İnönü'nün meclis açılışı için geldiğinde muhalefet ayağa kalkmayarak, Osmanlı'dan beri devam eden bir geleneğe son vermesi olduğunu belirtmiştir.

4.1.4. 12 Temmuz Beyannamesi

Demokrat Parti, 21 Temmuz 1946'da yapılan genel seçimlerde küçümsenemeyecek bir başarı kazanmıştır. Tunaya'ya göre, bu seçim sonrası kurulan Recep Peker Hükümeti ile iktidar ile muhalefetin arasındaki gerginlik hat safhaya ulaşmıştır. 1947 yılı bütçe görüşmeleri ve DP parti kurultayında yayınlanan Hürriyet Misakı gibi konular, mecliste sert çatışmaların yaşanmasına ve büyük bir buhranın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü devreye girmiştir. İnönü partilerin demokrasilerdeki önemini ve muhalefetin gerekliliğini belirtmiştir. İnönü, Recep Peker eleştirilerinde bulunup, tarafsız kalacağını belirtmiştir.⁸⁴⁴ Yaşanan sıkıntılara karşılık İnönü 12 Temmuz Beyannamesi'ni yayınlamıştır. İnönü bu beyanname ile bir parti başkanı olmaktan ziyade devlet başkanı gibi hareket etmiştir. Böylelikle iki partiye karşı mesafeli ve sorumlu olduğunu ifade etmiştir.⁸⁴⁵ Bu beyanname iki parti arasında geçici bir sakinlik yaratsa da, her iki partinin de kendisi içinde bir

⁸⁴² Başgil, **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, s. 59.

⁸⁴³ **A.g.e.**, s. 62.

⁸⁴⁴ Tunçay, "Siyasal Gelişmenin Evreleri" **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. VII, s. 1977.

⁸⁴⁵ Heper, **a.g.e.**, s. 166.

hesaplaşma doğurmuştur. Tunaya'ya göre, bu beyanname ile birlikte muhalefet partisinde bir grup, iktidara karşı yeterli şekilde mücadele edilmediğini savunarak partisinden ayrılmış ve Millet Partisi'ni kurmuşlardır.⁸⁴⁶

12 Temmuz Beyannamesi sonrasında CHP içinde de tasfiye ve ayrılmalar yaşanmıştır. CHP, 1947'nin 17 Kasım'ında olağan kongresini düzenlemiştir. Tunaya'ya göre bu kongre, gerek CHP iktidarken son kongresi olması ve gerekse CHP'nin bünyesinde önemli değişiklikler yapması nedeniyle önemli hale gelmiştir. Bu kongre ile CHP Tunaya'ya göre, tam anlamı ile çok partili bir rejime geçme kararı almıştır. O'na göre, kurultaydaki yeni tüzükte hem hukuki hem de siyasi anlamda parti ilkelerine eklemeler ve parti ilkelerinde düzenlemeler yapılmıştır. Özellikle devletçilik ilkesi özel girişim karşısında yeniden açıklanmıştır. Kurultayda, Parti Genel Başkanı ve Genel Başkan Vekilliği'nin seçiminde vekil olma şartının ortadan kaldırılması yanında, Genel Başkan'ın Cumhurbaşkanı seçilmesi halinde görevini Genel Başkan Vekilliği'ne devretmesi gibi konularda da karar verilmiştir. Kurultayda "Parti Divanı" kurulmuştur. Bu gibi düzenlemeler ile Tunaya'ya göre, CHP artık aşağıdan yukarıya doğru düzenlenen bir idare sistemine geçmeye çalışmıştır.⁸⁴⁷

CHP'de sertlik yanlıları tasfiye edilmiştir. Partide ılımlılar öne çıkmıştır. Böylece artık DP ile olan çatışmalarda kısa süre de olsa azalma olmuştur. Ama CHP'nin bu hamlesine karşı Demokratlar hukuki alanda ve özgürlükler konusunda bir şey yapılmadığı için eleştirilerine devam etmişlerdir.⁸⁴⁸

4.1.5. Demokrat Parti Kurultayları

CHP'nin 1947 yılında yaptığı kurultayda atılan adımlar ve genel çerçevede yaşanan ılımlı havaya rağmen, DP'nin CHP eleştirileri devam etmiştir. İki yılda bir yapılacağı bildirilen kongrelerin ilki 1947 yılında, diğeri ise 1949 yılında yapılmıştır. DP'nin muhalefet yıllarında düzenlediği bu iki kongre ile parti, iktidara karşı sunulması gereken demokratik taleplerini Hürriyet Misakı ve Milli Husumet Andı ile ilan etmiştir.

Demokrat Parti'nin kuruluşundan ilk büyük kongresine kadar Genel İdare Kurulu'nu parti kurucuları oluşturmuştur. Bu doğrultuda Genel Başkan Celal Bayar

⁸⁴⁶ Tarık Zafer Tunaya *Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952*, s. 652.

⁸⁴⁷ Tunaya *Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952*, s. 576.

⁸⁴⁸ Eroğlu, *a.g.e.*, s. 49.

seçilmiştir. İki yılda bir büyük kongre düzenlenmesi ve bu süre zarfında da partide en yetkili organın on kişiden oluşan Genel İdare Kurulu'nun olması planlanmıştır. Bu kurul filli olarak bütün yetkilerin yanında milletvekili adaylarının tespiti noktasında da yetkili kılınmıştır.⁸⁴⁹

İlk kongrede DP, kendisini ve varlığını ifade etmeye çalışmıştır. Tunaya, kongrede DP'nin kuruluşunun bir çağ atlama olarak görüldüğünü ve aynı zamanda anayasanın gereği olarak halkın iradesinin tam olarak temsil edilmeye çalışıldığını belirtmiştir. Bu kongrede partinin varlığı anlamında Atatürk ve anayasanın ruhuna bağlı kalındığının ve partinin halkın maddi ve manevi eseri olduğunu ifade edildiği açıklanmıştır.⁸⁵⁰ DP'nin yaptığı ilk kongrede ileri sürülen ikinci tez ve ortaya konulan şey Hürriyet Misakı olmuştur. Bu Misak, Ana Davalar Komisyonu Raporu doğrultusunda hazırlanmıştır. Genel itibariyle Misak üç noktada toplanmıştır. Tunaya milli vicdandan fişkırdığı iddia edilen Misak'ın öne çıkarılan üç esasının şunlar olduğunu ifade etmiştir:

“1- Vatandaş hak ve hürriyetlerini haleldar eder mahiyette olan ve Anayasamızın metnine ve ruhuna uyumayan kanun hükümlerinin kaldırılması; 2 – Vatandaş reyinin emniyet ve masuniyetini sağlamak ve milli hâkimiyet prensibini teminat altına almak maksatlarıyla seçim kanununda değişiklikler yapılması; 3- Devlet Reisliğinin bir zat uhdesinde birleşmemesi usulünün kabulü.”⁸⁵¹

Başgil, 1923'den 1946 yılına kadar Meclis'te ufak tefek itirazlar dışında bir itiraz olmadığını, bunun temel nedeninin ise seçimlerden önce adayların parti şeflerinin sıkı denetiminden geçmesinden kaynaklandığını iddia etmiştir. O'na göre Demokratlar yıllar içinde çıkarılan ve onarılan antidemokratik yasaların kaldırılması için büyük bir mücadeleye girişmişlerdir. Başgil, bu mücadelenin iki parti arasında uzun yıllar sürecek olan siyasal çatışmalara neden olacağını belirtmiştir.⁸⁵² Başgil, bu konuda Demokratların neden zor durumda kaldıklarını şöyle açıklamıştır:

“Dörtler gerçekten son derece nazik bir durumda bulunuyorlardı. Şimdi antidemokratik olduğunu iddia ettikleri kanunlara CHP'de iken bizzat rey

⁸⁴⁹ A.g.e., s. 16.

⁸⁵⁰ Tunaya **Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952**, s. 650.

⁸⁵¹ A.g.e., s. 650.

⁸⁵² Başgil, **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, s. 63.

vermemişler miydi? Bilhassa, Celal Bayar bu kanunları teklif etmemiş ve bakan sıfatıyla da altlarına imza atmamış mıydı? O halde, bir dereceye kadar kendi eseri olan bu kanunların karşısına şimdi nasıl çıkabiliyordu? Bu düşünüşle acaba kendi kendisini tekzip etmiş olmuyor muydu? Hangi taraftan bakılırsa bakılsın bu nokta, Dörtlerde ve bilhassa Bayar’da bir karakter zayıflığının işareti olarak kabul edilmek tehlikesi yaratıyordu.”⁸⁵³

Başgil özellikle Bayar’ı zor durumda bırakan bu durum karşısında, onun ana savunusunun, zamanın koşullarıyla oluşan zaruretler doğrultusunda bu kanunların çıkarılmış olduğunu ifade etmiştir. Bugünün şartlarında artık bu kanunlar antidemokratik hale gelmiştir. O’na göre insanların kanaat değiştirme nedenleri ne kadar makul olsa da, ortaya konulan deliller yine de zayıf kalmaktadır. Başgil, bütün bu izahatlara karşılık kamuoyundan kimsenin tatmin olmadığını belirtmiştir.⁸⁵⁴ Bu noktada Başgil’in DP’nin bu politikasına eleştirel baktığını görmek mümkündür.

Tunaya, Demokratların Halk Partililer ile beraber demokrasiyi inşa etmenin imkânsız olduğuna inandıklarını belirtmiştir. Muhalefetin bu kongrede ayriyeten şahıs olarak direkt Başvekil Recep Peker’i eleştirdiklerini de açıklamıştır.⁸⁵⁵

DP’nin ilk kongresini düzenlemesi ve yayınladıkları beyanname ile birlikte iktidarla olan ilişkileri iyice gerilmiş, Cumhurbaşkanı İsmet İnönü’nün araya girmesi gerekmiş ve 12 Temmuz Beyannamesini yayınlaması ile ilişkiler geçici süre yumuşamıştır. CHP’nin aynı yılın sonunda yaptığı olağan kongresi öncesinde Recep Peker Hükümeti son bulmuştur. Peker 9 Eylül 1947’de istifa etmiş, yerine Hasan Saka hükümetinin kurulması DP ile gerilen ilişkilerin daha da yumuşamasını sağlamıştır. Mart 1948’de bu ihraçlardan sonra Mayıs ayı gibi bu grup, Müstakil Demokratlar Grubunu kurmuşlardır. Müstakil Demokratlar bu sırada iktidarla yakın ilişkide oldukları yönündeki ithamları yalanlamışlardır. Tunaya, bu grubun kongrede Umumi Heyet tarafından ihraçlarının onaylanmasının ardından, Afyon’da kurulan Öz Demokratlar Partisi ile Millet Partisi’ne katıldıklarını ifade etmiştir. Ardından Millet Partisi ile birlikte “Birleşik Muhalefet Beyannamesi”ni imzalamışlardır.⁸⁵⁶

⁸⁵³ A.g.e., s. 63-64.

⁸⁵⁴ A.g.e., s. 64.

⁸⁵⁵ Tunaya *Türkiye’de Siyasi Partiler 1859-1952*, s. 651.

⁸⁵⁶ A.g.e., s. 657..

Yeni parti 20 Temmuz 1948’de kurulmuştur. Millet Partisi’ni Avukat Kenan Öner, emekli General Osman Bölükbaşı ve Fuat Arna gibi kişiler kurmuştur. Kurucu ve üyelerinin çoğunu milletvekilleri oluşturmuştur. Fevzi Çakmak’ın partiye liderlik etmeyi kabul etmesi ile birlikte, parti siyaset sahnesinde hem CHP’ye hem de DP’ye muhalefet etmiştir. DP’ye karşı temel eleştirileri, DP’nin CHP’ye karşı davranışları ve DP ile CHP’nin danışıklı dövüş içinde oldukları yönünde olmuştur.⁸⁵⁷ Millet Partisi’nin bu eleştirilerini kanıtlar nitelikte olan parti programı, hem CHP’den hem de DP’den ayrılmıştır. Başgil’e göre DP, CHP’den prensipler itibariyle ayrılmış durumda değildir. DP O’na göre, devletçilik ve laiklik konusunda CHP’den biraz ayrılmış olsa da, genel itibariyle altı ilkeyi tamamen programlarında taşımışlardır. Bu noktada MP, CHP’den olduğu kadar DP’den de ayrılmaktaydı. Parti, Cumhuriyet’in ana ilkelerinden olan milliyetçiliği kendisine ana ilke edinmiş olmakla birlikte, aile müessesenin kutsallığına inanmış ve dinin devlet işlerinden ayrı olması gerektiğini savunmuştur. Diğer yandan parti programında din eğitiminin, eğitimin her kademesinde olması gerektiğini savunmuştur.⁸⁵⁸ Başgil’e göre MP, hazırladığı programı, “hem iktisadi sahada liberal hem de milli örf ve ananeler bakımında muhafazakâr bir demokrasiyi açıkça ilan ediyordu.” Bu anlamda Başgil, Millet Partililerin DP’den ayrılmadan “Müfrit Demokrat Muhafazakârlar” olarak anıldıklarını belirtmiştir.⁸⁵⁹

Tunaya’ya göre, CHP yapısı gereği TpCF, SCF ve son olarak da DP gibi muhalefet partilerini kendi bünyesinden çıkarmıştır. Tunaya, CHP’nin kendi muhalefeti doğuran parti özelliğinin DP için de geçerli olduğunu ifade etmiştir. O’na göre öyle ki DP daha muhalefetteyken kendi muhalefeti olan Millet Partisi’ni doğurmuştur.⁸⁶⁰

Başgil, Millet Partisi’nin CHP ve DP’ye olan muhalefeti nedeniyle saldırılara uğrayacağını, yobazlık ve gericilikle suçlanacağını ifade etmiştir. MP’nin kurulması ile CHP karşısında artık iki muhalefet partisi belirmiştir. Başgil, bu durumlar karşısında iktidarın yumuşamak yerine onun da muhalefete karşı git gide daha sert önlemler aldığını belirtmiştir. O’na göre Basın Kanunu’nda tadilatlarla basının üzerine gidilmiştir. Başgil

⁸⁵⁷ Eroğlu, **a.g.e.**, s. 52-54.

⁸⁵⁸ Tunaya **Türkiye’de Siyasi Partiler 1859-1952**, s. 719.

⁸⁵⁹ Başgil, **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, s. 65.

⁸⁶⁰ Tunaya, **Siyasal Müesseseler ve Anayasa Hukuku**, s.447.

aynı zamanda Tek Parti'nin iktidarının son yıllarında daha da asabileştiğini ve halkın üzerine gitmeye devam ettiğini belirtmiştir. Fakat O'na göre bu durum, özgürlük arayışında olan milleti daha da kıskırtmış ve muhalefeti desteklemeye yöneltmiştir.⁸⁶¹

Tunaya ise bu dönemde oluşan siyasal tablo sonucu ortaya çıkan çatışmanın, CHP'nin ya da Şef'in koltuk sevdasından ziyade Türkiye'de demokrasi ve çok partili yaşam konusunda tecrübe eksikliğinden ve sistemin kurulmamış olmasından kaynaklandığını düşünmüştür. O bu konuyu şöyle açıklamıştır:

“Partiler arası münasebet: Çok partili rejim teamüllerinin teessüs edememiş olması dolayısıyla ve bu durum neticelerinden olarak iktidar – muhalefet partileri arasındaki münasebet kolayca şiddetlenmekte ve bir mücadele halini alabilmektedir. Partiler arasında doktrin mücadelesine itibar edilmediği müşahede edilmektedir. Bütün bu vasıflar üzerinde, halen iki hudut arasında tespit edilmiş olan çok partili rejimin tesirleri tabiatıyla mevcut olmuştur.”⁸⁶²

Tunaya'ya göre kendi muhalefetini doğuran (CHP – DP – MP) bir düzen içinde partiler arasındaki ilişkiler, prensiplerden ziyade çok partili rejimin anlaşılmasından dolayı ortaya çıkan çatışmalar şeklinde olmuştur. Tunaya, anti-laik ve komünist ideoloji dışında kurulan partilerin bu sistem içinde ilişkilerini etkileyen ve çatışmalarına neden olan olgunun aslında demokrasi bilincindeki eksiklikten kaynaklandığını iddia etmiştir.

Tunaya, Türk siyasal hayatında bu durumun Meşrutiyet'ten beri devam ettiğini ve özellikle 1950'lere doğru iktidarın genel itibarıyla muhalefetini doğurduğunu savunmuştur. Sultan Hamid'in Meşrutiyet konusunda muhalifleri bastırması, muhalefetin çığlaşarak ortaya çıkmasına neden olmuştur. Ardından gelen iktidarlar ise kendi istibdatlarını kurmuşlardır. Bütün bunların engellenmesi, gelişimin devam etmesi için demokrasinin gecikmesini engelleyen nedenlerin ortadan kaldırılması gerektiğini savunmuştur.⁸⁶³

Demokrat Parti'nin ikinci kongresi 20 Haziran 1949'da yapılmıştır. Tunaya'ya göre Demokratlar bir önceki kongrede ele alınan Hürriyet Misakı'nın iktidar tarafından dikkate alınmadığını ve iktidarın bunu gerçekleştirmediğini savunmuşlardır. Kongrede

⁸⁶¹ Başgil, **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, s. 66.

⁸⁶² Tunaya **Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952**, s. 757.

⁸⁶³ **A.g.e.**, s. 758.

partiden ayrılan Müstakil Demokratlar Grubunda yer alan kişilerin ihraçlarının onaylanması söz konusu olmuştur. Kongrede dürüst seçim ve ihtilal hakkı tartışılmıştır. Dürüst seçimin yapılması vurgulanmıştır. Tunaya, Demokratların oy hakkını namus olarak gördüklerini ve BM Anayasası'nda buna karşı tecavüzlerde halkın ihtilal hakkının olduğunu savunulduklarını belirtmiştir. CHP'nin bir gaflet içinde olduğu ve eski zihniyeti doğrultusunda hareket edip, 12 Temmuz Beyannamesinde vaat edilenleri yerine getirmediği olmuştur. Tunaya, muhalefetin CHP'nin irtica ithamlarında bulunmasına karşılık, irticayı asıl kendisinin kışkırttığını savunulduğunu belirtmiştir. O, son olarak kongrede iktidarın dış politikada ikircikli davrandığını ve Türkiye'yi Atlantik Paktı dışında tutmasının eleştirildiğini ifade etmiştir. Bu kongrede Bayar, kongre kapanışında muhalefetin ihtilal amacıyla olmadığını, ihtilali engellediğini savunmuş ve dürüst bir seçime gidilmediği takdirde iktidarın milli husumetle karşı karşıya kalacağını açıklamıştır.⁸⁶⁴

Tunaya, DP'nin ikinci büyük kongresi sonrası ilan edilen Milli Husumet Andı'nın, Şemsettin Günaltay Hükümeti tarafından halka bir baskı unsuru olarak görüldüğünü belirtmiştir. Bayar, yapılan ithamların kendilerinden değil de 21 Temmuz ilkelerine uymayan iktidardan kaynaklandığını iddia etmiştir. Muhalefet, Günaltay iktidarını daha da sert şekilde eleştirmiştir. Bu kongre sonrasında ise Tunaya, DP'den ayrılan Müstakil Demokratların Millet Partisi'ne katıldıklarını da belirtmiştir.⁸⁶⁵

Başgil ise, DP'nin ikinci kongresinin esas olarak 1949 yılında yaşanan devlet başkanının parti başkanıyla bir olması ve seçim kanunu konusunda yaşanan tartışmaların olduğu atmosferde yapıldığını belirtmiştir. O'na göre 1946 yılında biraz da mübalağalı olarak Hürriyet Misakı ilan edilmiştir. Bu misak ile vatandaş hürriyetinin anayasal teminata alınması amacıyla muhalefet "Polisin vazifesi ve yetkileri" kanununun ve diğer yandan antidemokratik kanunların kaldırılması amaçlanmış olup, seçimlerin güvenli yapılması için kanuni değişiklik talep edilmiştir. Başgil ikinci kongrede Hürriyet Misakı'nı tekrar teyit etmek için sert şekilde eleştirildiğini ve en çok oy hırsızlığından korkulduğu için halkın dikkatli olmasının istenildiğini ifade etmiştir.⁸⁶⁶

⁸⁶⁴ A.g.e., s. 652-653.

⁸⁶⁵ A.g.e., s. 654.

⁸⁶⁶ Başgil, **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, s. 71.

Başgil, İnönü'nün bütün yetkileri ele alarak siyasal süreci yönetmesi ve kendisini “Şef” olarak öne çıkarması nedeniyle, devlet başkanlığı ile parti başkanlığının bir bütün olmasının büyük tartışma yarattığını, İnönü'nün bu eleştiriler karşısında ABD'deki sistemle Türkiye'nin kıyaslanmasını istese de, muhalefetin bunun üzerine sert eleştirilerde bulunduğunu belirtmiştir. Başgil, bu konu dışında tartışılan diğer konunun da Seçim Kanunu olduğunu ifade etmiştir. Yeni kanun “açık oy gizli sayım” usulünün değiştirilmesinin önemli olduğunu altını çizmiştir. Bununla birlikte oyların gizli kullanılıp, açık sayılmasının yanında, oyların aynı zamanda hemen imha edilmesine karşı da çıkılmış ve oyların mühürlü torbalarla saklanması usulüne geçilmiştir.⁸⁶⁷

Başgil'e göre artık seçimlerin yapılması zorunlu hale gelmişti. O, seçim kanunuyla ilgili düzenlemelerin, yaşanan sıkıntılara ve siyasal gerginliğe çare olmaması nedeniyle iktidarın kısa süre içinde seçimleri yapmak zorunda kaldığının altını çizmiştir.

4.1.6. 14 Mayıs 1950 Seçimleri: Beyaz İhtilal

Çok partili sürecin başlamasından kısa süre sonra ilk büyük seçim yapılmıştır. Bu seçimler güçlenen muhalefete karşılık bir yıl öne alınarak yapılmıştır. Seçimde uygulanan yöntem, seçimin meşruiyeti uzun tartışmalara neden olmuştur. İnönü'nün 12 Temmuz Beyannamesi fayda sağlamamış ve tartışmalar artarak devam etmiştir. DP, CHP ile olan ilişkilerinde talep ve görüşlerini 1947 ve 1949 yılında yaptığı kongrelerde ortaya koymuştur. Genel olarak muhalefet, parti ve devlet başkanlığının bir olması, seçimlerin denetlenmesi ve oy kullanım yöntemi ile anayasaya aykırı kanunların kaldırılmasını istemiştir. Bu isteklerden sadece seçim kanununda düzenlemeler yapılmıştır. Ardından 1950 yılının kış aylarında muhalefetin de uyguladığı baskılar ile iktidar partisi seçimlere gidilmesi yönünde karar almıştır. Bu seçimler, Türk siyasal hayatında çok partili rejimin uygulandığı ikinci seçimler olması ve aynı zamanda ülkenin kurucu partisinin iktidarını seçim yoluyla 27 yıl sonra barış içinde devretmesi anlamında çok önem arz etmiştir. Yeni dönemde iktidar ve muhalefet kendilerine güvenerek seçim sürecine girmişlerdir.

Geçiş süreci tek partili düzenden çok partili sürece doğru olurken genel itibariyle geçiş için uygun zeminin hazırlanmadığı görülmüştür. Bu anlamda yapılan çalışmalar yetersiz kalmış ve 1950 seçimi parti-devlet özdeşliği bozulmadan ya da düzenlenmeden

⁸⁶⁷ A.g.e., s. 69.

yapılmıştır.⁸⁶⁸ Tunaya, düzenlemelerin zamanında yapılmadığı yönünde CHP eleştirisinde bulunmuştur. O'na göre, CHP serbest ve hür şekilde yapılan seçimlerin her şeyi halledeceğini düşünmüştür. Tunaya genel anlamda CHP'nin bu şekilde iktidarı terk etmesinin yanlış olduğunu, çünkü tek parti düzenine göre yeni döneme geçmenin büyük bir hata olduğunu savunmuştur. Çünkü O'na göre, her şey tek partiye göredir. Tunaya'ya göre 1950'deki "Beyaz İhtilal" kapısından büyük hatalarla geçilmiştir.⁸⁶⁹

Yaşanılan tüm aksaklıklar ve çekişmelerden sonra, 1950 yılının nisan ayında seçim kampanyası başlatılmıştır. CHP'nin başında İsmet İnönü, DP'nin başında ise Celal Bayar yer almıştır. Bu kampanya sırasında Başgil'e göre Bayar, İnönü'ye göre daha fazla çalışmıştır. Başgil, İnönü'nün sanat ve sair etkinliklere katılmaya seçim kampanyasına göre daha önem verdiğini iddia etmiştir. O, muhalefetin gayreti karşısında İnönü'nün Çankaya'daki köşküden halka karışmak zorunda kaldığını da belirtmiştir. Bu seçimlerde Başgil, İnönü gibi kişilerin yıllar sonra halkın ayağına gidip, oy için bile olsa, onları dinlemesinin demokrasinin yüceliği olduğunu savunmuştur. İnönü seçimler için mitingler düzenlemiştir. Başgil bu mitinglerden İstanbul Taksim'dekini özellikle ele almıştır. Başgil, İnönü'nün kendisi ve hükümetine karşı anayasaya aykırı kanun çıkardıkları söylemlerini yalanladığını ve anayasaya göre kanun yapmanın anayasaya aykırı olamayacağını savunduğunu ifade etmiştir. Bu durum karşısında Başgil, İnönü'nün yıllar sonra bu sözünü unutarak DP'yi aynı şekilde itham ettiğini belirtmiştir.⁸⁷⁰

Başgil, gerek bu seçimlerde, gerekse 1960'a kadar olan dönemde siyasete mesafeli durmaya çalıştığını belirtmiştir. Özellikle O, 14 Mayıs seçimleri öncesinde Demokrat Partililer tarafından kendisine aday olması ve siyasete girmesi konusunda büyük baskı yapıldığını açıklamıştır. İlk olarak Refik Koraltan kendisine aday olması için davette bulunmuş, ardından diğer girişimin Celal Bayar'dan geldiğini ve son olarak da Samsun'daki Demokrat Parti teşkilatından davet geldiğini ifade etmiştir. Bütün bu davetleri Başgil, minnetlerini bildirdikten sonra geri çevirdiğini söylemiş, çünkü bir fikir adamı olarak daha faydalı olacağını savunmuştur.⁸⁷¹

⁸⁶⁸ Nihal Kara-İncioğlu, "Türkiye'de Çok Partili Sisteme Geçiş ve Demokrasi Sorunları" **Tarih ve Demokrasi – Tarık Zafer Tunaya'ya Armağan**, Cem Yayınları, İstanbul, 1992, s. 85.

⁸⁶⁹ Tunaya, **Siyasal Müesseseler ve Anayasa Hukuku**, s. 447.

⁸⁷⁰ Başgil, **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, s. 72-73.

⁸⁷¹ Başgil, "Bir Mektup Münasebetiyle (Önce Bir Hatıra)" **Yeni Sabah**, s. 3.

Seçimler bu tartışmalar ve söylevler altında 14 Mayıs 1950'de yapılmıştır. Seçimler endişe ve eleştirilere mahal bırakmadan güven içinde tamamlanmıştır. Katılım genel olarak %90'ın üzerinde olmuştur. Bu katılım dışında asıl şaşılacak nokta, birkaç bölge hariç Halk Partisi'nin büyük bir hezimete uğramış olmasıdır. DP'nin iktidarı alacağı hiç beklenmeyen bir zafer olmuştur.⁸⁷² Öyle ki İnönü'nün kendi bölgesi olan Malatya'da bile büyük bir yenilgiye uğranılmış ve seçilmesi çok zor olmuştur. Seçim sonunda DP 408, CHP 69 ve MP'de 1 vekil elde etmiştir.⁸⁷³

Tunaya, bu seçimlerin sonucu itibarıyla DP ve az gelişmişliğin bir getirisi olarak DP'nin ezici bir sonuç elde ettiğini belirtmiştir. DP Meclis'te büyük çoğunluğu kazanmıştır. Sonuca katkı sağlayan en önemli şey O'na göre yılların biriktirdiği muhafazakâr baskıların gün yüzüne çıkması olmuştur. Tunaya yıllardır gizli şekilde muhafazakâr anlayışın oy toplamak için kullanıldığını ve bu seçimle de bunun açık şekilde gün yüzüne çıktığını savunmuştur. Ortaya çıkan bu muhafazakâr baskının Tunaya, iktidarın devrimci çizgiden uzaklaştırılması için kullanıldığını ve böylece iktidarın değiştirildiğini belirtmiştir. O'na göre, DP'yi iktidara getiren bu akıntıyı son olarak da Menderes iktidarları kontrol edemeyecektir.⁸⁷⁴

1950 yılında yapılan seçimler ile birlikte bir dönem sona ermiştir. Bu dönem öncesinde yaşananlara yönelik Başgil ve Tunaya'nın genel yaklaşımlarının temelini demokrasi konusu kaplamıştır. Tunaya'ya göre, 1950'deki seçim Türkiye'de yalnız seçimle demokratik şekilde iktidarın değiştirilebileceğini göstermiştir.⁸⁷⁵ Buna karşılık Başgil ise, gerek İnönü'nün gerekse CHP'nin iktidar olarak muhalefetin ve halkın iradesine karşı koyamadıkları için iktidarı terk etmek durumunda kaldıklarını savunmuştur. Bu anlamda halk, iradesini barış içinde birçok devrim yapan CHP'den DP'ye taşımıştır.⁸⁷⁶

CHP, 27 yıllık iktidarı boyunca geçirdiği hukuki ve siyasi değişiklikler sonrasında Tunaya'ya göre, yapılan seçim ile iktidarını demokratik olarak devretmiştir. O, CHP'nin vesayet partisi olarak iktidarının genel mahiyetini şu şekilde ifade etmiştir:

⁸⁷² Aydemir, **Menderes'in Dramı**, s. 144.

⁸⁷³ **A.g.e.**, s. 145.

⁸⁷⁴ Tunaya, **Siyasal Müesseseler ve Anayasa Hukuku**, s. 447-448.

⁸⁷⁵ **A.g.e.**, s. 264.

⁸⁷⁶ Başgil, **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, s. 75-76.

“Tek, geniş ve kaplayıcı (totaliter) bir vesayet partisinin vasıflarını geniş mikyasta haiz olduğu devrelerde, bir memlekette büyük kütle kolayca kabul edemeyeceği inkılâpçı hamleleri başarmayı vazife edinmiş, buna mukabil demokratik esaslardan uzaklaşmış, mesela hukuken mevcut hususların tatbikine fiilen mani olmuş ve bu fiili mümanaat, çok partili rejimin kurulması bakımında, Takrir-i Sükûn kanunu gibi hukuki tedbirlerden daha ağır basmıştır. Yalnız tek parti olarak çalıştığı devrelerde dahi kendi içinde muayyen bir nispet dâhilinde serbest inkişaf ve nihayet çok partili rejimi tesis ve bünyeye intibak istek ve endişesi müşahede edilmiştir.”⁸⁷⁷

Tunaya’ya göre CHP’nin hayat hikâyesi Cumhuriyet’in 27 yıllık yakın tarihini oluşturmuştur. Tunaya, CHP’nin içine düştüğü durumu şöyle belirtmiştir:

“İnkılâplarda taviz kabul etmemek esası uzun müddet muhafaza edilmekle beraber iktidarı henüz terk etmeden laisizm bakımından girdiği tavizler de burada kaydedilmelidir. Parti, doktrin ve aksiyon programını hadiselere uydurmağa bilhassa gayret etmiş, fakat kendisi ile hükümeti arasındaki münasebeti tayinde, kuruluşu takip eden kısa devre istisna edildiği takdirde, daima mütereddi kalmıştır. Parti umumi gidişinde, her şeyden evvel Şeflerinin şahsi cezbe ve tesirleri altında kalmış, ön planda onların idareleri rol oynamıştır. Durum, zayıflayan bir seyir ile 1945 senesine kadar devam etmiştir.”⁸⁷⁸

Tunaya, CHP’nin kurucu parti olarak üzerinde taşıdığı vazifeye ve yıllardır şeflerin idaresinde süren yönetime rağmen iktidarı demokratik olarak devrettiğinin altını çizmiştir. O’na göre parti yeni sürece uyum sağlaması anlamında laiklik gibi ilkelerden tavizler vermiştir. Bu noktada partinin ana gayesi, demokrasinin gereğini yerine getirmek olmuştur. Tunaya, Türkiye’de Siyasal Gelişmeler adlı eserinde, özellikle de 27 Mayıs sonrasındaki düşüncelerinde laiklik konusunda yapılanlarla ilgili İnönü dönemi eleştirisinde bulunmuştur. O, Demokrat Parti’yi büyük bir muhafazakâr kütle desteklemeye başlayınca, CHP’nin de bu alanda politikalar geliştirip imam-hatip okullarını açtığını, dini müesseselere önem verildiğini ve türbelerin tekrar açıldığını

⁸⁷⁷ Tunaya **Türkiye’de Siyasi Partiler 1859-1952**, s. 579.

⁸⁷⁸ **A.g.e.**, s. 579.

belirtmiştir.⁸⁷⁹ Tunaya'nın özellikle 1960 sonrasında bu dönemle ilgili kanaati, devletçilik ve laiklik konusunda siyasi koşullar gereği taviz verildiği yönündedir. Tunaya diğer yandan, sürekli eleştirilen noktalardan birisinin de tek parti rejiminin bu süreci geciktirdiğine yönelik eleştirilere karşı olarak tersi yönde kanaat bildirmiştir. Yani O'na göre gerek 1945 öncesinde gerekse 1945 sonrasında tek partili rejim, demokrasinin zemini olan iklimin yaratılmasını sağlamıştır. Tunaya, CHP'nin bu anlamda kitleyi demokrasi seviyesine yükseltmek için gerekli devrimlerin yapılmasını sağladığını ve bu konuda kurtarıcı rolünün olduğunu vurgulamıştır.⁸⁸⁰

Tunaya, hürriyetin sağlanması adına Türk modernleşmesinde iktidarın veya hükümetin kendi otoritesini sınırlaması pahasına rol aldıklarını ifade etmiştir. Tunaya, temel hak ve hürriyetlerin kazanılmasından ziyade bunların topluma verilmesinin gelişim anlamında Batı'dan farklı olduğunu savunmuştur. O, tek partili rejimden çok partili rejime geçilmesini de aynı şekilde değerlendirmiştir. Tunaya bu gidişatın ise yapılan seçimden sonra DP döneminde aksayacağını da savunmuştur.⁸⁸¹

Başgil'e göre tek partili rejimden çok partili rejime geçilmesi, ülkedeki ve dünyadaki gelişmelerin sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Dünyadaki gelişmeler genel olarak demokrasi blokunun dünya savaşını kazanması iken, Türkiye'deki durum ise yıllardır biriken siyasal ve toplumsal muhalefetin ilk fırsatta ortaya çıkması ile yaşanmıştır. Başgil'e göre, bu dönemde aynı zamanda ordu içinden bile CHP ve İnönü iktidarına karşı muhalefet ortaya çıkmıştır. Bu seçim öncesi Başgil'e göre ordu içinde artık şikâyetler artmaya başlamıştır. Başgil, seçim öncesinde ordudan bazı subayların yanına geldiğini ve İnönü'yü devirmek istediklerini söylediğini belirtmiştir. O, Aralık 1949'da İnönü'ye darbe planlayan askerler ile Yıldız yakınlarında buluştuğunu ve askerlerin kendisine şunları söylediklerini iddia etmiştir:

“Orduda, seksen kadar subay, söz birliği ettik ve karar verdik, İnönü hükümeti alaşağı edecek ve en kısa bir zamanda seçimleri giderek kazanacaklara iktidarı teslim edip vazifelerimize döneceğiz. Sizden ricamız, harekete geçildiği

⁸⁷⁹ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*, C. II, s. 282.

⁸⁸⁰ Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılaşma Hareketleri*, s. 107.

⁸⁸¹ *A.g.e.*, s. 108.

zaman, elinizdeki gazetelerle bizi desteklemek ve hareketin sırf memleket hayrına yapıldığını umumi efkâra bildirmektir.”⁸⁸²

Başgil bu durumu hem hukuk profesörü olduğu için hem de demokrasiye inancından dolayı tasvip etmemiştir. O’na göre, hukuk düzeninde her şey barış içinde hallolur. Bu yüzden ihtilale gerek yoktur. Diğer yandan İnönü’nün gelecek seçimlerde devrileceğini de söylemiştir. O’na göre, halk iradesine karşı yapılan hiçbir şey meşru değildir. Başgil anılarında aynı şekilde demokrasiden ayrılmamak gerektiğinin altını çizdiğini ve subaylara engel olduğunu belirtmiştir.

Başgil, 13 Temmuz 1960’da Yeni Sabah gazetesinde yazdığı köşe yazısında, temsili demokrasilerde partilerin gerekliliğinin çok önemli olması gibi handikaplarının da olabileceğini ifade etmiştir. Başgil’e göre, partiler arasında yaşanan ihtiraslar ve çekişmeler halka yansımaktadır. Tunaya, bu dönemde yaşanan çatışmaların temelinde kronikleşen partiler ve kişiler arasında husumetlerin yattığını ve buna rağmen de partiler ve gruplar arasında menfaat gereği geçişlerin olağan olduğunu ifade etmiştir.⁸⁸³ Bu durumun halka yansması ile de Başgil, artık oyların propaganda ve reklam için kullanıldığını savunmuştur. Böylece O’na göre süreç bir gruplaşmaya dönüştürülmektedir. Diğer yandan Başgil, Türkiye’nin çok partili siyasete geçmesine ve genel olarak edinilen demokrasi deneyimine özeleştiride bulunmuş ve demokrasinin sınırlarının vaktinden evvel genişlediğini de savunmuştur. Bu konuda Başgil şunları ileri sürmüştür:

“Bu neticede tesviyeci bir müsavat (eşitlik, farksızlık, beraberlik) fikrinden hareket edilerek demokrasi hudutlarının vaktinden evvel genişletilmiş olmasının da rolü vardır. Seçmenlerde manevi ehliyet şartı aranmaması, seçim ehliyeti yaşının çocukluğa kadar düşürülmesi, kadınlara vakitsiz seçim hakkı tanınması bu cümledendir. Bizde, tek dereceli seçim usulünün kabul edilip politika hırsının köylere kadar yayıldığı 1946’da okur-yazar nispetimiz yüzde otuzu bulmuyordu. Hakikat şudur ki, mektep görmüş olmak şöyle dursun, okuryazar bile olmayan ve sandık başında seçmen defterine parmak basan insanların rey kullanmaları ve devlet hayatına istikamet vermeleri, küçük

⁸⁸² Başgil, **Hâtıralar**, s. 136.

⁸⁸³ Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)**, C. II, s. 277.

çocukların sahici tabanca ile oynamaları kadar, millet selameti için tehlikelidir.”⁸⁸⁴

Başgil demokrasiye olan inancı nispetinde yukarıda da görüleceği üzere, demokrasinin sınırlarının belirlenmesi anlamında bu konuya ihtiyatlı yaklaşmıştır.

Tunaya, tüm eleştiriler ve yapılan açıklamalara karşılık bu dönemde DP'nin neden kapatılmadığı konusunu, DP'nin ihtilal gibi konulara başta mesafeli olmasına ve halk tarafından iktidara aday gösterilmesine bağlamıştır. O'na göre, Demokrat Parti'de kurulduğu ilk günden itibaren halkın aksi bir durumda ihtilal hakkını kullanacağını söyleyenler az da olsa vardır. Fakat asıl önemli olan Tunaya'ya göre, Demokrat Parti'nin kısa sürede tutunup, iktidara aday olmasıydı. CHP'ye hile yaptığı yönünde yapılan baskılar da CHP'nin iktidarı devretmesini zorunlu kılmıştır.⁸⁸⁵

4.1.7. Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti / Hür Fikirler Mecmuası

Çok partili düzene geçilmesi ile birlikte demokrasi ve hürriyet konusunda siyasal çekişmelerin yanında, sivil tenkitler ve öneriler de öne çıkmıştır. Başgil ve arkadaşları Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti'ni Tek Parti iktidarının son yıllarında bu amaçla kurmuştur. O'nu böyle bir cemiyet kurmaya götüren olaylar bu dönemdeki demokrasi ve hürriyetler konusunda yaşadığı arayışlar olmuştur. Başgil, Türkiye'nin 1940'ların sonuna doğru içine düştüğü demokrasi buhranının temel nedeninin, demokrasi ruhu ve terbiyesinden yoksun olunmasından kaynaklandığını, bundan dolayı da sürekli olarak siyasal gerginlik ve düşmanlığın ortaya çıktığına inanmıştır. Başgil anılarında, ülkede özellikle mekteplerde bu sıkıntıyı aşmayı sağlayacak bir anlayışın olmamasından dolayı, bütün tesirlerden uzak ve halka demokrasi terbiyesi verecek bir kurumun gerekli olduğunu belirtmiştir.⁸⁸⁶ Kurulan cemiyetin adının özellikle seçildiğini açıklamıştır.⁸⁸⁷ Başgil, Son Havadis gazetesinde 10 Temmuz 1961 tarihindeki yazısında Ahmet Emin Yalman'ın Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti'nin adını koyduğunu belirtmiştir. Başgil ve Ahmet Emin Yalman'ın öncülüğünde kurulan Cemiyet'te, Burhan Apaydın, Mehmet Ali Sebük, Necdet Raif Meta, Osman Fethi Okyar, Görey Yavuz, Tefik Remzi Kazancıgil,

⁸⁸⁴ Başgil, “Referandum mu, Kurucu Meclis mi, Yahut İki Birden mi?” *Yeni Sabah*, s. 3.

⁸⁸⁵ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*, C. II, s. 277.

⁸⁸⁶ Başgil, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, s. 67.

⁸⁸⁷ Başgil, *Başgil'den Mektuplar*, s. 13.

Görey Yavuz, Şinasi Hakkı Erel, Fahri Fındıklıoğlu, Muvaffak Benderli, Selim Ragıp Emeç, Süreyya Ağaoğlu, Nihat Reşat Belger ve Enver Adakan yer almıştır.⁸⁸⁸

Başgil'e göre demokrasi ve hürriyet arayışında olanlar aynı çatı altında birleşerek DP'yi kurmuşlardır. Fakat Başgil siyasete girmeme konusunda kararlı davranmıştır. O, DP'nin kurulması sonrasında siyaset dışında demokrasi ve hürriyet hedefinde yürüyenlerin Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti'ni 1947 yılında kurduklarını belirtmiştir. Başgil, memleketin kültür seviyesini yükseltme ve tek parti yönetiminin otoriter zihniyetine karşı bu cemiyeti kurmuştur.⁸⁸⁹ Başgil, tamamen hürriyet ve demokrasiyi hedefleyen cemiyetin kuruluşunu şu şekilde izah etmiştir:

“Çok geçmeden aynı yolun yolcuları birleşip; 1947 yazında ‘Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti’ni kurduk. Profesör, muharrir ve aksiyon adamlarından teşekkül eden cemiyet, kısa zamanda inkişaf etmiş adeta bir akademi, daha doğrusu, Paris’teki meşhur “Lige desDroits de l’Homme” gidişi olmuştu. Ve hakikate uymasa bile, görünüşte Demokratik muhalefetin bir kolu intibainı vermişti.”⁸⁹⁰

O'na göre iktidara karşı muhalefet edilmesi ve halka da bu terbiyenin öğretilmesi ana gayeyi oluşturmuştur. Bu gaye için Başgil arkadaşları ile 1942 yılı Ağustos’unda karar verdiklerini ve bu amaçla İstanbul’da toplandıklarını, aynı adla bir de mecmua kurduklarını ve ardından da toplumla ilgili davalarda özellikle dil ve laiklik konusunda neşirler yapıp, konferanslar düzenlediklerini açıklamıştır. Yapılan bu etkinliklere halkın büyük ilgisi söz konusu olunca, büyük şehirlerde merkezler kurularak bir cemiyet oluşturulmuş ve 1947 ile 1950 yılları arasında çalışmış olan cemiyet, CHP karşısında var olan iki parti dışında sivil bir eleştiri zemini oluşturarak çalışmıştır. Başgil bu dönemde sivil ve siyasi tenkitte 1949 yılı itibariyle parti başkanlığının devlet başkanlığından ayrıldığını ve seçim kanununun en çok tartışılan konular olduğunu belirtmiştir.⁸⁹¹

Cemiyet, özellikle fikirlerini beyan etmeyi ön planda tutmuştur. Başgil, siyaset dışı kalarak fikirlerini beyan etme noktasında ayrı bir özen gösterdiğinin altını çizmiştir. Başgil’in siyasete girmeme ve tarafsız eleştiri yapma çabasına karşılık, cemiyet üyelerinin vekil seçilmesi anlamında cemiyetin siyasette ağırlığının olduğunu söylemek

⁸⁸⁸ M. Kürşad Birinci, **Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti**, Liberte Yayıncılık, Ankara, 2018, s. 43-44.

⁸⁸⁹ Gökalp, (haz.), **a.g.e.**, s. 82.

⁸⁹⁰ Başgil, “Bir Mektup Münasebetiyle (Önce Bir Hatıra)” **Yeni Sabah**, s. 3.

⁸⁹¹ Başgil, **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, s. 68.

yanlış olmaz. Başgil bu konuda, 24 arkadaşının 14 Mayıs seçiminde vekil seçildiğini ifade etmiştir.⁸⁹² Başgil, Nisan 1950'ye kadar başkanlık yaptıktan sonra Cemiyet, Ahmet Emin Yalman'ın kontrolüne geçmiştir. Bundan sonra Cemiyet genel olarak irtica ile mücadele etme yolunca ilerlemiştir.⁸⁹³ Etkisi azalan Cemiyet, 1958 yılında kapanmıştır.⁸⁹⁴

4.1.8. Dönem Yazıları ve Değerlendirmeler

Başgil ve Tunaya, 1945 ile 1950 yılları arasına hayatlarıyla tanıklık etmiş iki aydındır. Onların dönem içinde ele aldıkları konular ve gösterdikleri tepkiler, dönemin ruhunun anlaşılması için çok önemlidir. Olayların sıcağı sıcağına değerlendirilmesi, onların sonraki dönemde fikirlerindeki gelişmelerin ve değişimlerin görülmesi anlamında da büyük önem arz etmektedir. Başgil ve Tunaya belirtilen dönemde üniversitede görev yapmış ve aynı zamanda döneme aktif olarak tanıklık etmişlerdir. Özellikle Başgil'in yaşı itibariyle de döneme tanıklığı, aktif olarak fikirlerini beyan etmesini sağlamıştır. Demokrasi ve hürriyetlerin sivil savunuculuğunu yapmak için kurduğu cemiyet ve mecmua ile bu doğrultuda çalışmalar ve yayınlar yapmıştır. Tunaya ise yaşı itibariyle akademiye yeni başlamış ve döneme aktif tanıklığı Başgil'e nispeten daha sınırlı olmuştur. Başgil ve Tunaya bu dönemde aynı zamanda birlikte Vatan gazetesinde yazılar yazmışlardır. Vatan gazetesi yeni dönemde yaşanan siyasal yumuşamalar ile birlikte tekrar açılmıştır. Genel olarak da demokrasi ve hürriyet konusunda arayış ve eleştirilerin olduğu bir düzlem olması anlamında göze çarpmaktadır. Bu anlamda iki aydının Vatan'da demokrasi ve onun gerekleri üzerine yazılar yazmış olmaları dönemin ruhunun anlaşılması adına önemlidir.

Başgil'in bu dönemde gerek Hür Fikirler Mecmuası ve gerekse Vatan gazetesindeki yazıları öne çıkmıştır. O'nun yazılarına bakıldığında, genel itibariyle 1924 Anayasası'nın yapılandırılması ve anayasanın yetersizliğini ele aldığını görmek mümkündür. Bu dönemde ele aldığı konular genel olarak Demokrat Partililerin CHP ve iktidarı karşısında dile getirdikleri eleştirilerine paralellik göstermektedir. O'nun bu dönemde anayasayla ilgili yazdığı eleştiri ve değerlendirmelerin önemli bir kısmını DP

⁸⁹² Başgil, "Bir Mektup Münasebetiyle (Önce Bir Hatıra)" **Yeni Sabah**, s. 3.

⁸⁹³ Birinci, **a.g.e.**, s. 88-89.

⁸⁹⁴ **A.g.e.**, s. 96.

iktidarı zamanında da yaptığını görmek mümkündür. Anayasayla ilgili ileri sürdüğü fikirlerin önemli bir kısmının 1961 Anayasası'nda yer aldığı görülmektedir.

Başgil'in 1948 yılında Vatan ve HFYC tarafından basılan broşürlerde seçim konusunu ele aldığı görülmektedir. Bu konuyu seçim işlerinin kolaylaştırılması, oy serbestliği ve seçimlerin dürüst olarak yapılması çerçevesinde ele almıştır. Öncelikli olarak O, seçimlerin kolaylaştırılması için sandığın halka götürülmesinin kırtasiye masraflarının azaltılmasının yanında, aynı zamanda taşrada halk üzerinde ağa ve beylerin baskısını da çoğaltacağına inanmıştır.⁸⁹⁵ Başgil, seçimlerin serbest yapılmasını etkileyen iki etmen olduğunu belirtmiştir. O'na göre birincisi dış etmenler olarak vatandaşın dilediği oyu kullanmasını engelleyen şeylerdir. İç nedenler ise genel olarak endişe ve korkulardan oluşmaktadır.⁸⁹⁶ Oyun gizli ve sonuçların açık olması demokraside esas noktayı teşkil etmektedir. Seçimlerin dürüstlüğü ve ciddiliği konusunda seçimlerin, idari ve siyasi makamlardan ziyade, adli kontroller altında yapılmasının doğru olacağını düşünmüştür. Başgil'in bu dönemde ele aldığı konulardan birisi de anayasanın tadilata muhtaç olduğu konusudur. 29 Aralık 1948'de Vatan gazetesinde O, bu ihtiyacın anayasanın yaşlı olmasından ziyade, "ihtilal kanunu" olmasından kaynaklandığını ve anayasaların tabiatı itibariyle zamanla değişmesi gerektiğini savunmuştur.⁸⁹⁷ Başgil'e göre, 1924 Anayasası dünyanın en demokratik anayasasıdır. Ama muhtaç olduğu müesseselerle donatılmamıştır. O'na göre anayasa, halk hükümeti gibi hareket etse de, uygulamada şahsi hükümet olarak kalmıştır. Yani anayasa şahsi gölgelerde kalmıştır.⁸⁹⁸ Başgil aynı şekilde anayasanın niçin tadilata muhtaç olduğu konusunda 16 Ocak 1949'da Vatan gazetesinde, anayasanın demokratik esaslar çerçevesinde ihtiyaçlara cevap vermediği için anayasada tadilatın zaruret olduğunu savunmuştur. O bunun gerekliliğini şöyle belirtmiştir:

“İşte, Anayasamız demokrasinin bir nevi ifadesi olan milli hâkimiyet prensibinin, bu en esaslı lüzumuna cevap vermekten uzaktır. Çünkü eksik ve

⁸⁹⁵ Ali Fuad Başgil, “Son Seçim Kanununun Kıymeti ve Eksiklikleri Nelerdir? I” **Vatan**, 20 Aralık 1946, s. 2.

⁸⁹⁶ Ali Fuad Başgil, “Son Seçim Kanununun Kıymeti ve Eksiklikleri Nelerdir? II” **Vatan**, 24 Aralık 1946, s. 2.

⁸⁹⁷ Ali Fuad Başgil, “Anayasa Davası” **Vatan**, 29 Aralık 1948, s. 2.

⁸⁹⁸ **A.g.m.**, s. 2.

kusurludur. Binaenaleyh tadil edilmeye, evvela hak ve hürriyet saniyen de nizamlı bir devlet hayatı için teminatlı müesseselerle bezetilmeye muhtaçtır.”⁸⁹⁹

Başgil’e göre, mevcut anayasa günün koşullarına göre yapılmıştı. Kuvvetler birleştirilmiş ve tek kişi tarafından reaksiyoner bir ruh hali içinde oluşturulmuştu. Bu nedenle anayasa demokratik müesseselerden yoksundur. Başgil öncelikli olarak demokratikleşmek için güçler ayrılığının gerekliliğini vurgulamıştır. O, aynı zamanda bununla birlikte devlet reisinin de tarafsız olması gerektiğini savunmuştur. O’na göre devlet reisi meclis çoğunluğu tarafından seçilmekte ve aynı şekilde devlet reisi, o çoğunluğa hükümet kurması için görev vermektedir. Bu durum devlet reisinin tarafsız olmasını olanaksız kılmaktadır.⁹⁰⁰

Başgil, 1949 yılında genel olarak demokrasi ve onun gerekleri olan temsiliyet ve iradenin kullanılması konularını ele almıştır. O’na göre bugünün demokrasileri halkın direkt yönetiminden ziyade, millet meclisi ile ekseriyet usulüne dayanmaktadır. Oluşturulan meclisler ekseriyet usulüne göre ülkeyi yönetmektedir. O, bu usulün “eller ormanı gibi kalkıp” inmesinin yeri geldiğinde diktatörlüğün gizlenmesi için pudra olduğunu ifade etmiştir.⁹⁰¹ Vatan gazetesinde 20 Ocak 1949’da yazdığı köşe yazısında ise demokratik bir anayasa için gerekli müesseselere değinmiş, tek meclis yapısını eleştirmiştir. Tek meclisli sisteme karşılık, çifte meclisin gerekliliğini vurgulamıştır. Çünkü bu sistem, yetkilerin tek kişinin eline geçmesini zorlaştıracığı gibi, totaliter rejimlerin kolay şekilde inşa edilmesini de imkânsız kılacaktır. O, çifte meclisin gerekliliğini şöyle savunmuştur:

“İkinci meclis hem teşri hayatında mükemmel bir itidal ve muvazene amili olur, hem de hususiyle, halk meclisi için icra organına karşı bir kalkan hizmeti görür... Başka bir yazıda da söylediğim gibi, çifte meclis icra organı için iki büyük lokmadan ibarettir. İki iş birden kolayca yutulmaz. Tek meclis, tek lokmadan ibarettir.”⁹⁰²

Başgil’e göre, anayasa mevcut hali ile çok partili düzene uygun değildir. “Anayasanın maksadı ve prensipleri dışında ve meclis üstünde şahıslar hâkim olduğu”

⁸⁹⁹ Ali Fuad Başgil, “Anayasamız Niçin Tadile Muhtaçtır?” **Vatan**, 16 Ocak 1949, s. 2.

⁹⁰⁰ **A.g.m.**, s. 2.

⁹⁰¹ Başgil, **Demokrasi Yolunda**, s. 140.

⁹⁰² Ali Fuad Başgil, “Anayasamızın Değiştirilmesinde Zaruret Vardır” **Vatan**, 20 Ocak 1949, s. 2.

için tadilatının kesinlikle bir zaruret olduğunu savunmuştur.⁹⁰³ Başgil, demokrasi için çifte meclisin gerekliliğini belirtmiş ve tek meclislerin daha çok tek iradenin gerekli olduğu zamanlarda faydalı olduğunu, halkın iradesinin temsiliyeti ve devlette dengenin sağlanması için çifte meclisin gerektiğini savunmuştur.⁹⁰⁴

Başgil, Vatan gazetesindeki 19 Haziran 1949'daki yazısında tadilatların seçimler sonrasında halkın iradesini yansıtan bir meclis tarafından yapılması gerektiğini düşünmüştür. O'na göre anayasadaki bu değişiklik meclisin üçte bir çoğunluğunun teklifi ile ve üçte iki çoğunluğun oyu ile yapılabilirdi. O özellikle yeni seçim sonrasında meclisin bu anayasayı yapması gerektiğini savunmuştur.⁹⁰⁵ O'na göre, bu yüzden mevcut meclisin düzgün bir seçim kanunu kabul etmesi ve seçim zamanında da dağılması gereklidir.

Başgil, anayasanın kuvvetler ayrılığının sağlanması üzerine de Vatan'da Haziran 1949'da yazmıştır. O, tek meclis ve tek kişi yerine kuvvetlerin ayrılığı ve bağımsızlığını savunmuştur. Kuvvetler ayrılığı, organların başına buyruk hareketinden ziyade lokomotif gibi uyumlu çalışmasını sağlayacaktır. Aynı zamanda organlar birbirini frenleyerek denge sağlayacaktır.⁹⁰⁶ Başgil, aynı şekilde ikinci meclisin üzerine Vatan'da 21 Haziran 1949'da yazmış ve bunun bir fren vazifesi görmesini ve değişimin kontrollü olması gerektiğini savunmuştur.⁹⁰⁷ O, devlet reisliği ile ilgili ise 22 Haziran 1949'daki yazısında, devlet reisinin tarafsız, ayrılıkları ve çatışmaları yatıştırıcılıkta baş unsur olduğunu belirtmiştir. Bu makamın temsili bir kurumdan çok daha fazla yetkilerle donatılmasının gerektiğini savunmuştur.⁹⁰⁸ Aynı şekilde Başgil Vatan'da 30 Haziran 1949'daki yazısında da, devlet reisliğinin Türkiye'de iki yüzü olduğunu ifade etmiştir. Kanuni ve fiili yetkilere sahip olan devlet başkanlığı mevcuttur. O'na göre kanuni olarak devlet başkanının vazifesi mütevazı düzeydeyken, fiili olarak ise yetkileri sınırsız güce sahiptir. Başgil reisin fiili yetkilerinin diktatörlüğe kadar götürülebildiğini savunmuştur.⁹⁰⁹ Başgil, devlet reisinin anayasaya aykırı yasaları veto etme konusunda bir anayasa mahkemesi olmadığı için yasaların tekrar görüşülmesi için meclise gönderildiğini belirtmiştir. Bu anlamda

⁹⁰³ A.g.m., s. 2.

⁹⁰⁴ Başgil, "Tek Meclis Usulünün Dayandığı Esaslar" **Hür Fikirler**, C. I, S. 4, s. 167.

⁹⁰⁵ Başgil, **İlmin Işığında Günün Meseleleri**, s. 36.

⁹⁰⁶ Ali Fuad Başgil, "Anayasanın Tadili Hakkında Düşünceler" **Vatan**, 19 Haziran 1949, s. 2.

⁹⁰⁷ Ali Fuad Başgil, "Kuvvetler Muvazenesi ve İkinci Meclis Meselesi" **Vatan**, 21 Haziran 1949, s. 2.

⁹⁰⁸ Ali Fuad Başgil, "Kuvvetler Muvazenesi ve Devlet Reisliği" **Vatan**, 22 Haziran 1949, s. 2.

⁹⁰⁹ Ali Fuad Başgil, "Anayasamızda Devlet Reisliği" **Vatan**, 30 Haziran 1949, s. 2.

O'na göre meclisin önünde bir engel yoktur ve meclis istediği gibi davranabilmiştir. Bu noktada Başgil anayasa mahkemesinin gerekliliğini vurgulamıştır.⁹¹⁰

Haziran 1949'da Başgil, ekmek ve su kadar insana lazım olduğunu düşündüğü demokrasiyi şöyle tanımlamıştır:

“Demokrasi ideal bir devlet rejimidir, çünkü insan tabiat ve yaradılışına en uygundur. Cemiyet içindeki her insan, inkişaf etmek, benliğinde taşıdığı kuvvet ve kabiliyetleri yolunca geliştirmek, hülâsa mesut yaşamak için üç manevi gıdaya muhtaçtır. Bunlar: hürriyet, müsavat, adalettir.”⁹¹¹

Tunaya da hocası Başgil gibi Vatan gazetesinde köşe yazıları yazmıştır. O, Vatan gazetesinde 9 Eylül 1949'daki yazısında muhalefetin gerekliliği üzerinde durmuştur. Siyaset biliminin en büyük avantajını II. Meşrutiyet dönemine sahip olması olarak görmüştür. Tunaya'ya göre bu anlamda siyaset ve parti konularında mecburen o döneme başvurulması gerekmiştir.⁹¹² Bir ülkede siyasi fırkaların hürriyetin teminatı olduğunu, fırka yoksa hürriyetin de olmayacağını savunmuştur. Tek parti hürriyet ve meşrutiyet için verimli değildir. Tek parti sadece vatan tehlikede olduğu zaman gereklidir. O, muhalefeti doğuran temel nedenin siyasi ayrılıklar ve şahıslardan kaynaklandığını vurgulamıştır.⁹¹³ Diğer yandan milli hakların muhafazası konusunda ve Meşrutiyet döneminde yaşanan gelişmelerde muhalefetin yerini belirtmiştir. Tunaya bu dönemde Vatan gazetesinde hürriyetler ve yapılan fedakârlıklar üzerine yazılar yazmıştır.⁹¹⁴ Genel olarak Tunaya bu dönemde ele aldığı güncel konuları geçmişten örneklerle açıklamaya çalışmıştır.

Döneme bakıldığında yeni Cumhuriyet, bir yandan devrimlerle demokrasiyi inşa etmeye çalışırken, diğer yandan da yeni toplumu oluşturmaya çalışmıştır. Tunaya'nın dediği gibi “vesayet” partisi olan tek partili düzen 1945'te son bulmuştur. Tunaya'ya göre bu durum, CHP tek parti olsa da, askeri tipte bir parti olmadığının kanıtıdır.⁹¹⁵ O'na göre,

⁹¹⁰ A.g.m., s. 2.

⁹¹¹ Başgil, **Demokrasi Yolunda**, s. 84.

⁹¹² Tarık Zafer Tunaya, “Romantik Milletler” **Vatan**, 10 Haziran 1949, s. 2.

⁹¹³ Tarık Zafer Tunaya, “Rençber ve Memur” **Vatan**, 5 Mayıs 1949, s. 2.

⁹¹⁴ Tarık Zafer Tunaya, “Büyük Devlet ve ‘Küçük Kafalar’” **Vatan**, 1 Mayıs 1953, s. 2.

⁹¹⁵ Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)**, C. II, s. 278.

1950 yılında CHP, 27 yıllık iktidarını devredeceği zamana kadar hâkim parti olarak döneme hazırlayıcı olarak damgasını vurmuştur.

Başgil, CHP ve Şeflik düzeninde yıllardır biriken muhalefet hareketinin II. Dünya Savaşı'nı demokrasi blokunun kazanması ile birlikte mecburi olarak çok partili düzene doğru evirildiğini savunmuştur. Tunaya ise, Başgil'in aksine bu dönemde hâkim parti olan CHP'nin çok partili düzenin yaratıcısı olarak hareket ettiğini ve yeri geldiğinde de vazifesini tamamlayarak barış içinde görevini teslim ettiğini savunmuştur. Başgil ve Tunaya bu dönemi farklı şekilde ele alsalar da demokrasi arayışı çerçevesinde düşünceleri anlamında ortak noktalara değinmişlerdir. Başgil anayasanın tadili, demokrasi ve hürriyetler konusunda sık ve sert eleştiriler yapmışken, Tunaya da CHP'yi, yönetimi tek parti düzeninde olduğu gibi devretmesi noktasında eleştirmiştir. O'na göre iktidar, anayasa mahkemesi, nisbi temsil sistemi, çifte meclis ve iktidarın otoritesinin sınırlandırılması gibi konularda hiçbir şey yapmadan, sadece serbest seçimlerle demokrasinin sağlanacağını düşünerek yönetimi devretmiştir. 14 Mayıs 1950 sonrasında yaşananlar üzerinden CHP'yi eleştirmiştir. O'nun ve Başgil'in bu dönemle ilgili kanaatleri özellikle 27 Mayıs sonrasında daha sert şekiller almıştır. Bu dönemi, Türkiye'de tek partili düzenden demokrasinin gereği olan çok partili rejime geçişin bir eşiği olarak görmüşlerdir.

4.2. Demokrat Parti

Demokrat Parti'nin, Türk modernleşmesinde demokrasinin yerleştirilmesinde çok önemli bir yeri vardır. Türk siyasal hayatında Cumhuriyet'in kurucusu olan partiden demokrasi bayrağını devralarak, Türkiye'yi dönülmez bir noktaya taşımıştır. O'nun ve siyasal kadrolarının iktidara barış içinde yerleşip, Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'nin bugünkü dünyada sahip olduğu sosyal ve politik yörüngesine oturmasını sağlamıştır. Bu durum sadece siyasal olarak değil aynı zamanda iktisadi ve toplumsal olarak da gerçekleşmiştir. Bayar ve Menderes ikilisinin öncülük ettiği bu demokrasi serüveni, 1950'nin sonunda bir çıkmaza girmiş ve Cumhuriyet'in siyasal hayatında yaşanan ilk askeri müdahale ile son bulmuştur. Böylelikle DP'nin ömrünü zorunlu olarak tamamladığı bu aşamada Türk modernleşmesi ve demokrasi tarihinin artık yeni bir safhasını ortaya çıkarmıştır. Süreç hem CHP hem de DP'nin beklemediği şekilde

sonuçlanmıştır. DP iktidar olmayı, CHP de muhalefet olacağını tahmin etmemiştir. Özellikle Menderes seçimlerde en fazla 200 milletvekili çıkaracağını ummuştur. Böylece beklenmedik şekilde sonuçlanan seçimler yeni bir dönemin kapılarını çelişkileriyle birlikte sonuna aralamıştır.⁹¹⁶ Yeni dönem artık siyasal ve sosyal değişiklikler ve çekişmelerin yaşandığı bir süreç olmuştur.

Başgil ve Tunaya bu dönemde akademideki görevlerinin yanında, siyasal ve toplumsal olarak döneme aktif olarak da tanıklık etmişlerdir. Başgil'in akademideki görevlerinin yanında doğrudan olmasa bile dolaylı olarak siyasetle ilişkisi, dostları ve yaptığı eleştirilerle devam etmiştir. Bu amaçla din ve laiklik konusunu daha detaylı olarak ele alarak Cumhuriyet dönemi eleştirilerinde bulunmuştur. Fakat Başgil, DP iktidarının ikinci yarısında da DP iktidarına yönelik eleştirilerde bulunmaya devam etmiştir. Başgil şeflik sisteminin artık bir anayasa sorunu olduğunun altını çizmeye başlamıştır. Tunaya ise aynı şekilde akademideki görevini sürdürmekle birlikte günün basınında olayları tarihin tozlu sayfalarından verdiği örneklerle okumaya çalışmıştır. Özellikle II. Meşrutiyet dönemi ve Türkiye'nin siyasal hayatı üzerine yaptığı çalışmalar bu dönemde öne çıkmıştır. Tunaya DP'yi, İttihat ve Terakki Fırkası iktidara geldikten sonra Sultan Hamid'in istibdadına benzer bir siyasal baskı kurduğu yönünde eleştirmiştir. Genel olarak Başgil ve Tunaya'nın bu döneme olan tanıklıkları, onların fikirlerindeki farklılaşmayı hat safhaya çıkarmıştır.

4.2.1. İlk İcraatlar ve Tereddütler (1950-1954)

Demokrat Parti kuruluşundan dört yıl gibi kısa bir süre sonra Türkiye'de iktidar koltuğuna halkın büyük bir desteği ile oturmuştur. Yaşanılan bu gelişme, Demokratlar için büyük sorumluluk anlamına gelmektedir. Çünkü gerek kendisini destekleyen geniş halk kitlesinin ihtiyaç ve sorunlarına çare olmak ve gerekse yıllardır süren tek parti düzeninden sonra kendi iktidarlarını kurmaları ve korumaları gerekmiştir. DP'nin iktidar olmasıyla birlikte karşısına çıkan ilk konu II. Dünya Savaşı sonrasında ortaya çıkan en büyük problem olan Kore Savaşı olmuştur. Kore'ye asker gönderme DP'nin ilk faaliyetlerinden birisi olmuştur. İktidarının ilk dönemi olan 1954 yılına kadar DP, kısmen her şeyin yolunda gittiği bir dönem yaşamıştır. 21 Eylül 1951'de bir ara seçim yapılmıştır. 21 milletvekili için yapılan seçimden DP 19, CHP ise 2 milletvekili çıkarmıştır. Bu ara

⁹¹⁶ Aydemir, **Menderes'in Dramı**, s. 151.

seçimde Millet Partisi bir varlık gösterememiştir. Tunaya, seçimlerde nisbi temsil sistemi olmaması nedeniyle muhalefetin bu ve sonrasında yapılan seçimlerde büyük yenilgilere uğradığını belirtmiştir. O, CHP ve MP'nin seçim yenilgilerinin ağır olduğunu ve o yüzden nisbi temsil sisteminin yeni dönemde uygulanması gerektiğini savunduklarını ifade etmiştir.⁹¹⁷

1950 Mayıs'ında yapılan genel seçimlerde Demokrat Parti en fazla oyu alarak tek başına iktidarı kurma görevini elde etmiştir. 22 Mayıs'ta TBMM'nin açılması ile Celal Bayar Türkiye'nin üçüncü Cumhurbaşkanı seçilmiştir. Meclis Başkanlığına Refik Koraltan seçilmiş ve ardından da Adnan Menderes'e kabineyi kurma görevi verilmiştir. Dörtler'den Fuat Köprülü de Dışişleri Bakanlığı'na getirilmiş ve 27 Mayıs öncesinde sadece O kabine ve partiden ayrılmıştır.⁹¹⁸

Başgil, seçimlerden sonra iktidarın yıllar sonra ülkenin kurucusu olan partiden muhalefete geçmesini halkın bir başarısı olarak görmüştür. O'na göre, "14 Mayıs zaferini kazanan grubun ve tezyif edilen dindar millet kütesidir. Ne periler, ne matbuat, ne de bir avuç münevverdir." ⁹¹⁹ O, seçimlerde ortaya çıkan sonucu irtica olarak görenlerin olduğunu, fakat bu durumun aslında irtica olmadığını belirtmiştir. O'na göre olan şey, çeyrek asırdan beri milletin dilinin, dinin üzerinde kurulan baskıların halk tarafından ortadan kaldırılmasıdır.

Tunaya, yeni dönemin kapısını aralayan bu seçimlerin sadece günün siyasi koşullarıyla oluştuğunu düşünmemiştir. O, 1950'deki DP'nin ezici çoğunlukla Meclis'teki üstünlüğü elde etmesinin genel itibariyle az gelişmişlik seviyesinden kaynaklandığını savunmuştur. Türkiye'de muhafazakâr baskılar ile oy toplama ve siyasi olarak destek sağlama işi bu seçimlerle gün yüzüne çıkmıştır. O, DP'nin kendisini iktidara getiren selin akıntısına kapılarak iktidara geldiğini ve bu grubun taleplerini karşılamak zorunda kaldığını, bundan dolayı da iktidarın devrimci vasfının ortadan kaldırılmaya başlandığını savunmuştur.⁹²⁰

Başgil, 1950'de yapılan seçimleri DP'nin kazanmasının simgesel sembolünün, İnönü'nün heykeli olduğunu belirtmiştir. O, İnönü'nün kendi heykelini Taksim'e

⁹¹⁷ Tunaya **Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952**, s. 660.

⁹¹⁸ Başgil, **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, s. 74.

⁹¹⁹ Ali Fuad Başgil, "14 Mayıs Zaferini Kazanan" **Sebilürreşad**, C. IV, S.95, Şubat 1951, s. 306.

⁹²⁰ Tunaya, **Siyasal Müesseseler ve Anayasa Hukuku**, s. 447.

dikilmesi için İtalya’da yaptırıldığını, fakat heykelin tam dikilecekken DP’nin seçimleri kazandığını ve heykelin kaidesinin boş kaldığını açıklamıştır. O’na göre, İnönü halkın parasını boşuna çarçur etmiş ve hesap vermemiştir. Başgil bu durumun mesuliyet duygusunu kaybetmiş bir yönetimin ufak bir örneği olduğunu savunmuştur.⁹²¹

Başgil, DP’nin temel hedefinin memleketi İnönü rejiminin boyunduruğundan kurtarmak olduğunu savunmuştur. O’na göre DP programlarını bu amaçla oluşturup, çalışmıştır. O, seçim sonrasında kurulan ilk Menderes kabinesinin programının şu dört esasa dayandığını ifade etmiştir:

- “1) Çok partili sisteme kayıtsız şartsız sadık kalmak ve demokrasi idealinin tam gerçekleşmesine bu yolda çalışmak.
- 2) Tahdit koymadan, memleketin iktisadi ve içtimai kalkınmasına sarılmak.
- 3) Müşterek emniyet ve demokratik ülkelerle işbirliği esasına dayanan bir dış politika takip etmek.
- 4) Milletlerarası ticarete liberal bir sistem tatbik etmek.”⁹²²

Başgil, Menderes’in seçim sonrasında aceleyle teşkil edilen bu ilk kabinesinin genel itibariyle yeni döneme göre düzenlendiğini ve onun gereği olan demokrasinin uygulanmaya çalışıldığını savunmuştur. Başgil’e göre bu kabine, ülkenin kalkınmasını ve aynı şekilde dış politikada da iktisadi ve demokratik anlamda işbirliğini hedeflemiştir.

Tunaya’ya göre, DP’nin 29 Mayıs 1950’de sunduğu ilk hükümet programı daha çok muhafazakâr ve zamanında Cumhuriyet kadrosuna ses çıkaramamış İslamcı çevrenin bir zaferidir. Tunaya, 14 Mayıs seçimini bu çevrenin bir zafer olarak algıladığını, İslamcı çevrenin 1946’dan sonra gücünün farkına vardığını ve 14 Mayıs’ta ise bunu zafere dönüştürdüğünü ifade etmiştir. Menderes’in ilk konuşmasında Türk Devrimi’ni devrimlere bölerek “tutan” ve tutmayan” olarak kısımlara ayırmış olması bunun bariz kanıtıdır. O, millete mal olmuş ve olmamış şeklinde devrimlerin ayrılmasının, Türk Devrimi’nin bütünlüğünün bozulması için yapıldığını savunmuştur. Tunaya, artık bu dönem ile birlikte tek bir devrimin olmadığını ve devrimlerin söz konusu olduğunu belirtmiş, hükümet programının yol açabileceği neticeleri şöyle açıklamıştır:

⁹²¹ Başgil, **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, s. 75.

⁹²² **A.g.e.**, s. 92.

“İdeolojik prensipler ve uygulamalar bakımından, 29 Mayıs’tan itibaren, devrim yok devrimler vardır. Bunlar arasından, TBMM’ne hâkim olan parti çoğunlukları (ki seçim sistemi Meclis üzerinde böyle bir hâkimiyet kurulmasına müsaitti), tutmuş – tutmamış diyerek devrimi parçalayabilecekler, devrimlerin bir kısmı ilga edilecekti.”⁹²³

Tunaya, 1908’de olduğu gibi iktidarın 1950’de büyük bir ittifak ile el değiştirdiğini, lakin 1908 sonrasındaki İslamcılık fikrindeki gelişimin bu dönemde yakalanamayacağını belirtmiştir.⁹²⁴

Başgil ise yeni hükümet programının ilk icraatıyla birlikte ayrılıkların başladığını savunmuştur. O’na göre iktidar ilk programını sunduğu anda partinin kendi Meclis Grubu’nda büyük bir tepkiyle karşılaşmıştır. Bu durumun Mart 1951’de Menderes’in kabinesini değiştirmesine neden olduğunu, parti içinde oluşan muhalefetin “61’ler Grubu” adını aldığını ve muhalefet oluşmasının nedeninin ise yolsuzluk iddiasından kaynaklandığını belirtmiştir. Bu grup, Devlet Vekili Samet Ağaoğlu’na karşı yolsuzluk ithamlarında bulunup, bu kişiler için meclis tahkikatı istemiş, fakat bunun meclis çoğunluğu tarafından reddedildiğini açıklamıştır. O, grubun bundan sonra muhalefet saflarına itildiğini belirtmiştir.⁹²⁵

Başgil, DP içinde oluşan muhalif 61’ler Grubu’nun meclis grubundan ayrılmadan, parti içinde ciddi eleştirilerde bulduklarını açıklamıştır. Bu grup, Maliye Bakanı Hasan Polatkan, Devlet Bakanı Fatih Rüştü Zorlu, Devlet Bakanı Mükerrerem Sarol ve Sıtkı Yırcalı gibi kişiler hakkında yolsuzluk ithamlarında bulunmuşlardır. Başgil skandal olarak nitelendirdiği bu durum sonrasında, baskıların arttığını ve zorunlu olarak tahkikat açılmak zorunda kalındığını ifade etmiştir. İthamlar genel olarak ağır suiistimaller yani “Döviz Tahsil Komisyonu”nda yapılan nüfuz kullanımı şeklinde olmuştur.⁹²⁶ Başgil bu durum karşısında kabinede mecburi olarak değişiklik yapıldığını belirtmiştir. Fakat yapılan tahkikat sonrasında bakanlar beraat etmiştir. Başgil, tahkikatın bakanların arkadaşları tarafından yapıldığını, verilen kararların kamuoyunda tepkilere neden olduğunu ve bunun da büyük bir hata olduğunu savunmuştur. O, Menderes’in kısa süre

⁹²³ Tarık Zafer Tunaya, **İslamcılık Cereyanı**, C. III, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, Şubat 1998, s. 48.

⁹²⁴ **A.g.e.**, s. 24.

⁹²⁵ Başgil, **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, s. 92.

⁹²⁶ **A.g.e.**, s. 93.

sonra kabinesinde değişiklik yaparak, Polatkan ve Zorlu’yu eski görevlerine getirdiğini belirtmiştir. Başgil, itibarı kaybolmuş kişilerin tekrar göreve başlamasının daha büyük bir hata olduğunu savunmuştur.⁹²⁷

Başgil, dört bakan konusunda yapılan hatanın, DP’nin parçalanmasına kadar giden bir süreci ortaya çıkardığını savunmuştur. Bu hataya benzer bir hatanın da, basında bir kişi hakkında ithamlarda bulunulduğunda, kişinin elindeki delilleri göstermesine izin verilmeden tahkikat yapılabilceği yönünde yapılan yasa olduğunu ifade etmiştir. Başgil, bu durumun Hürriyet Partisi’nin kurulmasına kadar giden süreci doğurduğunu savunmuştur. Çıkarılan yasa ile ilgili Başgil fikirlerini şöyle açıklamıştır:

“Böyle hareket edersek, her hırsızlık ve gayrimeşru menfaat elde etme cezasız kalır. Bir bakan veya bir bakana suç istinat eden ve elinde bu iddiasının delilleri olduğunu söyleyen bir kimseye, bu delilleri ibraz etmek fırsatını vermek lazımdır. Aksi halde, itham edilen şahısların namuslu olduklarını nasıl temin edebiliriz?”⁹²⁸

Başgil, bu yasanın iddiasını kanıtlamakla yükümlü olan kişiler ile suçsuz olduğunu göstermek isteyen taraflar açısından bir haksızlık olduğunu savunmuştur. O, bu yapılanlarla gerek gayrimeşru faaliyetlerin arttığını gerekse kişinin en temel hakkı olan savunma hakkının ihlal edildiğini belirtmiştir. Başgil’e göre bu durum sonrasında gerek hâkimler, gerekse basın zor durumda bırakılmıştır.

Tunaya’ya göre, DP iktidarı ilk andan itibaren Cumhuriyet devrimlerini “tutan– tutmayan inkılâplar” diye ayrıştırmaya çalışmıştır. O’na göre DP, “tutmayan devrimleri” bir kenara bırakmış, ezanın dilinin tekrar Arapçaya çevrilerek okunmasının bu anlamda yapılan ilk değiştirme olduğunu belirtmiştir. Bunların yanında DP iktidarı geçmişe dair “devri sabık yaratmamak” ilkesiyle yola çıkmış, devri sabıklığın Atatürk ve onun devamında iktidarı DP’nin devraldığı döneme kadar olan 12 yıllık Milli şeflik dönemi olduğunu belirtmiştir.⁹²⁹

Devri sabık olma konusunda Başgil ise, DP’nin iktidarının ilk anlarında böyle bir niyetinin olmadığını, 1950 seçimleri sonrasında İnönü’nn kendi ve ailesinin hayatından

⁹²⁷ A.g.e., s. 94.

⁹²⁸ A.g.e., s. 95.

⁹²⁹ Tunaya, *Siyasal Müesseseler ve Anayasa Hukuku*, s. 448.

endişe duyduğunu ve bu konuda Bayar'dan da yardım istediğini ifade etmiştir. O'na göre, DP'nin devri sabık olmasının nedeni, İnönü ve taraftarlarının tuttuğu yoldur. Bundan dolayı Menderes böyle bir tutum takınmıştır. O, diğer yandan, 1951'den itibaren hükümetin çoğalan güçlük ve eleştirilere verdiği cevaplarda beceriksiz olduğunu ve bunun da partinin sonunu hazırladığını savunmuştur.⁹³⁰ Başgil, genel itibariyle olayların başlamasında CHP'nin yani İnönü taraftarlarının, durumun genişlemesinde de Menderes'in beceriksizliğinin payı olduğunu savunmuştur.

Demokrat Parti iktidara geldikten sonra CHP tarafından sert şekilde eleştirildiği konular olmuştur. DP muhalefetteyken özellikle muhafazakâr kitlenin duyarlılık gösterdiği konulara yönelik eleştiriler getirmiştir. Bu konuların başında Atatürk zamanında dili değiştirilmiş ezan gelmektedir. Başgil, ezanın Türkçe okunmasının zorunlu kılındığını ve DP'nin de Atatürk zamanında getirilen bu zorunluluğu kaldırarak bu konunun din adamlarının salahiyetine bırakıldığını belirtmiştir.⁹³¹ Tunaya'ya göre bu durum, DP'nin "İslamiyet'in kurtarıcısı" unvanını almasını sağlamıştır. O, ardından da Eyüp Sultan Türbesi gibi yerlerin ziyarete açılmasının bunu iyice pekiştirdiğini söylemiştir. O'na göre DP'nin bunları yapmasındaki asıl neden, kendisini iktidara getirenlere çok şey borçlu olduğunu düşünmesinden kaynaklanmıştır.⁹³²

Başgil, DP'nin üzerinde durup, iktidarının ilk yıllarında yaptığı değişikliklerden birinin de dini öğretim konusu olduğunu belirtmiştir. Din eğitimi veren kurumlar, Cumhuriyet'in ilk yıllarında eğitim ve öğretimin birleştirilmesi ve medreselerin kapatılması ile ortadan kaldırılmıştır. Bu alanda imam hatip okulları ve İlahiyat Fakültesi açılmış olsa da, yapılan eleştirileri bitirmemiştir. Başgil din eğitim ve öğretiminin laiklik adına kaldırıldığını ve DP'nin aldığı karar ile ilkokul dördüncü sınıftan itibaren okullarda din eğitiminin verilmeye başlandığını belirtmiştir. O'na göre iktidarın bu kararına CHP razı olmamış ve nüfuzunu da kullanarak MEB aleyhine dava açmıştır. Başgil, CHP'nin bunu Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ndeki bir hoca aracılığıyla yaptığını iddia etmiştir. O, bu durum karşısında kendisinin savunma yaptığını belirtmiştir. Savunmasında din eğitiminin bir zorunluluk olmadığını ve aynı zamanda okul idaresine başvurularak din eğitiminin alınamayabileceğini belirtmiştir. Ardından Başgil, bu

⁹³⁰ Başgil, **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, s. 100.

⁹³¹ **A.g.e.**, s. 76.

⁹³² Tunaya, **İslamcılık Cereyanı**, C. III, s. 48.

başvurunun reddedildiğini de açıklamıştır.⁹³³ DP'nin muhalefetteyken eleştirdiği konulardan bir diğeri de, 1945'de sadeleştirilen 1924 Anayasası'nın dilidir. Başgil'e göre, İnönü döneminde Anayasa anlaşılmaz hale getirilmiş ve bu dönemde ilk kaleme alındığı şekline dönüştürülmüştür. Başgil, bütün bu yapılanların toplumun büyük bir kısmı tarafından sevinçle karşılandığını, fakat Halk Partililerin yapılanları Atatürk'ün mirasının yok edilmeye çalışılması ve irticai faaliyet olarak addettiklerini iddia etmiştir.⁹³⁴ Başgil, yaşanan bu durumun DP ve CHP'nin yeni dönemdeki ilk çatışması olduğunu da belirtmiştir.

Tunaya, DP'nin ilk döneminde yapılanları ve programını Başgil'in aksine Cumhuriyet'in ilk yıllarından itibaren laiklik karşısında duran grupların çalışmasının bir neticesi olarak görmüştür. O'na göre, DP iktidarı ve programı yıllardır gizlenen çevrelerin eseridir. Bu konuda Tunaya'nın iddiaları şu şekildedir:

“Bu olaylar, ‘din adına’ hareket eden çevrelerin ve çeşitli tarikatların eserleridir. Bunlar arasında din planından siyasi hayata geçmiş olan Nakşiler (Nakşibendiler), Ticani'ler, Nurcular ve Süleymancılar başta gelirler: Ve paralellikten çıkıp, entegrasyona varmış görünmektedirler. Lâyük Cumhuriyetin devrimci ve güçlü dönemlerinde sinmiş görünen bu çevreler, 1945 de başlayan çok partili rejim ortamı içinde, demokratik hürriyetlerden faydalanarak, birer siyasi kuvvet olmuşlardır. 1950 den itibaren çalışmaları açıklık ve yoğunluk kazanmıştır.”⁹³⁵

Tunaya, laikliğin gerici unsurlara karşı bir savaş ilkesi olması nedeniyle ilk hedef olduğunu belirtmiştir. Bu gruplar O'na göre, siyasi nüfuzlarını kullanarak seçimler ve hükümetler üzerinde etkili olmuştur. Tunaya, yapılan bu ilk eylemleri, laiklik karşıtı grupların yıllar sonra iktidar vasıtasıyla yaptıkları eylemler olarak görmüştür.

Tunaya, yeni dönemde DP iktidarı vasıtasıyla İslamcı grupların yıllardır birikmiş muhalefet ve öfkelerinin dışa vurulduğunu iddia etmiştir. “27 senelik zulüm” denilen Cumhuriyet dönemine karşı saldırılar ve eleştiriler hükümetten de kuvvet alınarak hat safhaya çıkmıştır. O, bu döneme kadar sert şekilde eleştirilen CHP'nin artık bu dönemde

⁹³³ Başgil, **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, s. 77.

⁹³⁴ **A.g.e.**, s. 77.

⁹³⁵ Tunaya, **Siyasal Müesseseler ve Anayasa Hukuku**, s. 262.

tamamen üzerine gidilerek “dinsiz parti” ilan edildiğini belirtmiştir. O’na göre artık siyasal düzende partiler “dinli-dinsiz” olarak addedilmeye başlanmıştır. Tunaya, DP’nin muhafazakâr kitleye karşı tutumunun DP’ye siyasal olarak bir destek sağladığını ve kendisinin “Dini Kurtaran Parti” olarak anılmasını sağladığını ifade etmiştir. İktidar bundan dolayı diğer İslamcı parti ve dernekleri kapatmıştır.⁹³⁶

Başgil, Yeni Sabah gazetesinde 4 Eylül 1960’da yazdığı köşe yazısında Kore Savaşı ve Türkiye’nin asker göndermesi konusunu ele almıştır. Kore’ye asker göndermeyi hukuken bir görev ve zaruret olarak gören Başgil, bu durumu şöyle açıklamıştır:

“1950 seçimleri üzerinden iki ay bile geçmeden, hatırlanacağı üzere, ortaya Kore meselesi çıkmıştı. Ben bu meselede, Birleşmiş Milletler safında yer alan Türkiye’mizin çetin bir imtihana tabii tutulduğunu gördüm. Ve bütün müttetikleri ile birlikte, Türkiye’mizin de Kore hadiselerine iştirak hissesi katmasının isabetli olduğunu müdafaa ettim. Birleşmiş Milletler Anayasasına imza koyan Türkiye’mizin bu iştiraki, bu Anayasa gereğince, esasen taahhüt etmiş olduğu tezine dayanan müdafaam, sırf hukuki bir kanaatim ve ‘ahde vefa’ ahlakının bir ifadesi idi.”⁹³⁷

Başgil, Türkiye’nin Kore’ye asker göndermesinin doğru bir karar olduğunu ve bu kararı desteklediğini ifade etmiştir. O’na göre, bu Türkiye’nin zamanında dâhil olduğu oluşumlara karşı hukuki bir zorunluluktur. Başgil’e göre, Kore’ye asker gönderme konusunda CHP’nin usul yönünden yaptığı itirazlar söz konusu olmuştur. Başgil, bu itirazın daha çok gönderilecek askerler arasında isyana neden olacağı için yapılan ahlaksızlık olduğu yönünde düşündüklerini iddia etmiştir.⁹³⁸ O’na göre yapılan itirazlara rağmen, Kore’ye asker gönderme usulü normaldir. Alınan karar anayasaya uygundur. Çünkü BM’nin tecavüze uğramış bir devlete yardım etme konusunda üye devletlerle önceden anlaşması vardır. Bu anlaşma zaten meclisten geçmiştir. O’na göre bu kanun milletlerarası mahiyet taşıdığı için normal kanunlardan üstündür. O, yapılışı “...hükümet, meclisin önceden kabul ettiği bir kanunu tatbik koymaktan başka bir iş

⁹³⁶ Tunaya, **İslamcılık Cereyanı**, C. III, s. 49.

⁹³⁷ Ali Fuad Başgil, “Nemmamlık Ahlaksızlıktır” **Yeni Sabah**, 4 Eylül 1960, s. 3.

⁹³⁸ Başgil, **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, s. 79.

yapmamış olmaktadır.” şeklinde ifade etmiştir.⁹³⁹ Hükümet bu anlamda en tabii şekilde davranmış ve üstüne düşen görevi yerine getirmiştir.

DP, Kore’ye asker gönderme konusunda özellikle NATO’ya katılmayı hedeflemiştir. Genel olarak muhalefet bu duruma şekilsel olarak itiraz etmiştir. Onun dışında siyasal olarak da muhalefet de bir şey yapacak güçte olmadığı için sonuç değişmemiştir. Kore’ye asker gönderme konusunda en büyük tepkiyi Barışseverler Derneği ve bir grup aydın dile getirmiştir.⁹⁴⁰

Kore Savaşı ile artan ihracat ve iyi giden hasat ile birlikte DP iktidarı için her şey yolunda gitmiştir. Türkiye ekonomisi artan tarım ihracatı ve iyi giden hasatla birlikte, ABD’den gelen ekonomik ve askeri yardım ile birlikte iyi bir dönem yaşamıştır. Özellikle Türkiye’nin 1952 yılında NATO’ya kabul edilmesi ile birlikte, Türkiye’nin askeri harcamalarına dış destek sağlanmıştır.

Bu dönemde CHP, Haziran 1950’de Sekizinci Olağan Kongresini toplamıştır. Kongrede CHP tüzüğünde önemli bir değişiklik yapılmamıştır. Tunaya, kongrede DP’nin Milli Husumet Andı’na istinaden teklif edilen “Milli Uhuvvet Andı”nın, partinin Misakı Milli ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti’ne dayanan ruhunda zaten olduğu ileri sürülerek reddedildiğini belirtmiştir. Kongrede İnönü, Genel Başkanlığa ve İnönü’nün desteklediği Nihat Erim yerine Genel Sekreterliğe Kasım Gülek seçilmiştir. Tunaya, bunun dışında genel anlamda kongrede DP iktidarının eleştirildiğini açıklamıştır.⁹⁴¹

CHP’nin diğer kurultayı 1951 yılında yapılmıştır. Tunaya, bu kongrede CHP’nin muhalefete alıştığını ve iktidara karşı yaptıkları muhalefet tezlerini devam ettirmelerinin önemli olduğunu söylemiştir. İnönü ve Kasım Gülek yeniden aynı görevlerine seçilmiş olup, Tunaya’ya göre bu kongrenin en önemli yanı, milletvekili adaylarının artık tamamen parti teşkilatları tarafından belirlenecek olmasıdır. Son olarak Tunaya, kongrede yeni bir iç organ olan “Parti Meclisi”nin kurulduğunu açıklamıştır.⁹⁴²

Demokrat Parti ise muhalefet döneminde 1947 ve 1949 kongrelerini yapmış, kongrelerde iktidara yönelik demokratik hakların sağlanması, çok partili sürece geçiş ile

⁹³⁹ A.g.e., s. 79.

⁹⁴⁰ Tunçay, “Siyasal Gelişmenin Evreleri” *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.VII, s. 1978.

⁹⁴¹ Tunaya, *Türkiye’de Siyasi Partiler 1859-1952*, s. 576.

⁹⁴² A.g.e., s. 577.

ilgili talep ve baskılar gündeme gelmiştir. Parti, iktidara geldikten bir yıl sonra 1951 yılında ilk kongresini düzenlemiştir. Tunaya, kongrede üzerinde durulan konuları şöyle açıklamıştır:

“Kongre bazı meseleler üzerinde durmuştur: C.H.P. ne benzenilmemesi, resmi otomobillerin hususi işlerde kullanılmaması, Genel İdare Kurulu aza sayısının 15’den 21’e yükseltilmesi, Partiden bir takım elemanların tasfiyesi, milletvekillerinin İl İdare Kurulu Başkanlığı yapmamaları kabul edilmiştir.”⁹⁴³

Tunaya, gelinen nokta itibariyle DP’nin, CHP’nin üstlendiği çok partili rejimin kuruluş ve demokrasinin şekillenmesi görevini artık üstlendiğini belirtmiştir. O’nun 1952’deki izlenimlerine göre, DP artık yeni dönemde demokrasinin en kuvvetli kurucu unsuru haline dönüşmüştür. Tunaya, DP’nin üstlendiği rolü şöyle ifade etmiştir:

“Demokrat Parti, Türkiye Cumhuriyetinin 29 senelik tarihi içinde çok partili rejimin kuruluş ve şekillenmesini temin eden kuvvetli bir unsur olmuştur. Tarihimiz boyunca teşekkül eden siyasi partilerin büyük ekseriyetinde görüldüğü veçhile ve gayet geniş bir muhalefet kütesini temsil etmiş olması sebebiyle asli ve bünyevi unsurlarında tekemmül yani tecanüse gitmek zaruretindedir. Muhalefet devresinde zor şartlar altında fakat serbestçe çalışmak imkânını bulması neticesinde gösterdiği faaliyet ve inkişaf lar siyasi tarihimizde yepyeni hadiselerin tahakkukuna müncer olmuştur. Bu bakımdan Demokrat Parti’nin tarihi çok partili rejimin kurulma ve yaşamasının da tarihi ile intibak halindedir. Çok partili rejimi, tek parti rejiminin hareketsizleştirdiği muhit ve sistem içinden kurtararak bütün unsurlarıyla geliştirmek ve noksanlarını tamamlamak, iktidar – muhalefet mekanizmasının tabii işleyişini mümkün kılmak gibi büyük ve ağır bir vazifenin gerçekleştirilmesi de binnetice Demokrat Parti’ye düşmektedir.”⁹⁴⁴

Tunaya’nın beklentisi, 1950’lerin başında DP’nin çok partili yaşamın kuruluşunu devam ettireceği ve demokrasinin gelişmesini sağlayacağı yönündedir. Fakat O’nun DP hakkındaki bu beklentisi yaklaşık sekiz sene sonra değişmiştir. O’na göre, demokrasiye doğru gidişatın genel yapısı bu dönemde aksamış ve çok partili düzen yok edilmeye

⁹⁴³ A.g.e., s. 661.

⁹⁴⁴ A.g.e., s. 661-662.

çalışılmıştır.⁹⁴⁵ Tunaya'nın 1950'lerin başında sahip olduğu fikirlere paralel olarak Başgil de aynı fikirleri ileri sürmüştür. Genel anlamda O'na göre,

“Türkiyemizde, yüz elli sene içinde Tanzimat, Otoriter Meşrutiyet, Parlamenter Meşrutiyet, Oligarşik Cumhuriyet, Demokratik Cumhuriyet diye beş çeşit hükümet sistemi kuruldu. Her sistemin kurucuları, bir evvelki sistemin hukukunu ve Devlet nizamını beğenmiyerek bunu yıktılar ve yerine kendi sistemlerini koydular.”⁹⁴⁶

DP'nin üzerine aldığı demokrasiyi gerçekleştirme görevi kısa sürede onunla ana muhalefet partisinin arasının açılmasına neden olmuştur. DP ve CHP'nin arasında bu anlamda çatışmalar ilk günden itibaren ortaya çıkmıştır. DP'nin muhalefetteyken yaptığı eleştirileri, CHP artık iktidara karşı yapmıştır. Bu konuların başında iktidarın radyoyu kullanması gelmiştir. CHP, DP'yi iktidar gücünü kullanarak radyoda propaganda yaptığı yönünde eleştirmiştir. İki parti arasında çatışmaya neden olan diğer iki konu ise, 14 Aralık 1953'te CHP'nin mallarına el konulması ve 27 Ocak 1954'te Köy Enstitülerinin kapatılması konusu olmuştur.⁹⁴⁷

DP'nin iktidar olarak yaptığı ve CHP'nin eleştirdiği konuların başında CHP'nin mallarına el konulması gelmiştir. Başgil, bu durumu, “Cumhuriyet Halk Partisi'nin mallarının millileştirilmesi” olarak nitelendirmiştir. O, 1952'de CHP'nin kendi mallarının dolambaçlı yollarla haksız olarak hazineye devredildiği ithamına karşılık, bu iddiaların dayanağının olmadığını savunmuştur. O'na göre İnönü, iktidarda olduğu dönemde ülkenin ihtiyaçları ve kültürel faaliyetler için ayrılmış bütçeyi kendi partisine aktarmıştır. Başgil, kültürel faaliyetler ve diğer ihtiyaçlar için ayrılan paraların propaganda için kullanıldığını ve “Halk Evleri” yoluyla malların CHP'nin mülkiyetine geçirildiğini iddia etmiştir.⁹⁴⁸ CHP'ye yönelik yapılanlar sadece mallarının hazineye devredilmesi şeklinde olmamış, öncesinde yani 21 Temmuz 1953'te üniversite hocalarının partilerde yer almaları yasaklanmıştır. Özellikle de profesörlerin CHP ile olan

⁹⁴⁵ Tunaya, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batlaşma Hareketleri**, s. 108.

⁹⁴⁶ Ali Fuad Başgil, “Devlet Nizamı ve Hukuk Devletle Hukuk ve Hak İle Kanun Arasındaki Münasebete Dair Bir İzah Denemesi” **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C. XIX, S. 3-4, İstanbul, 1954, s. 578.

⁹⁴⁷ Tunçay, “Siyasal Gelişmenin Evreleri” **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.VII, s. 1979.

⁹⁴⁸ Başgil, **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, s. 107.

ilişkilerinin kesilmesi için yasak getirilmiştir. Bu durum sonrasında da usulsüz yollarla elde edildiği ileri sürülerek 9 Aralık 1953’de CHP’nin mallarına el konulmuştur.⁹⁴⁹

DP iktidarının ilk yılında yaşanan gelişmelerden birisi de Türk Milliyetçiler Derneği’nin kapatılması olmuştur. Başgil, DP’nin sonunu hazırlayan hataları sıralarken ilk sıraya Malatya’daki Türk Milliyetçiler Derneği’nin kapatılmasını koymuştur. O’na göre ülkeye en çok zarar verecek şeylerden birisi komünizm ve onun ülkede yayılması ve kurulmasına neden olacak yapıdır. Başgil, bu derneğin kapatılmasını da aynı minvalde değerlendirmiştir. O, bu derneğin amacının komünizmi engellemek ve gençlerin manevi değerlerini korumak olduğunu belirtmiştir. O’na göre derneğin amacı, “her türlü komünist ideolojiyi ret, milli değerleri ve vatan aşkına bağlılık” tır. Derneğin kapatılma olayının ortaya çıkışını Başgil, Ocak 1953’te Vatan gazetesi başyazarı Ahmet Emin Yalman’ın Türk milliyetçiliğine karşı yaptığı bir anket sonucu yaşanan olaydan kaynakladığını belirtir. Olay, Malatya’da dernek üyesi Hüseyin Üzmez Yalman’ı vurulması ile yaşanmıştır. O’na göre bu olay, gereksiz yere derneğe mal edilip, dernek kapatılmıştır.⁹⁵⁰ Tunaya, bu olayın temelinde Yahudi düşmanlığı ve Yalman’ın fikirlerine duyulan kızgınlığın olduğunu savunmuştur. O’na göre bu suikast girişimi İslam Demokrat Partisi’nin programına uygun olarak yapılmıştır.⁹⁵¹ Başgil, yapılan bu hatanın ileride nelere mal olduğunu şöyle izah etmiştir:

“Türk Milliyetçileri Derneği’nin kapatılmasından sonra, meydanı boş bulan CHP durmadan üniversite gençliği arasında birbiri ardına çeşitli tahrik yuvaları kurdu. Bilhassa, ‘CHP Gençlik Kolları’, ‘Devrim Ocakları’, ‘Mustafa Kemal Derneği’ gibi adlarla kurulan bu cemiyetlerin her birinin gayesi üniversiteli gençleri İnönü’nün partisine sokmak idi. DP ise CHP’nin giriştiği faaliyet karşısında hareketsiz duruyordu. İşlediği hatanın büyüklüğünü ancak, 28 Nisan 1960’da İstanbul Üniversitesi talebelerinin ayaklandığı gün anlayabildi.”⁹⁵²

Başgil’e göre DP’nin komünizme karşı sessiz kalması, böyle dernek ve kuruluşlara karşı duruşu büyük bir hata olmuştur. O, bu durumun 27 Mayıs’a gidilen yolda CHP’ye bağlı kuruluşların ve komünist yapıların cesaret bulmasına neden olduğunu

⁹⁴⁹ Eroğlu, **a.g.e.**, s. 116.

⁹⁵⁰ Başgil, **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, s. 101.

⁹⁵¹ Tunaya, **İslamcılık Cereyanı**, C. III, s. 58.

⁹⁵² Başgil, **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, s. 102.

savunmuştur. Başgil DP'nin ilk döneminde yaptığı son hatanın ise Haziran 1953'de Millet Partisi'nin kapatılması olduğunu savunmuştur. MP için ilk fırsat Haziran 1953'de yapılan büyük kongreden sonra ortaya çıkmıştır. Bu kongre sonrasında Hikmet Bayur'un öncülük ettiği bir grup, partinin artık Atatürk ve devrimlerine karşı olduğunu iddia ederek partiden istifa etmiştir. Bunun üzerine MP hakkında soruşturma açılarak, parti merkezleri ve üyelerinin evlerinin aranması ile Temmuz 1953'de soruşturma başlatılmıştır. Bu soruşturma sonrasında parti 27 Ocak 1954'te kapatılmıştır.⁹⁵³ Başgil özellikle, Millet Partisi'nin kapatılmasının büyük bir hata olduğunu savunmuştur. Başgil'e göre iktidar ileride rakip olabileceğini düşündüğü partiyi tehlikeli olarak görmüştür. O, bu partinin DP ve CHP arasında tampon görevi görürken, kapatılması sonrası DP ile CHP'nin artık direkt olarak karşılaştığını belirtmiştir.⁹⁵⁴ Başgil, MP'nin kapatılması sonrasında, partinin 10 Şubat 1954 yılında "Cumhuriyetçi Millet Partisi" adıyla yeniden kurulduğunu da belirtmiştir. Başgil bu dönem aynı zamanda İstanbul Milletvekili olan Tahsin Demiray ve Cezmi Türk tarafından "Köylü Partisi"nin kurulduğunu ve bu partinin 1958 yılında CMP ile birleşerek, "Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi" adını aldığını belirtmiştir.⁹⁵⁵

DP'nin iktidar olduğu dönemde ikinci seçimler 1954 yılında yapılmıştır. Bu seçimler DP'nin tam bir zafer kazanmasına vesile olmuştur. 1950 ile 1954 yılları arasındaki dönem, iktisadi olarak bolluğun ve siyasal olarak da değişimin olduğu bir dönem olmuştur. DP için bu gidişat fazla sürmemiş ve iktidara gelişinin dördüncü yılından itibaren sorunların baş gösterdiği bir dönem olmuştur. Başgil'in DP'den beklentileri hat safhada olmuştur. O, hem Türkiye hem de DP için her şeyin bir nebze olsun yolunda gittiğine inanmıştır. Tunaya da DP'nin üzerine aldığı vazifelerin ilk dönem için büyük olduğunu, fakat sonraki dönemlerde bu sorumluluğunu yerine getiremediğini düşünmüştür.

Başgil, DP'nin iktisadi ve siyasal alanda olmak üzere mücadelelere giriştiğini açıklamıştır. O'na göre bu iki alanda yaşanan sorunlar DP'nin sonunu hazırlamıştır.⁹⁵⁶ Diğer yandan CHP'nin yeni dönemde parti programının disiplini gevşemiş ve CHP şartlara göre hareket etmiştir. Bu bir çelişki miydi? Tunaya'ya göre Türkiye uzun süre iki

⁹⁵³ Eroğlu, **a.g.e.**, s. 118.

⁹⁵⁴ Başgil, **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, s. 102.

⁹⁵⁵ **A.g.e.**, s. 103.

⁹⁵⁶ **A.g.e.**, s. 80-81.

partinin olduğu sınırlı çok partili bir rejimde yaşamıştır. Bundan dolayı da partiler arasındaki farkların genel olarak çok az olduğunu belirtmiştir. Tunaya, uzun yıllar süren bu durumda her iki partinin de birbirlerinin program ve vaatlerini uyguladığını savunmuştur.⁹⁵⁷

Bu dönem, II. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'nin Batı'ya doğru yönelmesiyle birlikte tamamen zirveye ulaşmıştır. Menderes'in özellikle Amerika eksenli dış politika yürütmesiyle birlikte NATO'ya dâhil olunması başta olmak üzere, Batı'nın politikalarını temel alan bölgesel paktlar kurulmuştur. Böylece Milli Mücadele sonrasında denge politikası güderek bir kutba dâhil olmayı benimsememiş olan Cumhuriyet'in dış politikası, DP iktidarı ile tamamen terk edilmiştir. Öncelikli olarak Türkiye NATO'ya katılmak için Kore'ye asker göndermiştir. Bu destek ile birlikte ABD, Türkiye'yi 16 Şubat 1952'de Lizbon'a davet etmiştir. NATO'ya üyelik için adım atılmış ve kısa süre sonra da TBMM'de bu katılım onaylanmıştır. Ardından Türkiye NATO'ya üye olmuştur. Bu adımdan sonra DP, İngiltere, Fransa ve ABD'nin Ortadoğu'da bir askeri ve siyasi pakt kurması doğrultusunda Bağdat Paketi'ne imza atmıştır. Pakt, 2 Nisan 1954 yılında Pakistan'ın da katılımı ile son şeklini almıştır. Bu durumun bir benzeri de Balkanlarda olmuştur. ABD ve Batı bloku, Sovyetlerin özellikle Batı'ya doğru yayılmamasına büyük önem göstermiş ve bu bölgede Yunanistan ve Türkiye'yi NATO'ya üye yaparak alanını genişletmiştir. Diğer yandan Sovyetlerle arası açılan Yugoslavya'nın da Batı blokuna yaklaştırılması için uğraşmıştır. Bu üç ülke arasında 1952 yılının sonundan itibaren bağlantılar kurulmuştur. Bütün çabalar sonrasında 28 Şubat 1953 yılında Balkan Paketi imzalanmıştır. Böylece Türkiye Balkanları da güvenli hale getirmeye çalışmıştır. Batı bloku ekseninde oluşturulan bu paktlar ile Türkiye, bölgenin en önemli katılımcısı olarak gerekli adımları atmış bulunmaktadır. Bu ve diğer amaçlar ile Türkiye'den Bayar ve Menderes öncelikli olarak ABD ve İngiltere gibi devletlere, iktidarlarının ilk gününden itibaren seyahatler düzenleyerek Batı blokuna olan sadakatlerini bildirmişlerdir.⁹⁵⁸

4.2.2. Demokrat Parti'ye Karşı Muhalefetin Ortaya Çıkışı (1954-1957)

1950'den itibaren devam eden olumlu sosyal ve ekonomik durum DP'nin 1954 seçimlerine daha da kuvvetli olarak girmesini sağlamıştır. İyi giden hasat dönemi,

⁹⁵⁷ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*, C. II, s. 281.

⁹⁵⁸ Eroğlu, *a.g.e.*, s. 105-111.

Amerikan dış yardımları, ihracat ve ithalatın artması ile birlikte, II. Dünya Savaşı sonrasında DP'nin halk tarafından tercih edilmesine bu durumlar da eklenince 1954 seçimleri tam anlamıyla zafer olmuştur. Başgil, bu anlamda DP'nin 1950 ve 1955 yılları arasında refah devrini yaşadığını ifade etmiştir. Fakat Başgil'e göre, DP iktidarı ilk yıllarındaki bu manzaradan ve iyi gidişattan faydalanamamıştır.⁹⁵⁹

Tunaya ise bu konuda Başgil'e göre biraz farklı düşünmektedir. O, seçim öncesindeki koşullar iyi olsa da ortaya çıkan muhalefet oluşumunu görmeye çalışmıştır. Tunaya'ya göre seçim öncesinde siyasal olarak muhalefetin şikâyetleri artmıştır. O, seçimlerin arifesinde yani 26 Mart 1954'te Cumhuriyet gazetesindeki köşesinde, yaşanan siyasi ittifak girişimlerinden bahsetmiştir. Öncelikli olarak Türkiye'nin siyasi hayatında 1911'de Hürriyet ve İtilaf Fırkası'nın kurulmasını, aynı şekilde Müdafaa-i Hukuk Hareketi'nin ortaya çıkışını ve 1945'te de CHP'ye karşı olan grupların birleşerek DP'yi oluşturmalarını ele almıştır. O'na göre bu birleşmeler her zaman iktidarı yerinden etmiştir. O, 1950 seçimlerini böyle ele aldığı gibi 1954 yılındaki seçimlerin öncesinde de aynı şekilde bir birleşme hareketinin gözlemlendiğini savunmuştur.⁹⁶⁰

Tunaya, siyasal olarak iktidar ve merkezi idareye karşı Avrupa'da siyasal ittifakların aynı fikir ve ideolojiler çerçevesinde olduğunu savunmuştur. O'na göre Türkiye'de çok partili hayat tam manası ile yoktur. Genel itibarıyla Cemiyetler ve Türk Ceza Kanununun ilgili maddelerine göre komünist ve antilaisizm görüşleri arasında partiler kurulmaktadır. O, seçimlerde ve siyasal hayatta oy ve destek sağlamak için dini ve mezhebi değerlerin öne çıkarılmasının söz konusu olduğunu, ancak bunun da siyasal ittifaklarda bariz bir engel teşkil etmediğini savunmuştur. Diğer yandan Tunaya, Türkiye'deki bu koşullar nedeniyle sağlam ittifakların ve akabinde de önemli değişikliklerin olacağını düşünmemiştir⁹⁶¹ O, genel anlamda bu seçimler öncesinde önemli ittifakların olacağına ve bunun da sonucu değiştireceğine inanmamıştır.

Demokrat Parti, her şey yolundayken yapılan seçimlere 2 Mayıs 1954'te girmiştir. Seçimler DP'nin büyük bir zaferine dönüşürken, ana muhalefet partisi olan CHP, 30 kadar milletvekilini daha kaybetmiştir. Bu tabloya göre DP 504, CHP 31 ve CKMP ise 5

⁹⁵⁹ Başgil, **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, s. 103.

⁹⁶⁰ Tarık Zafer Tunaya, "Muhalefetin Birleşmesi" **Cumhuriyet**, 26 Mart 1954, s. 2.

⁹⁶¹ **A.g.m.**, s. 2.

milletvekili çıkarmıştır. Seçimlerde iki parti arasındaki oy farkı 600 bin kişi olsa da, Halk Partisi'nin mecliste elde ettiği vekil sayısına bakıldığında tam manası ile hezimete uğramıştır.⁹⁶² Başgil'e göre CHP bu seçim sonrasında artık meşru yollarla iktidara gelemeyeceğini anlamıştır. O, bu ve yaşanacak olan iktisadi sıkıntılara yönelik fikirlerini şöyle ifade etmiştir:

“Millet ümidini demokratlara bağladığı için C.H.P.'den tamamen ayrılmışa benziyordu. İşte bu seçimlerden sonra C.H.P. artık meşru yollarla, yani demokratik seçim yoluyla iktidara gelemeyeceğini anladı. Bu sebeple, gayesine varmak için başka bu vasıtalar aramaya koyuldu. Biraz önce bahsettiğimiz refah devrini takip eden iktisadi ve mali sıkıntı olanlara bu yolu açtı.”⁹⁶³

Başgil, siyasal hatıralarında, 27 Mayıs'ı hazırlayan nedenlerin başında iktidarın yaptığı hataları ve onu bu hatalara yönelten ana muhalefet partisi olan CHP'yi görmüştür. CHP Başgil'e göre, 1954'deki seçimin sonucuyla birlikte iktidara gelmenin başka yollarını aramaya başlamıştır. Başgil, 1954 seçimlerinin sonuçlarını bir yerde DP iktidarına karşı gayrimeşru arayışların miladı olarak görmüştür.

Tunaya'nın 1954 seçimlerine bakışı daha çok DP'nin demokrasinin göstergesi olduğunu düşündüğü aritmetik çoğunluk üzerine eleştirisi şeklinde olmuştur. Tunaya'ya göre, DP bu dönemde ve genel itibarıyla aritmetik çoğunluk olarak “yurttaşları baş hesabıyla sayarak” demokrasiye yaklaşmıştır. O, bu anlayış çerçevesinde DP'ye göre çıkan sonuç ile DP'nin her şeyi yapabileceğine inandığını belirtmiştir. Diğer yandan Tunaya bu iktidarın anayasa düzeni içinde her şeyi meşru karşıladığını, iktidarın aritmetik çoğunluğu elde etmede kitleyi tatmin etmek için hareket ettiğini ve bu doğrultuda da 1954 yılında yapılan seçimlerden “kazançlı” çıktığını savunmuştur. Tunaya, çoğunluk sistemi ile yapılan seçimlerde DP'nin %55 oy aldığını, fakat Meclis'te 4/3 çoğunluğu kazandığını belirtmiştir. Aynı şekilde Tunaya, CHP'nin %45'lik bir oy almasına karşılık, Meclis'te 3/1 çoğunluğu alabildiğini ifade etmiştir. O'na göre, ortaya çıkan tablo sonrasında muhalefet nisbi temsil sistemine sarılmıştır. Diğer yandan Tunaya, bunun dışında Türkiye'de siyasal partiler yelpazesinde Türk Ceza Kanunu'nda yapılan değişiklikler ile aşırı sol ve sağ görüşlerin yasaklandığını ve bu değişikliğin DP ve CHP'nin ortak oyları

⁹⁶² Aydemir, **Menderes'in Dramı**, s. 248.

⁹⁶³ Başgil, **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, s. 104.

ile kabul edildiğini ifade etmiştir. O'na göre, bu yelpaze içinde siyasal yapı zaten sınırlandırılmış durumdadır.⁹⁶⁴

Seçimden hemen sonra ise CHP'nin XI. Olağan Kongresi düzenlenmiştir. Kasım Gülek bu kongrede de Nihat Erim'e karşı Parti Genel Sekreteri seçilerek aynı başarısını sürdürmüştür. Nihat Erim ve arkadaşları ise CHP içinde eski çizgiden gelen muhalefetlerini devam ettirmişlerdir.⁹⁶⁵

Meclis'te DP'den 11 vekilin sunduğu "İspat Hakkı" yıl sonuna doğru Hürriyet Partisi'ne evrilecektir. Başgil bu olayın temelinde, yolsuzlukla itham edilen bakanların sorgulanmamasının yattığını savunmuştur. O'na göre, DP içinde oluşan muhalefet kısa sürede patlamıştır. 19'lar denilen grubun liderliğini yapan eski İçişleri Bakanı Fevzi Lütüf Karaosmanoğlu ve arkadaşları verilen kanun teklifi ve yaptıkları eleştirilerin sonuçsuz kalması nedeniyle partiden ayrılmışlardır. Ardından Fevzi Lütüf Karaosmanoğlu'nun öncülük ettiği grup Hürriyet Partisi'ni kurmuştur. Başgil'e göre bu grup bir başarı göstermemiş ve sonra da CHP'ye geçmiştir.⁹⁶⁶ Başgil, HP'nin kuruluşundaki haklılığı şöyle ifade etmiştir:

"İtham ediyorum ve ispat etmek için delillerimi mahkemeye arz edeceğim' diyen bir beyandan daha makul ne olabilir? İthamda bulunan bir kimseye bu ithamını delillerle ispat etmek imkânını vermektense daha doğru bir şey olmadığı gibi, aksine, bu kimsenin delillerini mahkemeye ibraz etmeden cezalandırılmasından daha haksız bir şey tasavvur edilemezdi. İşte o vakit, umumi efkârda en azından uyuyan duygu ve yapılan mahkeme bu idi."⁹⁶⁷

Başgil'e göre delillerin sunulmadan kişinin mahkeme tarafından cezalandırılması haksız bir tasavvur olmuştur. Bu durum, umumi efkârda adaletsizlik duygusunu uyandırmıştır. 27 Mayıs'a kadar Menderes'in tenkit ve münakaşalardan kurtulmak için parti genel kongresini toplantıya çağırmadığını belirtmiştir. O'na göre Menderes'in bu durumundan faydalananlar aynı şekilde, 27 Mayıs sonrasını beklemiş ve haksız ithamlarda bulunmuştur.⁹⁶⁸

⁹⁶⁴ Tunaya, *Siyasal Müesseseler ve Anayasa Hukuku*, s. 449.

⁹⁶⁵ Tunçay, "Siyasal Gelişmenin Evreleri" *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.VII, s. 1979.

⁹⁶⁶ Başgil, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, s. 97.

⁹⁶⁷ *A.g.e.*, s. 97-98.

⁹⁶⁸ *A.g.e.*, s. 99.

1954 yılında yapılan seçimlerden sonra artık Türkiye’de ve dünyada iktisadi sıkıntılar baş göstermeye başlamıştır. Kurak giden sezonlar, eskiyen tarım makineleri, ihracatın düşmesi ve döviz girdisinin azalması ile birlikte ekonomik kriz ortaya çıkmaya başlamıştır. Başgil, bu nedenlerden dolayı sürecin artık tam tersine dönmeye başladığını belirtmiştir.⁹⁶⁹ O’na göre, iç piyasada artık bazı ilaç ve temel ihtiyaçların karşılanamayacak duruma gelmesi, halk nezdinde bir hayal kırıklığına neden olmuştur. Başgil, bu dönemde yaşanan sıkıntıların ABD’den yapılan ithalatla kapatılmaya çalışıldığını ifade etmiştir.⁹⁷⁰ O, bu durumlara rağmen Menderes iktidarının Ankara ve İstanbul’da dev çapta imar çalışmalarına giriştiğini, istimlâklerin rastgele ve bedellerinin uzun vadede değersiz senetlerle ödendiğini belirtmiştir. Başgil, “Menderes fırtınası”nın şehirlerin çehresini değiştirse de bir yığın borç bıraktığını savunmuştur. O’na göre iktidarın yaptığı bu gibi beceriksizlikler Halkçıların işine yaramıştır. Başgil, onların böylece bu durumdan faydalanarak halkı kullandıklarını savunmuştur.⁹⁷¹ O’na göre, 1954 seçimlerinde başlayan CHP’nin girişimleri için yeni fırsatlar ortaya çıkmıştır.

Başgil’e göre, 1955 yılına kadar CHP’liler yaptıkları propaganda ile iktidarı çalışamaz hale getirmek istemişlerdir. CHP’nin DP’nin Atatürk ve eserlerini ortadan kaldırmak için irticacılarla iş birliği yaptığı gibi ithamlara karşı Başgil, DP iktidarının Atatürk Kanununu çıkardığını ve gerekli kişileri de cezalandırdığını belirtmiştir. Buna rağmen Başgil, DP’ye karşı muhalefet ve saldırıların 1955 yılına gelindiğinde daha da arttığını iddia etmiştir. Başgil’e göre memurlara ve çalışanlara dahi saldırılar olmuştur. O’na göre memurlar ve yöneticilere hırsızlık ve ahlaksızlık gibi iddialarda bulunulmuş, fakat 27 Mayıs’ta bu iddiaların asılsız ve temelsiz olduğu mahkemede anlaşılmıştır.⁹⁷²

4.2.3. 27 Mayıs’a Gidiş (1957-1960)

1954 yılında yapılan seçimler sonrasında Türkiye’de ekonomik sıkıntılar ve siyasal olarak muhalefetin birleşme çabası gibi olaylarla birlikte genel olarak gerginlik yükselmeye ve DP’nin siyasal gücünü kaybetmeye başladığı bir dönem olmuştur. Muhalefetin iktidara yönelik eleştiri ve girişimlerinin arttığı bu dönemde aynı zamanda ana muhalefet partisi olan CHP, Millet ve Hürriyet partileri ile ittifak girişimlerinde

⁹⁶⁹ A.g.e., s. 104.

⁹⁷⁰ A.g.e., s. 105.

⁹⁷¹ A.g.e., s. 106.

⁹⁷² A.g.e., s. 163.

bulunmuştur. Yapılan güçbirliğine karşı iktidarın tepkisi ise seçimin tarihinin erkene çekilmesi ve seçim kanununun değiştirilmesi yönünde olmuştur. Bu amaçla 13 Eylül 1957'de Seçim Kanunu değiştirilerek, seçime katılan her partinin bütün seçim bölgelerinde tam olarak teşkilatlanması şartı getirilmiştir.⁹⁷³ Böylece küçük ve muhalefetle ittifak yapması umulan küçük partilerin önü kapatılmıştır. Bu koşullar altında 1958 yılında yapılacak olan seçimler DP iktidarı tarafından bir yıl öne alınmış ve muhalefetin de ittifak yapması engellenmiştir. Başgil'e göre Meclis, 1957 sonunda seçimleri yapmaya karar vererek seçimleri normal zamanından öne çekmiştir. Başgil bu seçimlerin DP için uygun bir zaman olmadığını, çünkü yıllarca verilen emeğin karşılığının alınmadığını düşünmüştür.⁹⁷⁴

Seçimler, Ekim 1957'de yapılmıştır. Antep dışında seçimlerde önemli bir sıkıntı yaşanmamıştır. O, seçimlerin sonucu itibariyle İnönü'nün partisi lehine bittiğini belirtmiştir. Seçimlerde genel itibariyle DP 404, CHP 178 ve CKMP ise 4 vekil elde etmiştir. CHP'nin vekil sayısını 31'den 178'e çıkardığı bu seçim, DP için üzerine düşünülecek sonuçlar ortaya çıkarmıştır.⁹⁷⁵ İktidarın özellikle büyük şehirlerde yenilgiye uğramasının nedeni, şehirlerde uygulanan bedelsiz istimlâk politikasının yarattığı memnuniyetsizlik olmuştur.⁹⁷⁶

Başgil'e göre, Halk Partililer elde ettikleri kısmi başarı ile birlikte DP'nin haklı veya haksız her teklifine karşı çıkar olmuştur. Bu durum, siyasal olarak sürekli bir gerginliğin ve çatışmanın zeminini oluşturmuştur. O, bundan sonraki süreçte muhalefetin iktidara saldırmak için her fırsatı kullandığını, bunun üzerine Menderes ve iktidarının yorgun düştüğünü belirtmiştir. Başgil, Menderes'in artık Meclis görüşmelerini kendi odasında izlediğini, yerli yersiz salonu terk ettiğini ifade etmiştir. O, iktidarın bu saldırılar karşısında üslup olarak olmasa bile politika olarak pasif bir tavır sergilediğini ve iktidarın enerjisini daha çok İstanbul'un imarı için harcadığını iddia etmiştir.⁹⁷⁷

Başgil, 1957 yılında yapılan seçimlerden sonra DP iktidarının iyice zayıfladığını belirtmiştir. O'na göre 1958'den itibaren Demokratlar iyice güç kaybetmeye başlamıştır.

⁹⁷³ Şevket Süreyya Aydemir, **İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1973, s. 273.

⁹⁷⁴ Başgil, **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, s. 112.

⁹⁷⁵ Aydemir, **Menderes'in Dramı**, s. 248.

⁹⁷⁶ Başgil, **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, s. 113.

⁹⁷⁷ **A.g.e.**, s. 114.

O, bu süreçte basında sert eleştirilerin ortaya çıktığını ve bu eleştirilerin samimiyetten uzak olduğunun altını çizmiştir. Başgil, bu dönemde eleştiride bulunan gazetecilerin mahkûm edilmesi konusunda ise bu eleştirilerin temelde fena maksat için yapıldığını savunmuştur. O'na göre oluşan bu tablo karşısında toplum CHP'ye meyiletmek durumunda kalmıştır. Başgil, bu fırsatı yakalamış olan muhalefetin bilerek toplumu rayından çıkardığını iddia etmiştir.⁹⁷⁸

Seçimler sonrasında, gerek Başbakan Menderes ve gerekse muhalefetin lideri İnönü, demokrasi konusunda mücadele ettiklerini savunmuşlardır. İki lidere göre bu dönemde oluşan siyasal çatışma ve mücadelenin temelini demokrasi oluşturmuştur. Tunaya, iki liderin temelde geçmişten o güne kadar demokrasi adına hareket ettiklerini savunduklarını belirtmiştir. Tunaya, devam eden Batılılaşma anlayışı doğrultusunda 1958 yılında Menderes'in partisinin icraatlarını bir medeniyet değişimi olarak gördüğünü ve kısa sürede hedeflerine ulaşmak için çalışacaklarını belirttiğini ifade etmiştir. O, 1958 yılında Batılılaşma adına bir anlayışın hükümet ve genel itibariyle devlette devam ettirildiğini savunmuştur. O'na göre aynı tutumu İnönü de devam ettirmiştir. Tunaya, İnönü'nün temelde uluslararası medeniyet ve insanlığın bir parçası olarak gördüğü Türklerin yakında hak ettiği yere ulaşacağına inandığını belirtmiştir. Tunaya, bu iki görüşün ve devamında da 27 Mayıs'ı yapanların amaçlarının bu hedefe ulaşmak olduğunu belirtmiştir. O, bu süreçte yaşananların genel itibariyle demokrasi hedefine ulaşmak için yapıldığını belirtmiştir.⁹⁷⁹

Tunaya, bu dönemin genel olarak demokratik bir değişim ile ortaya çıktığını, DP'nin anayasanın verdiği yetkiye dayanarak seçimlerden elde ettiği çoğunluk doğrultusunda ülkeyi on yıl idare ettiğini belirtmiştir. Tunaya'ya göre, DP yıllar sonra iktidarı devralmasının ardından, siyasi iktidar ile milli iradeyi karıştırmış ve meclisteki çoğunluğun her şeyi halledeceğini düşünmüştür. O, bu anlamda siyasal iktidar olarak DP'nin çoğunluğa sahip olmanın kurucu meclis gibi her şeye kadir olabileceğini sandığını ve böylece hilafeti bile getireceğini düşündüğünü belirtmiştir. Tunaya özellikle ekonomik başarısızlıkların artması ile de iktidarın bu anlayış ve düşünceyle toplum hürriyetlerini

⁹⁷⁸ A.g.e., s. 116.

⁹⁷⁹ Tunaya, *Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri*, s. 110.

kısıtladığını belirtmiştir. O, aynı zamanda iktidarın siyasal çoğunluk ile tekçi yapı inşa ettiğini ve bu doğrultuda da anayasayı ihlal ettiğini ifade etmiştir.⁹⁸⁰

Tunaya, özellikle seçimler sonrası iktidarın anti-demokratik bir tutum takındığını açıklamıştır. O'na göre DP siyasi ve iktisadi alanda yaşadığı sıkıntılar ile birlikte üzerine düşen görevi unutmuş ve çok partili düzenden dönmeye çalışmıştır. Tunaya, 27 Mayıs'a gidişin en önemli nedenini DP'nin üstüne aldığı görevi yerine getirememesi olarak görmüştür. 1950 sonrasındaki süreçte DP'nin önemli bir vazifeyle göreve başladığını düşünmüştür. Genel itibariyle yukarıda da değinildiği gibi Cumhuriyet'in 29 yıllık hayatında gelinen nokta itibariyle çok partili düzenin yani demokrasinin tam anlamıyla tahsisi için DP'nin kurucu ve şekillendirici bir kuvvet olarak yeni dönemde doğal bir vazife edindiğini düşünmüştür. Genel anlamda O'na göre, DP yeni dönemde doğal ve ağır görevi iktidar olarak üstlenmiştir.⁹⁸¹ Fakat Tunaya, DP'nin aradan geçen on yıl sonrası için bu görevi yerine getiremediğini düşünmüştür. Bu konuda değişen kanaatini şöyle ifade etmiştir:

“Nitekim dünya tarihinde ilk defa olarak yabancı hukukçuların müşahedesini hatırlatarak kaydetmek gerekirse Türkiye tek partiden çok partiye geçişi başarıyla sağlamıştır. Batı dünyasına, Batılı müesseselerin kendi toplumunda müspet sonuçlarını vererek geliştirebileceklerini ispat etmiştir. DP iktidarı on senelik süresi içinde Türkiye’de 1945’te muvaffak bir şekilde kurulmuş olan çok partili rejimi, aldığı çeşitli tedbirler sonucunda ortadan kaldırma yoluna gitmiştir. Bu suretle Türkiye’nin süratli bir gelişme sonunda elde ettiği örnek bir başarı yok olma tehlikesi ile karşılaşmıştır.”⁹⁸²

Tunaya'nın 1952 yılındaki kanaatine göre, DP genel olarak yeni dönemde çok partili düzen ve demokrasinin kuruculuğunu yürütmüş olan CHP'den artık bu görevi devralmıştır. Ama 1960'ların başında yeni koşullar altında fikirleri ise genel olarak DP'nin bu görevini yerine getiremediği yönünde olmuştur. O'na göre, ilk olarak toplum hak ve hürriyetlerinde kısıtlamalar başlamış, siyasi ve sosyal faaliyetlerin yerelde ve Meclis'te ise DP'nin çoğunluğu tarafından teşkil edilen “Tahkikat Komisyonu”

⁹⁸⁰ Tunaya, *Siyasal Müesseseler ve Anayasa Hukuku*, s. 264.

⁹⁸¹ Tunaya, *Türkiye’de Siyasi Partiler 1859-1952*, s. 661-662.

⁹⁸² Tunaya, *Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılaşma Hareketleri*, s. 108.

tarafından durdurulmasına kadar giden bir süreç ortaya çıkmıştır. Tunaya'ya göre, iktidarın bütün bu yaptıklarından sonra halkın ihtilal hakkını kullandığını ve süreci şöyle ifade etmiştir:

“... Türklerin ihtilal hakkını kullanmaya sevk etmesi şu anlama gelir ki, Türkler kolektif bir hürriyet olan İstiklal Mücadelesi'nden sonra ilk defa insan hak ve hürriyetlerinin kazanılması için bu çapta bir harekete girişmişlerdir. 27 Mayıs hareketinin manası budur.”⁹⁸³

Tunaya'nın DP hakkında başta edindiği beklenti sonraki süreçte gerçekleşmemiş ve O, DP'yi kurulmaya çalışılan çok partili rejimi yok etmekle suçlamıştır. O, iktidarın kamusal ve siyasal alanda giriştiği hak ve hürriyetleri kısıtlama girişimini 27 Mayıs'ı doğuran neden olarak görmüştür.

Tunaya'nın DP'nin antidemokratik tutumu ve çok partili düzeni eski haline getirme çabasının sonucu olarak bu sürecin 27 Mayıs'a gittiğini savunmasına karşılık, Başgil bu sürecin 1957 yılı sonrasında iyice belirginleşen muhalefet saldırılarından kaynaklandığını savunmuştur. Başgil muhalefet ve basında çıkan asılsız ya da yalan haberlere karşı DP'nin “Basın Kanunu”nu uyguladığını ve bundan sonra Halkçılar ve basın ile iktidarın arasında can alıcı bir düellonun başladığını savunmuştur. Öyle ki O'na göre, Halkçılar 1957 yılında elde ettikleri kısmi başarı sonrasında artık iyice cüret bulmuş ve Meclis'te her gün münakaşa çıkarmıştır. O, muhalefetin Meclis'teki münakaşa yanında eleştiri ve gösterilerini 1959'da basından sokağa taşıdığını iddia etmiştir. Başgil, 1959 yılında “ilkbahar taarruzu” denilen şeyin iktidara karşı propaganda ordusunun çalışması olduğunu belirtmiştir. O'na göre iktidarı yıpratmak amacıyla yapılan bu faaliyetler Trakya hududuna doğru yola çıkmıştır.⁹⁸⁴

Başgil, 1958 yılından sonra hükümete yönelik eylemlerin arttığı bir dönemde CHP'lilerin Ege'de ve Anadolu'nun diğer yerlerinde sahaya çıktığını, İnönü'nün de bu seyahatlerini “Ege taarruzu” olarak nitelendirdiğini belirtmiştir. Başgil bu faaliyetlerin toplumu kutuplaştırdığını ve sonuç olarak da çatışmaların yaşanmasına neden olduğunu belirtmiştir. O'na göre olaylar o kadar ilerlemiştir ki, Uşak'ta İnönü'nün saldırıya uğramasına ve yaralanmasına neden olmuştur. Başgil, bu olayın özellikle kurgu olduğunu

⁹⁸³ A.g.e., s. 109.

⁹⁸⁴ Başgil, **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, s. 116-117.

savunmuştur. O, Yassıada'da yapılan tahkikatta bu durumun aslının ortaya çıkışını şöyle ifade etmiştir:

“İnceden inceye tahkikattan sonra resmi çevreler, taş hikâyesinin bütün teferruatına varmaya kadar, Halkçılar tarafından hazırlandığı kanaatine vardılar. Bu teze göre, taş atma hadisesi gerçekte vuku bulmasa bile, İnönü'nün etrafındakiler, hükümetin başını yeni bir derde sokmak için C.H.P. liderinin alnına kırmızı çapraz bir bant yapıştırmayı rahatça tasarlamışlardı. Bunun doğruluğundan şüphe edilse bile, mukabilinde rivayetlerin yayıldığı inkâr edilemez.”⁹⁸⁵

Başgil bu durum sonrasında öyle ki, 27 Mayıs döneminde ilk iş olarak Uşak valisinin tevkif edildiğini iddia etmiştir. Ayrıca O, Yassıada'da İnönü'nün İstanbul'da öldürülmeye çalışıldığını, fakat bunun aslında İnönü'nün halkı kışkırtması nedeniyle ortaya çıkmış bir arbededen başka bir şey olmadığını savunmuştur. Başgil, İnönü'nün İzmir ziyareti sırasında Demokrat İzmir gazetesine suikast iddiası ile saldırılmasının da aynı şekilde gerçekleri yansıtmadığını belirtmiştir. O'na göre muhalif basın ve Halkçıların kışkırtması sonrası toplumsal huzursuzluk hat safhaya çıkmıştır. Bundan dolayı da O'na göre, artık hükümet mecburi olarak harekete geçmek zorunda kalmıştır.⁹⁸⁶ Bu dönem sonrasında artık iktidar ve muhalefet için geri dönülmez bir aşamaya gelinmiştir.

DP'nin bu dönemde muhalefete karşı başlattığı mücadelenin en önemli alanını Vatan Cephesi oluşturmuştur.⁹⁸⁷ 1957 yılında yapılan seçimlerde DP iktidarı güç kaybetmeye başlamış ve muhalefet sesini daha da artırmıştır. Muhalefet cephesinde oluşan birlik karşısında iktidar daha da asabileşmeye başlamıştır. İktidar oluşmaya başlayan muhalefet birliğine karşı kendi cephesini kurmaya çalışmıştır. Bu amaçla 20 Ocak 1959 yılında Vatan Cephesi'nin ilk şubesini kurmuştur. Bu cephe hareketi kısa sürede ülkenin dört bir yanına yayılmıştır. Siyasal alanda yaşanan gruplaşma ve çatışmalar bu vasıta ile artık ülkenin dört bir tarafına yayılmıştır.⁹⁸⁸

⁹⁸⁵ A.g.e., s. 117-118.

⁹⁸⁶ A.g.e., s. 119.

⁹⁸⁷ Bkz: Yasemin Doğaner, **Türk Demokrasi Tarihinde Vatan Cephesi**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2013.

⁹⁸⁸ Eroğlu, a.g.e., s. 217.

Tunaya, bu dönemde kurulan Vatan Cephesi'nin İslamcı ve muhafazakâr cephe için ayrı bir önemi olduğunu belirtmiştir. 1957 yılında yapılan seçimler ile birlikte muhaliflerin birleşmesi ve iktidarın düşme ihtimaline karşılık Tunaya, İslamcıların “Milli İman Cephesi” ile DP’yi iktidarda tutmaya çalıştıklarını iddia etmiştir. O, gelenekçilerin Milli İman Cephesi’ni genel anlamda siyasal alan için Vatan Cephesi olarak kabul ettiğini savunmuştur. Tunaya, onların “pusu”da bekleyen CHP’yi engellemenin ve eski günlere dönmek için Menderes’in cephesinin hayati önem taşıdığını belirtmiştir. Tunaya, diğer yandan onlara göre Türkçülük, İslamcılık ve Garpcılık gibi görüşlerin tek bir çatı altında Vatan Cephesi’nde birleştiğini ifade etmiştir.⁹⁸⁹

Tunaya, DP’nin son döneminde güç kaybetmeye başlaması ile birlikte, çeşitli yönlerden destek elde etmeye çalıştığını belirtmiştir. O, DP’nin özellikle de dini duyguları istismar ederek gelenekçi yani İslamcı kitleye yönelik siyasal olayları yorumladığını açıklamıştır. Tunaya’ya göre iktidar 1960 yılı başında Londra’da gerçekleşen uçak kazasını gelenekçi anlayışa göre şöyle yorumlamıştır:

“Din adına hareket edenler, İslamcı iddialarda bulunanlar daha fazla taviz istemişlerdir. 1960 yılında vuku bulan Londra uçak kazası derhal İslamcı yorumlarla donatılmıştır. Menderes, ‘Allah’ın şanı ulûhiyeti sayesinde’ kurtulmuştur. Bunu yasama alanında tespit etmek gerekir. “İlahi kurtuluşun lütfuna hürmeten” anayasaya ‘Türk milletinin dini, İslam’dır’ kaydını koymak gerekir. Bunun yanında, mukaddesata küfredenler için cezai müeyyideler konmalıdır.”⁹⁹⁰

Tunaya, DP’nin iktidarının devam etmesi için gelenekçi grupların desteğine ihtiyaç duyduğunu, aynı şekilde gelenekçilerin de İslamcı anlayışla yaşamaya hâkim olmaları için DP’ye muhtaç olduğunu savunmuştur.

Menderes’in yaşadığı uçak kazasına rağmen ülkedeki siyasal çatışma ve iktidarın genel gidişatında önemli bir değişiklik olmamıştır. Bu dönemle ilgili özellikle Başgil’in fikirlerine bakıldığında, O’nun gidişattan rahatsız olduğu ve ortaya çıkacak olumsuzlukları engellemek için filli olarak girişimlerde bulunduğu görülmektedir. O, bu dönemdeki DP iktidarını “uçurumun kenarında” olarak nitelendirmiştir. Başgil’e göre

⁹⁸⁹ Tunaya, **İslamcılık Cereyanı**, C. III, s. 70.

⁹⁹⁰ **A.g.e.**, s. 71.

DP'liler muhalefetin engelleme çabalarına ve ihtilale yol açacak tavırlarına karşı harekete geçmişlerdir. O, belirtilen amaç doğrultusunda 18 Nisan 1960'da, DP'nin Meclis Grubu'nda Tahkikat Komisyonu kurulmasına karar verildiğini belirtmiştir. Başgil, Komisyon'un kurulmasında iktidarın hedefini şöyle açıklamıştır:

“7 Nisan'da toplanan Grubun hatipleri muhalefetin bütün hareketlerinin iktidarı kuvvet yoluyla devirmeye matuf olduğunu ve bir ihtilalin ilk gürültülerinin açıkça duyulmaya başladığını beyan ettikten sonra, derhal cesaretle harekete geçerek sert tedbirler alınmasının, zaruri olduğu neticesine vardılar.”⁹⁹¹

Başgil, sonuç olarak 18 Nisan'da sıkıntılı Grup toplantısı sonrasında ağır neticeler doğuracak olan Komisyon'un kurulduğunu belirtmiştir. Bu amaç ile Salahiyet Kanunu için bir komisyon oluşturulmuş ve 27 Nisan'da da kanun çıkarılmıştır. Başgil, çıkarılan kanunla genel olarak, şüphelinin sorguya çekilmesi ve mahkemeye sevk edilmesi için gerekli durumda tevkif edilmesine yönelik Tahkikat Komisyonu'nun kurulduğunu açıklamıştır. Diğer yandan Başgil, bu tahkikatların yanında uygun görüldüğünde meclisteki müzakerelere yayın yasağı getirilebileceğini de ifade etmiştir. O, bu yasaya CHP'nin büyük tepki gösterdiğini ve İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde birkaç profesörün tahrikiyle üniversite gençliğini ayaklandırdığını iddia etmiştir.⁹⁹² Başgil, bu dönemde üniversitede mesai arkadaşının kendisine oluşturulan komisyonun anayasaya aykırı olup olmadığı yönünde sorduğu soruya şu şekilde cevap vermiştir.

“Hülasa, Meclis tarafından bir tahkikat komisyonu kurulmasında hiçbir kanunsuzluk yoktur, hatta hakiki şahıslar ve siyasi partiler de dâhil, hukuki şahıslar hakkında da tahkikat yapmaya yetkili bile olsa.”⁹⁹³

O'na göre bu tarz komisyonlar sadece Türkiye'de mevcut olmamıştır. Bu durum ona göre ABD gibi ülkelerde de vardır. Başgil, çıkarılan kanunların genel olarak muhalefet tarafından eleştirildiğini ve kendisinin de Meclis'ten çıkan yasaları tasvip ettiğini açıklamıştır. O, özellikle Hukuk Fakültesi'nde Hüseyin Nail Kubalı'nın öncülük ettiği bir grubun Meclis'in İç Tüzüğü'nün yapısını bilmezmiş gibi ve sırf ucuz yoldan ünlü olmak için iktidarı tenkit edip, üniversiteyi tahrik ettiğini savunmuştur. Başgil, bu

⁹⁹¹ Başgil, **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, s. 121.

⁹⁹² **A.g.e.**, s. 122.

⁹⁹³ **A.g.e.**, s. 124.

dönemde yapılan eleştirilerin bazılarının kişisel husumetlerden kaynaklandığını ve her dönemde bundan dolayı eleştirildiklerini açıklamıştır.

Başgil, iktidara karşı gerek muhalif basının gerekse CHP'nin saldırılarının üniversitelerde olayların çıkması ile başarıya ulaşmaya başladığını belirtmiştir. O, 26-27 Nisan günlerinde üniversitede bazı hocaların beyanatlarda bulunduğunu ve o gün öğleden sonra üniversitedeki hükümet karşıtı gösterilerin çığırından çıkarak geri dönülmez bir anın yaşandığını ifade etmiştir.⁹⁹⁴ Başgil'e göre, bunların müsebbibi CHP ve hocalardır. O, bu olayları bastırması gereken askerlerin müdahale etmek yerine öğrencilerle kucaklaştığını da ifade etmiştir. Bu noktada Başgil, "tamam dedim, bu hareket orduya da sirayet ettiğine göre, artık Menderes Hükümeti gitmiştir." ifadesini kullanmıştır.⁹⁹⁵ Bu olay ile Başgil gidişatı artık kestirebilmiştir. O gün Rektör Sıddık Sami Onar güvenlik görevlilerini üniversiteden çıkarmak istemiş ve yaralanmıştır. Başgil, rektörün başı sargılı halde öğrencilerle görüşmesinin olayları artırdığını ve bu hareketin kasıtlı yapıldığını belirtmiştir. Başgil, bu durum sonrasında olayların arttığını ve iki öğrencinin, polis silahından çıkan kurşunla vurulduğunu ve polis tankı altında ezilmesine neden olduğunu açıklamıştır.⁹⁹⁶

Çıkan olaylar neticesinde Başgil, 29 Nisan 1960'da, Menderes'in ricası üzerine görüşmek için Ankara'ya gitmiş ve Çankaya Köşkü'nde yapılan toplantıya katılmıştır. O, toplantıda Meclis'in bir komisyon kurma hakkına sahip olduğunu, fakat Anayasa'nın aşılma noktasının, görüşmelerin aleni olması gerektiğini belirten maddesinin çiğnenmesi yönünde olduğunu söylemiştir. Başgil, Menderes'in bu ithama karşılık şunları söylediğini açıklamıştır:

"Affedersiniz, ama ben bu görüşte değilim, dedi. Salahiyet Kanunu müzakerelerin aleniyetini ortadan kaldırmıyor, sadece, namus ve şeref duygusundan yoksun bazı gazetecilerin maksatlı bir şekilde onları tağyir etmesini önlemekle iktifa ediyor."⁹⁹⁷

Başgil, bu görüşmede Bayar'ın kendisine Tahkikat Komisyonu'nun kurulması ve buna karşı oluşan ayaklanmalar ile ilgili ne düşündüğünü sorduğunu ve kendisi de,

⁹⁹⁴ A.g.e., s. 127.

⁹⁹⁵ A.g.e., s. 128.

⁹⁹⁶ A.g.e., s. 129.

⁹⁹⁷ A.g.e., s. 134.

Anayasaya uygunsuz olduğu için Salahiyet Kanununun uygulanmasının durdurulup, kanunun tekrar Meclis'e gönderilmesi gerektiğini önermiştir. O aynı zamanda gençlere karşı sert davranılmaması gerektiğini de tavsiye etmiştir. Başgil, bu fikirlere Bayar'ın katılmadığını ve artık tedbirlerin alınarak, tahrikçilerin cezalandırılması gerektiğini savunduğunu iddia etmiştir. Başgil, Bayar'ın bu teklifi karşısında, hükümetin tedbir almakla yükümlü olduğunu, fakat bunun yerinde ve zamanında olması gerektiğini belirtmiştir.⁹⁹⁸ Başgil'e göre tüm tedbirler alındıktan sonra şiddete başvurulmalıdır. Aksi halde şiddet geri teper. O, Bayar'a üniversite öğrencileri ile askerın nasıl kucaklaştıklarını anlatmıştır. Menderes ise Başgil'e kendilerinin hatalı olduğunu düşündükleri noktaları sormuştur. Başgil, buna istinaden aydınlar ve gazetecilere yakın durmaları gerektiğini, çünkü bunun sempatik görüneceğini, bunun da işleri daha da kolaylaştıracağını söylemiştir.⁹⁹⁹ Başgil'in genel olarak tavsiyeleri; öncelikle şiddetin bir kenara bırakılması, kabinenin derhal istifa etmesi ve muhalefetin de katıldığı bir kabine inşa edilmesi yönündedir. O, son olarak da önce çıkarılmış kanunların da tekrar Meclis'e gönderilmesini tavsiye etmiştir.¹⁰⁰⁰

Başgil'in hükümete yaptığı önerilere karşı Bayar'ın tepkisi, kriz anında kabineyi değiştirmenin zaaf olarak algılanacağı yönünde olmuş ve Bayar, sert tedbirler alınması gerektiğini savunmuştur. O'na göre aksi durum rakipleri cesaretlendirecektir. Başgil'in önerisine karşı Menderes'in tepkisi ise işe yarayacaksa kendi görevini bırakabileceği yönünde olmuştur. Menderes, Başgil'e kabine değişikliğinin olayları daha da artırabileceği tereddüdünü ve bunun işe yarayıp yaramayacağını sormuştur.¹⁰⁰¹ Başgil ise, bu anlamda teklifinin Başbakan tarafından daha soğukkanlı karşılandığını belirtmiştir. O, özellikle şiddet ve kuvvete başvurmanın çok tehlikeli olduğunu ve demokratik ülkelerde kabine değiştirmenin normal olduğunu söylemiştir.¹⁰⁰² Bu duruma Bayar ise karşı çıkmıştır. Başgil'in Ankara'da Cumhurbaşkanı, Başbakan ve Dış İşleri Bakanı gibi kişilerle yaptığı buluşmada, O'nun genel olarak üniversitedeki eylemlerin tesiri altında kaldığını düşünmüşlerdir. Diğer yandan Başgil kabinenin istifa etmesi tavsiyesinin dikkate alınmadığını ve İstanbul'a 30 Nisan'da dönmek durumunda kaldığını belirtmiştir.

⁹⁹⁸ A.g.e., s. 139.

⁹⁹⁹ A.g.e., s. 141.

¹⁰⁰⁰ A.g.e., s. 142.

¹⁰⁰¹ A.g.e., s. 142.

¹⁰⁰² A.g.e., s. 143.

Başgil, Ankara’da Demokrat Partililerle görüşükten sonra durumun daha da ilerlediğini ve İstanbul ile Ankara gibi büyük iki şehirde her gün irili ufaklı sürekli olayların çıktığını belirtmiştir. O’na göre bu olaylarda yer alan solcuları ve sol grupları CHP organize etmiştir.¹⁰⁰³ Başgil’e göre hükümet Bayar’ın tesiri altında kalmış ve olaylara karşı sert tedbirler alma politikası gütmüştür. O, Bayar’ın çok zorluk aşmış biri olarak, aynı şekilde bu zorlukları da aşacağına inanmasının, çözümü engellediğini düşünmüştür. Başgil’in bu dönemdeki son girişimi ise Bağımsız Vekil Ali Fuat Cebesoy’u araya koyarak, bağımsız kabine kurulması yönünde olmuştur. Fakat O, bu çözüm için geç kalındığını belirtmiştir.¹⁰⁰⁴ Çünkü 22 Mayıs’ta Harp Okulu öğrencilerinin Ankara’da yürümeye başlaması ile birlikte süreç başlamıştır.

4.2.3.1. DP ve Ordu

Demokrat Parti ile ordunun ilişkisi en baştan itibaren gergin başlamıştır. Gerek 1950 seçiminde İnönü’ye yönelik iddia edilen bağlılık konusu, gerekse komutanların emekliye ayrılma konusunda, ilişkiler en baştan itibaren pek yolunda gitmemiştir. Özellikle de 1957 seçimi sonrasında orduda bir grubun yönetime müdahalede bulunacağı haberi ortaya atılmış ve yapılan soruşturmalar sonucunda durumu bildiren subay dışında kimse ceza almamıştır.

DP, iktidar olmadan önce, ordunun kendisine yaklaşımı iki tarzda olmuştur. İlk olarak Atatürk ve İnönü’ye bağlı ve Atatürk döneminde eğitim almış subaylardan oluşan bir gruba karşılık, İnönü’nün yönetimine karşı demokrasinin savunuculuğunu yapan bir grup mevcut olmuştur. Atatürk sonrasında ordunun siyasallaşmasında Fevzi Çakmak’ın siyasete girmesi ile ordu-siyaset ilişkisi önemli oranda artmıştır.¹⁰⁰⁵ Aynı zamanda bu dönemde İnönü’ye karşı olanlar, O’na karşı darbe planlamışlardır. Başgil ordu içinde 1950 seçimi öncesinde İnönü yönetiminden rahatsız olan subayların kendisiyle görüşüklerini ve onları demokrasi yolunda davranmaları konusunda ikna ettiğini belirtmiştir.¹⁰⁰⁶ Diğer yandan Atatürk ve Cumhuriyet değerlerine bağlılık anlamında

¹⁰⁰³ A.g.e., s. 147.

¹⁰⁰⁴ A.g.e., s. 149.

¹⁰⁰⁵ Kurtuluş Kayalı, **Ordu ve Siyaset 27 Mayıs ve 12 Mart**, İletişim Yayınları, 6. Basım, İstanbul, 2015, s. 61.

¹⁰⁰⁶ Başgil, **Hâtıralar**, s.136.

ordunun takınmış olduğu tavrın DP ile olan ilişkilerinin gerilmesine neden olduğunu belirtmiştir.

DP, iktidarı devraldığında karşısında büyük zorluklar bulmuştur. Öncelikli olarak 27 yıllık bir iktidarın aniden değişmesi ile birlikte eski düzen ve idareyi devralarak yola devam etmek, her şeyden önce devlet bürokrasisinin itaat etmesini sağlamayı gerektirmiştir. DP, başta bürokrasi ve orduya çok yabancısıdır. Yıllardır bu kurum ve kuruluşlardan şikâyet etmiş ve bunların halka baskı yaptıklarını düşünmüştür. Diğer yandan belki de iktidar için tehlikeli olan nokta, bu kurum ve kuruluşların hala CHP ile olan bağlarıdır.¹⁰⁰⁷ Menderes'in iktidara gelmesinden kısa süre sonra kendisine karşı bir askeri başkaldırı olacağı söylentisi ortaya çıkmıştır. Menderes ise bu durum karşısında idareyi tam manası ile devraldığını göstermek için orduda üst kademedeki rütbelileri önemli oranda değiştirmiştir. Genelkurmay Başkanı Orgeneral Abdurrahman Nafiz Gürmen görevden alınmış ve yerine Orgeneral Nuri Yamut atanmıştır. Böylece Menderes en büyük korkusu olan İnönü'nün ordusunda tasfiyeler yapmış ve kararlılığını ortaya koymuştur.¹⁰⁰⁸

Başgil, 1950 seçimlerinin hemen ardından ordunun ruh halinin kısa süre içinde değiştiğini belirtmiştir. O, seçim sonrası yüksek rütbeli subayların İnönü'ye gelip, "verilecek bir emri olup olmadığını" sorduklarını ve İnönü'nün sonuca uyulması gerektiğini söylediğini ifade etmiştir. Ardından Menderes bu durumu öğrenince, belli yüksek subaylar emekliye ayrılmıştır. O'na göre bu durum ordu içinde memnuniyetsizlik yaratmış ve İnönü de bu durumdan yararlanıp, memleketin her tarafında huzursuzluk olduğunu söylemiştir.¹⁰⁰⁹

Orduda İnönü'ye bağlılığın neden var olduğu konusunun ise Başgil, yapılan siyasi propagandalardan kaynaklandığını iddia etmiştir. O'na göre İnönü, kendisini Atatürk'ten sonra lider olarak görmüş ve yapılanları sahiplenme anlamında sürekli propaganda yapmıştır. O, İnönü'nün bunu okullarda, sokaklarda, gazetelerde, belediye anonslarında ve radyoda sürekli Milli Şef propagandası olarak yaptırdığını savunmuştur. O'na göre bu da bir neslin zihninde ve fikirlerinde İnönü'ye mecbur olunduğu fikrini doğurmuştur. O,

¹⁰⁰⁷ Eroğlu, **a.g.e.**, s. 85.

¹⁰⁰⁸ **A.g.e.**, s. 89.

¹⁰⁰⁹ Başgil, **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, s. 160.

böylece İnönü'nün “devletin başında bulunması elzem olan bir adam” olduğunu sürekli insanların zihnine yerleştirdiğini iddia etmiştir.¹⁰¹⁰

II. Dünya Savaşı sırasında orduya yapılmak istenen yenilikler savaş sonrasında ordunun donatılması anlamında benimsenmiştir. Ordunun donatılması için özellikle Amerikan yardımları Kore Savaşı'nda verilen destek doğrultusunda hat safhaya ulaşmıştır. DP döneminde orduyla ilişkiler genel itibariyle mesafeli olmuş olsa da, Seyfi Kurtbek'in 1953'te orduda reforma girişmesi ile birlikte yeni boyuta taşınmıştır. Fakat kısa süre sonrasında onunla ilgili söylentiler sonrasında Kurtbek ve Fahri Belen'in DP'den istifası ile birlikte, iktidar ile ordunun ilişkileri önemli oranda kesilmiştir.¹⁰¹¹ Tabii ki Menderes'in orduya yönelik tavrı da aradaki ilişkilerin gerilmesine neden olmuştur.

Başgil, ordunun Milli Şef'e bağlılığının DP iktidarı boyunca devam ettiğini ve özellikle de 1950'lerin sonuna doğru bunun bariz şekilde görüldüğünü savunmuştur. O, özellikle 1950'nin sonlarına doğru Ankara ve Erzurum'da askeri uçakların şehir ve köylerin üzerinden, tek ümidin İnönü'nün olduğuna dair broşürler attığını, fakat bunun bir fayda sağlamadığını belirtmiştir. Başgil, 1950'de görülen askeri uçaklarla İnönü lehine beyannamelerin atılması gibi olayların yine 1957 seçimlerinden sonra da devam ettiğini ifade etmiştir.¹⁰¹² 1957 seçimleri sonrasında Dokuz Subay Olayı yaşanmıştır. Seçim öncesinde orduda ortaya çıkan ihtilal komiteleri bu seçim ile birlikte birleşmiştir. Genel anlamda Sadi Koçaş ve Faruk Güventürk'ün oluşturduğu gruplaşmalar orduda öne çıkmıştır. Faruk Güventürklerin olduğu grubu Samet Kuşçu adlı bir subayın ihbar etmesi ile grup deşifre olmuştur.¹⁰¹³ 16 Ocak 1958'de 9 subay tevkif edilmiştir. Yargılama altı ay sürmüştür. Yargılama sonunda ise ihbarcı subay Samet Kuşçu tutuklanmıştır. Teşebbüs doğru olsa da subaylar beraat etmiştir. Verilen hükmün, hükümet ve ordunun gerilen ilişkilerinin düzeltilmesine yönelik bir adım olduğu iddia edilse de, bu durumun ordu içindeki yankısı 27 Mayıs'ın gerçekleşmesi adına büyük olmuştur.¹⁰¹⁴ Başgil bu durum ve gelecekte yaşanacaklar için Halk Partililerin izlediği politika ve çevirdikleri dolapların üniversite gençliği ve ordu içinde yarattığı etki büyük olduğunu savunmuştur. Başgil'in CHP ve İnönü'nün ordu ile ilişkisi ve irtibatı olduğu iddiasına karşılık, Metin

¹⁰¹⁰ A.g.e., s. 161.

¹⁰¹¹ William Hale, **Türkiye'de Ordu ve Siyaset**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2014, s. 138.

¹⁰¹² Başgil, **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, s. 162.

¹⁰¹³ Kayalı, **Ordu ve Siyaset 27 Mayıs ve 12 Mart**, s. 64.

¹⁰¹⁴ Aydemir, **İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali**, s. 280.

Heper, İnönü'nün ordu içinde DP'ye karşı oluşan memnuniyetsizlik ve hareketliliği bildiğini ve bu doğrultuda hükümeti uyardığını ifade etmiştir. O diğer yandan İnönü'nün hiçbir zaman ihtilal faaliyetlerine karışmadığını da savunmuştur.¹⁰¹⁵ Aynı zamanda döneme tanıklığı ve İnönü'ye yakın olan Yakup Kadri de aynı fikirleri ifade etmiştir. Yakup Kadri anılarını ele aldığı eserinde, İnönü'nün hiçbir zaman ihtilal yanlısı olmadığını ve 27 Mayıs öncesi Meclis kürsüsünde iktidara karşı halkın direnme hakkı ve benzeri ikazlarda bulunsa da, ordunun bir ihtilal yapacağına ihtimal vermediğini belirtmiştir. O aynı zamanda İnönü'nün bunu onaylar mizaçta olmadığını savunmuştur.¹⁰¹⁶

Ordu içindeki memnuniyetsiz subaylar, Başgil'e göre, CHP'nin uygulamaya çalıştığı politikayla birleşmiş ve 1958'de Dokuz Subay Olayı yaşanmıştır. Başgil, yaşanan bu olayda grubun liderliğini General Faruk Güventürk ve Albay Cemal Yıldız'ın yaptığını belirtmiştir.¹⁰¹⁷ O'na göre bu grubun amacı, DP'yi devirip iktidarı İnönü'ye devretmektir. Yarbay Samet Kuşçu'nun ihbar etmesiyle olay ortaya çıkmıştır. Başgil, DP'nin basiretsizliği nedeniyle ihbarcı Kuşçu'nun cezalandırılıp, diğerlerinin serbest bırakıldığını ifade etmiştir.¹⁰¹⁸

Başgil, ordu içinde genel itibariyle 27 Mayıs'a yönelik komite çalışmalarının 1957 yılından itibaren başladığını belirtmiştir. Başgil'in bu iddiasına karşılık Uğur Mumcu, 27 Mayıs müdahalesi öncesinde Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayı Komutanı olan Osman Köksal üzerine yaptığı çalışmasında, ordu içinde ilk ihtilal örgütlenmesinin 1954 seçimleri arefesinde başladığını savunmuştur.¹⁰¹⁹ Başgil ise iddiasını Ömer Sami Çoşar ve Abdi İpekçi tarafından Milliyet gazetesinde ordu içinde komitenin 1957 yılında Orhan Erkanlı, Orhan Kabibay, Ahmet Yıldız, Alparslan Türkeş ve Numan Esin'in propagandaları neticesinde Milli Savunma Bakanlığı bünyesinde başladığını belirten yazısına dayandırmıştır. O, bu komitenin 1957 yılı Ekim ayındaki seçimlerden birkaç hafta evvel hareket etmek istediğini, fakat yaşanan görüş ayrılıkları nedeniyle ihtilalin 1960 Mayıs'ına bırakıldığını savunmuştur. O, İstanbul Harp Akademisi'nde Hava Albayı

¹⁰¹⁵ Heper, **a.g.e.**, s. 187.

¹⁰¹⁶ Yakup Kadri Karaosmanoğlu, **Politikada 45 Yıl**, İletişim Yayınları, 8. Basım, İstanbul, 2013, s. 202-203.

¹⁰¹⁷ Başgil, **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, s. 119.

¹⁰¹⁸ **A.g.e.**, s. 120.

¹⁰¹⁹ Uğur Mumcu, **İnkılap Mektupları**, Tekin Yayınevi, 12. Basım, Ankara, 1994, s. 24.

Mucip Ataklı ve Birinci Ordu Kumandanı General Fahri Özdilek'in iktidarın çok güvendiği kişiler olduğunu ve bunların ihtilalcilerin tarafına geçmesi ile durumun Ankara'daki hazırlıklara kaldığını belirtmiştir.¹⁰²⁰

Komitenin temel amacını DP'nin devrilmesi oluşturmuştur. Bu aşamada iki fikir ortaya çıkmıştır. Birinci fikir anlayışını Başgil'e göre Ahmet Yıldız gibi İnönü hayranlığı öne çıkan ihtilalciler oluşturmuştur. Bu kişiler iktidarın zor kullanılarak devrilmesini ve yönetimin de İnönü'ye devredilmesini savunmuşlardır. Başgil, diğer fikir grubunu ise Alparslan Türkeş'in öncülük ettiği grubun oluşturduğunu belirtmiştir. O, bu grubun da yönetimin gerekli düzenlemelerin yapılmasından sonra yani dört yıl sonra devredilmesini ve bu süre zarfında da milli sosyalizmin inşa edilmesini savunduklarını iddia etmiştir. Başgil, bu iki grup arasında fikir ayrılığının yaşandığını ve sonuç olarak ihtilal yapıldıktan sonra yönetimin hak edene teslim edilmesine karar verildiğini belirtmiştir. O, aynı zamanda komite içindeki görüş ayrılıklarının Milli Birlik Komitesi'nde de görüldüğünü ifade etmiştir.¹⁰²¹

Başgil, oluşturulan komitenin kendi saflarına çekmeyi planladıkları üç kıtanın olduğunu belirtmiştir. O, bu kıtaların ilkinin Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayı, diğerinin Ankara Garnizonu ve sonuncusunun da Harp Okulu olduğunu ifade etmiştir. Cumhurbaşkanlığı Muhafız Alayı'na bu amaçla Albay Osman Köksal getirilmiş ve Ankara Garnizon'undaki Cemal Madanoğlu'nun da ihtilalci saflarına geçmesi sağlanmıştır. Başgil, Harp Okulu'nda ise o sırada Cemal Gürsel'in olduğunu ve kısa süre içinde onun da ikna edildiğini belirtmiştir. O, aynı zamanda General Sıtkı Ulay'ın da son anda bu ekibe katıldığını ve böylelikle komitenin ordu içinde hazırlıkları tamamladığını açıklamıştır. Başgil bu dönemde toplumda da sürekli gösteri ve eylemler olduğu için artık hükümete karşı yapılacak darbenin zamanının geldiğini belirtmiştir. O'na göre beklenen an Menderes'in 25 Mayıs'ta Atina'yı ziyaret edeceği ve yurtdışında olduğu andır. Fakat Menderes'in bu plandan vazgeçip Eskişehir'e gitmesi ile komiteciler buradaki havacıları ikna etmeye çalışmış ve bunu da başarmışlardır. Başgil böylelikle eylem için düğmeye basıldığını belirtmiştir.¹⁰²²

¹⁰²⁰ Başgil, **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, s. 165.

¹⁰²¹ **A.g.e.**, s. 165.

¹⁰²² **A.g.e.**, s. 165.

Tunaya, 27 Mayıs 1960'da yapılan askeri müdahalenin ordunun geçmişten beri üstlendiği vazifesinden kaynaklandığını savunmuştur. Türk modernleşmesinde ordu her zaman önemli bir yer kaplamıştır. Ordunun bu anlamda edindiği yer, siyaset üzerinde de hissedilmesine neden olmuştur. Özellikle II. Meşrutiyet döneminde ordunun siyaset üzerindeki etkisi açık olarak görülmüştür. Bu durum neticesinde Cumhuriyet döneminde özellikle Atatürk, ordu ile siyaset arasındaki bağı önemli oranda ortadan kaldırmaya çalışmıştır. Tunaya'ya göre Türkiye'de ordu geçmişten 1960'ların başına kadar yani DP dönemi de dâhil olmak üzere, kalkınma ve çağdaşlaşma için çalışmıştır. O, ordunun Türk devrimciliğinin devam ettirilmesi ve koruyuculuğunu üstlenmesi anlamında tarihi bir vazifesi olduğunu savunmuştur. O'na göre Türk ordusu 27 Mayıs sonrasında da siyasi ve iktisadi olarak üstüne düşen görevi yerine getirmiştir.¹⁰²³

Yapılan askeri müdahale ile birlikte DP'nin ve Türkiye'nin demokrasi serüveninde bir dönemin kapısı kısa süre içinde kapanmıştır. Burada göze çarpan nokta ise on yılın ve genel itibarıyla on dört yıllık bir süre sonrasında bir partinin nasıl bu kadar çabuk tarihe karıştığı büyük bir soru işareti oluşturmuştur. Genel anlamda bu sorunun cevabı Türkiye'de demokrasinin belirli bir sınıfın hareketi olmadığı ve toplumsal bir temele dayanmadığının en önemli göstergesi olmuştur. Diğer yandan demokrasinin kökleşmemiş düşünce farklılıklarının nelere neden olacağını ortaya çıkarmıştır.¹⁰²⁴

4.2.3.2. Sosyo - Ekonomik Gelişmeler

Cumhuriyet yapısı itibarıyla hem işgalci kuvvetlere karşı mücadele hem de eski düzenin yerine yeni bir düzenin inşası ile kurulmuştur. İşgallerin sonlandırılarak bağımsızlığın sağlanması ilk ve ana hedefi oluşturmuştur. Yeni düzenin kurulması anlamında devrimler ve kalkınma hamleleri ardı sıra gelmiştir. 1930'ların başına kadar uygulanan karma ekonomi anlayışı, 1930'ların başından itibaren yerini devletin zorunlu olarak müdahalesine bırakmıştır. Uygulanan devletçilik politikası bütün eleştiri ve zorluklara karşın yapılan kalkınma planları ile II. Dünya Savaşı sonuna kadar devam ettirilmiştir. II. Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'nin koşulsuz olarak Batı bloğuna yönelmesi, ekonomi politikasını da derinden etkilemiştir. ABD merkezli dış politika hamleleri, 1947'deki ekonomi politikasına yansımıştır. Ardından ABD'den alınan

¹⁰²³ Tunaya, *Siyasal Müesseseler ve Anayasa Hukuku*, s. 498-499.

¹⁰²⁴ Kayalı, *Ordu ve Siyaset 27 Mayıs ve 12 Mart*, s. 68.

yardımlar ile birlikte, iktidarın DP'ye geçmesi bu politikaları derinleştirmiş ve koşulsuz Amerika yanlısı bir hal almıştır. Bu doğrultuda 1947 yılında Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu ve ardından da 1 Ağustos 1950'de Yabancı Sermaye Yatırımlarını Teşvik Kanunu çıkarılmıştır. Bu kanun daha kapsamlı bir şekilde 18 Ocak 1954'de Yabancı Sermayeyi Teşvik Kanunu olarak çıkarılmıştır. Yeni kanun ile yabancı sermayenin, yerli sermayenin tüm haklarından faydalanması sağlanmıştır.¹⁰²⁵ Bütün bu anlayışlar çerçevesinde 7 Mart 1954'te Petrol Kanunu çıkarılmıştır.

DP döneminin özellikle ilk yılları iktisadi alanda başarılı bir dönem olmuştur. Milli gelir bu dönemde %15 gibi bir oranda artmıştır. Ekonomide en önemli alan tarım olarak öne çıkmıştır. Tarımda makineleşme ve karayolları ağının artırılması, ülkede ekonomik canlılığı artırmıştır. Tarımda sağlanan gelişimin sanayi alanına aktarılması konusunda ise aynı başarı sağlanamamıştır. DP iktidarının ilk döneminde üretim ve tüketimde ulaştığı refah seviyesi 1955 yılına kadar sürmüştür. Bu yıldan itibaren ise ekonomide bu durum artık yerini sıkıntı ve yaptırımlara bırakmıştır. Bunun en önemli nedeni, kötü gitmeye başlayan tarım sezonunun yanında, Kore Savaşı'nın sona ermesi ile birlikte tarım ihracatında yaşanan azalma ve dış yardımda yaşanan düşüşlerin ekonomiyi zora sokmasıdır. Bunun neticesinde hükümet sert tedbirler almaya başlamış, Temmuz 1955'de Milli Korunma Kanunu çıkarılmıştır. Yaşanan karaborsa ve işçi grevleri gibi olaylar neticesinde sıkıntılar giderek artmıştır. Ekonomideki gerileme 1957 yılında daha da artarak devam etmiştir. Bu durum siyaset ve toplumdaki huzursuzluğun artmasına da neden olmuştur. Demokrat Parti'nin yaşadığı gerilemenin esas etkisi bu anlamda ekonomide görülmüştür.¹⁰²⁶ Dış yardım sağlanması konusunda ise sıkıntılar yaşanmış ve akabinde Türk parasında devalüasyon yapılmıştır. 4 Ağustos 1958'deki kararlar neticesinde paranın değeri üç kat düşürülmüştür. Tunaya, bu anlamda DP'nin ekonomik alanda yaşadıkları sıkıntıyı çeşitli popülist politikalarla perdelemeye çalıştığını savunmuştur. O'na göre DP kurulduğunda CHP'ye muhalefet edip, onu Atatürk'ün yolundan sapmakla itham etmiştir. Bu anlamda Tunaya, DP'nin iktidar olduğunda Atatürk'ün yolundan gideceğini ve ekonomik başarı sağlayacağını savunduğunu belirtmiştir. Fakat Tunaya, DP'nin iktidarının ilk yıllarında devletçiliği ağır bir şekilde

¹⁰²⁵ Eroğlu, **a.g.e.**, s. 124.

¹⁰²⁶ **A.g.e.**, s. 195.

eleştirdiğini de ifade etmiştir.¹⁰²⁷ O, bu anlamda DP'nin kuruluşu itibariyle liberal anlayışta olduğunu açıklamıştır. Diğer yandan Tunaya, Celal Bayar'ın ülkenin kurtulabileceğini bilse komünist bile olabileceğini söylediğini belirtmiştir. O, Bayar'a göre, DP'nin CHP'den daha solda bir parti olduğunu savunmasına rağmen DP'nin daha sağda bir parti olarak kurulduğunu belirtmiştir.¹⁰²⁸ Bu dönemde Tunaya, DP'nin inişli çıkışlı bir devletçi politika izlemesinin yanında, iktisadi olarak da dış borç almayı maharet sayıp, borç verenleri kurtarıcı olarak gördüğünü belirtmiştir.¹⁰²⁹ Devletçilik konusunda zamanında DP'nin eleştiriler getirip devlet işletmelerinin özel girişime devredileceği söylene de Tunaya, bu alanda bir gelişmenin yaşanmadığını belirtmiştir. O'na göre devletçilik ile iktidar, siyasi ve iktisadi her alana müdahale etme olanağı elde etmiştir. Bu durum Tunaya'ya göre iktidarın devletçiliğin kaldırılması konusunda ileri gitmesini engellemiştir.¹⁰³⁰ Tunaya, diğer yandan DP iktidarının bu dönemde ekonomide yaşanan sıkıntılar ile birlikte sürekli popülist eğilimde olduğunu açıklamıştır. O, bu durumu şöyle ifade etmiştir:

“DP'nin gericiliğe yüz verme politikası ekonomik başarısızlıklarının sonucudur. Devrim aleyhtarı tutumu, hürriyetleri, ortadan kaldırırcasına demokrasiyi zedelemesi, aydın kitlenin desteğini kaybettirmiştir. Fakat baş hesabı ile 'aritmetik' bir demokrasi anlayışı DP iktidarını muhafazası şartı sayılmıştır. Bunun için de toplumun din duygusunu kullanmak yoluna gitmiştir. CHP'nin laik devrimci tutumundan yakınan çevreler DP'yi kolaylıkla tutmuşlardır.”¹⁰³¹

Tunaya'ya göre DP, yaşadığı başarısızlıkları genel anlamda dine ve muhafazakâr kitleye dayanarak savuşturmaya çalışmıştır. Başgil ise DP'nin ekonomi politikasında genel anlamda eleştirilen düzenli bütçe konusuna değinmiştir. O, iktidarın düzenli bütçe anlayışına genel olarak karşı çıktığını belirtmiştir. O, DP'nin düzenli bütçeye bakışını şöyle açıklamıştır:

¹⁰²⁷ Tunaya, *Siyasal Müesseseler ve Anayasa Hukuku*, s. 448.

¹⁰²⁸ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*, C. II, s. 279.

¹⁰²⁹ Tunaya, *Siyasal Müesseseler ve Anayasa Hukuku*, s. 778.

¹⁰³⁰ Tunaya, *Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük*, s. 313.

¹⁰³¹ Tunaya, *İslamcılık Cereyanı*, C. III, s. 49.

“Beş yıllık plana gelince; bunun tatbiki, hükümetlerinin uzun vadeli olarak iktidarı kati bir şekilde ellerinde tutmak ve böylece projelerini gerçekleştirme fırsatına sahip bulunduğu totaliter devletlere mahsustu.

Halbuki, demokratik memleketlerde meclislerle beraber hükümetler de değişir ve her meclis kendisinin kabul ettiği bütçeye hâkimdir.

Kısacası, Menderes hükümeti faaliyet planının bizzat Demokrat Parti'nin esas programından ziyade, devletin umumi bütçesi ile tayin edildiği fikrini savunuyordu.”¹⁰³²

Başgil, DP'nin düzenli bütçeye karşı çıkmasında temelde bütçe konusunda hür olmak istemesinin ve bu bütçenin komünist idarelerde kullanıldığını düşünmesinin etkili olduğunu belirtmiştir. Ama O, muhalefet partisi olan CHP'nin haklı olarak planı önceden görmek isteyebileceğini belirtmiştir. Başgil'e göre plansızlık nedeni ile traktörler bile hemen hurda olmuştur. O'na göre iktidar düzenli bütçeyi yanlış anlamıştır.

Tunaya'ya göre temel amaç hürriyetçi nizamın devam etmesidir. Fakat özellikle iktisadi alanda yapılanların demokrasiyi getirme gibi bir şartının olmadığını vurgulamıştır. Bu konuda Japonya ve Nazi Almanya'sı örneğini vermiş ve iktisadi yapı ile hürriyet alanında demokratik müesseselerin birlikte gelişmesi gerektiğini belirtmiştir. Türkiye'de özellikle DP'nin ekonomik kalkınma ve demokratik gelişmenin beraberliğini kavrayamadığını şöyle ifade etmiştir:

“...Ekonomik tedbirler ve kalkınma programları, hürriyeti kısımadan demokratik müesseselerin kuruluşu ve işleyişiyle birlikte gelişmelidir. Kalkınma programlarının demokratik ölçüler içinde ayarlanması mümkündür. Ve zaruridir. Şu halde, evvela iktisadi kalkınma, sonra siyasi demokrasi formülü hürriyetini bir nizama varmak yolunda bir garanti sayılamaz. Demokrat Parti liderlerinin düşükleri büyük hata, dünya tarihinde, bu telakkiyi ispat edecek bir delil olarak yerini almıştır.”¹⁰³³

Tunaya'ya göre gelişim anlamında DP, 1950'de demokrasinin zaferi ile iktidara gelişinin her şeyi halletmediğini savunmuştur. O, demokrasi ve ekonomi alanında

¹⁰³² Başgil, **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, s. 110.

¹⁰³³ Tunaya, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılama Hareketleri**, s. 106.

dengeyi sağlayamamış olan iktidarın borçlanma konusunda da yanlış politikayı benimsediğini ifade etmiştir. Tunaya, DP'nin içine düştüğü durumu şöyle belirtmiştir:

“1950’de, yalnız ‘dürüst’ bir seçimle, demokrasinin zaferi ilan edilmiştir. Fakat seçim sisteminin cilveleri hesaplanmamıştır. Ve hiçbir hukuki ve siyasi frenleme tertibatının bulunmadığı bu Anayasa düzeni, DP çoğunluğuna teslim edilmiştir. DP, Osmanlı borçlanma politikasını, büyük sermayenin gölgesinde, devam ettirmiştir ve biçimsel bile denemeyecek bir sözde demokrasi uygulanmasına girişmiştir.

Sonuç: 1960 hareketi.”¹⁰³⁴

Tunaya, tek parti düzenine göre düzenlenmiş seçim sistemi ile yönetimin DP’ye devredilmesinin ardından, iktidarın eski alışkanlıkları özellikle iktisadi alanda yürüttüğü politikanın akıbetinin 27 Mayıs Hareketi’ne kadar vardığını belirtmiştir. O’na göre bu tablo göz göre göre gelmiştir. Çünkü Tunaya, dış borca bel bağlayan, geçmişteki Duyun-u Umumiye gibi idarelere boyun eğmeye hazır ve Türkiye’nin böyle kalkınabileceğini savunan bir partinin iktidarının felaketle sonuçlanacağını belli olduğunu açıklamıştır. O’na göre, borç alınmasını tavsiye eden, sokaklarını yabancı ülke bayrağı ile donatan ve montaj malı araçlarla kalkınabileceğini sanan bir iktidar, bu dönemde demokrasi türküsünü söylemiştir.

Demokrat Parti’nin ekonomide yaşadığı sıkıntı genel olarak onun siyasi ve sosyal alanda farklı grupları bünyesinde barındırması ve bu yapının çözülmesi nedeniyle yaşanmıştır. DP kuruluşundan itibaren geniş bir kitlenin desteğini kazanmıştır. Bu destek, üniversite çevresi, ordu, sol gruplar, diğer fikir çevreleri ve sosyal gruplardan gelmiştir. Onun kısa sürede iktidara gelmesini sağlayan koşullar ve olanaklar iktidara gelmesi ile birlikte değişmeye başlamış ve bu grupların partiden ayrılmaları söz konusu olmuştur. 1950 ve 1960 yılları arasında DP’nin kuruluşunda vaatlerde bulunduğu liberal demokratlar bu anlamda hayal kırıklığına uğramışlardır. Bu düşünce dünyasında olanların başında gelen kişilerden birisi Ali Fuad Başgil’dir. Siyasi alanda ise yukarıda da belirtildiği gibi 1955 ve 1958 arasında Hürriyet Partisi bu düşüncede olmuştur.¹⁰³⁵ Demokratların iktidarın kendisine devredilmesini sağlayan, ordu ve üniversitelerin

¹⁰³⁴ Tarık Zafer Tunaya, “Demokrasi ve Az Gelişmişlik” **Cumhuriyet**, 31 Mart 1971, s. 2.

¹⁰³⁵ Bora, **a.g.e.**, s. 540.

desteğini kaybetmesi, onların bu sürecin sonunda tam manasıyla ömrüne mal olmuştur.¹⁰³⁶

DP'nin iktidara büyük bir demokrasi şöeniyle yerleşmesinin ardından kısa süre de olsa iktisadi olarak yaşanan refah dönemi, O'na iktidarının ikinci döneminde halkın da daha büyük bir destek vermesini sağlamıştır. Fakat DP'nin ekonomi konusunda yaklaşımı Başgil ve Tunaya'nın da belirttiği gibi her şeyin kısa sürede tersine dönmesine neden olmuştur. Ekonomide içine düşülen sıkıntı siyasal ve toplumsal olarak muhalefetin oluşmasını sağlamıştır. Ekonomideki durumu gizlemek için siyasal alanda yaşananlar Türkiye'nin siyasal hayatında ilk kez tecrübe ettiği askeri müdahaleye kadar varacak süreci doğurmuştur.

4.2.4. Dönem Yazıları ve Değerlendirme

Başgil ve Tunaya'nın DP iktidarı döneminde ele aldıkları yazılarına göz atıldığında, bu döneme hayatları ve fikirleri ile tanıklık ettikleri anlaşılmaktadır. Başgil'in, DP iktidarının her şeyin yolunda olduğu ilk dönemlerinde daha çok Cumhuriyet eleştirilerini öne çıkardığı görülmektedir. Din ve laiklik konularını ele almış ve geçmişe dair yorumlamalarda bulunmuştur. O'nun bu dönemdeki yazılarının önemli bir kısmı İslamcı ve muhafazakâr gazete ve dergilerde çıkmıştır. Bunlar Sebilürreşad, İslam'ın Nuru, Hilal, Büyük Doğu, Türk Ruhu, Ehli Sünnet, Serdengeçti, İslam, İslam Dünyası, Yeşil Nur ve Hür Adam gibi dergiler ile Yeni Sabah ve Yeni İstanbul gazeteleridir. Bu basın organlarında Başgil genel çerçevede din, laiklik ve demokrasi konularını ele almıştır.

Başgil'in laiklik eleştirileri özellikle Sebilürreşad dergisinde yer almıştır. Adı geçen dergide Şubat 1951 yılında 14 Mayıs seçimi ve seçimin sonucuna tepki gösterenlere yönelik söylemleri öne çıkmıştır. O'na göre bu zafer halkın olmakla birlikte siyasi parti ve aydınların bu durumda payı pek bulunmamaktadır. Seçimler sonrasında irticanın ülkeyi ve iktidarı ele geçirdiğini savunanların, halkın din, dil ve kültürü üzerinde çeyrek asırdır, baskı kurduğunu iddia etmiştir. O'na göre bu baskılar laiklik ve Medeni Kanun aracılığıyla yapılmıştır.¹⁰³⁷

¹⁰³⁶ Güngör, **a.g.e.**, s. 249.

¹⁰³⁷ Ali Fuad Başgil, "14 Mayıs Zaferini Kazanan" **Sebilürreşad**, C. IV, S: 95, Şubat 1951, s. 306-307.

Başgil 1951 yılında, Sebilürreşad ve İslam'ın Nuru dergilerinde din ve İslam felsefesi üzerine yazmıştır. Bu dönemde en çok eleştirilen ise Sebilürreşad'da "İrtica Yoktur Efendiler" başlıklı yazısı olmuştur. Başgil'in bu yazısında genel çerçevede Cumhuriyet dönemi eleştirisi öne çıkmıştır. O'na göre çeyrek asırdır baskı altında inleyen halk Moskova ajanı olamazdı. O, aynı zamanda inanç sahibi halkın irticacı olarak görülmesine de karşı çıkmıştır. Başgil'e göre, sorun halkta değildir. O, asıl sorunu ülkenin başına kara bela kesilen yaygaracılar ve bezirgânlarda görmüştür. Başgil, ülkenin başına bela olan ve onu yıkıma götüren şeyin Medeni Kanun olduğunun altını çizmiştir.¹⁰³⁸ Başgil'in bu yazısı hakkında Tunaya, "İrtica Yoktur Efendiler" diyenlere karşı mürteci denmesine, Başgil'in tepkisinin genel manada sert olduğunu ifade etmiştir. O'na göre bu grup, kendilerini eleştirenlere karşı, asker kaçağı ve fesat demişlerdir. Tunaya, bu kişilerin kendilerini eleştirenleri genel olarak mukaddesata tekme atan kişiler olarak gördüklerini savunmuştur. O, aynı şekilde bu grubun Cumhuriyet'e çeyrek yüzyıllık bir esaret ve baskı dönemi olarak baktıklarını ve bu dönemde yapılanların komünizm başta olmak üzere, sapkınlıklara yol açtığına inandıklarını belirtmiştir. Tunaya, Başgil ve yazısı üzerinden genel anlamda muhafazakâr ve İslamcı cephenin yaptığı Cumhuriyet eleştirilerini ve DP'nin itikat cephesi olarak algılanmasını ortaya koymaya çalışmıştır. Özellikle Tunaya, DP'nin dinin kurtarıcısı olarak görülerek bu gruplar arasında revaçta olduğunu belirtmiştir.¹⁰³⁹

Başgil, özellikle DP iktidarı öncesinde din ve laiklik adına yapılmış ve kurulmuş olan kurumların ıslah edilmesine önem vermiştir. Tunaya, Başgil'in diyanet ve laiklik konularında ıslahat fikrini savunduğunu, bunun temelinde de gerçek laiklik anlayışını tesis etmek amacının olduğunu ifade etmiştir. O'na göre, bu ıslah hareketi için üç konuda çalışma yapılmalıdır. Tunaya, bu çalışmaların Diyanet İşlerine özerklik verilmesi, bu özerkliğin en azından üniversite özerkliği kadar olması gerektiği ve genel olarak da "Yüksek İslam İlimleri Külliyesi" kurulmasının olduğunu açıklamıştır. Tunaya'ya göre, Başgil bu konuda yapılmasını istediklerini "Diyanet İslam Teşkilatı Kanun Tasarısı" ile birlikte vermiştir.¹⁰⁴⁰ Tunaya'nın eleştirdiği yazıyı Başgil, 1953 yılında İslam'ın Nuru

¹⁰³⁸ Ali Fuad Başgil, "İrtica Yoktur Efendiler!" **Sebilürreşad**, C. V, S: 124, Nisan 1952, s. 371.

¹⁰³⁹ Tunaya, **İslamcılık Cereyanı**, C. III, s. 69-70.

¹⁰⁴⁰ Tunaya, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılaştırma Hareketleri**, s. 126.

dergisinde yazmıştır.¹⁰⁴¹ Başgil, bu konu üzerine daha önce Diyanet'in tekrar yapılandırılıp, laikliğin gerçek şekliyle uygulanması için 1950 yılından sonra Yeni Sabah gazetesinde özellikle din hürriyeti ve laiklik konularını dönem dönem ele aldığını belirtmiştir. Diyanet'in özellikle en az üniversite kadar özerk olmasını ve İslam İlimleri Külliyesi'nin kurulmasını savunmuştur. Bu düşüncelerinden sonra Diyanet İşleri Reisi'nin kendisini arayıp bu konuda aynı fikirde olduklarını ve bir kanun hazırlanmasında kendisinden yardım istediklerini belirtmiştir. Başgil ve iki kişinin hazırladığı kanun teklifi, üç bölümden oluşmuştur. İlk bölümde kurumun muhtariyetinin ve din işlerinde tek yetkili organ olması ve İstanbul merkezli olarak çalışması önerilmiştir. Teklifte Reisiğin siyaset dışı olması gerektiği ve siyasete üyelerinin de katılmayacağı belirtilmiştir. Son olarak ise Başgil'e göre, Reisiğin kendi bütçesini, vakıflar aracılığıyla sağlayacağı da belirtilmiştir.

Başgil, 1952 yılında Serdengeçti dergisinde, dinin gerekleri üzerinde bir yazı ile ele almıştır. Dinin temelde iman ve amelden oluştuğunu, iman dinin ilk ve en önemli esası olmakla birlikte, her dinin kendine has iman akidelerinin olduğunu belirtmiştir. İbadet, dua, neşir, talim ve telkin gibi şeylerin bu anlamda dinin amel esasları olduğunu savunmuştur. O'na göre bir dindar için bunlar esas noktayı teşkil etmektedir. Bu esasların layıkıyla yapılması aynı zamanda ülkenin ve bireyin komünizm gibi tehlikelerden korunmasını sağlayacaktır. Başgil, Türkiye'de bu savunma mekanizmasının yıllardır çalışmadığını ileri sürmüştür.¹⁰⁴² Başgil'in din ve laiklik konusunda esas eserini "Din ve Laiklik" kitabı oluşturmuştur. Başgil bu kitabını 1950 yılının başından itibaren çeşitli yerlerde verdiği konferanslar ve yazılarından derlemiştir. Bu eserinde, din ve dinin birey ve toplum üzerindeki yeri ile devletin din ile olan ilişkilerine değinmiştir. Aynı zamanda İslam ve Türk devlet yapısı üzerinden Cumhuriyet öncesi olan durumu ele almış ve laikliğin Türkiye'de nasıl uygulandığına değinmiştir. Başgil, yeni dönemde laiklik adına yapılanları Diyanet İşleri üzerinden eleştirip, laiklik için de yapılması gerekenleri önermiştir.¹⁰⁴³

¹⁰⁴¹ Ali Fuad Başgil, "Diyânet İşleri Teşkilâtına Dâir Yeni Bir Kanun Tasarısı" **İslam'ın Nuru**, C. II, S. 24, Nisan 1953, s. 7-15.

¹⁰⁴² Ali Fuad Başgil, "Laiklik Meselesi ve Din Hürriyeti" **Serdengeçti**, C.VI, S: 15-16, Mayıs - Haziran 1952, s. 5-6.

¹⁰⁴³ Başgil, **Din ve Laiklik**, s. 13.

Başgil, Sebilürreşad dergisinde Şubat 1953’de Cumhuriyet döneminde laiklik başta olmak üzere çeşitli konuları ele alarak Cumhuriyet eleştirisinde bulunmuştur. Sonra Son Posta gazetesinde de iktibas edilen yazısında Başgil eleştirilerini şöyle sıralamıştır:

“Anayasa dediler üstüne çul örtmediler mi? Cumhuriyet, dediler, Osmanlı sultanlarına parmak ısırtacak bir saltanat sürmediler mi? Milli hâkimiyet dediler, mebusları şef idaresi ve işaret ile tayin etmediler mi? Demokrasi dediler, otokrasi tatbik etmediler mi? Hürriyet dediler, terör yapmadılar mı? Laiklik dediler, Moskova’yı imrendirecek bir din ve maneviyat düşmanlığı takip etmediler mi? Devletçilik dediler, yaran sofrası kurmadılar mı? Mülkiyet dediler, müsadereye koyulmadılar mı? Adalet dediler, hâkimleri tehdit altında tutmadılar mı? Milli terbiye ve milli tarih dediler, milliyeti ve tarihi ilmini toptan inkâr etmediler mi?

Bir dokun, bin ah işit kasei fağfurdan!”¹⁰⁴⁴

Başgil, yukarıda da değinildiği gibi DP iktidarı döneminde yoğun olarak Cumhuriyet eleştirisinde bulunmuştur. O’na göre bu dönemde yapılan devrimler toplum, birey ve din adına büyük sıkıntılara neden olmuştur. O yüzden Başgil, bu dönemde din ve laiklik adına ya da genel olarak önceki dönem için yaptığı eleştirilerde deva aradığını belirtmiştir. “Benim davam, bu çeyrek asırlık devre müzmin ve müthiş bir memleket derdi-deva aramaktır.” Başgil’in bu ifadesinden de açıkça anlaşılacağı üzere O, en azından ortaya çıkan durumları onarmak için uğraşmıştır. Diğer yandan O, bu sert eleştirileri dönemin ortamından faydalanarak yapmıştır.

Başgil’in siyasal konularla ilgili olarak döneme yönelik eleştiri ve yazılarını önemli oranda 27 Mayıs sonrasında yazmış olduğu görülmektedir. Bunun temel nedeni gerçekleşen ihtilal ve kendisine yapılan eleştirilerdir. Bu anlamda O, açıklama yapmak ve aynı zamanda da “günah çıkarmak” istemiştir. Bu dönemde siyasal konuları daha çok DP iktidarının güç kaybetmeye başladığı dönemlerde konuştuğu görülmektedir. DP’nin gerek muhalefetin birleşmesini engelleme girişimleri gerekse demokrasi adına iktidarla muhalefet arasında yaşanan gerginlikten dolayı Başgil, demokrasi ve parlamenter yaşam üzerine yazılar yazmıştır. O, demokrasi üzerine ve özellikle 1950 öncesinde yaptığı eleştirileri ve ele aldığı konuları DP döneminde daha çok 1955 yılından sonra ele almaya

¹⁰⁴⁴ Ali Fuad Başgil, “14 Mayıs’tan evvel, Çeyrek asır devam eden muzlim devir” *Sebilürreşad*, C.VI, S: 144, Şubat 1953, s. 290.

başlamıştır. Bu manada Başgil, İstanbul Üniversitesi'nde 1956 yılında düzenlenen, "Demokrasilerde Vatandaş Hak ve Hürriyetlerinin Korunması Meselesi ve Anayasamız" adlı konferansta gerek dönemin demokrasi anlayışları gerekse Türkiye'deki demokrasi üzerine eleştiri ve görüşlerini ortaya koymuştur. Başgil, 27 Mayıs sonrasında bu konferansta ileri sürdüğü düşüncelerini, DP'yi zamanında kendisinin de eleştirdiğine yönelik kanıt olarak göstermiştir.

Başgil, 1956 da yaptığı bu konferans konuşmasında, hürriyet ve cemiyet kavramlarını ele almıştır. Resmi kuruluşların otoriteyi suiistimal ettiğini ve hürriyetin eşit ve güvenli bir sahada kıymetli olduğunu vurgulamıştır. Genel olarak Başgil, bu noktada Demokrat Parti döneminde bozulan düzen ve iktidarın sendelediği yönünde eleştirilerini yapmıştır.¹⁰⁴⁵

Demokrasiye geçiş Başgil'e göre hak mücadelesidir. Hak sahipliği ve hürriyeti kullanmak için dünyada insanlar egemenliği şahıstan ve zümreden alarak halka mal etmiştir. O'na göre bu demokrasiye yönelik, hak ve hürriyetlerin kullanılmasının tek yoludur.¹⁰⁴⁶ Başgil'in bu konferansta ileri sürdüğü görüşler içinde belki de en dikkat çeken nokta günün demokrasileri üzerine yaptığı tespitler olmuştur. O, günün demokrasilerinin en büyük sıkıntısını şöyle ifade etmiştir:

"Fihakika, dikkat edersek, ekseriyetin temsiliyeti esasına dayanan bugünkü demokrasilerde fiiliyatta, halkın hükümeti olmaktan ziyade, bir veya birkaç partinin, hatta parti başındaki şeflerin hükümeti haline gelmiştir. Bugün, demokrasilerde hüküm süren halk değil, halkı faaliyetlerine destek alan ve umumi efkarı kendisine rant etmesini bilen parti şefleridir."¹⁰⁴⁷

Başgil özellikle mevcut düzenlerin en çok eleştirdiği şeye yani şefliğe dönüştüğünü savunmuştur. Oluşan yeni iktidarlara Başgil, "parti hükümetleri" demiştir. Bu sistemlerde O'na göre kanunlar ve alınacak kararlar meclis dışında parti şefleri tarafından verilmektedir. Başgil'e göre bu da eski yönetimlerden sadece veraset kanunu ile ayrılmıştır. O, bu anlamda eskiden de aynı yönetimin uygulandığına inanmıştır. Başgil, oluşan fiili yönetimlerin hemen hemen padişahlık ile aynı olduğunu iddia etmiştir.

¹⁰⁴⁵ Başgil, *İlmin Işığında Günün Meseleleri*, s. 67.

¹⁰⁴⁶ *A.g.e.*, s. 70.

¹⁰⁴⁷ *A.g.e.*, s. 75.

Oluşan tabloda Başgil, parti çalışmalarının halkın hak ve hürriyetlerini düşünmekten ziyade, partilerin gelecek seçimleri düşündüğünü savunmuştur. Yani O, şeflerin milletin menfaati yerine parti menfaatlerini öne çıkardıklarını ve partinin millet olduğunu iddia ettiklerini belirtmiştir.

Demokrasilerin şef ve partiler karşısında zayıf olması üzerinden Başgil, onların uygulanması ve fiiliyatta uygulanmaları arasındaki farka dikkat çekmiştir. O'na göre hürriyet konusunda demokrasiler şeflik idaresi karşısında savunulmalıdır. Bu noktada demokrasinin teminatını Başgil, insan ruhundaki cesarete ve edindikleri demokrasi terbiyesinde görmüştür. O'na göre toplumun demokrasi konusunda edindiği bilinçten öte teminat yoktur. Başgil'e göre halktaki hak ve hürriyet terbiyesi, biz de tam olarak kökleşmemiştir. Tanzimat'tan beri çektiğimiz acının sebebi ise tam olarak budur.¹⁰⁴⁸

Başgil'e göre demokrasi konusunda alınacak tedbirlerin ve kanunların teminatı anayasadır. Başgil, Türkiye'deki anayasanın 32 yıl önce yapıldığını ve 1956'da ihtiyaçlara cevap verecek durumda olmadığını, Anayasa'nın genel olarak sade ve çıplak olduğunu ve gerekli müesseselerden yoksun olduğunu belirtmiştir. O'na göre Anayasa, vatandaştan ziyade devlet otoritesini ve merkeziyeti hedeflemektedir. Başgil, 1956'da ise yaşayan neslin bu amaçlara feda edildiğini savunmuştur.¹⁰⁴⁹ Başgil, bu Anayasa'nın bir başka sıkıntısının da ülkede yönetim olarak bir kısır döngü ve açıklık içerdiğini iddia etmiştir. Mevcut Anayasa'ya göre milletin dört senede bir ülkeyi yönetecek ve yasaları çıkaracak kişileri seçtiğini ve onların da Cumhurbaşkanı'nı seçtiğini belirtmiştir. Meclis tarafından seçilen Cumhurbaşkanı'nın, başvekil ve bakanları atadığını ve bu durumda çoğunluğu elde eden partinin veya şefin sınırsız yetkileri de elde ettiğini savunmuştur. Başgil'e göre 30 küsur yıldır bu şeflik sistemi devam etmektedir. Bunun devam etme nedeni temelde anayasal eksikliklerdir.¹⁰⁵⁰ O, temel hak ve hürriyetlerin çoğunluk veya azınlığın ötesinde değişmez ihtiyaç olduğunu belirtmiştir. O'na göre Meclis'te çoğunluğa dayanan düzen karşısında hiçbir teminat bulunmamaktadır. Bundan dolayı TBMM'de böyle hükümetlerin en mutlak hükümdardan daha kudretli olduğunu savunmuştur.¹⁰⁵¹

¹⁰⁴⁸ A.g.e., s. 78.

¹⁰⁴⁹ A.g.e., s. 79.

¹⁰⁵⁰ A.g.e., s. 80.

¹⁰⁵¹ A.g.e., s. 82.

Başgil şeflik idarelerinin özellikle anayasal eksikliklerin olduğunu ve mecliste çoğunluk kudretinin her şeye kadri olduğunu düşünen idareler olduğunu ifade etmiştir. Anayasal eksikliklerden kaynaklanan bu sistemlerde Başgil, bunun tersinin bulunduğu ülkelerde muhalefet ve azınlığın gözetildiğini ve onlara göre kanunlar çıkarıldığını belirtmiştir. O, bunun demokrasi terbiyesinin içselleştirildiğini gösterdiğini savunmuştur.¹⁰⁵² Bu anlamda Başgil iki sistem arasındaki farkın Doğu ile Batı arasındaki sistem farkı gibi olduğunu belirtmiştir.

Başgil meclis çoğunluğu ile çıkan kanunların anayasaya uygunluğu konusunda da, kanunların anayasaya aykırı olmaması ve Meclis'in hiçbir suretle Anayasa'ya aykırı kanun yapmaması gerektiğini belirtmiştir.¹⁰⁵³ Başgil'e göre sistem işlememiş ve anayasaya aykırı yasalar 1956 yılına kadar Meclis'ten çıkmıştır. Başgil'in bu fikirleri 27 Mayıs sonrasında DP'yi savunduğunda farklılaşmıştır. Meclis'ten Anayasa'ya aykırı çıkan kanunlar için Başgil, herhangi bir merci ve kurumun olmadığını ve bu sorunun cevapsız kaldığını, Anayasa'nın 103. maddesiyle bunu önlenmenin imkânsız olduğunu, ancak bu konunun tarafsız ve siyaset üstü bir müessese ile mümkün olacağını savunmuştur. Başgil'e göre bunu ancak Anayasa Mahkemesi sağlayabilirdi.¹⁰⁵⁴ O'na göre, ilk yapılacak şey mevcut anayasa nizamının ve müesseselerin değiştirilmesi ve düzenlenmesidir. Türkiye'de demokrasinin tutması ve rejimin çürümemesi için bu tadilat hemen yapılmalıdır.

Anayasa Mahkemesi'nin kurulması konusunda Başgil, kanunların anayasaya aykırılığının denetlenip, halkın tarafsız olarak şüphelerinin giderilmesi ve yasamaya karşı fren vazifesi görmesi için bunun şart olduğunu savunmuştur.¹⁰⁵⁵ Aksi halde Başgil anayasa aykırı kanunları genel olarak iş mahkemelerinin denetlemeye yetkili olmadığını düşünmüştür. Çünkü bu mahkemeler çıkan kanunları sorgulayamaz, sadece tatbik edebilirlerdi. O, kanunların anayasaya aykırılığına Meclisin karar vereceğini ve Meclis'in de zaten siyasi bir kuruluş olduğu için bunları yapamayacağını savunmuştur. Bütün bunlardan dolayı da Anayasa Mahkemesi O'na göre şarttır.¹⁰⁵⁶

¹⁰⁵² A.g.e., s. 83.

¹⁰⁵³ A.g.e., s. 88.

¹⁰⁵⁴ A.g.e., s. 89.

¹⁰⁵⁵ A.g.e., s. 112.

¹⁰⁵⁶ A.g.e., s. 115.

Başgil'in demokrasi ve gereklilikleri üzerine yazıları Yeni İstanbul gazetesinde 1958 yılında İsviçre ve Fransa'dan gönderdiği mektuplar şeklinde yayımlanmıştır. O, 13 Mayıs 1958'den itibaren Yeni İstanbul gazetesindeki yazı dizisinde Batı'da demokrasinin kaynağını, dünyaya yayılmasını ve koşullarını ele almış, Batı demokrasisinin dayandığı temeldeki inancın, insanın bir hayvan ve eşya gibi başka bir amaç uğrunda kullanılan alet veya vasıta olmadığını belirtmiştir. Cemiyet içinde herkes birbirine karşı insanlık şerefine yakışır şekilde muamele etmeye mecburdur. Bu Batı'nın dayandığı temel inançtır. Bu inanç ile ortak hükümet ve idare rejimi doğmuştur. O buna "liberal demokrasi" demiştir.¹⁰⁵⁷

Başgil'e göre, kuvvetler ayrılığı fikrinin doğuşu Batı'da ortaya çıkmıştır. Belirli sürelerle yetki verilen hükümetlerin, bu süre zarfında yönetim ve hazinenin başına geçince halkın canına okuduğunu, Batı'nın ise bunu engellemek için yetki verilen hükümet organlarını parçalara ayırarak, onlara muhtariyet verdiğini belirtmiştir. Böylece hükümet baskısının önüne geçilebilmiştir. O'na göre kanun yapmak, kanunları uygulamak ve kuralına göre haklı ile haksızı ayırma görevi kuvvetler ayrılığıdır.¹⁰⁵⁸ Bu ayırma göre, kanun yapma görevi millet meclisinin, yapılan kanunları uygulama görevi hükümetin ve bu yasalara göre yargılama yapma işi de bağımsız mahkemelerindir. Başgil bu üç kuvvetin özerk olması ama uyum içinde çalışması gerektiğini savunmuştur. Bu durum karşısında Türkiye'nin merkezîyetçi ve tek anlayışa sahip bir devlet olduğunu belirten Başgil, merkezde alınan kararların ülkenin her tarafında uygulandığını açıklamıştır. O'na göre bu anlayış önceki hükümdarlıktan miras kalmıştır.¹⁰⁵⁹

Başgil'in ele aldığı diğer bir konu ise demokraside partilerin ne kadar önemli olduğudur. O'na göre demokrasi için partisizlik kabul edilemez ve demokrasi demek çok partili bir hayat demektir. Çünkü, tek parti demek "despotizmin maskelenmesi" demektir. O, "hoşa gitsin gitmesin demokrasi birden çok partili devlet iradesi demektir" demiştir.¹⁰⁶⁰ Başgil, sağlıklı bir demokraside iktidarın en az bir veya iki parti tarafından kontrol edilmesi gerektiğini savunmuştur. Demokraside çok partili yapı ile partilerin siyasi mücadele organları olduğunu savunan Başgil, böylece dağınık fikir ve kanaatlerin

¹⁰⁵⁷ Ali Fuad Başgil, "Garp Demokrasilerinin Dayandığı İnanç" **Yeni İstanbul**, 15 Mayıs 1958, s. 2.

¹⁰⁵⁸ Ali Fuad Başgil, "Garp Demokrasilerinde Tatbikat Farkları" **Yeni İstanbul**, 20 Mayıs 1958, s. 2.

¹⁰⁵⁹ Ali Fuad Başgil, "İsviçre'nin Devlet Şekli ve Hükümet Sistemi", **Yeni İstanbul**, 2 Haziran 1958, s. 2.

¹⁰⁶⁰ Başgil, "İsviçre Parlamentosunda Partiler" **Yeni İstanbul**, s. 2.

toplanarak, fikir anarşilerinin önlendiğini ve siyasal olarak bir disiplinin sağlandığını, aksi durumda partisizliğin olduğu yerlerde her fikir ve kişinin parti olduğunu savunmuştur. Başgil, çok partili düzen ile fikir birliği sağlanıp, kalabalığın teke indirildiğini belirtmiştir. Aynı zamanda O'na göre, partiler demokrasi için birer mekteptir. Bu partilerde geleceğin liderleri de yetişmektedir.¹⁰⁶¹

Çok partili düzenlerin yaşayabilmesi için Başgil özellikle parlamentonun olması gerektiğini savunmuştur. O'na göre bir meclisin parlamento olabilmesi için, “halkı temsil etmek üzere halk tarafından seçilmesi, kanun koyma ve devlet işlerine karar verme yetisi taşıyan siyasi bir heyet mahiyeti alması lazımdır.”¹⁰⁶² Misal Başgil'e göre, Türkiye'de geçmişten beri belediye meclislerini halk seçse de, O, bunların parlamento olmadığını açıklamıştır. O'na göre aynı şekilde Divan-ı Hümayun gibi meclisler de parlamento değildir. Bunları halk seçmemiştir ve üyeleri kanun yapamamışlardır. Temelde bu meclisler halk tarafından seçilip, kimseye bağlı olmadıkları zaman ciddi olarak parlamento olabileceklerdir. Başgil, diğer türlü bu meclislerin sadece diktatörlükleri gizleyen birer göstermelik meclisten öteye gidemeyeceğini savunmuştur.¹⁰⁶³ Diğer yandan Başgil, bu meclislerin oluşturulmasına da değinmiştir. O'na göre ekseriyet (çoğunluk) sisteminin faydaları olduğu gibi zararları da söz konusudur. Başgil'e göre Türkiye'de de uygulanan bu sistemde en çok oyu alan parti, o bölgedeki mebusların bütünü elde etmektedir. Bu sistem ile misal en çok oyu alan %35'lik parti geri kalan %65'i yok saymakta, vicdanları zedelemektedir.¹⁰⁶⁴ Başgil bu sistemin zararlarının yanında faydalarının da olduğunu savunmuştur. O'na göre parlamentoda çoğunluğun sağlanması ve aynı fikirde olanların fazla olması ile meclisin çalışmasının hızlanması sağlanmıştır. O, böylece küçük partilerin elenip, meclisin daha pratik hale geleceğini savunmuştur.¹⁰⁶⁵ Başgil ekseriyet sistemi dışında Türkiye'de nisbi seçim sistemi arayışlarının olduğunu ve bunun neden Türkiye'de uygulanmasının zor olduğunu ise şöyle açıklamıştır:

¹⁰⁶¹ **A.g.m.**, s. 2.

¹⁰⁶² Ali Fuad Başgil, “Fransa'nın Siyasi Teşkilâtı” **Yeni İstanbul**, 10 Ağustos 1958, s. 2.

¹⁰⁶³ **A.g.m.**, s. 2.

¹⁰⁶⁴ Ali Fuad Başgil, “Fransızlar V. Cumhuriyet Anayasasını Kabul Edecek mi?..” **Yeni İstanbul**, 23 Eylül 1958, s. 2.

¹⁰⁶⁵ Ali Fuad Başgil, “Fransa Yeni Seçimlere Hazırlanıyor” **Yeni İstanbul**, 15 Ekim 1958, s. 2.

“Biz hali hazırda basit bir seçim sistemi olan ekseriyet usulünü bile doğru dürüst tatbik edemezken, nisbi temsil gibi en ince hesaplara dayanan ve tatbiki memleketçe büyük bir olgunluk isteyen bir sisteme geçmemiz yalnız felaketle neticeler.”¹⁰⁶⁶

Başgil’e göre bu sisteme taraf olanlar genelde, seçimlerde talihsizlik yaşayanlardır. O’na göre bu sistem ülke için zararlı olacaktır. O, nisbi sistemin belli bir bilinç ve uzmanlık gerektirdiğini savunmuştur. Diğer yandan Başgil’e göre ekseriyet sistemi bile layıkıyla yapılamazken, ince hesap gerektiren nisbi usulün uygulanması daha zordur. Ama her şeye rağmen Başgil, ekseriyet usulünün toplum vicdanını acıttığını, fakat kuvvetli demokratik mantık barındırdığını savunmuştur. O, ekseriyet sistemine göre yeryüzünde ideal seçim sisteminin olmadığını, çünkü milyonlarca insanın olduğu toplumda herkesi tatmin etmenin imkânsız olduğunu da belirtmiştir. Dürüst olan seçimlerde ekseriyet usulüne karşı çıkmak Başgil’e göre kıskançlıktan başka bir şey değildir.¹⁰⁶⁷

Diğer yandan Başgil’in dönem üzerine fikirlerine bakıldığında, gerek bu dönem sonunda CHP’nin XIV. kurultayında açıkladığı “İlk Hedefler” Beyannamesi’nde, gerekse 1961 Anayasası’nın ortaya çıkardığı yeni düzenin, Başgil’in fikirlerine benzer olduğunu ifade etmek mümkündür. Onun özellikle 1950 öncesinde anayasa üzerine yaptığı eleştiriler ve teklif ettiği düzenleme teklifleri de paralellik göstermiştir. Ocak 1959’da CHP’nin XIV. kurultayında açıklanan İlk Hedefler Beyannamesi’inde ikinci meclis, anayasa mahkemesi, yüksek hakimler kurulu, hür basın, üniversite özerkliği ve memuriyet kanununun değiştirilmesi gibi konular ilan edilmiştir.¹⁰⁶⁸ Başgil’le ise özellikle ikinci meclis ve anayasa mahkemesi gibi konularındaki fikirlerin ortak yönü teşkil ettiği ifade etmektedir.

Ekseriyet konusuna Tunaya ise daha farklı noktadan yaklaşmıştır. O’na göre Meclis’te çoğunluğun bir partinin eline geçmesi değiştirilmelidir. Bu durum düzeltilmezse, O’na göre tüm siyasal ve sosyal hayat tek partinin egemenliğine

¹⁰⁶⁶ Ali Fuad Başgil, “Seçimlerde Ekseriyet Usulünün Dayandığı Mantık” **Yeni İstanbul**, 19 Ekim 1958, s. 2.

¹⁰⁶⁷ **A.g.m.**, s. 2.

¹⁰⁶⁸ Aydemir, **Menderes’in Dramı**, s. 306.

gececektir. O, bunu engellemenin ilk yolunu seçim sisteminin değiştirilmesinde görmüştür. Ardından da bu parti “hilafeti bile getirebileceği telakkisi”n de bile bulunmaya çalışacaktır.¹⁰⁶⁹ Tunaya, seçim sistemini ve anayasa değişikliğini işaret etmiştir. O’nun bu konudaki fikirleriyle, Başgil’in düşünceleri, farklı zamanlarda savunmaları anlamında fikirleri paralellik içermiştir. Başgil bu konulara daha çok 1940’larda değinmişken, Tunaya bu fikirleri 1950’lerden sonra savunmuştur.

Tunaya’nın DP iktidarı döneminde ele aldığı yazılara bakıldığında ise, O’nun 1940’larda günün olaylarını ele alırken kullandığı, olayları tarihi vakalara göre açıklamaya çalışma anlayışını bu dönemde de yaptığını görmek mümkündür. Tunaya’nın bu dönemde Vatan ve Cumhuriyet gazetesinde bahsedilen çerçevede yazılar yazdığı görülmüştür. Bu dönemde yaptığı en önemli çalışması 1952 yılında ilk basımı yapılan Türkiye’de Siyasi Partiler kitabıdır. O, Türkiye’de bu döneme kadar olan siyasal gelişmeleri hem Osmanlı geçmişiyle hem de Cumhuriyet dönemiyle olan sürekliliği içinde ele alan nadir kişilerden biri olmuştur. Bu eserinde, DP dönemini demokratik düzene doğru gidişin yeni ve önemli bir safhası olarak görmüştür. O’na göre CHP’nin 27 yıllık iktidarı sonrasında DP, artık yeni dönemde demokrasinin üstlenicisi durumuna dönüşmüştür.¹⁰⁷⁰

Tunaya, 1950’lerin başında genel olarak Vatan gazetesinde yazılar yazmıştır. 23 Temmuz 1950’de II. Meşrutiyet’in ilan edilmesinin yıl dönümünde Vatan gazetesinde yazı yazmıştır. O, genel itibarıyla Türkiye’nin güncel olarak önemli bir döneminde II. Meşrutiyet’i ele almış ve onun siyasal hayattaki yerini ortaya koymuştur. Tunaya, onu daha çok Cumhuriyet kadrosunun yetiştirilmesi açısından önemsemiştir. Meşrutiyet’in hem son, hem de başlangıç olması hasebiyle istibdadın son, inkılâbın ise yeni bir başlangıcı olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁷¹ Ardından Tunaya’nın Vatan’da ele aldığı konular genel itibarıyla Milli Mücadele ve öncesinde yaşanan II. Meşrutiyet dönemi olması göz önüne alındığında, gerek akademik hayatta II. Meşrutiyet dönemini çalışmış olması ve gerekse DP iktidarına geçiş dönemi olması anlamında Tunaya, olayların paralellik

¹⁰⁶⁹ Tunaya, **Türkiye’de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)**, C.II, s. 135.

¹⁰⁷⁰ Tunaya **Türkiye’de Siyasal Partiler 1859-1952**, s. 662.

¹⁰⁷¹ Tarık Zafer Tunaya, “İkinci Meşrutiyet”, **Vatan**, 23 Temmuz 1950, s. 2.

içerdiğini düşünmüştür. O'na göre tarihin kırılma anı olarak bu tarz konuları ele almak şaşırtıcı değildir.

Türkiye'de siyasal süreç iktidarın DP'ye geçmesiyle önemli orada değişime uğramıştır. Türkiye'de bu dönemde önemli oranda değişmeyen bir nokta ise Meşrutiyet'ten beri yaşanan kavgalı Meclis müzakereleri olmuştur. Tunaya, bu konuya ise 16 Ocak 1953'te Vatan gazetesindeki köşesinde değinmiştir. “Meşrutiyette Kavgalı Meclis Müzakereleri” başlıklı yazısında Tunaya, bu dönemde Türkiye'de yaşanan meclis kavgalarını II. Meşrutiyet döneminin olaylarına göre açıklamıştır. Tunaya kısa sürede olsa yaşanan çok partili katılım döneminin yaşanan olaylardan dolayı, iyi yönlerinden ziyade kötü yanlarıyla anımsandığını savunmuştur. Tunaya, demokrasilerde halkın vekilini meclise tokat atmak için göndermediğini söylemiştir.¹⁰⁷² Bu anlamda Tunaya'nın, DP'nin ilk dönemine Başgil'e nispeten daha gerçekçi yaklaştığı görülebilir.

DP'ye karşı 1954 ve 1956 yılları arasında muhalefetin ortaya çıkmaya ve ardından birleşmeye çalıştığı bir dönemde Tunaya, Cumhuriyet gazetesinde anayasa, iktidar partisi, meclis, partiler ve Türkiye'nin tarihinde iktidar olguları üzerine yazılar ele almıştır. Bu anlamda Tunaya'nın değinilen dönemde yazdığı ve ele aldığı konulara bakıldığında, 1956 yılındaki devlet ve demokrasi kavramlarını irdelediği Cumhuriyet gazetesindeki “Devlet Biziz” başlıklı yazısı öne çıkmaktadır. 2 Mart tarihli köşe yazısında Tunaya, dünden bugüne devlet nedir konusunu ve devlet yönetiminin saltanattan demokrasiye, demokrasiden totaliter yönetime nasıl evirildiğini anlatmıştır. O'na göre devlet, az sayıdaki insanın çok sayıdaki insanı idare etmesidir. Tunaya, burada devletin yani hâkimiyetin halka geçmesi ile devletin halk yani “biz” olduğunu savunmuştur. Ama O'na göre, devleti yönetirken insanlar bir yerde kendilerine boyun eğmektedir. Bu durumun son dönemlerde “devlet acaba siz misiniz ya da onlar mı” diye düşünülmesine neden olduğunu belirtmiştir. Tunaya burada Türkiye ve dünyada hâkimiyetin halka verilse de, temsil etme ve temsil edenler anlamında devlet kavramını irdelemiştir.¹⁰⁷³

Tunaya, devleti halk adına yönetmenin bir yarış haline dönüştüğünü ve iktidara gelindiğinde ise vaat edilen her şeyin unutulduğunu savunmuştur. O, “madem ki iktidar sizsiniz, şu halde onun kuvvetlenmesi lehinizdedir” anlayışının savunularak her şeyin

¹⁰⁷² Tarık Zafer Tunaya, “Meşrutiyette Kavgalı Meclis Müzakereleri” **Vatan**, 16 Ocak 1953, s. 2.

¹⁰⁷³ Tarık Zafer Tunaya, “Devlet Biziz” **Cumhuriyet**, 2 Mart 1956, s. 2.

yapıldığını belirtmiştir. O'na göre demokrasi böylece istibdada dönüşmektedir. Tunaya, oluşan yeni yönetimlerin eski tiranlıklardan sadece görünüş olarak farklı olduğunu savunmuştur. Bu durumda iktidara gelenlerin değişimini Tunaya şöyle ifade etmiştir:

“İktidara geçmek için mum ışığı halinde görülen arzuları birden bire kocaman hırs alevleri ile etrafı sarar: Bu istibdat yangınıdır ve sürekli demokratik mekanizmalardan ve prensiplerden, hürriyetlerden koparılan parçalarla beslenir.”¹⁰⁷⁴

Tunaya, sanattan demokrasiye, demokrasiden de totalitarizme geçildiğini ve bu anlamda demokrasinin totalitarizmin yatağını yaptığını savunmuştur. O'na göre iktidar, bu rahat yatakta halk ile ilişkileri bozulana kadar yatmış ve bu bozulmayla birlikte sarsıntılar ortaya çıkmıştır. O doğal olarak da gelinen noktada ihtilallerin yaşandığını savunmuştur.

Demokraside modern devletlerin kuruluş ve yaşayışlarının kabile devleti gibi olmadığını, demokraside devletin çözümlerini halka rağmen değil halkın aklına göre yaptığını ifade etmiştir. Bu yüzden Tunaya'ya göre demokrasi sadece oy vermek değildir. O, demokrasiyle elde edilen gücün sınırsız olmasından ziyade, belirli prensipler ve kurumlar çerçevesinde kullanıldığını savunmuştur.¹⁰⁷⁵ Tunaya'nın bu anlamda ele aldığı konulara bakıldığında da Başgil ile ortak yönleri olduğu görülmektedir. Bu dönemde iki aydın Türkiye'de yaşanan siyasal rekabet ve iktidarın tutumu karşısında demokrasi ve anayasanın gerekliliğini savunmuşlardır.

1959 yılı başında Tunaya, Vatan gazetesinde muhalefet ve teşekkülü üzerine bir yazı ele almıştır. "Muhalefetin Teşekkülü" başlıklı Vatan gazetesinde 6 Ocak 1959'daki yazısında Tunaya, muhalefetin Meşrutiyet'teki zeminini ve neden ortaya çıktığını ele almıştır. O'na göre muhalefeti doğuran nedenlerin başında, meclis çoğunluğunun her şeye deva görülmesi ve istibdadın Yıldız'dan Mebusan'a taşınması gelmektedir. O, diğer nedenin de İttihat ve Terakki'nin türdeş olmamasına bağlamıştır. Tunaya Meşrutiyet döneminde yaşanan iki parti çekişmesi ve ölüm kalım savaşının temelinde kişisel kinlerin olduğunu savunmuştur. O'na göre bu ölüm kalım savaşı hem siyasi hayata hem de devletin hayatına mal olmuştur. Tunaya'nın bu konuyu Türkiye'nin iktidar ve muhalefet

¹⁰⁷⁴ A.g.m., s. 2.

¹⁰⁷⁵ A.g.m., s. 2.

partilerinin en sıkıntılı günlerinde ele almış olması ve demokrasinin gereklerini vurgulaması ayrı bir önem arz etmiştir.¹⁰⁷⁶

Tunaya DP'nin son döneminde, hürriyetin özellikle de Fransa'da "insan derisi ile kaplı anayasa"larla ortaya çıkıldığını ele almıştır. 23 Aralık 1959'da Cumhuriyet gazetesindeki köşesinde Tunaya, dünyada yaşanan hürriyet savaşları ve ortaya çıkan gelişmelerin Türkiye'de de Osmanlı döneminden beri devam ettiğini belirtmiştir. O, Tanzimatçılar ve Sultan Hamid döneminde yaşananların isteyerek ya da istemeyerek de olsa, sınırlı kaldığını savunmuştur. Fakat Tunaya, yaşanan olumsuzluklara rağmen hürriyetin gelişiminin engellenmediğini şöyle açıklamıştır:

"Tarih incelemeleri hürriyet hareketinin bir özelliğini daha belirtti: Hürriyet fikri bulaşıcıdır. İçin için gelişir ve oluşur. Bir gün hiç beklenmeyen bir zamanda, kendisini görmek istemeyenlerin hayretleri karşısında, daha çok olgun, fakat çok daha şiddetli bir şekilde ortaya çıkar. Daha doğrusu patlar. Tarih gösteriyor ki, hürriyetler bir süre kısılanabilir, kısıtlanabilir. Fakat hürriyetçi gelişmeler hiçbir zaman durdurulamaz."¹⁰⁷⁷

Tunaya, hürriyetin tarihte görüleceği üzere engellenmediğini ve gecikse bile daha da büyüerek sonrasında ortaya çıktığını ifade etmiştir. Bu yazısını DP ve muhalefet ilişkisinin çatışmaya döndüğü ve iktidarın muhalefete karşı güç ve sert önlemler aldığı bir dönemde yazmış olması kayda değerdir. O, bu yazıda Türkiye'de özellikle Meşrutiyet döneminde hürriyetin önünün alınmadığını fakat hürriyet için mücadele edenler ve onu getirenlerin istibdadının yaşandığını belirtmiştir. O, yeni dönemde bir Sultan Hamid yerine artık yüzlerce kişinin türediğini ifade etmiştir. Ardından Tunaya, Müdafaa-i Hukuk Hareketi'nin hürriyeti milli hâkimiyet ile sağladığını açıklamıştır. Tunaya'ya göre Türkiye, bu gelişimlere rağmen hala Avrupa'nın çok önce konuştuğu temel şeyleri konuşmaktadır. Tunaya'nın dönemle ilgili tepkisi, "hür ve bağımsız bir ülke içinde, Namık Kemallerin açtığı çığırı amacına ulaştırmak, milletimizin tarihsel ödevi olacaktır." şeklinde olmuştur.¹⁰⁷⁸

¹⁰⁷⁶ Tarık Zafer Tunaya, "Muhalefetin Teşekkülü" **Vatan**, 6 Ocak 1950, s.2.

¹⁰⁷⁷ Tarık Zafer Tunaya, "İnsan Derisiyle Kaplı Anayasa" **Cumhuriyet**, 23 Aralık 1959, s. 2.

¹⁰⁷⁸ **A.g.m.**, s. 2.

Başgil ve Tunaya'nın DP iktidarına yaklaşımları, genel çerçevede farklılık içermiş olsa da, demokrasi ve hürriyetlerin yaygınlaşması anlamında ortak bir bakış açısına sahip olmuşlardır. 1950 sonrasında farklı yayın organlarında ele alınan olaylar ve düşünceler, DP'nin ilk günlerinde demokrasinin verdiği ümit doğrultusunda yorumlanmıştır. Yapılan tespitler ve geçmişe yönelik eleştiriler öne çıkmıştır. Bu durum ülke ekonomisinin sarsılmaya başladığı 1954 yılından itibaren değişmeye başlamıştır. Bu anlamda demokrasi ve hürriyet vurguları hem Başgil hem de Tunaya'nın yazılarında belirgin olarak görülmüştür. Bu aşamada Başgil ve Tunaya'nın döneme yönelik genel çerçevede düşüncelerine göz atıldığında, onların bu döneme yönelik fikirlerinin belirginleştiği zaman dilimi genel olarak 27 Mayıs askeri müdahalesi sonrasındaki dönem olmuştur.

Başgil ve Tunaya'nın DP'nin bu dönemde yaptığı hatalar ve 27 Mayıs'a giden süreçle ilgili fikirleri bariz şekilde farklılık içermektedir. Başgil, 27 Mayıs'ı ortaya çıkaran nedenlerin başına muhalefet partisini yerleştirip, onun iktidarının demokrasiyi rayından çıkardığını ve DP'nin de bu yönde ona uyararak hata yaptığını düşünmüştür. Tunaya ise, 27 Mayıs'a giden süreçte asıl hatanın iktidarda olduğunu ve onun demokrasiden uzaklaştığı için ihtilal olduğunu savunmuştur. Türkiye'nin büyük bir ümitle girdiği çok partili yaşam ve kısa süre sonra "Beyaz İhtilal" ile yönetimi CHP'den devralan DP iktidarı, on yıl devlete hükmetmiştir. Ardından DP, kuruluşu da dâhil olmak üzere kısa süre sonra yönetimi bırakmak zorunda kalmıştır. Bu aşamada Başgil, DP'nin iktidardan düşmesinin sebebini şöyle ifade belirtmiştir:

"Kanaatimizce, Demokratların iktidardan düşmesinin başlıca sebebi ve Türkiye'nin hala çektiği ıstırapların kaynağı muhalefetin haince döndürdü dolaplardır. Gerçekten, Menderes Hükümeti'nin işlediği yolsuzluklar ve suiistimallerin Türkiye'de ilk defa vuku bulduğu hususunda ısrar edilemez. Yalnız İnönü devrinde daha beterleri görülmüştür. Ve bilhassa bunlardan çoğu iyi niyetli bir muhalefet sayesinde önlenmiştir. Fakat Menderes'in karşısında dikilen

sistemli ve merhametsiz bir muhalefet onu çileden çıkarmak ve yeni hatalar işlemeye sevk etmekten başka bir şey yapmamıştır.”¹⁰⁷⁹

Başgil bu anlamda DP’yi iktidar olarak hataya sürükleyen şeyin muhalefet olduğunu söylemiştir. O, açık olarak 27 Mayıs’a gidişte, CHP’nin “provakatif” hareketler yaptığını, özellikle de 1957 seçimi sonrasında edindiği özgüven ile iktidara karşı her türlü şiddet ve tecavüzde bulunduğunu savunmuştur.¹⁰⁸⁰ Başgil, demokrasilerde halkın yetkiyi bir partiye verdiğini ve diğer partilere ise bir sonraki seçime kadar hazırlanması için fırsat tanıdığını belirtmiştir. O’na göre, Türkiye’de ise, muhalefet bu bekleme süresini iktidarı engellemeye çalışarak kullanmıştır. Genel anlamda DP’nin iktidarı süresince CHP ve İnönü ile olan ilişkisinin çatışma şeklinde yürütmüş olması, ilişkilerin sürekli gergin olması ve felaketle sonuçlanmasına neden olmuştur.¹⁰⁸¹

Başgil’e göre DP iktidarı süresince basını yeteri kadar kullanmamıştır. O, Demokrat Partililerin tecrübesiz oldukları için bundan yeteri kadar faydalanamadığını belirtmiştir. O’na göre iktidar, Akın gibi gazeteleri yeteri kadar desteklemeyince, gazeteler batmıştır. Başgil, Türkiye’de ilan desteğinin gazetelerin tirajlarına göre verildiğini ve tirajlara da renkli konuları olan ve iktidara çatma konusunda önde olan gazetelerin sahip olduğunu savunmuştur. O’na göre iktidarı öven gazeteler tatsız tuzsuz konuları yazdıkları için bu gazetelerin tirajları düşüktür. Bundan dolayı da gazeteler destek göremedikleri için batmıştır. Başgil, bu dönemde CHP’nin basını kullanmasına karşılık, DP’nin ise iktidar olarak basından uzak kalmasını eleştirmiştir. Basın O’na göre, gelenek olarak iktidara çatmak ve mesleki menfaat için kullanılmaktadır. DP bu iki menfaati basında dengeleyememiştir.¹⁰⁸² Başgil’e göre iktidarın bunlar dışında şöyle hataları olmuştur; 1954’te Millet Partisi’nin kapatılıp siyasi liderlerinin hapse atılması, muhalif basına karşı girişilen baskı hareketleri, 1955’teki seçimde Osman Bölükbaşı’nın muhalefet oyuyla vekil seçtiği Kırşehir’in ilçe olması, Kıbrıs konusu dolayısıyla Atatürk’ün doğduğu eve bomba atıldığı bahanesiyle başlayan olaylar bahane edilip 6-7 Eylül 1955’te Rum evleri ve işyerlerinde yapılan yağmaya sessiz kılınması, 1955’te muhalefet partisi liderine bilerek veya bilmeyerek güçlükler çıkarılması ve hakaretlere

¹⁰⁷⁹ Başgil, **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, s. 179.

¹⁰⁸⁰ **A.g.e.**, s. 23.

¹⁰⁸¹ Aydemir, **Menderes’in Dramı**, s. 265.

¹⁰⁸² Başgil, **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, s. 190.

uğraması bu hatlardandır.¹⁰⁸³ Başgil sonuç olarak 27 Mayıs'a gidişte birçok hata gerçekleşse de olayın aslının iki parti ve liderlerinin mücadelesinden kaynaklandığını savunmuştur.

Tunaya'nın fikirlerine bakıldığında ise, O, 27 Mayıs'a giden süreçte iktidarın yaptığı hatalarla ilgili ilk olarak laiklik konusunda gerici grupların desteklenmesi durumuna değinmiştir. O, bu durumu şöyle ifade etmiştir:

“Bilhassa on yıllık DP icraatı boyunca tecrübeler göstermiştir ki, geri çevreler iktidar tarafından en ufak bir yardım görünce, fert ve toplum hayatını yeniden karanlık içine götürme isteğindedirler, bu ihtiraslarının tatmin edilmesine de imkân yoktur. İnkılâpçı laiklik prensibinin uygulanması, iktidarın hurafeci çevrelere asla müsamaha göstermemesi zaruri kılar. Zaten dini çevreler tarafından desteklenmeyi isteyen hükümetler sonunda bu çevrelerin dikte ettikleri bir siyaset takip etme durumuna düşmüşlerdir. Oy toplamak için dini istismar politikasının revaçta olduğu bir memlekette, laiklik prensibinin devrimci bir anlamı olması gerekir.”¹⁰⁸⁴

Tunaya'ya göre, laiklik konusunda verilen tavizler karanlığı canlandırmış ve kuvvetlendirmiştir. Bu konuda verilen tavizlerin iktidarı “uşak” konumuna düşürdüğünü savunmuştur. Cumhuriyet, Batılılaşma anlamında laikliği en önemli ilke olarak benimsemişken bu dönemde laiklik göz ardı edilmiştir. O, bunun en önemli kanıtının ise 27 Mayıs sonrasında MBK'nin laikliği tekrar ait olduğu yere yerleştirmesinin olduğunu belirtmiştir.¹⁰⁸⁵ 27 Mayıs bu anlamda Tunaya'ya göre, bir yerde gerici unsurlardan kurtuluş ve aydınlanma olmuştur.

DP'nin yaptığı hatalar konusunda Tunaya, iktidarın sadece gerici unsurları desteklemediğini ve başka hatalarının da olduğunu savunmuştur. O'na göre, DP iktidarı tek partili süreçten çok partili düzene doğru gidişin bir sonucu olarak ortaya çıkmıştır. Fakat O'na göre, bu dönemde çok partili rejimden tekrar tek partili rejime doğru gidilmeye çalışılmıştır. Tunaya, DP iktidarının çoğunluğun her şeyi yapabileceğini düşündüğünü ve DP'nin siyasi iktidar ile milli hâkimiyeti karıştırdığını savunmuştur.

¹⁰⁸³ A.g.e., s. 31-32.

¹⁰⁸⁴ Tunaya, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, s. 127.

¹⁰⁸⁵ A.g.e., s. 110.

Tunaya bu karışıklık sonrasında çoğunluğun her şeyi yapacağını düşünülmesini, bu yolla da Meclis ve muhalefetin sindirilmek istendiğini belirtmiştir. Oluşan tablo ile birlikte Tunaya iktidarın ekonomik sıkıntıları perdelemek için baskıları daha da artırdığını savunmuştur. O'na göre siyasal alandaki çoğulcu yapı tekçi yapıya indirgenmiş ve bunun sonucunda da 27 Mayıs yapılmıştır. Bu anlamda Tunaya, 27 Mayıs'ı çok partili rejimin tekrar kurulması olarak görmüştür.¹⁰⁸⁶

Tunaya, sonuç olarak DP'nin aydınları küçümseyip, çoğunluğu elinde bulundurarak hükmettiğini ve bu durumun da bir sonuca varmadığını belirtmiştir. O, böyle iktidar yapılarında çoğunluk karşısında seçkinlerin güçlü olduğunu ifade etmiştir. Diğer yandan O'na göre, iktidar sosyal ve ekonomik olarak kalkındırıcı bir vasıf taşımamıştır. Tunaya, kalkınmanın genel itibariyle gelişme olmadığını savunmuştur. O'na göre iktidar kendi ekonomik gelişimini eleştiren tüm siyasal muhalefete karşı şartları kısıtlayarak, hayatı felce uğratmıştır. O, bu durumun DP'nin 1946'da ortaya koyduğu ruhla uyuşmadığını ve muhafazakâr sele kapılarak kendi sonunu hazırlayan yolu seçtiğini ifade etmiştir. Bütün bu olanlardan sonra Tunaya'ya göre iktidar, gayrimeşru ve antidemokratik kabul edilip, ona karşı ihtilal hakkı kullanılmıştır. O, DP'nin oluşan ihtilal koşullarını ve ihtimallerini küçümsediğini ve 27 Mayıs 1960'da da büyük bir şiddetle yıkıldığını açıklamıştır.¹⁰⁸⁷

Sonuç olarak Başgil ve Tunaya, Türk modernleşmesinin vardığı noktayı hayatlarıyla deneyimlemiş ve hayatlarındaki en büyük fikir ayrılığını yaşamışlardır. Onlar aynı amaç doğrultusunda oluşan düzenin farklı nedenlerden dolayı 27 Mayıs'a vardığına inanmıştır. Demokrasi ve hürriyet, Başgil ve Tunaya için her zaman ortak hedefi oluşturmuşken, DP iktidarının bu hedeflere yaklaşımını farklı değerlendirmişlerdir. Başgil, DP iktidarının halkın bir demokrasi zaferi olarak iktidara geldiğini ve DP'nin iktidarı sırasında hatalar yaptığını belirtmiştir. O'na göre bu hataların bir kısmı kendisinden kaynaklansa da, asıl neden CHP muhalefeti ve tek parti özleminde olan İnönü olmuştur. O, CHP'nin demokrasi yoluyla iktidara gelemeyeceğini anladığı andan itibaren antidemokratik yöntemlere yöneldiğini savunmuştur. O'na göre bu amaçla CHP, ordu ve öğrencileri kullanarak iktidarı demokrasi rayından çıkarmış ve iktidarın hata

¹⁰⁸⁶ Tunaya, *Siyasal Müesseseler ve Anayasa Hukuku*, s. 264.

¹⁰⁸⁷ *A.g.e.*, s. 449-450.

yapmasına neden olmuştur. Tunaya ise, DP'nin demokrasi yoluyla iktidara gelse de, bu uğurda özellikle din adına insanların desteğini kazanmaya çalıştığını, ardından da çoğunluğun verdiği kuvvet ile çoğulcu ortamı sonlandırmaya çalıştığını savunmuştur. 27 Mayıs Tunaya'ya göre Cumhuriyet'in değerlerinden ve demokrasinin gereklerinden uzaklaşan gayrimeşru iktidarın ortadan kaldırılmasıdır. Başgil ve Tunaya'nın ortak düşündükleri nokta ise DP iktidarının yaşadığı ekonomik sıkıntılar nedeniyle, siyasette çatışmaların ve iktidarın baskısının arttığı yönündedir. Bütün bu gerekçelerden dolayı iki aydına göre demokrasi ve hürriyet mücadelesinde geline nokta nedeniyle 27 Mayıs askeri müdahalesi yapılmıştır.

4.3. 27 Mayıs Dönemi

TBMM'nin 1920'de açılması ve egemenliğin halka verilmesi, Türk modernleşmesinde atılmış en önemli adım olmuştur. 1923'te Cumhuriyet'in ilanı ile birlikte, Türkiye'de yeni bir siyasal ve sosyal düzen hayata geçirilmeye başlanmıştır. Siyasal olarak 1945 yılına kadar iki muhalefet partisinin kurulması dışında bir gelişme yaşanmamıştır. Bu dönemde Doğu'dan Batı'ya yönelerek yeni bir devlet ve toplum inşa edilmeye çalışılmıştır. Mustafa Kemal Atatürk tarafından başlatılan devrimler, İsmet İnönü döneminde korunarak devam ettirilmiş ve aynı zamanda Türkiye, II. Dünya Savaşı'nın kenarından geçerek Batı'daki yeni dünya düzenine dâhil olmuştur. Türkiye'de bu dönemde muhalefet partilerine siyasal düzenin kapısı aralanmış ve çok partili düzene geçilmiştir. Türkiye'de kısa sürede birçok parti kurulsada, 1946 yılı başında CHP'nin kendi bünyesinden çıkardığı Demokrat Parti ön plana çıkmıştır. Kısa sürede iktidara ciddi olarak aday olduğunu kanıtlayan DP, Cumhuriyet'in kurucusu olan CHP'yi iktidarı devretmeye mecbur etmiştir. Türk modernleşmesinde ilk kez, iktidar kontrollü bir şekilde muhalefet partisine devredilmiştir. Büyük bir halk desteği ile iktidara gelen DP, iktidarının ilk dönemleri görece refah içinde geçse de kısa bir süre sonra iktisadi ve siyasi alanda sıkıntılarla karşılaşmıştır. Yaşananlar, bu dönemde modernleşme adına demokrasinin ne kadar içselleştirildiğini göstermiştir. İktidarın muhalefete yaklaşımı ve aynı şekilde muhalefetin de iktidara karşı yaklaşımı, dönemin demokrasisinin kaderini tayin etmiştir. Yaşanan olayların, farklı zihniyet dünyasından gelen Başgil ve Tunaya'daki tezahürlerini bu çerçevede görmek mümkündür. Türkiye'de 1960 yılına

yaklaştıkça iktisadi ve siyasi alanda artan zorlukların toplum da dâhil olmak üzere her alana sıçramış ve artan gerginlik de sonuç olarak 27 Mayıs 1960'da askeri bir müdahaleyi ortaya çıkarmıştır. Böylelikle Türk modernleşmesinde II. Meşrutiyet de dâhil olmak üzere Cumhuriyet döneminde çeşitli dönemler denendikten sonra II. Dünya Savaşı sonunda başlayan çok partili düzen tecrübesi, Cumhuriyet'in ilk askeri müdahalesi ile sonuçlanmıştır. 27 Mayıs 1960'da yaşanan askeri müdahale ile Türk modernleşmesinde yeni bir safhaya geçilmiştir.

27 Mayıs askeri müdahalesini hazırlayan nedenlerin temelinde Türkiye'de demokrasinin ve modernleşmenin içselleştirilemediği yatmaktadır. Gerek Tunaya'nın gerekse Başgil'in yapılan hataları ele alışı ve sıralaması bu yönde olmuştur. Başgil'e göre özetle 27 Mayıs'a neden olan dört konu vardır. Öncelikli olarak şu dört esas her sağlıklı demokrasi de olmazsa olmazdır; birincisi sağlıklı bir demokrasi için öncelikli olarak, hataya düşmeden ülkeyi idare eden bir iktidar, ardından onu layıkıyla uyaran muhalefet, bununla birlikte üçüncü olarak halka yol gösteren ahlaklı aydınlar ve son olarak da, her şeyden haberdar, kanun ve hürriyet çerçevesinde hareket eden bir basındır. Bunlar Başgil'e göre sağlıklı bir demokrasi için gereklidir ve bunlar Türkiye'de olmadığı için 27 Mayıs hareketi ortaya çıkmıştır. Başgil'e göre bu olayların yaşanması en nihayetinde bir gelişimin eksikliğindedir.¹⁰⁸⁸

Tunaya ise 27 Mayıs'a gidişi bir yerde Cumhuriyet değerlerinden uzaklaşılmasının sonucu olduğunu iddia etmiştir. 30-31 Mart 1971'de Cumhuriyet gazetesindeki köşe yazısında Tunaya, 1945 yılından 1960 yılına kadar Türkiye'de demokrasi namına yaşananların 27 Mayıs'a neden olduğunu savunmuştur. O, bu durumu şöyle ifade etmiştir:

“Devrim, devrimi yıkma, hürriyeti tanınarak kuşa çevrilmiştir. Laiklik bir hayal olmuştur. CHP 18 türbesi, çeşitli din kurslarını açarak, DP'nin yolunu düzeltmiştir. DP'nin oy politikası, dini siyaset pazarında taksit taksit satarak gelişmiştir. Atatürkçü olmak suç sayılacak duruma düşürülmüştür. Devrim sözcülüğü, alerji yaratmaktadır. Milyonlarca masum vatandaşı sömürücü bir baskı altında tutacak örgütlere izin vermek için, aşırı sol denen bir akım körüklenmiştir. İnsanlar birbirine düşürülmüş, genç insanlar düşman muamelesi görmüştü.

¹⁰⁸⁸ Başgil, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, s. 175.

Yapma bir aşırı akımlar diyalogu kurulmuştur. Şimdi, kendi yarattığımız olan bu değirmenlere saldırıyoruz. Seçimlere gelince... İstenileni hiçbir zaman vermemişlerdir. Seçim sistemleri, belirli hesaplara göre ayarlanmış, memleketin gerçek güçlerini temsil etmekten uzak kalmışlardır. Hiçbir seçim, devrimci ve Atatürkçü bir iktidar getirmemiştir. Aksine, götürmüştür. Tutucu iktidarlar, milli irade ve sandık türküleriyle Türkiye'nin kaderine hâkim olmuşlardır.”¹⁰⁸⁹

Tunaya'ya göre bu şartlar altında 1945 yılından sonra Türkiye'de uygulanan şey demokrasi değildir. Çünkü bu dönemden sonra uygulananlar O'na göre Batı'da uygulanan demokrasilere benzememektedir. O'na göre, Türkiye gibi az gelişmiş ülkelerde demokrasi, yaşanan şartlardan dolayı tanınamaz hale gelmektedir. Tunaya, gelinen noktada demokrasinin insanlar için var olduğu düşüncesi yerine, insanların demokrasi için var olduğu anlayışının ortaya çıktığını savunmuştur.¹⁰⁹⁰ Tunaya demokrasinin manasıyla birlikte genel çerçevede bu dönemde yapısının da değiştirildiğini ifade etmiştir. Yani iktidar O'na göre tek partili yapıdan çok partili yapıya doğru gidişi tekrar teresine döndürmeye çalışmış ve bundan dolayı da ordu rayından çıkan demokrasi ve iktidarı tekrar yoluna sokmaya çalışmıştır.

Demokrat Parti iktidarında 1960 yılı başına gelindiğinde, muhalefet iktidarı baskı kurmakla suçlanmış ve diktatörlük yoluna sapmakla itham etmişken, iktidar da muhalefeti gayrimeşru yollarla iktidarı devirmekle suçlamıştır. Ardından siyasal alandaki ilişkiler 18 Nisan 1960'da iktidarın Tahkikat Komisyonu'nu kurmasıyla artık kopma noktasına gelinmiştir. Yaşanan olaylar ve çatışmalar 28-29 Nisan'da Ankara ve İstanbul'daki üniversitelere yansımış ve her iki ilde de sıkıyönetim ilan edilmiştir. Başgil'in anılarında belirttiğine göre, O, iktidarın hata yapmasını engellemek için son bir teşebbüste bulunup, bağımsız bir hükümet kurulmasını önermiştir. Başgil, Münip Hayri Ürgüplü'yü bu amaçla araya koyup, Ali Fuat Cebesoy'a hükümet kurma teklifinde bulunmuştur. Bu amaçla Ankara'ya gidilip Menderes'le görüşülmeye karar verilmiş, fakat bundan bir sonuç çıkmamıştır.¹⁰⁹¹

¹⁰⁸⁹ Tarık Zafer Tunaya, “Demokrasi ve Az Gelişmişlik” **Cumhuriyet**, 31 Mart 1971, s. 2.

¹⁰⁹⁰ **A.g.m.**, s. 2.

¹⁰⁹¹ Başgil, **Hâtıralar**, s. 78.

Siyasal ve toplumsal alanda iktidara karşı itirazlar kısa süre içinde orduya da yansımış ve 22 Mayıs'ta Ankara'da Harp Okulu öğrencileri yürüyüş yaparak, tepkilerini ortaya koymuştur. Bütün bunlardan sonra önceden oluşturulan ihtilal komitesi, Menderes'in Yunanistan seyahatini iptal edip, 25 Mayıs'ta Eskişehir'e gitmeye karar vermesi ile birlikte harekete geçmiştir. Planlanan müdahale, 27 Mayıs Cuma günü Cemal Gürsel'in başkanlığında 36 subaydan oluşan Milli Birlik Komitesi'nin ülke yönetimine el koyması ile sonuçlanmıştır.¹⁰⁹²

27 Mayıs 1960 saat 04.00'da, yollar, radyo ve PTT'nin ele geçirilmesi ile ordu içindeki ihtilal komitesi harekete geçmiştir. Müdahale, İstanbul ve Ankara'da koordineli olarak yapılmıştır. Hükümet üyeleri ve Cumhurbaşkanı konutlarında tevkif edilmiştir. Bu anlamda Bayar, Çankaya Köşkü'nde tutuklanmaya çalışılmıştır. O'nu tevkif etmekle görevli olan kişi ise Muhafız Alayı Komutanı Osman Köksal olmuştur. Öncelikli olarak Köksal, 27 Mayıs sabahında olayların duyulması sonrasında Bayar'ın istifasını istemiş ve Bayar'ı tutuklamaya çalışmıştır. Bayar, yapılan darbe girişimine karşı direnilmesini ve karşılık verilmesini istemiştir. Müdahalenin ilerleyen saatlerinde Alay Komutanı Köksal'ın müdahale ekibinden olduğunu gören Bayar, silahını kendi şakağına dayayıp intihar etmeye kalkmış ve kısa süre sonra teslim alınıp Harp Okulu'na götürülmüştür. Bayar'ın teslim alınması ile Ankara'daki müdahale tamamlanmıştır.¹⁰⁹³ Menderes ise olayları sabaha doğru haber alıp, Kütahya üzerinden Konya'ya gitmek için hareket ederken yakalanmıştır. Başgil, Menderes'in Konya'daki 2. Orduya sığınmayı hedeflediğini açıklamıştır. O'na göre Menderes'in Konya'ya gitmek istemesindeki temel sebep bilinmemekle birlikte, buradaki ordunun O'na sempati beslediği bilinmektedir. Bundan dolayı da Menderes'in böyle bir karar verdiği tahmin edilmektedir. Başvekil Menderes, Konya'ya doğru yol alırken Kütahya'da valiliğe teslim olmuştur.¹⁰⁹⁴

Teslim alınan DP iktidarı üyeleri ve üst düzey bürokratlar askeri müdahale sırasında merkez olan Ankara'daki Harp Okulu'nda tutulmuşlardır. Bu merkezde tutulan hükümet üyelerinden ve bürokrasiden yaklaşık 500 kişi kısa bir süre sonra Yüksek Adalet Divanı'nda yargılanmak için Yassıada'ya sevk edilmiştir. Buradaki yargılamalarda 13

¹⁰⁹² Tunçay, "Siyasal Gelişmenin Evreleri" *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, C.VII, s.1981.

¹⁰⁹³ Mumcu, *a.g.e.*, s. 90.

¹⁰⁹⁴ Başgil, *27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri*, s. 173.

kişiyeye idam cezası verilmiş, bunların içinde de Menderes, Polatkan ve Zorlu'nun infazları onaylanarak, Marmara'nın İmralı Adası'nda idam edilmişlerdir.¹⁰⁹⁵

Tunaya bu dönemde özellikle aydın çevrelerin muhalefetine silahlı kuvvetlerin verdiği destek ile 27 Mayıs ihtilalinin gerçekleştiğini açıklamıştır. O'na göre, "27 Mayıs hareketi, DP iktidarını 'gayrı meşru' ilan ederek, açılan bir ihtilal parantezidir." O, bu çerçevede yapılanların bir hükümet darbesi olup olmadığını tartışabileceğini ifade etmiştir. Fakat Tunaya, buna rağmen 37 yıllık Cumhuriyet idaresi sonrasında bu teşebbüsün ilk olduğunu açıklamıştır. O'na göre yapılan müdahale bir "hükümet darbesi" olarak görülse bile, Türkiye'nin siyasi, ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarına getirdiği yenilikler sürekli genişlediği ve derinleştiği için, bu müdahaleyi yapanları çok geride bırakmıştır. Bundan dolayı Tunaya'ya göre 27 Mayıs basit bir hükümet darbesi olarak görülemez.¹⁰⁹⁶

Başgil'in 27 Mayıs'a bakışı ise onun hükümet darbesi olduğu şeklindedir. 23 Haziran 1960'da Yeni Sabah gazetesindeki köşesinde 27 Mayıs'ı ve MBK'yi ele almıştır. Bu yazısında Başgil, 27 Mayıs'ı bir hükümet darbesi olarak ele almanın, onun büyük ve asil manasını küçümsemek olarak algılanmaması gerektiğini savunmuştur. O, bu harekete hükümet darbesi demenin temelinde hukuki olarak onun mahiyeti ve adını belirlemenin yattığını ifade etmiştir. Bu noktada Başgil'e göre hükümet darbesi ve 27 Mayıs müdahalesinin hukuki olarak ilişkisi şöyledir:

"Filhakika, hukukta hükümet darbesi diye, devletin eli ve emri altındaki resmi kuvvetlerden birinin, mesela ordunun, isyan ederek, mevcut hükümeti devirip, iktidarı ele almasına denir. Bu tarife göre, 27 Mayıs hareketi, tam klasik şekliyle bir hükümet darbesidir."¹⁰⁹⁷

Başgil, 27 Mayıs hareketine bir anlamda hak vermiştir. O'na göre demokrasi hukukunda vatandaş, demokrasi hukuku çerçevesinde bir nevi isyan hakkını kullanmıştır. O, demokrasi hukukunda vatandaşın kanunsuz bir idareye karşı başkaldırma hakkını kullanmasının normal olduğunu savunmuştur. Başgil'e göre genel anlamda bu durumda vatandaşın nefisini müdafaa etmesi anlamında tabii haktır. Yani vatandaş zulme karşı

¹⁰⁹⁵ A.g.e., s. 174.

¹⁰⁹⁶ Tunaya, **Siyasal Müesseseler ve Anayasa Hukuku**, s. 264.

¹⁰⁹⁷ Ali Fuad Başgil, "27 Mayıs Hareketi ve Milli Birlik" **Yeni Sabah**, 23 Haziran 1960, s. 3.

hükümete sığınır, fakat zulüm hükümetten gelirse o zaman en tabii hak direnmektedir. Başgil, Fransızların 1789'da "zulme karşı direnme hakkı"nı kullandıklarını vurgulamıştır.¹⁰⁹⁸ Bu noktada Başgil'in 27 Mayıs'ı evrensel bir hukuk temeline oturttuğunu görmek mümkündür.

Başgil, vatandaşın zulüm karşısında menfi, müsbet ve mütecaviz direnme gibi haklarının olduğunu belirtmiştir. Menfi olarak direnmede vatandaş, haksız kanunlar karşısında küsüp, yazılı tenkitle bulunabilir. Müspet direnmede ise haksız kanunlara karşı vatandaşın cephe alması söz konusudur. Son olarak Başgil, mütecaviz direnmede vatandaşın silahlı ve topluca isyan etmeye hakkının olduğunu belirtmiştir. İsyân konusunun ise Başgil, ikiye ayrıldığını ve ilkinin hükümet darbesi olduğunu ifade etmiştir. Diğer isyanın ise 1787 ABD, 1789 Fransız, 1917 Bolşevik Devrimi ve 1919'daki Türk Milli Mücadelesinin olduğunu açıklamıştır.¹⁰⁹⁹

Başgil, halkın sahip olduğu ihtilal hakkının hayati şartlar olgunlaştığında gerçekleşmesi gerektiğini savunmuştur. Bu şartlar olgunlaşmadan O'na göre gerçekleşen isyanlar, felaketle sonuçlanmıştır. Başgil, isyan hakkının hayatiliği ve isyanın hangi şartlarda olması gerektiğini şöyle belirtmiştir:

"Hakikatte de isyan ve ihtilal ürkülecek bir hal ve harekettir. Bu öyle bir haktır ki, tababetteki zehirli ilaçlar gibi daima kapalı bir dolapta kalması ve çoluk çocuk eline geçmemesi lazımdır. İsyân ve ihtilal, çaresizlik karşısında, hastayı zehirle tedavi etmek kabildendir ve kullanılması, kullanılmamasından daha tehlikelidir."¹¹⁰⁰

İsyân ve ihtilal hakkı Başgil'e göre yukarıda da belirtildiği gibi iyilikten ziyade kötülük getirebilmektedir. O, ihtilalin üzerinden iki yıl geçtikten sonra ele aldığı yazısında, Türkiye'nin durumunun ortada olması nedeniyle bu yargıya vardığını ifade etmiştir. Başgil, diğer yandan hükümet darbesinin ordu yani ülkenin silahlı kuvvetleri tarafından yapılmasının toplum için faydaları olduğunu da düşünmüştür. Çünkü O'na göre, ordunun yaptığı müdahalelerde ülkede otorite boşluğu olmamakla birlikte asayiş de sağlanmaktadır. O, bu şekilde yapılan darbeler ile ülkenin daha çabuk normal yaşama

¹⁰⁹⁸ A.g.m., s. 3.

¹⁰⁹⁹ A.g.m., s. 3.

¹¹⁰⁰ Başgil, *Hâtıralar*, s. 134.

dönebildiğini ifade etmiştir. O'na göre bu tarz bir askeri müdahalede yönetim sadece sivillerden askerlere geçmesi dışında bir değişime uğramaz. Onun askeri darbe dışındaki seçeneğe yaklaşımı şu şekilde olmuştur:

“Bunun aksine olarak, başıbozuk kuvvetin harekete geçmesi demek olan ihtilal çok kere anarşiye götürür ve doğurduğu kargaşalıklar seneler sürer.

Türk milleti adına sevinelim ki, 27 Mayıs hareketi bir ihtilal olmamış, bilakis ordunun öne atılması sayesinde bir başıbozuk ihtilal önlemiştir. İhtilal fırtınası da kopabilirdi. Nitekim son aylarda memleket ufuklarında beliren kara bulutlar içlerimize bu korkuyu vermekte idi. Ordumuzun öne atılmasıyla bu korku silinmiş ve yüreklere serin su serpilmiştir.”¹¹⁰¹

Başgil'e göre hükümet darbesini ordunun yapması, ortaya çıkacak sonuçları önleme adına çok önemlidir. Başgil, sivillerin yönetimi ele geçirmesinin yerine devletin en önemli ve tarafsız organı olarak ordunun yönetime el koymasını tercih etmektedir. O'na göre Türkiye'de 27 Mayıs'ta ordu, bir hükümet darbesi yapmış ve rejimi değiştirmeden, suçluları cezalandırıp, yönetimi rayına koymuştur. Başgil, 27 Mayıs müdahalesini ilk öğrendiği anda bu çerçevede onu taktir etmiştir. O'na göre askerin bu müdahalesi kardeşkanı dökülmesi başta olmak üzere, yönetimin sivil bir yapının eline geçmesini engelleyerek demokrasiyi rayına koymuştur. Başgil'in 27 Mayıs'a ilk tepkisi şöyle olmuştur:

“İşte bu güzel. Bravo Silahlı Kuvvetlere! Hareketin en makbul ve en meşru şekilde prensibini koydu. Memleketin tarafsız kuvveti olarak orduya düşen bir vazife vardı: Çekişen partileri ayırmak ve kardeşkanı dökülmesine mani olmaktı. Ordu vazifesini yaptı. Var olsun Türk ordusu!”¹¹⁰²

Bu söz ve bu teminat herkeste bir ferahlık yarattı. Muvafık ve muhalif bütün memleketin ihtilali tasvibine yol açtı. Kardeşkanı dökülmesini kim ister? Mademki ordu buna mani olmak için araya girdi, bundan daha makul ve meşru bir hareket olamazdı.”

¹¹⁰¹ Başgil, “27 Mayıs Hareketi ve Milli Birlik” **Yeni Sabah**, s. 3.

¹¹⁰² Başgil, **Hâtıralar**, s. 80.

Başgil'in 27 Mayıs'a ilk yaklaşımı genel olarak ordunun tarafsızlığına sevinmesi şeklinde olmuştur. O, hükümet darbesi şeklinde gerçekleşen ve haklı gerekçelere dayandığını düşündüğü 27 Mayıs müdahalesini öncelikli olarak bir savaşı yanı kardeşkanının dökülmesini engellediği için memnuniyetle karşılamıştır. O'na göre bu çatışma içinde yönetimi herhangi bir sivil idarenin ele geçirmesinden ziyade ülkenin tarafsız olan güvenlik biriminin ele alması gayet normaldir. Başgil'e göre MBK de tek yasal ve meşru organdır.

4.3.1. 28 Mayıs Beyannamesi

Başgil ve Tunaya'nın 27 Mayıs'a gidilen sürecin önünü açan nedenler konusunda yaşadıkları fikir farklılığının devamı olarak yapılan askeri müdahale sonrasında yayınlanan 28 Mayıs Bildirisi'ne yaklaşımları da çok farklı olmuştur. Öncelikli olarak bu bildiri, Tunaya'nın da içinde olduğu İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nde görev yapan öğretim üyeleri tarafından hazırlanmıştır.¹¹⁰³ Bildiride çeşitli nedenlerle meşruluğunu kaybetmiş bir iktidarın ordu tarafından alaşağı edilmesinin meşru ve hukuki olduğunun altı çizilmiştir. Bildiriyi hazırlayan kişilerden biri olması nedeniyle Tunaya'nın bildiriye yaklaşımı bir savunma şeklinde olmuştur. Başgil'in tepkisi ise daha çok bunun hukukçular tarafından ortaya konulmasına rağmen hukuksuz olduğu yönünde olmuştur. O, bu bildiride ortaya atılan delilleri direkt olarak çürütmek için uğraşmıştır. Öncelikli olarak Tunaya'nın bu bildirinin içeriğine yönelik söylemlerine bakılmalıdır. O'na göre 28 Mayıs'ta yayınlanan bildirinin ana hatları şöyledir:

“Devlet, hukuk, adalet, ahlak, amme menfaati ve amme hizmeti fikrini temsil etmesi ve amme haklarını koruması gereken siyasi kudret, maatteessüf aylardan, hatta senelerden beri bu mahiyetini kaybetmiş, şahsi nüfuz ve ihtiraslarla zümre menfaatini temsil eden maddi bir kuvvet haline gelmiştir.’ Hükümetse, ‘sosyal bir müessese olmaktan çıkarak, şahsi bir nüfuz ve ihtiras aleti haline’ getirilmiştir. Oysa ‘Bir hükümetin meşruiyeti sadece menşesinde, yani iktidara gelişinde değil, iktidarda da, kendisini bu mevkie getiren Anayasaya riayeti ve millet efkârı, ordu, kaza ve ilim müesseseleri gibi müesseselerle işbirliği yaparak, hukuk nizamı içinde yaşaması ile ve devamı ile’ mümkündür. Hâlbuki Hükümet ve siyasi iktidar bir taraftan Anayasaya tamamen aykırı kanunlar çıkarmış ve

¹¹⁰³ Tanör, *Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeler*, s. 366.

bunlara dayanmak suretiyle Anayasayı ihtilal etmiştir.’ Bu nedenledir ki ‘Devlet müesseselerini, içtimai müesseseleri, siyasi kudreti ve meşru hükümeti yeniden kurmak mecburiyeti hâsıl olmuştur.’¹¹⁰⁴

Tunaya, DP iktidarının ve devletin en temel görevlerini yapamaz hale gelerek meşruiyetlerini kaybettiklerini savunmuştur. Bundan dolayı da devletin kurumlarının yeniden oluşturulması, siyasi kuvvetinin düzenlenmesi ve kurulması görevi zorunlu olarak hâsıl olmuştur. O, ortaya konulan bu tezler doğrultusunda başlayan ihtilalde önce MBK’nin ve ardından da Kurucu Meclis’in kurulduğunu belirtmiştir.

Başgil ise, 28 Mayıs’ta yayınlanan bildirisinin İstanbul Üniversitesi Rektörü başta olmak üzere Hukuk Fakültesi öğretim üyeleri tarafından imzalı olarak yayınladığını açıklamıştır. Başgil’e göre Rektör ve Hukuk Fakültesi’nden öğretim üyeleri 27 Mayıs günü uçakla alınarak Ankara’ya götürülmüştür. O, bu öğretim üyeleri vasıtasıyla yapılan müdahaleye hukuki bir zemin arandığını savunmuştur. Başgil bu kişilerin, iktidarın meşruiyetini kaybettiğini ve Anayasa’yı çiğnediği için alaşağı edilmesi gerektiğini savunduklarını ifade etmiştir. Bu noktada Başgil’in yayınlanan beyannameye karşı tepkisi genel itibariyle ortaya konulan tezlerin çürütülmesi ve devrilmiş iktidara karşı bir haksızlık yapıldığı şeklinde olmuştur.

28 Mayıs’ta yayınlanan beyannameye karşında Başgil, beyannameyi ilk okuduğunda çok şaşkın olduğunu, beyannameye göre iktidarın Anayasa’yı çiğnediği için meşruiyetini kaybettiğini ve doğal olarak da yapılan darbeyi hak ettiğinin ifade edildiğini belirtmiştir. Bu noktada Başgil, Anayasayı çiğnemekten kastın, ona aykırı kanun yapıp yapmamak olduğunu sormuştur. Başgil’e göre eğer böyle düşünülmüş ise, bu durum hukuk namına tamamen yanlıştır ve O, bu durumun gaf olduğunu savunmuştur. O’na göre bunun yanlış ve gaf olmasının nedeni, Anayasa’ya göre iktidarın kanun yapması en tabii görevi olmakla birlikte, bu durum onun meşruiyetini kaybettirmez. Başgil’e göre öncelikli olarak meclisten çıkan bir kanun Anayasa’ya aykırı olarak çıkarılamazdı. Bu durumda hükümet kendisine karşı kanun çıkaramayacağı gibi Başgil’e göre, bunun aykırılığının belirleneceği merci de mahkemedir. O, bu duruma karar verecek olanların üç veya beş kişi olamayacağını savunmuştur. Başgil bunun yapılması halinde ise hükümetin sadece töhmet altında kalmasından başka bir işe yaramayacağını açıklamıştır.

¹¹⁰⁴ Tunaya, *Siyasal Müesseseler ve Anayasa Hukuku*, s. 450.

Başgil'e göre "bu mütalaanın aksi müdafaa edilemez. Mahkeme dışı bir iddia ile herhangi bir kanun Anayasa'ya aykırılığı sabit olmuş kabul olunamaz. Bu yol hukuk yolu değil, anarşi yoludur." O, bu dönemde Türkiye'de Anayasa Mahkemesi olmadığı için ve 1924 Anayasası'nın kanunlarının anayasaya aykırılığını mahkemeler denetlemediği için, aykırılık konusunun kanunen meşru kabul edilemeyeceğini savunmuştur. O'na göre devrilen iktidar, önceki iktidarlara aynıdır. Bu ithamlar onlara da yapılmalıdır. O, bu durumda DP iktidarı öncesinde kurulmuş olan CHP iktidarının yaptıklarının da gayrimeşru kabul edilmesi gerektiğini savunmuştur.¹¹⁰⁵

Başgil'e göre genel anlamda Anayasa'ya aykırı kanun yapan iktidar, meşruiyetini kaybetmez ve Anayasa'yı çiğnemiş olamaz. O, Anayasa'yı çiğnemekten kastedilen 146. madde uyarınca, Anayasa'nın ihlal edildiğinin düşünülmesi için, iktidarın kendi kendisine cebir kullanıp, ihtilal yapması gerektiğini belirtmiştir. Bu durum da Başgil'e göre imkânsızdır. O, Anayasa'yı ihlal etme ile bir kanun teklifi verme ve oy kullanmanın aynı şey olmadığını ifade etmiştir. Çünkü O'na göre, bunlardan birincisi suç iken, diğeri ise anayasal bir haktır. İktidarın bir mesuliyetidir.¹¹⁰⁶ Başgil'e göre 28 Mayıs Bildirisi'ne imza atan hocalar, yukarıdaki bilgilerin hepsini bilmektedirler. Başgil, bütün bu bilgilere rağmen bildiriye imza atmanın art niyetten başka bir şey olmadığını ima etmiştir.

Başgil, 28 Mayıs Beyannamesi üzerine yukarıda belirttiği fikirlerine istinaden Ocak 1963 yılında ele aldığı yazısında, beyannamenin hukuk ve gerçeklere aykırı olması ve yapılan ihtilali yolundan ve gayesinden saptırdığı için beyannameye karşı çıktığını ifade etmiştir. O, Beyanname'nin kabuğu ve görünen kısmının kaldırıldığında temelinde, iktidarın Anayasa'yı çiğnediği için yapılanın müstahak olarak görülmesi anlayışının olduğunu belirtmiştir. Başgil, yukarıda da değinildiği gibi hükümetin Anayasa'nın verdiği yetki ve görevleri yerine getirmesinde bir abeslik olmadığını ve böyle bir durum olsa da iki veya üç kişiden ziyade, yasal mahkemelerin buna karar vereceğini ifade etmiştir.¹¹⁰⁷ O'na göre hukukun yolu mahkemedен geçmektedir. Başgil, Türkiye'de Anayasa Mahkemesi'nin olmaması nedeniyle Anayasa'nın çiğnenmesinin hukuki olmadığını ve otuz beş senelik dönemde diğer iktidarlara da aynı ithamda bulunulması gerektiğini savunmuştur. Başgil ileri sürülen iddialar doğru olsa bile, bu durum karşısında

¹¹⁰⁵ Başgil, *Hâtıralar*, s. 81.

¹¹⁰⁶ *A.g.e.*, s. 82.

¹¹⁰⁷ *A.g.e.*, s. 128.

çıkan kanunların ölü kanun vaziyetinde olduğunu da iddia etmiştir. O, buna rağmen beyannameyi yayınlayanların ihtilale yol açmak ve onu yolundan saptırmaktan başka bir işe yaramadıklarını iddia etmiştir. Başgil'e göre bu kişiler aynı zamanda binlerce insanın hapishanelere girmesine de neden olmuştur. Bununla birlikte O, ülkenin iki kampa ayrıldığını da açıklamıştır. Başgil bu ortamda kendisinin MBK'yi uyardığını ve akabinde kendisinin de hapse atıldığını belirtmiştir. Olanlardan sonra ise Başgil, her şeyin geride kaldığını ve ülkenin birliği için bunların unutulması gerektiğini söylemiştir.¹¹⁰⁸

Başgil, bu dönemde aynı zamanda aydınların takındığı tavırları da eleştirmiştir. O'na göre bu dönem aydınları kadar ülkeye zarar veren başka kimse olmamıştır. O, koşullara ve paraya tamah eden aydınların, toplumu ve vatani değil kendi ceplerini düşündüklerini savunmuştur. Başgil'e göre bu çıkarıcı grup içinde üniversite hocaları, yazarlar, gazeteciler ve milletvekilleri de vardır. O, bu kişilerin yaptıkları ve destekledikleri şey veya şahsın arkasını bile dönmesini beklemediklerini iddia etmiştir. Başgil'e göre bu durum kime veya neye yapılırsa yapılsın doğru değildir. O'na göre üniversite hocalarından, özellikle İstanbul Üniversitesi Rektörü Sıddık Sami Onar gibi kişiler, duruma göre beyanatlarda bulunup, iktidarı sıkıştırmaya çalışmıştır. Başgil, genel anlamda bu çıkarıcı aydın grubunun ihtilallerin yapılmasına zemin hazırlayıp, bunlara kılıf vazifesi gördüklerine inanmıştır. Diğer yandan Başgil bu grupların Osmanlı'daki Yeniçeri kitalarını kışkırtarak padişahı indirmeye çalışan ulema sınıfından pek de farklı olmadıklarını savunmuştur.¹¹⁰⁹

Başgil son olarak 28 Mayıs Beyannameyi gibi bildirimlerin ve ihtilallerin ülkelere ne kadar zarar verdiğinin anca yıllar sonra anlaşılabilirdiğini savunmuştur. O'na göre Türkiye yıllar sonra bile toparlanamamıştır. O, aynı şekilde Fransız İhtilali üzerinden yüz yıllar geçse bile bu ihtilalin açtığı yaraların hala iyileşmediğini belirtmiştir. Bu yüzden Başgil, hukukçu insanın barış insanı olduğu için, bu tarz şeylerde yer almasının uygun olmadığını altını çizmiştir.¹¹¹⁰ Hukukçular O'na göre, 28 Mayıs Beyannameğine imza koyarlarken bir daha düşünmelilerdir. Başgil bu durum üzerine anılarında kendisinin de benzer bir olayı 1949 yılında yaşadığını ifade etmiştir. O, 1949'da bir grup subayın İnönü'ye karşı bir darbe girişiminde olduğunu ve kendisinden yardım istediklerini

¹¹⁰⁸ A.g.e., s. 130.

¹¹⁰⁹ Başgil, **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, s. 184-185.

¹¹¹⁰ Başgil, **Hâtıralar**, s. 135.

belirtmiştir. Başgil, onlara, hukuk ve demokrasiden uzaklaşılmasını tembihledikten sonra, engel olduğunu da ifade etmiştir.¹¹¹¹

27 Mayıs askeri müdahalesine hukuki zemin hazırlaması anlamında 28 Mayıs Beyannamesi çok önemlidir. Bu beyanname yapılan müdahalenin hukuki ve siyasi temelini teşkil etmesi ve devrilen iktidarın cezalandırılması anlamında ihtilalcilerin en önemli dayanağı olmuştur. Tunaya bu beyannameyi hazırlaması anlamında iktidarın alaşağı edilmesi ile ilgili fikirlerini açık şekilde ortaya koymuş bulunmaktadır. Diğer yandan Başgil ise DP ile olan gönül bağı ve bir hukukçu olması nedeniyle bu bildiriye tamamen eleştirel yaklaşmıştır. O'na göre bu beyanname hukuki ve gerçeklik olarak tamamen yanlışlıklar üzerine kurulmuştur. Başgil, 27 Mayıs Müdahalesini onayladığı ölçüde bu belgeye karşı çıkmıştır.

4.3.2. Milli Birlik Komitesi

1960 Mayıs'ının son günlerine gelindiğinde uzun süre önce ordu içinde oluşturulmuş olan komite, ülke yönetimine el koymuş ve bir gün sonrada ihtilalin gerekçesi basında hukukçu öğretim üyeleri tarafından ilan edilmiştir. İlkeleri ilan edilen ihtilalin yönetimini, 36 subaydan oluşan Milli Birlik Komitesi ve /veya Milli Birlik Hükümeti devralmıştır. Tunaya'ya göre 27 Mayıs'ı yapan ve bir gün sonra da ilkelerini ortaya koyan ihtilalin iki organı vardır. O, bunlardan birincisinin MBK, ikincisinin ise Kurucu Meclis olduğunu açıklamıştır. Tunaya, 28 Mayıs Bildirisi ile kurulan MBK'nin, 6 Ocak 1961'de Kurucu Meclisi'nin açılması ile görevinin sona erdiğini belirtmiştir. O, MBK'nin 1924 Teşkilat-ı Esasiye Kanunu'nun 491 sayılı maddesinin bazı hükümlerinin 12 Haziran 1960'da değiştirilmesi ile hukukileştiğini savunmuştur. Bu değişiklik ile Komite en kısa sürede yapılacak seçimlerle görevini TBMM'ye devredecektir. Tunaya, bu zamana kadar ise Komite'nin "Türk milleti adına hâkimiyet hakkını" kullanma ve Anayasa'nın "sahip olduğu bütün hak ve yetkileri" devraldığını ifade etmiştir. Komite, doğrudan doğruya yasama hakkını da kullanmaya yetkili kılınmıştır. Yürütme yetkisinin ise Bakanlar Kurulu aracılığıyla kullanılması hedeflenmiştir. Bakanlar Kurulu'nu ise MBK tarafından denetlenmesine ve üyelerinin de Devlet Başkanı tarafından atanmasına karar verilmiştir. Son olarak yargı görevini ise bağımsız mahkemeler üstlenmiştir.¹¹¹²

¹¹¹¹ A.g.e., s. 137.

¹¹¹² Tunaya, *Siyasal Müesseseler ve Anayasa Hukuku*, s. 450.

MBK, Tunaya'ya göre 38/36 kişiden oluşmuştur ve ordunun ülke yönetimine el koymasının simgesidir. Tunaya, bu komitenin Türk milleti adına hâkimiyet hakkını kullanmasının ve sonra hâkimiyeti TBMM'ye devredecek olmasının, iktidar ve hâkimiyet kavramı adına bir çelişki olduğunu savunmuştur. O'na göre MBK asıl anlamıyla bir ihtilal organı olmamıştır. O, bu komitenin ihtilal hukuku yaratmayıp, eski hukuku saklı tutarak, yeni kanunlar da inşa ettiğini ifade etmiştir. En önemli neden olarak da Tunaya, bu komitenin amacının çiğnenen demokrasiyi tekrar geri getirmek olduğu için bir ihtilalci olamayacağını savunmuştur. O'na göre Komite, 28 Mayıs Bildirisi doğrultusunda Anayasa'yı çiğnemiş, gayrimeşru iktidarı ve azınlığın egemenliğini engellemiştir. Tunaya bu komitenin parti çekişmelerini engelleme noktasında kendi içinde ayrılığa düşerek bölündüğünü ve Ocak 1961'de görevinin ona erdiğini ifade etmiştir.¹¹¹³

Başgil ise MBK'nin fiili ve meşru bir hükümet olduğunu açıklamıştır. O'na göre bir hükümetin kanuni hükümet olması için üç şart gereklidir. O, öncelikli olarak fiili bir hükümetin kanuni bir mahiyet kazanması için halkın itimadını yani güvenini kazanması gerektiğini açıklamıştır. İkinci şart ise bu hükümet ülkede asayiş ve emniyeti sağlamalıdır. O'na göre son şart ise bahsedilen hükümetin intikam hissiyle hareket etmek yerine, adaleti rehber edinip, umumi hukuk ilkeleriyle hareket etmesidir. Başgil, bu vasıfları taşıyan fiili hükümetlerin meşruluk kazanıp, hükümet olarak kabul edilebileceğini savunmuştur. O'na göre bunlar olduktan sonra vatandaşların hükümete itimadı artar ve bu hükümetlerden ileride hesap sorulamaz. Çünkü O'na göre, "meşruiyet, mesuliyeti siler."¹¹¹⁴

Başgil'e göre Milli Birlik Hükümeti olmasının nedeni, bu hükümetin Anayasa'nın dışında kurulmasından kaynaklanmaktadır. Hukuki olmasının nedeni ise halk tarafından tasvip edilmesinden ve ülkenin bütününe hâkim olmasından kaynaklanmıştır. O'na göre MBH geçişini ise Anayasa ilkeleri çerçevesinde yapmıştır. O, kanuni ve fiili hükümetlerin ortaya çıkışını sağlayan nedenler ne kadar derin ve sağlam ise hükümetin de o kadar hâkim ve kuvvetli olacağını savunmuştur. Başgil, 27 Mayıs sonrasında oluşturulan MBH hakkında Yeni Sabah gazetesinde bir yazı dizisi ele almıştır. Bu yazılarından biri olan 23 Haziran 1960'da Yeni Sabah gazetesindeki köşesinde Başgil,

¹¹¹³ A.g.e., s. 451.

¹¹¹⁴ Başgil, "27 Mayıs Hareketi ve Milli Birlik" **Yeni Sabah**, s. 3.

ufak bir uyarıda da bulunmuştur. O'na göre gururuna kapılan fiili bir hükümetin düşeceği iki hata vardır. Başgil, oluşturulan bu hükümetin devirdiği eski düzenden memnun olmayan kitlenin psikolojik baskısı altında kalıp, intikam almaya çalışmasının büyük bir hata olacağını savunmuştur. O'na göre bu anlamda hükümet adaletten şaşar ve kılıç kullanmak durumunda kalabilir. O zaman ise kılıç kullanan kılıçla helak olacaktır. Başgil, bu fiili hükümetin yapacağı diğer hatanın ise, fiili tepki ve reaksiyonlarla karşılaştığında, kendisini yıpratmak olduğunu belirtmiştir. O, fiili hükümetin yani MBK'nin bu hatalara düşmemesi için yapması gereken şeyin, yerini kanuni olan yani emanetin asıl sahibi olan millete devretmesi gerektiğini savunmuştur.¹¹¹⁵

Başgil, MBH ve vazifeleri hakkında ise Yeni Sabah gazetesinde 11 Temmuz 1960'da yazı yazmıştır. O'na göre MBH'nin iki büyük vazifesi vardır. Bunlardan birincisi devrilen iktidarın mesullerinin muhasebesini yapmak, ikinci ise Anayasa'yı yeniden tadil ve tanzim etmektir. Başgil'e göre MBH bu iki görevi tamamlamadan emanetini teslim edemez. O, MBH'nin tarafsız ve temiz bir organ olması nedeniyle, bu görevleri başka bir hükümetin yapamayacağını belirtmiştir. Başgil, özellikle devrilmiş iktidarla hesaplaşması gereken organın MBH olduğunu savunmuştur. Çünkü yapılacak seçimle gelecek iktidarın siyasal olarak çıkar gözetecek olması, hesaplaşmayı yolundan şaşırtacaktır.¹¹¹⁶ Başgil'e göre MBH'nin ikinci vazifesi ise Anayasa'nın tadili ve tanzimi konusudur. O'na göre hükümet bunu yapmadan görevini sivil idareye terk etmemelidir. Çünkü bu vazifeyi sivil idare layıkıyla yapamaz. O, bu anlamda bu vazifeyi tarafsız bir idarenin yapmasının daha hayırlı olacağını düşünmüştür. Diğer yandan Başgil, Anayasa'nın eski halinin özellikle de 1937'de eklenen ilkelerinin ucu açık olması nedeniyle, baskı rejimleri için kullanılacak hale geldiğini ifade etmiştir. Bunun için de Başgil bir Kurucu Meclis vasıtasıyla bu işin yapılmasını tavsiye etmiştir.¹¹¹⁷

27 Mayıs sonrasında MBH üzerine Başgil, diğer yazısını da Yeni Sabah gazetesinde 4 Ağustos 1960'da yazmıştır. Bu yazısında Başgil ülkedeki en meşru organ olarak MBH'yi göstermiştir. O, MBH hakkında ele aldığı ilk yazısından sonra kendisine

¹¹¹⁵ A.g.m., s. 3.

¹¹¹⁶ Ali Fuad Başgil, "Milli Birlik Hükümetinin İki Büyük Tarihi Vazifesi" **Yeni Sabah**, 11 Temmuz 1960, s. 3.

¹¹¹⁷ A.g.m., s. 3.

ülke genelinden mektuplar geldiğini ve bu organa herkesin büyük bir güveninin olduğunu açıklamıştır. Başgil MBH'ye duyulan güveni şöyle ifade etmiştir:

“Tereddütsüz diyebilirim ki, bugün topyekûn Türk milleti, Silahlı Kuvvetler iktidarımızın, siyasi teşekkül ve cereyanlar üstü hükümet olduğuna samimiyetle inanmakta: Hudutlarını emanet ettiği bu temiz kuvvete, siyasi kaderini de emanet etmiş bulunmaktadır. Bu itibarla Milli Birlik Hükümeti, milli tarihin en büyük şanına ve şerefine mazhar olmuş, memleket mukadderatını en hayırlı bir istikamette yöneltecek bir kuvvet olmak bahtiyarlığına erişmiştir.”¹¹¹⁸

Başgil'e göre böyle bir tarihi dönemde MBH'den beklenen iki görev vardır. Bunların ilki geçmişi tasfiye etmek, ikincisi ise geleceğin teminatı olmaktır. O'na göre bu vazifelerin sonucu partizanlığa varacağı için bu vazifeleri parti hükümetlerinin başarması imkânsızdır. Bu noktada inşa edilen yeni organ tarafsız olacağı için Başgil'e göre çok önemlidir. Başgil bunu söylediği için, kendisini demokrasi aleyhtarı gibi görmek isteyenler olacağını fakat insanların rejim için değil, rejimin insanlar için var olduğunu savunmuştur. Bu nedenle tarafsız ve temiz kalan organın bunu tahsis etmesini doğru bulmuştur. Tarafsız olan bu yeni organın vazifelerini tamamlaması için de Başgil, hemen seçimlere gitmeyi doğru bulmamıştır. O, hemen seçimlere gidilmesinin anarşiye neden olacağı için, MBH'nin görevine devam etmesi gerektiğini savunmuştur.¹¹¹⁹

Başgil, bu hükümetin toplumsal huzur ve barış getirdiğini, geçmişe bakıldığında ise bu tür nimetin olmadığını savunmuştur. O'na göre hiçbir akli başında insan bunun tersini söylemeyecektir. Bu fikirde olmasının sebebi kendisine karşı olan ithamlardır. O, geçmişte “sen sus kâfir, zındık” denilirken, şimdi de “sen sus yobaz, mürteci” denildiğini iddia etmiştir. O'na göre “taassup“ zihniyetinde değişen bir şey olmamıştır. Ortaçağ engizisyonunda görülenlerin ve Hallac-ı Mansur'a yapılanların aynısı geçen elli yıl içinde yine yapılmıştır.¹¹²⁰ Geçen elli yıldan sonra Başgil'e göre, gelinen noktada MBH'nin gençliğe tolerans göstermek ve terbiye vermesi için anayasaya hükümler koyulmalıdır. O'na göre anayasa sadece kanun teşkilatı değildir. Aynı zamanda siyasi ve içtimai terbiye kitabıdır. Bu anlamda Başgil, MBH'nin en tabii görevi olarak, onun ilkeleri

¹¹¹⁸ Ali Fuad Başgil, “Milli Birlik Hükümetinin Siyasi ve İçtimai Durumu” **Yeni Sabah**, 4 Ağustos 1960, s. 3.

¹¹¹⁹ **A.g.m.**, s. 3.

¹¹²⁰ **A.g.m.**, s. 3.

doğrultusunda bir anayasa yaparak üstüne düşen görevini tamamlayacağını savunmuştur.¹¹²¹

Tunaya'ya göre ise MBK'nin ilk amacı olan hâkimiyetin kullanılması ve onun devredilmesi hedefinden uzaklaşması ile birlikte, komite ikiye ayrılmıştır. Tunaya hâkimiyetin kullanılması ve teslim edilmesi konusunda yaşanan sıkıntının bölünmeye neden olduğunu savunmuştur. O, bu doğrultuda Komite'nin 13 Kasım 1960'da 14 üyenin görevlerine son verilerek bölündüğünü ifade etmiştir. O'na göre bu tarihten sonra komitenin yönetiminde 24 kişi görev almıştır. Tunaya, yaşanan bu olay sonrasında bir tane MBK'den ziyade, MBK'lerden söz edilebileceğini belirtmiştir. O'na göre bu İkinci MBK, görevini Kurucu Meclis'in bir organı olarak devam ettirmiştir. Tunaya, bu durumda MBK'nin görevini gizlilik içinde sürdürse de Kurucu Meclis'in aynı vazifeyi daha açık şekilde yürüttüğünü açıklamıştır.¹¹²²

Tunaya ve Başgil'e göre genel olarak MBK, haklı ve hukuki bir zeminde ortaya çıkmış, meşru bir hükümdür. İki ayında da Komite'nin Türk milleti adına hâkimiyeti kullanması ve hukuki süreci yürütmesi anlamında tek yetkili organ olduğunu kabul etmiştir. Onlara göre MBK, demokrasinin gereği olarak yönetime el koymuş ve zamanı geldiğinde yönetimi devrederek halkı ve meşru yapısını korumuştur.

27 Mayıs'ta yapılan askeri müdahaleyi haklı kılan nokta Tunaya'ya göre, DP döneminde aydınların Atatürkçü gelişim ekseninden ayrılmış olmalarıdır. O'na göre, bu dönemde uygulanan yanlış sosyal ve ekonomik politikalar sonrasında huzursuzluk artmış ve üniversiteler ile basın üzerinde iktidarın baskısı ile huzursuzluk hat safhaya çıkmıştır. Tunaya'ya göre DP iktidarının üniversitelerdeki hocalar ve öğrencilerle olan diyalogu, 27 Mayıs'ı ortaya çıkaran en önemli nedenlerden birisi olmuştur.¹¹²³

1960-1961 yılları arası MBK'nin ihtilalci yönetimi söz konusu olmuştur.¹¹²⁴ Bu dönemde Türkiye'de yönetimi ele alan askeri idarenin kökenleri Tunaya'ya göre geçmişe dayanmaktadır. Tunaya çok partili hayatın 40. yılı nedeniyle Bülent Ecevit ile yaptığı söyleşide askerinin demokrasiyle olan ilişkilerini ele almıştır. Tunaya'ya göre, 1908'den itibaren Türkiye'de iktidar önemli oranda askeridir. İttihat ve Terakki askeri bir

¹¹²¹ **A.g.m.**, s. 3.

¹¹²² Tunaya, **Siyasal Müesseseler ve Anayasa Hukuku**, s. 452.

¹¹²³ **A.g.e.**, s. 494.

¹¹²⁴ **A.g.e.**, s. 438.

sıkıyönetimle beraber çalışmayı kendisine ilke edinmiştir. Tunaya, aradan geçen yıllarda parantez olacak DP dönemi gibi dönemlerin olduğunu ifade etmiştir. O, DP döneminde açılan paranteze tepki olarak 27 Mayıs hareketinin doğduğunu ifade etmiştir. Diğer yandan bu söyleşinin yapıldığı 1985 yılına kadar aynı tepkinin tekrarlandığını belirtmiştir.¹¹²⁵

Tunaya'ya göre Türkiye'de askerler yönetime kendi istekleri ile gelmemişlerdir. Onları yönetime siyasiler davet etmiştir. Temelde sivillerin problemleri çözmemesi Tunaya'ya göre, askerlerin yönetime inanarak gelmelerine neden olmuştur. O, bu yüzden diğer yandan çağdaş demokrasinin bir askeri rejim veya askersel rejim olmadığını altını çizmiştir. Tunaya, askeri kuvvetlerin, sivil iktidara tabii olduğu rejimin demokratik bir rejim olduğunu ve askerlerin de bu düzende kendilerine özgü bir fonksiyonları olduğunu ifade etmiştir. O'na göre, askerler siyasetle birlikte mütalaa edilir bir duruma gelmişken, O, bunun DP'de olmadığını açıklamıştır. Tunaya, on senelik süre zarfı sonrasında askeri bir müdahalenin doğduğunu belirtmiştir. Diğer yandan Tunaya'ya göre siyasi liderler anlaşsaydı bu müdahale ne 27 Mayıs'ta ne de sonraki dönemlerde yapılırdı. Bu durumda siyasilerin uzlaşmadığı ortamlarda da, askerler müdahalede bulunmuştur. O, askerlerin ülkede liderlik ve ülke yönetimini hedefleyerek müdahale etmediklerini, tam tersine siyasilerin uzlaşmazlığı nedeniyle askeri müdahalede bulduklarını savunmuştur. O'na göre genel olarak askerler, “mecbur hissetmişlerdir kendilerini ve bu mecbur hissediş sonucunda müdahale etmek durumunda kalmışlardır.”¹¹²⁶ Oluşan tablo karşısında Tunaya, ordu ve siyaset ilişkisinin, Cumhuriyet döneminde sivillere bağlı olduğunu, 1960 sonrasında askerlerin sivil idarenin bekçiliğine muhtaç duruma geldiğini savunmuştur.¹¹²⁷

Tunaya, Cumhuriyet Türkiye'sinde ve Osmanlı Devleti'nde askerlerin gerek savaş alanlarında edindikleri deneyimler gerekse hürriyeti getirmiş olmaları nedeniyle ve aldıkları eğitimle birlikte sivillere nazaran daha donanımlı ve idealist olduklarını açıklamıştır. O, bundan dolayı gelinen noktada askeri müdahalelerin olduğunu savunmuştur. Tunaya geçmişte olan bu duruma karşılık Türkiye'de artık üniversitelerin, tüccarların ve başka grupların da olduğunu ifade etmiştir. O'na göre tarihi süreçte elde edilen birikim ve diğer nedenlerden dolayı Türk ordusu daha demokratik bir yapı

¹¹²⁵ Tunaya, **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)**, C. II, s. 283.

¹¹²⁶ **A.g.e.**, s. 284.

¹¹²⁷ Tunaya, **İnsan Derisiyle Kaplı Anayasa**, s. 55-56.

kazanmıştır.¹¹²⁸ Tunaya aynı zamanda Cumhuriyet'in orduyu eski ve yeni ikiliğinden kurtarıp, teknolojik ilerleme sağlayarak onu çağdaştırdığını da belirtmiştir. O, bu süreçte ordunun, en büyük devrimci müessesese olarak, Türk devrimciliğini devam ettirici ve koruyucu vasfının olduğunu savunmuştur. O, ordunun bu vasıfları nedeniyle Ortadoğu ve Güney Amerika'daki ordulardan ve yapılan müdahalelerden çok farklı bir yere sahip olduğunu iddia etmiştir. Tunaya, bu anlamda ordunun Türkiye'de bir istikrar unsuru olarak Atatürkçü tutum gereği siyasetten uzak tutulduğunu da açıklamıştır. Ama Tunaya, bu tutumun 27 Mayıs sürecinde oy kullanma yasağının kalkması ile değiştiğini ve bu dönemde bunun ordunun siyasete dâhil olmasından ziyade medeni bir görevi yerine getirmesi olarak görüldüğünü belirtmiştir. 27 Mayıs süreci ile birlikte Tunaya, ordunun siyasi ve iktisadi anlamda bir güç olarak ortaya çıktığını ifade etmiştir.¹¹²⁹

Tunaya, Türkiye'nin yaşadığı bu tecrübeler sonrasında genel anlamda yapılan müdahalelerde müesseselerin ortadan kaldırılmasından ziyade, gerekli ortam ve koşulların inşa edilmesinin daha elzem olduğunun altını çizmiştir. Yoksa O'na göre Türkiye, her yaşanan veya yaşanacak olan askeri darbe sonrasında demokrasiyi tekrar keşfetmek durumunda kalacaktır. Bu durumda Tunaya, siyasilerin de hoş görü ve diyalogu artırmaları gerektiğinin altını çizer.¹¹³⁰ Bu noktada Tunaya'nın 1960'ların ortasında orduya yüklediği mana ve güvenin 1980'lerin ortasında değiştiği görülmektedir. O, bu süreçleri artık anti-demokratik olarak algılamaya başlamıştır.

27 Mayıs dönemine yönelik yazılanlar ve genel çerçevedeki bakış açılarına göz atıldığında, bu dönemde yazma konusunda Başgil'in gazeteyi daha çok kullandığı görülmektedir. Başgil'in yazıları bu dönemde birçok alanı kapsamıştır. O, bu dönemde genel itibariyle 27 Mayıs müdahalesiyle ilgili düşüncelerini ve MBK'nin içinde yer almadığı için, süreçle ilgili öneri ve fikirlerini gazete yoluyla ifade etmiştir. Tunaya ise 27 Mayıs müdahalesine fiili olarak destek verdiği için O'nun basını kullanma ihtiyacını fazla hissetmediğini görmek mümkündür. O'nun Türkiye'de demokrasi adına gelinen noktayı ifade etmesi anlamında fikirlerini ortaya koyan belge 28 Mayıs Beyannamesi

¹¹²⁸ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*, C. II, s. 286.

¹¹²⁹ Tunaya, *Siyasal Müesseseler ve Anayasa Hukuku*, s. 498-499.

¹¹³⁰ Tunaya, *Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)*, C. II, s. 286.

olmuştur. O'na göre demokrasi ve hürriyet adına rayından çıkmış iktidarın tasfiye edilmesi halkın ihtilal hakkını kullanmasıdır. Bundan dolayı da yapılan müdahale ve MBK'nin faaliyetleri bir nefsi müdafaadır. Yeni anayasanın hazırlanmasında komisyonlarda yer alması gibi nedenlerle bu dönemde Tunaya'nın basında yazıları pek çıkmamıştır. Tunaya, hayatının sonraki dönemlerinde ise bu dönem için konuşmayı ve yazmayı da pek tercih etmemiştir. Somut gazetesinde 27 Mayıs 1983 tarihinde Şahap Baltacıoğlu ile olan söyleşisinde Tunaya'ya 27 Mayıs Müdahalesi ve başarıya ulaşım ulaşmadığı hakkındaki fikirleri sorulmuştur. Tunaya bu konudaki cevabını; "27 Mayıs üzerinde fazla konuşmayı hiçbir zaman istemedim. 27 Mayıs başlangıçları ve bitişleri kapsamıştır. Tarih ilerde hükmünü verecek. Bizler henüz tabloyu dışarıdan seyreden kişiler değiliz"¹¹³¹ şeklinde vermiştir.

Tunaya'nın yukarıda belirtilen fikirlerinden de anlaşılacağı üzere 27 Mayıs üzerine yazması ve fikirlerini belirtmesi pek nadir olarak görülmüştür. O'na göre bu dönem ve yaşananlar bir dönemin sonunu getirmiş ve yeni bir dönemde de kapılarını açmıştır. Tunaya bu döneme genel anlamda eserlerinde değinmiştir. Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri adlı eserinde Tunaya'ya göre 27 Mayıs müdahalesi, Türkiye'nin yıllardır süren modernleşme hareketinin demokrasiye yani çok partili rejime doğru gidişinin kanıtıdır. O, bu gidişatın DP iktidarı döneminde aksatılmaya başladığını ve bunun Meclis'te elde edilen çoğunluğun her şeyi halledeceğinin sanılması ile yapıldığını açıklamıştır. Bu doğrultuda ise muhalefet ve basın gibi kurum ve yapılar baskı altına alınmıştır. Tunaya'ya göre bunlar, kurulan Tahkikat Komisyonları ile yok edilmeye çalışılmıştır. Tüm bunlardan sonra Tunaya, Türklerin İstiklal Mücadelesi sonrasında ilk defa insan hakları ve hürriyetler için bir mücadeleye girdiğini ve 27 Mayıs'ı ortaya çıkardığını savunmuştur.¹¹³²

Başgil'in 27 Mayıs dönemine yaklaşımı gerek görüşleri gerekse eleştirileri bakımından Tunaya'ya göre daha aktif bir şekilde olmuştur. O'nun eleştirileri ve görüşlerinin yoğun şekilde olmasının nedeni, 27 Mayıs müdahalesi ve sonrasında teşkil edilen yönetim ve anayasa komisyonlarında yer almamış ya da alamamış olmasından kaynaklanmıştır. Başgil'in döneme yönelik eleştiri ve görüşlerine bakıldığında genel

¹¹³¹ Tunaya, **Medeniyetin Bekleme Odasında**, s. 264.

¹¹³² Tunaya, **Türkiye'nin Siyasi Hayatında Batılılaşma Hareketleri**, s. 108.

anlamda bakış açısı olumlu olmuştur. O'nun ilk dönemlerde askeri müdahaleye ve sonrasında oluşturulan MBK'ye tavsiyeleri ön plana çıkmıştır. Başgil, öncelikli olarak 27 Mayıs'ın ortaya çıkmasında CHP'nin anti-demokratik davranışlarını ve CHP'nin hata yapmasına sebep olan DP iktidarını neden olarak görmüştür. Bu ekseninde O, "Menderes Hükümeti'nin hatalarının ekseriyetle muhalefete karşı gösterdiği müsamahasızlık ve fikri ayrılıktan duyulan aşırı çekimserlikle izah edilebilir" demiştir.¹¹³³ Başgil, 27 Mayıs'ı ortaya çıkaran nedenlerin başında iktidarı ve onun muhalefetle olan diyalogunu görmüştür. Tabii Başgil siyasal sürecin çıkmaza girmesinin nedeninin Tunaya'nın aksine muhalefetten kaynaklandığını düşünmüştür. Bu durumda Başgil iktidarın yaptığı hatayı şöyle açıklamıştır:

"Kendine olan itimadı onu o kadar kör bir hale getirmiştir ki, 27 Mayıs'tan günler evvel, itimat ettiği yakınları, süratli yaklaşan tehlikeye karşı onu korumak istediler, suratını asarak; 'mümkün değil kimse yerinden kımıldayamaya cesaret edemez' dedi ve bununla, arkasında bütün bir milletin var olduğunu anlatmak istiyordu."¹¹³⁴

Başgil'e göre iktidar yapılacak müdahaleye karşı biraz umursamaz davranmış ve tedbirsiz yakalanmıştır. O, iktidarın muhalefete yaptığı baskılara ve genel olarak diğer hatalarına bakıldığında daha büyük baskılar yapan iktidarların da olduğunu ifade etmiştir. Başgil'e göre bu müdahalenin nedenleri iki parti arasındaki çekişmelerde aranmalıdır. O'na göre asıl olay bu iki parti ve liderin mücadelesinde yatmaktadır.

Yapılan müdahaleye Başgil'in bakışı genel olarak olumlu olmuştur. O, genel anlamda Anayasa'nın ve milletin verdiği görevi yerine getiren iktidarın da yasadışı olamayacağını belirtmiştir. Diğer yandan da Başgil'in oluşturulan MBK'ye karşı övgülerde bulunması bir çelişki arz etmiştir. O, bu Komite'nin tarafsız olarak devrilmiş iktidarı yargılamasını ve Anayasa'nın tadil edilmesini savunmuştur. 27 Mayıs sonrasında Başgil, MBK'nin müdahalesinin tarafsız olduğunu düşündüğü için müdahaleyi özellikle desteklemiştir. Fakat O'na göre, daha müdahalenin ilk haftalarında adaletsizlikler yaşanmaya başlanmıştır. O, bu dönemde DP'li olmanın bile suç sayılarak tek taraflı davranılmaya başlandığını ve MBK'nin taraf tutarak amacından sapmaya başladığını

¹¹³³ Başgil, **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, s. 31.

¹¹³⁴ **A.g.e.**, s. 25-26.

iddia etmiştir.¹¹³⁵ Bu noktada Başgil, 27 Mayıs'a karşı eleştirilerde bulunacak ve MBK'nin tarafsızlığını yitirdiğini savunacaktır. O'na göre DP feshedilmişken, onun hatalarına neden olan ve karşı cephesinde yer alan CHP olduğu gibi durmuştur. Başgil'e göre, bu durum da, MBK'nin tarafsızlığını sona erdirdiğinin ve hâkim rolünü yerine getiremediğinin kanıtıdır.¹¹³⁶

27 Mayıs askeri müdahalesine ve DP iktidarının devrilmesi sürecine Başgil ve Tunaya genel anlamda farklı yaklaşmışlardır. Başgil muhalefet ve ona uyan iktidarın hataları sonucunda askeri müdahalenin yapıldığını savunurken, Tunaya ise daha çok anayasal ve demokratik hedeflerden uzaklaşan iktidarın buna neden olduğunu savunmuştur. Bu fikir ayrılığına rağmen her iki aydın da yapılan askeri müdahaleye olumlu yaklaşmıştır. Ülkede siyasal ve toplumsal olarak ordunun yönetime el koyması genel manada sivillerin yapacağı bir darbeye yeğlenmiştir. Başgil, sürece daha ihtiyatlı yaklaşarak, görüş ve eleştirilerini sıralamışken, Tunaya daha çok sürecin resmi olarak yönlendirilmesine katkı sağlamıştır. Diğer yandan iki aydın da bu dönemdeki çıkmazın temelde Türkiye'deki demokrasinin içselleştirilemediğinden kaynaklandığını düşünceleri ayrı olarak kayda değer görülmektedir.

Sonuç olarak ise 1945 yılında Türkiye'de uygulamaya konulan çok partili düzen ilk andan itibaren çıkmaza girmiştir. Başgil yeni dönemde Milli Şefliğin toplumun ve siyasal muhalefetin önünde durmadığı için çok partili düzene geçildiğini savunmuştur. Tunaya ise yeni dönemi hazırlayan kişi ve partinin temelde Cumhuriyet idealini taşıyan ideoloji olduğunu ifade etmiştir. O'na göre tek parti yönetimi demokratikleşme anlamında savunduğu fikirler doğrultusunda önce hâkim parti olarak süreci yönetmiş ve ardından da demokrasinin gereği olarak yönetimi devretmiştir. Başgil ise bu devrelişin muhalefetin ve halkın zorlaması sonucu olduğunu düşünmüştür. O'na göre Milli Şef, II. Dünya Savaşı sonrasında oluşan dünya düzeninin gereği olarak da böyle davranmak zorunda kalmıştır. DP'nin "Beyaz İhtilal" ile yönetimi devralması iki aydın içinde demokrasinin gereğini ifade etmiştir. Başgil bunu halkın iradesinin bir zaferi olduğunu düşünmesine karşılık, Tunaya'ya göre ise bu durum bir yerde Türkiye'nin az gelişmişliğinin sonucudur. Buradan da anlaşılacağı üzere Başgil ve Tunaya'nın fikirleri

¹¹³⁵ Başgil, *Hâtıralar*, s. 86.

¹¹³⁶ *A.g.e.*, s. 91.

bu dönemde daha da farklılaşmıştır. DP iktidarının ilk dönemlerinde her şey göreceli de olsa yolunda gitmiştir. Başgil bu dönemde daha çok din ve laiklik üzerine fikirler ileri sürüp, Cumhuriyet eleştirilerinde bulunmuştur. Tunaya daha çok Meşrutiyet dönemi üzerinden DP'yi eleştirmiştir. Ardından bu dönemde DP iktidarı için gidişat değişmiş ve iktisadi ve siyasi zorluklar ortaya çıkmaya başlamıştır. Her iki aydın da demokrasi üzerinden eleştirilerde bulunmuşlardır. DP iktidarının son dönemlerinde ise Başgil muhalefetin, Tunaya ise iktidarın demokrasiden saptmaya başladığını savunmuştur. Fakat her iki aydına göre de oluşan tabloya karşılık, ordunun yönetime el koyması normal hatta olması gereken bir tutum olarak karşılanmıştır.

Başgil ve Tunaya, Türkiye'de demokrasi ve onun gereklerinin siyasal ve toplumsal zeminde daha olgunlaşmadığını, bundan dolayı da askerlerin yönetime el koyduğunu savunmuştur. Başgil'e göre yaşanan olayın asıl nedeni iki parti arasındaki çatışmadan kaynaklanmıştır. Tunaya da, askerlerin genel itibarıyla sivillerin yaşadığı çıkmazdan dolayı yönetime el koyduklarını savunmuştur. Başgil ve Tunaya'nın savundukları fikir ve düşüncelerle bu dönemde çelişkiye düştükleri görülebilmektedir. Her iki aydın da totaliter ve mutlakiyete dayanan bir düzen ve anlayıştan, laik ve cumhuri bir düzene doğru gidildiğini savunmalarına karşılık, varılan noktada 27 Mayıs Müdahalesini olumlu karşılamışlardır. Bu durum karşısında Türk modernleşmesinde gelinen noktada Türkiye'de demokrasinin siyasal ve toplumsal olarak gerektiği gibi içselleştirilemediği anlaşılmaktadır.

SONUÇ

Batı'da ortaya çıkan modernleşme hareketi, kısa süre içinde dünyanın geri kalanını dönülmesi imkânsız bir noktaya taşımıştır. Bu husus, hem fikirsel ve ideolojik temelde, hem de devletlerin ve toplumların şekillenmesi noktasında belirleyici olmuştur. Modernleşme süreci, devlet ve toplumların Avrupa seviyesini yakalama veya en azından onun karşısında var olmak için verdikleri bir mücadele alanına dönüşmüştür. Bu iki bağlam göz önüne alındığında Türk modernleşme hareketi, Osmanlı'nın Batı karşısında gerilemeye başlamasıyla birlikte oluşmaya başlamış ve Cumhuriyet Türkiye'sine devredilmiştir.

Türk modernleşme süreci sadece Batı karşısında siyasal ve toplumsal bir modernleşme sürecini ortaya çıkarmamıştır. Aynı zamanda bu süreç Türk düşünce hayatını da beraberinde oluşturmuştur. Temelde Batı karşısında önce gerilemeyi durdurma amaçlanmış ve ardından da hayatta kalmayı savunan bir modernleşme hareketini ve onun ilerlemesini savunan bir modernleşmeci zihniyeti yaratmıştır. Yaşanan süreç ilk baştan itibaren ise değişim karşısında durmayı ya da en azından belirli ölçüde değişmeyi savunan gelenekçi ya da muhafazakâr kitleyi de öne çıkarmıştır. Bu kesim genel olarak önceden beri var olan grup ya da müesseselerden oluşmuştur. Modernleşme süreci, öncelikli olarak toplum ve devletin bürokratik yapısında, gelişimi savunan zihniyete temel teşkil etmiştir. Yaşanan değişim ve dönüşüm, aynı zamanda mevcut değerlerin ve yapının korunmasını savunan muhafazakâr zihniyetin tepkilerini de beraberinde getirmiştir. Sözgelimi, modernleşmeyi savunan kuşağın ya da yapının karşısında bir de İslami ve kültürel değerlerin korunmasını ve eski ihtişamlı günlere dönülmesi gerektiğini savunan, aynı zamanda yenileşmeye de koşullu olarak olumlu yaklaşan muhafazakâr bir kitleyi de oluşturmaya başlamıştır. Özellikle modernleşmenin toplumsal ve kültürel alana kayması ile birlikte, gelenek ve değerleri savunan grupların tepkisinin artmasına oranla, bu alanda ideolojik oluşumlar da hız kazanmıştır. Türk modernleşme hareketi, modernleşmeci ve gelenekçi diyebileceğimiz zihniyet arasında oluşan mücadele ve yaklaşımlar arasında uzun yıllar bir gelişim seyri taşımıştır. Osmanlı'dan Cumhuriyet'e bu iki zihniyet dünyasının modernleşmeye olan yaklaşımı ve onu içselleştirmeleri, Türk modernleşmesinin başarısını da belirlemiştir. Bugünün Türkiye'sinde yaşanan toplumsal ve siyasal problem ve zorlukların temelleri bu

içselleştirmede yatmaktadır. Bu çalışmanın konusu ise modernleşmeci ve gelenekçi yani muhafazakâr iki aydının, Osmanlı'dan Cumhuriyet Türkiye'sine yaşanan modernleşme sürecine yaklaşım ve tepkilerini ele almaktır. 18. yüzyılın başından, 27 Mayıs 1960'ta gerçekleşen askeri müdahaleye kadar olan dönemde yaşanan sosyo-ekonomik, hukuki ve siyasi gelişmeler, modernleşmeci ve muhafazakâr düşünceleri savunan Tarık Zafer Tunaya ve Ali Fuad Başgil'in düşünce dünyalarına göre incelenmiştir.

Çalışmamız gerek Başgil'in gerekse Tunaya'nın hayatı ve fikirleriyle ilgili önceden yapılan çalışmalardan çeşitli yönleriyle ayrılmaktadır. Başgil ve Tunaya hakkında daha önce yapılmış akademik çalışmalar, onların bilimsel yanlarını ya da bilimsel eleştirilerini ele almışken, haklarında yazılan eserler ise daha çok onların dini ve siyasal yönlerini öne çıkarmıştır. Akademik alanda yapılan çalışmalara bakıldığında ise, özellikle yüksek lisans çalışmalarının çoğunlukta olduğu görülmüştür. Başgil'in bu anlamda muhafazakâr ve liberal yönünün, Tunaya'nın ise, tarih, hukuk ve siyasal bilimler üzerine olan söylemlerinin bulunduğu yazılarının ele alındığı anlaşılmaktadır. Başgil ve Tunaya hakkında yapılan doktora çalışmaları ise birer adettir. Bu çalışmalarda Başgil'in muhafazakâr yönü ele alınırken, Tunaya'nın da siyasal bilimci yönü ele alınmıştır. Diğer yandan modernleşme ve farklı zihin ve düşün dünyasına sahip kişi ve gruplar hakkında birçok çalışma bulunmaktadır. Gerek Osmanlı'nın son dönemlerinde, gerekse erken Cumhuriyet dönemi veya sonraki dönemlerde yaşamış kişiler ile ilgili birçok araştırma ve çalışma vardır. Kişiler veya grupların dönemlere tanıklıkları ve fikirlerinin zihniyet yapıları doğrultusunda ele alındığı çalışmalar, Türk modernleşmenin anlaşılmasında büyük katkı sağlamaktadır. Ele alınan çalışma ise gerek Türk modernleşmesi üzerine olan, gerekse Başgil ve Tunaya ile ilgili olan araştırma ve çalışmalardan birçok yönden ayrılmaktadır. Öncelikli olarak ele alınan tez çalışması, Türk modernleşme sürecini bir bütün olarak ve farklı zihin dünyasına sahip iki aydının bakışları çerçevesinde ele almıştır. Diğer yandan Osmanlı'nın son dönemleri ile Cumhuriyet'in ilk yıllarına yaşayarak tanıklık etmiş farklı kuşaklara sahip iki aydının, Türk demokrasisinde yaşanan çatışmalar ve sorunların izdüşümü olmaları anlamında ele alınmaya çalışılması, bu çalışmayı farklı bir noktaya taşımaktadır. Çalışmada, gerek Başgil'i gerekse Tunaya'yı farklı iki zihin dünyasına sahip olan hoca ve öğrenci olarak, onların Türk modernleşmesi ve belirli durumlar karşısında savundukları fikir ve düşünceleriyle birlikte, onları farklı ve ortak yanlarının ortaya konulması çerçevesinde ele alınmıştır.

Osmanlı'nın son dönemlerinde, İmparatorluğun taşra ve başkentinde dünyaya gelmiş, gençlik yılları önemli oranda Cumhuriyet Türkiye'sinin kurulduğu yıllarda geçmiş olan bu aydınlar, bütün zorluk ve imkânsızlıklara şahit olmuştur. Farklı zihin dünyası ve kuşaklara mensup olan aydınlar, bu farklılıklarını içinden çıktıkları aile ve toplum yapısının bir taşıyıcısı olarak ömürlerinin sonuna kadar sürdürmüşlerdir. Aydınların sahip oldukları düşün farklılığına içinden çıktıkları toplum ve ailenin katkısı kadar, yetiştikleri ve tanık oldukları dönemin de büyük etkisi olmuştur. Başgil ve Tunaya'nın aralarındaki 23 yıllık yaş farkı aynı zamanda onların Osmanlı ve Cumhuriyet nesli olarak yaşamlarını da şekillendirmiştir. Başgil Osmanlı'nın yıkılışına ve Cumhuriyet Türkiye'sinin kuruluşuna yaşayarak tanık olmuş iken, Tunaya bu dönemleri daha ziyade kaynaklardan ve dönemin şahitlerinden öğrenmiştir. Bu noktada Başgil'in Cumhuriyet idealistliği biraz da yaşanmışlık ve pratikliğe dayanırken, Tunaya'da ise bu durum daha çok dönemi kitaplardan ve dönemin tanıklarından edindiği bilgiler çerçevesinde olmuştur. Tunaya'nın idealistliği ise Cumhuriyet'in ilk nesli olarak hukuk okumaya yönelmesiyle olmuştur. Bu anlamda Başgil ve Tunaya'nın hayatlarının kesişmesi 1940'larda Hukuk Fakültesi'nde olmuştur. Üniversitede hoca ve öğrenci olarak yolları kesişen aydınlar, bundan sonraki süreçte Türkiye'nin en çalkantılı ve zorlu yıllarına tanık olmuşlardır. Böylelikle Başgil ve Tunaya hayatlarının önemli ve uzun yıllarını aynı üniversitede geçirmişlerdir. Onların hayatındaki ortak yanları sadece uzun yıllar çalıştıkları üniversite çatısı altında yaşamakla sınırlı kalmamış, aynı zamanda sahip oldukları fikir ve düşüncelerinde de önemli oranda ortak noktalar taşımışlardır.

Başgil ve Tunaya özellikle modernleşmenin ortaya çıkışı, demokrasi ve özgürlükler konusunda ortak fikirleri olmuş, Türk modernleşmesi ve bunun Cumhuriyet değerlerine göre dönüşmesi konusunda da aynı fikirleri savunmuşlardır. Onlara göre modernleşme süreci Avrupa'da ortaya çıkıp dünyaya yayılmıştır. Bu noktada Başgil modernleşmenin Anglo-Amerikan dünya vasıtasıyla yayıldığını düşünürken, Tunaya bunun kıta Avrupa'sından dünyaya yayıldığını savunmuştur. Avrupa'da İngiliz ve Fransız ekollerini öne çıkaran Başgil ve Tunaya, dünyaya anayasal ve demokratik gelişmelerin, buradan artı değer olarak yayıldığını benimsemişlerdir. Bu durum ise onların fikir ve düşüncelerinin diğer ortak noktalarından birini teşkil etmiştir. Onlar için gelişimin yönünün Batı olması bir zarurettir. Başgil ve Tunaya bu zaruretin ilk olarak Osmanlı'nın Batı karşısında gerilemeye başlaması ile ortaya çıktığını ifade etmişlerdir.

Bu sürecin genel anlamda ne kadar ve nasıl olması gerektiği konusunda ise, fikir dünyalarındaki en önemli ayrılığı yaşamışlardır. Öncelikle Başgil, kısmîci ve sentezci bir batılılaşmayı savunurken, Tunaya, bu sürecin daha çok bütünlükçü ve sentezci bir tarzda olması gerektiğini savunmuştur. Her iki aydın da yaşanacak modernleşmenin sentezlenerek yapılması gerektiğine inanmışlardır. Bu noktada Başgil, değerler ve kültür çerçevesinde değişimin veya modernleşmenin limiti olması gerektiğini, ancak Batı olgusunun da gidilecek yön olduğunu savunmuştur. O'na göre değişimin bir limiti ve şekli olmalıdır. Tunaya ise yapılanların sentezlenerek ama bütünüyle Batı'dan alınacak değer ve yapının inşası noktasında modernleşmeye yaklaşmıştır.

Aydınların Osmanlı dönemine yönelik yaklaşımları ise modernleşmenin Batı'nın yaşadığı süreç sonunda bir zaruret doğrultusunda ortaya çıktığı yönünde olmuştur. Bu durum onların Osmanlı yenileşmesi üzerine fikirlerindeki en önemli noktayı teşkil etse de, en bariz farklılıkları devletin gerilemesi üzerine olan tespitlerinde olmuştur. Başgil, Osmanlı'nın idare yapısındaki dengenin bozulması nedeniyle gerilediğini savunurken, Tunaya ise daha çok toplumsal, iktisadi ve askeri alanda yaşanan bozulmalar nedeniyle imparatorluğun gerilediğini savunmuştur. Diğer yandan her iki aydının Cumhuriyet Türkiye'sinin ortaya çıkışını Osmanlı modernleşmesi üzerine oturtmaları fikirlerindeki en önemli ortak yanı oluşturmuştur. Onlara göre Cumhuriyet Türkiye'sini hazırlayan dönem Osmanlı'nın son dönemi olan II. Meşrutiyet dönemidir. Cumhuriyet için laboratuvar olarak görülen bu dönem aynı zamanda Osmanlı'nın fikir ve düşün hayatında en verimli ve canlı dönemlerinden biri olmuştur. Böylelikle bu dönem Cumhuriyet'i kuran askeri ve sivil kadroları bünyesinden çıkarmıştır. Osmanlı modernleşmesi Başgil ve Tunaya'ya göre genel anlamda, Cumhuriyet döneminde sürecin vardığı nokta itibariyle laiklik ve demokrasiye geçişin sağlayıcısıdır. Her iki aydın da Osmanlı modernleşme hareketinin, 18. yüzyıl başında askeri alanda yapılan ilk atılımlar ile ortaya çıktığını kabul etmiştir. İlk yenilikler kısmi, ikici ve yukarıdan dayatma ile yapılmış ve aynı zamanda kişilerin hayatlarıyla sınırlı kalmıştır. 19. yüzyılın başından itibaren ise toplumsal ve bürokratik alana kayan yenilikler, laik ve anayasal süreçlerin oluşmasına zemin hazırlamaya başlamıştır. Osmanlı'da yaşanan gelişmeler, milliyetçilik ideolojisini öne çıkarmasının yanında bireyin ve onun değerlerinin oluşmasına da katkı sağlamıştır. Başgil ve Tunaya, Osmanlı'nın yaşadığı batılılaşma serüveninin genel çerçevede anayasal ve cumhuri bir yöne doğru olduğunu savunmuştur. Bu dönem onlara göre Tanzimat

Fermanı'nın ilanı ile başlayıp, 1876'da Meşrutiyet'in ilanı ile sistematik hale gelmiştir. Fakat bu süreç kısa sürmüş ve Sultan Hamid'in istibdadı ile bu döneme ara verilmiştir. Sultan Hamid dönemindeki okullarda yetişen yeni nesil, Hürriyet'i ilan etmiştir. Yeni hayat felsefesiyle yetişen nesil, Sultan Hamid yönetimini sonlandırmakla kalmamış, aynı zamanda devlete ve topluma yeni bir çehre de kazandırmıştır. Bu noktada Başgil'e göre Türkiye'yi kurtaran ve Cumhuriyet'i ilan eden kadro ve nesil, II. Meşrutiyet döneminde yetişmiştir. Tunaya da hocası ile paralel düşünmüş ve Meşrutiyet'i, Cumhuriyet'in olduğu bir laboratuvar olarak görmüştür. Başgil ve Tunaya bu dönemde siyasal çekişme ve kavgaların da miras olarak sonraki döneme devredildiğini savunmuşlardır. Özellikle İttihatçıların kendi istibdatlarını kurmaları ve siyasal mücadele tarzları, uzun yıllar siyasetteki genel zihniyet olarak varlığını koruyacaktır. Diğer yandan Tunaya, bu dönemde "kul" anlayışından "vatandaş" anlayışına geçilmesi anlamında dönemin büyük önemi olduğunu savunmuştur. Bu dönemin ele alınmasında ve Türk modernleşmesindeki yerinin belirlenmesinde Tunaya'nın Türk tarihçiliğindeki yeri çok önem arz etmektedir. Diğer yandan Tunaya'nın bu fikirleri öne sürerken hocası Başgil'den önemli oranda etkilendiği ve Cumhuriyet dönemini Osmanlı geçmişi ile ele aldığı görülmektedir.

Çalışmanın esas bölümünü teşkil eden Cumhuriyet döneminde yapılan devrimler ve yaşanan süreç, iki aydının fikirlerindeki farklılığın ve ayrılmanın derinleştiği dönem olmuştur. Öncelikli olarak Başgil ve Tunaya, Cumhuriyet devrimlerinin temelini atıldığı yani Kemalizm'in inşa edildiği süreci, Mütareke döneminden başlatmışlardır. Mütareke döneminde yaşanan işgallere karşı ve imparatorluğun dağılması noktasında başlayan Müdafaa-i Hukuk Hareketi, yani yeni ruh olan Kemalizm, bir haklılık ve zaruret doğrultusunda verilen mücadeleyle ortaya çıkmıştır. Dönemin lideri iki aydına göre ayrı bir anlam ifade etmiştir. Başgil yaptığı ilk akademik çalışmasını O'na adanmasının yanında, her dönem saygı duyduğu kişi olmuştur. Tunaya ise Mustafa Kemal'i modern Türkiye'nin yaratıcısı olarak görmesinin dışında, eski ve geri kalmış bir dünyayı ortadan kaldıran kişi olarak görmüştür. Bu noktada o ve onun eseri olan Cumhuriyet, onun her dönem sahiplendiği ve onun ideali ile yaşadığı bir ülkü olmuştur. Diğer yandan iki aydına göre Milli Mücadele bir milletin haklı-meşru bir mücadelesi ve savunmasıdır. Bu konuda Tunaya özellikle verilen mücadeleyi 1960 sonrası yaptığı değerlendirmelerde emperyalizme ve gerici olarak addettiği unsurlara karşı meşru bir müdafaa olarak görmüştür. İki aydın, önceki dönemden alınan deneyim ve kadroların oluşturduğu yeni

sürecin, modernleşmenin doğal bir sürekliliği olduğunu savunmuşlardır. Onlar için geçmişten beri devam eden modernleşme süreci, Cumhuriyet'in ilanı sonrasında yapılan devrimler ve atılımlar ile yeni bir aşamaya taşınmaktadır. Başgil ve Tunaya'nın fikirlerindeki bariz farklılıkların ortaya çıktığı dönem ise Cumhuriyet'in ilanı sonrasında yapılmaya başlanan devrimler süreci olmuştur. Başgil'e göre yeni dönemde özellikle laik devletin inşası anlamında, son iki yüz yıldan beri devam eden süreç tersine dönmeye başlamıştır. Başgil nezdinde özellikle halifelik kaldırılması sonrasında inşa edilen Diyanet İşleri Reisliği ve eğitim-öğretimin birleştirilmesi gibi hususlar her ne kadar laiklik adına yapılmış olsa da, toplumsal olarak bir buhrana neden olmuştur. Başgil, medreselerin kapatılması ve Medeni Kanun'un ilanı gibi gelişmelerle birlikte kültür ve din alanında uzun yıllar sürececek bir "Fetret Devri"nin yaşandığını savunmuştur. Bu durum O'na göre geçmişten beri devam eden laik düzene geçişi de engellemiştir. Yani dine bağlı devletten, din ve devletin müstakil olduğu laik bir düzene geçilmesi yerine, Cumhuriyet döneminde dinin devlete bağlı olduğu düzene geçilmiştir. Bu durum 1928 ve 1937'de Anayasa'da yapılan tadilatlarla zirveye ulaşmıştır. Tunaya ise bu dönemde yapılanları, Türk Devrimi'nin temelini laikliği yerleştirmesi nedeniyle, doğru ve yerinde olarak görmüştür. O'na göre Cumhuriyet devrimi halkın her türlü baskı ve iradeden kurtarılması adına çok önemlidir. Bu ise laikliğin tam ve ödünsüz uygulanması ile mümkündür. Böylece gerek toplumun özgürleşmesi ve gerekse eski düzenin kaldırılması mümkün olacaktır. O'na göre devlet laikliği doğrudan kendisi uygulamalı ve gerektiğinde de güç kullanmalıdır. Bu güç ile devlet ve toplum, gerici olarak nitelendirilen unsurlardan kurtularak gelişmeyi sürdürecektir. Bu noktada Başgil ve Tunaya'nın fikirlerinin bariz şekilde farklılaştığı görülmektedir. Bu fikir farklılaşması iki aydında kendini gösterdiği gibi uzun bir süre Türk düşün ve siyasal hayatında da kendine yer bulacak ve uzun yıllar sürececek tartışmaların temelini teşkil edecektir.

Başgil ve Tunaya'nın Cumhuriyet dönemi üzerine olan fikirlerindeki temel farklılaşmayı oluşturan laiklik konusu dışında milliyetçilik, devletçilik, dil ve kültür konusunda da fikir ve düşüncelerinde ayrışmanın derinleştiği görülmektedir. Laiklik onların fikirlerinde Cumhuriyet dönemine dair en tartışmalı konu olmuştur. Başgil, devlete bağlı bir dinin olduğunu düşünmüştür. O'na göre, din eğitiminin önünün kesilmesi ile yapılan atılımlar ve oluşturulan yapılar laiklik değildir. Tunaya ise Cumhuriyet ve devrimlerinin sadece dış işgallere karşı verilen mücadele ile

kurulmadığını ve özellikle gerici unsurlara karşı da verilen mücadelenin ürünü olduğunu savunmuştur. O'na göre hala devam eden mücadelenin en önemli argümanı laikliktir. Bundan dolayı devlet laikliği gerekirse güç kullanarak uygulamalıdır. Tunaya bu fikirleri özellikle de 1960 yılından sonra savunmuştur. Tunaya'nın bu fikirlerinden de anlaşılacağı üzere Türk modernleşmesini oturttuğu zemin Başgil'e göre farklı olmuştur. Başgil ise Cumhuriyet devrimlerinin temelini milliyetçiliği yerleştirmiştir. O'na göre Osmanlı'nın son yıllarında yaşanan saldırı ve dağılmaya karşılık bir savunma silahı olarak milliyetçilik ortaya çıkmış ve o da Mütareke yıllarından sonra verilen mücadelenin zeminini oluşturmuştur. Bu mücadele de Cumhuriyet Türkiye'sini doğurmuştur. Genel olarak Tunaya, Türk Devrimi'nin laiklik ekseninde geliştiğini ve kimlik kazandığını düşünürken, Başgil, devrimin temelini milliyetçilik olarak ifade etmiştir. Her iki aydın da milliyetçiliğin tarihi bir gelişimin zaruri sonucu olarak ortaya çıktığını düşünmüştür. Fakat Başgil, Cumhuriyet'in temel yapısı olarak milliyetçiliği görerek bu konuda farklı düşünmüştür. Tunaya ise milliyetçiliği aynı zamanda laiklik ekseninde ele almıştır. Başgil ve Tunaya devletçilik konusunda da bir zaruretin söz konusu olduğuna inanmıştır. Bu zaruret onlara göre özellikle devletçiliğin ortaya çıkış noktasındadır. Söz konusu zorunluluklar gerek sermayenin yetersizliği ve gerekse özel girişimin ulaşamadığı alanlarda devletin girişimlerde bulunması anlamında olmuştur. Ama iki aydına göre devletçiliğin sert şekilde uygulanmaması gereklidir ve diğer yandan Başgil genel itibariyle devletçiliğe karşı olduğunu da belirtmiştir. O'na göre özel girişim ve sermaye doğanın ve medeniyetin gelişiminin temelidir. Başgil bu anlamda bir zorunluluk çerçevesinde devletçiliğin uygulanmasını olumlu bulsa da, bir yerden sonra bunun sürdürülmemesi gerektiğini savunmuştur. Tunaya ise iktisadi yapıda demokratik bir anlayış ve dengenin olması gerektiğini belirtmiştir. Bu noktada Başgil ve Tunaya farklı düşündükleri ölçüde ortak bir zeminde buluştukları görülmüştür.

Bu dönemde dil, kültür ve eğitim alanlarında yapılan yenilikler konusunda Tunaya, bunları uluslaşma ve yeni ülkenin inşasındaki gereklilik olarak görmüşken, Başgil ise yapılan yenilikler konusunda din, dil, tarih ve kültür değerlerinin korunması anlamında toplum ve gelecek nesiller adına duyduğu endişeleri dile getirmiştir. Başgil, bunların toplumsal buhran ve çatışmaların nedeni olacağını düşünmüştür. Diğer yandan Cumhuriyet döneminde oluşan siyasal tablo iki aydın açısından da yaşanan dönemin koşullarına göre şekillenmiştir. Tunaya, yaşanan devrim süreci ve yeni devletin inşasında

gelişmeler nedeniyle muhalefetin oluşmaya başladığını ve gelenekçi grupların da her muhalefet hareketini desteklediğini iddia etmiştir. Tunaya, bu grupların 1950 yılına kadar geçen döneme “27 senelik istibdat” olarak baktıklarını eklemiştir. Başgil ise tek parti anlayışının demokrasi ile bağdaşmadığını savunmuş ve zorunluluk neticesinde kurulan düzenin belli bir süreç sonrasında devam ettirilmesine eleştiride bulunmuştur. O’na göre demokrasi bir çoğunluk anlayışından ziyade bir bilinç şeklidir. Başgil özellikle bu anlamda Tek Parti CHP’sini otoriterleşmeye çalıştığı yönünde eleştirmiştir. Bu noktada iki aydının dönemin liderleri olan Atatürk ve İnönü’ye yaklaşımları da farklılık içermiştir. Özellikle Başgil’in İnönü dönemi eleştirileri öne çıkmıştır. Başgil, Atatürk’ün kişiliğine olan saygı ve hayranlığı nedeniyle, İnönü’yü diktatörleşmekle itham etmiştir. Tunaya ise Milli Şef dönemi de dahil olmak üzere süreci demokrasiye doğru evrilme olarak görmüştür. Tunaya, İnönü’yü demokratik sürecin hazırlayıcısı olarak görmüş iken, Başgil’e göre İnönü, demokratikleşme ve gelişimi engelleyemediği ölçüde geciktiren bir lider olmuştur. Tunaya ise İnönü’yü Türk Devrimi’ne olan katkılarıyla ele almış, O’nu tek partili yapıdan yani hakim partili düzene ve oradan da demokratik çok partili düzene geçişin sağlayıcısı olarak görmüştür. Bu dönemle ilgili Başgil çok partili yapıya geçişin Tunaya’nın aksine yaşanan dış gelişmeler sonrasında ortaya çıktığını iddia etmiştir. Tunaya da bu geçişi daha çok iç dinamiklerin ve demokratikleşme sürecinin etkisi olarak görmüştür.

Çalışmanın son bölümünde ise 1945 yılında Türkiye’de başlayan çok partili düzen, iktidarın DP’ye devredilmesi ve bu dönemin askeri müdahale ile sonlandırılması meseleleri, Başgil ve Tunaya’nın doğrudan tanıklıkları çerçevesinde ele alınmıştır. Başgil yeni partilerin kurulmasına izin verilmesi ile birlikte halkın muhalefeti iktidara taşıdığını savunmuştur. Yaşanan siyasal çekişmeler ve muhalefetin güçlenerek iktidara doğru gittiği süreçte Başgil’in Tunaya’ya nispeten döneme tanıklığı ve tepkileri daha ileri düzeyde olmuştur. Bu dönemde özellikle Vatan gazetesi iki aydının demokrasi, anayasa eleştirileri ve söylemleri için en önemli zemin olmuştur. Bu dönemin bitişi “Beyaz İhtilal” ile olmuştur. Mayıs 1950’de yapılan seçim, Başgil ve Tunaya için demokrasinin gereği ve zaferidir. Başgil, DP iktidarı dönemine Yeni Sabah gazetesinde anayasa ve demokrasi üzerine eleştirilerini dizi halinde yayınladığı yazılarla başlamıştır. Başgil bu dönemde, Cumhuriyet döneminde yapılanları din ve laiklik konuları üzerinden eleştirmiştir. Tunaya

ise bu dönemde Vatan ve Cumhuriyet gazetelerinde II. Meşrutiyet konuları üzerinden güncel eleştiri ve demokrasi söylemlerini öne çıkarmıştır.

DP iktidarının ilk yılları Başgil ve Tunaya'ya göre demokrasinin zaferi olarak görülse de kısa süre içinde DP'ye karşı eleştirilerin ortaya çıktığı görülmüştür. Menderes iktidarının iktisadi, toplumsal ve siyasi alanlarda yaşadığı sorunlar, Başgil ve Tunaya'nın demokrasi ekseninde yaptıkları eleştirileri de artırmıştır. Başgil'in 1940'ların sonuna doğru yaptığı demokrasi ve anayasayla ilgili eleştiriler, 1950'lerin sonuna doğru iktisadi, toplumsal ve siyasi alanda yaşanan sıkıntılar ile tekrar ön plana çıkmıştır. DP iktidarının yaşadığı sıkıntıları aşma noktasında Başgil yapılması ön görülen ordu müdahalesini engellemek için DP'li yöneticilerle görüşmelerde bulunmuştur. Tüm çabalar sonuçsuz kalmış ve 27 Mayıs 1960'da askeri müdahale gerçekleşmiştir. Başgil ve Tunaya'nın yapılan müdahaleye ilk tepkileri benzer olmuştur. Başgil kardeşkanı dökülmesinin engellenmesi anlamında müdahaleyi yerinde bulmuştur. Tunaya ise 28 Mayıs'ta İstanbul Üniversitesi'ndeki öğretim üyeleri ile yayınladıkları bildiride, yapılan müdahaleyi, meşrutiyetini kaybetmiş bir iktidarın alaşağı edilmesi olarak ele almıştır. O'na göre yasal ve demokratik temeli olan bu müdahale ile birlikte modernleşmede yeni bir döneme geçilmiştir. Başgil ise bu müdahalenin başlarda haklı gerekçelerle yapıldığını fakat sonra orantısız müdahale edildiği için hedefinden saptığını savunmuştur. Gerek Başgil gerekse Tunaya yapılan bu müdahale ile birlikte Türkiye'de yeni bir dönemin kapılarının aralandığı konusunda hem fikir olmuşlardır. Bu dönem sonrasında Başgil ve Tunaya üniversiteden 147 öğretim üyesi ile birlikte uzaklaştırılmışlardır. Böylece her iki aydının da yolları artık kesişmeyecek şekilde ayrılmıştır. Yapılan müdahale aynı zamanda onların hayatlarında da yeni bir dönemin kapısını aralamıştır. Bundan sonra farklı bir döneme geçilmesinden dolayı çalışma bu noktada bırakılmıştır.

Sonuç olarak bu çalışmada Başgil ve Tunaya farklı düşün dünyasına sahip olan aydınlar olarak, Osmanlı'nın son dönemlerindeki modernleşme hamlelerini ve Cumhuriyet Türkiye'sinin inşası ve gelişimini ele almaları noktasında fikirlerinin ayrı bir önem arz ettiği görülmüştür. Türk modernleşme sürecine bütün olarak ve farklı zihin dünyalarına göre ele alınması bu noktada Cumhuriyet Türkiye'sinin kuruluşu ve gelişiminin anlaşılmasına katkı sağlamıştır. Aydınların modernleşmeci ve muhafazakâr zihin dünyalarına sahip olmaları, onların demokrasi ve hürriyetlerin gelişimine verdikleri tepkiler noktasında, Türkiye'de modernleşmenin nasıl anlaşıldığının görülmesini

sağlamıştır. Bu durum ise çalışmanın konusunu hususi bir noktaya taşımaktadır. Modernleşmeci ve muhafazakâr düşünün temsilcileri olarak Tunaya ve Başgil'in fikir ve düşünceleri yapı itibariyle farklılıklar içerse de, bu durum hiçbir dönem bir çatışma düzeyine ulaşmamıştır. Genel anlamda düşünce ve fikirleri ülkenin gelişimi ve geleceği konusunda farklılaşan iki aydının, ülkenin ve toplumun varlığı söz konusu olduğunda ortak bir noktada birleştiklerini görmek mümkündür. Yani Başgil ve Tunaya düşünceleri ve fikirleri ile tamamen farklı dünyalardan gelen insanlar olmaktan ziyade, onların belirli durumlar ve geleceğe dair öngörülerde fikir dünyalarının farklılaştığını söylemek mümkündür. Bu durum ise Türk düşününde dünden bugüne özellikle devlet ve toplumun varlığının ortak bir zemin oluşturduğunu, diğer yandan ise siyaset ve ülkenin geleceğinin inşası konusunda demokrasi ve toplum iradesinin koşullara göre ele alındığını ortaya çıkarmıştır. Gelişim ve değişim konularına yaklaşımlardaki değişkenlik ise ilerleyen yıllar da dâhil olmak üzere Türkiye'de farklı zihin dünyalarında demokrasi geleneğinin ortak bir zeminde yerleşmesini engellediği görülmüştür.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

- AHMAD, Faroz, **Modern Türkiye'nin Oluşumu**, Kaynak Yayınları, 16. Basım, Ankara, 2017.
- AKŞİN, Sina, **Jön Türkler İttihat ve Terakki**, İmge Kitabevi, 2.Basım, Ankara, 1998.
- AŞÇI, Arif, **Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil Bibliyografyası**, Kubbealtı Neşriyatı, İstanbul, 2000.
- ATATÜRK, Mustafa Kemal, **Nutuk**, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara, 2012.
- Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri**, C.I, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, 5. Basım, Ankara, 2006.
- _____, C.II, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, 5. Basım, Ankara, 2006.
- _____, C.III, Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Yayınları, 5. Basım, Ankara, 2006.
- AVCIOĞLU, Doğan, **Türkiye'nin Düzeni – Dün Bugün Yarın**, Kırmızı Kedi, 3. Basım, İstanbul, 2017.
- AYDEMİR, Şevket Süreyya, **İhtilalin Mantığı ve 27 Mayıs İhtilali**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1973.
- _____, **Menderes'in Dramı**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1969.
- AYGÜN, Mehmet **Mümtaz Turhan ve Batılılaşma Tartışmaları**, Doğu Kitabevi, İstanbul, 2013.
- BAŞGİL, Ali Fuad, **27 Mayıs İhtilali ve Sebepleri**, Kubbealtı Neşriyatı, 4. Basım, İstanbul, 2017.
- _____, **Başgil'den Mektuplar**, Yağmur Yayınları, İstanbul, 2007.
- _____, **Cihan Sulhu ve İnsan Hakları**, Sinan Matbaası, 2. Basım, İstanbul, 1948.
- _____, **Demokrasi Yolunda**, Yağmur Yayınları, 3. Basım, İstanbul, 2009.
- _____, **Din ve Laiklik**, Kubbealtı Neşriyatı, 12. Basım, İstanbul, 2016,
- _____, **Gençlerle Baş Başa**, Kubbealtı Neşriyatı, 74. Basım, İstanbul, 2018
- _____, **Hâtıralar**, Kubbealtı Neşriyatı, 6. Basım, İstanbul, 2016,

- _____, **Hukuk Ana Meseleleri ve Müesseseleri Konferanslar**, Yağmur İstanbul, Yayınları, 2008.
- _____, **İlmin Işığında Günün Meseleleri**, Yağmur Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 2006.
- _____, **Türk Esas Teşkilat Hukuku Dersleri**, Ahmet Sayman Teksir İşleri, İstanbul, 1952-1953.
- BERKES, Niyazi, **Atatürk ve Devrimleri**, Yapı Kredi Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 2017.
- _____, **Türkiye’de Çağdaşlaşma**, Yapı Kredi Yayınları, 23. Basım, İstanbul, 2016.
- BİRİNCİ, M. Kürşad, **Hür Fikirleri Yayma Cemiyeti**, Liberte Yayın grubu, Ankara, 2018.
- BORA, Tanıl, **Cereyanlar**, İletişim Yayınları, 5. Basım, İstanbul, 2017.
- BORATAV, Korkut, **Türkiye’de Devletçilik**, İmge Kitabevi, 2. Basım, Ankara, 2006.
- BÜLBÜL, Kudret, **Siyasal Bir Düşünür ve Devlet Adamı Said Halim Paşa**, Tezkire Yayınları, İstanbul, 2015.
- CEM, İsmail, **Türkiye’de Geri Kalmışlığın Tarihi**, Cem Yayınevi, 10. Basım, İstanbul, 1989.
- ÇAKMAK, Orhan – YÜCEL, Atilla, **Yusuf Akçura – Türk Düşünce Ufukları**, Alternatif Yayınevi, İstanbul, 2002.
- ÇALEN, Mehmet Kaan, **Yusuf Akçura ve Ziya Gökalp**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2018.
- ÇINAR, Metin, **Anadoluculuk ve Tek Parti CHP’de Sağ Kanat**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2013.
- EROĞLU, Cem, **Demokrat Parti Tarihi ve İdeolojisi**, Yordam Kitap, 2. Basım, İstanbul, 2013.
- DOĞANER, Yasemin, **Türk Demokrasi Tarihinde Vatan Cephesi**, Siyasal Kitabevi, Ankara, 2013.
- DURNA, Tezcan, **Kemalist Modernleşme ve Seçkincilik – Peyami Safa ve Falih Rıfkı Atay’da Halkın İnşası**, Dipnot Yayınları, 2009.
- ERGAN GÜNGÖR, Nevin, **Kültür, Eğitim, Dil Üzerine Görüşleri İle Ziyaeddin Fındıklıoğlu**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1991.

- ERSAL, Aytekin **Türkiye’de Ulus – Devlet ve Ziya Gökalp- Mümtaz Turhan – Erol Güngör**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 2012.
- EYUBOĞLU, Sabahattin, **Mavi ve Kara**, İş Bankası Kültür Yayınları, 5. Basım, İstanbul, 2009.
- GENCER, Bedri, **İslam’da Modernleşme 1839-1939**. Doğu Batı Yayınları, 4. Basım, Ankara, 2017.
- GIDDENS, Anthony, **Modernliğin Sonuçları**, Ayrıntı Yayınları, 3. Basım, İstanbul, 2004.
- _____, **Sağ ve Solun Ötesinde**, Metis Yayınları, İstanbul, 2002.
- GÖKALP, Mehmet (haz.), **Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil Hayatı – Şahsiyet Mücadeleleri**, Santral Yayınevi, İstanbul, 1963.
- GÖKALP, Ziya, **Türkleşmek İslamlaşmak Muasırlaşmak**, Akçağ Yayınları, 2. Basım, Ankara, 2010.
- GÖZE, Ayferi, **Siyasal Düşünceler ve Yönetimler**, Beta Yayınevi, 14. Basım, İstanbul, 2013.
- GÜNEŞ, İhsan, **Birinci TBMM’nin Düşünce Yapısı (1920-1923)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 3. Basım, İstanbul, 2009.
- GÜNDÜZ, Mustafa – BARDAK, Musa, **Eğitimci Bir Jön Türk Ahmet Rıza Bey ve ‘Vazife ve Mesuliyet’ Eserleri**, Divan Kitap, İstanbul, 2000.
- GÜNGÖR, Erol, **Türk Kültürü Ve Milliyetçilik**, Ötüken Neşriyat, 10. Basım, İstanbul, 1992.
- HALE, William, **Türkiye’de Ordu ve Siyaset**, Alfa Yayınları, İstanbul, 2014.
- HEPER, Metin, **İsmet İnönü**, Tarih Vakfı Yayınları, İstanbul, 1999.
- İLHAN, Attila, **Hangi Batı?**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 13. Basım, İstanbul, 2017.
- KARAL AKGÜN, Seçil – ULUĞTEKİN, Murat, **Akçuraoğlu Yusuf**, Türk Kızılayı Yayınları, Ankara, 2009.
- KARAOSMANOĞLU, Yakup Kadri, **Politikada 45 Yıl**, İletişim Yayınları, 8. Basım, İstanbul, 2013.
- KARPAT, Kemal H., **Kısa Türkiye Tarihi**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2012.
- _____, **Türk Demokrasi Tarihi**, Timaş Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 2012.

- KAYALI, Kurtuluş, **Ordu ve Siyaset 27 Mayıs ve 12 Mart**, İletişim Yayınları, 6. Basım, İstanbul, 2015.
- _____, **Türk Kültür Dünyasından Portreler**, İletişim Yayınları, 3. Basım, İstanbul, 2014.
- KAYGI, Abdullah, **Türk Düşüncesinde Çağdaşlaşma**, Gündoğan Yayınları, Ankara, 1992.
- KILIÇ, Emrullah, **Materyalizm Karşısında Ali Fuad Başgil**, Akçay Yayınları, Ankara, 2012.
- KİLİ, Suna, **Atatürk Devrimi – Bir Çağdaşlaşma Modeli**, İş Bankası Yayınları, 10. Basım, İstanbul, 2006.
- KOÇAK, Cemil, **Türkiye’de Milli Şef Dönemi (1938-1945)**, Yurt Yayıncılık, Ankara, 1986.
- KONGAR, Emre, **Devrim Tarihi ve Toplum Bilim Açısından Atatürk**, Remzi Kitabevi, 7. Basım, İstanbul, 2002.
- KUYAKSİL, Ali, **Türkiye’de Siyaset Biliminin Gelişimi ve Tarık Zafer Tunaya**, Orion Kitabevi, Ankara, 2014.
- KÜÇÜKÖMER, İdris, **Düzenin Yabancılaşması**, Alan Yayıncılık, 2. Basım, İstanbul, 1989.
- LEE, Nana **Peyami Safa’nın Eserlerinde Doğu-Batı Meselesi**, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1997.
- LEWİS, Bernard, **Modern Türkiye’nin Doğuşu**, TTK Basımevi, 5. Basım, Ankara, 1993.
- MARDİN, Şerif, **Din Ve İdeoloji**, İletişim Yayınları, 25. Basım, İstanbul, 2017.
- _____, **Türk Modernleşmesi**, İletişim Yayınları, 14. Basım, İstanbul, 2015.
- _____, **Türkiye’de Toplum Ve Siyaset**, İletişim Yayınları, 23. Basım, İstanbul, 2017.
- MUMCU, Uğur, **İnkılap Mektupları**, Tekin Yayınevi, 12. Basım, Ankara, 1994.
- ORTAYLI, İlber, **Batılılaşma Yolunda**, İnkılap Kitabevi, 4. Basım, İstanbul, 2015.
- ÖZBADEM, Ferhat, **Said Halim Paşa**, Sude Yayınları, İstanbul, 2017.
- REYHAN, Cenk, **Türkiye’de Liberalizmin Kökenleri Prens Sabahaddin (1877-1948)**, İmge Kitabevi Yayınları, Ankara, 2008.
- SAFA, Peyami, **Din İnkılap İrtica**, Ötüken Neşriyat, 7. Basım, İstanbul, 2013.

- _____, **Türk İnkılabına Bakışlar**, Ötüken Neşriyat, 4. Basım, İstanbul, 1997.
- SANDER, Oral, **Siyasi Tarih İlkçağlardan 1918'e**, İmge Kitabevi, 29. Basım, Ankara, 2015.
- SEZER ARIĞ, Ayten, **Atatürk Döneminde Yabancı Okullar (1923-1938)**, TTK Yayınları, 2. Basım, Ankara, 2014.
- ŞENOĞLU, Kemal, **Yusuf Akçura – Kemalizmin İdeoloğu**, Kaynak Yayınları, Ankara, 2009.
- TANÖR, Bülent, **Osmanlı-Türk Anayasal Gelişmeleri**, Yapı Kredi Yayınları, 30. Basım, İstanbul, 2017.
- _____, **Türkiye'de Yerel Kongre İktidarları**, Afa Yayınları, İstanbul, 1992.
- TİMURTAŞ, Faruk K., **Dil Davası ve Ziya Gökalp**, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1965.
- TUNAYA, Tark Zafer, **Batılılaşma Hareketleri**, C.II, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık, İstanbul, Ocak 1999.
- _____, **Devrim Hareketleri İçinde Atatürk ve Atatürkçülük**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 2007.
- _____, **Hürriyet'in İlanı**, Yenigün Haber Ajansı, İstanbul, 1998.
- _____, **İnsan Derisiyle Kaplı Anayasa**, Arba Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 1988.
- _____, **İslamcılık Cereyanı**, C. I, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, Şubat 1998.
- _____, **İslamcılık Cereyanı**, C. II, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, Şubat 1998.
- _____, **İslamcılık Cereyanı**, C. III, Cumhuriyet Kitapları, İstanbul, Şubat 1998.
- _____, **Medeniyetin Bekleme Odasında**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul, Mart 1989.
- _____, **Siyasal Kurumlar ve Anayasa Hukuku**, Yeni Gün Haber Ajansı Basın ve Yayıncılık A.Ş (Cumhuriyet Gazetesi), Mayıs 2000.
- _____, **Siyasal Müesseseler ve Anayasa Hukuku**, Sulhi Garan Matbaası, 3. Basım, İstanbul, 1975.
- _____, **Türkiye'de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)**, C. I, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 4. Basım, İstanbul, 2016.

- _____, **Türkiye’de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)**, C. II, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 3. Basım, İstanbul, 2016.
- _____, **Türkiye’de Siyasi Partiler 1859-1952**, Arba Yayınları 2. Basım, İstanbul, 1995.
- _____, **Türkiye’de Siyasal Partiler- İkinci Meşrutiyet Dönemi**, C. I, Hürriyet Vakfı Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 1988.
- _____, **Türkiye’de Siyasal Partiler- Mütareke Dönemi**, C. II, İletişim Yayınları, 5. Basım, İstanbul, 2015.
- _____, **Türkiye’de Siyasal Partiler- İttihat ve Terakki**, C. III, İletişim Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 2000.
- _____, **Türkiye’nin Siyasal Gelişmeleri – Eski Türkler, İslam Devleti, Osmanlı Devletinin Kuruluşu**, Baha Matbaası, İstanbul, 1970.
- _____, **Türkiye’nin Siyasi Hayatında Batılaşma Hareketleri**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 3. Basım, İstanbul, 2016.
- TUNÇAY, Mete, **T.C.’nde Tek-Parti Yönetimi’nin Kurulması (1923-1931)**, Cem Yayınevi, 3. Basım, İstanbul, 1992.
- TURAN, Osman, **Türkiye’de Manevi Buhran, Din Ve Laiklik**, Boğaziçi Yayınları, 3. Basım, İstanbul, 1993.
- TURHAN, Mümtaz, **Garphlaşmanın Neresindeyiz?**, Yağmur Yayınları, 7. Basım, İstanbul, 1980.
- TÜRKÖNE, Mümtaz’er, **Modernleşme Laiklik ve Demokrasi**, Ark Yayınevi, Ankara, 1993.
- _____, **Türk Modernleşmesi**, Lotus Yayınevi, 2. Basım, Ankara, 2006.
- UYAR, Hakkı, **Tek Parti Dönemi ve Cumhuriyet Halk Partisi**, Boyut Yayıncılık, İstanbul, 2012.
- UZUN, Hakan, **Atatürk ve Nutuk**, Siyasal Yayınevi, Ankara, 2006.
- ÜLKEN, Hilmi Ziya, **Türkiye’de Çağdaş Düşünce Tarihi**, İş Bankası Kültür Yayınları, 12. Basım, İstanbul, 2015.
- VERGİLİ, Ayhan, **Hilmi Ziya Ülken Kitabı**, İşaret Yayınları, 3. Basım, İstanbul, 2016.
- ZÜRCHER, Erik Jan, **Modernleşen Türkiye’nin Tarihi**, İletişim Yayınları, 33. Basım, İstanbul, 2016.

MAKALELER

- AKŞİN, Sina, “Düzenli Ordunun Zafer Yolu” **Çağdaş Türkiye Tarihi**, C.IV, Cem Yayınevi, 12. Basım, İstanbul, 2013, s. 95-108.
- “Aydın” **Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük**, Türk Dil Kurumu Yayınları, 10. Basım, 2009, s. 157.
- AKYOL, Taha, “Hocam Ali Fuad Başgil” **Hürriyet Gazetesi**, 5 Mayıs 2018, Cumartesi. _____, “Hocam Ali Fuad Başgil” **Karar Gazetesi**, 17 Nisan 2019, Çarşamba.
- ALPAY, Şahin, “Profesör Tunaya İle Sohbet” **Cumhuriyet**, 24 Şubat 1983, s. 7.
- BAĞÇE, H. Emre, “Modernliğin Temelleri ve İkircikli Serüveni” **Modernlik ve Modernleşme Sürecinde Türkiye**, Babil Yayıncılık, Ankara, 2004.
- BAŞGİL, Ali Fuad, “14 Mayıs’tan Evvel, Çeyrek Asır Devam Eden Muzlim Devir” **Sebilürreşad**, C. VI, S: 144, Şubat 1953.
- _____, “14 Mayıs Zaferini Kazanan” **Sebilürreşad**, C. IV, S: 95, Şubat 1951.
- _____, “27 Mayıs Hareketi ve Milli Birlik” **Yeni Sabah**, 23 Haziran 1960, s.3.
- _____, “Anayasa Davası” **Vatan**, 29 Aralık 1948, s. 2.
- _____, “Anayasanın Tadili Hakkında Düşünceler” **Vatan**, 19 Haziran 1949, s. 2.
- _____, “Anayasa Hangi Noktalarında ve Ne Yolda Tadil Edilmelidir?” **Vatan**, 20 Haziran 1949, s. 2.
- _____, “Anayasamız Niçin Tadile Muhtaçtır?” **Vatan**, 16 Ocak 1949, s. 2.
- _____, “Anayasamızda Devlet Reisliği ” **Vatan**, 30 Haziran 1949, s. 2.
- _____, “Anayasamızın Değiştirilmesinde Zaruret Vardır” **Vatan**, 20 Ocak 1949, s. 2.
- _____, “Bir İki Düşünce ve Bir Mektup Hikayesinin Sonu” **Yeni Sabah**, 6 Eylül 1960, s.3.
- _____, “Bir Mektup Münasebetiyle (Önce Bir Hatıra)” **Yeni Sabah**, 2 Eylül 1960, s. 3.
- _____, “Bizde ‘Din ve Vicdan Hürriyeti’ Bahsinde Düşülen Hatanın Sebebi” **Yeni Sabah**, s. 3.
- _____, ”Daha İyi İyinin Düşmanıdır” **Yeni Sabah**, 25 Haziran 1960, s. 3.

- _____, “Demokrasi ve Mekteplerimiz” **Hür Fikirler**, C. I, S. 10, Liberte Yayıncılık, Ankara, 2018, s. 391-400.
- _____, “Demokrasi Maneviyatçıdır” **Yeni Sabah**, 31 Ağustos 1960, s. 3.
- _____, “Demokrasi ve Mekteplerimiz” **Vatan**, 12 Ağustos 1949, s. 2.
- _____, “Demokrasilerde İkinci Meclis ve Faydaları” **Hür Fikirler**, C. I, S. 3, Liberte Yayıncılık, Ankara, 2018, s. 125-130.
- _____, “Devlet Nizamı ve Hukuk Devletle Hukuk ve Hak İle Kanun Arasındaki Münasebete Dair Bir İzah Denemesi” **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C. XIX, S. 3-4, İstanbul, 1954, s. 576-591.
- _____, “Diyamet İşleri Teşkilatına Dair Yeni Bir Kanun Tasarısı” **İslam’ın Nuru**, C.2, S: 24, Nisan 1953.
- _____, “Eserin Mimarı” **Yeni Sabah**, 16 Ağustos 1960, s. 3.
- _____, “Fikri Namusluluk” **Yeni Sabah**, 9 Eylül 1960, s. 3.
- _____, “Fransa Yeni Seçimlere Hazırlanıyor” **Yeni İstanbul**, 15 Ekim 1958, s. 2.
- _____, “Fransızlar V. Cumhuriyet Anayasasını Kabul Edecek mi?..” **Yeni İstanbul**, 23 Eylül 1958, s. 2.
- _____, “‘Garp Demokrasileri’ ve ‘Halk Demokrasileri’ ve Tezadlar” **Yeni İstanbul**, 13 Mayıs 1958, s. 2.
- _____, “Garp Demokrasilerinde Tatbikat Farkları” **Yeni İstanbul**, 20 Mayıs 1958, s. 2.
- _____, “Garp Demokrasilerinin Dayandığı İnanç” **Yeni İstanbul**, 15 Mayıs 1958, s. 2.
- _____, “İki Hadise ve Bir Mana” **Yeni Sabah**, 22 Ağustos 1960, s. 3.
- _____, “İrtica Yoktur Efendiler!” **Sebilürreşad**, C.V, S: 124, Nisan 1952.
- _____, “İstanbul Üniversitesinin Bazı Gençleriyle Başbaşa,” **Yeni Sabah**, 10 Ağustos 1960, s. 3.
- _____, “İsviçre Parlamentosunda Partiler” **Yeni İstanbul**, 3 Temmuz 1958, s. 2.
- _____, “İsviçre’nin Devlet Şekli ve Hükümet Sistemi”, **Yeni İstanbul**, 2 Haziran 1958, s. 2.

- _____, “Kuvvetler Muvazenesi ve Devlet Reisliği ” **Vatan**, 22 Haziran 1949, s. 2.
- _____, “Kuvvetler Muvazenesi ve İkinci Meclis Meselesi” **Vatan**, 21 Haziran 1949, s. 2.
- _____, “Laiklik Anayasa’ya Tarif Olarak Girmeli” **Yeni Sabah**, 9 Temmuz 1960, s. 3.
- _____, “Laiklik Meselesi ve Din Hürriyeti” **Serdengeçti**, C.VI, S: 15-16, Mayıs - Haziran 1952.
- _____, “Madde ve Mana” **Yeni Sabah**, 24 Ağustos 1960, s. 3.
- _____, “Maneviyatçılık Nedir?..” **Yeni Sabah**, 29 Ağustos 1960, s. 3.
- _____, “Meslek ve Meşrebim” **Yeni Sabah**, 19 Ağustos 1960, s. 3.
- _____, “Milli Birlik Hükümetinin İki Büyük Tarihi Vazifesi” **Yeni Sabah**, 11 Temmuz 1960, s. 3.
- _____, “Milli Birlik Hükümetinin Siyasi ve İçtimai Durumu” **Yeni Sabah**, 4 Ağustos 1960, s. 3.
- _____, “Muhalefetin Birleşmesi” **Cumhuriyet**, 26 Mart 1954, s. 2.
- _____, “Nemmamlık Ahlaksızlıktır” **Yeni Sabah**, 4 Eylül 1960, s. 3.
- _____, “Fransa’nın Siyasi Teşkilâtı” **Yeni İstanbul**, 10 Ağustos 1958, s. 2.
- _____, “Referandum mu, Kurucu Meclis mi, Yahut İki Birden mi?” **Yeni Sabah**, 13 Temmuz 1960, s. 3.
- _____, “Seçimlerde Ekseriyet Usulünün Dayandığı Mantık” **Yeni İstanbul**, 19 Ekim 1958, s. 2.
- _____, “Son Seçim Kanununun Kıymet ve Eksiklikleri Nelerdir? I” **Vatan**, 20 Aralık 1946, s. 2.
- _____, “Son Seçim Kanununun Kıymet ve Eksiklikleri Nelerdir? II” **Vatan**, 24 Aralık 1946, s. 2.
- _____, “Tek Meclis Usulünün Dayandığı Esaslar” **Hür Fikirler**, C. I, S. 4, Liberte Yayıncılık, Tıpkı Basım, Ankara, 2018, s. 165-168.
- _____, Başgil, “Türk İnkılabı (Eser ve Mimarı)” **Yeni Sabah**, 14 Ağustos 1960, s. 3.

- _____, “Türk Milliyetçiliği – Doğuşu – Manası – Gayesi ve Vasıfları” **İkinci Türk Tarih Kongresi - 20-25 Eylül 1937**, Kenan Matbaası, İstanbul, 1943, s. 983-995.
- _____, “Zaruri Bir Cevap -2” **Yeni Sabah**, 23 Temmuz 1960, s. 5.
- _____, “Zaruri Bir Cevap -4” **Yeni Sabah**, 26 Temmuz 1960, s. 5.
- “Başgil, Ali Fuat”, **Türk Dili ve Edebiyatı Ansiklopedisi**, C.1, Dergah Yayınları, İstanbul, 1977, s. 343.
- “Batılılaşmak”, **Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük**, Türk Dil Kurumu Yayınları, 10. Basım, Ankara, 2009, s. 223.
- BELGE, Murat, “Doğu-Batı” **75 Yılın İçinden 22 Yazardan Seçmeler**, Cumhuriyet Gazetesi Armağanı – Şefik Matbaası, Ekim 1998, s. 43-44.
- _____, “Muhafazakârlık Üzerine” **Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce – Muhafazakârlık**, C.V, İletişim Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 2004, s. 92-100.
- _____, “Türkiye’de Siyasal Düşüncenin Ana Çizgileri” **Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce**, C.IX, İletişim Yayınları, İstanbul, 2009.
- BOLAY, Süleyman Hayri, “Cumhuriyet Dönemi Düşünce Hayatı” **Türkler Ansiklopedisi**, C.XVII, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 739-785.
- BORATAV, Korkut, “Türkiye’de Devletçilik”, **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C. II, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 412-418.
- “Düşünür” **Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük**, Türk Dil Kurumu Yayınları, 10. Basım, 2009, s. 592.
- ERİŞ, Metin, “Osmanlı Devleti’nde Batılılaşma Hareketleri”, **Türkler Ansiklopedisi**, C.14, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 593-605.
- EYUBOĞLU, Sabahattin, “Yeni Türk Sanatçısı ya da Frenk’ten Türk’e Dönüş” **İnsan**, 15 Eylül 1938, s.31-38.
- ÇİĞDEM, Ahmet, “Ali Fuad Başgil”, **Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce – Muhafazakârlık**, C.V, 2. Basım, İstanbul, İletişim Yayınları, 2004.
- KALAYCIOĞLU, Ersin, “Tarık Zafer Tunaya: Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Siyasal Kurumlar ve Çağdaşlaşma”, **Türkiye’de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)**, C. II, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 3. Basım, İstanbul, 2016.

- KARA-İNCİÖĞLU, Nihal, “Türkiye’de Çok Partili Sisteme Geçiş ve Demokrasi Sorunları” **Tarih ve Demokrasi – Tarık Zafer Tunaya’ya Armağan**, Cem Yayınları, İstanbul, 1992.
- KODAMAN, Bayram, “Osmanlı’dan Cumhuriyet’e Çağdaşlaşma Sorunları” **Türk Modernleşme Tarihi Araştırmaları Sempozyumu -14 Mayıs 1950**, Hacettepe Üniversitesi Yayınları, Ankara, 2006, s. 109-118.
- KÖKER, Levent, “Liberal Muhafazakârlık ve Türkiye” **Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce – Muhafazakârlık**, C.V, İletişim Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 2004, s. 274-290.
- LAÇİNER, Ömer, “Muhafazakârlaşan Sosyalizm” **Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce – Muhafazakârlık**, C.V, İletişim Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 2004, s. 662-670.
- MERİÇ, Cemil, “Batılılaşma” **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.I, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 234-244.
- MERT, Nuray, “Muhafazakârlık ve Laiklik” **Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce – Muhafazakarlık**, İletişim Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 2004, s. 314-345.
- “Modern”, **Yeni Türk Ansiklopedisi**, C.VII, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1985, s. 2440.
- “Modernist” **Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük**, Türk Dil Kurumu Yayınları, 10. Basım, 2009, s. 1405.
- “Modernleşme”, **Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük**, Türk Dil Kurumu Yayınları, 10. Basım, Ankara, 2009, s. 1405.
- “Muhafazakâr” **Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük**, Türk Dil Kurumu Yayınları, 10. Basım, 2009, s. 1414.
- “Muhafazakâr”, **Yeni Türk Ansiklopedisi**, C.VII, Ötüken Neşriyat, İstanbul, 1985, s. 2478.
- ORTAYLI, İlber, “Resmi Tarihçilik Sorunu Üzerine” **Tarih ve Demokrasi – Tarık Zafer Tunaya’ya Armağan**, Cem Yayınları, İstanbul, 1992.
- ÖNDER, Tuncay, “Ali Fuad Başgil” **Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce – Muhafazakârlık**, C.V, İletişim Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 2004, s. 291-301.
- ÖZİPEK, Bekir Berat, “Muhafazakârlık, Devrim ve Türkiye” **Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce – Muhafazakârlık**, C.V, İletişim Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 2004, s. 66-84.

- ÖZTÜRK, Hasan, “Ali Fuad Başgil ve Tarık Zafer Tunaya’nın Laiklik Üzerine Söylemleri” **Atatürk Yolu**, S. 66. Bahar 2020, s. 281-303.
- SOYSAL, Mümtaz– SAĞLAM, Fazıl, “Türkiye’de Anayasalar” **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.I, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 18-54.
- TANÖR, Bülent, “Çağdaş Anayasal Düzen ve TC Anayasası” **Tarih ve Demokrasi – Tarık Zafer Tunaya’ya Armağan**, Cem Yayınları, İstanbul, 1992.
- TEZEL, Yahya Sezai, “Tanzimat Sonrası İmparatorluk ve Cumhuriyet Türkiye’sinde ‘Muhafazakârlık Sorunsalı: Devamlılık, Değişmeler ve Kırılmalar” **Modern Türkiye’de Siyasal Düşünce – Muhafazakârlık**, C.V, İletişim Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 2004, s. 21-39
- TOPRAK, Zafer, “Prof. Tarık Zafer Tunaya ile Söyleşi” **Milliyet**, 20 Şubat 1983, s. 8.
- _____, “Tarık Zafer Tunaya’nın Ardından” **Tarih ve Demokrasi – Tarık Zafer Tunaya’ya Armağan**, Cem Yayınları, İstanbul, 1992, s. 295-309.
- _____, “Tarık Zafer Tunaya’nın Ardından” **Türkiye’de Siyasal Gelişmeler (1876-1938)**, C. II, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 3. Basım, İstanbul, 2016.
- TUNAYA, Tarık Zafer, “1876 Kanun-ı Esasisi ve Türkiye’de Anayasa Geleneği” **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C.I, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 27-30.
- _____, “Amme Hukuku Bakımından İkinci Meşrutiyet’in Siyasi Tefekküründe ‘Garpçılık’ Cereyanı” **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C. XIV, S. 3-4, İstanbul, 1948, s. 585- 630.
- _____, “Atatürk, Devrim ve Halk” **Cumhuriyet**, 12 Kasım 1965, s. 2.
- _____, “Atatürk ve Medeniyetçilik” **Cumhuriyet**, 10 Kasım 1965, s. 2.
- _____, “Atatürk ve Milliyetçilik”, **Cumhuriyet**, 11 Kasım 1965, s. 2.
- _____, “Atatürkçü Üniversite Anlayışı” **Milliyet**, 11 Ekim 1969, s. 2.
- _____, “Atatürkçü Layiklik Politika” **Atatürk Konferansları – III**, TTK Yayınları, 1970, s. 25-41.
- _____, “Atatürksüz Cumhuriyet” **Milliyet**, 29 Ekim 1969, s. 2.
- _____, “Büyük Devlet ve ‘Küçük Kafalar”” **Vatan**, 1 Mayıs 1953, s. 2.
- _____, “Demokratik Siyasal Hayat” **Milliyet**, 3 Mart 1964, s. 2.

- _____, “Demokrasi ve Az Gelişmişlik” **Cumhuriyet**, 31 Mart 1971, s. 2.
- _____, “Devlet Adamı ve Siyaset Adamı İnönü...” **Milliyet**, 25 Ocak 1968, s. 2.
- _____, “Devlet Biziz” **Cumhuriyet**, 2 Mart 1956, s. 2.
- _____, “İkinci Meşrutiyet”, **Vatan**, 23 Temmuz 1950, s. 2.
- _____, “İnsan Derisiyle Kaplı Anayasa” **Cumhuriyet**, 23 Aralık 1959, s. 2.
- _____, “Meşrutiyette Kavgalı Meclis Müzakereleri” **Vatan**, 16 Ocak 1953, s. 2.
- _____, “Meşrutiyette Muhalefetler” **Vatan**, 21 Aralık 1952, s. 2.
- _____, “Muhalefetin Birleşmesi” **Cumhuriyet**, 26 Mart 1954, s. 2.
- _____, “Muhalefetin Teşekkülü” **Vatan**, 6 Ocak 1950, s. 2.
- _____, “Müdafaa-i Hukuk Ruhü” **Vatan**, 23 Mart 1949, s. 2.
- _____, “Osmanlı-Batı Diyalogu” **Tanzimat’tan Cumhuriyet’e Türkiye Ansiklopedisi**, C.I, İletişim Yayınları, İstanbul, 1985, s. 34-35.
- _____, “Rençber ve Memur” **Vatan**, 5 Mayıs 1949, s. 2
- _____, “Romantik Milletler” **Vatan**, 10 Haziran 1949, s. 2.
- _____, “Siyasal Belge Olarak ‘Nutuk’” **Cumhuriyet**, 15 Ekim 1977, s. 2.
- _____, “Tek Kişi Kalsak da...” **Cumhuriyet**, 10 Kasım 1966, s. 2.
- _____, “Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti’nin Kuruluşu ve Siyasi Karakteri” **İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası**, C. XXIII, S. 3-4. İstanbul, 1958, s. 227-247.
- TUNÇAY, Mete, “Siyasal Gelişmenin Evreleri” **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, C.VII, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983, s. 1967-1990.
- “Tutuculuk”, **AnaBritannica**, C.XXI, Güzel Sanatlar Matbaası, İstanbul, 1990, s. 242.
- “Tutuculuk”, **Türk Dil Kurumu Türkçe Sözlük**, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Dil Kurumu Yayınları, 10. Basım, Ankara, 2009, s. 2013.
- YÜCEL, Hasan Ali, “Cumhuriyet ve Hürriyet” **75 Yılın İçinden 22 Yazardan Seçmeler**, Cumhuriyet Gazetesi Armağanı – Şefik Matbaası, Ekim 1998, s. 117-121.

ZAİM, Sabahattin, “Ali Fuad Başgil” **Hayatlarıyla Yol Gösterenler**, Türk Edebiyat Vakfı Yayınları, 2005, s. 11-26.

ZÜRCHER, Erik Jan, “TpCF ve Siyasal Muhafazakârlık” **Modern Türkiye’de Siyasi Düşünce**, C.V, İletişim Yayınları, 2. Basım, İstanbul, 2004, s. 40-53.

TEZLER

ACAR, Ahmet, **Ziyaettin Fahri Fındıklıoğlu Sisteminde Din**, Marmara Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Enstitüsü), İstanbul, 2012.

AKDAĞ, Bülent, **Hilmi Ziya Ülken’in Eğitim Felsefesi**, Marmara Üniversitesi – Eğitim Bilimleri Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2005.

AKINCI, Mehmet, **Türkiye’de Sağ ve Muhafazakârlık (Ali Fuat Başgil Örneği)**, Selçuk Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Konya, 2003.

AKSOY, Süreyya Elif, **Peyami Safa’nın Romanlarında Modernleşme ve Mekan**, İhsan Doğramacı Bilkent – Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2009.

AKSU, Hasan, **Osmanlı Basımında Said Halim Paşa Suikastı**, Bolu Abant İzzet Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksel Lisans Tezi), Bolu, 2018.

BAĞCILAR, Alper, **Ali Fuad Başgil Perspektifinden Anayasal Meseleler (1933-1937)**, Afyon Kocatepe Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Afyon, 2017.

ÇAM, İrfan Davut, **II. Meşrutiyet Dönemi Garpcılık Fikrinin Cumhuriyet’in Düşünsel Temellerine ve Eğitime Etkileri**, Dokuz Eylül Üniversitesi – Eğitim Bilimleri Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İzmir, 2013.

ÇEBİ, İsmail, **Dr. Abdullah Cevdet’in Düşüncesinde Madde Anlayışı**, İstanbul Üniversitesi – Sosyal Bilimler Üniversitesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2010.

DEMİRCİOĞLU, Zübeyde, **Türkiye’de Siyaset ve Düşünce Çevreleri İlişkisi Bağlamında Sosyolojik Düşüncenin Oluşumu ve Ziya Gökalp**, Ankara

- Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2019.
- DİNÇER, Hasan, **Niyazi Berkes’e Göre Kemalizm ve Çağdaşlaşma**, Ankara Üniversitesi - Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2012.
- DURAK, Muhammet İslam, **Bilim ve Modernleşme Perspektifinde Bir Osmanlı Entelektüeli: Abdullah Cevdet**, Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi – Sosyal Bilimler Üniversitesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bolu, 2018.
- DURUN, Mutlu, **Pozitivist Bir Milliyetçi Olarak Ahmed Rıza Bey**, Yıldız Teknik Üniversitesi – Sosyal Bilimler Üniversitesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi) İstanbul, 2009.
- ERGÜÇ, Veysel **Türkiye’de Modern Kimliğin İnşasına Bir Eleştiri: Hilmi Ziya Ülken Örneği**, Hacettepe Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2019.
- KOÇAK, Burak, **Prens Sabahaddin: Siyasi, Toplumsal ve İktisadi Fikirleri**, İstanbul Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2019.
- KURBAN, Fatma, **Ali Fuad Başgil: Liberal? Muhafazakâr? Liberal Muhafazakâr?**, Uludağ Üniversitesi - Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Bursa, 2019.
- MISTAK, Ramazan, **Ali Fuad Başgil Hayatı ve Siyasi Fikirleri**, Gazi Osmanpaşa Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Tokat, 2007.
- MORKOÇ, Murat, **1908 – 1912 Osmanlı Mebusan Meclisi’nde Balkan Mebuslarının Meclis Faaliyetleri**, Ondokuz Mayıs Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Samsun, 2018.
- OĞUZ, Gökhan, **Sosyolojik Yaklaşımlı Türk Milliyetçiliğinde Türk Modernleşmesi: Ziya Gökalp, Mümtaz Turhan, Erol Güngör, Yılmaz Özakpınar**, Marmara Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2012.
- ÖZDEMİR, Kemal, **Doktor Abdullah Cevdet’in Edebi Dünyası, Abdullah Cevdet’in Şiirlerinin İncelenmesi**, Atatürk Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Erzurum, 2003.

- ÖZTÜRK, Hasan, **Sabahattin Eyüboğlu'nun Düşünce ve Kültür Konularındaki Yaklaşımları**, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Ankara, 2016.
- SALİM, Muammer, **Prens Sabahaddin'in Sosyolojik Fikirleri Bağlamında Ak Parti'nin "Yeni Türkiye" Yaklaşımı**, Süleyman Demirel Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Isparta, 2020.
- SELÇUK ŞİRİN, Funda, **Falih Rıfki Atay (1893 1950)**, Ankara Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2009.
- SERÇE, Uğur, **Türkiye'de Muhafazakar Modernleşme Anlayışı ve Mümtaz Turhan**, Yıldız Teknik Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), İstanbul, 2019.
- ŞİRİN, Emine, **Falih Rıfki Atay'ın Kaleminden Atatürk ve Türk Devrimi**, İstanbul Üniversitesi – Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), İstanbul, 2007.
- TUNCER, Serkan, **Hilmi Ziya Ülken ve Mümtaz Turhan'ın Eğitimle İlgili Görüşleri**, Kırıkkale Üniversitesi – Sosyal Bilimler Üniversitesi, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi), Kırıkkale, 2019.
- TÜRKİSLAMOĞLU, Elif, **Türkiye'nin Batılılaşma Sürecine İlişkin Olarak Niyazi Berkes ile Cemil Meriç'in Yaklaşımlarının Karşılaştırılması**, Ankara Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara, 2019.
- ÜNALAN, Duygu **Milli Mücadele Dönemi Yazarlarından Halide Edip Adıvar, Reşat Nuri Güntekin ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Romanlarının Popüler Kültür İçerik Özellikleri Bağlamında İncelenmesi**, Anadolu Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Eskişehir, 2016.
- YILMAZ, Sabanur, **Yakup Kadri Karaosmanoğlu'nun Romanlarında İdeoloji**, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi – Sosyal Bilimler Enstitüsü, (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Eskişehir, 2019.

EKLER

EK: 1

Ord. Prof. Dr. Ali Fuad Başgil

Prof. Dr. Tarık Zafer Tunaya

EK 2: İNGİLİZCE, ALMANCA VE FRANSIZCA KARŞILIKLAR**HACETTEPE ÜNİVERSİTESİ**

İngilizce	Hacettepe University
Almanca	Hacettepe Universität
Fransızca	Universite dé Hacettepe

ATATÜRK İLKELERİ VE İNKILÂP TARİHİ ENSTİTÜSÜ

İngilizce	Atatürk Institute
Almanca	Atatürk Institut
Fransızca	Institut Atatürk

YÜKSEK LİSANS TEZİ

İngilizce	Master's Thesis
Almanca	Magisterarbeit
Fransızca	Thèse de Maîtrise

DOKTORA TEZİ

İngilizce	Ph. D. Dissertation
Almanca	Inauguraldissertation
Fransızca	Thèse de Doctorat